Uppsala 1974

EINAR D. MELLQUIST

RÖSTRÄTT EFTER FÖRTJÄNST

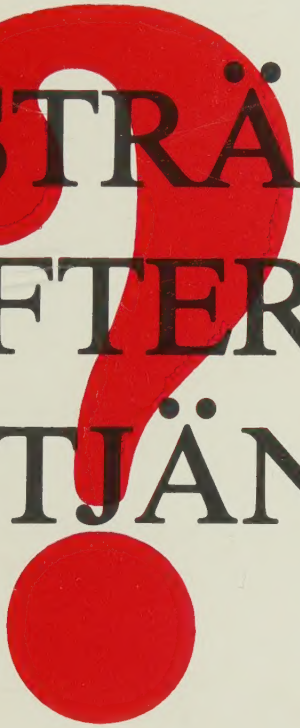

Riksdagsdebatten om den kommunala rösträtten i Sverige 1862–1900

Digitized by the Internet Archive
in 2026

https://archive.org/details/IA41548914_0007

RÖSTRÄTT EFTER FÖRTJÄNST?

RIKSDAGSDEBATTEN OM DEN KOMMUNALA RÖSTRÄTTEN I SVERIGE 1862–1900

AKADEMISK AVHANDLING

SOM MED VEDERBÖRLIGT TILLSTÅND AV HUMANISTISKA FAKULTETEN VID UPPSALA UNIVERSITET FRAMLÄGGES TILL OFFENTLIG GRANSKNING Å UNIVERSITETETS LÄROSAL V ONSDAGEN DEN 22 MAJ 1974 KL 10 f m.

av

EINAR D. MELLQUIST

Fil. licentiat

Uppsala 1974

STADSHISTORISKA INSTITUTET

RÖSTRÄTT EFTER FÖRTJÄNST?

RIKSDAGSDEBATTEN OM DEN KOMMUNALA RÖSTRÄTTEN I SVERIGE 1862–1900

AV

EINAR D. MELLQUIST

Summary:
Voting According to Income? The Parliamentary Debate about the Municipal Voting System in Sweden 1862–1900

STOCKHOLM 1974

Doktorsavhandling framlagd vid filosofiska fakulteten
vid Uppsala universitet 1974

ISBN 91-7222-056-2

UNIV.
LEIDEN
BIBL.

© Einar D. Mellquist 1974
Printed in Sweden 1974
Tofters tryckeri ab, Östervåla och Uppsala

Innehållsförteckning

Förord 9

1. Inledning 11

1.1. Ämnet för avhandlingen 11
1.2. Avhandlingens syfte 11
1.3. Källmaterial för undersökningen 12
1.4. Dispositionen 13
1.5. Forskningsläget 14
1.6. Terminologi och formalia 15
(Noter till Kap. 1. på sid. 249)

2. Ursprunget och tillkomsten. De kommunala rösträttsreglernas förhistoria. 17

2.1. Svenska rösträttsregler före 1817 17
2.1.1. Rösträttsregler på landsbygden 17
2.1.1.1. Prästvalsbestämmelser 17
2.1.1.2. Andra beslut på sockenstämmor 20
2.1.1.3. Val av riksdagsman 21
2.1.1.4. Sammanfattning 21
2.1.2. Rösträttsregler i städerna 22
2.1.2.1. Städer utom Stockholm. Val av riksdagsman, magistrat och stadens äldste. Beslut på allmän rådstuga och sockenstämma 22
2.1.2.2. Beslutsformer i Stockholm 23
2.1.3. Sammanfattning 23
2.1.4. Den lika rösträtten inför riksdagen 1817–1818 24
(Noter till avsnitt 2.1. på sid. 249–253)
2.2. Utländska paralleller 24
2.2.1. Avsikten med detta avsnitt 24
2.2.2. Franska fysiokrater under 1700-talet 25
2.2.3. Rösträttsbestämmelser och rösträttsdebatt under den franska revolutionen. Utvecklingen därefter 28
2.2.4. 1808 års stadsförfattning i Preussen 29
2.2.5. Klassvalssystem i Tyskland 30
2.2.6. Rösträttsregler i engelsk lokalförvaltning 31
2.2.7. Kommunal självstyrelse och rösträtt i Norge 32
2.2.8. Klassvalssystem i Danmark 32
2.2.9. Kommunal rösträtt i Finland 33
2.2.10. Belgien, Nederländerna och Schweiz 33
2.2.11. USA 34
2.2.11.1. Alexis de Tocquevilles framställning 34
2.2.11.2. Rösträttsregler i olika delar av USA 35
2.2.12. Sammanfattning 35
(Noter till avsnitt 2.2. på sid. 253–256)
2.3. Svenska kommunala rösträttsregler 1817–1862 36
2.3.1. 1817 års sockenstämmoförordning 36
2.3.2. Ökning av arrendatorers rösträtt år 1824 37
2.3.3. Sockenstämmas beskattningsrätt fastslås 37
2.3.4. Förslag om kommunal rösträtt efter bevillning framläggs år 1834 38
2.3.5. Liknande förslag av fattigvårdskommittén år 1839 38
2.3.6. Andra rösträttsförslag år 1839 39
2.3.7. Sammanfattning 40
2.3.8. Den kommunala rösträtten vid riksdagen 1840–1841 40

2.3.8.1. Det första utskottsförslaget 40
2.3.8.2. Jacob Cederströms reservation 42
2.3.8.3. Ståndernas debatter vid riksdagen 1840–1841 42
2.3.8.4. Det andra utskottsförslaget 43
2.3.8.5. Riksdagsbeslutet: bevillning och mantal i bestämd relation 44
2.3.8.6. Argumentering bland präster och adelsmän 44
2.3.8.7. Sammanfattning 45
2.3.9. 1843 års sockenstämmoförordning 46
2.3.10. 1847 års sockenstämmoförordning för Stockholm 46
2.3.11. Rösträttsförändringar år 1857 46
2.3.12. Kommunalfrågan vid riksdagen 1856–1858 47
(Noter till avsnitt 2.3. på sid 256–260)
2.4. Tillkomsten av 1862 års kommunala rösträttsregler 48
2.4.1. Kommunalkommittén 48
2.4.2. Rösträttens utsträckning i landskommuner 49
2.4.3. Kommunal rösträtt för arrendatorer 51
2.4.4. Bolags rösträtt 52
2.4.5. Hur de kommunala maktförhållandena påverkades av de nya reglerna 53
2.4.6. Städernas kommunala rösträtt 56
2.4.7. Riksdagsdebatterna 1860 58
2.4.8. Remissuttalanden 61
2.4.9. Rösträttsreglerna för Stockholm 63
(Noter till avsnitt 2.4. på sid. 260–264)

3. Den kommunala rösträttens behandling i riksdagen 1862–1869 64

3.1 Reformförslagen 64
3.1.1. Riksdagen 1862–1863 64
3.1.2. Riksdagen 1865–1866 65
3.1.3. Riksdagen 1867 66
3.1.4. Riksdagen 1868 66
3.1.5. Riksdagen 1869 68
3.1.6. Sammanfattning 69
(Noter till avsnitt 3.1. på sid. 264–267)
3.2. Utskottsbehandlingen 70
3.2.1. Riksdagen 1862–1863 70
3.2.2. Riksdagen 1865–1866 71
3.2.3. Riksdagen 1867 71
3.2.3.1. Debatten om lagutskottets behörighet 71
3.2.3.2. Betänkandet av år 1867 72
3.2.4. Riksdagen 1868 74
3.2.4.1. Debatten om särskilt utskott för kommunalfrågan 74
3.2.4.2. Lagutskottets sammansättning 74
3.2.4.3. Lagutskottets argument mot lika rösträtt 74
3.2.4.4. Betänkandets övriga innehåll 75
3.2.4.5. Sammanfattning 77
3.2.4.6. Reservationerna 77
3.2.4.7. Mottagandet 78
3.2.5. Riksdagen 1869 78
3.2.5.1. Utskottets sammansättning 78
3.2.5.2. Betänkandets innehåll 79
3.2.5.3. Reservationerna 79
(Noter till avsnitt 3.2. på sid. 267–269)
3.3. Debatterna i stånd och kammare 80
3.3.1. Riksdagen 1862–1863 80
3.3.1.1. Debatt om fyrktal för olika slag av inkomst 80

3.3.1.2. Debatt om röstmaximum 80
3.3.2. Riksdagen 1865–1866 81
3.3.3. Riksdagen 1867 83
3.3.4. Riksdagen 1868 84
3.3.4.1. Andra kammarens debatt i januari 84
3.3.4.2. Opinionsyttringar utom riksdagen 85
3.3.4.3. Andra kammarens debatt i april 85
3.3.4.4. Sammanfattning 87
3.3.4.5. De olika andrakammarpartiernas åsikter om den kommunala rösträtten 88
3.3.4.5.1. Lantmannapartiet 88
3.3.4.5.2. "Intelligensen" 88
3.3.4.5.3. Nyliberalerna 90
3.3.4.6. Första kammarens debatt 1868 92
3.3.4.6.1. Debatten om lika rösträtt 92
3.3.4.6.2. Debatten om rösträttscensus 93
3.3.4.6.3. Debatten om röstmaximum. Louis De Geers insats 94
3.3.4.6.4. Övriga beslut i första kammaren 95
3.3.4.7. Sammanfattning och analys 96
3.3.5. Riksdagen 1869 97
3.3.5.1. Opinionsyttringar utom riksdagen 97
3.3.5.2. Första kammarens debatt 97
3.3.5.3. Andra kammarens debatt 98
3.3.5.4. Sammanfattning och analys 99
3.3.5.5. Regeringens passivitet i 1869 års riksdagsdebatt 100
3.3.6. Sammanfattning av den parlamentariska argumentationen 1862–1869. 100
(Noter till avsnitt 3.3. på sid. 269–277)

4. Regeringens hållning till den kommunala rösträttsfrågan under 1860-talet. 105

4.1. Resolutionen av den 14.12.1866 105
4.2. Skälen för det avvisande svaret på reformkraven 105
4.3. De Geers manuskript om den kommunala rösträtten 106
4.4. Manuskriptets datering 108
4.5. Analys av De Geers argumentering 109
4.6. Regeringens hållning i fortsättningen 110
(Noter till kap. 4 på sid. 277–279)

5. Den kommunala rösträttens utformning och verkningar efter år 1869 112

5.1. Rösträttsbestämmelserna 112
5.1.1. Olika röstägare 112
5.1.2. Sambandet med bevillningsförordningen 112
5.1.3. Rösträttens gradering i stad och i landskommun 113
5.1.4. Rösträttsmaximum i stad 114
5.1.5. Speciella regler för vissa landsdelar 114
5.2. Bestämmelsernas verkningar i några typiska fall 115
5.3. Den kommunala rösträttsstatistiken 115
5.4. Rösträttsförhållanden i städerna 116
5.4.1. Antal röstägare och röster 1871–1904 116
5.4.2. Olika röstklassers andel av röstägare och röstetal 117
5.4.2.1. I alla städer 117
5.4.2.2. I Stockholm, Göteborg och Malmö 121
5.4.3. Rösträttsbegränsningarnas verkningar i städerna 122
5.4.4. Utskyldsstreckets verkningar 122
5.4.5. Valdeltagande i Stockholm 122

5.4.6. Effekten på röstfördelningen av det låga deltagandet 123
5.4.7. Olika orsaker till skillnader i frånvaroprocent 123
5.4.8. Olika faktorer som förstärkte den ojämna röstfördelningen 123
5.5. Rösträttsförhållanden i landskommuner 124
5.5.1. Antal röstägare och röster 1871–1904 124
5.5.2. Röstägarnas fördelning på olika röstklasser 1871 och 1892 125
5.5.3. Landskommuner med olika slag av röstfördelning 1871 och 1892 127
5.5.4. Större röstägare och deras fyrktal 1871 och 1892 127
5.5.5. Sammanfattning 130
5.5.6. Olika faktorer som förstärkte fyrkväldet 130
5.5.7. Om röstskalans användning i praktiken 131
5.5.8. Regional fördelning av stora röstägare i landskommunerna 1871 och 1892 132
5.5.8.1. Antal stora röstägare och fyrktal i olika län 132
5.5.8.2. Stora röstägare i de olika länen 134
5.5.8.3. Sammanfattning rörande förekomsten i landet av stora röstägare 136
5.5.9. Regional fördelning av stora röstandelar 137
5.6. Fyrkmaktens användning 139
5.6.1. Hur användes de höga röstetalen? 139
5.6.2. Tryckta samlingar av kommunala besvärsmål 139
5.6.3. De otryckta besvärsmålen 140
5.6.3.1. Primärmaterialets omfattning 140
5.6.3.2. Avsikt med och underlag för här framlagda avsnitt 140
5.6.3.3. Urvalsprinciper. Varför järnvägsmål? 140
5.6.3.4. Frågeställningar 141
5.6.3.5. Källmaterialets representativitet 141
5.6.3.6. Källmaterialets olika beståndsdelar och deras källvärde 142
5.6.4. Hur ofta förekom fyrkröstning i järnvägsmål? 143
5.6.5. Hur ofta segrade röstägarminoriteter med hjälp av större fyrktal? 144
5.6.6. Varifrån kom de flesta besvären i järnvägsfrågor? 144
5.6.7. Länsstyrelsernas inverkan på denna frekvens 144
5.6.7.1. Kommunalstämman i Rölanda år 1874 145
5.6.8. Exempel på kommunalstämmobeslut i järnvägsfrågor 146
5.6.8.1. Från olika kommuner i sydöstra Sverige under 1870-talet 146
5.6.8.2. Sammanfattning 147
5.6.8.3. Från Älvsborgs län under 1870-talet 148
5.6.8.4. Från Roslagen under 1880- och 1890-talet 148
5.6.8.5. Från Gävleborgs län under 1890-talet 149
5.6.8.6. Sammanfattning: bruk och bolag mot bönder 149
5.6.8.7. Ytterligare exempel på motsättningar mellan industri och bönder 150
5.6.8.7.1. Kommunalstämmor i Östergötland, Skåne och Västergötland 150
5.6.8.7.2. Kommunalstämman i Leksand år 1881 151
5.6.8.8. Storgodsägare mot småbrukare i järnvägsmål 152
5.6.8.8.1. Sammanfattning av föregående exempel 152
5.6.8.8.2. Ytterligare exempel från Blekinge och Skåne 153
5.6.8.8.3. Exempel från Halland och Småland 153
5.6.8.9. Andra sätt att utmanövrera bönder i järnvägsfrågor 154
5.6.9. Argumenteringen i besvärsmålen 154
(Noter till kap. 5 på sid. 279–291).

6. Riksdagsbehandlingen av den kommunala rösträtten 1870–1900. 156

6.1. Resignationens år: 1870–1890 156
6.1.1. Debatten om städernas rösträtt 156
6.1.1.1. Reformförslagen 156
6.1.1.2. Utskottsbehandlingen 156

6.1.1.3. Kamrarnas debatter och beslut 157
6.1.1.4. Varför så ringa intresse? 158
6.1.2. Debatten om landskommunernas rösträtt 160
6.1.2.1. Reformförslagen 160
6.1.2.2. Motioner och motionärer 165
6.1.2.3. Utskottsbehandlingen 167
6.1.2.4. Kamrarnas debatter och beslut: Första kammaren 171
6.1.2.5. Andra kammaren 175
6.1.3. Sammanfattning av den parlamentariska argumentationen 178
6.1.3.1. Reformmotståndarnas huvudargument och invändningar däremot 178
6.1.3.2. Reformvännernas huvudargument och invändningar däremot 182
(Noter till avsnitt 6.1. på sid. 291–302).
6.2. Ny vind i den kommunala rösträttsdebatten: 1891–1900. 185
6.2.1. Reformförslagen rörande städer och landskommuner 185
6.2.1.1. Riksdagarna 1891–1893 185
6.2.1.2. Sammanfattning av motionerna 1891–1893 187
6.2.1.3. Riksdagarna 1894–1896 187
6.2.1.4. Riksdagen 1897: Hjalmar Brantings motioner 189
6.2.1.5. Riksdagen 1898. Proposition och motioner 190
6.2.1.6. Riksdagen 1899 192
6.2.1.7. Riksdagen 1900 195
6.2.2. Utskottsbehandlingen 197
6.2.2.1. Behandlingen av landskommunernas rösträttsfråga 197
6.2.2.2. Behandlingen av städernas rösträttsfråga 200
6.2.3. Kamrarnas debatter och beslut 200
6.2.3.1. Riksdagarna 1891–1893 201
6.2.3.1.1. Första kammaren 201
6.2.3.1.2. Andra kammaren 202
6.2.3.2. Riksdagarna 1894–1896 204
6.2.3.2.1. Första kammaren 204
6.2.3.2.2. Andra kammaren 205
6.2.3.3. Riksdagen 1897 206
6.2.3.4. Riksdagen 1898 207
6.2.3.4.1. Första kammaren 208
6.2.3.4.2. Andra kammaren 210
6.2.3.4.3. Debatten om sammanjämkningsförslaget 211
6.2.3.5. Riksdagen 1899 212
6.2.3.5.1. Första kammaren 212
6.2.3.5.2. Andra kammaren 212
6.2.3.6. Riksdagen 1900 213
6.2.3.6.1. Första kammaren 213
6.2.3.6.2. Andra kammaren 214
6.2.3.6.3. Debatten om sammanjämkningsförslaget 214
6.2.3.7. Kommentarer och analys 215
6.2.4. Riksdagsledamöternas egna fyrktal och bolagsanknytningar under 1890-talet 217
6.2.4.1. Första kammaren 217
6.2.4.1.1. Kammarens sociala sammansättning 217
6.2.4.1.2. Ledamöter med bolagsanknytning och egna stora röstetal 218
6.2.4.1.3. Sammanfattning 222
6.2.4.2. Andra kammaren 224
6.2.4.2.1. Kammarens sociala sammansättning 224
6.2.4.2.2. Ledamöter med bolagsanknytning och egna stora fyrktal 225
6.2.4.2.3. Sammanfattning 226
6.2.5. Sammanfattning av den parlamentariska argumentationen 1891–1900 227
6.2.5.1. Reformmotståndarnas huvudargument och invändningar däremot 227

6.2.5.2. Reformvännernas huvudargument och invändningar däremot 229
(Noter till avsnitt 6.2. på sid. 302–318).

7. Regeringens hållning till den kommunala rösträttsfrågan under 1890-talet. 234

7.1. Passiviteten under 1870- och 1880-talen 234
7.2. Sambandet med "vingklippningsfrågan" vid 1894 års riksdag 234
7.3. Civildepartementets utredning år 1894 234
7.4. Riksdagsutredningen år 1894 235
7.5. Igångsättande av en ny statistisk utredning år 1894 235
7.6. Splittring inom regeringen i fråga om den kommunala rösträtten 235
7.7. Regeringen tillsätter kommitté för ny utredning år 1896 236
7.8. Kommunalrösträttskommitténs betänkande av år 1897 237
7.8.1. Om bolags rösträtt 237
7.8.2. Om lika rösträtt och graderade skalor 237
7.8.3. Kommitténs förslag till maximum 238
7.8.4. Kommitténs förslag om kvalificerad majoritet i vissa frågor 238
7.8.5. Kommittén avvisar s.k. dubbelt relativt maximum och absolut maximum 238
7.8.6. Sammanfattning och analys av kommitténs betänkande 239
7.9. Remissuttalanden visar stark splittring i åsikter 239
7.10. Regeringens förslag till reform av den kommunala rösträtten av 1898 240
7.10.1 Propositionens innehåll 240
7.10.2. Kommentar till propositionen 241
7.11. Riksdagsbehandlingen av propositionen 241
7.12. Statsminister Boströms agerande 242
7.13. Analys av Boströms och Oskar II:s hållning i reformfrågan 242
7.14. Regeringsledamöters egna fyrktal och bolagsanknytningar 243
7.15. Remissbehandlingen 244
7.16. Verkningarna av beslutet 245
(Noter till kap. 7. på sid. 318–321).

8. Slutord 246

Noter till kap. 1. Inledning 249
Noter till kap. 2. Avsnitt 2.1. Svenska rösträttsregler före 1817 249
Avsnitt 2.2. Utländska paralleller 253
Avsnitt 2.3. Svenska kommunala rösträttsregler 1817–1862 256
Avsnitt 2.4. Tillkomsten av 1862 års kommunala rösträttsregler 260
Noter till kap. 3. Avsnitt 3.1. Reformförslagen 264
Avsnitt 3.2. Utskottsbehandlingen 267
Avsnitt 3.3. Debatterna i stånd och kammare 269
Noter till kap. 4. Regeringens hållning till den kommunala rösträttsfrågan under 1860-talet 277
Noter till kap. 5. Den kommunala rösträttens utformning och verkningar efter år 1869 279
Noter till kap. 6. Avsnitt 6.1. Resignationens år: 1870–1890 291
Avsnitt 6.2. Ny vind i den kommunala rösträttsdebatten 1891–1900 302
Noter till kap. 7. Regeringens hållning till den kommunala rösträttsfrågan under 1890-talet 318

Summary 322
Käll- och litteraturförteckning 333
Förkortningar 344
Personförteckning 346

Förord

Professor Folke Lindberg har varit min lärare vid historiska seminariet vid Stockholms universitet, tidigare Stockholms högskola. Under de många år som avhandlingsarbetet pågått har hans kunskaper, hans intresse och hans stöd varit ovärderliga för mig. Sedan han pensionerats hade jag förmånen att få ingå i professor Sten Carlssons historiska seminarium vid Uppsala universitet. Under hans ledning har arbetet slutförts, och jag har kunnat dra nytta av hans erfarenhet och hans uppslag. Utan hans stöd skulle arbetet inte ha kunnat fullbordas. Jag tackar dem båda varmt.

Professor Ingrid Hammarström, docent Sven Lundkvist och docent Göran B. Nilsson har under avhandlingsarbetets tidigare skede hjälpt mig med många goda råd. Professor Sven A. Nilsson har läst manuskriptet och professor K. -G. Hildebrand en del därav. Båda har givit mig värdefulla synpunkter. Till alla de nämnda riktar jag ett hjärtligt tack.

Tack är jag också skyldig tjänstemän vid de arkiv och bibliotek, som under årens lopp bistått mig. Särskilt vill jag nämna arkivarie Axel Norberg på Riksarkivet och bibliotekarie Eva Eneblad vid Riksdagsbiblioteket.

Bidrag till tryckningskostnaderna har jag mottagit från Stadshistoriska institutet i Stockholm. Bistånd med översättningen till engelska har jag fått av min gode vän Bengt Simonsson, B.A., M.A. Dessa former av hjälp har också varit av stort värde för mig. Min hustru, Dagmar Mellquist tackar jag för bl.a. hjälp vid korrekturläsningen.

1. INLEDNING

1.1. Ämnet för avhandlingen

Denna bok handlar om den kommunala rösträtten i Sverige under 1800-talet. I jämförelse med andra rösträttssystem hade detta en säregen utformning. Varje röstägares röstetal stod i direkt proportion till betald skatt. Ingen gräns alls sattes för rösternas antal i landskommuner och begränsningen i städer, genomförd år 1869, tillät ett röstetal upp till 100. Dessutom fick inte bara personer utan även bolag och andra juridiska personer delta i omröstningarna. Systemet är unikt i samtid och eftervärld. Strävanden från den tidens härskande samhällsskikt att på olika sätt, bl.a. genom rösträttens utformning, bevara ekonomiska och politiska privilegier och avskilja de breda massorna av medborgare från inflytande var visserligen en typisk företeelse i 1800-talets Europa, men ingenstans ledde dessa strävanden till ett system så extremt som detta svenska. Det tillämpades under hela 1800-talet och, om än med modifikationer, ända fram till det demokratiska genombrottet år 1918.

1.2. Avhandlingens syfte

Avhandlingens huvudsyfte är att belysa debatten i den svenska riksdagen omkring denna rösträtt. Den utomparlamentariska debatten har lämnats åsido, dels av utrymmesskäl, dels därför att argumenteringen i t.ex. press och på politiska möten, så långt jag följt den, till sin natur föga skilde sig från den i riksdagen. För en kortare period, slutet av 1860-talet, har en undersökning rörande mötesverksamhet och pressagitation i syfte att uppnå en kommunal rösträttsreform redan publicerats.[1]

De frågor som avhandlingen i första hand söker besvara är följande. Varför dröjde en reform av den kommunala rösträtten så länge? Vilka skäl framfördes emot en reform? Hur argumenterade de som ville uppnå en förändring?

Undersökningen av den parlamentariska debatten sträcker sig över en lång tid, från 1862 till 1900, främst av det skälet att först år 1900, då en begränsning skapades även för landskommunernas del, erbjuder en lämplig slutpunkt. En

redogörelse för tiden därefter, till den 40-gradiga skalans genomförande år 1909 och vidare till den lika rösträttens seger år 1918, kräver en avhandling för sig. Den perioden är dessutom väl känd genom tidigare litteratur.[2]

Andra frågor av intresse gäller de riksdagsmän, som oftast uppträdde för och emot en reform. Vilka samhällsgrupper och vilka partier hörde de till? Varifrån i landet kom de?

En riktig belysning av riksdagsdebatten om den kommunala rösträtten kräver att också andra aspekter innefattas i undersökningen. Främst gäller det den parlamentariska processen, dvs hur frågan om den kommunala rösträtten behandlades i motioner, utskottsbetänkanden och plenarsammanträden i stånd och kammare. Vidare måste de olika regeringarnas hållning klarläggas.

En annan angelägen uppgift måste vara att söka utreda, hur den graderade rösträtten i Sverige uppstod och fick sin säregna utformning. Den uppgiften kräver en tillbakablick på äldre svenska rösträttsregler och meningsutbytet om dem samt därtill en utblick på teori och praktik i fråga om kommunal rösträtt i andra länder. Denna del av undersökningen bygger huvudsakligen på vetenskaplig litteratur i ämnet, men även på riksdagshandlingar, tryckta och otryckta.

Rösträttsbestämmelsernas funktion i praktiken utgjorde en outtömlig källa för debatten. Därför måste också bestämmelsernas verkningar ute i städer och kommuner komma med i undersökningen, nämligen dels hur röstetalen fördelade sig på olika röstägare, dels hur det inflytande som de stora röstetalen lade i ett fåtals händer faktiskt utnyttjades.

Den ideologiska grundsynen – konservativ, liberal eller socialistisk – bakom riksdagsmännens ståndpunkter i den kommunala rösträttsfrågan har ej tagits upp till metodisk behandling utan kommer fram enbart i redovisningen för argumenten på ömse håll. Skälet härför är att intressesynpunkter var mycket vanligare i debatten än ideologiska argument. Om ideologierna i Sveriges politiska liv under 1800-talet finns dessutom redan en omfattande litteratur.[3]

Inte heller ges någon sammanhängande framställning av den allmänpolitiska bakgrunden till den kommunala rösträttsfrågan under perioden, eftersom den redan är väl känd genom en rad avhandlingar, både för kortare tidsavsnitt och speciella politiska stridsfrågor, och därtill genom sammanfattande framställningar i nyutkomna handböcker[4]

1.3. Källmaterial för undersökningen

Huvudkällan är riksdagstrycket, som undersökts för tiden 1823–1900. Även otryckta riksdagshandlingar, framför allt utskottsprotokoll, har begagnats. Tidningspressens riksdagsreferat ger ofta en värdefull komplettering till de tryckta

protokollen, förutom kommentarer till riksdagsbehandlingen och egna argument. Aftonbladet och Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning har genomgåtts för tiden 1862–1900 och Dagens Nyheter från dess start 1864 till 1900. En rad andra tidningar, upptagna i källförteckningen, har genomsökts blott för delar av tidsperioden, huvudsakligen 1860-talet.

Att systematiskt genomsöka och utnyttja otryckta samlingar av brev, dagböcker, etc. efter personer av intresse för den kommunala rösträttsfrågan har inte varit möjligt. Vid urvalet av dylika källor har strävan varit att få med material från politiker som särskilt ofta uppträtt för eller emot en reform av den kommunala rösträtten, vidare från statsmän och politiker i nyckelställning, även om de inte ådagalagt något intresse för frågan, och slutligen från inflytelserika och för frågan intresserade publicister. Det otryckta brev- och dagboksmaterialet har kompletterats med brevsamlingar och memoarer, utgivna i tryck, samt broschyrer vilka valts efter samma principer. Tidsperiodens längd och mängden av personer har emellertid framtvungit ett urval också inom den angivna ramen till dem som väckt störst intresse. Vilka som valts framgår av källförteckningen.

Redogörelsen för rösträttsförhållandena bygger på Statistiska Centralbyråns tre undersökningar 1874, 1894 och 1907. För utredning om röstmaktens användning i praktiken har begagnats bl.a. otryckta akter i kommunala besvärsmål. Dessa källor presenteras och diskuteras i sitt sammanhang i respektive kapitelavsnitt.

Stads-, landstings- och bygdehistorisk litteratur har utnyttjats för att på vissa punkter komplettera framställningen, varom notapparaten ger upplysning.

Som källor för personupplysningar har tjänat gängse uppslagsböcker, främst Svenska män och kvinnor och Svenskt biografiskt lexikon, vidare riksdagsmatriklar och samtida skildringar av riksdagsmän samt senare vetenskaplig litteratur, särskilt arbetena av Edvard Thermaenius, Gunnar Wallin och Sten Carlsson.[5] Dessutom har för uppgifter om röstetal och bolagsanknytningar begagnats de ovan nämnda statistiska utredningarna, ortsbeskrivningar, aktiebolagsregister m.m. De båda sist nämnda källorna presenteras närmare i sitt sammanhang.[6]

1.4. Dispositionen

Avhandlingens disposition bestäms av riksdagsbehandlingen. Kapitlen om regeringens hållning kommer som kompletteringar in på sin plats i kronologin. Kapitlet om rösträttens utformning och verkningar passar naturligt in efter 1860-talets reformer. En redogörelse för riksdagsmännens egna fyrktal och bolagsanknytningar har satts in som en bakgrund till 1890-talets riksdagsbehandling.

Kapitlen om riksdagsbehandlingen har disponerats så att först redogöres för motionerna, därnäst för utskottsbehandlingen och slutligen för debatter och beslut i stånd och kammare. Allra sist kommer en sammanfattning av argumentationen. Denna disposition, som gör vissa upprepningar och många hänvisningar nödvändiga, har valts eftersom riksdagarna är så många och behandlingen av den kommunala rösträttsfrågan så likartad under de allra flesta. Den gör det lättare att se de stora linjerna i utvecklingen.

Riksdagsbehandlingen har uppdelats i tre tidsperioder, nämligen 1860-talet, tiden 1870–1890 och tiden 1891–1900, eftersom de företer klara skillnader: stark aktivitet och vissa reformer under 1860-talet, stillastående och resignation 1870–1890 och slutligen en växande reformvilja och till sist ett resultat under den sista perioden. Perioden 1870–1890 har behandlats mera översiktligt än de båda andra, eftersom aktiviteten då var lägst. Ingen gräns har satts vid övergången från ståndS- till kammarriksdag 1866–1867, dels för att undvika alltför stor uppdelning av stoffet, dels för att betona sammanhanget i den kommunala rösträttsfrågans behandling före och efter representationsreformen.

Bakom notapparatens stora omfattning ligger följande avsikter: att belägga textens påståenden med källhänvisningar och ytterligare fakta, att tillägga perifera men ändå intressanta fakta, som kan kasta ytterligare ljus över ämnet, att genom korshänvisningar låta läsaren göra egna jämförelser och iakttagelser och att ge personupplysningar. Det sista sker för att ge underlag för svar på följande frågor, vilka enligt vad ovan sagts är betydelsefulla för undersökningen: fanns något samband mellan reformvänners aktivitet och röstfördelningen i deras hemtrakter, mellan motståndares hållning och deras egna fyrktal eller bolagsanknytningar och mellan å ena sidan ståndpunkter i den kommunala rösträttsfrågan och å den andra partitillhörighet och social status? På grund av att den undersökta perioden är så lång och många av de prominenta aktörerna så ofta återkommer kan dessutom i många fall graden av konsekvens eller meningsbyte konstateras. Dylika sammanhang, överensstämmelser och skiftningar påpekas inte alltid i huvudtexten, men läsaren kan genom notapparatens personupplysningar och med hjälp av personregistret göra egna iakttagelser.

1.5. Forskningsläget

Riksdagsbehandlingen av den kommunala rösträtten under tiden 1862–1900 har tidigare redovisats i en rad utredningar, nämligen av Civildepartementet år 1896, av ett tillfälligt utskott inom andra kammaren år 1894 och av en kommitté tillsatt av regeringen (Kommunalrösträttskommittén) år 1897.[7] De är alla ganska kortfattade, de saknar i stort sett analyserande inslag men är ändå inte utan tendens.[8]

I några korta skrifter vid 1900-talets början behandlades ämnet av Einar J:son Thulin. De kan närmast betecknas som debattinlägg i striden för lika kommunal rösträtt vid denna tid.[8]

I den vetenskapliga litteraturen har ämnet tidigare tagits upp på ett översiktligt sätt av Sigfrid Wallengren i Förstakammarfrågan inför svenska riksdagen efter 1866 (1916) och av Georg Andrén i Tvåkammarsystemets tillkomst och utveckling (1937). I en uppsats i Scandia av år 1970, Kommunen som bolag?, redogör Ingemar Norrlid även för riksdagsdebatten om den kommunala rösträtten 1862–1900. Författaren bygger sin framställning huvudsakligen på kommitté- och utskottsbetänkanden, och hans översikt har endast ett begränsat syfte.[9] I samlingsverket Hundra år under kommunalförfattningarna (1862) har Fritz Kaijser kortfattat behandlat 1862 års kommunalförordningar.

Litteraturen om rösträtts- och kommunalförhållanden före år 1862 är omfattande. Av noterna framgår vad som kommit till användning för min framställning. Här kan endast framhållas några verk, som varit av särskilt stort värde, nämligen Arthur Thomsons undersökningar om 1700-talets prästvalslagstiftning (1950 och 1951), Fredrik Lagerroths uppsats Mantal och fyrk (1928), Gunnar S. Swenssons avhandling Den parlamentariska diskussionen kring den kommunala självstyrelsen i Sverige 1817–1862 (1939) och Nils Herlitz' arbete Svensk stadsförvaltning på 1830-talet (1924).

Olika aspekter av kommunalförvaltningen under tiden 1862–1900 behandlas av en rad författare, och några av dem kommer i förbegående även in på rösträtten. Till deras arbeten hänvisas i notapparaten. Särskilt må nämnas Yngve Larssons stora arbete På marsch mot demokratin – från hundragradig skala till allmän rösträtt (1967) i serien Stockholms utveckling under de senaste hundra åren. I samma serie utkommer ett arbete av Folke Lindberg. Det är f.n. under utarbetande, men författaren har godhetsfullt låtit mig se en del av manuskriptet. Av intresse har även varit Göran B. Nilssons kommunalhistoriska uppsatser, främst Folkval och fyrkval 1863–1909 (Scandia 1964).

För tiden efter år 1900 må i första hand nämnas Staffan Runestam Förstakammarhögern och rösträttsfrågan 1900–1907 (1966), som inledningsvis tar upp den kommunala rösträttsfrågans behandling i riksdagen också för åren dessförinnan.

1.6. Terminologi och formalia

Politiska termer som "konservativ", "moderat", "liberal" och "radikal" förekommer ofta i framställningen. Härmed avses inte någon allmänpolitisk karakteristik, vilket är svårt bl.a. därför att innebörden växlade under den långa perioden

1862–1900, utan främst attityder till den kommunala rösträttsfrågan och olika förslag till lösning av den. Stavning i citat och ortsnamn har moderniserats. Innebörden av använda förkortningar utöver de allmänt gängse redovisas i särskild uppställning.

Hänvisningar inom avhandlingen sker inte till sida utan till kapitelavsnitt och notnummer. Detta system tillämpas av ekonomiska skäl. Genom att använda många underrubriker har jag sökt underlätta för läsaren att snabbt hitta rätt.

2. URSPRUNGET OCH TILLKOMSTEN DE KOMMUNALA RÖSTRÄTTSREGLERNAS FÖRHISTORIA

2.1. Svenska rösträttsregler före 1817

2.1.1. Rösträttsregler på landsbygden

2.1.1.1. Prästvalsbestämmelser

Principen att rösta efter förmögenhet i frågor som gällde socknen har jämförelsevis sent börjat tillämpas i Sverige. Den går tillbaka till bestämmelser om prästval, som utfärdades på 1730-talet.[1]

Den lika rösträtten har däremot äldre traditioner. I både den äldre och den yngre västgötalagen från början respektive slutet av 1200-talet stadgas, att om församlingen inte var enig vid val av präst, "råde de som äro flera".[2] Varje röstande hade alltså en röst. Dock fick endast jordägare deltaga. Denna rösträtt motsvarades av en ekonomisk prestation: sockenmännen hade gemensamt byggt kyrkan.

Samhällsutvecklingen under de århundraden, som därefter följde, medförde att kungens, kyrkans och framför allt adelns inflytande ökade på böndernas bekostnad, både i allmänhet och i socknens prästval.[3] Adelsmännen bestämde under 1600-talet prästvalen i de socknar, där de ägde säteri. Ännu enligt 1723 års adelsprivilegier kunde en adlig säteriägares vilja uppväga hela den övriga församlingens, då det gällde val av präst.[4]

Under frihetstiden ökade böndernas politiska inflytande. Deras anspråk på medbestämmande växte, också i fråga om prästtillsättning.[5] Tidigare hade gällt, att om församlingen var oenig, yttrade husfäderna sin mening i tur och ordning, de förnämsta först och allra först de adelsmän, som var närvarande.[6]

Att äga eller bruka jord krävdes för att man skulle få deltaga, men den förmögne hade inte fler röster än den fattige utan alla en röst var. Sedan majoriteten fastställts, var dock inte saken klar. Om en adelsman, som ägde säteri i socknen, ville ha en annan man till präst än församlingen i övrigt, fick biskopen i stiftet avgöra, och då vägde adelns mening tungt.[7] En adelsmans vilja kunde alltså uppväga en hel församlings.

Om detta hinder saknades, kunde församlingens allmoge ändå inte räkna säkert med att dess vilja, fastställd i enighet eller efter votering, skulle respekteras. Stiftets

domkapitel kunde utse en annan än den man allmogen ville ha.[8] En mångfald intressen kolliderade vid prästtillsättningar: ekonomiska, sociala, religösa och politiska.[9] Frågan var viktig för bönderna. De vände sig nu mot både adelns och prästernas makt.

Vid riksdagen 1731 begärde bondeståndet i sina allmänna besvär till Kungl. Maj:t, att domkapitlen skulle vara bundna att förordna till präst i ett ledigt pastorat den som församlingens majoritet hade valt.[10] Framställningen hade sin udd inte bara mot kyrkans myndigheter utan även mot adelns särrättigheter gentemot den övriga församlingen. Men om adelsmän skulle rösta med den övriga församlingen och därefter vara bundna av majoritetens beslut, hur skulle då rösterna räknas? Detta var en helt ny situation. Bönderna lämnade frågan öppen i sin framställning till Kungl. Maj:t. De begärde en kunglig förordning om "huruledes rösterna vid slika tillfällen skola räknas, efter huvuden eller gården". Att räkna "efter huvuden" var den urgamla metoden. Att räkna "efter gården" bör betraktas som en eftergift från bönderna för herremännen för att uppnå att dessa godtog att rösta tillsammans med församlingen i övrigt och att därvid majoritetens vilja skulle avgöra.[11]

Tanken på att gradera rösträtten efter förmögenhet kan visserligen ha väckt anklang också bland storbönder men knappast bland böndernas flertal, ty de måste ju förlora i inflytande gentemot de stora jordägarna, om rösträtten varierade efter förmögenhet.[12] Däremot fanns ett intresse hos bönderna "att hålla ståndet rent" från frälsebönder, torpare och andra icke besuttna.[13] Men detta kunde ju uppnås genom att jordinnehav ställdes som villkor för rösträtt och krävde ingen gradering.[14]

Uttrycket "efter gården" är oklart. Antingen kunde det avse, att en godsägare med flera gårdar i en församling skulle få räkna en röst för varje gård, eller också att rösterna skulle räknas efter jordinnehavets storlek, dvs efter mantal.[15]

I sina besvär ställde bönderna även den frågan, om adelns frälsebönder och torpare skulle få rösta, och uttalade som sin åsikt, att så inte borde ske. Åtminstone frälsebönderna hade tidigare fått deltaga i omröstningar, men de var liksom torparna beroende av jordägarnas välvilja, och många vittnesbörd finns om påtryckningar på dem att rösta som sina adliga herrar.[16] Om de berövades sin rösträtt, vilket bondeståndet nu krävde, skulle alltså adelsmäns makt vid omröstningar kunna minska.[17]

Bondeståndets reformförslag rörande prästtillsättning togs om hand av ett utskott av besvärsdeputationen.[18] I dess betänkande framläggs yrkande om en rösträtt graderad efter mantal. I utskottet satt sex adelsmän, tre präster, tre borgare och tre bönder. Ordföranden, Fredrik Gyllenborg, hade själv kort förut varit invecklad i en prästvalsstrid och förlorat, fastän den sida han tillhört haft flertalet av rösterna i församlingen.[19]

Vilka är de argument som anförs i betänkandet för en gradering av rösträtten,

när denna princip nu för första gången införs i sockenförvaltningen? Först slår man fast, att det viktigaste i samband med prästval är omtanken om själarnas vård. Det kunde då synas följa, hette det vidare, att rösterna räknades efter huvuden. Men eftersom församlingen bara hade att välja mellan dem som domkapitlet hade föreslagit och dessa alltså borde vara behöriga och beprövade, så kunde omsorgen om själarna iakttagas, hur än rösterna räknades.

Den argumenteringen kunde ju lika väl vara ett stöd för rösträtt "efter huvuden" och för varje annan röstningsmetod. Därefter heter det: "... men alldenstund prästerskapet njuta deras rättigheter efter hemmanstalet medgivandes själva rättvisan och billigheten att en husbonde ej kan betagas att njuta rättigheten i röstande allt eftersom han drager tungan av utgifterna till sin själasörjares lön och underhållande, emedan onus icke bör gå över beneficium utan vara varandra lika, för den skull synes den meningen vara skälig och hava sin grund att rösterna böra räknas efter gården och hemmanens storlek, vilken mening utskottets ledamöter ävenväl för sin del bifallit".

Prästlönen utgick emellertid efter tionde, en procentuell skatt på jordbrukets avkastning, som inte beräknades efter hemmanstalet.[20] Vidare kan invändas, att om den principen skulle följas, att rösträtten borde motsvara utgiftsbördan för prästens lön, vilket hävdades i betänkandet, borde ju även frälsebönder få rösta, ty de betalade också till prästens lön.

I stället föreslogs, att vissa av frälsebönderna och därtill torpare, oavsett på vems jord de satt, liksom soldater och likställda, såvida de inte ägde eller brukade hemman, skulle uteslutas från rösträtt. Att frälsebönder i allmänhet ej borde få rösta motiverades med att de var "ovaraktige" i församlingen, dvs lätt kunde flytta. Det låg därför i församlingarnas intresse, hette det, att deras rösträtt utövades av deras husbönder, jordägarna. Men om frälsebonde och jordägare bodde i skilda pastorat, skulle den förre själv få utöva sin rösträtt. Något skäl för denna olikhet angavs inte. Frälsebönder kunde ju lika lätt uppsägas från sina hemman, var de än bodde. Att risken för påtryckningar från godsägare gentemot frälsebönder att vid prästval rösta som godsägaren ville, var mindre om de inte bodde i samma församling, synes klart. Bestämmelsen att låta arrendatorer på s.k. "frälse strögods" rösta, medan andra frälsebönder måste avstå, förklaras om man ser den som ett led i en strävan från böndernas sida att hävda sig mot adeln.

Det är därför naturligt, att också adelns torpare undantogs från rösträtt, ty de var "frälsemans enskilda arbetare och tjänstefolk". Men varför skulle inte heller andra torpare få rösta, dvs de som satt på skatte- och kronojord, och ej heller ryttare, dragoner, soldater och båtsmän? I betänkandet anges som skäl endast att de var likställda med adelns torpare. Den besuttna allmogen ville hävda sin ställning även gentemot jordbrukets underklass. Att adel och präster inte kunde ha något intresse av att dessa grupper fick inflytande vid prästval, synes uppenbart.

Utskottets förslag var en kompromiss. Det gav något åt vart och ett av de stånd, som var berörda. Prästerna uppnådde, att församlingarna inte som förut skulle få själva föreslå kandidater utan bara få välja mellan de tre som domkapitlet utsett.[21] Adeln vann, att rösträtten graderades efter mantal, ty det gav godsägarna ett starkt inflytande vid omröstningarna. För bönderna var det en framgång, att adelsmän utan undantag skulle rösta med församlingen i övrigt och att majoritetens val skulle gälla.

Kompromissen gav mest åt adel och präster, som hade majoritet i utskottet, minst åt bönderna. Borgarna betraktade frågan som speciell för landsbygden. Inte sakskäl utan ståndsintressen präglar betänkandet. Detta har gjort argumenteringen, särskilt vad gäller rösträtten, osammanhängande och ofullständig.[22]

I den fortsatta riksdagsbehandlingen förlorade bönderna också det lilla de vunnit i kompromissen. De tre lägre ständen godtog utskottsförslaget, borgarståndet dock endast som ett provisorium fram till nästa riksdag, men adeln beslöt, att församlingarna skulle ha rätt att kalla kandidater utöver de tre, som domkapitlen föreslagit.[23] Motsättningen löstes så, att adelsprivilegierna från 1723 bibehölls. Om enighet inte rådde mellan adlig säteriägare och församling om präst, skulle som förut biskop och domkapitel avgöra.[24]

Ytterligare en ändring gjordes i utskottets förslag. Innehavare av bruk och masugn fick rösträtt. En härd eller en masugn skulle räknas som ett hemman[25] Här finner man ett ursprung till bolagsröstningen. Bruksfolk, dvs arbetare, var däremot uteslutna från rösträtt.

De rösträttsregler, som stadgats i 1731 års resolution, var provisoriska, men de återkom i den prästvalsförordning, som antogs vid 1739 års riksdag.[26] En viktig förändring vidtogs emellertid, nämligen att de privilegier av år 1723, som adeln lyckades behålla beträffande prästval ännu år 1731, nu upphävdes. En adlig säteriägare, som var oenig med församlingen i övrigt, kunde alltså inte längre kräva, att ärendet hänsköts till biskop och domkapitel. – För städerna gällde inte 1739 års förordning.[27]

2.1.1.2. Andra beslut på sockenstämmor

De rösträttsregler för prästval, som på det beskrivna sättet tillkommit vid 1731 års riksdag och bekräftats vid 1739 års, vann ingen allmän anslutning. I församlingarna fortsatte man i stor utsträckning att rösta som förut, med lika rösträtt.[28] Efter hand vann dock den graderade rösträtten terräng, också i andra frågor än prästval.

Om hur beslut skulle fattas på sockenstämma i andra frågor än prästval rådde stor oklarhet ännu mot slutet av 1700-talet. Innan majoritetsprincipen slagit igenom, var den allmänna uppfattningen, att beslut bara gällde dem som bifallit. Besluten sågs som privaträttsliga överenskommelser, bindande endast för dem

som deltagit i stämman. Med denna uppfattning om stämmans befogenhet var det naturligt, att inte bara hemmansägare utan även torpare, arrendatorer, soldater, drängar och pigor kunde vara närvarande. Med olika metoder, bl.a. bötesstraff för uteblivande, sökte man få så många som möjligt till stämman.[29] Genom att få dem att delta i besluten kunde man få dem att bära sin del av beslutade utgifter eller dagsverken. Gentemot tvehågsna och tredskande sockenmedlemmar kunde säkerligen olika former av påtryckningar sättas in.

I ett kungligt brev av år 1759 till landshövdingarna och konsistorierna medgavs emellertid uttryckligen undantag från överenskommelseprincipen, och det fastslogs, att beslut på sockenstämma kunde fattas antingen enhälligt eller efter de flesta rösterna.[30] Om hur majoriteten skulle uträknas, efter hemmantal eller huvudtal, gavs dock ej besked. Tystnaden på denna punkt möjliggjorde, att den lika rösträtten så småningom fick vika för den graderade, dvs rösträtt efter förmögenhet, även i andra frågor än prästval. Så skedde också, av allt att döma. Klart var emellertid nu, att även frånvarande bands av besluten. Mot slutet av 1700-talet nämns i stämmoprotokollen alltmera sällan torpare, soldater och likställda som närvarande. Stämman hade blivit en angelägenhet för hemmansägare.

Majoritetsbeslut med röstning efter förmögenhet förekom dessutom vid mitten av 1700-talet i vissa landsdelar på bystämma, så i övre Norrland, där man röstade efter "rök", en beräkningsenhet, som grundade sig på jordens värde. Endast bönder som ägde i mantal satt jord ägde rösträtt.[31]

2.1.1.3. Val av riksdagsman

Även vid val av riksdagsman var röstning efter huvudtal, med en röst per person, den ursprungliga metoden på landsbygden. Först vid mitten av 1700-talet slår metoden igenom att vid sådana val rösta efter mantal.[32] Det sker alltså under samma skede som förmögenhetsröstningen vinner insteg på sockenstämmorna.

2.1.1.4. Sammanfattning

Samtidigheten är naturlig. Det var under frihetstiden som majoritetsprincipen bröt igenom i Sverige.[33] Först då blir frågan aktuell om hur en majoritet skall etableras, efter förmögenhet eller efter huvudtal. För dåtidens synsätt var skillnader mellan människorna i social och ekonomisk status, i kunskaper, omdöme och förmåga självklarheter som måste prägla beslutsformerna. Massan kunde inte få bestämma.

På landsbygden hade adelns särställning ända in på 1700-talet manifesterats däri, att vid prästval socknens godsägare kunde upphäva församlingens beslut. Prästernas ställning som självskrivna ordförande i sockenstämmorna gav dem

möjlighet att styra allmogen efter sin vilja. Principen att ett beslut på sockenstämma band endast dem som biföll hade gjort det omöjligt för socknens flertal att genomdriva något mot fåtalets vilja. Alla dessa förhållanden och andra samverkade till att makten bibehölls i händerna på fåtalet, på adeln, prästerna och de förmögnare bönderna. Inför hotet att genom majoritetsbeslut komma i underläge gjorde adel och präster häftigt motstånd mot böndernas krav på likaberättigande vid omröstning.[34] Förmögenhetsröstningen erbjöd en utväg. Man kunde godtaga majoritetsbeslut och ändå behålla makten.

2.1.2. Rösträttsregler i städerna

2.1.2.1. Städer utom Stockholm. Val av riksdagsman, magistrat och stadens äldste. Beslut på allmän rådstuga och sockenstämma

Vid omröstningar i städerna förekom fram till år 1862 olika sätt att räkna röster,[35] bland dem även lika rösträtt,[36] men här liksom på landsbygden vann från början av 1700-talet och framåt röstning efter inkomst och förmögenhet allt större spridning. Även i städerna var voteringar sällsynta. Några enhetliga bestämmelser fanns inte, utan bruket växlade från stad till stad och efter ärendets art: val av riksdagsman, magistrat eller stadens äldste, beslut på allmän rådstuga eller på sockenstämma.[37]

För riksdagsmannaval infördes i lagstiftningen år 1739 en graderad skala, där rösterna skulle räknas efter andelen i utskylderna. Skalan skulle användas, då valen var direkta och ej skedde genom elektorer.[38] Den hade föreslagits i borgarståndet redan vid riksdagen 1731 men utan framgång.[39] Val genom elektorer var det vanliga och den graderade rösträtten erbjöds som ett alternativ, för det fall att magistrat och borgerskap inte kunde komma överens om hur valet skulle gå till. Efter hand blev den dock regel.[40]

Vid val av magistraten, dvs av borgmästare och rådmän samt av dess sekreterare, förekom i regel votering per capita, åtminstone i landsortsstäder, ännu i början av 1700-talet.[41] Vid 1743 års riksdag antogs en graderad rösträtt, där andelen i kommunalutskylderna, det s.k. öretalet, bestämde rösträtten. I den debatt, som föregick beslutet, anfördes både plutokratiska och demokratiska argument.[42] Samma rösträtt användes därefter även för många andra angelägenheter i städerna.[43]

Val av stadens äldste, en fullmäktigeförsamling för borgerskapet, skedde i vissa fall med lika rösträtt, i andra efter skattens storlek.[44]

Den allmänna rådstugan, en sammankomst för stadens menighet under magistratens ledning, var vid 1800-talets början sällan i bruk i landets större städer men förekom i de små och medelstora.[45] Bestämmelserna om vilka som hade tillträde var oklara och skiftade från stad till stad och för olika typer av

ärenden. Gemensamt var dock magistratens stora inflytande över församlingen. Den kunde dirigera förhandlingarna och besluten.[46] Allmänna rådstugor var sällsynta också där de förekom regelbundet.[47] De allra flesta ärenden av allmän natur i städerna avgjordes av magistraten och de äldste. När voteringar vid sällsynta tillfällen förekom på allmänna rådstugor, kunde emellertid olika omröstningsmetoder förekomma. Från vissa städer omtalas röstning efter huvudtal, från andra röstning efter inkomst och förmögenhet.[48]

En annan form för sammankomster med städernas menigheter var sockenstämman. Den var dock mera sällsynt där än i landsbygdens församlingar.[49] Vissa städer saknade den helt. Då beslut skulle fattas på sockenstämma, sökte man i första hand nå fram till en överenskommelse i enighet. Majoritetsprincipen trängde blott långsamt igenom.[50] Ännu i början av 1800-talet tillgreps voteringar i en mängd städer endast ytterst sällan. Då så ändå skedde, förekom ofta röstning per capita. Några regler för röstningen hade inte givits från statens sida, utan de enskilda städerna hade frihet att välja omröstningsform. Somliga städer saknade helt bestämmelser för omröstning.[51] De regler för rösträkning vid prästval, som fastställts år 1739, gällde ej i städer. I den förordningen förutskickade Kungl. Maj:t, att regler för hur rösterna i städer skulle graderas efter hus och gård senare skulle utfärdas.[52] Sådana kom emellertid inte, och praxis utvecklade sig olika. Inte ens sockenstämmoförordningen av 1817 införde enhetlighet mellan land och stad, ty den behövde ej tillämpas i städer.[53]

2.1.2.2. Beslutsformer i Stockholm

Stockholm intog en särställning. Allmän rådstuga förekom ej där.[54] Församlingarna styrdes sedan början av 1700-talet av kyrkoråd, som tillsattes utan val, genom kooptation.[55] Sockenstämman spelade en ringa roll. Prästval skedde med lika rösträtt fram till 1765, då den graderade rösträtten infördes genom en kunglig förordning.[56] Enligt den räknades rösterna efter brandvaktsavgiften, som utgick efter fastigheternas taxeringsvärde. Inte bara fastighetsägare utan även hyresgäster kunde få rösta, om de betalade sin del av brandavgiften. Om hur rösterna skulle räknas i andra ärenden än prästval rådde olika uppfattningar ännu långt in på 1800-talet.[57]

2.1.3. Sammanfattning

Såväl i Stockholm och andra städer som på landsbygden var alltså omröstningar onormala företeelser fram till 1700-talet. Då skedde ett genombrott för majoritetsprincipen. Rätten för en majoritet att genomdriva sin vilja mot en minoritets började allmänt erkännas. I valet av metod att fastställa en majoritet var bruket växlande. Ursprungligen var lika rösträtt lika vanlig som förmögen-

hetsröstning. Efter hand fick emellertid den senare övertag. Härtill medverkade särskilt reglerna för prästval. Dock var den lika rösträtten ingalunda helt utträngd, då den första sockenstämmoförordningen tillkom år 1817, utan den fortsatte att vara den vanligaste formen för omröstning på många håll också långt därefter.

2.1.4. Den lika rösträtten inför riksdagen 1817–1818

Vid riksdagen hade emellertid den lika rösträtten föga stöd i början av 1800-talet. Det visade sig, då riksdagen 1817–1818 behandlade en motion i bondeståndet om lika rösträtt vid prästval.[58] I motionen hävdades, att den utskyld, som betalades för prästens lön inte var någon lämplig måttstock på förmågan att bedöma någons lämplighet som präst. På Riddarhuset, hette det vidare, röstade rikaste greve och fattigaste adelsman lika, liksom i prästeståndet biskop och kaplan. Motionen avstyrktes av lagutskottet och inte i något av stånden höjdes en röst till försvar för den lika rösträtten.[59] Lagutskottets motiv var, att eftersom rösträtt vid prästval sedan gammalt utövats efter storleken av hemman på land och hus, tomt och ägor i stad, så hade denna rösträtt kommit att betraktas som en tillhörighet till hemmanet eller fastigheten. En ändring därav skulle därför betraktas nästan som ett ingrepp i äganderätten, hävdade utskottet.

2.2. Utländska paralleller

2.2.1. Avsikten med detta avsnitt

Inhemska bestämmelser om prästval från 1730-talet har, som framgått av föregående avsnitt, spelat en avgörande roll för uppkomsten och utformningen av den graderade rösträtten i Sverige. Att den under tiden därefter så småningom utbredde sig till andra beslut sammanhänger likaså med förhållanden och idéer av inhemskt ursprung.

Men därtill kommer, att Sverige i fråga om rösträtt likaväl som i fråga om annan politisk och administrativ praxis och lagstiftning mottagit intryck av motsvarande utveckling i andra länder, framför allt i Europa. Även åsikter och debatt befruktades självfallet av utländska impulser. Vissa belägg lämnas i det följande för dylik påverkan. Men det ligger i sakens natur att influenserna som regel inte kan beläggas. Föreliggande avsnitt har heller inte som syfte att metodiskt klarlägga de utländska impulsernas betydelse för svensk lagstiftning och debatt om den kommunala rösträtten. Målsättningen är mer begränsad än så, av utrymmes- och tidsskäl. En redogörelse för bestämmelserna på kommunal-

rösträttens område från tiden före och samtidigt med tillkomsten av de svenska kommunallagarna i några viktiga länder samt för idéer och argument, som framfördes i detta sammanhang, kan ge en del av bakgrunden till de svenska förhållandena. Redogörelsen förs i några fall fram mot slutet av 1800-talet, trots att därigenom tidsramen sprängs för denna inledning, som f.ö. handlar om de svenska rösträttsreglernas ursprung och tillkomst, ty dels påverkades den svenska debatten även efter 1862 av utländska förhållanden, dels kan redogörelsen för dem inte lämpligen inpassas på annat ställe i avhandlingen.

Den angivna målsättningen tvingar fram en begränsning, bl.a. vid valet av länder. Fyra har bedömts som särskilt viktiga och givits större delen av utrymmet, nämligen Frankrike, Tyskland, England och USA. Där framstod tidigast och klarast de principer, som i den svenska debatten bröts mot varandra, nämligen personlighets- och kvalifikationsprinciperna. Huvudvikten läggs vid den kommunala *rösträtten,* även om andra kommunalförhållanden fått komma med för sammanhangets skull. I den rika flora av idéer om kommunalväsen och rösträtt, som blomstrade vid denna tid, har ett urval måst ske. Strävan har varit att redovisa pregnanta formuleringar för tongivande idéer, främst av betydelsefulla statsmän och ideologer.

En redogörelse för kommunal rösträtt i utlandet gavs för över 65 år sedan av Einar J:son Thulin (Kommunal rösträtt i utlandet). Han behandlar de med boken samtida förhållandena utan att ge någon historisk bakgrund. I det stora samlingsverket Hundra år under kommunalförfattningarna (1962) har Fritz Kaijser behandlat de utländska influenserna på 1862 års kommunala lagstiftning, dock relativt kortfattat vad gäller rösträtten. I övrigt har ämnet föga behandlats i den svenska vetenskapliga litteraturen.

2.2.2. Franska fysiokrater under 1700-talet

Detaljerade bestämmelser om gradering efter förmögenhet av den kommunala rösträtten och utförliga argument härför föreligger i det förslag till kommunal och regional självstyrelse i Frankrike, som år 1776 framlades för Ludvig XVI av hans främste minister Turgot. Förslaget hade utarbetats på Turgots uppdrag av hans vän och meningsfrände Dupont de Nemours.[1] Båda var fysiokrater och det var i full överensstämmelse med fysiokratismens grundsyn, att deras förslag gav rösträtt endast åt dem som ägde jord. För denna begränsning anfördes många argument. I alltför stora församlingar riskerade man tumult och gräl. Fattiga röstägare skulle vara lätta att korrumpera. Förnuftiga synpunkter skulle ha svårt att göra sig gällande. De jordlösa var inte bundna till någon bestämd plats och de kunde därför lätt undslippa ekonomiska förpliktelser, som de själva varit med om att besluta, genom att flytta till annan ort eller annat land. Jordägarna däremot hörde samman med området. De måste intressera sig för den plats, där de bodde.

Jordägande konstituerar alltså den verkliga medborgarrätten, blev slutsatsen.

Med en dylik utgångspunkt blev gradering av rösträtten en logisk följd, fullt i överensstämmelse med fysiokratismens anda. I fortsättningen framhålles nämligen, att om jordegendomen var alltför liten, så att ägaren inte kunde försörja sig och sin familj på den, borde han inte betraktas som en fullständig jordägare utan som en löntagare. Å andra sidan borde han inte helt berövas rösträtten, ty han hade i sin mån intresse av en rättvis skattefördelning och en effektiv administration. Som fullständig medborgare borde endast den betraktas, vars jord räckte för underhåll av en familj. Med dåvarande priser motsvarade detta en nettoinkomst på 600 livres eller värdet av ungefär 30 tunnor säd.

Den som hade en inkomst av bara 300 livres borde anses som en halv medborgare, ty han måste försörja sin familj åtminstone till hälften med lönearbete. Ännu mindre inkomst av jord skulle medföra mindre bråkdelar av en hel röst. Dessa jordägare, som hade en inkomst av jord på mindre än 600 livres, de s.k. ofullständiga medborgarna (citoyens fractionnaires), skulle kunna utöva sin rösträtt endast genom att förena sig. De skulle bland sig välja en representant, som skulle företräda dem bland de fullständiga medborgarna (citoyens tout entiers) med en röst. Denne representant skulle väljas med en rösträtt så graderad, att varje 50 francs (= livres) gav en röst, 100 francs två, 150 tre osv. Det lägsta inflytande som kunde utövas, var alltså 1/12-dels medborgarröst, men denna gällde endast vid val av en representant, som skulle företräda delar av en hel medborgarröst.

Även en gradering av röster över en föreslogs. En röst skulle ges för varje 600 livres i inkomst av jord, och ingen gräns uppåt sattes. För systemet med flera medborgarröster per person gavs flera skäl. Den som hade större egendom kunde ge uppehälle åt flera familjer och upptog ett motsvarande område. Den som hade flera gånger så stor inkomst som en annan, hade också flera gånger så stort intresse av att kommunens affärer gick bra och flera gånger så mycket att betala i skatt. Flertalet av rösterna skulle oftast tillfalla dem som hade fått den bästa uppfostran. Därigenom skulle de beslutande församlingarna bli förnuftigare än om de dominerades av människor med dålig utbildning och utan uppfostran. Ändå skulle man inte behöva riskera, menade förslagsställarna, att de rika förtryckte de fattiga, ty i de ämnen, som man skulle överlägga om, skulle rika och fattiga ha gemensamma intressen. Den främsta fördelen låg dock i att rösträttens gradering efter förmögenhet kunde ge besked om förmögenheternas verkliga storlek och därmed ge en rättvis skattefördelning. Om någon vill ha inflytande efter sin förmögenhets storlek, hette det, måste han också betala skatt i samma proportion. Medborgarna skulle vara angelägna att kontrollera varandra därvidlag.

En gradering liknande den som föreslogs av de Nemours och Turgot hade några år tidigare föreslagits av Mirabeau d.ä., en annan av de franska

fysiokraterna. Han ville ge en röst för 500 livres, två för 1000 livres osv. I Mirabeaus hem, en samlingspunkt från år 1765 för fysiokrater, umgicks bl.a. Turgot, de Nemours och Quesnay.[2]

Både i utformning och motivering bar den av Turgot framlagda planen fysiokratismens prägel. Innehav av fast egendom är inte bara förutsättning för rätt att rösta, det utgör även grundval för en matematisk gradering av denna rättighet. Ojämlikhet i fråga om egendom var för fysiokrater lika naturlig och lika oundviklig som i fråga om kroppsstorlek, krafter och hälsa, och den borde bestämma utformningen av det politiska inflytandet, ty därigenom hedrades de nyttigaste medborgarna till fördel för hela samhället.[3]

Planen mottogs med ogillande av Ludvig XVI.[4] Med skärpa vände han sig mot rösträttsförslaget, särskilt mot tanken att gradera rösträtten efter förmögenhet: "Att uppdela i en politisk församling en mans rätt i hälfter eller fjärdedelar efter storleken av hans förmögenhet är ett infall så nytt och så stridande mot vårt tankesätt, att statens värdighet inte skulle tillåta att på allvar föreslå det".[5] Detta får dock inte tolkas så, att den franske kungen ville ha lika rösträtt bland kommunens medborgare. Han var motståndare till förslagets bärande tanke om gemensamma omröstningar oavsett stånd. Han företrädde i stället, och föga överraskande, feodalsamhällets ståndsuppdelning. Konflikten ledde till Turgots avgång.

I senare förslag till och lagar om kommunal rösträtt i Frankrike återkom ej heller den graderade rösträtten.[6] I kommunallagen av 1787 valde man i stället att avgränsa de röstberättigade från de rösträttslösa genom en inkomstgräns (10 livres i skatt) och de valbara från övriga röstberättigade genom en högre gräns (30 livres i skatt).[7] Inkomst av jord gav inget företräde. Medborgarna indelades alltså i tre klasser efter sin inkomst: de valbara och röstberättigade, de enbart röstberättigade och de rösträttslösa.

Ändå har säkert fysiokratismens idéer om en gradering av rösträtten uppmärksammats och påverkat tänkesättet i och utom Frankrike,[8] även om det blott var i ett fåtal länder, som man införde graderad rösträtt. Grundsynen var densamma bakom censusgränser och gradering. Samhällets modernisering krävde, att ståndsprivilegier upphävdes eller utjämnades. Då behövdes andra metoder för att bevara makten åt samhällets ledande skikt och hålla den stora egendomslösa massan borta från inflytande. Gradering av rösträtten var en radikalare åtgärd än censusgränser och dessutom ett påtagligare uttryck för den plutokratiska synen, att egendom förutsatte eller ledde till bildning och omdöme. Men rösträttsgradering var en ny tanke och den utmanade de vid denna tid ganska spridda föreställningarna om människors likhet. Uppdelning i olika klasser efter förmögenhet och lika rösträtt inom dessa stämde bättre med den gamla ståndsindelningen. Så utformades rösträttssystemet i Tyskland och Danmark.[9]

2.2.3. Rösträttsbestämmelser och rösträttsdebatt under den franska revolutionen. Utvecklingen därefter

Livliga debatter ägde rum i den franska konstituerande nationalförsamlingen under hösten 1789 om rösträttens utformning. Förklaringen om de mänskliga rättigheterna gav uttryck åt demokratiska ideal: "Lagen är uttryck för folkviljan. Alla medborgare har rätt att personligen eller genom ombud medverka vid dess stiftande. Den bör vara lika för alla, vare sig den erbjuder skydd eller utmäter straff. Då alla medborgare är lika inför lagen, äger de i lika mån tillträde till alla offentliga tjänster, ämbeten och befattningar efter förtjänst och utan annan åtskillnad än den som grundar sig på deras dygder och färdigheter".

Under intryck bl.a. av uppploppen i Paris och i landsorten intog emellertid nationalförsamlingen i fortsättningen en mera restriktiv hållning. Bestämmelserna innefattades i 1791 års författning.[10] Rösträtt gavs åt vuxna män, som betalade en skatt motsvarande tre dagars arbetsinkomst. Valbara blev de som betalade tio dagars inkomst i skatt. Röstberättigade blev härigenom hela 4,3 av 7 miljoner vuxna fransmän, valbara blott 50.000. Censusbestämmelserna stämde illa överens med rättighetsförklaringen, och beslutet härom i oktober 1789 föregicks av långa debatter. Som skäl för inskränkningen av medborgarrättigheterna anfördes, att om dugligheten inte vore förenad med förmögenhet, kunde den lätt leda till revolutionär jäsning.

Samma rösträtt gällde vid val till kommunerna som till nationalförsamlingen.[11] Författningen av 1791 decentraliserade den politiska makten till olika lokala styrelser och ämbetsmän. I kommunerna var det politiska livet aktivt. Styrelserna förnyades med hälften vartannat år. Vid valen tillämpades mer demokrati än vad författningen tillät. Censusgränserna genombröts både vad gäller rösträtt och valbarhet, ty att finna valbara kommunalmän var ofta svårt i små kommuner, och många med lägre inkomst än rösträttscensus accepterade inte sin uteslutning.

I nationalförsamlingen uppträdde Robespierre konsekvent och vältaligt för allmän rösträtt och angrep censusbestämmelserna. Med hänvisning till rättighetsförklaringen ställde han den retoriska frågan: "Är människorna lika i fråga om rättigheter, när några åtnjuter rätten att väljas till den lagstiftande församlingen, andra blott att välja den, medan åter andra är berövade båda dessa rättigheter?".[12] Några månader senare (augusti 1791): "Är det sant, att dugligheten verkligen låter sig mätas av förmögenheten? Just i vårt samhälles fördärv ligger ju den egentliga orsaken till den orättvisa fördelningen av rikedomarna. Och nu skall offren straffas för sin olycka, i det man berövar dem de politiska rättigheterna!" – Till grund för hans ställningstagande låg den naturrättsliga föreställningen om folksuveräniteten, hämtad från Rousseaus "Contrat social". Folkets suveränitet vilade på alla de enskilda individerna, som alltså borde ha samma politiska rättigheter.

Med Robespierre i spetsen krävde jakobinerna i nationalförsamlingen, att censusgränserna skulle avskaffas. Demokratiska sällskap växte fram i mängd. Masspetitioner inlämnades till folkrepresentationen. Kraven åtföljdes av hot om uppror och våldsamheter. Metoderna påminner om dem som nyliberalerna i Sverige använde på 1860-talet i sina försök att göra den kommunala rösträtten mera demokratisk.

Sommaren 1792 uppnådde jakobinerna sitt mål. Sedan de tagit makten med våld, blev rösträtten allmän. Samtidigt minskades emellertid kraftigt den kommunala friheten.[13] Makten centraliserades åter.

Detta drag var utmärkande i Frankrike också under de följande regimerna. Kommunalfriheten förblev inskränkt. Däremot ändrades rösträtten i och med att jakobinregementet störtades 1795. Den demokratiska rösträtten hade i den härskande opinionens ögon kompromitterats för lång tid framåt genom politiken och upplevelserna under skräckperioden.[14] Genom 1795 års författning återinfördes tredelningen efter inkomst i dels valbara och röstberättigade, dels endast röstberättigade och dels från rösträtt uteslutna. Samma princip följde Napoleon 1802. Nu reglerades även kommunalvalen. Församlingsråden valdes ej längre av den lokala befolkningen, utan de röstande fick föreslå ett antal kandidater, av vilka regeringen utnämnde hälften.[15]

Hur långt man i Frankrike kommit från principerna i förklaringen om de mänskliga rättigheterna visade sig år 1831, då en ny municipallag antogs, som bestämde, att tre fjärdedelar av församlingsråden skulle väljas av de högst beskattade i kommunerna. Medlemmarna i denna klass uppgick till mellan 4 och 10 % av de röstberättigade, allt efter kommunens storlek.

Genom februarirevolutionen 1848 återinfördes den allmänna rösträtten även i kommunalval.[16] Men fruktan för demokratin förstärktes genom den blodiga junirevolten i Paris. Sedan Ludvig Napoleon utnyttjat den demokratiska rösträtten till att ta makten upphörde den politiska friheten både på riksplanet och i kommunerna.[17] Den starka regeringskontrollen över lokalstyrelsen behölls.

I den svenska debatten på 1860-talet framhölls de franska kommunalförhållandena mest som avskräckande exempel på hur det kunde gå, då medborgarnas laglydnad och ordningsanda ej grundlades genom ett väl utvecklat kommunalt självstyre. Man avsåg då 1848 års revolution och pekade på den ringa motståndskraften hos det franska folket mot den nya absolutismen.[18]

2.2.4. 1808 års stadsförfattning i Preussen.

Den fysiokratiska synen på rösträtten präglade även den nya stadsförfattning i Preussen av år 1808, vilken den ledande ministern vom Stein lyckades genomföra. Avsikten var densamma som i Frankrike: att utnyttja egendomsägarnas fosterlandskänsla, kunskaper och reformvilja för att åstadkomma en effektivare

och billigare förvaltning.[19] Starkare än där framhöll vom Stein det moraliska syftet: att uppfostra nationen till gemenskapssinne och självständighet.[20] Liksom de franska fysiokraterna strävade han efter avfeodalisering. Börd och titel dög ej längre. "Sakliga" kvalifikationer krävdes för medborgarrätt. Någon jämlikhet i politiska rättigheter eftersträvades inte. Det var de bildade klassernas medverkan vom Stein sökte i stadsförvaltningen. Denna ville han uppnå genom att använda förmögenheten som grund för en ny sorts uppdelning. En (relativt låg) censusgräns sattes. Alla som deltog hade emellertid bara en röst var.[21]

2.2.5. Klassvalssystem i Tyskland

Den preussiska stadsförvaltningen efterbildades i andra delar av Tyskland.[22] På den preussiska landsbygden inrättades aldrig motsvarande självstyrelse, utan där behöll godsägaradeln sin dominans över bönderna.[23] Under intryck av den tilltagande konservatismen under 1800-talet ersattes efter hand också i städerna den lika rösträtten av en differentiering av de röstande efter inkomst och förmögenhet i olika klasser. Denna metod började breda ut sig i Tyskland under 1830-talet. Om ursprunget råder olika uppfattningar.[24] I Baden genomfördes den 1837. De röstande indelades efter skattens storlek i tre klasser, som vardera valde en tredjedel av kommunalrepresentationen. Till första klassen hörde 10 % av de röstberättigade, till den andra 20 %. Sitt genombrott fick klassvalssystemet år 1849, genom att det då upptogs i den preussiska vallagen för såväl andrakammarval som stadsfullmäktigeval. Konstruktionen var densamma som i Baden. Det ringa antalet av högt beskattade i den första klassen vägde lika tungt som den stora massan småfolk i den tredje. I Preussen saknades dock skattecensus. De som inte betalade skatt röstade även de i den tredje klassen.[25]

Det gemensamma syftet bakom alla klassvalssystem var att avskära de breda väljarmassorna från verkligt politiskt inflytande.[26] De argument, som anfördes, hämtades från Kant, Burke och Möser.[27] För rösträtt krävdes enligt Kant oavhängighet, insikter och tid att sätta sig in i problemen. Dessa förutsättningar fanns inte, menade han, hos de medellösa. För dem som likt Burke såg samhället som en organism, var det naturligt att varje samhällsklass hade inflytande i förhållande till sin betydelse för helheten – organismen.

För Justus Möser var staten ett genom fördrag tillkommet kompani, i vilket medlemmarna deltog med sin aktie. Denna aktie bestod ursprungligen i ett stycke jord. Jordägarna utgjorde nationen. Den politiska rätten i samhället var alltså bara aktieägarnas medbestämmanderätt och ett utflöde av jordegendomen. Den lika rösträtten befarades av dessa konservativa tänkare sätta en förnuftig ledning av samhället ur spel och ge de egendomslösa möjligheter att förbättra sitt läge på bekostnad av andras egendom. Argument av detta slag har säkert påverkat också svenskar.[28]

2.2.6. Rösträttsregler i engelsk lokalförvaltning

Den engelska lokalförvaltningen organiserades på 1700-talet i samband med parlamentarismens seger i former som innebar större självständighet än tidigare.[29] Det fanns två typer av styrelse i församlingarna, dels kommunalstämma (open vestry), dels kommunalnämnd (select eller closed vestry). De hade bl.a. beskattningsrätt. I den öppna stämman hade i princip alla församlingens vuxna män rätt att deltaga, men i praktiken var det en liten grupp förmögna arrendatorer och arbetsgivare som under prästens ordförandeskap bestämde, dock i nära kontakt med fredsdomaren i grevskapet.[30] I en "closed vestry" var det 10 á 20 personer ur det socialt och ekonomiskt ledande skiktet som styrde församlingen. De innehade sina platser på livstid och platserna fylldes genom kooptation.[31] Så styrdes också de flesta städer som alls hade självstyrelse (boroughs).[32] Endast på ett fåtal platser förekom val av det styrande rådet.

En viktig förändring i den kommunala rösträtten kom 1818–1819 med the Sturges-Bourne Act.[33] Den gällde vid val av styrelse i sådana församlingar som inte konstituterat sig som "closed vestries". Fram till 1818 hade det rått osäkerhet om vilka som skulle få deltaga. Nu bestämdes att endast de som betalt skatt fick vara med. Även bolag fick rösta, genom ombud. Den viktigaste nyheten var att en röstskala infördes, som gav en röst åt den som betalade skatt med mindre än 50 pund och därutöver 1 röst per 25 pund upp till ett maximum av 6 röster. Detta var första gången graderad röstskala infördes i engelsk allmän lagstiftning. I vissa lokala förordningar (local acts) hade den dock antagits redan några år tidigare,[34] och redan 1550, i en kyrkoordning för London, vägdes rösterna på liknande sätt.[35]

Ordförande i den kommitté som föreslog lagen, Sturges Bourne, var själv medlem i en "closed vestry", som var effektiv, och en kritisk observatör av en "open vestry" i närheten, som han bedömde som orolig (turbulent).[36]

Som skäl för graderingen anförde han dessutom: "Är det förnuftigt, att en som betalar tredjedelen, ja t.o.m. hälften av fattigvårdsavgiften inte skall ha mer inflytande i the vestry än en som betalar den lägsta summan?" Som förebild framhöll han i stället den motsatta principen i det kapitalistiska aktiebolaget, där ägarna hade röster i proportion till sina insatser. Kommitténs beslut om graderad röstskala påverkades också av de vittnesmål som avgavs av inkallade domare, präster, köpmän och industrimän om kaotisk ineffektivitet i "open vestries". Man bör emellertid ha rätt att tveka inför sanningsvärdet av dessa påståenden. Folk ur de samhällsgrupper som vittnade skulle ju komma att vinna i inflytande genom den graderade skalan. Vad som benämndes ineffektivitet var sannolikt ofta uttryck för opposition från maktlösa folkgrupper, som saknade andra medel att föra fram sina åsikter.

Den graderade röstskalan efterbildades i vissa lokalförordningar under 1820-

talet och i 1834 års lag om fattigvårdsförvaltningen vid val av styrelse för fattigvårdsdistrikten.[37] Ännu 1848 antogs förmögenhetsröstningen vid val av lokala hälsovårdsmyndigheter. Däremot innebar Municipal Corporations Act av 1835 en seger för den lika rösträtten.[38] Först 1894, genom Local Government Act, avskaffades den graderade rösträtten i hela landet.[39]

2.2.7. Kommunal självstyrelse och rösträtt i Norge

Den kommunala självstyrelsen i Norge infördes 1837. Statsrådet J. Collett och bonderepresentanterna i stortinget övervann Karl Johans motstånd.[40] Från ämbetsmannahåll invändes, att allmogen inte var tillräckligt upplyst för att få deltaga i lokalförvaltningen. Collet fann det märkligt att allmogen skulle utestängas från de enklare och mer närliggande kommunalärendena, då den hade möjlighet att påverka stortingets viktigare och svårare avgöranden. I spetsen för varje stad och varje härad skulle stå ett styrande organ, formandskabet, och en representation med bl.a. skattebevillningsmakt, representantskabet. Båda valdes direkt av män över 25 år, som var eller hade varit ämbetsmän, eller som ägde eller arrenderade skattskyldig jord eller som ägde burskap i stad på grund av handel eller hantverk. Rösträtten var lika: en man – en röst. Den var densamma som vid stortingsval.

Det tidigare ämbetsmannaväldet, särskilt starkt på landsbygden, avlöstes nu av folklig medverkan. Det stora flertalet av medborgarna saknade dock rösträtt. Liberala reformvänner i Sverige, t.ex. Lars Johan Hierta, hänvisade ibland till Norge som förebild. Man pekade på det ökade intresse för kommunala angelägenheter och för deltagande i det politiska livet över huvud, som "formandskabslovene" hade stimulerat i Norge.

2.2.8. Klassvalssystem i Danmark

I Danmark hade liksom i Norge för städernas del sedan gammalt bevarats en viss medverkan i styrelsen från borgerskapet, även om den nästan hade tynat bort under enväldet.[41] Junigrundlagen innebar en viktig förändring genom att garantera kommunernas rätt att själva avgöra sina angelägenheter. År 1855 fastställdes den valordning för tillsättning av kommunstyrelser, som i huvudsak kom att gälla i Danmark ända till 1908. Där bestämdes, att styrelsen för landskommunen, sogneraadet, vars medlemsantal var ojämnt och växlade mellan 3 och 9, skulle väljas på så sätt, att den större delen (hälften plus en) utsågs av den femtedel av väljarna i kommunen, som betalade den högsta kommunalskatten. Den mindre delen valdes av samtliga röstberättigade. De högst beskattade hade alltså dubbel rösträtt.[42]

Rösträtten var densamma som till folketinget: välfrejdade män över 30 år med

fast bostad fick rösta. De måste ha betalt kommunalskatt och fick ej åtnjuta fattigvårdsunderstöd.

Städernas valordning kom 1860. Även här antogs tvåklassystemet, men den större delen av rådet valdes av alla röstberättigade, den mindre delen av den högst beskattade femtedelen.[43] Avsikten med denna valordning angavs vara att skydda de förmögna mot de obemedlades godtycke. Den väckte missnöje i frisinnade kretsar, särskilt bland bönderna.[44] Köpenhamns valordning av 1865 innehöll garantier av annat slag för de välsituerades makt. En så hög inkomstcensus som 1000 Rdr fastställdes. Mot alla krav på reformer av den kommunala rösträtten reste inrikesminister Estrup ett övermäktigt motstånd.[45] Det fanns ingen allmän opinion för en förändring, påstod han.

De danska förhållandena åberopades i Sverige företrädesvis från konservativt håll som bevis för hur nödvändigt det var att skapa garantier mot massans oinskränkta välde.[46]

2.2.9. Kommunal rösträtt i Finland

I Finland såg de inhemska myndigheterna i den kommunala självstyrelsen ett betydelsefullt statsorgan, sedan lagstiftningsverksamheten avstannat under den ryska överhögheten.[47] Mönstren hämtades från Sverige. År 1865 utfärdades en förordning om kommunalförvaltningen på landsbygden, som mycket nära följde den svenska motsvarigheten. Rösträtt gavs åt alla medborgare, män som kvinnor, om de blott rådde över sin egendom och ej häftade i skuld för mer än ett års kommunalskatter, samt åt bolag. Varje skatteöre motsvarade en röst, men högsta röstetalet var betydligt mera inskränkt än i Sverige. Ingen fick ha mer än en sjättedel av alla röster vid kommunalstämman. Kommunallagen för städerna satte gränsen vid ett absolut tal: 25 röster.

2.2.10. Belgien, Nederländerna och Schweiz

De belgiska kommunalförhållandena uppmärksammades tidigt i Sverige. Redan då ständerna av regeringen först begärde en revision av gällande sockenstämmoförordning, vid riksdagen 1856–58, fogades till vederbörande utskotts betänkande de belgiska bestämmelserna i sin helhet i översättning.[48] Även i riksdagsskrivelsen till Kungl. Maj:t hänvisades till Belgien och Nederländerna, "där den kommunala självverksamheten i alla tider visat sig mera levande än annorstädes".[49] Den belgiska kommunallagen av år 1836 stadgade lika rösträtt vid val av kommunalråd. Centralmaktens kontroll var stark. Borgmästare och bisittare i kommunalråden utnämndes av konungen bland rådets medlemmar. Rösträttscensus var från början mycket hög men sänktes något år 1848. Inte ens därefter var antalet röstberättigade mer än 4,6 % av befolkningen.[50] Genom ännu en sänkning år 1871 växte andelen till 6,7 %.

I Nederländerna kom en lag om lokal självstyrelsen år 1851, avseende både stad och land. För rösträtten gällde en förmögenhetscensus, dock ej så hög som i Belgien.[51] Förvaltningen utövades av ett råd med en borgmästare i spetsen, som utnämndes av regeringen och som hade vetorätt mot alla beslut. År 1887 utvidgades rösträtten genom att census sänktes. Rösträtten var lika.

I Schweiz fanns både direkt demokrati i vissa kantoner och oligarki i andra, men genom 1848 års författning segrade de demokratiska idéerna i hela Edsförbundet.[52] Rösträtten blev den mest demokratiska i Europa. Varje vuxen man fick deltaga i besluten, antingen direkt eller vid val till församlingsråden. Den direkta demokratin levde kvar i vissa smärre församlingar.

2.2.11. USA

2.2.11.1. Alexis de Tocquevilles framställning

De politiska förhållandena i Nordamerika tilldrog sig stort intresse i Europa och påverkade från slutet av 1700-talet allt mera utvecklingen där. Kunskaper om de olika koloniernas fria författningar spreds bl. a. i Frankrike före den stora revolutionen.[53] Inte minst uppmärksammades bestämmelserna om den lokala självförvaltningen. I Nya Englands kolonier var fria sammanslutningar av nybyggarna till kommuner (towns) ursprunget till all samhällsmakt.[54]

Den kommunala självstyrelsens betydelse för det amerikanska samhället och även för andra blev uppenbar för europeisk publik genom Alexis de Tocquevilles bok "De la démocratie en Amérique" från 1830-talet.[55] Den franske aristokratens åsikter om amerikansk demokrati innehåller både uppskattning och kritik, men i fråga om "local government" dominerar beröm och beundran.[56]

Kommunen är samhällets grundval. Där skapas och vidmakthålles en allmänanda, som bär upp hela nationen. Där finns den bästa garantin mot missbruk av den politiska makten. Där uppfostras medborgarna till politiskt ansvar. "I Nya England hyser invånaren tillgivenhet för kommunen, därför att hon är stark och oberoende; han nitälskar därför emedan han bidrager att styra henne; han älskar henne emedan han inte har skäl att beklaga sig över sin lott; han fäster vid henne sin ärelystnad och sin framtid; han deltager i alla det kommunala livets skiften; han försöker att styra samhället inom den inskränkta sfär, som står honom till buds; han vänjer sig vid former, utan vilka friheten endast urartar till revolution, inträngер till deras anda, får sinne för ordning, fattar nödvändigheten av statsmakternas fördelning, och samlar slutligen klara och användbara åsikter över naturen av sina plikter likasom över omfånget av sina rättigheter".[57]

I denna lovsång kan man finna en polemisk udd mot det egna hemlandet, vars kommunala förhållanden var så olika de skildrade och som frånsett en kort period

under 1790-talet alltid varit det. Författaren ansåg demokratins seger i Europa oundviklig. Han hade kunnat studera dess misslyckande under den franska revolutionen. Endast genom politisk uppfostran av folket, främst genom deltagande i lokal självstyrelse, kunde, ansåg han, farorna med demokratin – godtycke och maktmissbruk – undvikas. Hans idéer vann anklang. Hans bok har varit en viktig inspirationskälla för folklig lokal självstyrelse i många länder.[58]

2.2.11.2. Rösträttsregler i olika delar av USA

Styrelseformen var i Nya Englands kommuner från början direkt demokrati. Alla självägande bönder sammanträdde och beslöt. Efter hand som befolkningen ökade och bosättningen spreds, övergick man till den representativa formen. I Söderns grevskap sköttes ärendena av en liten grupp valda ämbetsmän (Board of commissioners). Båda formerna av kommunstyrelse spreds till andra delar av kontinenten, ty när nybyggare drog västerut, förde de med sig den form de haft i öster.[59]

Rösträtten var från början lika men inte allmän. Personlighetsprincipen – en man, en röst – tycks aldrig ha satts ifråga.[60] Många uteslöts dock genom krav på egendom eller betald skatt. Före frihetskriget var i Nya England tre fjärdedelar av den vuxna manliga befolkningen röstberättigad, i Södern mindre än hälften. Rösträttsbestämmelserna varierade emellertid avsevärt från delstat till delstat. Några avskaffade förmögenhetscensus redan i slutet av 1700-talet, andra först vid mitten av 1800-talet.[61] Ett gemensamt drag i de olika delstaternas författningar var att rösträtten var mer inskränkt genom skattestreck vid kommunala än vid statliga val. Motiveringen var "no representation without taxation". Endast de som ekonomiskt bidrog till kommunens ekonomi, skulle ha rätt att delta i valet av de ämbetsmän, som bestämde över kommunens skatter och avgifter. Kravet på betald skatt som villkor för rösträtt hade olika innebörd i olika stater. I vissa av dem betalade alla vuxna vita män skatt, och rösträtten var då allmän. I andra utgick skatt enbart för innehav av jord eller annan förmögenhet av visst värde, och skattestrecket fick då samma verkan som en förmögenhetscensus.[62]

Från 1820-talets slut och framåt ägde en ytterligare demokratisering rum. Kraven på egendom eller betald skatt som villkor för rösträtt avskaffades efter hand i de flesta delstater, så att vid inbördeskrigets utbrott allmän rösträtt för vita män hade godtagits för val både till statliga och kommunala representantförsamlingar.[63]

2.2.12. Sammanfattning

Redogörelsen för utländska förhållanden och idéer på den kommunala rösträttens område har visat, att man i många länder genom rösträttsreglernas utformning

strävade efter att i städer och kommuner bevara det avgörande inflytandet i händerna på de välsituerade och politiskt maktägande grupperna. Metoderna växlade. Censusgränser, klassindelning och gradering av rösträtten förekom, men den sistnämnda metoden var sällsynt. Lika rösträtt för dem som hade rätt att deltaga var den vanligaste formen och blev det alltmera under 1800-talets lopp. I spetsen för denna utveckling gick USA, men även Schweiz och Norge låg långt framme. Mest lika de svenska rösträttsreglerna var de finska och de engelska, men ingenstans var ojämlikheten större än i Sverige. Detta gällde redan vid 1800-talets början, och den fortsatta utvecklingen i vårt land ökade skillnaden till andra länder, bortsett från Finland, som följde de svenska mönstren.

Vid en sådan jämförelse bör man emellertid påminna sig, att kommunerna i Sverige hade större befogenheter och större självständighet än vad som var regel i andra länder.[64] Speciellt bör framhållas de svenska kommunernas beskattningsrätt.

Stöd för den svenska utformningen av kommunalrösträtten kunde hämtas i den fysiokratiska ideologin, medan den lika rösträttens anhängare kunde finna argument från den stora franska revolutionens idéer och från deras tillämpning i USA.

2.3. Svenska kommunala rösträttsregler 1817–1862

2.3.1. 1817 års sockenstämmoförordning

Genom 1817 års förordning sammanfördes de tidigare bestämmelser, som berörde sockenstämmor, och den praxis, som utvecklats olika i olika delar av landet.[1] Förordningen innehöll alltså föga nytt. Dock fastslogs nu klarare än förr, att majoritetsprincipen skulle gälla, då församlingen var oenig.[2] Att besluten var enhälliga betraktades emellertid fortfarande som det normala och voteringar som undantag.[3]

Beträffande rösträtt anknöt förordningen till bestämmelserna vid prästval: "Yppa sig under överläggningarna skiljaktiga meningar och kan pluraliteten med visshet icke utrönas, då anställes votering. De närvarande yttra sig efter upprop och beräknas deras röster som vid prästval inom församlingen".[4]

Situationen för dem som arrenderade enskild mans jord försämrades genom 1817 års förordning. Tidigare hade de i allmänhet haft rätt att deltaga i sockenstämma.[5] Nu däremot krävdes, att den som arrenderade sådan jord skulle uppvisa fullmakt från jordägaren om att han hade dennes medgivande att rösta. Kronobönderna däremot ägde rösträtt på sockenstämma liksom tidigare vid prästval.[6]

Denna rösträttsinskränkning för arrendatorer gynnade jordägarnas intressen. Den motiverades med att jordägare inte borde kunna belastas ekonomiskt av beslut, vari tillfälliga brukare deltagit.[7] Sockenstämman hade genom 1817 års bestämmelser i två avseenden blivit mer odemokratisk än förr: dels hade deltagarrätten inskränkts, dels hade förmögenhetsröstningen utsträckts. Förändringarna blev dock mindre i praktiken än i lagtexten. Gamla mönster fortsatte att gälla i stor utsträckning.[8]

Författningen var i första hand avsedd för landsförsamlingar. Om städer hette det: "I de stadsförsamlingar, där sockenstämmor förut varit brukliga, må de ock på lika sätt hädanefter hållas".[9] Detta tolkades så, att bestämmelserna inte behövde tillämpas där.[10] Där beräknades rösterna även efter år 1817 på skiftande sätt: efter huvudtal, fyrk, avgifter eller antal gårdar. I många städer förekom liksom tidigare inga sockenstämmor alls.

På landsbygden fortsatte länge efter 1817 bruket att liksom dittills komma överens utan votering. Om sådan förekom, användes i stor utsträckning lika rösträtt.[11]

Om bolags rösträtt sägs ingenting uttryckligt i 1817 års förordning, men hänvisningen till prästvalsbestämmelserna i § 4 innebar, att rösträtten för industriella anläggningar fortsatte.[12] Härav följde dock inte, att bolag, som ägde dylika anläggningar, hade rätt att rösta. Om deras rösträtt var meningarna delade, och bruket växlade i de olika stämmorna.[13]

2.3.2. Ökning av arrendatorers rösträtt år 1824

En viss utsträckning av rösträtten för arrendatorer skedde år 1824.[14] Missnöje hade tidigt visat sig över att de inte fick deltaga i sockenstämma, fastän de i regel måste bära avgifter och prestationer till församlingen. Kungl. Maj:t anslöt sig till ett riksdagsbeslut år 1823,[15] som innebar, att arrendatorerna skulle få rösta men bara i frågor som gällde ordning och sedlighet inom församlingen. Argumentet emot att ge dem rösträtt i alla frågor var detsamma som tidigare. Genom deras deltagande i ekonomiska beslut kunde jordägare åläggas bördor, som inte de men väl arrendatorerna senare kunde undandra sig. Vid riksdagsbehandlingen av frågan anfördes ytterligare, att det omvända förhållandet, nämligen att jordägare genom arrendatorernas frånvaro kunde genomföra utgiftsbeslut, som arrendatorerna därefter måste betala, kunde undvikas genom förbehåll i arrendekontraktet.[16] Man kan undra över varför inte samma slags förbehåll kunde göras till skydd för jordägarna. Över utformningen av arrendekontrakten hade de minst lika stort inflytande som arrendatorerna och kunde alltså lika väl skydda sig.

2.3.3. Sockenstämmas beskattningsrätt fastslås

Rösträttsgraderingen var i 1817 års förordning densamma som i prästvalsförord-

ningen från 1739: en röst för varje helt mantal och bråkdelar därav för mindre gårdar. Ett nytt graderingssystem höll emellertid på att bana sig väg, nämligen efter andel i de gemensamma utgifterna. Till den utvecklingen bidrog den förändrade synen på sockenstämmans rätt att beskatta sina medlemmar.[17] Tidigare hade uttaxeringar betraktats som privaträttsliga överenskommelser, som var beroende av de beskattades samtycke, om det inte gällde att fylla en förpliktelse, som staten ålagt menigheten.[18] 1817 års sockenstämmoförordning gav ingen uttrycklig rätt till uttaxering för gemensamma ändamål. Men vid riksdagen 1828–1830 biföll ständerna ett utskottsutlåtande, som tillstyrkte full befogenhet åt sockenstämman att uttaga avgifter för vården av de gemensamma angelägenheterna.[19]

2.3.4. Förslag om kommunal rösträtt efter bevillning framläggs år 1834

Nästa steg i utvecklingen togs vid följande riksdag, 1834, då en motionär föreslog att rösträtten på sockenstämma inte längre skulle bindas vid fastighetsägande utan knytas till bevillningen.[20] Den skulle alltså utvidgas till arrendatorer, utan någon inskränkning till enbart frågor om ordning och sedlighet, och vidare till löntagare, kapitalägare, näringsidkare, hyresgäster, m.fl. Dock skulle en rösträttscensus gälla, enligt förslaget 5 eller 10 riksdaler i bevillning. Av särskilt intresse är förslaget till rösträttsgradering. För varje riksdaler i bevillning skulle ges en röst.[21] Motionären var en kyrkoherde i Stockholm, M.K. Bergvall. I huvudstaden fungerade ett liknande system sedan år 1765 vid val av präster, fast med brandvaktsavgiften som grund.[22] Också hyresgäster hade där deltagit i stämmornas beslut och i de kyrkliga omkostnaderna. Bergvall föredrog emellertid bevillningen som grund framför brandvaktsavgiften. "Idén är densamma. Formen är tidens", anförde han. Flertalet avgifter utgick nämligen redan efter bevillningen.[23]

Principen var alltså inte okänd, men förslaget innebar ändå en genomgripande förändring av röstberäkningen på sockenstämmor. Inga invändningar restes vare sig i utskottet eller i ståndén, men riksdagsbeslutet innebar dock endast att i skrivelse till Kungl. Maj:t anhålla om utredning av frågan och förslag till en fullständig författning.[24]

2.3.5. Liknande förslag av fattigvårdskommittén år 1839

Förslaget att gradera rösträtten efter bevillningen återkom år 1839 i ett betänkande om fattigvården.[25] Det hade utarbetats av en kommitté, som Kungl. Maj:t hade tillsatt. För att fattigvården skulle kunna förbättras, krävdes kompetenta och handlingskraftiga lokala organ, framhöll kommittén. Den tog

därför också upp frågan om hur sockensjälvstyrelsen borde ordnas.[26] Beträffande rösträtten på sockenstämma föreslogs att föregående års bevillning för lön, egendom och rörelse skulle utgöra grunden. Fast bostad eller egen fastighet krävdes också för rösträtt.[27] Förslaget till gradering var inte så plutokratiskt som i Bergvalls motion år 1834. För varje fem riksdaler i bevillning skulle erhållas en röst. Men denna skala skulle inte användas, då besluten enbart gällde hemman eller då det var fråga om prestationer, som skulle utgå efter hemmantal. I sådana fall skulle röstas efter den tidigare skalan, dvs med en röst för varje helt mantal, en halv röst för halvt mantal osv, och med deltagande endast av hemmansägare. Som rösträttscensus föreslogs 2 rdr, men den gränsen skulle blott gälla andra än hemmansägare. Förslaget gällde bara landsbygden. Blott de som ägde rätt att deltaga, skulle kunna beskattas, ansåg kommittén.[28]

Förutsättningen för en så graderad rösträtt var, att bidragen utgick efter samma grund, förklarade fattigvårdskommittén. "Vars och ens inverkan på besluten bör avmätas efter hans andel i det gemensamma intresset för ämnet." Dock undantogs s.k. "löst folk" och de som betalade alltför lite i bevillning. De var beroende av andra och saknade alltså den självständighet, som krävdes i överläggning och beslut, hette det.

Den förändring, som sålunda föreslogs, skulle i grunden ha förändrat både röstning och bidragsgivning i sockenstämmorna och jämställt jordbrukare med andra inkomsttagare. Detta väckte betänkligheter redan i kommittén.[29] Till oron bidrog, att böndernas taxeringsvärden, som låg till grund för bevillningen, enligt förslaget skulle minskas med kapitalvärdet av de grundskatter, som vilade på jorden. Detta skulle ge bondejorden mindre avgifter men även färre röster i förhållande till andra inkomstkällor.[30]

2.3.6. Andra rösträttsförslag år 1839

Även i ett annat kommittébetänkande samma år (1839), nämligen ett förslag till förordning om sockenstämmor och kyrkoråd från kommittén för kyrkolagens överinseende, behandlades den kommunala rösträtten.[31] Där föreslogs, att då personliga bördor skulle bestämmas, skulle alla medlemmar i församlingen utom de som var andras tjänare deltaga i besluten. Vid omröstning skulle alla ha en röst var. I övriga frågor däremot skulle samma rösträtt gälla som enligt 1817 års författning, dvs efter hemmantal (mantal).

Den röstgradering efter bevillningens storlek med en röst per fem riksdaler, som föreslagits av fattigvårdskommittén, kritiserades i Kammarrätten.[32] Om antalet röster per person lämnades obegränsat, skulle de lägre beskattades rösträtt helt kunna omintetgöras, framhöll en av dess ledamöter. Han föreslog därför ett maximum av tio röster. En annan ledamot yrkade på lika rösträtt.

2.3.7. Sammanfattning

Dessa inlägg från Kammarrätten har intresse som de första invändningarna mot en ohämmad plutokratisering av rösträtten. De kom från juridisk sakkunskap, politiskt och ekonomiskt oberoende från jordägarintressena. Men för landsbygdens fastighetsägare var de hastigt växande obesuttna folkgrupperna ett hot, som kunde bemästras genom ökad gradering av rösträtten. För de besuttna var det ett önskemål att hålla de fattiga borta från inflytande på sockenstämman, speciellt i frågor om fattigvård, där de besuttnas krav på sparsamhet kolliderade med de fattigas krav på verksamt understöd. Pauperismens hotande spöke och misstänksamhet mot de nya elementen i befolkningen hade medverkat till att fastighetsägarnas rösträttsprivilegier stärkts genom 1817 års sockenstämmoförordning.[33] Utvecklingen mot ökad gradering av rösträtten därefter bör ses som ett uttryck för växande klassmotsättningar mellan de besuttna bönderna och "tjänsteklassen".[34]

2.3.8. Den kommunala rösträtten vid riksdagen 1840–1841

2.3.8.1. Det första utskottsförslaget

Vid riksdagen 1840–1841 fortsatte denna utveckling mot plutokratisering av den kommunala rösträtten. Kungl. Maj:t sände de båda kommittébetänkandena från 1839 till riksdagen som ett svar på den begäran, som föregående riksdag framfört om utredning och förslag till en fullständig författning.[35] De hänvisades till utskott, där ett nytt förslag till lag om sockenstämmor (dock ej för Stockholm) samt sockennämnder utarbetades.[36] Tillvägagångssättet innebar kritik mot Kungl. Maj:t och bör sättas i samband med spänningen mellan regering och riksdag vid detta riksmöte. 1817 års sockenstämmoförordning hade ju beslutats av Kungl. Maj:t ensam som en del av hans ekonomiska lagstiftning. Vid denna riksdag gjorde däremot riksdagen anspråk på del i kommunallagstiftningen.

Beträffande rösträtten anslöt sig utskottet till Fattigvårdskommitténs grundprincip, att de som betalade kommunala bidrag också skulle ha rätt att deltaga i sockenstämman samt att dessa bidrag skulle beräknas efter den statliga bevillningen för lön, egendom och rörelse.[37] Men några viktiga förändringar föreslogs. Dels skulle tjänstehjon uttryckligen undantagas från rösträtt, dels skulle sockenmedlemmar, som inte var påförda bevillning men ändå hade ekonomiska möjligheter att betala bidrag, åläggas sådana. Viktigare var dock två andra tillägg. Det ena innebar, att kommunala bidrag och därmed också röster på sockenstämma skulle beräknas dubbelt så höga för fastighet som för lön och rörelse med samma bevillning. Detta motiverades av utskottet i fysiokratisk anda. Innehav av fastighet gav ostridigt, hette det, ett övervägande intresse för de kommunala angelägenheterna jämfört med det som fanns hos näringsidkare och tjänstemän,

vilka endast tillfälligtvis uppehöll sig i ett samhälle. Att detta större intresse hos fastighetsägare skulle beräknas just till det dubbla mot andras erkändes, med all rätt, som en ungefärlig beräkning.

Utskottet hade emellertid också ambitionen att vilja motverka "en oskälig övervikt" för de högre bevillningsbeloppen.[38] "Tillbörlig vikt (må) tillika tillerkännas den flertaliga personalens gemensamma mening", framhölls i utskottsbetänkandet. Att detta inte var ett tomt ord framgår av utskottets förslag till rösträttsskala.[39] Denna innebar i jämförelse med Fattigvårdskommitténs förslag en ökning av röstetalen för bevillningsbelopp under 100 rdr och en minskning av dem däröver, en minskning som blev allt kraftigare, ju högre bevillningen var, som framgår av nedanstående tabell.

För bevillning över 200 rdr gavs enligt utskottets förslag endast en röst för varje 50 rdr, medan kommitténs förslag hela vägen gav 1 röst per 5 rdr. Skillnaden mellan de båda rösträttsskalorna blev alltså allt större, ju högre bevillningsbeloppen steg.

Det mest anmärkningsvärda med utskottsförslaget var emellertid, att bidragen till socknen skulle utgå efter en helt annan grund, nämligen efter statlig bevillning för fastighet, alltså i en jämnt stigande skala utan avtrappning för de högre beloppen.[40] Däremot var det föga överraskande, att löntagare och rörelseidkare, som ju bara skulle rösta hälften mot fastighetsägare, också bara skulle betala hälften så stora kommunala avgifter som dessa, och vidare att inga kommunala bidrag alls skulle utkrävas för lön och rörelse, som gav bevillning under 2 rdr, och ej heller av tjänstehjon. Här tillämpas i förslaget principen att bidrag och rösträtt skulle följas åt.

Tabell 1. *Olika förslag till rösträttsskala åren 1839–1840.*

Bevillnings-belopp (riksdaler)	Röstetal enligt utskottets förslag för fastighet	för lön och rörelse	kommitténs förslag
2	1	½	0
3	2	1	0
5	3	1½	1
10	5	2½	2
20	8	4	4
40	13	6½	8
60	16	8	12
80	18	9	16
100	20	10	20
200	25	12½	40
300	27	13½	60
500	31	15½	100

Långa diskussioner i utskottet låg bakom detta förslag.[41] Många fruktade, att om man räknade rösträtten efter bevillningen, skulle ett obehörigt och skadligt inflytande tillfalla personer som t.ex. lumpsamlare, spelmän o.a., vilka visserligen betalade en stor bevillning men saknade intresse för socknens allmänna bästa. Man diskuterade även minimistreckets höjd, röstskalans progression och införande av ett röstmaximum.

2.3.8.2. Jacob Cederströms reservation

Oppositionen inom utskottet mot majoritetens rösträttsförslag framfördes i en reservation av Jacob Cederström, en av de mest inflytelserika av Riddarhusets ledamöter.[42] Hans kritik drabbade förslaget i två viktiga avseenden. Dels skulle det beröva jordbrukarna en stor del av deras inflytande vid sockenstämman till förmån för allehanda näringsidkare, som han räknade upp.[43] Dessa skulle ofta komma att diktera besluten om t.ex. fattigvård och uppfostran och andra viktiga ämnen. Dels skulle med den röstskala, som föreslagits, ägarna av små hemman komma att bestämma över storgodsägarna. Ägare av 50 á 60 mantal skulle överröstas av ägare till 2 á 3 mantal, om de senare var splittrade på många brukningsdelar och innehades av många personer. I stället borde rösträtten beräknas på hela bevillningsbeloppet "pro rata parte".[44] Om därigenom större possessionater fick större inflytande, skulle därav inte uppstå någon orättvisa, menade Cederström, ty de måste ju alltid bidraga i förhållande till sin förmögenhet. Ytterligare argument anförde han: ju större materiell vinst man kan få av ett företag, desto större ansträngningar gör man; ju mindre materiellt intresse, desto större likgiltighet och desto sämre resultat. Och vidare: det var varken klokt eller rättvist, att den mindre bildade och ointresserade delen av folket skulle få tillfälle att besluta på de övrigas bekostnad och mot deras intressen. Helst ville Cederström behålla det gamla beräkningssättet efter mantal.

Tveklöst uttryckte Cederström här uppfattningar, som var allmänt omfattade bland maktägande samhällsgrupper. Att en man med hans auktoritet framförde dem, gav dem ökad tyngd. Utskottsförslaget hade inte en chans i de olika ståndens debatter. Vad man överraskas av, är att ett så pass "demokratiskt" förslag över huvud taget kunnat vinna majoritet i utskottet.

Förskjutningen från liberala till konservativa ståndpunkter i den kommunala rösträttsfrågan låg i linje med vad som i övrigt skedde vid riksdagen 1840–1841. Den liberala oppositionen mot regeringen hade vid början av riksdagen en stark ställning men förlorade denna under riksdagens gång.[45]

2.3.8.3. Ståndernas debatter vid riksdagen 1840–1841

I alla stånden riktades kraftig kritik mot utskottsförslaget, särskilt mot att

rösträtten och bidragsskyldigheten inte var beräknade efter samma skala. Endast enstaka talare försvarade förslaget. Tre av stånden beslöt att återremittera betänkandet till utskottet. Endast i bondeståndet bifölls det.[46]

Flera talare upprepade Cederströms argument från reservationen. Själv tillfogade han nu nya synpunkter. Bidrag till socknen kunde bara påläggas med frivilligt medgivande, hävdade han, inte genom majoritetsbeslut. Ingen skulle kunna tvingas till avgifter. Det skulle vara ett brott mot regeringsformens § 57 om svenska folkets rätt att sig självt beskatta. Han anknöt här till en gammal uppfattning om sockenstämmans kompetens, som riksdagen tidigare tagit avstånd från.[47] Nu fick den tjäna som ytterligare en försvarslinje inför hotet från det fattiga sockenflertalet mot de rika godsägarnas ekonomi.[48]

Samma hot upplevdes i prästeståndet: "Tidens oro är till god del den intet ägandes och intet förvärvandes krav på den ägandes och förvärvandes egendom."[49] Förmögenhetens rätt försvarades i inget stånd med större iver än i det andliga.

I borgarståndet, där vid denna riksdag liberalerna hade en stark ställning, höjdes inte en enda röst till försvar för den föreslagna rösträttsskalan. Rösträtt och bidragsskyldighet borde följas åt, det var den enda uppfattning, som framfördes. Bondeståndet intog en helt annat hållning. Där mötte förslaget till röstskala ingen kritik.

Ett annat förslag till rösträttsberäkning framlades under prästeståndets debatt.[50] Det innebar, att för fastighet skulle liksom tidigare röstas efter mantal, för lön och rörelse däremot den statliga bevillningen vara grundläggande, men denna skulle sättas i ett bestämt förhållande till mantalet. Det skulle gå till så att medelbevillningen per mantal uträknades, per socken eller län, och att rösträtt och bidragsskyldighet för annan inkomst än av jord sattes i relation till denna siffra.

Att rösträttscensus satts för lågt i utskottsförslaget var en uppfattning, som framfördes i alla stånd. Men enstaka röster ville utsträcka den än mer. Torpare och tjänare borde få rösta, då det gällde avgifter till skola och fattigvård, ansåg två talare i adelsståndet.[51] Radikalast var dock Lars Johan Hierta: i alla frågor utom dem som gällde beskattning borde en person för varje hushåll föra talan och alla skulle ha lika rösträtt.[52] Också Erik Gustaf Geijer, nu "avfallen" till det liberala lägret, ville ha en mera utsträckt rösträtt än utskottet föreslagit.[53]

2.3.8.4. Det andra utskottsförslaget

Inför detta kraftiga motstånd mot sitt rösträttsförslag tvangs utskottet till reträtt. I ett nytt betänkande vidhöll det visserligen sin uppfattning att rösträtten borde avpassas efter bidragen och dessa i sin tur efter förmögenhet och inkomst, men om gradering sades bara, att den borde ske, "så att var och en äger röster i förhållande till det större eller mindre deltagande i det allmänna bidraget".[54] Detta bidrag

skulle fastställas genom särskild taxering i varje socken för sig av valda taxeringsmän.

2.3.8.5. Riksdagsbeslutet: bevillning och mantal i bestämd relation

Detta andra betänkande bifölls av borgare och bönder men förkastades av adel och präster.[55] De två senare ståndén godtog i stället ett förslag, som framfördes av biskop Heurlin under prästeståndets debatt. Det innebar, att jordbruksfastighet skulle som förut bidrag och röster räknas efter mantal och för andra inkomster än av jordbruksfastighet i landsbygdssocken efter den statliga bevillningen. Det nya var, att bevillning för dessa andra inkomster sattes i en bestämd relation till mantalet. 10 rdr bevillning för sådan inkomst skulle ge lika stort bidrag och lika stor rösträtt som 1/4 mantal, 5 rdr som 1/8 mantal, 2 1/2 rdr som 1/16 mantal. För bevillning därunder skulle varken rösträtt eller bidrag räknas. För jordbruksfastighet saknades dock gräns nedåt. Någon gräns uppåt innebar förslaget inte för något slag av inkomst, och både avgifter och röstetal steg likformigt hela vägen i direkt inbördes förhållande. I städer skulle bevillning av lön eller rörelse på 10 rdr ge lika stor rösträtt som innehav av fastighet taxerad till 2000 rdr. Samma minimistreck, 2 1/2 rdr bevillning, skulle gälla i stad som på land.

Detta förslag blev riksdagens beslut, trots att varken borgare eller bönder biföll det. Frågan avgjordes genom röstning i förstärkt utskott med voteringssiffrorna 77–47.[56]

2.3.8.6. Argumentering bland präster och adelsmän

I de debatter, som föregick dessa beslut, förfäktades storgodsägarnas intressen med starkaste eftertryck i prästeståndet. Flera talare där motsatte sig, att alla som betalade avgifter skulle få rösta. Arbetaren med bara en rdr i bevillning borde stå under beskydd av det allmänna vettet och rättvisan inom kommunen, dvs under jordägarens.[57] Ett husbondevälde borde gälla i församlingen liksom i en familj. Husbönderna borde bestämma, de övriga betraktas som pupiller. Därigenom skulle olägenheterna av ojämn röstfördelning försvinna.[58] Talaren medgav, att grundsatsen lät något aristokratisk, men vidhöll: ” . . .hur vill man väl bygga ett samhälle utan aristokrati, utan ett medgivet högre inflytande åt ålder, förmögenhet, företräden, erfarenhet osv?” Nästan ensam fick Geijer föra de fattiga arbetarnas talan: ”Det är oundvikligen nödvändigt, att den allt talrikare klass får en stämma, som lever av sin arbetsförtjänst, såvida denna klass skall beskattas.”[59]

En talare i adelsståndet fann det motbjudande, om en enda person skulle äga fler röster än alla övriga tillsammans och föreslog ett röstmaximum på halva antalet minus en.[60] Men han tog genast tillbaka sitt förslag. Greve G.J. Taube invände nämligen, att med en sådan bestämmelse skulle en jordägare med 99 av

100 mantal i en socken kunna överröstas av dem som ägde det återstående mantalet, om detta vore delat på flera.

2.3.8.7. Sammanfattning

Genom besluten 1841 hade riksdagen uttalat sig för att rätten till deltagande på sockenstämma skulle utvidgas till nya grupper. 1817 års förordning, som ännu gällde, gav rösträtt åt ägare av jord, bruk och masugn samt åt arrendatorer med fullmakt från jordägaren. Nu föreslogs att därutöver arrendatorer generellt skulle få den rätten om än med de förbehållen, att ägaren till jorden inte bodde i församlingen och att han inte genom bestämmelse i arrendekontraktet förbehållit sig den. Genom denna formulering inneslöts kronobönder i rösträtten. Vidare föreslogs rösträtt åt innehavare av alla sorts fabriker, verk och inrättningar samt åt löntagare, hantverkare och andra näringsidkare, om de uppnådde censusgränsen, 2 1/2 rdr bevillning. En dylik utvidgning av rösträtten låg i linje med den tidens liberala strävanden, att allmänheten genom deltagande i den lokala självstyrelsen skulle uppfostras till allmänanda och kunnighet i att handha gemensamma frågor. Genom att utveckla den lokala självstyrelsen ville samma krafter skapa en motvikt mot ämbetsmännens och regeringens byråkratiska maktutövning.[61]

Trots att rösträtten alltså föreslogs utvidgad, tillgodosågs jordägarintressena väl. Att alla de nya grupperna skulle bidraga till utgifterna i socknen var en fördel för jordägarna, och dessa behöll ändå sin dominerande ställning när besluten skulle fattas. Detta var visserligen naturligt i ett så utpräglat agrarsamhälle som det svenska vid denna tid, men jordägarintressenas dominans förstärktes av vissa bestämmelser i riksdagsbeslutet. Dels undantogs från rösträtt alla som hade sin inkomst från annat än jordbruksfastighet och ej uppnådde en bevillning av 2 1/2 rdr.[62] Dels fick jordägare och arrendatorer betydligt fler röster än andra inkomsttagare för lika hög inkomst. Därmed följde dock högre avgifter i motsvarande mån. Det ursprungliga utskottsförslaget hade dubbelt så höga avgifter och röstetal för jordägare och arrendatorer som för andra inkomsttagare med samma bevillning. Riksdagsbeslutet innebar, att denna skillnad ökade.[63] Dels slutligen bidrog till jordbrukarintressenas fortsatta dominans den bestämmelsen i riksdagens förslag, att ärenden som bara gällde fastigheter, skulle avgöras av deras ägare eller arrendatorer enbart.[64]

Riksdagsbeslutet innebar därtill en seger för de stora jordägarna gentemot de smärre. Utskottets första förslag hade ju hotat med en kraftig topphuggning av röstetalen för stora egendomar och samtidigt flera röster för de små hemmanen än vad deras bidrag till socknen motsvarade. Genom riksdagsbeslutet ställdes bidrag och röstetal i direkt relation till varandra utan begränsning uppåt. I godsägarnas intresse låg också utformningen av arrendatorernas rösträtt. Den skulle inte gälla,

om jordägaren bodde i samma socken eller om han i kontrakt förbehållit sig rösträtten.

2.3.9. 1843 års sockenstämmoförordning

Kungl. Maj:t begärde utlåtande om riksdagsförslaget till ny sockenstämmoförordning från bl.a. länsstyrelser och domkapitel.[65] Många kritiska synpunkter framfördes mot det föreslagna rösträttssystemet. När förordningen utkom sommaren 1843 var bestämmelserna om rösträtten likväl desamma som i riksdagsbeslutet.[66] Den utfärdades som en del av Kungl. Maj:ts ekonomiska lagstiftning, dvs liksom tidigare av regeringen ensam.

2.3.10. 1847 års sockenstämmoförordning för Stockholm

1843 års sockenstämmoförordning gällde både landsbygd och städer med undantag för Stockholm. Huvudstaden fick sin egen sockenstämmoförordnig år 1847.[67] Den blev aldrig en riksdagsfråga utan utarbetades av en kommitté av stockholmare, valda av församlingarna. Kungl. Maj:ts direktiv innebar, att stockholmsförordningen skulle utarbetas i huvudsaklig överensstämmelse med 1843 års förordning, men i fråga om rösträtten, en av de viktigaste frågorna, fick den ändå en helt annan utformning. Den gav nämligen en röst för varje 10 rdr i bevillning upp till 20 röster, och högre röstetal än så medgavs inte för någon, hur hög hans bevillning än var. I jämförelse med vad som gällde för riket i övrigt var alltså rösträtten påfallande demokratisk. Som minimistreck för rätt att deltaga gällde liksom för övriga landet en bevillning av 2 1/2 rdr, dock ej för fastighetsägare, vilka även i Stockholm hade rösträtt även om bevillningen var lägre än så. Att vara bosatt i församlingen var ytterligare ett krav för rösträtt. Till skillnad från sockenstämmoförordningen för övriga riket gavs i Stockholmsförordningen uttryckligen rösträtt åt bolag, dock endast för deras egendom.[68]

2.3.11. Rösträttsförändringar år 1857

1843 års sockenstämmoförordning motsvarade inte förväntningarna.[69] Detta kom till uttryck i ständiga motioner vid följande riksdagar. I fråga om rösträtten gjordes i samband därmed vissa förändringar.[70] Viktigast var justeringen av de bevillningsbelopp, som motsvarade mantal och delar av mantal vid beräkning av avgifter och rösträtt. År 1857 stadgades, att 2 rdr mot tidigare 2 1/2 var det bevillningsbelopp, som gav ett röstvärde motsvarande 1/16 mantal. Proportionen var i fortsättningen densamma som tidigare: 4 rdr = 1/8 mantal, 8 rdr = 1/4, 16 rdr = 1/2 och 32 rdr = ett helt mantal etc. Motsvarande justering gjordes för

stad.[71] Ändringarna berodde på att i en ny bevillningsförordning, av år 1855, hade bevillningen nedsatts, för löneinkomst från 3 till 1 %, för inkomst av näring från 5 till 2 1/2 %, för inkomst av fastighet från 2 promille till 1 (av taxeringsvärdet).[72] Denna nedsättning av bevillningen betydde ju för löntagare och näringsidkare, att deras röstetal och kommunalutskylder minskade i motsvarande mån. För ägare och brukare av jord däremot, vilkas rösträtt och utskylder bestämdes av mantalet, skedde ingen ändring genom bevillningsförordningen och därför krävdes en justering i sockenstämmoförordningen av de gällande relationstalen för olika slag av inkomst.

Den justering, som år 1857 vidtogs i relationen mellan bevillningsbelopp och mantal, var uppenbart ej tillräcklig för att återställa det forna förhållandet. Nettoresultatet av de båda ändringarna blev alltså, att jordbruksägares röstetal och kommunala bidrag påtagligt ökade i förhållande till andra inkomsttagares. Faran av att basera den kommunala rösträtten på bevillningen, som kunde ändras av varje riksdag, hade klart visat sig.

2.3.12. Kommunalfrågan vid riksdagen 1856–1858

Det mesta av missnöjet med 1843 års sockenstämmoförordning gällde dess tillämpning i städerna. Detta kom klart till uttryck vid riksdagen 1856–1858 i ett utskottsutlåtande över en rad motioner i kommunalfrågan.[73] De stadsbor, som inte hörde till borgerskapet, hade inte fått ett rimligt inflytande, hette det. Kontrollen över städernas ekonomi och förvaltning hade behållits av magistraten. I vissa frågor samverkade den med stadens äldste. Båda dessa institutioner var valda enbart av borgerskapet. I några städer förekom fortfarande allmän rådstuga. Där hade endast borgare tillträde. I ingen stad, förmodade utskottet, hade handläggning av ekonomi och allmänna angelägenheter helt och hållet dragits från rådhus till sockenstämma. I fråga om rösträtten rådde full förbistring. Olika normer följdes vid omröstning på sockenstämma och vid val av riksdagsmän och magistrat, framhölls det.

Att städerna till den grad lyckades hålla kvar sina gamla institutioner, trots att 1843 års förordning om sockenstämmor var avsedd även för dem, underlättades av att denna förordning medgav undantag från reglerna för rösträtt. Där särskilda författningar gav rätt åt endast vissa medborgare att rösta eller där särskilda föreskrifter om röstberäkning var givna, där medgav förordningen att dessa specialregler skulle gälla.[74] Att söka behålla dessa privilegier, när nu författningen öppnade möjlighet härför, måste ha legat nära till hands för borgerskapet, ty för städernas del hade 1843 års sockenstämmoförordning inneburit en mycket större förändring i beslutsformer och maktfördelning än på landsbygden, framför allt därigenom att penningcensus ersatte ståndsprivilegier.[75]

De flesta motionerna i kommunalfrågan vid riksdagen 1856–1858 gällde

emellertid inrättande av länsrepresentationer. Utskottet anslöt sig till det kravet. Det föreslog riksdagen att i en skrivelse till Kungl. Maj:t begära, att sakkunniga utarbetade ett förslag till författning om landsting. I samband därmed borde emellertid de författningar överses, som gällde menighetsstyrelser "såväl på landet som i synnerhet i städerna". Några väsentliga förändringar för landsbygdens del behövdes dock inte enligt utskottets mening.[76] Som en bilaga till utlåtandet fogades i översättning de belgiska kommunalförfattningarna.

Utskottets begäran om en skrivelse till Kungl. Maj:t i kommunalfrågan med ovan redovisade innehåll bifölls av alla de fyra stånden utan votering.[77]

2.4. Tillkomsten av 1862 års kommunala rösträttsregler

2.4.1. Kommunalkommittén

Förslagen till nya kommunalförordningar utformades av en kommitté, som regeringen tillsatte år 1858 som ett svar på riksdagens önskemål.[1] Kommittén hade sex ledamöter, och bland dem fanns representanter från alla fyra stånden. Ordförande var en adelsman, landshövdingen i Malmöhus län, Samuel von Troil. Kontraktsprosten i Örebro, Gustav Vilhelm Gumaelius, representerade det andliga ståndet. Från borgarståndet deltog borgmästaren i Norrköping, Carl Johan Stolpe. Ende bonden var jämtlänningen Nils Larsson i Tullus. Riksarkivarien Johan Jakob Nordström satt också i riksdagen, för prästeståndet, men han företrädde i kommunalkommittén framför andra den juridiska och rättshistoriska sakkunskapen.[2] Bara en ledamot stod utanför riksdagen, nämligen brukspatronen Carl Henrik Ekstrand från Jönåkers härad i Södermanland.[3]

Flera i kommittén hade praktiska erfarenheter av kommunal verksamhet. Gumaelius hade många år varit ordförande i sockenstämma, Stolpe borgmästare, Ekstrand ledamot i hushållningssällskapets styrelse, och Larsson var som jämtlänning väl insatt i landskapets unika regionala självstyrelse, det s.k. landstinget.[4]

När riksdagen tidigare behandlat kommunalfrågan, hade flertalet av kommitténs medlemmar uppträtt som reformvänner.[5] I fråga om allmänpolitisk hållning var tre av dem, von Troil, Gumaelius och Larsson moderatliberala, vilket framgick bl.a. av att de sedermera stödde Louis de Geers förslag till representationsreform. Stolpe däremot var konservativ i sin politiska hållning och ännu mera så Nordström.[6]

Att tillsätta kommunalkommittén var ett av de första viktigare beslut, som fattades av den regering, där Louis de Geer ingick som justitiestatsminister. Sammansättningen av kommittén var ett typiskt utslag av den medelvägspolitik,

som den nya regeringen förde.[7] Olika stånd och olika åsikter var företrädda liksom både teoretiska kunskaper och praktiska erfarenheter.

Kommunalkommitténs medlemmar arbetade illa tillsammans.[8] Särskilt de båda rättslärda, Nordström och Stolpe, invecklade sig i dispyter. Sekreteraren var olämplig, varför von Troil själv fick utforma författningstexterna och Nordström motiveringarna.[9] Om oenighet talar också de många reservationerna i kommitténs förslag. Alla utom Gumaelius och Larsson reserverade sig på olika punkter och särskilt Stolpe. Han klagade över att han ofta varit ensam om sina åsikter och lade fram ett eget motförslag med kompletta författningstexter och motiveringar utan att ens låta de övriga ledamöterna helt få ta del av sina förslag.[10] Efter ett år var kommittén färdig med sitt arbete.[11]

2.4.2. Rösträttens utsträckning i landskommuner

Kommunalkommitténs betänkande innehöll beträffande rösträtten en rad nyheter, av vilka de flesta tillstyrktes av vederbörande utskott, allmänna besvärs- och bevillningsutskottet (ABEU), bifölls av riksdagen och ingick i de kommunalförordningar, som Kungl. Maj:t utfärdade år 1862. I det följande redogörs i ett sammanhang för de olika instansernas ställningstaganden till rösträttsfrågans skilda aspekter. Först gäller det rösträttens utsträckning i landskommuner.

Rösträtten utsträcktes till nya medborgargrupper både på land och i stad. I landskommuner framgick den nya minimigränsen för rätt att deltaga i kommunalstämma först efter en ganska invecklad räkneoperation. Till att börja med framräknades i varje kommun för sig medelbevillningen per mantal, dvs medeltalet av vad ett s.k. helt hemman betalade i statlig bevillning för avkastning av fastigheten. Bevillningen utgick enligt gällande bevillningsförordning av 1855 med en promille av taxeringsvärdet.[12] Taxeringsvärdena varierade starkt.[13] En uppskattning vid denna tid gav ett medeltal för hela landet av 6000 à 8000 rdr per mantal, vilket alltså motsvarade en bevillning per mantal av 6 à 8 rdr. För uträkning av jordbruksfastigheters röstvärde hade denna siffra ingen betydelse, ty för dem röstades liksom tidigare efter mantal oavsett avkastningen, och för varje helt mantal tilldeledes innehavaren 100 s.k. fyrkar. Denna nya räkneenhet hade tillkommit för att man skulle slippa att som förut räkna i bråkdelar av mantal vid utmätningen av röstetal.[14] Halvt mantal gav 50 fyrkar, fjärdedels mantal 25 fyrkar osv. Varje fyrk gav en röst. När emellertid rösterna skulle räknas för annan inkomst än av jordbruksfastighet var medelbevillningen per mantal avgörande. En lika hög bevillning för inkomst av lön, rörelse, kapital, etc. gav samma fyrktal. Om alltså medelbevillningen per mantal för jordbruksfastighet i en kommun var 8 rdr, fick den som i bevillning för annat än jordbruksfastighet betalade samma belopp likaledes 100 fyrkar. 4 rdr gav 50 fyrkar, 40 öre 5 fyrkar, osv. Om medelbevillningen per mantal för jordbruksfastighet i kommunen var 6 rdr, blev

motsvarande siffror: 3 rdr = 50 fyrkar, 30 öre = 5 fyrkar. 5 fyrkar var just den siffra, som kommunalkommittén föreslog som minimigräns för rösträtt på kommunalstämma för dem som hade sin inkomst från annat än jordbruksfastighet. Den tidigare gränsen hade varit 2 rdr bevillning. Det var alltså en avsevärd sänkning.[15]

Någon egentlig motivering för att just denna gräns hade valts gav inte kommunalkommittén. Den förklarade helt enkelt: "Vid någon punkt bör strecket stå, och det står här lågt".[16] Att rösträtten föreslogs utsträckt står väl tillsammans med kommitténs allmänna grundsats, att bidragsskyldighet till kommunen och kommunalrösträtt borde utgöra varandras förutsättning och att röstvärdet borde beräknas efter bidraget. En följd av den grundsatsen borde ju ha varit, att rösträtt gavs åt alla som betalade kommunala bidrag, men kommittén ansåg inte, att principen borde gälla fullt ut. Motiveringen härför var mager: undantaget för de lägst beskattade "torde förklara sig självt" hette det bara.

Vid utskottsbehandlingen reagerade man emot att kommittén givit rösträtt åt många som inte haft sådan tidigare.[17] Utskottet sade sig visserligen inte ha något emot, att i samma mån som bildningen blev allmännare och gjordes tillgänglig för allt flera folkklasser, även rösträtten utvidgades, men det ansåg ändå, att en fördubbling av lägsta tillåtna fyrktal för rösträtt från fem till tio fyrkar var lämpligare. Detta blev också riksdagens beslut, och Kungl. Maj:t följde riksdagen.[18]

Uteslutna från rösträtt blev också utländska medborgare. Denna nyhet motiverade kommunalkommittén med att kommunala frågor hade samband med landets förvaltning. De borde alltså vara förbehållna svenska röstägare. Utskott, riksdag och regering följde förslaget.[19] Någon debatt väckte det inte. Kommunala bidrag fick utlänningar dock betala.

En annan nyhet var att rösträtt i kommunen ej beviljades dem som ej betalt sina kommunalutskylder. Detta hade inte kommittén men väl borgmästare Stolpe (i sin reservation) föreslagit. Det tillstyrktes av utskottet och beslöts av riksdag och regering.[20] Motiveringen för beslutet hade utformats av Stolpe och återkom i utskottsutlåtande och riksdagsskrivelse. Det hette där, att den som stod på restlängd hade visat, att han inte kunde eller ville göra rätt för sig till kommunen. Så länge detta gällde borde han inte heller ha rösträtt. Förlusten av rösträtten kunde också verka som en sporre att betala skatten, trodde man.

Kvinnas rösträtt i kommunen ville kommittén uttryckligen fastslå.[21] Den fanns redan enligt 1843 års författning på samma villkor som för män, fast det helt naturligt hörde till undantagen att kvinna själv ägde jord eller betalade skatt. Det fanns inga skäl att upphäva kvinnors rösträtt, hävdade kommittén. I den utfärdade författningen nämns inte kvinnas rösträtt uttryckligt, men formuleringen "undersåte" inneslöt ju kvinnor.[22]

Enskilda mäns tjänare (tjänstehjon) hade tidigare inte haft rösträtt.[23] Kommu-

nalkommittén föreslog, att de inte skulle ha det heller i fortsättningen och undantog dem också från skattskyldighet.[24] Men utskottet menade, att också dessa människor drog nytta av kommunens anstalter för fattigvård, sjukvård, ordningens upprätthållande osv, och att några av dem dessutom hade det bättre ställt ekonomiskt än många som var bidragsskyldiga. Därför borde även de beskattas, och då borde de även få rösta.[25] Riksdagen beslöt att följa utskottets förslag och det blev därefter även lag.[26]

2.4.3. Kommunal rösträtt för arrendatorer

Genom 1862 års kommunallag gavs rösträtt i landskommuner för utarrenderad jord utan förbehåll och inskränkning åt brukaren. Tidigare hade ju gällt, att ägaren röstade för sådan jord, om han bodde i församlingen eller i kontrakt förbehållit sig den rätten.[27] Avsikten med denna förändring var att minska godsägares maktställning i kommunerna. Kommunalkommittén framhöll, att det fanns kommuner, där alla ströhemman och huvudgården låg i samma hand, och andra där äganderätten till all jord tillhörde några få. Hela kommunalmyndigheten kunde då sammanfalla i en eller några få personers hand. De många arrendatorerna och landborna skulle då få nöjas med vad denne eller dessa fann för gott att bestämma om kommunens angelägenheter. Detta kunde kanske någon gång vara gott och nyttigt, fortsatte kommittén, "ja, nyttigare och bättre än dess motsats. Men en så beskaffad patriarkalisk ordning står ej i överensstämmelse med kommunalfrihetens princip uti det konstitutionella samhället; den kunde ock lätteligen komma att på de övriga medlemmarna av kommunen utöva en förlamande och förtryckande inverkan och återhålla all nyttig kommunal företagsamhet och detta så mycket mera om ägarna, boende utanför kommunen, ej kände för densamma annat intresse än ränteuppbördens".

Liberal ideologi präglar detta resonemang, speciellt i omsorgen om maktdelning och folkuppfostran. Att en eller några få bestämmer över flertalet ansågs inte vara fel i och för sig. Motsatsen, att röstägarmajoriteten hade makten, var sämre. Av konstitutionella och praktiska skäl förordas dock en inskränkning av de allra största röstetalen.

Kommitténs förslag innebar, att för jord som innehades av landbo, arrendator eller hälftenbrukare, skulle innehavaren rösta. Riksdagen uteslöt ordet "hälftenbrukare" och Kungl. Maj:t utformade författningen i enlighet därmed.[28]

Vid utskottsbehandlingen föreslogs ytterligare en inskränkning av de höga röstetalen i landskommuner men blott för annan inkomst än av jordbruksfastighet.[29] Ingen skulle få rösta mer än 1/20 av det totala röstetalet i kommunen. Ägare och innehavare av jord var alltså enligt förslaget undantagna från begränsningen. Deras rösträtt hade redan tillräckligt inskränkts genom förbudet att rösta för utarrenderad jord, ansåg utskottet. Den föreslagna begränsningen, ett

s.k. relativt maximum, var detsamma som kommunalkommittén för sin del redan föreslagit för städerna.[30] Ingen utredning redovisades av utskottets om vilken verkan förslaget skulle ha fått. Maximeringen skulle ha fungerat som en spärr för alltför stora röstetal i händerna på näringsidkare, köpmän, bolag, m.fl., till nytta för jordägarintressena. Den avslogs emellertid av riksdagen, och ingick ej heller i den utfärdade författningen.[31]

I frågor, som enbart gällde mantalssatt jord, hade enligt 1843 års sockenstämmoförordning endast de som innehade sådan jord haft rätt att besluta, och endast de hade behövt betala bidrag till sådana ändamål. Kommunalkommittén föreslog att samma regel skulle fortsätta att gälla. Dess motivering var, att av vissa avgifter, t.ex. för allmänningar, fiskevatten, vägar och broar, hade bara jordens ägare och brukare nytta. Därför borde andra än de slippa betala. Trots att utskottet här gick emot kommittén, beslöt riksdag och regering att behålla denna särställning för jordinnehavare.[32]

2.4.4. Bolags rösträtt

Genom 1862 års kommunallagar fastslogs uttryckligen, att bolag skulle ha både rösträtt och skattskyldighet i kommunen.[33] Den intressanta principfrågan om bolag alls borde ha rösträtt diskuterades inte, vare sig i kommunalkommitténs eller utskottets utlåtande, utan enbart frågan om hur denna rösträtt borde utövas. Kommittén framhöll, att eftersom bolag allt oftare uppstod också på landsbygden, måste regler skapas för deras röstande. Antingen kunde rösträtten uppdelas efter andelar eller också kunde hela rösträtten ges åt den eller dem som infann sig på stämman. Men eftersom det var näringen, som var grunden för bolagens rösträtt, hette det vidare, och näringens intresse i kommunens beslut var detsamma för alla dess delar, så borde bolaget representeras som en enhet och på kommunalstämma företrädas av ett ombud.[34]

Bolag hade fått rösta också tidigare, men inte generellt och troligen enbart för sin fasta egendom.[35] Praxis torde ha växlat. Somliga bolag beskattades utan att ha rösträtt.[36] 1843 års sockenstämmoförordning var oklar på denna punkt. Den stadgade nämligen, att rösträtt på sockenstämma tillföll bl.a. "dem som njuta lön, driva hantverk eller idka annan näring och därför erlägga bevillningsbelopp".[37] Bolag nämns inte uttryckligen. Genom vad sockenstämmoförordningen stadgade var bolagen inte uteslutna från rösträtt men heller ej klart inneslutna i den.

Samma oklarhet vidlåder kommunalkommitténs betänkande, då där som bidragsskyldig och därmed röstberättigad anges bl.a. "en var som i kommunen, evad bosatt där eller ej . . ., därstädes idkar bergsbruk, fabriksrörelse, handel, hantverk eller annan till bevillning taxerad näring".[38] Samma utformning fick paragrafen i utskottsutlåtande och riksdagsbeslut.[39] I förslagen där till lagtext finns ingenting som klart nämner bolagen. Frågan dryftades inte alls i riksdagen.

Först i den utfärdade författningen tillkom, både i den paragraf, som gäller rösträtt (§ 8), och i den som gäller skattskyldighet (§ 57), den uttryckliga formuleringen: "Enahanda rättighet (respektive skyldighet) tillkommer bolag."

Det är sannolikt, att om saken uttryckts lika klart redan i kommittébetänkandet, riksdagen inte skulle så lätt ha godtagit den utvidgning av bolagsröstningen, som blev följden av riksdagsbeslutet. Att både kommitté och utskott avsåg att låta bolag rösta inte bara liksom tidigare för sin fasta egendom utan även för avkastningen av sin näring är dock uppenbart. Regeringens inställning var ännu mer positiv till bolagsröstningen, vilket framgår både av författningens utformning och ett senare yttrande av det ansvariga statsrådet, civilminister H.G. Lagerstråle.[40] Att bolagsröstningen tilldrog sig så ringa uppmärksamhet i riksdagen berodde också på att bolagens antal och omfattning ännu var obetydliga i landet. Den snabba utvecklingen under följande decennier kunde inte förutses.[41]

2.4.5. Hur de kommunala maktförhållandena påverkades av de nya reglerna

En utvidgning av rösträtten på kommunalstämma hade avsetts och uppnåtts genom kommittéförslaget, riksdagsbehandlingen och den utfärdade förordningen. Vad betydde då de nya bestämmelserna för maktförhållandet mellan olika samhällsklasser i kommunerna?

Det nytillkomna förbudet för jordägare att rösta för utarrenderad jord innebar en utjämning, även om bestämmelsen inte alltid efterlevdes.[42] De större jordägarna förlorade i inflytande till förmån för de smärre och för arrendatorer och landbor.

Någon ytterligare förändring i samma riktning bland dem som hade sin inkomst av jordbruksfastighet skedde inte genom den nya kommunallagen. För dessa röstägare gällde liksom tidigare röstning efter förmedlat mantal, blott med den skillnaden att rösterna nu räknades i fyrkar i stället för som tidigare i mantal. Ett mantal gav 100 fyrkar.

För de grupper i landskommunerna, som hade sina inkomster från annat än jord, gav 1862 års bestämmelser heller ingen inbördes förskjutning från större inkomsttagare till smärre eller tvärtom. Samma norm gällde som förut, nämligen bevillningen till staten. Liksom tidigare sattes den i en bestämd relation till mantalet. Den som hade sin bevillning på grund av lön, rörelse, kapital, annan fastighet än jordbruksfastighet e.d. erhöll, om bevillningen uppgick till vad som motsvarade ett helt mantals, liksom tidigare dubbelt så stort röstvärde (100 fyrkar) som den, vars bevillning från samma sorts inkomster motsvarade ett halvt mantals (50 fyrkar), och fyra gånger så mycket som den, vars bevillning motsvarade ett kvarts mantal (25 fyrkar), osv. Att rösterna nu räknades i fyrkar medförde emellertid för inkomster av det slag det här gäller en större flexibilitet, så

att röstetalet mera exakt kunde avpassas efter bevillningens storlek än som tidigare varit fallet, då man blott haft multipler och bråkdelar av mantal att räkna efter. Skalan var dock densamma och någon maktförskjutning hade inte åstadkommits genom de nya bestämmelserna. Man räknade röster och utskylder efter samma skala, från lägsta till högsta inkomst, och utan begränsning uppåt.

En påtaglig förskjutning i röstetal och skattskyldighet innebar emellertid 1862 års bestämmelser i förhållandet mellan å ena sidan ägare och brukare av jord och å andra sidan övriga inkomsttagare i landskommuner. Enligt de tidigare bestämmelserna jämställdes i fråga om rösträtt och utskylder en jordägare och arrendator som innehade en fastighet på 1/16 mantal med en inkomsttagare av annat än jord, som uppnådde en bevillning av 2 rdr. Den som för det sistnämnda slaget av inkomst var uppförd till en bevillning av 32 rdr röstade alltså lika med ägare och brukare av ett helt mantal enligt 1843 års sockenstämmoförordning och senare ändring däri.[43]

Kommunalkommittén framhöll i sitt betänkande de olägenheter, som uppstod av att i lag bestämma ett likhetsförhållande mellan bevillningsbelopp och mantal.[44] Storleken av det valda bevillningsbeloppet fastställdes godtyckligt. Därtill kom, att varje ändring i bevillningstarifferna måste medföra ändring i förhållandet mellan de båda olika grundvalarna för beskattning och rösträtt i kommunen. I kommittén hade man övervägt att införa en särskild taxering i varje kommun för sig, men förslaget hade fallit. Ty hur skulle man göra, om värderingen i kommunen utföll olika mot den som gällde statlig bevillning? Vilken skulle anses riktig? Split och osämja skulle bli följden. Alltså måste man hålla fast vid mantal och bevillning som grundvalar, fastslog kommittén.

Men den kom med en viktig nyhet, nämligen att de båda beräkningsgrunderna skulle förenas till en effekt. Därmed skulle olägenheterna försvinna, trodde man i kommittén. Detta skulle ske på det sätt, som ovan beskrivits, genom att uträkna medelbevillningen per mantal inom varje kommun för sig, vidare sätta den så erhållna summan lika med 100 fyrkar, dvs lika många som skulle tilldelas varje helt mantal i kommunen oavsett dess avkastning och värde, samt slutligen genom att för annan inkomst än av jord bestämma fyrktalet efter dess bevillningsbelopp i relation till medelbevillningsbeloppet för helt mantal.[45]

Ändringen innebar, att den som påförts sin bevillning för annan inkomst än av jordbruksfastighet fick sin rösträtt och sina kommunalutskylder mångdubblade i förhållande till jordbrukare. Med gällande taxeringsvärden för jordbruksfastighet, uppskattade till i medeltal per mantal 6000 à 8000 rdr,[46] skulle medelbevillningen i många kommuner bli 6 à 8 rdr. Denna summa skulle enligt bestämmelserna motsvara 100 fyrkar. Lika många fyrkar skulle tilldelas den som för annan inkomst åsatts en lika hög bevillning. Den som för samma slags inkomst betalade en bevillning av 32 rdr, skulle alltså under den givna förutsättningen rösta lika med den som brukade en jordbruksfastighet på 4 eller drygt 5 mantal. Tidigare hade

han jämställts med ägaren av ett mantal.[47]

Någon förklaring kan detta stadgande få, om man erinrar sig, att 1855 års bevillningsförordning hade nedsatt skattskyldigheten för löntagare från 3 till 1 % av inkomsten och för näringsidkare och innehavare av annan än jordbruksfastighet med hälften.[48] För jordbruksfastighet hade ingen ändring skett. Den justering, som två år senare hade gjorts i förhållandet mellan å ena sidan jordbrukares röstetal och skattskyldighet och å andra sidan andra inkomsttagares, hade alls inte återställt det förhållande mellan dessa båda grupper, som ursprungligen skapats med 1843 års sockenstämmoförordning. Kvar stod den verkan, att jordbrukares skattskyldighet och röstetal på sockenstämma hade ökat i förhållande till andra inkomsttagares. De förändringar som genomfördes med 1862 års förordning fick emellertid pendeln att svänga långt åt motsatt håll, längre än vad som kan förefalla skäligt och avsett.

Om den verkan detta räknesätt kunde få för olika inkomsttagares röstetal och skattskyldighet innehåller kommittébetänkandet ingen kommentar. Utskottet uppmärksammade saken men reagerade inte mot den väntade förskjutningen. Om någon åtgärd skulle vidtagas mot den, ansåg utskottet, så borde det helst ske genom att bevillningen ändrades för fast egendom.[49] I ett par av ståndén påtalades de verkningar, som kunde förutses.[50] I författningen gjordes emellertid ingen ändring i kommitténs förslag.

Inte heller skedde någon förändring i bevillningen, som kunde motverka den förskjutning i röstetal och skattskyldighet, som följde av kommunalförordningen.

Förslaget till ny bevillningsförordning behandlades av ständerna vid samma riksdag som kommunalförfattningarna och ganska nära i tiden under år 1860.[51] Den nya bevillningsförordningen påverkade på avgörande punkter den kommunala rösträtten. I stället för den höjning av bevillningsprocenten för fast egendom som hade behövts för att motverka den kraftiga minskningen av jordinnehavares rösträtt och skattskyldighet i kommunen i jämförelse med andra inkomsttagares och som hade föreslagits som en lösning vid utskottsbehandlingen av kommunalförfattningarna, sänktes uttaget i statlig bevillning för jordbruksfastigheter från 10 öre per 100 rdr taxeringsvärde till 3 öre.[52] Detta innebar, vid oförändrade taxeringsvärden, att en löntagare eller näringsidkare, som redan enligt kommunalkommitténs förslag hade fått rösträtt och skattskyldighet mångdubblade i förhållande till innehavare av mantalssatt jord (cirka 4 à 5 gånger) nu fick samma rättighet och skyldighet förökad ytterligare 3 gånger. Tillsammans innebar alltså kommunalförfattning och bevillningsförordning i detta avseende, att av två kommunmedlemmar, den ene jordbrukare och den andre löntagare, vilka tidigare varit jämställda i fråga om rösträtt och skattskyldighet i kommunen, den senare nu fick cirka 15 gånger större rösträtt och kommunalskatt än den förre.

Till dessa beramade förändringar hade kommunalkommittén inte kunnat ta

ställning, eftersom dess betänkande förelåg 10 dagar före bevillningskommitténs. Egendomligt är däremot att ABEU tog så ringa hänsyn till förändringen av bevillningen, då det behandlade kommunalrösträtten.[53] En förklaring är, att både regering och riksdag ansåg, att en kraftig höjning av taxeringsvärdena för fast egendom skulle ske.[54]

Ytterligare en inverkan på den kommunala rösträtten medförde den nya bevillningsförordningen. Där stadgades nämligen, att all inkomst av kapital, rörelse, tjänst eller pension under 400 rdr skulle vara fri från bevillning, och vidare att all sådan inkomst mellan 400 och 1800 rdr skulle minskas med avdrag för existensminimum på 300 rdr. Bevillning skulle som förut utgå med 1 % av all övrig inkomst. Ingen skulle erlägga bevillning lägre än 1 rdr, motsvarande en inkomst av 400 rdr.[55] Denna bevillning motsvarade i en kommun, där medelvärdet per mantal taxerades till 6000 rdr, 12 fyrkar, och i en kommun där samma medelvärde taxerades till 8000 rdr 17 fyrkar. Kommunalkommittén hade föreslagit som minimigräns för rösträtt 5 fyrkar och utskottet hade höjt gränsen till 10 fyrkar, vilket också blev riksdagens beslut och ingick i den utfärdade förordningen. Genom bevillningsförordningen rubbades hela grundvalen för beräkningen. Utskottet kommenterade ändå inte saken alls. I riksdagens debatt uppmärksammades den emellertid.[56]

2.4.6. Städernas kommunala rösträtt

För städernas del innebar den nya kommunalförordningen framför allt den förändringen, att enhetlighet uppnåddes.

Där hade ju före 1862 den kommunala självstyrelsen fungerat i många olika former, och rösträtten hade skiftat inte bara från stad till stad utan även efter vilka beslut det gällde och vilka de beslutande församlingarna var.[57] Gemensamt var dock att borgerskapet behållit en dominerande ställning över andra stadsbor och att sockenstämmor i städerna haft en ringa utbredning.

Vad riksdagen framför allt begärt i sin skrivelse till Kungl. Maj:t om en ny utformning av sockenstämmoförordningen, hade varit just att likställighet skulle åstadkommas mellan alla stadsbor, oavsett om de hörde till borgerskapet eller ej.[58] Detta önskemål tillgodosågs genom den nya förordningen. Medlemskap i stadskommun tilldelades nu alla som var mantalsskrivna där eller som där ägde fastighet eller var uppförda till statlig bevillning för inkomst av kapital eller arbete.[59] De hade alla oavsett stånd tillträde till allmän rådstuga och rösträtt vid val av stadsfullmäktige, om de fyllde kravet på en viss lägsta bevillning. Under samma förutsättning hade bolag rösträtt liksom i landskommun, så även kvinnor och tjänare. Omyndiga och utländska medborgare undantogs liksom i landskommun från rösträtt.

Som lägsta gräns för rösträtt på sockenstämma i stad hade tidigare gällt 2 rdr

bevillning utom för fastighetsägare, som ej berörts av denna census.[60] Denna gräns nedsattes nu till hälften, och den gällde även för fastighetsägare.[61] Inte heller de som ägde burskap som borgare i staden ägde rösträtt, om de ej uppnådde censusgränsen.[62] Nedsättningen av census motiverades inte, vare sig av kommitté eller utskott. Den stod ju också i överensstämmelse med rösträttsutvidgningen på landet.

Liksom för landskommunernas del tillades av utskottet kravet på betalda utskylder för rätt att rösta, och så stadgades även i författningen.[63]

Den viktigaste skillnaden mellan rösträtt i stad och landskommun var, att ett relativt maximum infördes i städerna.[64] Ingen skulle få rösta för ett större antal röster än som motsvarade 1/20 av stadens hela röstetal efter röstlängden. Detta föreslogs av kommunalkommittén utan någon kommentar[65] och varken i utskottsutlåtande eller riksdagsbeslut ägnas saken ett ord.[66] Denna bestämmelse innebar dock ett anmärkningsvärt avsteg från den princip, som allmänt omfattades både av kommitté och riksdag, nämligen att bidrag och rösträtt skulle stå i direkt förhållande till varandra. Ingen motsvarande begränsning gjordes för skattskyldigheten. Någon dylik bestämmelse fanns inte i 1843 års förordning. Däremot förekom före 1862 olika former av likartade begränsningar i vissa städer.[67] Varför valdes just 1/20? Detta bråktal verkar tillyxat på måfå.

Förhållandet mellan rösträtt för fastighet och för inkomst av annan källa förändrades genom 1862 års lagstiftning i stad likaväl som i landskommun, om än inte så kraftigt som där. Tidigare hade bevillning på 8 rdr givit samma rösträtt som fastighet på 4000 rdr.[68] Nu gav samma fastighet 2 röster, dvs lika med en bevillning av 2 rdr. Rösträtt och skattskyldighet för inkomst av lön, rörelse, kapitel e.d. steg alltså i förhållande till den för fast egendom med fyra gånger.[69]

Förhållandet mellan stora och små skattebetalares rösträtt behölls oförändrat jämfört med 1843 års sockenstämmoförordning. En röst gavs för varje hel riksdaler i bevillning.[70] Men i de städer, där beslut tidigare fattats huvudsakligen på allmän rådstuga av borgerskapet blev förändringen påtaglig. Där hade spännvidden i röstetal i allmänhet varit mycket mindre före 1862, och i vissa städer hade praktiserats lika rösträtt.[71] Däri ligger en av förklaringarna till att när oppositionen mot 1862 års kommunala rösträttsregler börjar komma till uttryck, är det främst från städerna, som den kommer.[72]

Av stor betydelse för den kommunala rösträttens funktion i städerna enligt 1862 års förordning var också inrättandet av stadsfullmäktige.[73] Representativa församlingar hade sedan gammalt förekommit i städer, nämligen de s.k. borgerskapets äldste. När nu genom rösträttens utsträckning antalet deltagare i allmän rådstuga kunde väntas stiga kraftigt, blev behovet av fullmäktige större. Kommittén föreslog, att ett tvång att införa stadsfullmäktige skulle stadgas för städer med över 2000 invånare och möjlighet skulle ges att frivilligt efter omröstning i staden införa institutionen.[74] Kungl. Maj:t höjde gränsen till 3000

invånare och skärpte kraven på hur stor majoritet som skulle erfordras för att genomföra den i städer med befolkning under 3000 invånare.[75] Motsvarande möjlighet att införa fullmäktige hade f.ö. stadgats även för landskommuner,[76] men där blev institutionen en sällsynthet.

Där stadsfullmäktige infördes, hade allmän rådstuga som sin enda uppgift att utse sådan, med omval av hälften vartannat år. I större städer skulle för sådana val indelning kunna ske i valkretsar.

I de mindre städer, där allmän rådstuga behölls som forum för debatt och beslut i löpande ärenden, skulle som förut förhandlingarna ledas av magistraten. Dennas makt var fortfarande avsevärd. Den skulle förbereda ärendena, vaka över att beslut fattade av rådstuga eller fullmäktige verkställdes och vägra verkställelse, om den bedömde besluten som olagliga.

2.4.7. Riksdagsdebatterna 1860

När kommunalfrågan skulle behandlas i ständerna, led riksdagen 1859–1860 mot sitt slut, och det rådde tidsnöd.[77] Riksdagens uppgift var inte att deltaga i beslutet utan blott att yttra sig över den kungliga kommitténs förslag.[78] Ändå blev debatterna på vissa punkter av förslaget livliga, särskilt bland präster och borgare, och inte minst uppmärksammades rösträttsfrågan. Den mesta tiden ägnades författningsförslaget om landskommunerna, medan de övriga tre behandlades mera i förbigående.[79]

Adeln beslöt först att uppskjuta hela fråga.[80] Ståndet hade då bara haft fem dagar på sig att begrunda det vidlyftiga betänkandet. Som huvudopponent framträdde redan på detta stadium landshövding Eric Sparre.[81] Han hann även beröra rösträtten på kommunalstämma och motsatte sig starkt, att jordägare ej skulle få rösta för utarrenderad jord. Ett viktigt skäl för honom att yrka uppskov, var att betänkandet i kommunalfrågan inte tagit tillräcklig hänsyn till den förebådade nya bevillningsförordningen. Han förnekade f.ö. att det fanns någon allmän önskan om kommunalförfattningens förändring på landsbygden.

På inbjudan från prästeståndet att ansluta sig till dess beslut och under intryck av den noggrannare behandling som kommunalfrågan fått där och i borgarståndet tog adeln på nytt upp ämnet.[82] Intresset var fortfarande svalt att döma av debattdeltagarnas och de röstandes antal men utskottsförslaget genomgicks i stort sett paragraf för paragraf.[83] I fråga om rösträttens utsträckning föredrog ståndet utskottets förslag om minst 10 fyrkar (skatteören) framför kommitténs om fem.

Förslagen att begränsa stora jordägares rösträtt mötte helt naturligt ingen förståelse i adelsståndet. Utan votering beslöts att jordägare, inte arrendator, skulle få rösta för utarrenderad jord, om förbehåll härom gjorts i arrendekontraktet. För detta förslag talade storgodsägare som G. Lagerbjelke, C.G. Mörner,

V.F. Tersmeden.[84] Lagerbjelke yttrade att om jordägaren förbjöds rösta för sådan jord, skulle större godsägare helt utestängas från allt inflytande i kommunen.[85] Att begränsa rösträtten i landskommuner för andra än jordinnehavare till högst 1/20 av det totala röstetalet i kommunen, så som utskottet hade föreslagit, avvisades av adeln i stor enighet.[86] Ändå var ju detta förslag ägnat att stärka jordägarintressenas ställning gentemot de s.k. lösa fyrkarna. Skyddet mot dem ansågs av allt att döma ändå tillräckligt starkt. I stället följde adeln i motsats till utskottet vad kommunalkommittén föreslagit, att liksom enligt tidigare stadganden sådana frågor, som bara rörde jordbruksfastighet, skulle avgöras endast av dem som innehade sådan jord.

När ståndet alltså gått emot förslaget om maximum på landsbygden, ville Lagerbjelke och Mörner i konsekvens härmed, att också samma begränsning i stad skulle utgå. Så beslöts också utan votering.[87] I övrigt godtog ståndet vad som föreslagits i fråga om rösträtten i stad.

Prästeståndet uppehöll sig föga vid rösträtten i sin debatt.[88] Utan meningsutbyte godtog ståndet det högre minimistrecket (10 fyrkar) i enlighet med utskottets förslag i stället för kommitténs (5 fyrkar) och därtill utskyldsstrecket. Rösträttsbegränsning på kommunalstämma till 1/20 för inkomst av annat än jord ville ståndet lika litet som adeln bifalla utan föredrog att som den ställa sig bakom kommitténs förslag om att enbart jordägare skulle besluta om frågor som enbart rörde jorden. Däremot gick prästerna emot adeln i fråga om arrendators och landbos rösträtt. De biföll förslaget från utskottet och kommittén, att jordägare inte skulle ha rätt att förbehålla sig rösträtt för utarrenderad jord. Beträffande rösträtten i stad bifölls utan debatt förslagen till minimistreck, utskyldsstreck och relativt maximum på 1/20.

Borgarståndets debatter om rösträtten var de livligaste.[89] Högst radikala åsikter framfördes, t.o.m. den lika rösträtten hade sina förespråkare, om än bara i princip, ty något yrkande härom framfördes inte.[90] Också besluten gick längre i riktning mot folkligt inflytande än vad som föreslagits av kommitté och utskott och vad som beslutats av de övriga stånden. Dock var borgarnas vilja att utsträcka det folkliga inflytandet större när det gällde landskommuner än när det gällde städer, där de själva hade känning av det.

Sålunda beslöt borgarståndet att uttala sig för att i landskommuner borde införas ett absolut maximum av högst 600 röster. För stad däremot godtog borgarna samma relativa maximum som övriga stånd, nämligen 1/20 av hela röstetalet enligt röstlängden.[91]

Många talare föreslog emellertid en kraftigare begränsning i städerna, nämligen 6, 20 och 40 röster i absolut maximum och 1/30 i relativt.[92] Mot sådana förslag invände särskilt en av ståndets främsta män, rådmannen från Göteborg, A.W. Björck. Om en så kraftig reducering genomfördes, yttrade han, skulle säkert de mindre bemedlade genomföra en rad åtgärder, som de visste att de själva endast i

ringa mån behövde bidra till. De förmögna skulle därav få en orimlig höjning i avgifter, fruktade han. De talare däremot, som förespråkade en kraftigare begränsning än 1/20, hävdade att utan en sådan skulle ett litet fåtal av de förmögna, om de höll samman, kunna bestämma över en hel stad. Voteringen visade, att borgarståndet var klart emot en radikal begränsning av röstetalen i städerna.[93]

Rösträttscensus, dvs minimistreck för rätt att rösta, avvisade borgarståndet både för stad och landskommun.[94] En vältalig motivering härför gav Björck:

> "Det kan ju hända, att den som erlägger det allra minsta bidraget är den klokaste inom hela kommunen, och det kan väl icke vara någon våda vid utan måste tvärtom vara en vinst att en sådan person får utveckla sina åsikter; det inflytande han med övertygande skäl och goda grunder kan öva på besluten, måtte dock inte vara något att frukta."

Eftersom röstvärdet skulle beräknas efter skatten, var det inte den ringaste risk, framhöll talaren, att låta alla skattebetalare deltaga. Björck företräder som synes den vanliga liberala uppfattningen att gärna medge folkligt deltagande i allmänna beslut, så länge det inte var någon fara för att de förmögna skulle mista makten eller, allra viktigast, drabbas ekonomiskt.

I fråga om arrendators rösträtt stödde borgarna överraskande nog jordägarnas anspråk på att få genom överenskommelse förbehålla sig rösträtten för utarrenderad jord.[95] Argument i debatten härför var, att de större jordägarna var mer öppna för behovet av reformer än de smärre och arrendatorerna. Om nu jordägaren röstade, skulle han också betala kommunalutskylderna.[96]

Att borgarna, med bl.a. framstående bruksägare som ståndets medlemmar, skulle motsätta sig att rösträttsbegränsning på 1/20 infördes enbart för inkomst av annat än jord, kan inte överraska.[97]

Många talare menade att begränsningen borde drabba alla röstägare. Beslutet blev detsamma som bland präster och adel: den föreslagna begränsningen ströks helt och hållet och i stället gavs jordägarna ensamma beslutanderätt i frågor, som blott rörde den mantalssatta jorden.

Utförligt debatterade ståndet det förslag till bestämd relation mellan mantal och bevillning, som kommunalkommittén utarbetat. Förslagets svagheter avslöjades av Lindeström, en fabrikör från Stockholm. Han framhöll orättvisorna för inkomsttagare av lön och kapital.[98] Efter en lång debatt fick han med sig ståndet på sitt förslag att frikoppla fyrksättningen av löne- och kapitalinkomst från mantalets bevillningsmedelvärde. I stället skulle en viss inkomst ge ett bestämt antal fyrkar (skatteören). Som riktmärke skulle gälla, att inkomst av 2000 rdr gav 100 fyrkar.[99] Därtill beslöt ståndet på Björcks förslag att varje kommun för sig skulle kunna ändra beskattningsgrunden. För beslut härom skulle krävas 3/4 majoritet av både röster och röstande, den enda eftergiften för personlighetsprincipen som gjordes. Borgarna stod ensamma om dessa förslag.

Böndernas debatt var den kortaste.[100] Den präglades av oro för att detaljkritik skulle sätta hela förslaget i fara att uppskjutas eller omintetgöras.[101] Förslaget till nya kommunalförordningar hade så stora förtjänster, att man fick överse med vissa brister. Endast på en punkt blev det någon egentlig debatt, nämligen om rösträtten på kommunalstämma. Nils Larsson i Tullus, själv medlem i kommunalkommittén, yrkade på att begränsningen på 1/20 skulle gälla även för jordägare. Förbudet att rösta för utarrenderad jord räckte inte för att motverka stora jordägares makt, menade han. Några instämde med honom och framhöll, att de kände till kommuner, där jordägare hade makt att styra enväldigt.[102] Men flertalet av talarna menade, att detta var undantag.[103]

Ett intressant skäl för bifall gav Ola Jönsson i Kungshult. De framlagda förslagen borde godtagas, yttrade han, ty då kunde man hoppas på en förändrad nationalrepresentation. Den sammankopplingen mellan kommunal rösträtt och riksdagssammansättning skulle sedermera bli ett vanligt tema i debatten.

Vad som fällde utslaget synes dock ha varit fruktan för fabriksägarnas röstetal. Hellre obegränsad rösträtt för jordägare, även de stora, än likställighet mellan jordägare och fabriksägare i fråga om rösträttsbegränsning var en åsikt, som fanns i de sista inläggen.[104] Storgodsägarnas rätt försvarades. Det vore orättvist, om den som ägde 5/6 av en kommun skulle få rösta blott för 1/20, hette det.[105] Utan votering godtogs hela utskottsförslaget, och därefter var bondeståndets debatt rörande hela kommunalfrågan avslutad. Alla övriga delar av förslaget om landskommun, stad, landsting, kyrkostämma samt kyrko- och skolråd bifölls på en gång.[106]

2.4.8. Remissuttalanden

Riksdagens beslut i kommunalfrågan uttrycktes i dess skrivelse till Kungl. Maj:t av den 26/10 1860.[108] Inkomststrecken för rösträtt föreslogs till 10 skatteören (i författningen sedermera kallade fyrkar) i landskommun och 1 rdr bevillning i stad. Adelns yrkande på ytterligare begränsning hade fallit och likaså borgarståndets beslut att slopa alla minimistreck.

Kungl. Maj:t sände ut förslaget på remiss.[109] Länsstyrelser och överståthållarämbete ålades att begära yttranden av magistraterna och städernas äldste. De bidrog även själva med synpunkter. Några motsvarande remissinstanser för landsbygdens del rådfrågades inte.

Det mesta intresset ägnades magistratens förändrade ställning. Vissa uttalanden gjordes dock även om den föreslagna rösträtten. Landshövding Liljencrantz i Stockholms län varnade för att särskilt i de mindre städerna "en okunnig och egennyttig men förmögen och därför inflytelserik person skulle komma att diktera besluten, kanske uteslutande i eget intresse". I överensstämmelse med borgerskapets beslut vid riksdagen yrkades från Öregrund, Östhammar och Norrtälje på

borttagande av inkomststrecket (1 rdr), och i Örebro, Södertälje och Arboga föreslog man ett röstmax, på 1/40 av stadens hela röstetal eller (från Örebro magistrat och drätselkammare) en skala med en röst för 1–5 rdr bevillning, två för 5–10 rdr osv.

Utförligast av alla opponerade sig Norrköpings magistrat. Bakom dess utlåtande stod borgmästare Stolpe, en av medlemmarna i kommunalkommittén. I sin mycket långa reservation till dennas betänkande hade han ej haft något att invända mot majoritetens förslag till rösträttsregler.[110] Nu har emellertid, framhålles det, magistraten undersökt, hur en omröstning efter bevillningsförordningen skulle verka i Norrköping efter 1860 års taxering. Om man antog, att hälften av de röstberättigade infunne sig, "vilket aldrig inträffar", så skulle 20 000 rdr vara representerade. Då skulle 12 personer med tillsammans 10 475 rdr bevillning kunna styra en stad på 20 000 människor. I verkligheten skulle det krävas ännu mindre, fortsatte magistraten. Hälften skulle räcka med hjälp av den massa av betjäning, affärskunder, gäldenärer och beroende av alla slag, som kunde kommenderas och bevakas genom den öppna omröstningen, i synnerhet sedan partiet blivit organiserat och allmänheten upptäckt sin vanmakt. – Magistraten föreslog, att i stället reglerna för riksdagsmannaval skulle gälla på allmän rådstuga och vid alla val. Dessa regler var olika för olika städer och grundade på separata överenskommelser mellan Kungl. Maj:t och varje enskild stad. I Norrköping valdes de efter en graderad skala med högst fem röster på var och en.

Detta uttalande, bindande i sin argumentering och klarsynt i sina förutsägelser, som det skulle visa sig efter ett fåtal år, väckte förvånande litet intresse.[111] Det påverkade inte heller Kungl. Maj:t. När de nya författningarna, daterade den 21/3, offentliggjordes på Karl XV:s födelsedag, den 3/5 1862, hade i fråga om rösträtten blott den förändringen vidtagits gentemot riksdagsskrivelsen, att termen "skatteören" utbytts mot "fyrk".

I tidningspressen hälsades de med tillfredsställelse. Flera trodde på en gynnsam inverkan på allmänandan och folkets politiska uppfostran. Andra var mer återhållsamma och pekade på rösträttsbestämmelserna med kritik.[112]

Någon utredning motsvarande den i Norrköping synes inte ha företagits av regeringen. Civilministerns eget yttrande i två senare riksdagsdebatter tyder härpå.[113] Kommittéordföranden v. Troil blev också förvånad över verkan.[114] Att riksdagen, i tidsnöd och utan stöd av någon utredning från kommittén, ej kunde förutse verkningarna må betraktas som naturligt.

Man måste alltså konstatera, att ingen utredning presterats av vare sig kommitté, riksdag eller regering rörande det betydelsefulla avsnittet om hur rösträttsreglerna skulle komma att verka. En enda utredning tycks ha gjorts, av en underordnad remissinstans, men den har ej beaktats. Om en önskan hos myndigheterna funnits, att vidga det medborgerliga inflytandet i kommunerna

utöver vad 1843 års bestämmelser medgav, och många uttalanden av de berörda instanserna tyder härpå, så har i varje fall inte detta syfte uppnåtts. Tvärtom fick rösträttsreglerna häpnadsväckande och för de flesta av kommunernas medlemmar rakt motsatta konsekvenser.

Med så mycket större intresse måste man då ställa frågan: varför dröjde reformerna så länge? Vilka argument anfördes på ömse håll för och emot?

2.4.9. Rösträttsreglerna för Stockholm

Till de myndigheter, som ålades att yttra sig över förslaget till kommunalstyrelse i stad, hörde också Stockholms magistrat och stadens äldste. Gemensamt tillsatte de en kommitté.[115] Dess betänkande blev klart efter sex månader, i oktober 1861, och det innehöll något mer än ett vanligt remissyttrande, nämligen ett förslag till en ny kommunalförfattning enbart för huvudstaden. Stockholm hade ju redan tidigare en egen sockenstämmoförordning. Överståthållarämbetet sände förslaget vidare till Kungl. Maj:t tillsammans med ett eget yttrande, som i huvudsak innebar, att förslaget godkändes.[116] Kommunalförordningen för Stockholm utfärdades den 23/5 1862 utan att riksdagen dessförinnan fått yttra sig om kommittéförslaget.[117] På motsvarande sätt hade ju f.ö. skett, då Stockholm fått sin sockenstämmoförordning år 1847.

I fråga om rösträtten betydde den nya förordningen en försämring för större delen av stadens befolkning. Enligt förut gällande bestämmelser kunde ingen ha mer än 20 röster på sockenstämmorna i stadens församlingar.[118] Nu däremot fastställdes samma bestämmelse som för övriga städer, alltså ett röstmaximum på 1/20 av det totala röstetalet enligt röstlängden. I Stockholm räknades detta maximum på röstetalet i var och en av de fem valkretsar, som staden indelades i vid stadsfullmäktigeval. Liksom i andra kommuner infördes nu även i Stockholm ett utskyldsstreck.[119] På en punkt var stockholmsförordningen liberalare än övriga kommunalförordningar: något inkomststreck för rösträtt stadgades inte. Kommittén ansåg det inte nödvändigt, då genom rösträttens beräkning efter skatt den förmögne skulle få större inflytande på avgörandena än den mindre förmögne även utan att någon behövde uteslutas.[120]

För Stockholms del innebar alltså de nya bestämmelserna om rösträtten en påtaglig plutokratisering.[121]

3. DEN KOMMUNALA RÖSTRÄTTENS BEHANDLING I RIKSDAGEN 1862–1869

3.1. Reformförslagen

Redan några få månader efter det att de nya kommunalförfattningarna trätt i kraft, kom de första kraven på reform av rösträtten. Till riksdagen 1862–1863 inlämnades inte mindre än åtta motioner härom. Antalet av sådana motioner minskade vid den sista ståndsriksdagen, 1865–1866, under intryck av den viktigare frågan om riksdagens reformerande, men det steg åter under riksdagarna 1867, 1868 och 1869. Den reform, som genomfördes sistnämnda år, av städernas kommunala rösträtt, betecknar slutet på den första vågen av reformvilja. Därefter följde för den kommunala rösträtten en lång period av fastlåsning och stagnation.

För perioden 1867–1869 är det inte bara mängden av motioner utan även den radikala innebörden i många av dem, som ger uttryck för en stark vilja till reform både för städer och landskommuner. Motionerna till de två sista ståndsriksdagarna ger ett annat intryck. De innehöll mera modesta krav.

3.1.1. Riksdagen 1862–1863

Sex av de åtta motioner i frågan, som ingavs 1862–1863, gällde beräkningen av fyrktalet för inkomst av jordbruksfastighet. Att utgå från medelbevillningen per mantal för varje kommun, så som författningen stadgade,[1] hade lett till att löntagare, hantverkare o.a. på landsbygden fått fyrktal, som var alldeles för höga i förhållande till deras inkomster och i jämförelse med jordbrukare.[2] Av dessa höga fyrktal följde alltför tunga kommunalskatter. Likaså hade detta beräkningssätt medfört, att ägare av jordbruksfastighet fått sitt inflytande vid kommunalstämma kraftigt minskat. Det var tre präster som i sina motioner klagade över dessa verkningar.[3] För att avhjälpa dem föreslog de olika sätt att höja jordägares fyrktal i förhållande till andra inkomsttagares.[4]

I tre motioner i bondeståndet vid samma riksdag påtalades en annan olägenhet med den gällande fyrktalsberäkningen.[5] Egendomar med samma mantal men med högst olika värde fick samma antal fyrkar och därmed lika stor kommunalskatt. Man begärde att i stället bevillningen för varje särskild fastighet skulle ligga till grund för fyrksättningen.

Den nedre gräns som författningen stadgade för rätt att få deltaga i kommunala omröstningar på landet, 10 fyrkar, ville en av motionärerna i prästeståndet sänka till 5 fyrkar.[6]

Någon gräns uppåt för de stora röstägarnas makt i landskommunerna hade ej satts vid författningens tillkomst. Två motionärer i bondeståndet krävde vid samma riksdag (1862–1863) en dylik begränsning.[7] Längst gick Gross från Kalmar län: rösträtten skulle med hänsyn till bevillningens storlek graderas efter en femgradig skala. Motiveringen präglas av indignation: "En av de mest himmelsskriande orättvisor, som övergått från vår gamla till vår nya lagstiftning."

Hänsyn till förmögenheten borde visserligen tas men den borde inte ensam få bestämma, ty det stötte mot begreppet om mänskligt värde, framhöll han. Mera modest i argumentation och yrkande var J.G. Odelberg från Västmanlands län. Han föreslog en begränsning av röstetalet i landskommun till 1/10 av det totala.

Alla motioner i frågan vid denna riksdag gällde landskommuner. Endast de om fyrktalsberäkningen fick någon framgång.[8]

3.1.2. Riksdagen 1865–1866

Vid nästa riksdag, 1865–1866, kom de första motionerna om ändring av städernas rösträtt. De inlämnades i borgarståndet, av Sundvallson från Uppsala och Falkman från Malmö, och innebar att varje röstberättigad skulle ha en röst var och därtill ett begränsat antal efter bevillningens storlek (högst 10 resp. 29).[9] Sundvallson föreslog dessutom, att bolagens rösträtt skulle avskaffas och uppdelas på delägarna efter deras andelar. Båda motionärerna framhöll, hur de nya rösträttsbestämmelserna lett till minskat intresse för kommunala frågor. Ett "oligarkiskt överskikt", några få högt beskattade, bestämde.

Tidigare under år 1865 hade inlämnats petitioner från invånare i Örebro, Halmstad och Uppsala till Kungl. Maj:t med begäran om ändring i den kommunala rösträtten.[10] Cirka 400 borgare i de tre städerna klagade där över hur den nya författningen givit pengar alltför stor makt vid omröstningar, så att intresset för kommunala angelägenheter höll på att dö. Petitionerna hade fått ett kraftigt stöd i pressen.[11] Sundvallsons och Falkmans motioner är uttryck för samma opinionsvåg. Såväl motionerna som petitionerna blev resultatlösa.

För landsbygdens del återkom vid riksdagen 1865–1866 ett förslag från den föregående. Det var Anders Pehrsson i Vä, Kristianstads län, som i en motion i bondeståndet liksom tidigare Odelberg föreslog ett röstmaximum på 1/10.[12] Pehrsson pekade på erfarenheter av gällande författning: en eller två personer kunde bestämma alla frågor. Principen om rösträtt efter bidrag godtog han. Det var bara jämkningar han förespråkade. Samma förslag hade vid föregående riksdag fått stöd av vederbörande utskott, men så blev det ej vid denna riksdag. Förslaget behandlades vid en tidpunkt, våren 1866, då ståndsriksdagen befann sig

i själatåget. Den allmänna uppfattningen var, att man ej borde ändra på grunden för den nyligen beslutade tvåkammarriksdagen.[13] Det var en uppgift för den nya representationen.

3.1.3. Riksdagen 1867

Den återhållsamhet, som reformvännerna iakttagit i fråga om den kommunala rösträtten, så länge utgången av striden om representationsformen var oviss och ännu under intryck av stridens efterverkningar, hade inte längre samma fog för sig, då den första tvåkammarriksdagen sammanträdde på nyåret 1867.[14] Opinionen för kommunala rösträttsreformer hade fått kraftigt stöd i pressen, ty just på nyåret 1867 hade Kungl. Maj:ts avslag på de ovan nämnda petitionerna från Örebro, Halmstad och Uppsala (och därtill en senare inlämnad från Kalmar)[15] publicerats, och tidningar runt om i landet reagerade med besvikelse och ogillande av regeringens hållning.[16]

Sju motioner om ändring i den kommunala rösträtten väcktes, varav en i första kammaren. De radikalaste kraven kom från de båda skolmännen Wilhelm Nilson i Lidköping och Daniel Olausson i Västerås.[17] De föreslog lika rösträtt. Olaussons motion gällde enbart städerna. Båda betvivlade dock, att riksdagen på en gång ville ta steget fullt ut, och de föreslog därför som alternativ graderade skalor, så utformade att högsta antalet röster blev fem respektive tre. Båda åberopade som skäl, att den lika rösträtten nu gällde vid val till riksdagen och alltså borde göra det även inom kommunen.

Landsbygdens rösträttsförhållanden togs upp i motioner av C.J. Svensén och Anders Pehrsson i Vä.[18] Den förre föreslog en rösträttsskala med högst 40 röster, den senare upprepade sitt krav från föregående riksdag om ett maximum av 1/10 av kommunens totala röstetal. Som viktigaste argument framhöll de den maktkoncentration, som gällande bestämmelser medfört i kommunerna och det svalnande intresset för kommunala frågor, som följt därav.

Samma motivering förekom i en motion från C.A. Larsson i Maspelösa, Östergötland.[19] Han hänvisade också till de petitioner, som ingivits till Kungl. Maj:t.[20] Själv yrkade han inte på någon bestämd utformning utan i stället ett särskilt utskott för att utreda frågan om hur kommunallagarna skulle revideras. Ytterligare två motioner i ämnet inlämnades vid denna riksdag, men de hade endast en formell ändring som förslag, nämligen sänkning av rösträttscensus från sex fyrkar till fem.[21] De framlades med samma lydelse i vardera kammaren.

Detta sista yrkande var det enda, som vann bifall i lagutskottet.[22] Inte ens så långt ville första kammaren sträcka sig. Resultatet av alla motionerna blev alltså noll.

3.1.4. Riksdagen 1868

Vid 1868 års riksdag blev förslagen fler än någonsin. Inte mindre än 16 motioner

om ändringar i kommunalrösträtten inlämnades. Inte bara antalet utan även radikalismen i förslagen hade ökat sedan föregående år. I denna ökning kan man se en avspegling av den agitation i frågan, som ägt rum vid folkmöten och i tidningspress under år 1867.[23] Motionernas antal och debatternas häftighet gjorde kommunalrösträttens reformerande till en av de stora stridsfrågorna vid 1868 års riksdag.

Tre av motionerna avgavs i första kammaren. Radikalast av dem var en av f. justitiekanslern Nils von Koch, som hemställde att för ny eller ökad avgift i landskommun skulle krävas bifall både av minst 2/3 av de avgivna rösterna och samma andel av de röstande efter huvudtalet.[24] Han framhöll som oemotsägligt, att under gällande bestämmelser några få personer, för vilka en hög kommunalavgift var föga kännbar, kunde pålägga det stora flertalet odrägliga bördor. Men hans förslag ville också skapa garanti mot att flertalet genomdrev en beskattning, som drabbade några få.

De två andra motionerna i första kammaren kom från stockholmarna J.A. Hazelius och A.O. Wallenberg.[25] Båda gällde aktiebolags rösträtt. Hazelius ville, att den helt skulle avskaffas, Wallenberg att den skulle uppdelas, så att aktiebolagen röstade blott för sina fastigheter, där dessa var belägna, medan däremot delägarna röstade för avkastningen på sina andelar i sina hemkommuner.

I andrakammarmotionerna var radikalismen påfallande. I sju av de tretton, som avgavs där rörande den kommunala rösträtten, krävdes lika rösträtt. Wilhelm Nilson, Daniel Olausson och Per Johnsson avsåg med sina förslag både städer och landskommuner.[26] Nilson och Olausson hade föreslagit lika rösträtt även vid föregående riksdag men då haft som alternativ graderade skalor. Nu hade de skärpt sin hållning och yrkade på personlighetsprincipens tillämpning utan någon inskränkning. Liksom förut förutsattes dock betald kommunalskatt som villkor för rösträtt. Johnsson ville ha den lika rösträtten blott vid val av kommunala förtroendemän och för andra ärenden en tregradig skala. Han framförde därmed kraven från folkmötet i Eslöv i oktober 1867.[27]

Lika rösträtt krävdes också i motioner av Daniel Danielsson, Anders Pehrsson i Vä och P.O. Ljuslin.[28] De avsåg endast landskommuner. Den förstnämnde ville ha lika rösträtt utan förbehåll, medan de båda andra önskade begränsa den i likhet med Johnsson till att gälla enbart vid val. Pehrsson i Vä inlämnade nu sin tredje motion i ämnet. Han hade liksom Nilson och Olausson blivit radikalare i sina krav. Förut hade han nöjt sig med tiondelsmaximum. Nu krävde han förutom lika rösträtt vid val en tregradig skala vid beslut i ekonomiska frågor.

I en motion av Lars Johan Hierta avsågs endast huvudstaden, som ju hade sin egen kommunallag. Hierta föreslog lika rösträtt vid val till stadsfullmäktige eller som alternativ ett högsta tillåtet röstetal av 20.[29]

Liksom Hierta ville en annan motionär, A.R. Falkman från Malmö, helst se lika

rösträtt tillämpad men påverkad av "allmänt aktade medborgares fruktan för vådliga följder" härav nöjde han sig med samma förslag, som han framlade vid riksdagen 1865–1866, nämligen en röst per person och därtill tillägg efter bevillningens storlek av högst 10 röster. Hans motion avsåg endast städerna.[30]

För landskommunernas del yrkades på röstmaximum av högst en hundradedel av Harald Ericsson från Linde, av högst en tjugondedel av J.J. Magnell från Kristinehamn och av högst en femtedel av Magnus Svensson från Skaraborgs län, allt räknat på sammanlagda antalet röster i kommunen.[31] Magnell krävde också att bolagsröstningen avskaffades och att en rätt infördes för 2/3 av de närvarande vid kommunalstämma att hindra ett beslut, om de utgjorde minst hälften av de röstberättigade.

Mot bolagsröstningen vände sig också P.A. Bergström i sin motion, men han nöjde sig med en förhoppning, att den snart skulle avskaffas, och yrkade för egen del bara på ett förtydligande av kommunallagarna, så att en person ej kunde vara valbar till en kommunal förtroendepost blott för att han var delägare i ett bolag, som hade rösträtt i kommunen.[32] Bergström avsåg en åtgärd av Lunds stadsfullmäktige att välja Arvid Posse till landstingsman, sedan han ratats i sin egen hemkommun. Posse var ordförande i Hypoteksföreningens styrelse i Lund.

Minimistrecken för rätt att deltaga i kommunala val och omröstningar togs upp i Johnssons och Pehrssons i Vä motioner, vilkas yrkande i övrigt redan har behandlats. I städer krävdes fortfarande en bevillning av lägst 1 rdr, i landskommuner 6 fyrkar (utom för ägare av jordbruksfastighet, som hade rätt att deltaga även om de inte nådde upp till gränsen). Stockholm saknade minimistreck. De båda motionärerna föreslog nu, att dessa streck helt skulle tagas bort.

Också vid denna riksdag förekom förslag att tillsätta ett särskilt utskott för att utreda på vilket sätt den kommunala rösträtten skulle revideras. Motionen kom från John Ericsson, Vänersborg.[33]

Den starka reformvilja i den kommunala rösträttsfrågan, som avspeglas i de 16 motionerna till 1868 års riksdag, gav ett mycket obetydligt resultat. Det enda som uppnåddes, var att minimistrecket för rätt att deltaga i kommunala omröstningar avskaffades.

3.1.5. Riksdagen 1869

Vid 1869 års riksdag var antalet motioner i ämnet bara sju, varav en i första kammaren. Den senare ingavs av A. O. Wallenberg. Liksom vid föregående riksdag föreslog han, att bolags rösträtt skulle uppdelas på delägarna och styrelsen blott rösta för bolagets fastigheter.[34] Denna gång gällde dock förslaget bara banker. Wallenberg var ju själv bankman.

Ett av förslagen i andra kammaren var en nyliberal partimotion, undertecknad av Wilhelm Nilson från Lidköping, motionär redan året innan, samt sex nyliberala

bönder.[35] De föreslog lika rösträtt åtminstone vid val till kommunala befattningar både i stad och landskommun. De hade föga hopp om framgång men ansåg det som sin plikt att verka för saken.

Lika rösträtt i landskommuner i alla frågor yrkade liksom föregående år Daniel Danielsson.[36] Motiveringen var kortfattad, liksom f.ö. nyliberalernas. Anders Pehrsson i Vä inlämnade sin fjärde motion i frågan.[37] Den var mindre radikal än 1868 och innehöll utan några nya motiv ett förslag om en tiogradig röstskala för landskommuner. En framträdande medlem av lantmannapartiet, Jöns Rundbäck, lade fram ett redan välkänt förslag, nämligen begränsning av rösträtten i landskommuner till 1/10 av det totala.[38]

Ett helt nytt sätt att beräkna röstmaximum föreslogs av Daniel Isaksson och J.J. Magnell. Kommunens bevillning dividerad med antalet röstberättigade skulle multipliceras med 10 och det så erhållna talet utgöra röstmaximum i kommunen, både i stad och på land. Härigenom skulle, anförde motionärerna, inflytandet tillfalla dem som hade tillräckligt med tid, kunskap och intresse för kommunens problem, men samtidigt kunde överdriften i de högst beskattades rösträtt korrigeras.[39]

Nytt var även Lars Johan Hiertas förslag, att de skattskyldiga skulle indelas i två grupper efter skattebidragens storlek och lika rösträtt gälla inom vardera avdelningen. Inkomst av 2000 rdr föreslogs som gräns. Grupperna skulle välja var sin del av stadsfullmäktige.[40] Förslaget var kopierat på danska bestämmelser och avsåg i första hand Stockholm. Också Hierta hade fortfarande helst velat ha lika rösträtt men såg ingen utsikt att nå dit efter förra riksdagens överläggningar.

3.1.6. Sammanfattning

En överblick av reformförslagen beträffande den kommunala rösträtten under perioden 1862–1869 ger vid handen, att kraven ökade påtagligt både i antal och radikalism sedan ståndsriksdagen avskaffats. För att inte äventyra det angelägnaste av alla reformkrav, riksdagens omgestaltning, låg reformvännerna lågt i den kommunala rösträttsfrågan. När segern var vunnen, höjde de rösten. Kulmen nåddes 1868. Antalet motioner var då 16 mot under de föregående riksdagarna 2, 3 resp. 7, om man räknar blott dem som tog sikte på att begränsa de stora röstetalens verkan. Det radikalaste kravet, det om lika rösträtt, ställdes nu i sju motioner, varav i tre utan inskränkning eller alternativ. Första gången framfördes det 1867 och då blott som alternativ till graderade skalor. En rad motionärer 1868 hade skärpt sin hållning jämfört med vad de föreslagit tidigare. Som reformvänner uppträdde år 1868 också män med stadgat rykte som konservativa.[41]

1869 års riksdag innebar en avmattning. Antalet motioner var bara sju. Lika rösträtt krävdes bara i en motion. Den var visserligen undertecknad av sju ledamöter, men de representerade alla en maktlös ytterlighetsgrupp, och de

yrkade inte ens på lika rösträtt i alla frågor. Alla utom en av de motionärer som återkom från föregående år hade mildrat sina krav. Även Rundbäck, företrädare för det inflytelserika Lantmannapartiet, vilken i andrakammardebatten 1868 hade framträtt med radikala krav, uppträdde nu som motionär med stor moderation.

Det var erfarenheterna av den stora striden vid 1868 års riksdag, som påverkade motionärerna år 1869. Motståndet i andra kammaren mot den lika rösträtten och i första kammaren mot reformer över huvud taget var i färskt minne. Förhoppningarna om framgång var mindre, argumentationen torftigare. Man kände nu ganska väl till utsikterna för en reform. Endast de mest moderata förslagen kunde tillmätas någon utsikt till framgång.

3.2. Utskottsbehandlingen

Fram till beslutet om representationsreformen hörde kommunalförfattningarna till den ekonomiska lagstiftning, som Kungl. Maj:t ensam avgjorde. Riksdagen hade rätt att yttra sig, och frågor om kommunalstyrelsen förbereddes vid riksdagen av allmänna besvärs- och ekonomiutskottet (ABEU), sammansatt av 12 ledamöter från vardera ståndet.

Redan vid tillkomsten av 1862 års författningar, dvs vid riksdagen 1859–1860, hade detta utskott velat ha samma begränsning av rösträtten på land som i stad, nämligen maximalt 1/20 av kommunens hela röstetal, dock endast för inkomst av annat än jord.[1] Detta förslag hade emellertid inte gått igenom.

3.2.1. Riksdagen 1862–1863

Vid riksdagen 1862–1863 var utskottet starkt splittrat. Majoriteten stod bakom ett röstmaximum av 1/10 i överensstämmelse med en motion i bondeståndet.[2] Det var ett steg tillbaka i jämförelse med föregående riksdag, men det kompenserades av att utskottet föreslog samma begränsning även för inkomst av jord. Majoriteten i utskottet stödde också ett förslag från prästeståndet att minska rösträttscensus till hälften, från 10 fyrkar till fem.[3] Motståndet kom främst från adelns representanter. Sju av dem motsatte sig varje inskränkning av röstetalet,[4] ytterligare två ville undantaga jordägare från begränsningen[5] och en tionde adelsreservant föreslog andra sätt att minska de förmögnas röstövervikt.[6] Också fem ur det andliga ståndet, prostar och kyrkoherdar från olika stift i Götaland, motsatte sig varje begränsning av rösträtten i landskommuner.[7] Från de båda lägre ständen var det bara en utskottsledamot som gjorde detsamma, en rådman, Börjesson från Vänersborg.

Av betänkandet framgår, att utskottsmajoriteten vacklade i sin uppfattning om

röstmaximum. Man ville undvika både att en jordägare med stor rösträtt ensam bestämde över kommunens övriga medlemmar och att dessa bestämde över honom. Med en så motsägelsefull målsättning var något resultat knappast att vänta.

Inga reservationer gjordes emellertid mot förslaget om sänkning av rösträttscensus till fem fyrkar och ej heller mot den föreslagna ändringen i fyrktalsberäkning för jordbruksfastighet. Utskottet instämde i att författningen inte lyckats rätt avväga beskattningen i kommunen av jord i förhållande till annan inkomstkälla och att mantalet ej gav rätt upplysning om avkastningen. Den statliga bevillningen godtogs som norm för fyrksättningen i likhet med vad som redan gällde i städer.[8] Men en viktig skillnad gjordes mellan jordbruksfastighet och annan inkomstkälla. För ett lika högt bevillningsbelopp tilldelades den förra dubbelt så många fyrkar som den senare.[9] Det skulle medföra, att både kommunalskatt och rösträtt för jordens ägare och brukare ökade i motsvarande mån. Förslaget innebar en kraftigare plutokratisering av den kommunala rösträtten än någon annan åtgärd under 1800-talet. Spännvidden i röstetal vidgades, när nu inte längre mantalet var beräkningsnorm.

Riksdagen beslöt att genomföra en omfördelning av detta slag liksom även en sänkning av rösträttsgränsen. Men något rösträttsmaximum ville den inte bifalla.[10]

3.2.2. Riksdagen 1865–1866

Vid nästa riksdag, 1865–1866, var ABEU helt negativt till ändringar i den kommunala rösträtten.[11] Dess viktigaste skäl, som ofta skulle återkomma, var att kommunallagarna var väsentliga beståndsdelar av riksdagsordningen och en grundval för den nya representationsformen. En reservant, motionären A. R. Falkman, vände sig skarpt mot utskottets hållning och den knapphändiga motiveringen, Han fick dock inte stöd ens av sitt eget stånd, borgarståndet. Tidpunkten var inte den rätta för en reform av kommunalrösträtten, inte ens i det liberalaste av stånden.[12]

3.2.3. Riksdagen 1867

3.2.3.1. Debatten om lagutskottets behörighet.

Då den första tvåkammarriksdagen skulle ta ställning till motionerna om den kommunala rösträtten, stod frågan ännu öppen om vilket utskott som skulle behandla dem. I en motion i andra kammaren hade föreslagits, att ett särskilt utskott skulle tillsättas för ändamålet.[13] Andra kammaren remitterade såväl denna som andra motioner i saken till lagutskottet, men detta förklarade, att de ej

hörde till dess kompetensområde och sände dem alla tillbaka till kammaren. Oenigheten var dock stor i utskottet, ty sju av de sexton ledamöterna reserverade sig, varav sex från andra kammaren.[14]

Långa debatter blev det i kamrarna om vart motionerna hörde.[15] Lagutskottets ordförande, Eric Sparre, försvarade majoritetens ståndpunkt.[16] Han ville undvika, att lagutskottet drogs in i politiska stridsfrågor, och kommunallagarna var just en sådan, hävdade han. Talmanskonferensen hade emellertid enhälligt uttalat sig för att lagutskottet borde ta hand om kommunallagstiftningen. För detta beslut böjde sig regeringens talesman, Louis de Geer, fastän han hellre hade sett, att konstitutionsutskottet fått behandla sådana frågor, eftersom kommunallagarna, som han framhöll, utgjorde en grundval för riksdagsordningen. Deras betydelse för representationens sammansättning framhölls även av Henning Hamilton.

I andra kammaren framhölls ännu starkare, av P.A. Bergström, att striden om den kommunala rösträtten, "en fråga som inom den allra närmaste tiden kommer att uppröra de politiska passionerna", borde hållas borta från lagutskottet. Annars var det fara för att kända åsikter i den frågan kom att påverka valen av ledamöter till utskottet. Regeringens talesman här, Pehr von Ehrenheim, intog samma ståndpunkt som de Geer i första kammaren.

Besluten i båda kamrarna blev, att frågor om kommunallagarna skulle behandlas av lagutskottet. Debatterna om vart kommunalfrågorna hörde, hade emellertid visat, att redan på detta tidiga stadium, i tvåkammarriksdagens inledning, motståndet mot en kommunal rösträttsreform var väl etablerat, både i första kammaren och i regeringen. Den häftiga presskritiken mot regeringsbeslutet några veckor tidigare att avvisa petitioner från fyra städer om en reform liksom den påtagliga ökningen av antalet motioner i frågan jämfört med föregående riksdags hade tydligen väckt oro. Man förutsåg strid och formerade försvarslinjer bland dem som ville bevara det bestående.

3.2.3.2. Betänkandet av år 1867

Lagutskottets betänkande över motionerna avgavs i april.[17] Alla förslag till ändring i den kommunala rösträtten avstyrktes med undantag för det om sänkning av minimigränsen för rösträtt på kommunalstämma från sex till fem fyrkar. Utskottet var starkt splittrat. Inte ens den minimala sänkningen av rösträttscensus vann enhälligt bifall. Landshövding Arvid Faxe motsatte sig den bl.a. därför att den stred mot grundsatsen att icke utan särdeles viktiga skäl ändra den kommunala rösträtten.[18] Den reservationen var han ensam om.

I övrigt gick avvikelserna från majoritetens uppfattning åt andra hållet. Eric Sparre och Sigurd Ribbing föreslog, att bolagens rösträtt skulle uppdelas på delägarna och ytterligare tre ledamöter instämde häri.[19] Sven Rosenberg stödde Anders Pehrssons motion om röstmaximum av 1/10 av kommunens hela röstetal

i landskommun. Ytterligare fyra ledamöter reserverade sig blankt. De var alla från andra kammaren.[20] Tio av de sexton ledamöterna hade alltså velat gå längre än vad som föreslogs i betänkandet, men de hade inte kunnat enas om hur begränsningen skulle utformas.

Skälen för avslag på motionerna redovisades utförligt i betänkandet. Först och främst framfördes det välbekanta, att grundvalen för den nya representationsordningen inte fick rubbas, därnäst att rösträtt per capita (personlighetsprincipen) var orättvis mot dem som fick bära den tyngsta skattebördan. Ett argument hämtades ur fysiokratismens idéer: lika rösträtt kunde lätt ge makten till den rörliga befolkningen, som kunde besluta om utgifter, vilka sedan fastighetsägarna, bundna vid jorden med starkare band, i lång tid fick dras med att betala.[21] Utskottet pekade vidare på rösträtten i bolag, där man röstade efter andel utan att någon ändring ifrågasatts. I kommunerna gällde de flesta frågorna utgifter av olika slag, hette det också, till skillnad mot i riksdagen. Så länge andelen i utgifterna berodde på vars och ens förmögenhet, borde också röstningen ske så. Om personlighetsprincipen skulle följas konsekvent, slutade betänkandet i denna del, kunde man inte stanna förrän varje myndig person, man eller kvinna, vare sig de betalt skatt eller ej, hade lika rösträtt.

Kraven på graderade skalor och röstmaxima av varierande utformning avfärdade utskottet bl.a. med att de framlagda förslagen var sinsemellan olika och dessutom godtyckliga. Slutsatsen blev, att ingen lösning den vägen stod att uppnå. På landsbygden var kommunerna dessutom så olika, att ingen röstskala lämplig för alla kunde fastställas. Att en eller några få personer besatt större delen av jorden i en kommun var så ytterst sällsynt, påstod utskottet, att detta inte fick påverka omdömet om kommunalförfattningarna. Om röstövervikten i städerna hette det, att ingen hade påstått att de högre beskattades makt hade använts så att den kränkt de övrigas rättigheter eller att framåtskridandet hindrats.

Synnerlig uppmärksamhet ville utskottet fästa vid synpunkten att röstningsreglerna skulle ha lett till likgiltighet för kommunala angelägenheter. Men man visste inte, om intresset skulle öka med en vidsträcktare rösträtt. Vid riksdagsmannavalen hade inget livligare intresse visat sig, menade LU.

Utskottsmajoriteten hade av betänkandet att döma bemödat sig om att grundligt vederlägga alla reformargument. Men reformens anhängare blev inte övertygade. En rad tidningar uttryckte kritik[22] och andra kammaren demonstrerade sin åsikt genom att besluta att lägga betänkandet med ogillande till handlingarna.[23] I första kammaren diskuterades det inte ens, mer än på den punkt, som gällde rösträttsstreckets nedsättning med en fyrk. Detta avslogs. I övrigt godtogs betänkandet utan att något ord fälldes.

3.2.4. Riksdagen 1868

3.2.4.1. Debatten om särskilt utskott för kommunalfrågan

Det motstånd mot reformer inom lagutskottet, som ådagalagts vid 1867 års riksdag, kan ha varit en orsak till att andra kammaren följande år beslöt att ett särskilt utskott skulle tillsättas för att behandla motioner om ändring av kommunallagarna.[24] År 1867 hade kammaren mot lagutskottets egen önskan beslutat att hänvisa sådana frågor just dit. Förslaget kom i en motion från John Ericson och motiverades med omsorg om utskottets stora arbetsbörda.[25] Något särskilt utskott kom emellertid inte till stånd, ty första kammaren vägrade att ansluta sig till beslutet.[26] Arvid Faxe, själv medlem i LU vädrade misstro mot detta utskott och avfärdade f.ö. kraven på reform i mästrande tonfall. Agitation, sårad egenkärlek och avundsjuka låg bakom, menade han. Talarna i övrigt fann i allmänhet ingen orsak att frångå vad man beslutat vid föregående riksdag om att frågan hörde till lagutskottet.

3.2.4.2. Lagutskottets sammansättning

Utskottets sammansättning hade ändrats på fyra platser sedan föregående riksdag. Från första kammaren återkom inte Carl Hasselrot, som år 1867 i reservation och kammardebatt visats en viss reformvilja.[27]
Från andra kammaren insattes M. Ahlgren, som framträtt som reformvän i den kommunala rösträttsfrågan.[28] Av utskottets 16 ledamöter var 11 bosatta i städer.[29] För att grundligt behandla alla motioner i kommunalfrågan antog utskottet en sekreterare, W. Walldén, som uteslutande ägnade sig åt denna fråga.[30]

3.2.4.3. Lagutskottets argument mot lika rösträtt

Det utförliga betänkandet förelåg färdigt den 7 april.[31] Särskilt ingående behandlades däri förslagen om lika rösträtt. Först framhölls det välkända argumentet om hänsyn till första kammarens sammansättning och karaktärskillnaden mellan kamrarna såsom en av grundlagens viktigaste bestämmelser. Argumentet från reformvännerna att den lika rösträtten vid riksdagsmannaval var ett skäl för samma system vid kommunala omröstningar avvisades med påståendet att kommunenes verksamhet i motsats till riksdagens nästan uteslutande var förenad med utgifter. Också det argumentet återkom från föregående år.

Ett annat av skälen för lika rösträtt bemöttes, nämligen att alla skattskyldiga i själva verket betalade lika mycket i skatt, dvs i förhållande till sina inkomster. LU invände, att för inkomster under 1800 rdr av kapital eller arbete gällde ett avdrag

för existensminimum på 300 rdr. En person med 2000 rdr i inkomst betalade alltså 20 ggr mer i skatt än en med 400 rdr, trots att han bara tjänade 5 ggr mer.[32]

Utskottet tog också upp skillnaden i fyrksättningen mellan inkomst av jord och av annan källa. Genom ändringen vid riksdagen 1865–1866 hade ju för samma belopp i statlig bevillning för inkomst av jord bestämts dubbelt så många fyrkar som för annan inkomst. Detta gav jordbrukarna dubbel skattskyldighet men också dubbel rösträtt. Att ta bort olikheten i fråga om rösträtt men behålla den i fråga om skattskyldighet var varken rättvist eller billigt, framhöll LU.[33]

I sitt utlåtande 1867 hade LU antytt, att den stora massan av befolkningen inte hade upplysning och insikter nog för att rätt kunna bedöma kommunalfrågorna. Nu utfördes denna tanke grundligare. De som saknade intresse och duglighet borde inte få avgöra. Någon absolut säker mätare på dessa egenskaper fanns inte, men utskottet antog, att de som mest bidrog till utgifterna också var mest intresserade av hur pengarna användes. Beträffande vetande och omdöme låg det i sakens natur, menade LU, att den som dagligen från morgon till afton med strängt mekaniskt arbete måste söka förtjäna ett nödtorftigt livsuppehälle, varken kunde ha tid eller lust att förvärva det mått av vetande, som krävdes för att vidga åskådningen, skärpa omdömesförmågan och möjliggöra en fördomsfri prövning. Dagakarlen, tjänaren och torparen kunde därför inte få samma erfarenhet och samma kännedom om saker och personer som den självständige jordbrukaren och den driftige köpmannen och näringsidkaren.

Ett ytterligare skäl mot lika rösträtt var den fara utskottet såg i att de fattiga och okunniga kanske av missnöje och missunnsamhet understödde demagoger och politiska lycksökare.

Argumenteringen mot lika rösträtt var som helhet ny eller väsentligt utbyggd jämfört med tidigare år. Endast de två första skälen återkom från 1867 års betänkande. Motståndet mot lika rösträtt var orubbat och denna gång bättre motiverat än någonsin. Betänkandet har kallats den klassiska avfattningen av skälen mot personlighetsprincipens genomförande på det kommunala området.[34] Endast Sven Rosenberg protesterade i LU. Han ville ha lika rösträtt vid alla personliga val, men han föreslog det inte utan blott ett maximum av högst 1/20.

Detta hade föreslagits i ett antal motioner. Utskottet avstyrkte helt kort. Om man hade förmögenhetsröstning, då kommunalutskylderna bestämdes, måste man i konsekvensens namn ha detsamma vid val av dem som utövade besluten. Om förslagen antogs, skulle en skillnad uppstå mellan kommuner med och utan fullmäktige. I de förra skulle alla frågor, även de ekonomiska, avgöras med lika rösträtt. I 36 av landets städer fanns fullmäktige (1866), framhöll LU.

3.2.4.4. Betänkandets övriga innehåll

Mot motionerna om en annan utformning av röstskalorna, varigenom en

kompromiss hade eftersträvats, anförde utskottet, att de föreslagna graderingarna var godtyckliga. Den röstberäkning som fanns skedde visserligen också efter en graderad skala, men den var byggd på fullt rationella grunder och helt konsekvent, menade LU. Eftersom skattskyldigheten var proportionell mot inkomsten, borde också rösträtten vara det. Ytterligare anfördes mot dessa förslag, att ett genomförande av dem skulle kunna rubba första kammarens sammansättning.

Gentemot övriga reformförslag var utskottet överraskande välvilligt. En påtaglig förändring i dess hållning hade skett sedan föregående riksdag. Minimistreckens borttagande både i stad och på land tillstyrktes. De var orättvisa, ty de berövade en del medborgare rätten att rösta trots att de betalade skatt. Dessutom var de onödiga, ansåg LU, eftersom avsikten att hindra den stora massan av befolkningen att få ett avgörande inflytande ändå vanns genom den röstberäkning som gällde. Endast kravet på betald skatt till kommunen föreslogs bibehållet.[35]

Viktigare var, att utskottet ville inskränka röstmaximum i städerna från 1/20-del av det totala antalet i kommunen till 1/50-del och till högst 100 röster per person. Motsvarande föreslogs för Stockholm.[36]

Utskottet hade undersökt röstlängderna i tolv städer med olika storlek och näringsförhållanden och funnit, att det gällande röstmaximumet på en tjugondedel tillät ett högsta röstetal, som var så stort, att endast åtta röstägare drabbades av begränsningen i dessa tolv städer tillsammans. LU menade, att dess urval av städer var sådant, att de anförda siffrorna var typiska även för städerna i övrigt.[37] Slutsatsen blev, att gränsen hade satts för högt år 1862 och att den lämnade ett oproportionerligt inflytande åt den större förmögenheten. Svårigheten var att finna ett lämpligt avpassat röstmaximum. Utskottet stannade för en kombination av relativt och absolut maximum, med den beräkningen, att i de små städerna skulle den relativa, i de stora den absoluta begränsningen verka. Båda behövdes alltså.

För ett röstetal av 100 krävdes enligt gällande bevillningsförordning en inkomst av 10 000 rdr eller besittning av en fast egendom taxerad till 200 000 rdr.[38] Alltså skulle, framhöll LU, ett tillräckligt inflytande bevaras åt "kommunens förmögnare och upplystare medlemmar" samtidigt som "de egentligen rikes" och de stora bolagens tryckande röstövervikt försvann. Den föreslagna begränsningen till 100 grundades alltså inte på något annat än en godtycklig bedömning av vilka som var "egentligen rika" och vilka som blott tillhörde de förmögnare. Ett visst statistiskt material gjorde det dock möjligt att denna gång förutse de ungefärliga verkningarna av maximeringen.[39] Den relativa gränsen av högst en femtiondedel av kommunens röstetal var även den godtycklig och bestämd med hänsyn till det praktiskt lämpliga. Att någon större förändring inte behövde befaras visade utskottet med siffror för hur verkningen skulle bli i Göteborg och Malmö.[40] I Göteborg skulle fortfarande 493 personer med ett röstetal av 51–100 kunna

överrösta de övriga 5093. I Malmö skulle 244 personer med 41–100 röster kunna genomdriva sin vilja gentemot 3350 andra invånares.

På landsbygden hade tidigare inget röstmaximum funnits. Vederbörande utskott hade visserligen föreslagit ett sådant redan vid riksdagarna 1859–60 och 1862–63 men detta hade strandat på motstånd från adel, präster och borgare.[41] Lagutskottet hänvisade nu till utskottsförslaget från 1862–63 och anslöt sig till dess godkännande av ett maximum på 1/10 av kommunens hela röstetal. Ingen som helst utredning låg bakom förslaget, utan LU nöjde sig med en förmodan, att ett så beskaffat "rösttak" i de flesta kommunerna skulle medföra det åsyftade resultatet, nämligen att öka intresset för kommunala angelägenheter utan att för den skull obilligt inskränka de förmögnares berättigade inflytande.[42]

Övriga motioner avstyrktes med några få ord. Om bolagens rösträtt uttalade utskottet, att den genom de begränsningar som föreslagits både för stad och land skulle bli så inskränkt, att någon olägenhet inte längre skulle kvarstå.[43]

3.2.4.5. Sammanfattning

Vad som utmärkte lagutskottets utlåtande i dess helhet var således en försiktig reformvilja. Utskottet hade tagit intryck av det allmänt uttryckta missnöjet och förordade nu sådana justeringar i rösträtten, att de värsta missförhållandena kunde avhjälpas. Någon principiell åsiktsförändring förelåg dock inte. Att de förmögna fortfarande skulle ha det dominerande inflytandet ifrågasattes ej. Detta ansågs riktigt både i och för sig och på grund av sambandet med första kammarens tillsättning. Betänkandet får ses som en taktisk reträtt till en säkrare försvarsställning för förmögenhetsprincipens bestånd och samtidigt som ett uttryck för kunskapen om vad som var praktisk politik i det läge som rådde. Längre än lagutskottet kunde man inte gå, om man skulle ha något hopp om att första kammaren skulle ge sitt bifall.[44]

3.2.4.6. Reservationerna

Utskottet var anmärkningsvärt enigt i sin reformvilja, vilket framgår även av reservationerna. Om Rosenbergs är redan talat.[45] Ribbing hade tagit ett kraftigt kliv åt vänster sedan förra riksdagen. I första hand föreslog han en graderad skala med fyra steg och maximalt åtta röster per person, både i stad och på land. Graderingen skulle bygga på inkomst och förmögenhet. Lagutskottet hade avfärdat dylika skalor som godtyckliga, men Ribbing menade, att hans gränsdragning mellan de olika klasserna ingalunda var godtycklig utan att han inom dem hade lyckats sammanföra personer med överensstämmande personliga egenskaper, kompetens och intresse för allmänna angelägenheter. Han tvivlade,

naturligt nog, på understöd i riksdagen för den uppdelningen. I andra hand föreslog han därför, att ett röstmaximum infördes av 40 röster i stad och 400 fyrkar på land. Slutligen krävde han liksom vid föregående riksdag, att bolagens rösträtt uppdelades på delägarna.[46]

Landshövding H. Wachtmeister och ytterligare tre reservanter från första kammaren motsatte sig utskottets reformförslag beträffande städerna och ville för landskommunernas del, att bestämmelsen om röstmaximum inte skulle gälla vid val av landstingsmän eller deras elektorer.[47] Deras motiv var oro för verkningar på första kammarens sammansättning. De påminde om debatten om representationsreformen. Farhågorna att kommunallagarna var en alltför osäker grund för den nya riksdagsordningen hade då bemötts med att de lagarna bara kunde ändras genom beslut av både kung och riksdag och med att man kunde vänta, att åtminstone första kammaren skulle utöva en återhållande kraft mot rubbningar.[48] Att de fyra reservanterna avstyrkte en ytterligare begränsning i städerna, berodde på att det i flertalet städer var stadsfullmäktige som valde landstingsmän eller elektorer för dem och att alltså dessa val måste beröras av förändrade rösträttsregler för städer.

3.2.4.7. Mottagandet

Att lagutskottets betänkande inte kunde tillfredsställa den radikala pressopinionen i landet är självklart.[49] På det hållet var lika rösträtt det enda rätta. Men i andra kammaren vann betänkandet erkännande, både bland konservativa, moderata och radikala ledamöter.[50] Alla dess yrkanden godtogs där.[51] Desto sämre gick det i första kammaren, där bara förslaget att ta bort rösträttsminimum godkändes.[52] Därmed hade det mödosamma sammanjämkandet av skilda åsikter gått till spillo. Besvikelsen var stor, men den ådagalagda reformviljan långt in i det konservativa lägret och moderationen bland radikaler hade dock lagt en grund för kommande riksdags reformförsök.[53]

3.2.5. Riksdagen 1869

3.2.5.1. Utskottets sammansättning

Ett flertal meningsyttringar till förmån för en kommunal rösträttsreform förekom från riksdagsbeslutet 1868 fram till dess frågan åter behandlades i riksdagen, 1869.[54] Antalet motioner hade då sjunkit och kraven blivit moderatare än året före.[55]

Utskottets sammansättning hade ändrats på några få platser sedan 1868. Bl.a. hade den konservative storgodsägaren Oscar Mörner invalts från första kammaren. Han kom under en lång följd av år att bli den oböjligaste nejsägaren i

kommunalfrågan.[56] I andra kammaren segrade detta år Lantmannapartiets lista, och de tre "ministeriella" Hessle, Lemchen och Ersson slogs ut.[57] Däremot insattes på nytt från de ministeriellas parti P.A. Bergström, en annan av de mest framträdande motståndarna genom åren till en kommunal rösträttsreform.[58] Fortfarande utgjorde stadsborna flertalet i utskottet: 10 av 16.

3.2.5.2. Betänkandets innehåll

Utskottets uppfattning i denna fråga var densamma som åren innan.[59] Den lika rösträtten avvisades med samma skäl som då, även den som bara avsåg val till kommunala befattningar. Detsamma skedde med förslagen om graderade skalor, även här med samma skäl som 1868. Nya förslag till lösning hade framlagts i motioner av Hierta (om klassindelning av de röstande efter danskt mönster) och av Isaksson och Magnell (om en speciell sorts röstmaximum). De avstyrktes också såsom bl.a. alltför litet utredda. Också Wallenbergs motion om uppdelning av bankbolags röster avstyrktes. Det var onödigt, om röstmaximum infördes, ansåg utskottet.

Därefter följde utskottets reformförslag. De var i stort sett desamma som 1868. För stad föreslogs samma relativa maximum som året före, nämligen 1/50 av stadens eller (i Stockholm) valkretsens totala röstetal. Det förslag till absolut maximum på 100 röster, som vid 1868 års riksdag rönt en avgörande kritik av Louis de Geer,[60] hade nu ändrats. I stället föreslogs ett rösttak, som motsvarade bevillningen för 10000 rdr inkomst av kapital eller arbete. Så länge bevillningsprocenten bibehölls vid 1 %, motsvarade ju detta 100 röster. Om den däremot ändrades, så skulle ändå det inbördes förhållandet mellan större och mindre inkomsttagare behållas oförändrat. För landskommuner föreslog utskottet åter och med samma skäl som 1868 ett röstmaximum av 1/10 av hela antalet röster i kommunen.

3.2.5.3. Reservationerna

Enigheten i utskottet var denna gång mindre och reservationerna flera. De båda storgodsägarna från första kammaren, O. Mörner och P. von Möller motsatte sig röstmaximum, den förre dock endast vad gällde landskommuner. Ribbing återkom med sitt förslag om en fyragradig röstskala med maximalt åtta röster.[61] Rosenberg var försiktigare än året innan. Nu föreslog han bara ett röstmaximum av 1/20 i landskommun. Wachtmeisters reservationsförslag från 1868 återkom, nu framlagt av Hederstierna, också han från första kammaren. Röstmaximum för städer avstyrktes och för landskommun skulle det inte tillämpas vid val av landstingsmän eller av elektorer för dem. Skälen var ordagrant desamma.

Lagutskottet vann denna gång större framgång: förslaget om röstmaximum i

stad godtogs av båda kamrarna.[62] Men därvid stannade det och någon ytterligare reform av den kommunala rösträtten uppnåddes därefter inte på över 30 år.

3.3. Debatterna i stånd och kammare

3.3.1. Riksdagen 1862–1863

3.3.1.1. Debatt om fyrktal för olika slag av inkomst

Under den period, som detta kapitel handlar om, åren 1862–1869, kan i riksdagsbehandlingen av den kommunala rösträtten en påtaglig skillnad iakttagas mellan de båda sista ståndsriksdagarna och de följande tre kammarriksdagarna i fråga om intresse och reformvilja i frågan.

Under riksdagen 1862–1863 upptogs huvuddelen av ståndens behandling av frågan om hur fyrktalen skulle avvägas mellan jordägare och andra inkomsttagare.[1] Klagomål över starkt ökad kommunalskatt för löntagare och näringsidkare på landsbygden framfördes med stor emfas särskilt i prästeståndet. Utskottsförslaget, som gick klagomålen till mötes, godtogs där med en liten justering.[2] Detta beslut blev sedermera också riksdagens, sedan adeln och borgarståndet anslutit sig.[3] Debatterna i ståndén på denna punkt präglades helt av skattetekniska överväganden. Enighet rådde om att en ändring till förmån för icke jordägare måste ske och om att rösträttscensus skulle sänkas från 10 till 6 fyrkar.[4]

3.3.1.2. Debatt om röstmaximum

Den mera principiella frågan om hur de stora röstägarnas övervikt i landskommunerna skulle begränsas, väckte mycket mindre uppmärksamhet. Utskottet hade föreslagit ett röstmaximum av 1/10 av kommunens hela röstetal.[5] Prästerna avslog det utan debatt.[6] Också adeln förkastade förslaget, sedan fem talare yttrat sig.[7] Endast en av dem, von Koch, visade förståelse för förslagets syfte. Den obegränsade rösträtten kunde leda till förtryck, framhöll han. En person kunde tilltvinga sig de andras bifall till ett förslag, som han ensam hade nytta av. Men om å andra sidan den föreslagna begränsningen genomfördes, skulle den store röstägaren få sin rätt kränkt. Alltså var det bättre att låta vara! En förändring föreslog dock von Koch: om stämman ville besluta om anslag för nya ändamål, skulle krävas bifall av 2/3 av de avgivna rösterna.[8]

I övrigt var alla talare i adelns debatt negativa. Arvid Posse ansåg, att en tillräcklig bom mot större röstägares röstövervikt redan fanns genom förbudet för dem att rösta för jord, som de inte hade under eget bruk. Han kopplade samman frågan med det för samma riksdag framlagda representationsförslaget.[9] Om en

tendens som den utskottets förslag var ett tecken på, fick göra sig gällande, så kunde någon förändring av ståndsriksdagen inte komma i fråga, yttrade han. Det var ett hot, som måste ha gjort verkan. Det var också första gången i riksdagsdebatten som kommunalrösträtten av reformmotståndare sammankopplades med riksdagens sammansättning. Det sambandet blev senare det vanligaste av alla argument mot en kommunal rösträttsreform. Mot reformen yttrade sig också med eftertryck tre andra ledamöter: Cederström, Alströmer och Reuterswärd.[10]

Borgarståndet sände betänkandet tillbaka till utskottet utan att diskutera rösträttsmaximum.[11] Bönderna däremot biföll utskottsförslaget.[12] Carl Ifvarsson fann det välbetänkt med ett maximum.[13] En eller två röstägare borde inte få överrösta de övriga i kommunen. Olof Nilsson från Västerbotten vittnade om det stora missnöjet i hans hemort. Bruks- och sågverksägare överröstade alla övriga inbyggare i kommunen och handlade helt i eget intresse, uppgav han.[14] Enigheten i ståndet om att en maximering behövdes var påtaglig och beslutet fattades utan votering.[15]

De olika besluten i adels- och bondestånden speglar den naturliga intressemotsättningen i rösträttsfrågan mellan stora och små jordägare. För prästernas del innebar beslutet samma ståndpunkt som vid bestämmelsernas tillkomst vid riksdagen 1859–1860: någon begränsning av röstetalen behövdes inte. De stod alltså på adelns sida. Mera överraskande är borgarnas beslut. Vid föregående riksdag hade de satt en gräns vid 600 röster. Nu stödde de inte ens förslaget om 1/10-maximum. Förmodligen har omsorgen om den väntade representationsreformen spelat in. De Geers proposition byggde ju på landstingen som elektorsförsamlingar till första kammaren. Att då rucka på de regler efter vilka landstingen rekryterades måste ha tett sig alltför riksabelt. Varningar från konservativt håll hade inte saknats.[16]

3.3.2. Riksdagen 1865–1866

Hänsynen till representationsreformen var ännu mer påfallande vid följande riksdag, 1865–1866. Motioner om begränsning, både i stad och på land, hade avstyrkts av utskottet.[17] Av de fyra ståndens var det endast böndernas som ogillade utskottets ståndpunkt.[18] Utan att i ståndet några nya motiv anfördes sändes betänkandet tillbaka. Motionären Anders Pehrsson kunde inte inse, att antagandet av den nya riksdagsordningen utgjorde det ringaste hinder att bifalla hans motion. I adelsståndet väckte frågan inget intresse. Utan debatt biföll man vad utskottet föreslagit.[19]

Däremot blev det en kort diskussion bland prästerna.[20] Domprost Sondén kunde som granne till en stad (Norrköping) intyga, att rösträttsskalan ansågs orättvis. Ett bolag kunde bestämma utgången av stadsfullmäktigevalet. Professor

Ribbing från Uppsala medgav att klagomålen mot röstskalan var många och att erfarenheten visat dess brister, men i motsats till Sondén ville han ändå bifalla utskottsförslaget.[21] Hans viktigaste skäl var att kommunalförordningen var grunden för riksdagsordningen. Bifall till utskottet beslöts utan votering.

Borgarståndets debatt i saken var den livligaste.[22] Där hade ju två utförliga motioner lämnats.[23] Redan då dessa remitterades till utskottet (ABEU), hade Murén från Gävle, en av ståndets tongivande män, uppmanat till den största försiktighet vid deras behandling.[24] Man befordrade ej representationsreformen genom att nu anfalla kommunallagarna, framhöll han. Han medgav brister i dem men menade, att det var den nya representationens sak att vidtaga ändringar. När utskottsförslaget förelåg, ställde sig Murén bakom dess avslagsyrkande. Han fick stöd av flertalet talare. Återremiss yrkade endast motionären Falkman från Malmö. I ett långt och polemiskt anförande angrep han utskottets förslag och motivering. Ståndets bifall kom dock utan votering.

Men flera talare kritiserade rösträttens utformning. Wistelius från Örebro berörde den brådska som rått, då kommunalförfattningarna behandlats vid riksdagen 1859–1860.[25] Denna hade lett till svåra brister. Han påtalade särskilt missnöjet med bolagsröstningen. Stora associationers rösträtt utövades av personer som tillsatts på grund av sin skicklighet i finansoperationer. Den enskilde betydde ingenting. Högst 1/5 eller 1/4 deltog av de röstberättigade, delvis därför att de övriga insåg, hur lite deras röster betydde. Ridderstad från Linköping instämde i talet om brådskan.[26] Också han vände sig mot bolagsröstningen. Den orimliga röstskalan hade alstrat verklig ovilja och avkylt intresset för kommunala angelägenheter. Siljeström från Kalmar höll med om att kommunallagarna behövde revideras grundligt och andra talare uttalade sig också för att bristerna borde avhjälpas.[27] Ingen förnekade att de fanns. Men alla utom Falkman godtog synpunkten att tiden ännu inte var kommen för en reform. Det var den nya riksdagens uppgift att genomföra den, sådan var tydligen den allmänna meningen i ståndet.

En utbredd uppfattning inom adeln, som av allt att döma påverkat medstånden, var att den gjort en uppoffring i representationsfrågan vid riksdagen 1865–1866 och var berättigad till tacksamhet och erkänsla för denna.[28] Många ansåg också, att löften hade givits under debatten om den nya riksdagsordningen av anhängare till regeringsförslaget, att kommunallagarna ej snabbt skulle förändras.[29] Detta skulle ha skett för att bemöta farhågor från riksdagsreformens motståndare att kommunallagarna var en alltför vacklande grund för den nya riksdagen. Yttranden i präste- och borgarståndet vid denna riksdag tyder på att man där ansåg det politiskt opassande att utöver den redan frampressade eftergiften avtvinga adeln ytterligare en i samma riktning. Då hjälpte det föga, att bondeståndet konsekvent höll fast vid sin uppfattning från tidigare riksdagar om behovet av ett rösträttsmaximum.

3.3.3. Riksdagen 1867

När den nya riksdagen sammanträde i januari 1867, visade det sig, att dess första kammare var mer högaristokratisk än det gamla Riddarhuset.[30] I andra kammaren kom bönderna att dominera.[31] För den kommunala rösträttsfrågan kom detta att innebära, att intressemotsättningen mellan stora och små jordägare i landskommunerna ställde den ena kammaren mot den andra i en varaktig motsättning, som hindrade varje reform av den landskommunala rösträtten.

Förhoppningar fanns dock ännu under tvåkammarriksdagens första tid bland en mängd andrakammarledamöter om reform både i stad och på land, vilket tog sig uttryck i flerfaldiga motioner och livliga debatter i kamrarna. Reformviljans stora utbredning påverkade lagutskottet till att överge sin negativa hållning och föreslå vissa röstbegränsningar.[32]

Lagutskottets första betänkande i ämnet var, som framgått, avvisande till reformförslagen i kommunalfrågan.[33] Endast en förändring tillstyrktes: en sänkning av det kommunala rösträttsstrecket på landet från 6 till 5 fyrkar. Inte ens så långt ville första kammaren sträcka sig. Två talare, landshövding Arvid Faxe och storgodsägaren greve Ludvig af Ugglas, motsatte sig förändringen med den motiveringen, att den berörde grunden för den nya representationen. Med starka nejrop avslogs utskottets förslag.[34] Det var en tydlig demonstration av kammarens omedgörlighet i frågan.

Riksdagen var långt framskriden och någon tid för sammanjämkning fanns inte. Andra kammarens debatt tre dagar senare fick därför mest karaktären av motdemonstration mot reformfientligheten i första kammaren och i lagutskottet.[35] Av de 20 talarna gav inte någon sitt stöd åt utskottet.[36] Flertalet anslöt sig till ett förslag av Arvid Posse, att betänkandet skulle läggas till handlingarna med ogillande.[37] Han hoppades på bättre framgång vid nästa riksdag. Kammaren nöjde sig dock inte med detta utan antog utan votering Ribbings reservation om uppdelning av bolags rösträtt på delägarna.[38]

Principiella resonemang och rikedom på synpunkter präglade inläggen av Johan Liljencrantz från Stockholm, Wilhelm Nilson från Lidköping och Daniel Olausson från Västerås.[39] De vände sig med många argument mot lagutskottets försvar för gällande rösträttsregler. Efter deras anföranden hördes i kammaren starka rop på proposition, och inläggen blev därefter ganska korta och intetsägande. Ingen av talarna yrkade på lika rösträtt, och endast få stödde den ens i princip.[40] Liljencrantz föreslog för Stockholms del ett röstmaximum av 20, liksom vid val av kyrkofullmäktige i staden. Bolagsröstningens förkvävande inverkan på allmänhetens intresse för kommunala frågor omvittnades av J. Sääv, industriidkare från Norrköping. Bolagens rösträtt kritiserades även av Beronius från Falun. Båda önskade bifalla Ribbings förslag om uppdelning av bolagens rösträtt. F. finansministern J.A. Gripenstedt ställde sig bakom det förslaget, som också bifölls av kammaren.[41]

3.3.4. Riksdagen 1868

3.3.4.1. Andra kammarens debatt i januari

1868 års riksdag innebar framgångar för reformkraven. Motsättningen mellan kamrarna i kommunalfrågan hade förefallit oöverstiglig vid 1867 års riksdag. Ännu i januari 1868 var åsiktsklyftan påfallande stor. Då debatterades om ett särskilt utskott skulle behöva tillsättas för att behandla den kommunala rösträtten.[42] I sammanhang därmed kom också själva sakfrågan upp. Andra kammaren beslöt utan votering, att ett sådant utskott skulle tillsättas. Av de 15 talarna var det blott få, som begränsade sig till frågan om utskottets tillsättning. Huvudsakligen gällde diskussionen det sätt, på vilket rösträtten skulle reformeras. Ingen uttalade sig emot en reform. Sympatier för lika rösträtt uttryckte Ola Jönsson, L.J. Hierta, John Ericsson, Siljeström, Ridderstad och Jonas Andersson i Häckenäs.[43] Landshövding Alströmer i Halmstad fann sådan rösträtt inte alldeles obefogad men dock olämplig, medan hans kollega i Malmö, von Troil, samt Magnell och P.A. Bergström alldeles förkastade den. Dessa fyra talare förordade dock reformer i rösträtten, och så gjorde även i allmänna ordalag Sven Rosenberg, Lindström och Leffler.[44]

Störst uppmärksamhet väckte inlägget från von Troil, en av dem som närmast bar ansvaret för kommunallagarnas utformning.[45] Han omtalade, att han på grund av kommunalkommitténs sammansättning och valet av sekreterare blivit tvungen att nästan helt själv redigera författningarna.[46] Han beklagade den agitation, som han menade hade drivits mot kommunallagarna och påminde om deras hjärtliga mottagande år 1862. Han framhöll hur kraftigt rösträtten hade utvidgats i jämförelse med tidigare bestämmelser och hur kommunalkommittén sökt begränsa de stora jord- och kapitalägarnas övervikt. I sistnämnda avseende erkände han, att mer nog behövde göras, men han var förvånad över John Ericsons uppgift att det fanns landskommuner, där en jordägare ensam kunde avgöra de kommunala angelägenheterna. Sådant missbruk måste stävjas, men dylika fall måste vara få, yttrade han.[47]

Ett inlägg av Carl Ifvarsson, en av Lantmannapartiets ledare, är också värt att nämna. Han tog inte ställning i själva sakfrågan utan framhöll bara, att allmänna meningen var bestämt emot de gällande bestämmelserna och att det särskilda utskottet borde tillsättas. Det skulle få så många motioner att behandla, att hälften kunde vara tillräckligt, ja, de skulle komma att hagla från höger och vänster, trodde han.

Något särskilt utskott för kommunallagarnas behandling kom ändå inte till stånd, ty första kammaren avslog (efter votering).[48] Av de 12 talarna där berörde endast 3 sakfrågan, nämligen överståthållaren Gillis Bildt,[49] Ludvig af Ugglas och Arvid Faxe. Alla motsatte de sig en reform. Faxe, själv medlem i lagutskottet, som nu åter fick hand om frågan, var mest avvisande. Endast två av kammarens

ledamöter fann frågan vara brännande.[50]

Skillnaderna mellan de båda kamrarna i uppfattning var frapperande. De hade ingalunda minskats sedan föregående riksdag. Första kammarens ståndpunkter i januaridebatten väckte onda aningar hos reformvännerna.[51]

3.3.4.2. Opinionsyttringar utom riksdagen

Sedan frågan följaktligen hänskjutits till lagutskottets behandling, förekom i landet en rad opinionsyttringar till förmån för en reform. Göteborgs stadsfullmäktige uttalade sig nästan enhälligt för en sådan och hoppades att riksdagen skulle medverka härtill.[52] Stockholms arbetarförening inlämnade en petition till Kungl. Maj:t i samma syfte.[53] Opinionsmöten på ett flertal håll och kommentarer i många inflytelserika tidningar hade ända sedan föregående riksdag givit uttryck för missnöje med de gällande bestämmelserna.[54]

3.3.4.3. Andra kammarens debatt i april

När kamrarna i april 1868 åter tog upp frågan, framstod klyftan i åsikter som mindre än i januari. Härtill hade säkerligen lagutskottets genomarbetade och kompromissbetonade utlåtande bidragit.[55] Reservanternas ringa antal och reservationernas innehåll gav hopp om en lösning vid denna riksdag.

Debatterna i kamrarna var livligare än någonsin. De tog två dagar i anspråk. Andra kammaren startade en dag tidigare än första. 59 talare framträdde där i 88 anföranden.[56] Mest ingående diskuterades den lika rösträtten, avstyrkt av lagutskottet. Flertalet av talarna ställde sig på utskottets sida. Ensam av alla ville radikalen Wilhelm Nilson från Lidköping helt förkasta utskottsbetänkandet. Hellre än att ta "detta tuppfjät" borde "det oefterrättliga tillståndet" fortsätta. "Det blir väl riksdag än en gång", yttrade han förhoppningsfullt.

Åtta talare föreslog beträffande punkten om lika rösträtt, att betänkandet skulle läggas till handlingarna med ogillande som ett uttryck för kammarens missnöje med motiveringen mot sådan rösträtt.[57] De ville därmed uttala sympati för lika rösträtt, fastän de såg möjligheten utesluten att nu förverkliga den. Detta förslag vann 36 röster mot 129 för bifall till lagutskottet. Denna första votering gällde lika rösträtt i alla kommunala frågor. Därefter röstades om förslag att lika rösträtt skulle tillämpas blott vid val. Här vann utskottets nej med 96 röster mot 43, som röstade för en sådan ordning.

Dessa klara voteringssegrar för lagutskottet motsvarades inte av vad som yttrades i debatten. Där var anhängarna av den lika rösträtten i överläge. Flertalet av talarna stödde den åtminstone i princip.[58] Kraftfullast hävdades den av Ola Jönsson, Wilhelm Nilson, John Ericson och Ridderstad.[59] Som bestämda motståndare till själva principen uppträdde med utförliga skäl framför andra

Ribbing och von Troil. Samma åsikter framfördes av ytterligare sex talare.[60] Många var obestämda eller tvetydiga i sina yttranden: de instämde med lagutskottet i att motionerna om lika rösträtt borde avslås men uttalade ändå sympati för principen.[61]

Debatterna om lagutskottets övriga förslag blev kortare. Mot röstskalor med en annan gradering än den gällande hade LU invänt, att de var godtyckliga. Ribbing hade i sin reservation föreslagit en gradering med bara fyra steg. Han försvarade nu detta system och fick stöd av prosten G.V. Gumaelius, en av medlemmarna i den kommitté, som utformat de gällande bestämmelserna. Han fullgjorde det uppdrag han fått av ett opinionsmöte i sin hemstad Örebro en månad tidigare och läste upp den resolution, som där antagits om en tregradig skala. Men därefter tog han själv avstånd från den. Den föreslagna ändringen var godtycklig och gick för långt, ansåg han.[62]

Också i Göteborg hade opinionsmöten mot den kommunala rösträttens utformning ägt rum.[63] Två talare därifrån deltog i debatten, publicisten S.A. Hedlund och grosshandlare Julius Lindström, men de hade ingen invändning mot lagutskottets yrkande om avslag. Utan votering bifölls detta yrkande av kammaren, som därmed förkastade alla förslag om en mera måttlig gradering av rösträtten.

Utan vare sig debatt eller votering bifölls därefter utskottsförslaget att avskaffa minimistrecken för rätt att deltaga i kommunala omröstningar.[64] Beslutet berörde både land och stad.

Följande dag gällde det lagutskottets förslag om begränsningar. För städerna, även Stockholm, hade utskottet kommit fram till ett röstmaximum av 1/50 och 100 röster. Av de 21 talarna krävde endast tre ett lägre maximum.[65] 16 yttrade bifall till utskottet, men av dem förklarade sju, att gränsen gärna kunde ha satts lägre.[66] Endast två tyckte, att lagutskottet gått för långt i begränsning, nämligen Per Murén från Gävle och den konservative lantmannapartisten A. von Proschwitz, men endast den senare yrkade avslag.[67] Utskottsförslaget segrade utan votering.

Kammarens sista debatt i ämnet rörde röstmaximum på landsbygden. Lagutskottets förslag innehöll ett relativt maximum på 1/10 av kommunens hela röstetal efter röstlängden. De 23 talarna var ense om att ett röstmaximum på landet behövdes, men endast fyra av dem var fullt nöjda med att rösttaket blivit så högt.[68] Ytterligare sju talare biföll förslaget men uttalade sympati för ett lägre röstmaximum.[69] De flesta av talarna anslöt sig till Rosenbergs reservationsförslag om ett maximum på en tjugondedel. Nio bönder och en liberal stadsrepresentant, J.A. Bovin, stödde detta. Ytterligare två bönder ville ha en ännu starkare begränsning, nämligen densamma som bestämts för städerna.[70]

Utskottets förslag om 1/10-maximum vann majoritet med 118 röster mot 30 för Rosenbergs.

3.3.4.4. Sammanfattning

Andra kammaren hade därmed till alla delar bifallit vad lagutskottet föreslagit med klara voteringssiffror eller utan att votering ens behövt ske. Omslaget från i januari var påtagligt, särskilt vad gäller den lika rösträtten. Av de sju ledamöter som motionerat om en sådan, uppträdde endast två i aprildebatten till försvar för sina motioner, nämligen Wilhelm Nilson och Ljuslin, och den senare stod inte fast vid sitt ursprungliga förslag utan ville bara, att utskottsbetänkandet i denna punkt skulle med ogillande läggas till handlingarna. Olauson, Johnsson och Danielsson uppträdde över huvud inte i debatten, och Pehrsson i Vä stödde i sitt enda anförande ett betydligt blygsammare förslag än sitt eget, nämligen LU:s om röstmaximum på 1/10 i landskommun.

Av de talare, som i april framträdde som de främsta förespråkarna för den lika rösträtten, hade Ola Jönsson, John Ericson och Ridderstad redan i januaridebatten framfört sådana åsikter. Ingen av dem yrkade till slut ens avslag till lagutskottet, som hade avstyrkt lika rösträtt. Visserligen yttrade i aprildebatten ett flertal talare, att röstning per capita var riktig i princip, men de anförde olika skäl varför den ännu ej borde föras ut i praktiken, främst hänsyn till första kammaren. Man kan misstänka av ordalagen, att det för många av dem bara var en läpparnas bekännelse.

Voteringssiffrorna var mycket klart emot den lika rösträtten. Den dominerande åsikten inom andra kammaren var tydligen, att tiden ännu inte var mogen för lika rösträtt eller att principen över huvud taget inte var riktig. Anhängarna av den hade drivits på defensiven. Härtill hade säkerligen lagutskottets betänkande starkt bidragit. Att detta vann så kraftigt understöd i kammaren kan dessutom förklaras av den påtagliga vilja till moderata reformer, som utskottet lagt i dagen beträffande röstmaximum, i klar motsats till 1867. Betydelsefullt kan också ha varit de hyperradikala åsikter, som riksdagen fått del av i nyliberalernas partiprogram. De var ägnade att hos flertalet riksdagsmän väcka misstänksamhet och oro liksom det hotfulla sätt varpå de framfördes av Ola Jönsson. "Ge arbetaren denna rättighet, som han tackar för nu men en annan dag tager utan att tacka!" yttrade denne i aprildebatten. Hotet visade sig helt verkningslöst.

Kammarens understöd hade lagutskottet i än högre grad rörande sina övriga förslag. De flesta invändningarna kom mot det föreslagna rösttaket i landskommuner. men även här blev voteringen en överlägsen seger för lagutskottet. Härav får man dock inte dra den slutsatsen, att kammaren fann begränsningen av de stora röstägarnas makt tillräcklig. Städernas rösttak kritiserades av nästan hälften av dem som yttrade sig därom, och landskommunernas av nästan alla. Det viktigaste skälet för bifall torde ha varit insikten om att lagutskottets förslag utgjorde det yttersta av vad första kammaren ville godtaga och beslutsamheten att genom eftergifter rörande röstmaximum söka uppnå åtminstone någon förändring av de rådande förhållandena.

3.3.4.5. De olika andrakammarpartiernas åsikter om den kommunala rösträtten.

3.3.4.5.1. Lantmannapartiet

Lantmannapartiet räknade efter sina framgångar i utskottsvalen bland sina anhängare över hälften av kammarens ledamöter.[71] Det utmärktes av sin övervägande folkliga rekrytering och sin oppositionspolitik mot regeringen de Geer. En viss motsättning mellan bönder och herremän framträdde inom partiet under riksdagens gång. Partiets hållning var moderat, vilket framgått redan av dess program föregående år. I detta och ur partiets framträdande vid 1867 års riksdag hade inte kunnat utläsas något större intresse för en kommunal rösträttsreform.[72]

Vid 1868 års riksdag var reformviljan något större. Endast en av partiets anhängare yttrade sig emot varje reform.[73] Tio av bönderna inom partiet uttalade sig för förslag om röstmaximum på landsbygden och en allmän uppfattning bland dem var, att begränsningen borde ha varit snävare än vad lagutskottet föreslagit (1/10). Framstående partimedlemmar delade denna åsikt.[74]

I debatten om lika rösträtt, prövostenen på radikalism vid 1868 års riksdag, deltog nio av partiets medlemmar.[75] Alla dessa, sex bönder och tre herremän, godkände det riktiga i personlighetsprincipen, men i den debatt, som föregick beslutet härom, ville endast två se den omedelbart genomförd.[76] Inga av dem som deltog i den debatten hörde till de ledande inom partiet. Bestämt emot den lika rösträtten uppträdde i annat sammanhang under riksdagen Emil Key, partiprogrammets författare och en av de främsta tre ledargestalterna.[77] Om inställningen i den kommunala rösträttsfrågan hos de två andra, Arvid Posse och Carl Ifvarsson, har tidigare talats.[78] Det finns ingenting som tyder på att de vid denna riksdag skulle ha ändrat sin hållning. Ifvarsson framstår som mera positiv än Posse.

Stöd åt moderata reformer och motstånd och oro inför radikala krav är således den bästa beskrivningen av Lantmannapartiets hållning, sådan den framträder vid 1868 års riksdag. Intresset för den kommunala rösträttsfrågan hade ökat sedan föregående år men var dock jämfört med hållningen inom de andra partierna fortfarande endast måttligt.

Ola Jönssons avfall från Lantmannapartiet hade förmodligen ett direkt samband med denna inställning, så föga överensstämmande med hans egen.[79] Även den radikala huvudstadspressen riktade kritik mot partiet för dess brist på liberal reformvilja i fråga om kommunalrösträtten.[80]

3.3.4.5.2. "Intelligensen"

Det regeringstrogna partiet, "Intelligensen", höll vid utskottsvalen i januari nästan jämna steg med Lantmannapartiet och segrade t.o.m. i valet till lag-

utskottet. Sina anhängare hade det dels bland konservativa f.d. borgarståndsrepresentanter under ledning av P. Murén från Gävle, dels bland liberala bönder, främst från Östergötland, dels bland herremän på landsbygden och slutligen bland så gott som alla kammarens ämbets- och tjänstemän. I partiets niomannakommitté satt många som lagt i dagen ett intresse för ändring av den kommunala rösträtten, i några fall t.o.m. en radikal sådan.[81]

Intresset bland de regeringstrogna för den kommunala rösträttsfrågan var större än inom Lantmannapartiet. Att vid en sådan jämförelse räkna antalet inlägg i diskussionen som mått på intresset inom respektive partier kan visserligen i så måtto visa fel, som "Intelligensen" bland sina anhängare i betydligt högre grad än Lantmannapartiet räknade ämbetsmän, köpmän, riksdagsmän med lång erfarenhet och andra ledamöter med vana att yttra sig i debatter. Det är därför inte överraskande, att debatterna på alla punkter utom den som gällde landskommunernas röstmaximum dominerades av företrädare för detta parti.[82] Inläggen från "Intelligensens" anhängare var emellertid ungefär dubbelt så många och dessutom längre och på ett helt annat sätt principiellt motiverade. Skillnaden är så påfallande, att den får ses även som en avspegling av ett större intresse för kommunalfrågan på det hållet.

En för partiet ödesdiger splittring framträdde under debatten mellan å ena sidan dess ämbetsmän och stadsrepresentanter och å andra sidan dess liberala bönder, främst inom den s.k. "östgötagruppen". Medan ingen av partiets talare motsatte sig en begränsning av de höga röstetalen utan flertalet tvärtom anslöt sig till tanken på ett lägre rösttak, framträdde starka meningsmotsättningar beträffande den lika rösträtten. En av dess varmaste anhängare var publicisten C.F. Ridderstad från Linköping och tanken hade tidigare fått stöd även av flera lantmän.[83] Mot dessa uppträdde i debatten som personlighetsprincipens främsta motståndare med flödande vältalighet främst professor Sigurd Ribbing från Uppsala och landshövding Samuel von Troil och dessutom flera framstående ämbetsmän eller rika köpmän som räknades till "Intelligensen".[84] Redan som medlemmar i lagutskottet hade åtta av partiets medlemmar varit med om att avstyrka den lika rösträtten.[85]

En påtaglig meningsmotsättning kom alltså till synes i en fråga av stor principiell betydelse. Det verkar naturligt, att ett så heterogent parti, i fråga om såväl åsikter som rekrytering, inte kunde hållas samman. Det övergavs också redan under loppet av riksdagen 1868 av flera liberala östgötabönder, vilka alla anslöt sig till det nyliberala partiet.[86] Under 1869 års riksdag fortsatte avtappningen, och "Intelligensen" framstod därefter som ett renodlat stads- och tjänstemannaparti. Att den kommunala rösträttsfrågan haft betydelse för denna partisplittring får anses som troligt.

3.3.4.5.3. Nyliberalerna

Ett tredje parti framträdde i andra kammaren vid denna riksdag, nämligen det nyliberala. Det hade bildats ur det nyliberala sällskapet i Stockholm.[87] Detta sällskap hade uppstått som uttryck för missnöjet bland radikala stockholmare med den första tvåkammarriksdagens arbete. Pregnanta formuleringar för missnöjet fann S.A. Hedin i sina artiklar i Fäderneslandet under hösten 1867. Samlade i en broschyr utkom de på nytt på nyåret 1868 under titeln Femton brev från en demokrat till svenska riksdagens medlemmar. Ungefär samtidigt förelåg det nyliberala partiprogrammet, författat huvudsakligen av Hedin och med biträde av två andra kända stockholmsradikaler, nämligen kapten Julius Mankell och Samuel Ödmann, redaktör för Fäderneslandet.[88] Det publicerades i tidningar över hela landet under januari och februari 1868.[89]

I inledningen förklarades först nyttan av ett partiprogram. Det var partiets själ, dess sammanhållande kraft. Därefter kommenterades det rådande politiska läget. Genom representationsreformen hade de gamla partibildningarna upplösts, hette det, och en ny motsättning uppstått, den mellan konservativa och gammalliberala å ena sidan och nyliberala å den andra. De förra hade genom reformen nått en vilopunkt, de senare ville använda den som en hävstång för fortsatt framåtskridande. Därefter formulerades en bekännelse till parlamentarismens principer. Endast en statsmakt erkändes, folkviljan, uttryckt genom representationen. I olika huvudpunkter framlades därefter de olika reformkraven, bl.a. avskaffande av rösträttscensus till andra kammaren, av valbarhetscensus till båda kamrarna och införande av arvode även till första kammaren.[90]

I kommunalfrågan krävdes lika rösträtt för alla kommunens skattebetalare. Sammantagna var reformkraven ägnade att väcka kraftigt motstånd bland försvararna av det bestående samhällsskicket. På konservativt håll hade ofta uttryckts farhågor för att de reformer, som begärts i den kommunala rösträtten egentligen syftade till eller åtminstone kunde ha den verkan att åstadkomma större folkligt inflytande över första kammarens sammansättning och en utjämning av de båda kamrarnas olikartade rekryteringsgrund och politiska hållning. Men en sådan fruktan hade avvisats som orimlig av moderata och radikala reformvänner med hänvisning till att valbarhetscensus och arvodeslöshet gjorde första kammaren till en förmögenhetens trygga bastion. Nu förklarades däremot i det nyliberala partiprogrammet utan omsvep avsikten att förinta denna bastion genom att undanröja dess grund, nämligen valbarhetscensus, arvodeslöshet och kommunalrösträtt efter fyrk och skattekrona. Apellen kallade till motstånd inte bara första kammarens ledamöter utan även konservativa och moderata inom den andra. Motståndet riktade sig nu mot den av de föreslagna förändringarna, som närmast var å bane, nämligen den kommunala rösträttens reformerande. Det nyliberala programmets offentliggörande vid denna tidpunkt

försämrade väsentligt möjligheterna också för en moderat reform av kommunalrösträtten.

I andra kammarens debatt i april 1868 yttrade grosshandlare Lindström från Göteborg, att yttersta målet för anhängarna av lika rösträtt var första kammarens reformerande.[91] Den erfarne politikern Lars Johan Hierta bedömde det som en grov oförsiktighet att genom spridandet av ett sådant program utan nytta uppskrämma många och ge dem som hade något politiskt inflytande i landet den oriktiga föreställningen, att partiet ville revolution, ej reformsträvanden.[92] Personligen gillade han de allra flesta av programmets punkter men beklagade speciellt, att förändringar i representationens sammansättning föreslagits, då dessa enligt hans mening inte kunde uppnås på åtminstone ett tiotal år.

Emil Key, Lantmannapartiets "ideolog", angrep i en tidningsartikel häftigt programmets innehåll och uppehöll sig därvid ingående vid dess krav på lika kommunal rösträtt.[93] Eftersom makten låg i de fria odalmännens händer, skrev Key, hade så samhällsomstörtande läror ingen framtid. Bönderna var ej villiga att överlåta makten åt "folkförledare", vilka grundade sitt inflytande på smicker och eftergifter för den stora hopens tycken och passioner. Den bedrog sig mycket, som trodde att Sveriges besuttna allmoge ville ge lika inflytande över beskattning och andra allmänna angelägenheter åt daglönare och lösdrivare som åt sig själv. Genom lika rösträtt, fortsatte Key, skulle just de stora magnaterna och penningmännen med sin makt över tusentals underlydande kunna tillskansa sig det största inflytande till nackdel för de fria bönderna. Uppsatsen slutar emellertid med att förorda en genomgripande reform av den kommunala röstberäkningen.

Key synes föga orolig för att det radikala hotet skulle kunna leda till samhällsomstörtning. Den mer pessimistiskt lagde Carl Ifvarsson fruktade att den nyliberala verksamheten kunde leda till en statskupp,[94] och oron för konspirationer mot det nya statsskicket delades av S.A. Hedlund, redaktör för Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning, och andra. Oron var förmodligen överdriven, men den bidrog till att öka motståndet mot radikalernas krav.[95]

Tre ansedda och moderatliberala tidningar som Aftonbladet, Östgöta Correspondenten och Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning avtryckte programmet och tillfogade kommentarer, som uttryckte både gillande och kritik.[96] Att programskrivarna ingalunda syftade till någon plötslig samhällsomstörtning hade genomskådats både av Hierta och i moderat press. Programmet erbjöd dock god grund för misstänkliggörande genom att på en gång uppta så många och långtsyftande politiska mål, även om det klart utsade, att allt ej skulle genomföras på en gång.

Bland liberala bönder i andra kammaren vann parollerna anklang. Framstående ledamöter som A.W. Uhr, den gamle veteranen från Örebro län, Ola Jönsson samt hela "östgötapartiet" inom "Intelligensen" anslöt sig.[97] Från Lantmannapartiet kom dessutom Per Johnsson i Remmarlöv och Per Nilsson i Kulhult, båda från Skåne, samt August Blanche, som redan sedan länge haft

kontakt med den nyliberala Stockholmsföreningen. Även Per Nilsson i Espö bevistade några sammanträden men förmodligen blott som iakttagare och rapportör. Någon fast organisation hann partiet inte bilda vid denna riksdag, och dess politiska roll var och förblev obetydlig. Sina flesta anhängare hade det utanför riksdagen, inom stockholmsbourgeoisien.[98]

I debatterna om den kommunala rösträtten visade nyliberalerna den radikalaste hållningen av alla. Den lika rösträtten hade bland dem sina flesta anhängare.[99]

Partiets hållning i bl.a. denna fråga fastslogs ytterligare i en broschyr, "Hvad vilja de nyliberala", publicerad efter riksdagens slut 1868.[100] Däri kommenterades det nyliberala programmet punkt för punkt. Rörande den kommunala rösträtten användes delvis redan framförda argument. Med energi avvisades den parallell, som från motståndarhåll ofta gjorts mellan kommunen och ett bolag och som gick ut på att i den ena såväl som i den andra borde röstning ske efter insats. I kommunen, framhölls det, ingick man inte frivilligt.

3.3.4.6. Första kammarens debatt år 1868

3.3.4.6.1. Debatten om lika rösträtt

Första kammarens debatt om den kommunala rösträtten började en dag senare än medkammarens och pågick likaledes i två dagar. Att intresset ökat även här jämfört med föregående riksdag, framgår av att 30 talare uppträdde med 56 anföranden.[101]

Den lika rösträtten hade i debatten inte en enda anhängare. Som dess främsta vedersakare framstod civilminister Lagerstråle och bankdirektör Wallenberg. Den förre hade kontrasignerat kommunalförfattningarna och var den som närmast bar ansvaret för deras utformning, den senare var en av landets allra största röstägare, grundare och chef för den mäktiga Stockholms enskilda bank. Lagerstråle fann argument i ett betänkande, nyligen avgivet av den kommitté, som Stockholms stadsfullmäktige tillsatt för utredning av kommunalrösträtten.[102] Av 11213 personer med vardera en röst vid stadsfullmäktigevalet i Stockholm år 1867 hade så många som 6289 gått miste om sin rösträtt genom att ej ha betalat kommunalskatt eller på grund av konkurs. Statsrådet drog slutsatsen, att det vore föga betryggande att ge lika rösträtt åt människor, som "av oförmåga eller tredska" ej kunde utnyttja sin rösträtt.

Anfallen på förmögenhetsprincipen kom blott från tidningspressen förklarade bl.a. Wallenberg. Han kritiserade häftigt tidningarna för upprepade lögner, vilseledande framställning och angrepp på goda medborgare. Ingen per-capita-röstning, förrän pressen bättrat sig! ansåg han.[103]

Folkets bildning och politiska uppfostran var inte tillräcklig för lika rösträtt, yttrade Wallenberg och även andra talare.[104] Det skulle förmodligen aldrig nå så

högt, att en sådan reform utan fara kunde genomföras, menade en av kammarens många godsägare.[105] Samme talare ställde en retorisk fråga: "Varför då inte ge lika rösträtt även åt torpare, dagakarlar och kvinnor?"

Redan på detta stadium kom diskussionen in på lagutskottets förslag till mera moderata reformer. Wallenberg ansåg dem för tidigt väckta. Lagerstråle kunde på sin höjd godtaga någon reduktion i röstvärdet men då skulle också garantier skapas mot förnyade anspråk genom att kommunallagarna gjordes till grundlagar. Lagstiftningens ringa ålder och dess betydelse för riksdagsordningen använde han bl.a. som argument. Han försvarade även bolagsröstningen.

Till förmån för lagutskottets reformförslag invände härvid ett par talare, att rättigheter och skyldigheter borde motsvara varandra, men att så inte var fallet, om en ensam person bestämde utan att ensam betala utskylderna och att de rikas makt hade missbrukats.[106] Mot farhågorna att eftergifter skulle försvaga motståndet mot förnyade anspråk, vilka av tidningsuttalanden att döma skulle komma (detta framhölls av Wallenberg m.fl.), invändes, att den är stark, som gör sin plikt, det rätta.[107]

Utan votering förkastade kammaren därpå den lika rösträtten. Med samma enighet och utan diskussion slöt man sig därefter till lagutskottet i fråga om att ogilla förslagen om graderade skalor.

3.3.4.6.2. Debatten om rösträttscensus

Lagutskottets förslag att borttaga den kommunala rösträttscensus, en åtgärd, som LU förklarat vara utan betydelse för maktfördelningen i kommunerna och som andra kammaren bifallit utan något debatt alls, åstadkom i första kammaren en lång diskussion. Sparre och Faxe, utskottets ordförande och vice ordförande, fick stöd av bl.a. baron Stjernblad, greve L. af Ugglas, grosshandlare Waern och andra medlemmar i den regeringstrogna gruppen i kammaren men rönte kraftigt motstånd från fyra ledande företrädare för den konservativa och oppositionella gruppen, nämligen Henning Hamilton, C.G. Mörner, W.F. Tersmeden och J.W. Sprengtporten. Förslaget bifölls med så knappa siffror som 67 mot 41.[108]

För reformen anfördes bl.a., att ingen dylik census fanns i Stockholm och att ingen inverkan behövde befaras på första kammarens sammansättning.[109] Det vore klokt att genom någon eftergift lugna sinnena. Att ett verkligt missnöje rådde bland folket framhölls särskilt av C.F. Waern, ordförande i Göteborgs stadsfullmäktige, och han varnade för oroligheter, om första kammaren visade sig otillgänglig för skäl och ej tillät den minsta ändring.[110] Om man gav efter på denna punkt, yttrade Sparre och Faxe, skulle det bli lättare att i framtiden sätta stopp för den lika rösträtten.

För opponenterna var det viktigare skälet omsorgen om första kammarens orubbade bestånd. De påminde om den oro, som uttalats vid representationsrefor-

mens antagande över att första kammaren skulle vila på det lätt föränderliga kommunallagarna, och menade, att de då fått löfte från De Geer om att ingen ändring skulle komma att ske i dessa och att förslaget endast på grund av dessa löften gått igenom.[111] För den grupp de företrädde var det en viktig principsak att ingenting, som rörde riksdagsordningen fick rubbas, förrän en stadgad erfarenhet vunnits om vilka förbättringar som var nödvändiga. Ett program, där en punkt med detta innehåll stod främst, hade antagits redan vid början av 1867 års riksdag.[112]

Efter riksdagsförhandlingarna den 23 april hade alltså andra kammaren godkänt lagutskottets alla reformförslag, och därvid hade av debatten klart framgått, att man där helst velat ha en kraftigare begränsning av de höga röstetalen men att man av hänsyn till första kammaren avstått från reformer utöver dem LU föreslagit. I gengäld väntade man sig bifall från första kammaren till betänkandet.

Första kammaren hade däremot först efter en hård debatt och med påfallande knappa siffror godtagit en så pass minimal reform som rösträttsstreckens borttagande. Detta väckte onda aningar.[113]

3.3.4.6.3. Debatten om röstmaximum. Louis De Geers insats

Vid den fortsatta debatten två dagar senare stod först på dagordningen förslaget om begränsning av rösträtten i städerna. Som förste talare uppträdde landets ledande statsman, justitiestatsministern Louis De Geer, och riktade kraftiga invändningar mot lagutskottets förslag. Hans inlägg blev avgörande för debattens utgång.

Till att börja med uttalade han, att han trodde, att en ändring till större begränsning av den kommunala rösträtten i städerna var nödvändig. Man hade dock ännu för liten erfarenhet om olägenheterna och ingen tillräcklig utredning hade gjorts om dessa frågor. Om man, som LU föreslog, satte en högsta gräns av 100-röster och därefter bevillningsprocenten höjdes till det dubbla, vilket enligt hans åsikt ingalunda var otänkbart, så skulle antalet skattekronor stiga i motsvarande grad. Skatten till staten skulle alltså öka och därmed också antalet röster på var och en inom kommunerna. Men av denna höjning i röstetalet skulle de stora inkomsttagarna inte kunna draga någon nytta, eftersom ingen fick ha mer än 100 röster, utan endast de mindre och måttligt bemedlade. Alltså skulle en förskjutning i maktförhållandena inom kommunerna och därmed indirekt även av första kammarens sammansättning kunna åstadkommas genom ett ensidigt beslut av riksdagen, som ju ensam bestämde över bevillningen. Häri låg för De Geer ett tillräckligt skäl att yrka avslag.

Ingen kunde motsäga De Geer. En rad talare föreslog, att regeringen borde utreda rösträttsfrågan och att frågan för denna gång borde sändas tillbaka till

lagutskottet. Inte heller Sparre hade någon större förhoppning om framgång för betänkandet. Han höll visserligen ett lysande tal till försvar för detsamma, där han bl.a. pläderade för samförstånd mellan de många och de priviligierade och förklarade, att han ej ville kämpa mot demokratin, endast leda den. Men till slut resignerade även han och begärde återremiss till utskottet.

Charles Dickson läkare och filantrop från Göteborg däremot talade för bifall, liksom LU:s vice ordförande Faxe och överraskande nog den konservative C.G. Mörner. En ledamot ville gå längre i begränsning än utskottet, nämligen fabrikör Frisk från Hudiksvall.

Dicksons motiv var, att man borde gå en allmän opinion till mötes. Han upplyste om sitt eget deltagande i Göteborgsmötena. Missnöjet fanns, menade han, men det var till stor del enskilda personers och tidningspressens verk och berodde huvudsakligen på de alltför höga kommunalskatterna.

Mörner motiverade sitt bifall till reformen med att eftersom man nu börjat tumma på kommunallagarna, så borde dessa jämkas även uppåt. De mindre bemedlades rösträtt var mera skenbar än verklig. För att kunna bedöma en persons större eller mindre lämplighet att vara stadsfullmäktig behövdes ej, att man ägde någon större förmögenhet.

I voteringen avgavs 55 röster för avslag och 53 för återremiss. De sex statsrådens röster bestämde utgången. I voteringen deltog nämligen De Geer, Lagerstråle, Gustaf af Ugglas, von Platen, Manderström och Ehrenheim.[114]

3.3.4.6.4. Övriga beslut i första kammaren

De Geers argument mot ett absolut maximum hade ingen tillämpning på landskommunerna, där blott ett relativt maximum föreslagits av LU. Inte desto mindre blev utgången här ännu mer nedslående för reformvännerna. Utan votering och efter blott tre anföranden avslog kammaren den begärda begränsningen. Sparre gav LU:s förslag ett svagt stöd, då han förklarade, att denna begränsning var mindre behövlig än den i städerna. Wallenberg ansåg, att ett avslag på denna punkt var en konsekvens av det föregående beslutet.

Däremot visade kammaren ett visst intresse för att begränsa bolagens rösträtt genom att utan votering ansluta sig till Ribbings reservation om uppdelning av denna rösträtt på delägarna och återremittera denna punkt till utskottet för ytterligare utredning.

Thorburn från Uddevalla och Frisk från Hudiksvall upplyste, att i deras hemstäder bolagen av hänsyn till det starka missnöjet avhållit sig från att använda sina röster.[115] Att hela missnöjet mot den gällande kommunalrösträtten egentligen berodde på bolagens rösträtt yttrades av Dickson, Hazelius och L. af Ugglas. Även Wallenberg talade för uppdelning.

För bibehållande av bolagsröstningen talade bl.a. Lagerstråle och H. Rydin,

statsrättsprofessor i Uppsala. Faxe redogjorde för de praktiska svårigheterna att dela upp rösterna på delägarna.

3.3.4.7. Sammanfattning och analys

Den kommunala rösträttsfrågan hade alltså ännu en gång fallit. Mängden av opinionsyttringar sedan föregående riksdag hade ej gjort tillräckligt intryck, inte heller motionernas mångfald, lagutskottets försiktiga men bestämda reformvilja eller andra kammarens moderation.

Ansvaret härför faller främst på regeringen med De Geer i spetsen. Dess ovilja mot de föreslagna reformerna dokumenterades klart. Visserligen talade De Geer om behovet av reformer i städerna och om en utredning. Något initiativ till en sådan tog han dock aldrig.[116] Det argument han framförde mot LU:s förslag var oemotsägligt, men det var knappast det verkliga skälet till hans motstånd utan snarare en förevändning att stoppa reformer, som han redan av andra skäl ansåg olämpliga.[117]

Det mest orubbliga motståndet mot förändringar restes inom kammarens regeringsfientliga parti, bestående huvudsakligen av adliga godsägare. Motståndet var liksom förut mera betingat av principen om kommunallagarnas orubbade bestånd än av fruktan för några egentliga återverkningar på första kammaren av de föreslagna reformerna.[118] Den som tidigare mest konsekvent företrätt denna princip, C.G. Mörner, visade dock i fråga om städernas röstmaximum en överraskande reformvilja. En ytterligare begränsning där skulle emellertid inte ha berört hans egen ställning som stor röstägare i hemkommunen. Att storgodsägarna i första kammaren med särskild ovilja bemötte förslagen om begränsning av rösträtten på landsbygden, vilken skulle ha påverkat deras maktställning där, framgick bl.a. av beslutet i kammaren på denna punkt. Mörner yttrade sig f.ö. efter De Geer, då ett nederlag för förslaget om städernas röstmaximum kunde förutses.

En annan av "junkerpartiets" medlemmar, Eric Sparre, tycktes emellrtid ha blivit mera lyhörd för reformkraven än tidigare år. Som ordförande i lagutskottet och som dess främste talesman i kammaren företrädde han till allmän överraskning en liberalare attityd än både sina meningsfränder inom kammaren och regeringens medlemmar.[119] Men hans hållning var inte entydig. Visserligen utvecklade han i en rad anföranden och med stor vältalighet utskottets åsikter, men han yrkade inte ens bifall till dess eget förslag angående städerna och han förklarade, att begränsning på landsbygden inte var lika nödvändig som i städerna och gav även skäl härför. Att han ändå till slut yrkade bifall till ett maximum på landsbygden gjorde därför helt säkert mindre intryck. En viss tvetydighet kan också utläsas ur hans yttrande i samband med debatten om borttagande av röstcensus, att om kammaren av omtanke om det politiska inflytandet (!) skulle

finna sig nödsakad att senare avslå vad utskottet yrkat i fråga om röstmaximum, så borde åtminstone inte den ifrågavarande punkten avslås.

Att den radikala agitationen i denna och sammanhörande frågor spelat en viss roll för kammarens beslut synes uppenbart. Av flera talare framhölls faran för att ge efter, vilket endast skulle uppmuntra till de nya krav, som man på radikalt håll redan förutsagt.[120] En så initierad bedömare som S.A. Hedlund kunde redan före den sista dagens förhandlingar meddela, att även om första kammaren hyste viss sympati för lagutskottets jämkningsförslag, så rådde inget tvivel om att de extrema åsikter, som på detta område gjort sig gällande och det sätt på vilket de framförts ökat kammarens motvilja även mot de moderata reformer, som LU föreslagit.[121]

3.3.5. Riksdagen 1869

3.3.5.1. Opinionsyttringar utom riksdagen

Efter riksdagsbeslutet i april 1868 reagerade många tidningar med häftig kritik mot första kammaren och mot regeringen.[122] Under sommaren och hösten kom missnöjet med den kommunala rösträttens utformning till uttryck på olika sätt. Vid ett massmöte i Attarp i Skåne i juli antogs ett uttalande för lika kommunal rösträtt.[123] Stockholms stadsfullmäktige debatterade frågan i december och beslöt att i en skrivelse till Kungl. Maj:t anhålla att missförhållandena i fråga om den kommunala rösträtten skulle undanröjas.[124] Inför riksdagens öppnande i januari 1869 framhöll en rad tidningar, att en reform i den frågan var den angelägnaste av alla.[125] Under riksdagens lopp uttalades vid en rad opinionsmöten runt om i landet behovet av att ändra gällande bestämmelser.[126]

3.3.5.2. Första kammarens debatt

Lagutskottets betänkande, som i stort sett innebar en upprepning av föregående års, behandlades i kamrarna i april.[127] I första kammaren var stämningen emot lika rösträtt lika kompakt avvisande som tidigare. Utan ett ords debatt bifölls lagutskottets avstyrkande. Den längsta debatten gällde röstmaximum i städerna. Som huvudtalare för utskottsförslaget framträdde LU:s ordförande, greve Eric Sparre. För utskottet talade även dess vice ordförande, Arvid Faxe, samt Charles Dickson, Hazelius, v. Gegerfelt, Adam Raab och Frisk från Hudiksvall. Så gjorde även två andra ledamöter, B. von Geijer och G. de Maré, men de anslöt sig dessutom i princip till den lika rösträtten.[128] Som motståndare till reformen uppträdde Bildt, Tersmeden, Sprengtporten och Wallenberg samt Oscar Mörner, Frans Schartau, J.J. Nordström och J. Brun.[129] I voteringen segrade utskottsförslaget med 53 röster mot 47 för återremiss. Motsvarande beslut rörande

Stockholm fattades med 69 röster mot 25. Därmed hade reformvännerna vunnit sin största framgång i kommunalfrågan.

Av de argument, som anfördes till förmån för reformen, märks följande. Det gällande maximum på en tjugondedel var ett misstag. Det hade gripits ur luften vid kommunallagarnas stiftande och dess syfte var förfelat (Sparre och Hazelius). Representanter för städerna, vilka i utskottet utgjorde mer än hälften av medlemmarna, hade enstämmigt bifallit (Sparre och Faxe). Flera personer med hög rösträtt hade t.o.m. förklarat, att de ej kunde förmå sig att använda den (Faxe, Hazelius, v. Gegerfelt). Mot farhågorna för nya krav om kammaren gav efter på denna punkt (uttryckta av Schartau, Brun m.fl.), invändes att man borde uppge en ohållbar position för en som stödd på rättvisa och billighet skulle bli lätt att försvara (Sparre). I många städer hade före år 1862 röstats per capita på allmän rådstuga (Faxe).

Utskottets andra reformförslag, det om röstmaximum i landskommuner, hade från början mindre utsikt till framgång. Kammaren hade föregående år avslagit samma förslag utan votering. En stor del av kammarens ledamöter var godsägare, och de berördes alltså på ett annat sätt av detta förslag än av det föregående. Utskottets inflytelserike ordförande hade såväl vid denna som vid föregående riksdag förklarat, att reformen på landsbygden inte var lika nödvändig som den i städerna, eftersom på landet aldrig någon begränsning av detta slag funnits och eftersom ägare av stora gods ej fick rösta för utarrenderad jord. Utskottets förslag avslogs också, men denna gång först efter debatt och votering och med rösterna 78 mot 26.

3.3.5.3. Andra kammarens debatt

Debatten i andra kammaren blev betydligt kortare.[130] Huvudparten av tiden upptogs av debatt om den lika rösträtten. Här fick den nyliberala partimotionen om lika rösträtt åtminstone vid val till kommunala befattningar ett överraskande starkt stöd, nämligen 66 röster mot 85 för utskottets avstyrkande.

Huvudmotionären W. Nilsons farhågor för att anhängarna av den lika rösträtten nu skulle vara färre än vid förra riksdagen besannades alltså inte. Frågan hade sedan dess vunnit terräng ute i landet, uttalade han, och han varnade också för hånleenden över opinionen på skilda orter. Ola Jönsson framhöll, att folkets försvarsvilja var beroende av dess kärlek till landet. En sådan känsla kunde inte begäras i ett land, där medborgerliga rättigheter bestämdes endast efter förmögenhet, yttrade han. En annan nyliberal, C.J. Svensén, framdrog emigrationen som ett argument och påstod, att den orimliga röstgrunden bidrog till utflyttningen. Ytterligare en partikamrat, C.A. Larsson i Maspelösa, invände mot utskottet, att intelligensen ej berodde av den fyllda plånboken.

De flesta talarna yttrade sig för lika rösträtt.[131] Diskussionen var lam och

dominerades av nyliberaler. Av Lantmannapartiets anhängare yttrade sig endast en.[132] På moderat och konservativt håll ansågs diskussionen tydligen överflödig, eftersom frågan så utförligt debatterats vid föregående riksdag och ståndpunkterna sedan dess inte förändrats. Emot den lika rösträtten anfördes egentligen endast ett skäl, av Sigurd Ribbing, nämligen att ett beslut i den riktningen var meningslöst, då ju första kammaren redan voterat emot.

Förslaget om röstmaximum i städerna hade andra kammaren bifallit vid förra riksdagen. Nu godtogs det igen, utan votering och debatt.[133]

Punkten om landskommunernas rösttak avverkades nästan lika snabbt. Endast tre talare, bland dem Sven Rosenberg och Ola Bosson Olsson talade för en starkare begränsning än utskottets, men kammaren biföll detta utan votering.[134] Hierta tog tillbaka sitt förslag med hänvisning till FK:s beslut om röstmaximum i städerna. Kolmodin yrkade bifall till LU på denna punkt.

3.3.5.4. Sammanfattning och analys

Ett positivt beslut i den kommunala rösträttsfrågan hade alltså till slut åstadkommits. Steget var visserligen obetydligt och rösträttsbegränsningen gällde endast städerna, men det var ändå den viktigaste reformen i fråga om kommunalrösträtten efter kommunallagarnas tillkomst. Någon förändring i första kammarens inställning till reformkraven kan knappast utläsas ur besluten. Motståndet var ungefär lika starkt som föregående år mot stadsreformen. Avgörande för utgången var att regeringen denna gång avstod från inblandning. De Geer och civilminister Adlercreutz följde debatten i första kammaren men satt tysta.[135] Någon kritik av samma slag som år 1868 kunde nu inte riktas mot förslaget från lagutskottet. Detta hade tagit De Geers synpunkter ad notam. Kammarens motstånd mot reformen på landsbygden hade endast obetydligt mildrats att döma av voteringssiffrorna.

Åsiktsdifferensen i kommunalfrågan var fortfarande betydande mellan de båda kamrarna. Första kammaren avfärdade den lika rösträtten utan debatt, uppehöll sig ingående vid de relativt obetydliga modifikationerna av rösträtten och godtog endast en av dessa och detta med mycket knappa siffror. Andra kammaren åter ansåg de föreslagna begränsningarna alltför självfallna för att behöva diskuteras, medan den längsta debatten gällde röstning per capita. Förslaget härom fick ett uppseendeväckande starkt stöd. En stor del av kammarens ledamöter utanför det nyliberala lägret måste ha haft sympatier för en så radikal reform.

Men någon utsikt till framgång kunde den nyliberala motionen dock inte ha, så länge Lantmannapartiet behöll sin avvisande attityd gentemot de radikala och deras förslag. De 66 rösterna hade trots allt mest karaktären av demonstration. Lantmannapartiet var i debatten passivare än någonsin. Ingen av dess medlemmar bemötte de nyliberalas krav på lika rösträtt och de som alls yttrade sig i

kommunalfrågan, Sven Rosenberg och Ola Bosson Olsson, hade först vid samma riksdag anslutit sig och var sedan gammalt engagerade i frågan. I övrigt var tystnaden total. Denna behöver emellertid inte tolkas som brist på intresse. För de praktiskt inställda lantmännen var diskussion av lika rösträtt meningslös, då den ej kunde ge något resultat. Därför lät man nyliberalerna debattera. För de reformer som kunde uppnås, behövdes ingen diskussion, ty enigheten om dem var ändå uppenbar.

Inte heller "Intelligensens" företrädare brydde sig om att strida med de nyliberala för stridens egen skull. Det allmänna intrycket av andra kammarens debatt blev därför en antiklimax i förhållande till föregående riksdags delvis glänsande vältalighet i frågan. På ett högre plan stod diskussionen i första kammaren, men några nya argument utöver dem som så ofta hörts under de föregående åren anfördes inte heller där.

I riksdagens skrivelse till Kungl. Maj:t med anledning av beslutet i kommunalfrågan framhölls, att det dittills gällande röstmaximumet ej varit tillräckligt begränsande. Om i stället både ett relativt och ett absolut maximum i enlighet med det av riksdagen antagna stadgades, skulle därigenom å ena sidan kommunens förmögnare och upplystare medlemmar få ett tillräckligt inflytande, medan å andra sidan den betydligare rikedomens och de stora bolagens tryckande röstövervikt skulle försvinna.[136]

Regeringen biföll förslaget och den ändrade förordningen utfärdades i november.[137]

3.3.5.5. Regeringens passivitet i 1869 års riksdagsdebatt

Både genom att i förstakammardebatten år 1869 avstå från att deltaga och genom att utan ändringar godta riksdagsbeslutet om en skärpning av röstmaximum i städerna intog regeringen en annan hållning än vid riksdagen 1868. Härtill bidrog förmodligen dels att De Geer fått gehör för de invändningar mot lagutskottets förslag, som han framförde år 1868, dels att risken år 1869 kunde bedömas som mindre för att i släptåg på städerna även landskommunerna skulle få sin rösträtt begränsad. Regeringens omsorg om det nya riksdagsskickets orubbade bestånd hade tidigare kommit till uttryck.

3.3.6. Sammanfattning av den parlamentariska argumentationen 1862–1869

För motståndarna till en kommunal rösträttsreform var det viktigaste argumentet, att en sådan reform skulle rubba grunden för representationen genom att öppna vägen för en annan sammansättning av första kammaren. Redan innan den nya riksdagsordningen antagits framfördes sammanhanget mellan kommunalrösträtt och representationsform, av Arvid Posse vid riksdagen 1862–1863.[138] Då hade

det närmast karaktären av hot att inte godta en representationsreform, om krav ställdes på utjämning av den kommunala rösträtten. En utbredd uppfattning bland riksdagsordningens motståndare var, att kommunallagarna var en alltför svag grund för det nya styrelseskicket, eftersom de så lätt kunde ändras.[139]

Åtgärden att överflytta dem från den ekonomiska lagstiftningen, som Kungl. Maj:t ensam utövade, till den samfällda, där även riksdagens medverkan krävdes, var ett sätt att söka stilla denna oro.[140] Yttranden från regeringshåll under representationsdebatten hade dessutom uppfattats som löften att ej medge någon ändring i kommunallagarna.[141] Detta stärkte motståndarna till en kommunal rösträttsreform i deras uppfattning att de hade rätten på sin sida och att de fullgjorde en berömvärd vakthållning för det nya riksdagsskickets bestånd.

Av hänsyn till dessa uppfattningar avstod man i präste- och borgarstånden vid riksdagen 1865–1866 att driva kraven på en utjämning av rösträtten.. Utskottets klara nej till reformkraven vid samma riksdag byggde på samma skäl.[142] Att ändra på grunden till den nya riksdagsordningen innan den ännu utfärdats ansågs inte passande. Därom var en bred riksdagsopinion ense. Endast bondeståndet uttryckte en annan uppfattning.

Argumentet fortsatte att vara det viktigaste för reformmotståndarna också i den nya riksdagen. Lagutskottet använde det redan 1867 och upprepade det de två följande åren, främst mot förslagen om lika rösträtt. En sådan skulle rubba karaktärsskillnaden mellan kamrarna, som hade godtagits av en bred opinion och som var grundvalen för den nya representationen, framhöll LU. Konservativa förgrundsmän som Faxe, Bildt och Ludvig af Ugglas anförde samma argument mot förslaget om tillsättning av ett särskilt utskott för att utreda kommunalfrågan och t.o.m. mot en så obetydlig reform som att sänka minimistrecket för rösträtt i landskommun med en fyrk.[143] Det anfördes också mot förslaget år 1868 att helt avskaffa samma minimistreck av ett flertal ledamöter.[144] Att förslaget vid samma riksdag om sänkning av städernas röstmaximum föll, berodde till stor del på De Geers inlägg och för honom var huvudskälet just att första kammarens sammansättning skulle kunna ändras, om LU:s förslag antogs. Samma argument anfördes även 1869 av många talare mot rösträttsmaximum i stad och på land.[145]

Ett sätt att frigöra kommunernas rösträttsfråga från förstakammarproblemet innebar reservationsyrkandena år 1868 och 1869 att röstmaxima på land inte skulle gälla vid landstingsmannaval. De väckte ingen debatt, egendomligt nog, inte ens från dem som varmast talade för betydelsen av att första kammarens grund lämnades orubbad.

Mot detta reformmotståndarnas paradargument invändes, att en inverkan på första kammarens sammansättning var omöjlig, så länge bl.a. det höga valbarhetscensus gällde.[146] Inte heller detta motsades. I själva verket fanns det en rad omständigheter, som gjorde det osannolikt, att en måttlig reform av kommunalrösträtten skulle få effekt på första kammaren.[147] Säkert var det också för

många nejsägare mindre fråga om verklig oro för en sådan effekt än omsorgen om en princip, nämligen kommunallagarnas orubbade bestånd. För andra motståndare var nog förstakammarargumentet en ren förevändning.

En stor del av argumentationen rörde sig omkring förmögenhetsprincipen. Att det borde råda ett samband mellan bidrag till kommunen och rösträtt framfördes vid flera tillfällen.[148] Den uppfattningen delades av många av dem som i motioner, utskottsreservationer och riksdagsdebatter uppträdde som reformvänner,[149] och av det övervägande flertalet i riksdagen, även bland bönderna i ståndsriksdagen och sedermera i andra kammaren, att döma av voteringarna. Det skulle vara orättvist, hette det också i detta sammanhang, om de som bidrog mest till kommunens utgifter, skulle kunna överröstas av det obemedlade flertalet.[150]

Från radikalt håll invändes, att en stor del av de kommunala bidragen uttogs efter andra grunder än inkomst och förmögenhet,[151] och vidare att de skattskyldiga, som ej nådde upp till censusgränsen för rösträtt, fick bidraga men ej rösta.[152] Ofta återkommande var synpunkten, att alla skattskyldiga i själva verket betalade lika mycket i kommunalutskylder, nämligen efter sin förmåga.[153] Uppoffringen för den som av sin med svett och möda sammansparade arbetslön avstod 1 rdr var lika stor som för den som av sitt överflöd gav 10 rdr.[154] Häremot anförde LU 1868, att för inkomster under 1800 rdr gjordes avdrag för existensminimum med 300 rdr.

Till försvar för förmögenhetsprincipen anfördes flerfaldiga gånger, att det fanns ett samband mellan inkomst och förmögenhet och det intresse, de kunskaper och det omdöme, som krävdes för att rätt handha kommunala angelägenheter. Den som ej varje stund var upptagen av bekymmer över sin utkomst, han hade tid att skaffa sig bildning och insikter samt övning i allmänna frågor. Bonden och hantverkaren kunde det däremot inte, ty då skulle arbetet bli lidande.[155] Man kan jämföra med hur samma tanke uttrycktes i representationsdebatten 1865 (av P. von Ehrenheim): "Det intellektuella och moraliska kapital, som uppfostran meddelat, måste visa sig i sina frukter, vartill hör att av förmåga blir förmögenhet och av den inre självständigheten yttre oberoende." Uttrycken är olika men tanken densamma: att rikedomen i och för sig verkar nobiliserande.[156]

Mot ett dylikt resonemang kom livliga protester särskilt vid andrakammardebatten i april 1868. Om den förmögne var den som hade det största intresset och den största insikten, då skulle han få väljarnas förtroende även vid val med lika rösträtt. Många vann förmögenhet utan besvär och inte alltid på hederligt sätt.[157] Tungt arbete behövde inte omöjliggöra tankens verksamhet. Läsning och lärorika samtal kunde ge en bildning, som var lika mycket värd som den som inhämtades bakom boddisken, ofta den enda som stora röstägare tillägnat sig.[158]

August Blanche underkände förmögenheten som mätare på förmågan: "Mänskligheten adelsmatrikel är fullskriven av namn, bland vilka flertalet utgått ur fattigdomens sköte." Ola Jönsson anförde som exempel på detta Garibaldi och

Abraham Lincoln. Jöns Pehrsson ställde en retorisk fråga: "Om en av oss råkar i ekonomisk förlägenhet och ej längre är valbar, har han då också förlorat sin förra intelligens?"[159]

Reformens motståndare värjde sig mot tanken att massan skulle bestämma, som de ansåg hade minsta förmågan och intresset.[160] De fattiga och okunniga kunde av missnöje och missunnsamhet understödja politiska lycksökare och demagoger, befarade lagutskottet 1868. Att folket först måste ges upplysning och uppfostran, innan det kunde få bestämma i kommunerna, hävdade många talare i AK 1868, även L.J. Hierta. Men han tillfogade, att om bestämmanderätten helt undanhölls folket, skulle uppfostran också utebli. Grosshandlare Lindström från Göteborg trodde, att det skulle ta århundraden, innan folket var bildat nog för lika rösträtt.[161]

Till stöd för lika rösträtt i kommunerna anförde ett par radikaler hur det gick till vid andrakammarval och vid omröstningar i kamrarna,[162] men häremot invände lagutskottet att i kommunerna till skillnad från i riksdagen var de flesta beslut förenade med utgifter[163] och von Troil framhöll hur mycket mera utsträckt rösträtten var i kommunerna än vid andrakammarval.[164]

För flertalet av dem som om olika sätt arbetade för en reform av kommunalrösträtten, var personlighetsprincipens tillämpning något som hörde framtiden till. Vad de flesta nu vände sig mot var överdrifterna i de gällande bestämmelserna. Ett flertal talare och motionärer under alla riksdagarna under perioden berättade om hur en eller ett fåtal stora röstägare kunde bestämma över alla övriga i kommunen.[165] Sådana förhållanden försvarades av ingen och uppkallade vid tre olika riksdagar vederbörande utskott att föreslå ändringar.[166] Även ledamöter, som kraftigt försvarade förmögenhetsröstningen, ansåg en dylik maktkoncentration skadlig.[167]

Om det allmänna missnöjet i landet över ojämn röstfördelning vittnar en stor mängd uttalanden vid alla riksdagarna under 1860-talet.[168] Lika ofta omvittnas, hur detta missnöje tog sig uttryck i en utbredd likgiltighet för kommunala frågor,[169] varigenom en viktig avsikt med kommunallagarna förfelades, nämligen uppfostran till allmänanda.

Det allmänna missnöjet förnekades blott av få, men om bristen på intresse invände bl.a. lagutskottet 1867, att den inte berodde på röstsättet, ty intresset var inte större vid andrakammarval. Detta påstående motsades vid samma års andrakammardebatt av Liljencrantz med siffror från Stockholm.

Som belägg för missnöjets omfattning anförde reformvännerna raden av opinionsyttringar. Men motståndarna menade, att de var frukten av radikal agitation och inte värda att ta på allvar.[170] Emigrationen figurerade som ett skäl för reform, men talet härom mötte invändningar.[171]

Någon gång skärptes talet om missnöje till ett hot om oroligheter.[172] Ribbing invände, i AK 1868: "Utskottet föreslår och representationen beslutar vad de

anser rätt. Om våldet inträder, då tiga lagarna och rätten, men det minskar ingenting i deras värde och giltighet."[173]

Risken för att den kommunala maktkoncentrationen skulle kunna utnyttjas till egen fördel påtalades som ett skäl för reform,[174] men inga exempel gavs på att så skett, och från andra sidan påstods, att gällande bestämmelser inte lett till några skador.[175]

Mot de förslag, som reformsidan i stort sett enades om vid de två sista riksdagarna, tillkomst av röstmaximum i landskommuner och sänkning av detsamma i städer, invändes från motståndarna ofta, att förslagen var godtyckliga.[176] Samma argument användes mot förslagen till annan sorts gradering av rösträtten än den som gällde. Från reformhåll medgavs godtyckligheten, men hellre halv rättvisa än ingen alls.[177]

Ytterligare argument, som anfördes emot reformer var, att erfarenheten ännu var för kort för att man skulle kunna överblicka verkningarna av gällande bestämmelser,[178] och att en eftergift nu skulle leda till fortsatta eftergifter senare.[179] Även ett argument av närmast feodalt slag framfördes mot en begränsning av de stora röstägarnas fyrktal på landsbygden, nämligen att de talade för sina många anställda.[180] En begränsning skulle gå ut över jordägarintressena och gynna de mera rörliga invånarna, som skulle kunna genomdriva utgifter, som sedermera måste bäras av de vid jorden bundna.[181] För reformvännerna spelade utländska jämförelser en viss roll.[182]

4. REGERINGENS HÅLLNING TILL DEN KOMMUNALA RÖSTRÄTTSFRÅGAN UNDER 1860-TALET

4.1. Resolutionen av den 14.12.1866

Regeringens ställning i landet var stark efter representationsreformen. Dess anseende som en framstegens ministär ingav förhoppningar att den skulle vilja rätta till de brister, som visat sig i fråga om den kommunala rösträtten.[1]

De som hyste sådana förhoppningar blev besvikna, då regeringen på nyåret 1867 offentliggjorde sitt svar på fyra petitioner i saken, som under 1865 och 1866 ingivits av medborgare i Örebro, Halmstad, Uppsala och Kalmar.[2] Regeringen avvisade alla önskemål om begränsningar i rösträtten. Beträffande banker och andra bolag hänvisade den till en nyligen genomförd ändring i bevillningsstadgan, varigenom dessa beskattades inte där huvudkontoren var belägna, utan där rörelsen bedrevs. Därigenom skulle de överklagade olägenheterna i viss mån ha undanröjts. Den röstövervikt, som ändå kunde finnas kvar, skulle begränsas om blott de röstande i kommunen mera allmänt tog del i omröstningarna på allmän rådstuga, hette det i Kungl. Maj:ts resolution.

Tidningar runt om i landet av olika politisk färg reagerade med överraskning och ogillande mot regeringens hållning.[3] Uppmaningen till de mindre bemedlade att använda sin rösträtt mera betecknades i flera tidningar som ett hån mot dem. Radikala organ uppmanade till möten och petitioner. Några konkreta reformförslag framställdes dock inte ens där.

Om stämningar på liberalt håll ger ett brev av L.J. Hierta en uppfattning.[4] Han fruktade en ny konselj under den konservative Eric Sparres ledning, och för att undvika den ville han stödja den sittande regeringen. Likväl, fortsatte han, hade åtskilliga av ministrarna ställt sig så, att man inte kunde annat än önska dem bort. Som skäl anförde han bl.a. hela regeringens ansvar för beslutet i kommunalfrågan. "Det enda hopp man nu har", fortsatte han, "är att de skola jämka med sig, i fall representationen i dessa frågor gör en stormanlöpning på dem, men det kan nog hända, att första kammaren där håller emot."

4.2. Skälen för det avvisande svaret på reformkraven

Hierta lät alltså hela regeringen bära ansvaret, helt säkert med rätta.[5] Det mest

intressanta blir då att klarlägga De Geers åsikter. Därvid framstår det som klart, att han ingalunda bytt åsikter angående rösträtt och folkligt inflytande, vilket presskommentarerna på nyåret 1867 kan låta en förmoda. Resolutionens innehåll stod tvärtom i god överensstämmelse med den åsikt, som De Geer företrädde i sitt representationsförslag, nämligen att eliten skulle styra. Denna elit ansåg sig De Geer ha avgränsat genom sina rösträttsvillkor. Grundläggande för hans politiska uppfattning var tron att god ekonomisk ställning, bildning och allmänorientering hörde samman och var en förutsättning för politisk makt.[6]

Någon utpräglad vilja till fortsatta reformer i liberal riktning, som han allmänt tilltroddes vid denna tid, hade han inte heller.[7] Tvärtom ansåg han nu en vila i reformarbetet önskvärd, och han kunde inte finna några sådana brister i administration och lagstiftning, att någon förändring var nödvändig. Vad gäller kommunallagarna, ansåg han f.ö., att de lämpade sig bäst för riksdagens initiativ.[8]

Ett skäl för De Geer att avvisa reformkraven var att han, som skapare av det nya representationsskicket, inte gärna kunde medge en ändring av dess grundvalar, innan det ännu trätt i funktion. Redan i den första debatt, som hölls i kommunalfrågan i den nya riksdagen, i januari 1867, framhöll De Geer uttryckligt kommunallagarnas betydelse som sådan grundval.[9] Däremot torde han inte ha känt sig bunden, som många sedermera trodde, av några löften om att strida "tum för tum" mot eftergifter för demokratin, ty han förnekade vid en debatt i första kammaren år 1868, att han någonsin givit sådana utfästelser.[10]

Av resolutionen att döma måste De Geer ha underskattat verkningarna av att rösträtten bundits vid bevillningen.[11] Någon utredning om dessa verkningar hade ju inte föregått kommunallagarnas tillkomst.[12] Ännu 1865, i debatten om representationsförslaget, missbedömde både De Geer och hans meningsmotståndare i den frågan den effekt det hade fått, att kommunal rösträtt utövades efter fyrk och skattekrona.[13] Någon utredning om verkningarna föregick förmodligen inte heller resolutionen i december 1866.[14]

4.3. De Geers manuskript om den kommunala rösträtten

De Geers åsikter om den kommunala rösträtten framträder tydligt i ett manuskript av hans hand från slutet av 1860-talet:[15]

> "Att teoretiskt försvara vårt system att beräkna grunden för röstsättet inom kommunen efter skatt är omöjligt. Men lika omöjligt torde det vara, att teoretiskt försvara ett omröstningssätt, grundat på personlighetsprincipen. Skyldigheten för en minoritet att foga sig efter en majoritets godtycke är i själva verket ett ont, som aldrig kan teoretiskt försvaras. Men däremot existerar det för varje människa en skyldighet att foga sig efter en högre lag

än människans egen, nämligen sanningens och rättvisans, och endast den röstgrund kan försvaras, som lägger avgörandet i deras hand, som bäst förmå uppfatta och tillämpa denna högre lag.

Att bestämma huruvida man mera närmar sig detta mål genom att för omröstningen inom kommunen stadga skattegrunden eller personlighetsgrunden är liksom de flesta andra politiska frågor en *praktisk* fråga, som alldeles icke kan lösas genom någon absolut formel, den må klinga hur liberalt som helst, utan som måste vara beroende av tidsförhållandena i det land, där tillämpningen skall äga rum.

Om något kan sägas vila på svensk nationell grund, så är det omröstningssättet efter skatt. Det är för Sverige nästan egendomligt och så vitt mig är bekant återfinnes detta omröstningssätt endast inom den engelska kommunen, ehuru högst modifierat, nämligen genom en graderad röstskala, som icke medgiver någon mera än sex röster. Ett bevis på hur införlivad denna grund varit med vårt föreställningssätt, är att då de nya kommunallagarna för några få år sedan stiftades, så höjde sig ännu ingen enda röst för avskaffandet av denna grund, som man nu finner så förkastlig.

En naturlig följd av dess tillvaro har varit den, att man i Sverige uraktlåtit och icke behövt omgärda sig med de garantier, som i andra länder funnits nödvändiga för att försäkra sig mot de vådliga följderna av massans oinskränkta välde. Så har man t.ex. i Danmark och Preussen försäkrat den högst beskattade minoriteten om ett lika antal representanter med den lägre beskattade majoriteten. Och såväl därstädes som på andra ställen har man icke givit kommunen en så vidsträckt makt som i Sverige. Man har dels begränsat dess omfång och dels underkastat den högre myndigheters prövning.

Faran av personlighetsprincipens tillämpning på den kommunala rösträtten beror icke endast eller ens huvudsakligast därav, att mindre förstånd eller insikt om kommunens angelägenheter kan påräknas hos den mindre bemedlade utan däruti, att det egna intresset tyvärr i allmänhet utgör grunden för människornas beräkningar och handlingar, såväl för de bemedlades som för de obemedlades. Om man vid ett sådant förhållande lägger beskattningsmakten i deras hand, som intet skatta, så är det klart, att hos dem skall finnas en benägenhet att låta de skattdragande betala allt vad som erfordras för att fylla de icke skattandes krav.

Men, säger man, det är alldeles icke meningen att låta de icke skattande utöva beskattningsrätten i kommunen. Allt vad som fordras är blott, att alla de skattande skola hava lika röster. Härvid vill jag blott anmärka, att om man ställer sig på denna ståndpunkt, så har man också kastat personlighetsprincipen överända. En konsekvent tillämpning av personlighetsprincipen kan icke medgiva någon persons, knappt omyndiga kvinnors och barns

uteslutande, men vill man dessutom utesluta alla dessa, som äro statens och kommunens fullmyndiga medlemmar och som visserligen också hava plikter att uppfylla såväl emot staten som kommunen samt t.o.m. skatter och prestationer att utgöra, blott därför att de icke betala en godtyckligt bestämd bevillning efter 2:dra artikeln i vår bevillningsförordning, då har man ingen rätt att åberopa personlighetsprincipen. Man bygger då helt och hållet på den grund, som även jag tror vara den ("enda" överstruket) riktiga, nämligen den som befinns vara den praktiskt bästa möjliga.

Här är således att tillse, om man kan vänta bättre resultat, genom att för dem som erhålla rösträtt på grund av en viss skatt, beräkna rösterna lika för alla eller i förhållande till den skatt de erlägga." (Här följer tre påbörjade och överstrukna meningar). "Så framt det icke är överlämnat åt kommunen att själv bestämma beskattningsgrunden, utan denna grund är av den lagstiftande makten en gång för alla bestämd att utgå efter samma förhållande eller procent av alla och då det tvivelsutan är minst lika kännbart för den mindre som för den mera bemedlade att i skatt utgiva en procent för sin inkomst, så ligger faran av den lika rösträtten emellan dessa sinsemellan icke däruti, att alltför stora skatter skola påläggas de högre beskattade. Tvärtom är det att befara, att skatter icke skola beviljas för sådana föremål, som icke omedelbart beröra de mindre beskattades intressen men som icke desto mindre äro nödvändiga villkor för det helas välbefinnande och framåtskridande. Detta gäller i synnerhet om städerna, där en mängd allmänna anordningar äro av nöden, som på landet icke komma i fråga, t.ex. för sundhet, ordning, säkerhet m.m., vilka föremål näppeligen skulle bliva tillräckligt tillgodosedda, om en alltför stark röstövervikt lades i de lägst beskattades händer.

Å andra sidan måste det medgivas, att därest denna övervikt lägges i de högst beskattades händer, så kan det lätt hända, att skatter upptages för att bekosta anstalter, som egentligen endast lända de mera bemedlade till trevnad och bekvämlighet. Det är därför, efter min tanke, välbetänkt, att ett maximum för röstantalet i städerna blivit satt, och jag tror, att detta under nuvarande förhållanden kan antagas vara så avpassat, att det någorlunda motverkar farorna av en för stor röstövervikt på den ena eller andra sidan."

4.4. Manuskriptets datering

Dateringen av manuskriptet är osäker. Dess innehåll har inte återfunnits i vare sig riksdagsprotokoll eller tidningspress. Av allt att döma har det skrivits före april 1869, då röstmaximum i stad skärptes. I manuskriptet talas endast om *en*

begränsning, "tämligen väl avpassad". Sannolikt har det också skrivits före april 1868, ty då förelåg lagutskottets utredning över röstfördelningen i 12 städer av gällande röstmaximum, varav framgick, att dess verkan var minimal.[16] De Geers omdöme om samma begränsnings lämplighet kan inte gärna ha uttryckts, sedan dessa siffror blivit kända. Vidare uppträdde De Geer i första kammarens debatt i april 1868 med helt andra argument mot reformförslagen i den stadskommunala rösträttsfrågan, än dem han formulerade i manuskriptet.[17] I den debatten medgav han, att den begränsning som gällde i städer, behövde förändras.

En gräns bakåt i tiden ger orden om kommunallagarnas antagande "för några få år sedan". Förmodligen har manuskriptet skrivits först efter 1866, ty största delen upptas ju av polemik mot rösträtt per capita, och sådana krav framfördes först från 1867, vid riksdagen, i tidningar och vid ett folkmöte i Skåne.

I mars 1868 inlämnades till regeringen en petition från några av landets arbetarföreningar, där kravet på lika rösträtt framfördes och t.o.m., från en av föreningarna, denna föreslogs gälla även dem som icke betalade skatt.[18] Regeringen var helt avvisande. De Geers ovan citerade manuskript kan ses som en polemik mot petitionens framställning, och det kan mycket väl ha skrivits i detta sammanhang.

4.5. Analys av De Geers argumentering

Manuskriptet avslöjar, hur De Geer har haft uppenbara svårigheter att försvara sin utformning av den kommunala rösträtten. Han utgår från ett elitresonemang, som innebär, att en majoritets övervikt är något ont. Som motsats ställs en högre lag, "sanningens och rättvisans". Slutsatsen måste bli, att denna bäst uppfattas av en minoritet av folket. Han säger också, att de som förstår denna lag, bör ha den politiska makten. Det gäller alltså att utestänga massan. Hur detta skall ske, med lika rösträtt eller röstning efter skattens höjd, är honom likgiltigt. I förra fallet måste han ha tänkt sig någon form av rösträttscensus, som vid andrakammarvalen.

Längre fram i manuskriptet överraskas man av ett medgivande, som kommer i konflikt med elitresonemanget: både mer och mindre bemedlade styrs av egenintresse. Tanken understryks i det följande: högtbeskattade kan genomdriva åtgärder till egen nytta, lågbeskattade däremot motsätta sig utgifter, som skulle ha verkat till det allmänna bästa. Dessa synpunkter talar ju för den lika rösträtten, liksom konstaterandet att skatten väger minst lika tungt för den mindre som för den mera bemedlade.

När De Geer ändå söker försvara sitt system följer han olika vägar. Han hävdar, att röstning efter skatt är något typiskt och ursprungligt svenskt och

därför berättigat. Han påstår att enighet om systemet rådde vid kommunallagarnas tillkomst 1859–1860.

Han fortsätter med utländska jämförelser. När han söker argument mot personlighetsgrundsatsen, nämner han inte de länder, där vid denna tid och sedan länge lika rösträtt tillämpades vid kommunala val, nämligen Norge, Belgien, Holland, USA och Schweiz.[19] I de länder han behandlar, var de förmögnas övervikt betydligt mindre än i Sverige. I England var sedan 1835 lika rösträtt godtagen i en rad kommuner.[20] I Danmark hade visserligen den högst beskattade femtedelen av väljarna rätt att tillsätta hälften plus en av medlemmarna i kommunalråden i landskommunerna. medan alla de röstande tillsatte de övriga medlemmarna med lika rösträtt. I städerna tillsattes majoriteten av kommunalrepresentanterna av alla de röstande, medan de högst beskattade tillsatte minoriteten.[21]

I Preussen indelades de röstande efter storleken av erlagd skatt i tre klasser, vilka vardera med lika rösträtt tillsatte sin tredjedel av kommunalrepresentanterna i städerna. Ingen census förekom, inte ens krav på betald skatt.[22]

Det är alltså tydligt, att De Geer ger en mycket ensidig skildring av kommunalrösträtten utomlands, när han söker försvar för den svenska.

Om argumentnöd talar också det resonemang han utvecklar, då han förvägrar personlighetsprincipens anhängare rätten till modifikation (att ge rösträtt endast till skattebetalare). Själv hade han ju godtagit modifikation av förmögenhetsprincipen genom rösträttsmaximum i städerna. De Geers polemik mot oinskränkt rösträtt drabbade enbart ett litet fåtal extrema. Kravet på erlagd skatt för rätt att rösta godtogs av nästan alla den lika rösträttens anhängare.

Manuskriptet har ett abrupt slut. Författaren har uppenbarligen inte lyckats slutföra sin argumentering, och han har haft svårigheter att nå så långt han gjort.

De Geers uppfattning att rösträttsbestämmelserna i praktiken fungerade väl, delades av den för författningen närmast ansvarige, civilminister Lagerstråle.[23] Först genom den statistiska utredningen år 1874 kom det fram, att verkligheten var en annan.[24]

Den ställning regeringen intog genom resolutionen i december 1866 till kraven på ändring i den kommunala rösträtten ter sig fullt konsekvent med hänsyn till de åsikter som De Geer, Lagerstråle och säkerligen regeringen i övrigt hyste.[25]

4.6. Regeringens hållning i fortsättningen

Genom resolutionen klarnade läget. Reformvännerna visste nu, var de hade regeringen. De måste i fortsättningen sätta sin lit till riksdagen eller tillgripa utomparlamentarisk agitation. De konservativa krafterna stärktes i motsvarande

mån. Utsikterna för ett godkännande i riksdagen av en reform minskade.

För regeringens prestige och auktoritet, som ännu under år 1866 stått på höjdpunkten, betecknade resolutionen och kritiken däröver en begynnande förändring till regeringens nackdel.[26]

Sin avvisande hållning till en reform av den kommunala rösträtten vidhöll regeringen De Geer under de följande åren. De Geers inlägg och regeringens röster blev avgörande i första kammaren 1868, då förslagen om röstmaximum föll. År 1870 motsatte han sig en rösträttsbegränsning i landskommuner.[27] Däremot utvecklade sig efter hand Lagerstråle till större förståelse för behovet av en sådan.[28] Men då var han inte längre medlem i regeringen.

Genom att förbinda rösträtten i kommunerna med riksdagens organisation hade De Geer skapat en effektiv spärr både mot större jämlikhet i den kommunala beslutsrätten och mot större demokrati i riksdagen.[29] Den lilla eftergiften år 1869, då regeringen godtog riksdagsbeslutet om skärpning av röstmaximum i städerna, förändrar inte denna helhetsbild.[30]

5. DEN KOMMUNALA RÖSTRÄTTENS UTFORMNING OCH VERKNINGAR EFTER ÅR 1869

5.1. Rösträttsbestämmelserna

5.1.1. Olika röstägare

Efter de ändringar i rösträtten, som vidtagits åren 1863, 1868 och 1869 gällde följande bestämmelser.[1] Kommunal rösträtt hade alla fysiska personer, män och kvinnor, som var myndiga, svenska undersåtar och "välfrejdade", dvs ej förklarade förlustiga medborgerligt förtroende, samt svenska juridiska personer, dvs bolag, aktiebolag, menigheter, sterbhus, m.fl. Till menigheter räknades t.ex. staten, kommuner, kyrkor, universitet, akademier, skolor, stiftelser av olika slag och föreningar. Efter lagändringen år 1868 ställde inte längre kommunallagarna några krav på en viss lägsta inkomst för rätt att rösta men däremot krävdes liksom tidigare att vara upptagen till statlig bevillning (dvs inkomstskatt) för inkomst av kapital eller arbete eller att äga eller bruka fast egendom på landet eller i staden. Därtill krävdes att man hade betalt sina utskylder till kommunen. Att vara bosatt i kommunen var inte nödvändigt, om man blott var skattskyldig där eller företrädde en röstägare med skattskyldighet.

5.1.2. Sambandet med bevillningsförordningen

Kravet på att vara upptagen till statlig bevillning för rätten att rösta medförde emellertid just en inkomstgräns, dvs ett censusstreck, som utestängde stora grupper från rösträtt. Enligt bevillningsförordningen av år 1862[2] betalades nämligen ingen inkomstbevillning för inkomster under 400 kronor. Denna skattebefrielse till staten betydde alltså samtidigt förlust av kommunal rösträtt för inkomsttagare och rörelseidkare, däremot ej för ägare och brukare av fast egendom. För dem gällde en minimigräns genom 1861 års bevillningsförordning, nämligen att fastigheten skulle ha ett taxeringsvärde av 100 kronor för att åläggas inkomstbevillning till staten.[3] I samma förordning av år 1883 höjdes 400-kronorsstrecket för inkomst av tjänst, rörelse och kapital till 500 kronor. På sådana orter, där höga bostadskostnader och andra ömmande omständigheter ansågs råda, kunde lokala taxeringsmyndigheter höja den gränsen till 700 kronor. I Stockholm och andra större städer tillämpades denna höjning från början.

Följden därav blev alltså, att den kommunala rösträttscensus höjdes till 700 kronor i dessa städer.[4]

Genom anknytningen till den statliga bevillningen var alltså den kommunala rösträtten beroende av statliga förordningar, som hade samhällsekonomiska och ej politiska syften. Också på ett annat sätt påverkades rösträtten i kommunerna av bevillningsförordningarna. För de lägsta inkomsttagarna medgavs nämligen rätt till avdrag för existensminimum. Enligt 1862 års bestämmelser uppgick detta avdrag till 300 kronor för inkomster av tjänst, rörelse och kapital på 400–1800 kronor. 1883 års bevillningsförordning höjde avdraget till 450 kronor för inkomster på 500–1200 kronor och fastslog ett avdrag av 300 kronor för inkomster på 1200–1800 kronor. Avdragsbeloppen kunde liksom gränsen för skattebefrielse höjas med 200 kronor av lokala taxeringsmyndigheter, där så ansågs erforderligt, vilket skedde i Stockholm och andra stora städer. För alla slag av inkomster uppgick bevillningen till 1 procent.

Den som var ålagd statlig inkomstbevillning enligt dessa bestämmelser var också i samma mån skyldig att bidraga till de kommunala skatterna. Principen var att kommunal skattskyldighet och kommunal rösträtt förutsatte varandra. Den principen gällde dock inte fullt ut. En rad kommunala avgifter utgick nämligen efter andra grunder än efter inkomstbevillningen.[5] Så betalade t.ex. kommunens medlemmar för fattigvård och skolväsen s.k. personliga avgifter, lika för alla oavsett inkomst, men för dessa kommunalskatter fick man ingen rösträtt.[6]

5.1.3. Rösträttens gradering i stad och i landskommun

Rösträtten var graderad på olika sätt i stad och på land. I stad gavs en röst för bevillning upp till 1 riksdaler och ytterligare en röst för varje riksdaler. I landskommun däremot skilde man mellan bevillning för inkomst av jordbruksfastighet och för inkomst av andra beskattningsföremål. För det förra slaget av bevillning gavs 1 fyrk (= 1 röst) för varje 5 öres debitering, för det andra slaget 1 fyrk för varje 10 öres debitering. Det innebar, att för jordbruksfastighet fick man dubbelt så många fyrkar, dvs dubbelt så stor rösträtt och kommunal skattskyldighet, som för samma bevillning från t.ex. tjänst eller rörelse.[7] Skillnaden hade samband med att inkomst för jordbruksfastighet beräknades lägre än för annan fastighet, för den förra endast 3 % av taxeringsvärdet mot 5 % för den senare. För fastighet såväl som för tjänst, rörelse och kapital uppgick bevillningen till 1 %. Att jordbruksfastighet på detta sätt slapp billigare undan i den statliga bevillningen berodde på att den belastades av grundskatterna på jorden.[8] Genom att ge bevillning för jordbruksfastighet dubbelt så många fyrkar som annan bevillning uppnådde man, att de olika slagen av inkomst belastades ungefär lika hårt av kommunala skatter. Skillnaden i fyrktalsberäkning mellan jordbruksfastighet och andra inkomstkällor upphörde år 1892 i samband med att grundskatterna

avskrevs. I samband därmed ökade emellertid också bevillningen för jordbruksfastighet till det dubbla, från 3 till 6 promille av taxeringsvärdet. Det sammanlagda resultatet av de båda förändringarna år 1892 blev att samma proportion behölls som förut i fyrktalsberäkningen av de olika slagen av inkomst i landskommuner.

Hur bestämmelserna verkade tillsammans framgår av följande exempel. En jordbruksfastighet, taxerad till 80 000 riksdaler beräknades före 1892 ge en inkomst av 2400 rdr, åtlades en statlig bevillning av 24 rdr och erhöll därför 480 fyrkar. En fastighet av annat slag med samma taxeringsvärde beräknades ge en inkomst av 4000 rdr och gav härför 400 fyrkar. Inkomst på 4000 rdr av annat slag än av fastighet gav likaledes 400 fyrkar.

Röstetalen i landskommunerna blev mycket högre än i stad redan därigenom att en röst erhölls för 5 eller 10 öres bevillning, medan i stad krävdes en krona i bevillning för varje röst utom för den första, som man fick för bevillning upp till en krona.

5.1.4. Rösträttsmaximum i stad

En viktig skillnad var rösträttsmaximeringen, som fanns i städer men ej i landskommuner. Efter 1869 var den både relativ (till det totala antalet röster enligt röstlängden i staden) och absolut. Den relativa begränsningen var fixerad till högst 1/50, den absoluta till det röstetal, som motsvarade en bevillning för inkomst på 10000 kronor. Så länge bevillningsprocenten behölls vid 1 %, och så var fallet under hela denna period, motsvarade detta 100 röster ("den hundragradiga skalan").[9] För landskommunernas del kom ingen motsvarande begränsning förrän år 1900, och en fråga av betydande intresse för denna avhandling är varför den dröjde så länge.

5.1.5. Speciella regler för vissa landsdelar

För vissa landsdelar rådde separata bestämmelser i fråga om rösträttsberäkning. I Kopparbergs län debiterades kommunalskatt och räknades rösträtt efter den statliga bevillningens summa i kronor och ören, utan omräkning i fyrkar. Vid bestämmande av skattskyldighet och rösträtt räknades därvid bevillningens hela belopp för inkomst av jordbruksfastighet och dess halva belopp för inkomst av annan källa.[10] För lappmarkerna i Jämtlands, Västerbottens och Norrbottens län gällde fortfarande 1843 års sockenstämmoförordning.[11]

5.2. Bestämmelsernas verkningar i några typiska fall

Hur 1860-talets bestämmelser verkade i några typiska inkomstlägen framgår av följande exempel. En person, som var valbar till första kammaren enligt 1866 års riksdagsordning, måste äga en fastighet taxerad till 80 000 riksdaler eller en inkomst på 4000 rdr. Så förmögna var under 1860-talet bara cirka 6000 svenskar. Om fastigheten var jordbruk, gav den enligt uträkningen i föregående avsnitt 480 fyrkar, var den annan fastighet, gav den 400 fyrkar. Inkomst på 4000 rdr gav på landet 400 fyrkar, i stad 40 röster.

Rösträtt vid andrakammarval ägde de som hade en inkomst av 800 rdr eller ägde en fastighet taxerad till 1000 rdr. En dylik inkomst gav i stad, efter avdrag för existensminimum, en bevillning av 5 rdr och lika många röster. I landskommun gav den 50 fyrkar. En jordbruksfastighet på 1000 rdr ålades en bevillning av 30 öre, vilket betydde 6 fyrkar. Annan fastighet bar 50 öres bevillning, vilket gav en röst i stad och 5 fyrkar i landskommun. Den andel av befolkningen, som uppnådde dessa gränser, har för perioden 1866–1885 beräknats till cirka 6 %.[12] Av män över 21 år uppgick andelen till 21 à 22 %.

Årsinkomsterna för de bäst betalda industriarbetarna under 1860-talet har beräknats till genomsnittligen ungefär 500 kronor (riksdaler), medan sämre betalda arbetare torde ha tjänat cirka 400.[13] Den förra inkomsten gav i stad 2 röster, i landskommun 20, den senare 1 respektive 10 röster.

En uppfattning om bestämmelsernas verkningar ger också uppgifterna i den kommunala rösträttsstatistiken, att andelen kommunalt röstberättigade, räknat på hela folkmängden, år 1871 var 10 % i landskommuner och 18 % i städer. År 1892 var motsvarande siffror 13 % respektive 20 %.[14] Att märka är att då har ingen hänsyn tagits till det stora antal, som föll bort på grund av kravet på betalda kommunalskatter, det s.k. utskyldsstrecket.

5.3. Den kommunala rösträttsstatistiken

Ytterligare en rad intressanta fakta om rösträttens utsträckning och fördelning på olika grupper kan erhållas ur statistiska utredningar i ämnet, verkställda av Statistiska Centralbyrån på grundval av röstlängder i städer och landskommuner från åren 1871, 1892 och 1904.[15] Denna statistik har ofta använts av olika författare, som behandlat den kommunala rösträtten under 1800-talet.[16] Ett par av dem, som under senare år behandlat samma ämne, ifrågasätter statistikens värde, när det gäller att belysa den graderade rösträttens verkningar ute i kommunerna. Grunden härför är en undersökning av G. B. Nilsson av valen till landstingselektorer i två valkretsar i Västmanlands län under 1860-talet. Det

verkar, som om fyrkskalan inte hade haft någon inverkan på dessa val.[17] Härav drar Nilsson den slutsatsen, att tidigare forskare överbetonat fyrkskalans inverkan över huvud taget på de tidigare landstingsvalen, därtill förledda av den officiella rösträttsstatistiken.[18] Vad gäller landstingsval kring sekelskiftet finner samme författare, att fyrkskalan spelat en roll t.o.m. vid landstingsvalen för att tillgodose de högre samhällsklassernas intressen. Om fyrkskalans effekt vid andra beslut på kommunalstämmor än val av landstingselektorer säger denna undersökning ingenting.[19] Att slutsatser utifrån den kommunala rösträttsstatistiken bör dragas med försiktighet, om man vill nå fram till en bild av hur de kommunala besluten i praktiken fattades är emellertid helt klart, och den ovan relaterade undersökningen har bidragit till att erinra om behovet av sådan försiktighet.[20] Siffermaterialet ger bara en del av sanningen om den kommunala verkligheten och behöver kompletteras med annat material. För denna avhandling, som har som huvudsyfte att klarlägga debatten i riksdagen om den kommunala rösträtten, har emellertid rösträttsstatistiken också den uppgiften att den utgör en viktig källa för argumenteringen. Uppenbart är nämligen att utredningarnas siffror om den kommunala rösträttens fördelning starkt påverkade debatten och åsikterna i frågan.

5.4. Rösträttsförhållanden i städerna

5.4.1. Antal röstägare och röster 1871–1904

Ur det rikhaltiga siffermaterial, som de tre statistiska utredningarna av år 1874, 1895 och 1907 publicerade angående den kommunala rösträtten i städerna, har här en del utvalts och bearbetats. Avsikten har varit att framför allt belysa rösträttsfördelningen mellan olika röstägargrupper och utvecklingen av denna fördelning under perioden 1871–1904.

Tabell 2. *Kommunala rösträttsförhållanden i Sveriges städer och köpingar. Röstägare och röstetal 1871, 1892 och 1904.*[21]

	1871	1892	1904
Antal röstägare	98 205	186 557	309 165
Röstägare i procent av folkmängden	17,7	19,9	25,3
Antal röster (oreducerade tal)	1 097 479	2 630 242*)	5 595 329

*) I 1895 års utredning anges summan 2 694 666, men den beror på felräkning. Se not 21.

Av denna tabell framgår hur de formellt röstberättigade ökade både i andel av städernas folkmängd och i absoluta tal. Hänsyn har inte tagits till bortfall på grund av utskyldsstrecket. Siffrorna visar, att ökningen tilltar alltmer i hastighet under perioden. På de 21 åren 1871–1892 ökade röstberättigade med 2,2 %, på de 12 åren 1892–1904 med hela 5,4 %. Stegringen av de absoluta talen var 1871–1892 90 %, medan den för perioden 1892–1904 uppgick till 65,7 %.

Ännu snabbare steg antalet röster. Räknat i oreducerade tal, dvs utan hänsyn tagen till rösträttsmaxima, var ökningen under de första 21 åren 139,7 %, under de senare 12 åren 112,8 %. Reducerade tal rörande röstantalet ges ej i de båda första utredningarna, men en approximativ beräkning[22] ger vid handen en kraftig ökning trots inverkan av röstmaxima, nämligen för perioden 1871–1892 125,9 % och för perioden 1892–1904 94,1 %.

Urbaniseringen och industrialiseringen ligger bakom dessa höjningar. Ökningarna i städerna var större än i landskommunerna, räknat både i antal röstägare och röster samt i andelar röstberättigade av hela folkmängden.[23] Därav framgår urbaniseringens roll. Dess stora betydelse för ökningarna framgår även av att tillväxten i andelar röstberättigade är så mycket mindre än ökningarna av de röstberättigade i absoluta tal.

5.4.2. Olika röstklassers andel av röstägare och röstetal

5.4.2.1. I alla städer

Tabell 3. *Kommunala rösträttsförhållanden i Sveriges städer och köpingar. Röstägare och röstetal i olika röstklasser 1871–1904.*
(Siffrorna är delvis approximativa. Se kommentar i not 24.)

Röstklass	1871	1892	1904
1 röst			
antalröstägare	45 803	75 348	77 150
antal röster	45 803	75 348	77 150
2–5 röster			
antal röstägare	24 233	53 039	110 381
antal röster	73 144	155 397	337 154
6–10 röster			
antal röstägare	9 402	14 705	40 798
antal röster	75 220	117 640	326 380
11–20 röster			
antal röstägare	6 651	15 322	27 844
antal röster	99 770	229 830	417 660

Tabell 3. forts.

Röstklass	1871	1892	1904
21–30 röster			
antal röstägare	4 008	9 036	17 566
antal röster	100 200	225 900	439 150
31–40 röster			
antal röstägare	2 406	5 208	8 990
antal röster	84 210	182 280	314 650
41–50 röster			
antal röstägare	1 592	3 528	6 094
antal röster	71 640	158 760	274 230
51–75 röster			
antal röstägare	1 894	4 428	8 325
antal röster	119 320	278 960	524 480
76–100 röster			
antal röstägare	838	2 239	4 020
antal röster	71 230	190 320	341 700
Över 100 röster			
antal röstägare	1 378	3 704	7 997
antal röster	137 800	370 400	799 700
Summa			
antal röstägare	98 205	186 557	309 165
antal röster	878 310	1 984 790	3 852 250

Siffrorna i denna tabell är delvis ungefärliga, nämligen vad avser röstetalen för röstklasserna 6–100 röster. De kan emellertid betraktas som tillräckligt goda för att tillåta vissa allmänna slutsatser.[24] Ökningstakten är lägst bland dem som hade bara en röst var, 64,5 % för åren 1871–1892 och endast 2,4 % för åren 1892–1904. Stagnationen under den senare perioden förklaras dels genom höjningen av de bevillningsfria avdragen i vissa städer, dels i en kraftig tillväxt av röstägare ur den egentliga arbetarklassen, vilka genom sina inkomster vid denna tid kom upp i fler än en röst.[25] Ökningarna i röstklassen 2–5 röster är desto kraftigare. Ökningstakten i vissa röstklasser framgår av följande tabell.

Tabell 4. *Kommunala rösträttsförhållanden i Sveriges städer och köpingar 1871–1904. Ökningstakt i vissa röstklasser. (Procenttal)*[26]

Röstklass	Ökning 1871–1892	Ökning 1892–1904
1 röst		
antal röstägare	64,5	2,4
antal röster	64,5	2,4
2–5 röster		
antal röstägare	118,9	108,1
antal röster	112,5	116,9
6–10 röster		
antal röstägare	56,4	177,4
antal röster	56,4	177,5
1–10 röster		
antal röstägare	80,1	59,6
antal röster	79,4	112,6
Över 100 röster		
antal röstägare	168,7	115,9
antal röster	168,7	115,9
Summa av alla röstklasser		
antal röstägare	90,0	65,7
antal röster	125,9	94,1

Ökningstakten är som synes av tabellen speciellt kraftig i röstklassen 6–10 röster under perioden 1892–1904. Den snabba ökningen där kompenserar stagnationen i den lägsta röstklassen under samma period, så att för alla röstägare med vardera upp till 10 röster ökningstakten blir nästan lika hög som för samtliga röstägare 1892–1904 och t.o.m. högre än totalsiffran, om man ser till röstetalen. Denna grupp av röstägare förlorade dock kraftigt i röstetal under perioden 1871–1892 i förhållande till andra grupper. Röstklassen med över 100 röster vardera gick kraftigt framåt på andras bekostnad under båda perioderna. Det är anmärkningsvärt hur denna grupp allt snabbare under åren 1871–1904 ökar sin andel av det totala röstetalet, trots att både ett relativt och ett absolut maximum gällde (1/50 respektive 100 röster). Olika röstklassers andel av röstägare och röstetal under perioden framgår av följande tabell.

Tabell 5. *Kommunala rösträttsförhållanden i Sveriges städer och köpingar. Olika röstklassers andelar av röstägare och röstetal 1871–1904. (Procenttal)*[27]
(Siffrorna är beräknade på materialet i tabell 3 ovan.)

Röstklass	1871	1892	1904
1 röst			
andel röstägare	46,6	40,4	25,0
andel röster	5,2	3,8	2,0
2–5 röster			
andel röstägare	24,7	28,4	35,6
andel röster	8,3	7,8	8,7
6–10 röster			
andel röstägare	9,6	7,9	13,2
andel röster	8,6	5,9	8,5
11–20 röster			
andel röstägare	6,8	8,2	9,0
andel röster	11,4	11,6	10,8
21–30 röster			
andel röstägare	4,1	4,8	5,7
andel röster	11,4	11,4	11,4
31–40 röster			
andel röstägare	2,5	2,8	2,9
andel röster	9,6	9,2	8,2
41–50 röster			
andel röstägare	1,6	1,9	1,9
andel röster	8,0	7,9	7,1
51–75 röster			
andel röstägare	1,9	2,4	2,7
andel röster	13,6	14,1	13,6
76–100 röster			
andel röstägare	0,9	1,2	1,3
andel röster	8,1	9,6	8,9
Över 100 röster			
andel röstägare	1,4	2,0	2,6
andel röster	15,7	18,7	20,8

Också denna tabell ger belägg för hur starkt den högsta röstklassen ökade sin del av det totala röstetalet. För röstklasserna upp till 10 röster minskade andelen både av röstägare och röster: 22,1, 17,5 respektive 19,2 % av röstetalen under de tre åren och 80,9, 76,7 och 73,8 % av röstägarna. Mellangrupperna har relativt små förändringar.

En fråga av intresse är, om den utveckling, som här har illustrerats, även gällde för storstäderna Stockholm, Göteborg och Malmö. Denna fråga belyses i följande tabell.

5.4.2.2. I Stockholm, Göteborg och Malmö

Tabell 6. *Kommunala rösträttsförhållanden i Stockholm, Göteborg och Malmö 1871–1904. Olika röstklassers andelar av röstägare och röstetal. (Procenttal)*[28]

Röstklass	1871	1892	1904
1 röst			
andel röstägare	47,4	38,5	22,5
andel röster	4,6	3,2	1,6
2–5 röster			
andel röstägare	21,2	29,1	34,0
andel röster	5,7	6,5	6,7
6–10 röster			
andel röstägare	10,0	7,7	15,3
andel röster	7,7	5,2	8,8
11–20 röster			
andel röstägare	7,0	8,0	8,5
andel röster	10,1	10,1	9,3
21–30 röster			
andel röstägare	4,3	5,0	6,3
andel röster	10,2	10,6	11,2
31–40 röster			
andel röstägare	2,6	2,7	3,1
andel röster	8,7	8,1	7,2
41–50 röster			
andel röstägare	1,9	2,0	2,1
andel röster	8,2	7,6	6,8
51–75 röster			
andel röstägare	2,4	2,7	3,0
andel röster	14,2	14,3	13,1
76–100 röster			
andel röstägare	1,2	1,5	
andel röster	9,9	10,7	
över 100 röster			5,2
andel röstägare	2,1	2,8	35,1
andel röster	20,6	23,5	

De högsta röstklassernas andelar av det totala antalet röster är som synes större i storstäderna än i städerna som helhet, men ökningen är svagare. De tre lägsta röstklasserna, 1–10 röster, har en mindre del av det totala röstetalet än motsvarande klassers andel av röstetalet i alla städer tillsammans, nämligen 18,0 %, 14,9 % respektive 17,1 % för de tre åren. Också andelarna av röstägare i dessa röstklasser är lägre i storstäderna: 78,6 %, 75,3 % respektive 71,8 % för de tre åren.

5.4.3. Rösträttsbegränsningarnas verkningar i städerna

Av det anförda siffermaterialet framgår, att rösträttsbegränsningen i städerna hade en ganska ringa effekt. Detta framgår även av följande uppgifter ur utredningsmaterialet.[29] År 1871 hade 1378 röstägare över 100 röster (= 1,4 % av alla röstägare), år 1892 var antalet 3704 (= 2,9 %) och år 1904 uppgick det till 7997 (= 2,6 %). Flertalet av dem bodde i landets större städer.[30] Den relativa begränsningen inverkade mera i medelstora och små städer.[31] Denna begränsning fick f.ö. en allt mindre betydelse efter hand som fyrktalen växte i alla städer och köpingar under perioden. Från år 1871, då 689 röstägare hade ett röstetal av över 1/50 av det totala, sjönk det till 604 år 1892. År 1907 var det bara 236 röstägare, som drabbades av den relativa begränsningen.[32]

Reformen av år 1869, då den absoluta begränsningen kom till och den relativa skärptes till 1/50 från 1/20 av hela röstetalet kunde alltså inte förändra maktförhållandena i de svenska städerna.[33] Detta framgår redan av röststatistiken. Att ett fåtal förmögna bestämde i städerna såväl före som efter 1869 kan beläggas också med andra uppgifter[34] och med omdömen i den stadshistoriska litteraturen.[35]

5.4.4. Utskyldsstreckets verkningar

I samband härmed måste man ta hänsyn till hur rösträtten utnyttjades i olika röstägarklasser. Genom utskyldsstrecket utestängdes en mycket större andel av de lägre än av de högre beskattade. För år 1900 beräknas, att i samtliga stadskommuner av dem som var ålagda en bevillning upp till 3:50 kronor, c:a 71 % häftade i skuld till kommunen, medan motsvarande andel av dem som i inkomst låg över denna gräns blott uppgick till 32 %. Andelen räknat på hela elektoratet var samma år cirka 45 %.[36] I Stockholm var vid stadsfullmäktigevalet 1872 36 % av de i röstlängden upptagna berövade sin rösträtt p.g.a. obetalade kommunalskatter, konkurs e.d.[37] För den övervägande delen måste det första skälet ha varit det avgörande. Vid stadsfullmäktigevalet år 1892 i Stockholm var motsvarande andel 58 % och vid valet år 1900 hade siffran stigit till 62 % av de formellt röstberättigade.[38] Också här var säkert en större andel i de lägre än i de högre inkomstklasserna uteslutna p.g.a. kommunalstrecket.

5.4.5. Valdeltagande i Stockholm

Belägg för denna uppfattning finner man i siffrorna över valdeltagandet i olika röstägarklasser i Stockholm. Skillnaden är frapperande, vilket framgår av följande siffror. Vid 1872 års stadsfullmäktigeval deltog av dem som hade en röst 1,79 %, 2 röster 9,62 %, 3 röster 5,42 %, medan i röstklassen 100 röster hela 71,43 % utövade sin rösträtt och i röstklasserna 50–99 röster i genomsnitt 66 %.

Vid stadsfullmäktigevalet 1892 deltog i de tre lägsta röstklasserna med vardera 1–3 röster följande andelar av de röstberättigade: 2,38 %, 5,34 % respektive 9,29 %. Av hundraröstarna deltog det året 40,64 % och av röstklasserna 50–100 röster i genomsnitt 33 %. Här har tydligen skett en utjämning i intresset. År 1900 var valdeltagandet följande: i de tre lägsta röstklasserna 1,43 %, 4,10 % respektive 11,41 % av alla röstberättigade enligt röstlängden. Av 100-röstarna deltog 34,44 % och av dem i röstklasserna 51–100 röster i genomsnitt cirka 27 %.[39]

5.4.6. Effekten på röstfördelningen av det låga deltagandet

En vanlig uppfattning både i den samtida debatten om kommunalrösträtten och i den tidigare vetenskapliga litteraturen har varit, att det låga deltagandet i kommunala omröstningar förstärkte den plutokratiska effekten av den graderade röstskalan.[40] I en senare undersökning har denna uppfattning motsagts med påpekandet att storröstarnas uteblivande hade så mycket större effekt än en- och fåtalsröstarnas.[41] Mot den senare uppfattningen kan anföras siffror rörande Stockholm från början av 1870-talet. Vid stadsfullmäktigevalet där 1872 åstadkom visserligen de 29 % av hundraröstarna, som uteblev, ett lika stort röstbortfall som alla de frånvarande i röstklasserna 1–5 röster, trots att frånvaroprocenten var speciellt hög bland dem det året. Men räknat på det kvarvarande totala röstetalet i staden ökade hundraröstarnas andel kraftigt genom bortfallet i respektive klasser, medan däremot de fem lägsta röstklassernas andel sjönk avsevärt.[42]

5.4.7. Olika orsaker till skillnader i frånvaroprocent

Till den stora skillnaden i frånvaroprocent mellan olika röstklasser bidrog bl.a. att valen ofta synes ha hållits under vardagar och på arbetstid, varav köpmän och andra företagare drabbades mindre än de breda grupperna av anställda.[43] Rätten att rösta genom fullmakt utnyttjades därtill säkert flitigare i högre inkomstklasser än i lägre vilket verkade i samma riktning.[44]

5.4.8. Olika faktorer som förstärkte den ojämna röstfördelningen

Även andra faktorer än den stora frånvaron från kommunala omröstningar bidrog till att öka de stora röstägarnas dominans i städerna över andra röstberättigade utöver vad redan skillnaden i röstetal möjliggjorde. Dit hör t.ex. valproceduren vid stadsfullmäktigeval. Valen skulle visserligen vara hemliga, om så begärdes,[45] men de deltagandes röstetal antecknades på röstsedlar och valkuvert, vilket möjliggjorde identifiering,[46] särskilt som antalet röstande var så

litet. Därmed öppnades chansen till påverkan i olika former. För personer i beroendeställning var dylik påverkan säkert ofta svår att motstå.[47] Organiserad samverkan mellan de små grupperna av storröstare var vanlig.[48] Gemensamma listor utformades, och dessa hade under de beskrivna förhållandena stora utsikter att segra.

Ännu en viktig faktor när det gällde att öka storröstarnas inflytande utöver vad röstetalen medgav, var bolagsröstningen, redan därigenom att aktieägande var sällsynt i lägre inkomstklasser. Småposter av aktier gav ingen del i bolagens kommunala rösträtt. De som hade aktiemajoriteten förfogade över aktiebolagens samtliga röster. Därigenom ökade än mer de förmögnas inflytande.[49]

5.5. Rösträttsförhållanden i landskommuner

5.5.1. Antal röstägare och röster 1871–1904

Genom de tre utredningar, som Statistiska Centralbyrån framlade 1874, 1895 och 1907 får man en god belysning över hur de kommunala rösträttsförhållandena på landsbygden utvecklades under åren 1871–1904.[50] Ur det rika materialet har här vissa siffror sammanställts och bearbetats. Först gäller det tillväxten av röstägare och deras röstetal.

Tabell 7. *Röstägare och röstetal i Sveriges landskommuner 1871–1904*

	1871	1892	Förändring 1871–1892	1904	Förändring 1892–1904
Röstägare	365 534	518 053	+ 152 519 (+ 41,7 %)	674 660	+ 156 607 (+ 30,2 %)
Röstägarnas andel av folkmängden	10,1 %	13,4 %	+ 3,3 %	16,7 %	+ 3,3 %
Fyrkar, totalt	14 785 375	24 207 996	+ 9 422 621 (+ 63,7 %)	40 042 786	+ 15 834 790 (+ 65,4 %)
därav för jordbruksfastighet	10 111 109	13 496 513	+ 3 385 404 (+ 33,5 %)	15 939 382	+ 2 442 869 (+ 18,1 %)
för andra beskattn.-föremål	4 674 266	10 711 483	+ 6 037 217 (+ 129,2 %)	24 103 404	+ 13 391 921 (+ 125,2 %)
Jordbruksfyrkarnas andel av hela fyrktalet	68,4 %	55,8 %	– 12,6 %	39,8 %	– 16,0 %

Röstägarnas antal steg som synes kraftigt under perioden, med 309 126 i absoluta tal och med 84,5 % i relativa från 1871 till 1904. Härtill bidrog både folkmängdens ökning och höjningen av inkomsterna. Folkmängden ökade under denna period med cirka 385 000 personer i landskommunerna till 4 037 997 (= 10,5 %).[51] Industrialiseringen ökade inkomsterna kraftigt för både industri och lantarbetare.[52] Den nominella lönerna steg med 195 % för de förra och med 155 % för de senare under perioden 1861–1913.[53] Nationalinkomsten mer än fyrdubblades från 1860 till 1914, vilket betydde en tredubbling räknat per invånare.[54] Detta snabba uppsving inom landets näringsliv innebar, att allt fler invånare lyftes över den inkomstgräns, som gav kommunal rösträtt, trots att denna gräns försköts uppåt under perioden.[55] En annan följd av den ekonomiska utvecklingen var att fyrktalen kraftigt ökade. Tabell 7 visar, hur mycket snabbare fyrktalen steg än antalet röstägare. Siffrorna illustrerar hur också i landskommunerna jordbrukets expansion relativt sett stannade av. Jordbruksfyrkarnas antal ökade visserligen under perioden, som framgår av tabellen, men i förhållande till andra inkomstkällor gick de klart tillbaka. Antalet av dem som sysselsattes i jordbruket var i stort sett konstant under perioden, cirka 1 miljon.[56] Fyrktalssiffrorna ger alltså belägg för att dessa medborgare som grupp betraktade i varje fall inte i absoluta tal fick sin ekonomiska ställning försvagad, men att deras inflytande i landskommunerna starkt hotades av andra grupper,[57] vilkas fyrktal ökade många gånger snabbare.

5.5.2. Röstägarnas fördelning på olika röstklasser 1871 och 1892

En fråga av betydande intresse är hur fyrkarna fördelade sig på olika röstägargrupper. Om detta ger följande två tabeller besked.

Tabell 8. *Röstägarnas fördelning på olika grupper i Sveriges landskommuner 1871 och 1892. Uppdelning efter röstägarnas andelar i kommunens hela fyrktal.*

	1871	1892	Förändring Abs. tal	Rel. tal
Röstägare med mindre än 1/50 av fyrktalet i komm.	343 802	496 448	+ 152 646	+ 44,4 %
med 1/50–1/20	15 626	15 793	+ 167	+ 1,1 %
med 1/20–1/10	3 977	3 846	– 131	– 3,3 %
med 1/10–1/2	2 075	1 922	– 153	– 7,4 %
med över 1/2	54	44	– 10	– 18,5 %

Källa: 1895 års utredning, s XI.

De som hade mer än 1/10 av sin kommuns röstetal enligt röstlängden utgjorde enligt dessa siffror 0,58 % år 1871, 0,38 % år 1892. Som jämförelse kan nämnas, att samma grupp enligt 1907 års utredning utgjorde 0,23 %.[58] Sistnämnda år gällde emellertid i landskommuner både ett relativt maximum på just 1/10, och ett absolut på 5000 röster, genomförda år 1900.[59] Tabell 8 ovan ger intrycket, att fåtalsväldet minskat i de svenska landskommunerna mellan 1871 och 1892. Antalet ensammajoriteter var vid båda undersökningstillfällena obetydligt och hade gått tillbaka. Också röstägare med vardera 1/10 och mer av kommunens röstetal var ytterst få och minskade under perioden.

Tabell 9. *Röstägarnas fördelning på olika röstklasser i Sveriges landskommuner 1871–1904. – Uppdelning efter röster i absoluta tal.*

Röstägare med	1871	1892	1904	Andelar av alla (procent) 1871	1892	1904
1–5 röster	78 486	141 050	142 008	21,5	27,2	21,1
6–10 ”	59 979	69 168	84 596	16,4	13,4	12,5
11–25 ”	101 534	123 588	160 176	27,8	23,9	23,7
26–50 ”	69 344	93 169	137 084	19,0	18,0	20,3
51–100 ”	33 368	51 328	85 038	9,1	9,9	12,6
101–250 ”	15 319	26 609	44 412	4,2	5,1	6,6
251–500 ”	4 592	8 140	13 309	1,2	1,6	2,0
501–1000 ”	1 900	3 230	5 030	0,5	0,6	0,7
över 1000 ”	1 012	1 771	3 007	0,3	0,3	0,5

Källor: 1874 års utredning, s. 120, 1895 års utredning, s. X, 118 och 1907 års utredning, s. XIII, XV och 154.

I ovanstående tabell har ingen hänsyn tagits till de rösträttsbegränsningar, som infördes år 1900. Antalet röstägare, som drabbades av dessa begränsningar, var år 1904 1968, dvs 0,3 % av samtliga. Av dem utgjorde röstägare med vardera över 1000 röster drygt hälften, nämligen 1166, i röstklassen 501–1000 berördes 271, i röstklassen 251–500 96, i röstklassen 101–250 96 och i röstklassen 51–100 endast 5 röstägare. De allra flesta berördes av den relativa begränsningen på 1/10 av hela röstetalet i kommunen.[60] Endast 401 röstägare hade över 5000 fyrkar år 1904. Av siffrorna framgår, hur föga reformen av år 1900 förändrade fåtalsväldet. Dessa siffror avser endast röstägare. För hur fyrktalen utvecklades fram till år 1904 redogöres i det följande.[61]

”Småfyrkarnas” (med 1–25 fyrkar vardera) andel av samtliga röstägare sjönk från 65,7 % år 1871 till 64,5 % 1892 och vidare till 57,3 % år 1904. Deras andel av det totala fyrktalet sjönk än mer. Andelen ”tusenfyrkar”, dvs röstägare med över 1000 röster, var som synes oförändrad från 1871 till 1892. År 1904 hade antalet tusenfyrkar kraftigt ökat, både i absoluta och relativa tal.

Tabellerna 8 och 9 ger bara upplysningar om antalet röstägare. I relation till det stora antal, som formellt hade rösträtt, framstår de som hade stora andelar av kommunernas fyrktal och de som hade höga absoluta röstetal som mycket få och problemet om den kommunala rösträttens ojämna fördelning som obetydligt. En annan bild får man emellertid, om man ser till antalet kommuner med olika slag av röstfördelning. Se härom nedanstående tabell.

5.5.3. Landskommuner med olika slag av röstfördelning 1871 och 1892

Tabell 10. *Landskommuner med olika slag av röstfördelning 1871 och 1892.*

Kommuner där en röstägare hade ett röstetal av	Antal		Andel i procent	
	1871	1892	1871	1892
över 1/2	54	44	2,3	1,8
1/10 – 1/2	1386	1315	58,9	55,1
1/20 – 1/10	709	777	30,1	32,6
Övriga kommuner	205	250	8,7	10,5
Summa kommuner	2354	2386	100	100

Källor: 1874 års utredning, s X och 120 f; 1895 års utredning, s XI och XVII ff.

Här framträder fåtalsväldet klart. Kommuner där någon hade andelar av 1/10 eller mer utgjorde betydligt över hälften av alla och hade minskat blott obetydligt från 1871 till 1892. År 1904 var andelen sådana kommuner så gott som oförändrat jämfört med 1892, 56,8 % mot 56,9 %.[62] Då drabbades emellertid röstägare med så höga andelar av det relativa maximum, som infördes år 1900.

Redan en andel av 1/10 gav en betydande makt i en kommun. Ofta vilade två stora röstetal i samma hand, t.ex. om en person röstade dels för eget fyrktal, dels genom fullmakt för en annans, eller då en bolagsdisponent röstade dels för bolaget, dels för egen inkomst. Röstägare med stora fyrktal var huvudsakligen godsägare, industriidkare eller löntagare med stora inkomster av statlig tjänst. Deras ställning gjorde det ofta möjligt för dem att utöva påtryckningar vid omröstningarna på underlydande och folk i beroendeställning. Vittnesbörd finns i besvärsmål om dylika påtryckningar.[63] Storfyrkarna hade ofta en självfallen sammanhållning, åtminstone i vissa typer av frågor, orsakad av gemensamma sociala och ekonomiska intressen. Alla dessa faktorer bidrog till att göra de många små röstetalens innehavare maktlösa i en stor del av landets kommuner.

5.5.4. Större röstägare och deras fyrktal 1871 och 1892

Trots allt ger tabell 10 intrycket att fåtalsväldet i varje fall inte ökade mellan 1871 och 1892. Då har man emellertid inte tagit hänsyn till hur de olika röstägargruppernas fyrktal utvecklades i förhållande till varandra. Om detta ger de båda statistiska utredningarna av 1874 och 1895 inga uppgifter. Ändå har sådana

uppgifter ett betydande intresse, om man vill se hur makten fördelade sig och försköts mellan olika samhällsgrupper. Emellertid finns möjligheter att ungefärligen beräkna "tusenfyrkarnas" andel av det totala röstetalet i landskommunerna och förskjutningen häri under perioden. I båda utredningarna lämnas nämligen uppgifter om röstetalet för den störste röstägaren i varje kommun i hela landet. I 1895 års utredning anges dessutom för varje landskommun den som hade det största röstetalet i vardera av de fyra röstägarkategorierna enskilda, menigheter, bolag och aktiebolag. Om man ur dessa uppgifter utväljer och summerar alla röstetal på 1000 fyrkar och däröver, kan man få en uppfattning om utvecklingen. En felkälla är uppenbar. Många kunde ha över 1000 fyrkar utan att ändå vara den störste röstägaren i kommunen (år 1871) eller i röstägarkategorien (år 1892). Särskilt i stora och fyrkstarka kommuner kunde under den som i utredningarna upptagits som störste röstägare rymmas många andra med 1000 fyrkar och däröver. Felkällans inverkan kan emellertid kontrolleras, ty det totala antalet "tusenfyrkar" anges i utredningarna. Det var 1012 år 1871 och 1771 år 1892. Hopsummeringen i utredningens tabeller av sådana röstägare, som dels var störst i sin kommun respektive (för år 1892) sin röstägarkategori och dels hade över 1000 fyrkar, ger ett antal för år 1871 av 658, för år 1892 av 1054. Andelen av "tusenfyrkar", vilkas röstetal man på angivet sätt får upplysning om, i förhållande till det totala antalet sådana röstägare är följaktligen ungefär densamma: för år 1871 65 % och för år 1892 59,2 %. Det är dessa andelar av "tusenfyrkarna", röstägare och röster, som redovisas i tabellen nedan. Att andelen är lägre för det senare året ger den verkan, att de siffror, som kan framräknas om ökningar från 1871 till 1892 visserligen bör bedömas som ungefärliga men har tendensen att ligga under de verkliga.

Tabell 11. *Större röstägare och deras fyrktal i landskommunerna 1871 och 1892.*[64]

Röstklass	Antal röstägare 1871	1892	Ökning	Antal fyrkar 1871	1892	Ökning
Identifierade toppröstare med						
1000–5000 röster	604	900	296	1 134 293	1 935 624	801 331
5001–10000 röster	37	92	55	257 913	640 556	382 643
10001–20000 röster	14	40	26	194 891	569 276	374 385
20001–30000 röster	2	15	13	45 129	361 272	316 143
30001–40000 röster	1	4	3	36 203	133 401	97 198
över 40000 röster	0	3	3	0	136 198	136 198
Summa identifierade toppröstare med						
över 5000 röster	54	154	100	534 136	1 840 703	1 306 567
över 1000 röster	658	1 054	396	1 668 429	3 776 327	2 107 898

Jämförelsen gäller som redan sagts 65,0 % av röstägare med vardera över 1000 röster år 1871 mot 59,2 % av samma grupp år 1892. Gemensamt för dem är att de noterats i rösträttsstatistiken av 1871 och 1892 som största röstägare i var sin kommun respektive (för 1892) i var sin röstägarkategori. För de röstägare, som hade minst 1000 röster men ej varit störst i dessa avseenden görs uppskattningar av fyrktalen i det följande. De utgör naturligtvis en felkälla, då man söker att draga allmänna slutsatser av siffrorna. Denna felkällas inverkan avtar emellertid med fyrktalens ökning. En röstägare med över 5000 fyrkar måste i de allra flesta kommuner ha varit den störste röstägaren och har alltså kommit med i siffrorna i tabell 11. Dessa siffror tillåter alltså vissa generella slutsatser. Först faller då i ögonen den mycket kraftigare ökningen i fyrktal hos de största röstägarna än av det totala fyrktalet. Detta senare steg mellan 1871 och 1892 med 64 % enligt tabell 7, tusenfyrkarnas i tabell 11 med hela 126 %, och de som röstade för över 5000 fyrkar var ökade sitt röstetal med 245 % under samma tid. Vidare är det påfallande, att röstetalen ökar snabbare ju högre röstklassen är. För röstägare med upp till 5000 fyrkar är ökningen 71 %, för röstägare med vardera 5001–10000 röster är den 149 %, för röstägare med 10001–20000 192 %.

Som komplettering till denna utredning kan fogas en uppskattning rörande de tusenröstare, som ej kommit med i tabell 11 ovan, eftersom de ej framträtt i statistiken som störste röstägare i kommunen respektive röstägarkategorin inom varje kommun. Deras antal är känt: de utgjorde 354 år 1871 och 717 år 1892. Om deras fyrktal finns inga uppgifter i statistiken. En utgångspunkt för en uppskattning är emellertid medeltalet för de ovan behandlade "identifierade" tusenröstare, som hade mellan 1000 och 5000 röster. Detta medeltal uppgick för år 1871 till 1878 fyrkar, för år 1892 till 2157 fyrkar. Man kan anta, att medeltalet för de oidentifierade tusenröstarna var för år 1871 1500 fyrkar, för år 1892 1800 fyrkar. Sammanställda med siffrorna i tabell 11 ger dessa uppskattningar följande resultat.

Tabell 12. *Tusenröstarnas fyrktal i landskommunerna 1871 och 1892.*
(Vissa av siffrorna är ungefärliga. Se kommentar i texten.)

Röstägargrupp	Antal röstägare 1871	1892	Antal fyrkar 1871	1892	Andel av hela fyrktalet 1871	1892
Största röstägare med minst 1000 röster var (enl. tabell 11)	658	1 054	1 668 429	3 776 327	11,3 %	15,6 %
Alla övriga röstägare med minst 1000 röster var	354	717	531 000	1 290 600	3,6 %	5,3 %

Tabell 12. forts.

Röstägargrupp	Antal röstägare 1871	1892	Antal fyrkar 1871	1892	Andel av hela fyrktalet 1871	1892
(1500 rö var 1871 1800 rö var 1892)						
Summa	1012	1771	2 199 429	5 066 927	14,9 %	20,9 %

Dessa beräkningar ger vid handen, att det lilla fåtal av landskommunernas röstägare, som hade mer än 1000 fyrkar, både år 1871 och 1892 endast tre promille av samtliga, innehade ett röstetal på cirka 15 % av det totala år 1871. År 1892 hade dessa röstägares andel vuxit till cirka 20 %.

5.5.5. Sammanfattning

Härav framgår åtminstone så mycket ovedersägligt, att det kommunala fåtalsväldet i landskommunerna under perioden 1871–1892 inte bara förblev orubbat, utan att det förstärkte sina positioner. Samma utveckling fortsatte under de följande åren och i stegrad takt. 1907 års utredning visade, att antalet röstägare med vardera minst 5000 fyrkar år 1904 stigit till 401 mot 154 år 1892, och att deras sammanlagda fyrktal uppgick till 5 524 087 mot 1 840 703 år 1892, en ökning på de tolv åren med 200 % av fyrktalet och 260 % av röstägarantalet.[65]

Dessa de största av de stora röstägarna ökade alltså i snabb acceleration under 1800-talet sin andel av landskommunernas totala fyrktal. De hade 3.6 % år 1871, 7.6 % år 1892 och 13.8 % år 1904. Deras andel var år 1871 0,2, år 1892 0,3 och år 1904 0,6 procent av samtliga röstägare. Efter 1900 års reform kunde de dock inte utnyttja fyrktal över 5000. År 1904 uppgick femtusenröstarnas andel av (det reducerade) fyrktalet till 4,8 %.

5.5.6. Olika faktorer som förstärkte fyrkväldet

Den utveckling till ökat fåtalsvälde med hjälp av fyrkskalan, som ovan anförda siffror illustrerar, förstärktes av en rad olika förhållanden på samma sätt som i städerna.[66] Folk med en och ett fåtal röster deltog likaväl i landskommuner som i städer mycket mera sällan än de med flera i de kommunala omröstningarna.[67] Dessutom hade godsägare goda möjligheter att kontrollera och påverka sina arrendatorers och anställdas röstande, och det förekom också att de utnyttjade dessa möjligheter.[68] Bruksägare kunde få röster av sina arbetare mot bönder.[69] Godsägare kunde t.o.m. mot lagens föreskrift lägga sig till med arrendatorernas rösträtt.[70] Sammanhållningen mellan de ekonomiskt och socialt ledande skikten

var på landsbygden lika naturlig som i städerna och tog sig uttryck bl.a. vid gemensamma affärsföretag som järnvägsbyggande, varvid ofta en minoritet av stora röstägare ur dessa grupper genomdrev aktieteckningar mot flertalets vilja.[71] Därvid förekom ofta ett i förväg organiserat samarbete mellan storfyrkarna.[72] Fullmaktsröstningen användes också i sådana sammanhang och den var över huvud taget mer till nytta för större än för smärre röstägare, eftersom en fullmakt gav så olika effekt i olika röstklasser.

Aktiebolagens rösträtt verkade också till att förstärka fyrkmakten i landskommunerna likaväl som i städerna och av samma skäl.[73] Aktieägande var ovanligt bland smärre inkomsttagare, och småposter av aktier fick stå tillbaka för aktiemajoriteter, då det gällde att utöva aktiebolagens kommunala rösträtt. Därigenom koncentrerades röstmakten. Aktiebolagens andel av röstägarna i landskommunerna var 1892 0,5 %, av fyrktalet 13,1 %.[74] Bland röstägare med fyrktal över 5000 var aktiebolagen 75 % samma år, och av dessa röstägares fyrktal hade de 80 %.[75] Av de röstägare, som år 1892 ensamma hade majoritet i sina kommuner, utgjorde aktiebolagen en tredjdel.[76] Efter år 1892 ökade ytterligare aktiebolagens andel av fyrktalen. Enligt 1904 års siffror var aktiebolagens andel av det totala oreducerade fyrktalet 18,2 %. Det nedsattes genom rösträttsbegränsningarna av år 1900 till 10,6 %. Av femtusenröstarna var 1904 80 % aktiebolag och av deras fyrktal hade aktiebolagen 85 %, alltså en ökning sedan 1892 med 5 % i båda fallen.[77]

Bolagsintressenas ställning vid kommunala omröstningar förstärktes genom att till bolagens rösträtt kunde läggas de högre tjänstemännens och även andra anställdas, vilket skedde på grund av lojalitet med bolaget eller under intryck av överordnades önskemål. Ofta röstade disponenten dels för bolaget, dels för eget högt fyrktal. Aktiebolagens snabba expansion både i antal och fyrktal, särskilt i vissa landsdelar, gjorde bolagsröstningen allt mer utmanande.[78] Särskilt inköpen av stora skogsarealer i Norrland bidrog härtill. Därvid visade sig vissa bolag f.ö. angelägna om att behålla den kommunala rösträtt, som följde med markförvärvet. När den odlingsbara jorden utlämnades till enskilda, skedde detta nämligen ej alltid genom arrende utan i andra former, som gav bolagen den kommunala rösträtten över egendomen.[79] Om den oerhörda röstövervikt i vissa kommuner, som den fortskridande industrialiseringen lade i bolagens hand, kan en uppfattning erhållas av framställningen i avsnitt 5.5.8.2. nedan.

5.5.7. Om röstskalans användning i praktiken

Röststatistikens siffror om röstfördelning och redogörelsen för olika faktorer, som förstärkte fyrkmakten, ger emellertid, som förut framhållits rörande städernas rösträttsförhållanden,[80] inte hela sanningen om hur den kommunala rösträtten fungerade. Från många kommuner finns uppgifter om att den graderade

röstskalan alls inte användes, utan att man kom överens utan omröstning eller att man röstade per capita.[81] Men å andra sidan, om omröstningar ej förekom, betyder ju detta inte, att fyrkskalan saknade betydelse. På en stämma i en landskommun visste ju oftast de deltagande, var röstmakten satt. I de fall då olika intressen stod mot varandra och röstmakten var ojämnt fördelad, avstod säkert ofta en majoritet av röstägare med en minoritet av fyrktalet från att driva saken till votering.[82] Varför skulle de söka strid i onödan? I de fall då lika rösträtt användes gällde det nog ofta mindre viktiga ärenden, men det kan också vara en rest av de äldre beslutsformer, som förekom i sockenstämmorna på landet sedan urminnes tid.[83] Om frekvensen i hela landet av så demokratiska beslutsformer finns inga uppgifter, men det är rimligt att anta att de var rena undantag. Det är vidare sannolikt, att de förekom mer i sådana landsdelar, där industrialiseringen hade föga betydelse, än i andra. Liksom eljest hade ju industrialiseringen den effekten, att sociala och ekonomiska motsättningar uppkom eller skärptes. För bolag och andra stora inkomsttagare erbjöd fyrkskalan en enastående möjlighet att genomdriva beslut mot majoriteter av andra röstägare. Även om denna möjlighet inte alltid användes, fanns den till hands.

5.5.8. Regional fördelning av stora röstägare i landskommunerna 1871 och 1892.

De stora röstägarnas tilltagande makt på landsbygden och speciellt bolagens expansion påtalades allt ivrigare av reformvännerna mot slutet av seklet som ett skäl för en rösträttsbegränsning och argumentet godtogs långt in i de konservativas led.[84] I vilken grad återspeglar därvid riksdagsdebatten de förhållanden som rådde ute i landets olika delar? För att kunna bedöma om riksdagsmännens aktivitetsgrad i den kommunala rösträttsfrågan hade något samband med hur pass ojämn rösträttsfördelningen var i deras valkretsar, kan det vara av intresse att se var i landet fyrkkoncentrationerna fanns och var de snabbast tilltog. Om detta ger tabell 13 besked.[85]

5.5.8.1. Antal stora röstägare och fyrktal i olika län

Tabell 13. *Regional fördelning av stora röstägare i landskommunerna 1871 och 1892. Antal röstägare och fyrkar.*

	Röstägare med största fyrktalet i sina kommuner och med ett röstetal av mellan									
	1 000 – 5 000		5 001 – 10 000		10 001 – 20 000		20 001 – 30 000		Över 30 000	
Län	1871	1892	1871	1892	1871	1892	1871	1892	1871	1892
B	44	60	2	4	0	1	0	0	0	1
	81 360	111 909	11 245	24 346		10 068				34 228

Tabell 13. forts.

Län	Röstägare med största fyrktalet i sina kommuner och med ett röstetal av mellan 1 000 – 5 000		5 001 – 10 000		10 001 – 20 000		20 001 – 30 000		Över 30 000	
	1871	1892	1871	1892	1871	1892	1871	1892	1871	1892
C	25	32	6	8	1	1	0	1	0	1
	48 066	62 463	37 727	53 144	11 125	14 303		25 122		30 445
D	54	72	2	4	0	1	0	0	0	0
	98 092	126 267	11 970	28 122		18 062				
E	43	60	0	5	2	2	0	1	1	0
	71 628	102 350		33 370	28 203	21 736		20 235	36 203	
F	18	31	0	1	0	1	0	0	0	0
	30 602	48 785		5 385		13 452				
G	11	23	0	2	0	0	0	0	0	0
	18 559	40 628		13 067						
H	34	45	0	1	0	0	0	0	0	0
	67 405	92 393		5 800						
I	5	3	0	0	0	0	0	0	0	0
	6 230	4 530								
K	7	14	0	0	0	1	0	0	0	0
	14 829	30 323				15 214				
L	46	61	0	1	0	0	0	0	0	0
	90 921	120 179		7 133						
M	86	134	1	6	0	4	0	3	0	1
	158 882	277 893	5 317	43 013		64 987		72 595		42 766
N	20	29	0	1	0	0	0	0	0	0
	28 761	45 087		9 848						
O	8	17	2	3	0	4	1	0	0	0
	15 982	33 399	13 302	24 021		53 591	20 129			
P	20	34	2	6	1	3	0	0	0	0
	32 377	70 698	10 924	44 020	15 424	48 805				
R	40	65	0	0	1	2	0	0	0	0
	64 413	108 955			13 956	36 981				
S	30	48	5	10	1	5	0	1	0	0
	69 223	95 221	36 945	68 021	12 731	67 419		24 441		
T	29	59	3	12	1	2	0	1	0	1
	59 937	114 775	21 788	84 658	10 539	29 355		26 626		38 248
U	23	50	1	5	0	1	0	1	0	0
	43 322	101 836	5 894	36 921		14 677		20 209		
W	18	35	4	7	2	3	0	0	0	0
	40 763	70 189	26 929	52 552	34 395	50 214				
X	15	36	4	6	4	5	0	2	0	1
	34 355	68 625	28 844	44 148	50 343	66 884		50 193		48 114
Y	17	47	4	5	1	1	1	5	0	2
	34 572	117 459	28 808	31 787	18 175	11 218	25 000	121 851		75 798
Z	3	13	0	1	0	1	0	0	0	0
	2 723	22 702		5 978		10 255				
AC	3	14	2	3	0	1	0	0	0	0
	10 544	27 186	12 577	19 964		13 278				
BD	4	18	1	1	0	2	0	0	0	0
	10 837	42 132	5 643	5 258		23 080				

5.5.8.2. Stora röstägare i de olika länen

Tabellen visar, att de största röstetalen var ojämnt fördelade över landet. I Upplands bruksbygder, särskilt i Örbyhus och Olands härad, fanns gott om höga röstetal. År 1871 fanns det sex med mellan 5000 och 10 000 röster, därav Österby bruk med 7948 och Örbyhus gods i Vendel med 7141 som de största.[86] Allra mest i Uppland år 1871 hade dock Elvkarleö bruk i Älvkarleby (11 125). Stor röstägare samma år var även Ludvig af Ugglas på Forsmarks bruk i Roslagen (6197). År 1892 hade antalet bruk med mellan 5000 och 10 000 fyrkar i denna del av landet ökat, ytterligare några låg strax under 5000 och därtill fanns här nu ett par av landets allra största röstägare, nämligen Skutskärs bruk i Älvkarleby och Österby bruk i Film 30 445 resp. 25 122 fyrkar. Även i Brännkyrka, en grannkommun till Stockholm, fanns många stora bolag, störst ett med 34 228. Det var förmodligen Reymersholms Nya Spritförädlings AB, men identifieringen är inte helt säker i denna stora och fyrkrika kommun.

Även i Södermanlands och Östergötlands län låg de största röstetalen i bolagens händer. Störst var Motala Verkstad med 36203 år 1871 och 20235 år 1892, således en kraftig minskning. År 1871 hade Åkers styckebruk 5766, och fideikommisset Eriksberg i Stora Malm under ätten Bonde hade 6204. Störst 1892 i dessa län efter Motala Verkstad var Verbols Fabrik AB i Östra Vingåker med 18062 och Finspongs styckebruk i Risinge med 10504. Ytterligare nio bolag låg det året över 5000 röster och därtill en enda godsägare, Bonde på Eriksberg. Förekomsten av de högsta röstetalen var på det hela taget glesare i Södermanland och Östergötland än i Uppland.

I Småland var de ännu mer sällsynta. I toppen låg Husqvarna Vapenfabriks AB med 13452 år 1892. Ytterligare blott två bruk och två storgodsägare hade samma år mer än 5000 fyrkar.

Gotland hade inte ens 1892 någon så stor fyrkägare, Blekinge, Kristianstads och Hallands län vardera bara en. Ingenstans i landet var de största röstetalen så sällsynta som i dessa landsdelar. De hade år 1892 13 % av de röstberättigade men bara 2 % av röstägarna med över 5000 fyrkar.[87] Mest hade Bubbetorps gods i Blekinge, 15214.

I Malmöhus län fanns 14 röstägare år 1892 med mer än 5000 röster, vilket motsvarade den andel, som länet hade av landets alla röstberättigade (9 %). Sju av de fjorton var sockerbruksbolag, och de största av dem låg i Brågarp (42766), Säby (25129), och Källstorp (23280). Därtill kom tre stora stenkolsbolag i Södra Vram (24186), Höganäs (18266) och Bjuv (16568) samt ett par cementfabriker i Oxie och Lomma. Alla dessa bolag låg i industriområdet efter kusten från Luggude härad i norr till Oxie i söder. Endast två av 5000-röstarna år 1892 byggde sitt fyrkinnehav huvudsakligen på jord. Den snabba utvecklingen av industrin framgår av att år 1871 hade Höganäs gruvbolag varit ensam 5000-röstare i länet.

Störste röstägare i Göteborgs- och Bohus län år 1871 var Rosendals AB i Mölndal med 20129. År 1892 var Jonsereds Fabrikers AB störst med 15081. I detta län fanns landets fyrkrikaste kommun, Örgryte, granne till Göteborg, med inte mindre än 195 530 fyrkar. Här är det svårt att identifiera de största röstägarna liksom i två andra grannkommuner till Göteborg, nämligen Fässberg och Lundby, som också hade stora totala röstsiffror. En stor röstägare i Lundby år 1871 var dock Lindholmens Mek. Verkstad, ägd av Motala Verkstad (7484).

I de två stora västgötalänen var kommunerna fler till antalet och mindre till storleken och fyrktalet än någon annanstans i landet.[88] Höga röstetal var sällsynta ännu år 1892. De fanns blott efter Göta älv, i Marks härad och vid Tidaholm, där de alla utgjordes av industrier, samt vid Göta kanal, där innehavaren av Fimmerstads gods taxerades för 19069 år 1892 mot 13956 år 1871.[89] Största industrin var Trollhättans Mek. Verkstad med 15402 år 1871 och 19592 år 1892.[90] Sistnämnda år hade Vargöns AB i Västra Tunhem 19155 och Tändsticksbolaget Vulcan 17912. Antalet 5000-röstare steg kraftigt från 1871 till 1892. Alla utom en var industrier.

Värmlands och Örebro län karakteriserades av sin betydande järn- och trävaruindustri. Detta visar sig även i kommunalstatistiken. Här fanns landets tätaste förekomst av storröstägare. De två länen hade 1892 9 % av landets kommunalt röstberättigade och hela 20 % av dess femtusenröstare. År 1871 var siffrorna nästan desamma: 10 % respektive 19 %. Också förekomsten av noterade röstägare med mellan 1000 och 5000 röster var exceptionellt hög här, nämligen 75 på 58 kommuner i Örebro län och 64 på 87 kommuner i Värmlands län år 1892. År 1871 var Värmlands största röstägare Persbergs gruvbolag i Färnebo kommun (12731) och Örebro läns största Hellefors bruk (10539). År 1892 låg det belgiska bolaget La Vielle Montagne, som ägde Åmmerbergs zinkgruvor i topp med 38248 fyrkar men utan rösträtt. Skyllbergs bruk i Lerbäcks socken hade 26626, Uddeholms AB i Ransäter i Kils härad 24441 och Hellefors bruk 18967. I Norra Råda i Älvdals härad hade Uddeholmsbolaget 17360 fyrkar och behärskade genom de samverkande företagen Nordmarks-Klarelfens Jernvägs AB och Stjerna AB i samma kommun ytterligare 10115 respektive 10008 fyrkar där.[91] I Färnebo fanns 1892 sex femtusenröstare, varav två med över 10000, nämligen Storfors Bruks AB, 17635, och Persbergs gruvbolag, 12301.

Frekvensen av höga röstetal var lägre i Västmanlands och Kopparbergs län. I det förra fanns 1871 bara en femtusenröstare, nämligen Skultuna Bruks AB, och 1892 två röstägare med över 10000 fyrkar, nämligen Fagersta Bruks AB med 20209 och Surahammars Bruks AB med 14677, samt ytterligare fem över 5000. I Dalarna hade Stora Kopparbergs Bergslag både 1871 och 1892 största röstetalet i två kommuner, nämligen Falu landsförsamling (19979 resp. 15396) och Stora Tuna (14416 resp. 17359). Bara en röstägare till låg i samma storleksklass:

Klosters Bruks AB i Långshyttan med 17459 år 1892. För övrigt fanns sju över 5000 år 1892 mot fyra år 1871. Alla röstägare med över 5000 i dessa båda län var bolag, som sysslade med järnhantering.[92]

Landets största röstägare i en kommun år 1892 fanns i Gävleborgs län, nämligen Ljusne-Woxna AB i Söderala med 48114 fyrkar för skogsinnehav och sågverksdrift.[93] I samma kommun och samma bransch fanns samma år två andra fyrkjättar, Bergvik och Ala Nya AB och Svartviks AB med 26376 resp. 14635. Tillsammans hade de tre bolagen en knapp majoritet av kommunens hela röstetal, som var 166 963. I länet fanns för övrigt mycket gott om storröstägare, både skogsägare, skogsindustrier och järnbruk. Bland de största må nämnas även Sandvikens Jernverk AB med 23817, Orsa sockens jordägare i Los kommun med 15000, Kopparbergs och Hofors sågverks AB i Ockelbo, med 15023, Strömbackaverken i Bjuråker med 11605 samt Storviks sulfit AB i Ovansjö med 10621. I länet fanns 1892 bara två procent av landets kommuner, fem procent av dess kommunalt röstägande men hela nio procent av alla landets femtusenröstare. Alla var bolag. Utvecklingen sedan 1871 hade varit mycket snabb. Då hade bara fyra haft över 10000, alla industrier med Hofors bruk i Ovansjö (14218) och Sandvikens järnverk (14128) i topp.

Nästan lika många femtusenröstare fanns i Västernorrlands län år 1892 och ingenstans i landet var de allra största röstetalen, de över 20000, så talrika som där. Skönviks AB med stora skogar och sågverk hade 45318 i Skön och 23217 i Timrå, Vifsta Varvs AB 26481 också i Timrå, där de båda bolagen tillsammans hade 54 % av kommunens hela röstetal. I Njurunda hade Dickson & Co 30480, i Gudmundrå Kramfors AB 26423, i Ytterlännäs Graningeverken AB 24665 och i Själevad Mo och Domsjö AB 21065 fyrkar. År 1871 hade de båda största varit Vifsta Varv med 25000 och Skönviks AB med 18175 i Skön. Trävaruindustrins expansion var under denna period enorm, och den avspeglade sig i fyrktalen.

I de tre återstående länen var antalet storröstare mindre. Endast nio över 5000, varav fyra över 10000. Störst var (1892) AB Ytterfors-Munksund med 12077 i Piteå landskommun och 11003 i Neder-Kalix, Mo och Domsjö AB i Umeå landskommun med 13278 samt Hjärpens Cellulosafabrik i Undersåker med 10255. År 1871 fanns i dessa tre län bara tre femtusenröstare.

5.5.8.3. Sammanfattning rörande förekomsten i landet av stora röstägare

Som en sammanfattning kan konstateras, att det främst var i bruksbygder och sågverksdistrikt i Svealand och södra Norrland samt i Skånes industriområde som de högsta röstetalen förekom. Dessutom fanns rätt många i storstädernas grannskap samt i industrialiserade kommuner i Öster- och Västergötland. I övrigt var fyrktal över 5000 mycket sällsynta och över 10000 rena undantag.

Utvecklingen av de högsta röstetalen och tillväxten av röstägare med över 5000

fyrkar skedde hastigast i stort sett i samma områden, där de 1892 var vanligast. Allra snabbast skedde den i Malmöhus, Värmlands och Örebro län. I Gävleborgs och Västernorrlands län ökade antalet likaså starkt men ännu snabbare fyrktalen. Många av de verkliga fyrkjättarna växte upp här under perioden 1871–1892. I jämförelse härmed företer utvecklingen en viss stagnation i vissa andra områden, såsom i Uppland och i Kopparbergs län.

5.5.9. Regional fördelning av stora röstandelar

Den redogörelse som här givits om de allra största fyrktalens förekomst, innehavare, regionala fördelning och tillväxt är av intresse, om man vill försöka förstå debatten i den kommunala rösträttsfrågan. Ett system som kunde ge en röstägare tusen- och tiotusenfaldigt större inflytande än en annan måste, när fakta blev kända, för allt flera ha framstått som en abnormitet, särskilt påfallande eftersom den ekonomiska utvecklingen i landet gjorde förekomsten av dylika storröstägare allt vanligare och eftersom deras fyrktal ökade snabbare än andras.

Emellertid gav ju inte de höga fyrktalen i och för sig en avgörande makt i de kommunala omröstningarna. Den totala röstsumman i de enskilda kommunerna varierade mycket kraftigt mellan å ena sidan Örgryte (195 530), Skön (181 988) och Brännkyrka (128 447) och å den andra landskommuner i Älvsborgs län, där femton låg under 1000 fyrkar. Ganska blygsamma fyrktal kunde innebära majoritet eller näst intill i vissa kommuner. I en mängd andra kunde ett litet fåtal röstägare styra i samverkan utan att de var för sig nådde upp till särskilt höga röstetal.

Om förekomsten av dylikt fåtalsvälde i landet som helhet har ovan talats. Nu gäller det den regionala fördelningen. I vilka delar av landet var det vanligast? Var ökade det mest? Dessa och andra frågor besvaras i tabell 14.

Tabell 14. *Stora röstkoncentrationers fördelning på olika län 1871 – 1892*

Län	Antal kommuner		Kommuner där en röstägare hade mer än halva fyrktalet		Kommuner där en röstägare hade mer än 1/10 av hela fyrktalet		Andel kommuner i % av det totala, där en röstägare hade mer än 1/10 av hela fyrktalet		
	1871	1892	1871	1892	1871	1892	1871	1892	För-ändring
B	111	109	5	2	84	77	75,7	70,6	– 5,1
C	85	85	7	4	70	70	82,4	82,4	± 0
D	92	92	3	3	81	79	88,0	85,9	– 2,1
E	148	149	–	–	95	92	64,2	61,7	– 2,5
F	126	127	1	–	57	58	45,2	45,7	+ 0,5
G	85	85	–	1	42	40	49,4	47,1	– 2,3
H	100	101	–	–	53	44	53,0	43,6	– 9,4

Tabell 14 forts.

Län	Antal kommuner		Kommuner där en röstägare hade mer än halva fyrktalet		Kommuner där en röstägare hade mer än 1/10 av hela fyrktalet		Andel kommuner i % av det totala, där en röstägare hade mer än 1/10 av hela fyrktalet		
	1871	1892	1871	1892	1871	1892	1871	1892	Förändring
I	93	93	3	1	64	49	68,8	52,7	– 6,1
K	33	35	1	3	9	9	27,7	25,7	– 2,0
L	144	143	3	3	74	68	51,4	47,1	– 4,3
M	240	241	6	7	161	152	67,1	63,1	– 4,0
N	86	86	1	1	51	46	59,2	53,5	– 5,7
O	84	86	–	–	23	21	27,4	24,4	– 3,0
P	220	220	6	2	123	116	55,9	52,7	– 3,2
R	260	260	11	9	202	178	77,7	68,5	– 9,2
S	86	87	3	1	50	49	58,1	56,3	– 1,8
T	57	58	–	3	37	39	64,9	67,2	+ 2,3
U	68	68	1	–	51	44	75,0	64,7	–10,3
W	45	47	1	1	25	22	55,6	46,8	– 8,8
X	47	47	1	1	31	28	68,1	59,6	– 8,5
Y	63	63	1	1	31	36	49,2	57,1	+ 7,9
Z	56	58	–	–	18	20	32,1	34,5	+ 2,4
AC	13	25	–	–	4	11	30,8	44,0	+13,2
BD	12	21	–	1	4	11	33,3	52,4	+19,1
Hela landet	2 354	2 386	54	44	1 440	1 359	61,2	56,9	– 4,3

Källor: 1874 års utredning, s X, 120 f, och 1895 års utredning, s. XVII ff och 116 ff.

Röstägare med mer än hälften av sin kommuns röstetal var vid båda undersökningstillfällena vanligast i Skaraborgs län men hade minskat från 1871 till 1892. Även Malmöhus län hade många ensammajoriteter, och där noteras en ökning mellan samma år. Ännu mer ökade de i Örebro län. Tendensen är dock allmänt vikande, särskilt anmärkningsvärt i Upplands bruksbygder och i Älvsborgs län, där förekomsten varit hög 1871.

En något avvikande bild ger frekvensen av röstandelar på upp till 10 %. Härvidlag låg Uppland och Södermanland i särklass, högt över riksgenomsnittet. Skaraborgs och Malmöhus län intog även i fråga om dessa röstandelar topplatser i statistiken liksom Örebro och Västmanlands län. Högst ovanliga var dylika röstandelar i Blekinge och Göteborgs och Bohus län, ovanliga även i Jämtlands län. De övriga länen låg 1892 ganska nära genomsnittet för riket, 57 % av landskommunerna.

Den kraftigaste ökningen under åren 1871–1892 av antalet kommuner med så stora röstandelar som 1/10 och mer på en hand skedde i Norrland, bortsett från Gävleborgs och Jämtlands län. Ökningen får ses mot bakgrund av skogsindus-

trins snabba tillväxt i kustkommunerna under dessa år. Dock nådde dessa norrlandslän trots den kraftiga ökningen inte upp till riksgenomsnittet år 1892. Ökning noteras också för Örebro län, men i övrigt visar tabellens siffror stagnation eller minskning. Anmärkningsvärt är, att Uppsala län stannade kvar på den höga nivån, fyrktalskoncentration på 1/10 och mer i hela 82.4 % av alla länets kommuner, medan i landet som helhet andelen av dylika kommuner sjönk från 61.2 till 56.9 %. I Gävleborgs län, i norra Svealand, i Skaraborgs län samt i vissa delar av Småland sjönk andelen kommuner med tiondelsinnehav särskilt kraftigt.

5.6 Fyrkmaktens användning

5.6.1. Hur användes de höga röstetalen?

När verkningarna av de kommunala rösträttsbestämmelserna skall belysas, räcker det inte med att hänvisa till rösträttsstatistiken. Man måste också söka ta ställning till frågan: hur användes de höga röstetalen? En del vittnesbörd finns i den samtida debatten om att den graderade skalan i vissa kommuner aldrig kom till användning.[94] Men ännu flera är uppgifterna i riksdag och press om att de användes så att majoriteter av röstägare nedröstades av fyrkstarkare minoriteter, ofta i former och till ändamål som kan betecknas som maktmissbruk.[95] Sådana uppgifter förekommer spridda över hela den period, som denna avhandling omspänner (1862–1900).

5.6.2. Tryckta samlingar av kommunala besvärsmål.

Ett bättre underlag för att bedöma frågan om fyrkmaktens användning än vad dessa spridda uppgifter kan erbjuda finns emellertid, nämligen de kommunala besvärsmålen. Besvär över beslut i städer och landskommuner riktades i stor omfattning till i första instans länsstyrelser, i andra Kungl. Maj:t. Ett urval av Kungl. Maj:ts utslag i dessa mål finns publicerat.[96] I många av dem belyses rösträttens användning. Denna tryckta prejudikatsamling har utnyttjats för att belysa kommunalförvaltningens funktion både av samtid och eftervärld.[97] Särskilt har därvid uppmärksammats kommunala beslut om bidrag till järnvägsbyggande, delvis därför att i sådana ärenden ofta förekom, att minoriteter segrade i omröstningarna med hjälp av sina höga fyrktal.[98]

5.6.3. De otryckta besvärsmålen

5.6.3.1. Primärmaterialets omfattning

En bättre källa än det tryckta urvalet är självfallet det otryckta primärmaterialet, som förvaras dels i Riksarkivet (mål som fördes till Kungl. Maj:t), dels i de olika länsarkiven (mål som stannade på länsstyrelsenivå). En systematisk genomgång av detta material skulle avsevärt öka vår kunskap om hur den kommunala förvaltningen fungerade i praktiken, men det är överflödande rikligt och delvis svårtillgängligt. En dylik forskaruppgift faller även utom ramen för denna avhandling, som främst är en undersökning av debatten om den kommunala rösträtten. Källmaterialet inbjuder emellertid till fortsatt bearbetning, och min avsikt är att i annat sammanhang utnyttja det för att söka belysa vissa aspekter av kommunalförvaltningens funktion. Här finns plats för många forskares insatser.

5.6.3.2. Avsikt med och underlag för här framlagda avsnitt

Avsikten med det avsnitt, som här framlägges, är alltså begränsat. Det söker ge en konkret bild av hur det kunde gå till ute i landskommunerna, då motsättningar mellan olika röstägargrupper var stora och betydande ekonomiska intressen stod på spel. Underlaget är kommunala besvärsmål till Kungl. Maj:t under perioden 1863–1900. I sakregistren till Civildepartementets ingående diarier för denna period finns under rubriken "Kommunala angelägenheter rörande landskommuner" cirka 1400 besvärsmål. Övriga grupper av besvärsmål tillsammans, under rubrikerna "Stad", "Stadsfullmäktige", "Val", "Rösträtt", "Kommunalutskylder", "Kommunalförfattningarna", "Kommunalstyrelse", "Kommunala uppdrag" och "Kommunalavgifter" uppgår till ungefär samma antal. Av dessa drygt 2800 mål har jag undersökt drygt 600. Undersökningen omfattar huvudsakligen besvär från landskommuner. Det visade sig nämligen i första skedet av undersökningen, att frågor av den natur det här gäller, alltså om användande av den graderade rösträtten, ytterst sällan togs upp i stadskommunala besvärsmål. En förklaring är, att i de flesta städer graderad rösträtt användes endast vid val av stadsfullmäktige. Vissa besvärsmål också rörande städer av intresse för frågan om den graderade skalans funktion i praktiken har dock påträffats, men alltför få för att ge underlag för en allmän uppfattning.[99]

5.6.3.3. Urvalsprinciper. Varför järnvägsmål?

De 611 mål som genomgåtts gäller alltså nästan uteslutande landskommuner. Något representativt urval har inte gjorts. I stället har de mål undersökts, i vilka oftare än i andra gruppmotsättningar uppstått. En preliminär genomgång visade, att så oftast var fallet rörande bidrag till järnvägar, kanaler, hamnar etc., vidare

frågor om kommunens fastigheter, dvs uthyrning, arrendering, inköp och försäljning av sådana, om fattigvårdens utformning, om val och rösträtt samt om grunderna för kommunal utdebitering. Det är sådana mål som undersökts. De som sålunda förbigåtts är främst den typ av mål, där en enskild person av egna bevekelsegrunder och ej som företrädare för ett mera allmänt intresse överklagat ett kommunalt beslut.

Redan samtiden uppmärksammade, att beslut om bidrag till enskilda järnvägar i högre grad än andra frågor blev föremål för motsättningar i landskommunerna under 1800-talets senare del. De kommunala järnvägsbidragen var också på riksplanet en stor tvistefråga. Den sammankopplades ofta med frågan om den kommunala rösträttens utformning.[100] Det är därför naturligt, att just järnvägsfrågorna ägnas särskilt intresse. Alla dylika mål, som fördes till Kungl. Maj:t under perioden 1863–1900, har undersökts, 211 mål.

5.6.3.4. Frågeställningar

Ur detta material skall här sökas svar på vissa frågor av intresse: a) förekom det ofta att majoriteter av röstägare nedröstades av fyrkstarkare minoriteter? b) var voteringar över huvud taget vanliga? c) kom de högsta röstetalen till användning? d) utnyttjade bolagen sina röstetal? e) i de fall då fyrkmakten gjordes gällande, skedde det till egen fördel och mot flertalets vilja? – Förutom svar på dessa frågor har materialet även givit en intressant om än rapsodisk inblick i kommunal praxis i andra avseenden och av länsstyrelsers och andra myndigheters handläggning av kommunala ärenden.

5.6.3.5. Källmaterialets representativitet

Innan redogörelsen börjar om vad undersökningen givit i dessa avseenden, måste materialets källvärde diskuteras. Det gäller då bl.a. hur pass representativt materialet är. För det första erinras då om att blott mål i högsta instans har undersökts. Flertalet överklaganden stannade på länsstyrelsenivå.

För det andra utgjorde ju besvärsmålen endast en del av alla de fall, där fyrktalen användes på det sätt, som här är av intresse. Om besvären skulle vinna framgång krävdes, att man kunde hänvisa till att besluten fattats i strid med allmän lag eller författning eller att beslutet kränkt någons enskilda rätt eller vilat på orättvis grund eller överskridit beslutsfattarnas befogenhet eller eljest tillkommit olagligt.[101] Om det inte fanns grund för att påstå något av detta, har helt säkert i de flesta fall de missnöjda avstått från att överklaga, speciellt till högsta instans, även om de ansåg sig ha skäl att klaga över fyrkmaktsförtryck. I alla de mål som undersökts, drygt 600, förekommer också hänvisning till sådant missbruk av fyrktalen endast som ett motiv bland andra.

För det tredje kan i de undersökta besvärsmålen många omröstningar ha skett utan att de omnämns i akterna. Om nämligen det överklagde beslutet fattats inte bara med fyrktals- utan även med röstandemajoritet, fanns ingen orsak för de klagande att nämna voteringssiffror. Dessutom är det sannolikt, att de klagande i sina besvärsmotiveringar ofta avstått från att särskilt påtala, att beslut fattats av ett fåtal mot röstägarnas flertal, i de fall så skett, eftersom ett sådant förfarande ju dels var fullt lagligt, dels var så vedertaget av myndigheterna, att det inte ens lönade sig att åberopa det som besvärsskäl.

Slutsatsen av det förda resonemanget blir, att besvärsmaterialet inte kan fånga in annat än en mycket ringa del av alla de kommunala beslut, där fyrktalen använts, ens där de använts för att besegra majoriteter av röstägare, där de använts av bolag och där de använts av ett fåtal röstägare i eget intresse mot flertalets.

Även om man alltså i stort sett måste avstå från kvantitativa uppgifter, ger det här använda besvärsmaterialet ändå en ganska god belysning av hur det kunde gå till i de svenska kommunerna under fyrktalsepoken.

Rörande järnvägsmålen finns emellertid något bättre möjligheter att få en uppfattning om materialets representativitet än för övriga mål. Man kan göra en uppskattning av hur stor andel av sådana beslut i landskommunerna, som överklagades till Kungl. Maj:t. Enligt kommunallagen fick nämligen kommunerna ta lån på mer än två år först efter regeringens godkännande.[102] Aktieteckning var det sätt att bidraga till enskilt järnvägsbyggande, som nästan alltid användes, och lån var den i särklass vanligaste formen att finansiera kommunens aktieteckning. Kostnaden kunde då fördelas över ett stort antal år, och kommunalskatten behövde inte höjas så drastiskt, som annars ofta nog blev fallet.[103] Mängden av ansökningar om godkännande av järnvägslån kan jämföras med mängden av besvär till Kungl. Maj:t över kommunalstämmobeslut om sådana lån. Uppgifter står till buds för perioden 1870–1899. Under denna tid ingavs 711 dylika ansökningar och 136 dylika besvär, dvs besvären utgjorde 19 % av ansökningarna.[104] Det är en hög andel i betraktande av alla bortfallsmöjligheter.

5.6.3.6. Källmaterialets olika beståndsdelar och deras källvärde.

Besvärsmaterialet har skiftande källvärde. Det omfattar till att börja med de kungliga breven och resolutionerna i civildepartementets registratur. Där sammanfattas målen helt kort och Kungl. Maj:ts utslag meddelas. Sammanfattningen är ofta ofullständig, och till det som utelämnats hör många gånger uppgifter om votering och voteringssiffror. Kungl. Maj:ts motivering till utslaget är oftast kort och stereotyp, eftersom regeringen som regel fattade samma beslut som länsstyrelsen tidigare gjort och kunde ansluta sig till dess utförligare motivering.

Vidare finns konseljakterna. De innehåller huvudsakligen partsinlagor, nämligen de klagandes besvärsskrivelser till Kungl. Maj:t och (oftast) Kungl. Befallningshavande, vidare förklaringar över besvären avgivna vid stämmor för icke klagande och (ibland) de klagandes slutliga påminnelser. I de fall besvärsskrivelse och förklaring till K.B. saknas, finns de refererade i K.B:s utslag, som alltid ingår i akten. Uppgifter i partsinlagor bör givetvis bedömas med försiktighet. Genomgående har dock siffror över avgivna fyrkar, antal röstande och deras röstetal godtagits, om sådana uppgifter inte motsagts av den andra parten. Svårare att bedöma har varit påståenden om att beslut genomdrivits med hjälp av fyrkmakt till egen nytta och till förfång för flertalet av de röstägande. I sådana fall måste en källvärdering ske i varje enskilt fall. Därvid bör man påminna sig, att eftersom användandet av fyrkmakten på ett sådant sätt som ovan sägs, inte i och för sig utgjorde ett giltigt skäl för överklagande, måste de klagande anföra formella brister i beslutsproceduren för att alls ha några utsikter att nå sitt mål. Påståenden om dylika brister i besvärsmaterialet bör därför bedömas med extra stor försiktighet.

I de undersökta akterna förekommer i allmänhet kommunalstämmoprotokoll i avskrifter eller utdrag, både från den stämma där det överklagade beslutet fattades och från följande stämmor för icke klagande röstägare, som sammankallats för att yttra sig över besvären. Protokollen kompletterar ofta partsinlagorna, men måste även de utnyttjas med försiktighet. De ger ju mestadels bara majoritetens version, ty minoriteten framträder sällan i reservationer. Ibland kan dock majoriteten ha skiftat, och då kompletterar protokollen varandra. Att ett protokoll justerats är ingen garanti för dess riktighet. Ibland skrevs de innan stämman hållits. Det förekom t.o.m. att de var tryckta i förväg.[105] Uppgifter i protokollen om votering, röstsiffror och antal röstande, i de fall de förekommer, har dock godtagits.[106]

I många av akterna finns bilagor av olika slag: intyg, avskrifter eller utdrag av röstlängder, fullmakter, etc. De ger ofta värdefulla upplysningar. Fr.o.m. 1886 förekommer relativt fullständiga sammanställningar av målen, gjorda på departementet som underlag för föredragning. Av dem kan man bättre än i resolutionerna se, vilka skäl som varit avgörande för Kungl. Maj:ts beslut.

5.6.4. Hur ofta förekom fyrkröstning i järnvägsmål?

Hur vanligt var det, att besluten om järnvägsbidrag fattades genom fyrkröstning? I riksdagsdebatten förekom ibland uppgifter om att fyrkskalan aldrig kom till användning utan att besluten fattades i endräkt eller efter omröstning per capita. Mot detta kan anföras, att av samtliga besvärsmål mot kommunala beslut i landskommuner, städer och landsting under perioden 1863–1900, vilka gällde bidrag till järnvägsbyggen, sammanlagt 211 mål, finns uppgifter i 128, att

votering efter fyrk ägt rum, en andel av 60 %. I många av målen omtalas f.ö. mer än en votering. Som ovan utvecklats, är det sannolikt att andelen av voteringsbeslut är betydligt större, än materialet lämnar upplysning om. Det synes uppenbart, att järnvägsmålen vållade stor oenighet i kommunerna och att fyrktalsröstning ofta fick tillgripas för att genomdriva beslut.

5.6.5. Hur ofta segrade röstägarminoriteter med hjälp av större fyrktal?

Att fyrkvotering ägt rum minst en gång i vart och ett av 128 besvärsmål mot järnvägsbidrag under perioden 1863–1900 har ovan framhållits. I hur många av dem stod en minoritet av stämmans deltagare som segrare med hjälp av sitt högre fyrktal? Klara belägg för minoritetssegrar finns i 70 av målen. I flertalet av de övriga 58 saknas uppgifter om antalet röstande. Andelen bör alltså vara betydligt större. Det tycks alltså snarare vara regel än undantag, att vid fyrktalsvoteringar om järnvägsbidrag i de fall, då besluten senare ledde till besvär hos Kungl. Maj:t, järnvägsvännerna utgjorde en minoritet av de röstberättigade men avgjorde saken med hjälp av sina högre fyrktal.

5.6.6. Varifrån kom de flesta besvären i järnvägsfrågor?

Besvär i järnvägsmål inlämnades oftare från vissa landsdelar än från andra. Södra Sverige dominerar i materialet. Drygt hälften av alla sådana besvär kom från kommuner i Kalmar, Kronobergs, Kristianstads, Malmöhus, Hallands och Älvsborgs län. Allra högst låg Kalmar och Älvsborgs län med 23 resp. 21 mål. Dominansen för dessa båda län är särskilt påtaglig under 1870-talet. Andra län, som låg högt över genomsnittet var Östergötlands, Örebro, Kopparbergs och Gävleborgs län. Län med hög besvärsfrekvens hade ofta landshövdingar, som var ivriga järnvägsvänner.[107]

5.6.7. Länsstyrelsernas inverkan på denna frekvens

Att länscheferna i många fall drev på och stod bakom kommunala beslut om järnvägsbidrag finns det belägg för i besvärsmaterialet. Det skedde på olika sätt. Landshövdingar kunde t.ex. påkalla, att kommunalstämmor sammanträdde för att besluta om aktieteckning eller underteckna inbjudningsskrivelse om en sådan.[108] De kunde också ta aktiv del i stämmornas överläggningar och använda sitt inflytande och sin övertalningsförmåga för att få till stånd ett bifall.[109] Även landssekreterare kunde vara verksamma på samma sätt.[110] Stöd i form av personlig aktieteckning förekom även.[111] När besvär ingavs mot kommunalstämmobeslut, i vilka länsstyrelsernas ledande män medverkat, kan det ha varit svårt för dem att i sin behandling av besvären vara fullt objektiva.

Till misstron mot vissa länschefers oväld i järnvägsfrågor bidrog säkert, att en del av de kommunala besluten härom hade fattats i strid mot kommunal praxis, då landshövdingar varit närvarande. Curry Treffenberg talade varmt för bifall, när Åls och Leksands sockenmän år 1881 beslöt, att bidragen till järnvägen Borlänge–Insjön skulle bäras i högre grad av jordägare än av andra skattebetalare.[112] John Ericson förde klubban, då kommunalstämmorna i Ström och Lit i Jämtland år 1886 fattade likartade beslut.[113] Kungl. Maj:t gick dock emot sina befallningshavare och upphävde dessa beslut.

5.6.7.1. Kommunalstämman i Rölanda år 1874

I Rölanda i Älvsborgs län tillkom år 1874 ett beslut att bidraga med 100 000 kr i en järnväg på ett sätt, som väcker uppmärksamhet. Stämman hade sammankallats på uppmaning av landshövdingen, greve Eric Sparre. Han började överläggningen med ett längre tal om nyttan av järnvägen och framhöll, att ingen rättänkande människa kunde vägra att bidraga med sin lilla skärv. Stämmans ordförande instämde och tackade greven för hans välgrundade förslag. (Järnvägen skulle gå utom socknen). Beslutet fattades sedan genom att ett fåtal järnvägsvänner, därav några från andra kommuner, ropade ja så högt att nejröstarna inte hördes. Trots protester blev det inte någon fyrkvotering.

Stämmans beslut överklagades av 43 personer och till besvären anslöt sig enhälligt de närvarande vid två följande stämmor. I en förklaring över besvären erkände ordföranden "till sin blygd, . . . att nämnda stämma gick något gent".[114] Sedan länsstyrelsen avvisat besvären, utlät sig de klagande i följande bittra ord till Kungl. Majt:

> "Handlingarna visar, hur det tillgår i Älvsborgs län att förmå kommunerna att emot sin vilja kasta sig in i företag, vars vidd ingen medlem i kommunen förstår. Det heter, att stämman *beslöt* att teckna aktier, och sanningen är mången gång och så även i detta fall, att en eller två besluta. Vederbörligen bearbetade personer från andra håll infinna sig vid stämman och ropa ja, så att det genljuder i hela socknen, varefter ordföranden, som naturligtvis ej hört ett enda nej-rop, förklarar ja-ropen övervägande och slår klubban i bordet och – herr Greven har fått sin vilja fram. Det ställdes naturligtvis så till, att omröstning ej kan komma i fråga, ty klubban har redan fallit. Nittionio av hundra närvarande anmäla sin reservation, men det hjälper ej, Detta låter som en historia från försvunna våldsamma tider och dock sker det f.n. i mellersta Sverige i nästan varje kommun."

Kungl. Maj:t fann ingen anledning att bifalla besvären men gav dock stämman rätt att pröva saken på nytt. Frågan om någon olaglighet skett måste lämnas öppen.[115] Klart framstår dock landshövdingens livliga engagemang i järnvägsföretaget och hans medverkan i ett beslut, som innebar, att ett fåtal av stämmans

deltagare drev sin vilja igenom.[116] Sparres nitälskan för järnvägar är väl bekant.[117] Att fåtalet bestämde var alls inte ovanligt, vare sig i Älvsborgs län eller annorstädes. Därvid behövde man emellertid vanligen inte tillgripa sådana metoder, som de som uppges från Rölanda, även om de och andra liknande ofta omvittnas i besvärsmaterialet. Det räckte i allmänhet med att fyrktalen fick göra sig gällande.

5.6.8. Exempel på kommunalstämmobeslut i järnvägsfrågor

5.6.8.1. Från olika kommuner i sydöstra Sverige under 1870-talet

Som redan framhållits var besvärsmålen från Kalmar län i fråga om järnvägsbidrag påfallande många under 1870-talet. En stor del av dem hade anknytning till järnvägssystemet Norsholm–Västervik–Hultsfred, färdigt år 1879.[118] I spetsen för företaget stod ansedda affärsmän och politiker från trakten, bl.a. Axel Adelswärd, Carl Ekman, Carl Raab, bröderna Gustav och Alfred de Maré och Emil Key. Järnvägsbidrag från kommunerna i närheten av den planerade banan togs inte sällan ut mot röstägarmajoriteternas vilja.

I Gärdserum skedde det genom votering, varvid Adelswärd använde sina 2680 fyrkar.[119] Trots att han först höll ett långt och sakrikt föredrag, stod majoriteten av de närvarande emot. Dess synpunkter framfördes till Kungl Maj:t av 32 klagande, som menade att lika lite som ena delen av en kommun borde få tvinga den andra delen att bli bruksägare, lika lite borde den få tvinga till delägarskap i enskild järnväg.

I Tryserum var det Carl Raab, som drev igenom beslutet genom att utnyttja sin överlägsna rösträtt. I sina besvär framhöll 99 klagande, bland dem riksdagsman J.P. Nilsson i Käggla, att järnvägen inte ens skulle komma att gå i närheten av kommunen.[120]

I Yxerum hade godsägare Adolf von Schwerin ensam nära hälften av kommunens fyrktal. Hans bruk hade besvär med sina tunga transporter, och han bestämde med hjälp av sin tunga röstsedel, att ett kommunalt lån gavs på 30 000 kr till en järnväg från Norsholm.[121]

Till samma järnväg beslöt kommunalstämman i Björsäter att bidraga med 35 000 kr.[122] Bakom beslutet stod ett fåtal storgodsägare, som själva tecknat aktier i järnvägsbolaget, och några av deras arrendatorer. Flertalet av de närvarande, bönder med smärre fyrktal, motsatte sig förgäves utgiften.

För Ankarsrums bruk i Hallingeberg var en anslutning till järnvägen förmånlig, ty den kunde ge billiga transporter till kusten för brukets produkter. Järnvägen skulle gå i kommunens sydligaste del, där bruket låg, flera mils väg till stationen för de flesta av bönderna. Deras nytta av järnvägen skulle alltså bli mindre, men utskylderna till kommunen skulle fördubblas genom det föreslagna järnvägsbidra-

get (75 000 kr). Alfred de Maré, bruksägare och chef, segrade på stämman med hjälp av brukets och sina anställdas röster.[123] Över de 87 böndernas besvär till Kungl. Maj:t yttrade han: "En del människor vilja ett framåtskridande, en del ett stillastående, belåtna med vad som är. De förra måste ofta påtvinga de senare fördelar, efter åtnjutande någon tid av vilka de icke kunna vara dem förutan."

Exempel finns också på att bidrag till järnvägen beslöts utan votering. Brukspatronerna Gustaf de Maré och Carl Raab behövde inte använda sina röstetal i Lofta.[124] 27 bönder klagade i sina besvär förgäves över sin fattigdom och menade att de rika själva borde betala vad de förbundit sig till. Enligt protokollet fattades beslutet, bidrag med 40 000 kr, enhälligt.

I Västrum, en kommun långt från järnvägen, var Carl Raab dominerande röstägare med hjälp av Helgerums bruk. Om förslaget till järnvägsbidrag (10 000 kr) blev diskussionen på kommunalstämman långvarig, men voteringen uteblev, troligen därför att den hade varit meningslös.[125]

En järnväg, som skulle ansluta till den tidigare nämnda, var banan Vimmerby–Hultsfred. Till den beslöt kommunalstämman i Vimmerby landsförsamling utan votering att ge bidrag (25 000 kr). Bröderna Herman och Axel Tillberg, som ägde Storebro bruk och var de dominerande röstägarna, stod bakom beslutet. 44 röstägare överklagade och hävdade, att utan brukets rösträtt skulle inget bidrag ha lämnats.[126]

I Värna var den dominerande röstägaren, baron Adelsvärd, frånvarande då stämman behandlade frågan om järnvägsbidrag.[127] Röstningen skedde då i demokratisk form genom ja- och nej-rop och förslaget föll. På Adelswärds begäran om ny stämma bönföll stämmans ordförande i sitt yttrande över besvären hos Kungl. Maj:t, att beslutet måtte stå fast. Om Adelswärd och av honom beroende personer kom till stämman, skulle de ha fullständig övervikt, framhöll han. Kungl. Maj:t medgav omprövning av beslutet.

I samma trakter och vid samma tid genomdrev två sågverksbolag i Hycklinge och Oppeby bidrag till en järnväg mellan sjön Åsunden och Gamleby.[128] Majoriteterna av röstägare i de båda kommunerna fick böja sig för bolagens överväldigande röstetal. Endast de hade nytta av järnvägen för sina virkestransporter, hävdade de klagande.

5.6.8.2. Sammanfattning

Av de anförda målen framgår, att det var en så vanlig företeelse, att man kan tala om ett mönster, att kommunala beslut att bidraga till järnvägsbyggen i norra delen av Kalmar län och angränsande delar av Östergötlands län under 1870-talet fattades av ett fåtal storgodsägare och brukspatroner mot stämmornas majoritet av bönder. För järnvägsivrarna stod ofta stora ekonomiska intressen på spel. När det gällde att tillgodose dem, kom den kommunala rösträttens ojämna fördelning

väl till pass. Röstmakten behövde inte alltid användas. Vetskapen om att den fanns kunde vara tillräcklig för ett fåtalsbeslut.

5.6.8.3. Från Älvsborgs län under 1870-talet

Näst Kalmar län kom Älvsborgs i topp i fråga om antal besvär mot kommunala beslut om järnvägsbidrag under åren 1870–1899. Särskilt vanliga var de under 1870-talet. Det viktigaste företaget var Bergslagernas järnväg, som öppnades för trafik år 1879.[129] Finansmän, industrifolk och politiker från olika delar av landet ingick i bolagets styrelse.[130] Till skillnad från i banans bergslagssektion kunde blott få bidrag påräknas från industri och skogsnäring för linjen Kil–Göteborg. Här var man alltså mer beroende av bidrag från kommunerna.

Göteborg bidrog med tre millioner. Även landskommuner i Västergötland och Dalsland tecknade aktier. I nio fall överklagades besluten härom hos Kungl. Maj:t.[131] Gestad, Bolstad och Ryr, alla i Dalsland, skulle ej komma att beröras av järnvägen. Ändå beslöt stämmorna där efter fyrkvotering ansenliga bidrag.[132] Majoriteterna av de röstberättigade tycktes ha varit emot besluten.[133] Även i Brålanda fattades beslut om bidrag mot de röstberättigades flertal.[134]

Järnvägsivrarnas röstdominans i dessa fyra Dalslandskommuner har dock inte varit tillräcklig för att genomdriva ett beslut. Andra metoder fick komplettera fyrkvoteringen. Sålunda vägrade ordföranden att ställa proposition på avslag i Brålanda, nekade motståndare till bidraget att rösta i Gestad och lät anhängare till bidrag rösta trots att de ej betalt sina utskylder i Ryr. Vidare fick utomstående representanter för järnvägen deltaga i diskussionen på stämman och utöva påtryckningar. Klagomål anförs också över att oklar kallelse och ombyte av lokal begagnats som medel att slippa för många deltagare.[135]

Liknande metoder nämns från en annan del av länet. Till en järnväg mellan Ulricehamn och Vartofta beslöt stämmorna i Timmelhed och Hössna att teckna aktier.[136] Störste röstägare i båda kommunerna och ivrig järnvägsvän var godsägaren och riksdagsmannen O.P. Rylander.[137] I Timmelhed var han också stämmans ordförande och valde en dag för beslutet, då motståndarna av olika anledningar var fåtaliga.[138] I Hössna genomdrevs beslutet genom att rop på votering negligerades.[139] Det synes uppenbart, att röstägarmajoriteten var emot.

5.6.8.4. Från Roslagen under 1880- och 1890-talet

Som ytterligare exempel på fåtalsbeslut i samband med järnvägsbidrag men från en annan landsdel och tidsperiod kan väljas en rad Roslagskommuners understöd till järnvägen Stockholm–Rimbo och anslutande banor. Trafiken mellan huvudstaden och Rimbo öppnades år 1885. Initiativtagare och styrelsemedlemmar var en rad godsägare och brukspatroner, varav några riksdagsmän.[140]

Många kommuner tecknade aktier. I sex av dem överklagades besluten hos Kungl. Maj:t. Söderby-Karl, Roslagsbro, Frötuna och Estuna låg långt från järnvägen. Beslut synes ha fattats med hjälp av fyrktalen mot majoriteter av röstberättigade.[141] Så var även fallet i Danderyd.[142] Bidrag till den anslutande banan Länna–Norrtälje beslöts på kommunalstämman i Malsta av sju personer mot sjutton.[143] En annan anknytning planerades från Rimbo till Häverösund och skulle för ett gruvbolag där vara av stor ekonomisk betydelse. Stämman i Häverö avslog tre gånger på sex månader med knappa fyrktal förslag om aktieteckning, men den fjärde gången lyckades brukspatronen på gruvan vinna majoritet med hjälp av bolagets och sina egna fyrkar. 31 röstägare överröstade fem gånger så många.[144] I den häftiga debatten yttrades bl.a. att de som ville ha järnvägen själva kunde teckna aktier och det var oförskämt att fria män behandlades som slavar.

5.6.8.5. Från Gävleborgs län under 1890-talet.

Mot slutet av seklet ökade det enskilda järnvägsbyggandet i mellersta Sverige. Antalet besvärsmål från dessa trakter mot kommunala bidrag för järnvägar tilltar också. Som exempel kan väljas Sala–Gysinge–Gävle järnväg, som invigdes år 1901. Dess främste tillskyndare var brukspatronen på Gysinge bruk, riksdagsmannen Gustaf Benedicks. Även andra kända politiker stod bakom företaget[145]

Gysinge bruk tillsköt över 200 000 kr till järnvägen och använde sitt dominerande fyrktal i Öster Färnebo till att genomdriva ett kommunalt bidrag på 100 000.[146] Ytterligare 100 000 kom från vardera Hedesunda och Årsunda, eftersom i förra fallet Gysinge bruk, i senare fallet Forsbacka bruk disponerade överlägsna röstetal.[147] I Öster Färnebo behövde inte votering tillgripas, då brukets övervikt var uppenbar. I Hedesunda däremot krävdes påtryckningar av brukspatron Benedicks mot arrendatorerna att rösta för järnvägen mot löfte att bruket påtog sig den ökning av kommunalskatten, som järnvägslånet skulle medföra. Vissa kommuner fick också ta på sig ansvar för järnvägens skulder, vilket kom att stå dem dyrt. Sedan Gysinge bruk i början på seklet nedlagt sin verksamhet, blev banans ekonomi så dålig, att kommunerna fick träda emellan med kraftiga kommunalskattehöjningar som följd.[148]

5.6.8.6. Sammanfattning: bruk och bolag mot bönder

De anförda exemplen på kommunalstämmobeslut i järnvägsfrågor har visat, att det i dylika fall ofta var fråga om motsättningar mellan olika samhällsgrupper med skilda ekonomiska intressen. Bolagsdisponenter och brukspatroner stod mot bönder i bl.a. Gärdserum, Västerum, Vimmerby, Hallingeberg, Värna, Hycklinge, Oppeby, Häverö, Ö. Färnebo och Årsunda. I samtliga fall var bönderna motståndare till bidrag. Att de utgjorde flertalet av de röstberättigade hjälpte dem

inte – de måste ändå betala de höjda kommunalskatterna. Ännu några exempel härpå må anföras.[149]

5.6.8.7. Ytterligare exempel på motsättningar mellan industri och bönder

5.6.8.7.1. Kommunalstämmor i Östergötland, Skåne och Västergötland

I Lerbäck genomdrev tyå bruksägare, A. Burenstam och A Grill, mot stämmans majoritet ett bidrag till järnvägen Hallsberg–Mjölby.[150] Trots att bruksägarna och deras anställda, "smeder, bokhållare och skogvaktare", var färre till antalet, hade de ändå ungefär tre gånger så många fyrkar som motståndare. 150 hemmansägare klagade över att behöva bära en kraftigt höjd kommunalskatt till nytta blott för bruken. Då beslut om finansieringen vid en senare stämma skulle fattas, hade motståndet vuxit så starkt, att Burenstam kunde vinna bifall endast genom att som ordförande i stämman låta denna börja innan alla infunnit sig. Kungl. Maj:t avvisade besvären över detta.[151] Arbetarna vid bruken ställde sig här, åtminstone vid den första omröstningen, bakom sina patroner. Så var f.ö. förhållandet även i Hallingeberg (1874) och Ö. Färnebo (1896).

Så skedde emellertid inte i Motala landsförsamling, när stämman där år 1870 beslöt teckna aktier i samma järnväg.[152] Motala verkstads fyrktal, bland de allra största i landet vid denna tid, gav väldiga majoriteter för bidrag. Besvär från 462 arbetare vid verkstaden hade ingen effekt. De menade, att eftersom bolaget hade nyttan av järnvägen, borde det befria sina arbetare från att bidraga.

Motsättningar mellan industrifolk och jordbrukare möter även i ett par fall från Skåne. Den kände lantmannapartisten konsul Petter Olsson i Helsingborg, hans anställda och arrendatorer samt ett fåtal ståndspersoner, tillsammans 13 personer, överröstade i Vellinge det dubbla antalet bönder och beslöt med stor majoritet bidrag till järnvägen Helsingborg–Ängelholm.[153] I Lomma använde Skånska Cement AB sin väldiga fyrkmakt mot socknens bönder för att genomdriva aktieteckning i Malmö–Billesholms järnväg. 86 personer röstade emot och 76 besvärade sig hos Kungl. Maj:t över att en bolagsstyrelse, som ej ens var bosatt i kommunen, kunde få bestämma över så gott som alla dess jordbrukare.[154]

Starka finans- och industriintressen avgjorde också kommunalstämmornas beslut om aktieteckning till järnvägen Göteborg–Borås i Fässberg och Råda. I järnvägens styrelse återfinnes kända namn ur Göteborgs finansvärld: J.J. Ekman, Olof Wijk, Aug. Röhss, Theodor Mannheimer.[155] Till samma krets hörde D.O. Francke i Fässberg, som avgjorde beslutet där genom att lägga hela tyngden av sitt personliga röstetal och sina fabrikers för bifall. Tre månader tidigare hade han på samma sätt genomdrivit avslag.[156]

I samverkan med de göteborgska finansmännen verkade också ägaren till

Mölnlycke Manufaktur AB i Råda, B. Wendel, ivrigt för järnvägens tillkomst. Han och hans bolag hade tillsammans mer än hälften av fyrkarna. På kommunalstämman åstadkom han beslut om bidrag till aktieteckning med 100 000 kr, lika mycket som Borås stad.[157] På hans sida stod blott ett par godsägare och en grupp av hans anställda.

5.6.8.7.2. Kommunalstämman i Leksand år 1881

Från Svealand och Norrland finns flera exempel på hur bolag genom att använda sina stora fyrktal genomdrev eller sökte genomdriva järnvägsbidrag mot stämmornas flertal av bönder.[158]

Om hur det gick till i Leksand år 1881 ger besvärsakten en livfull bild.[159] Det gällde en bana mellan Borlänge och Insjön. I järnvägsbolagets interimsstyrelse ingick industrimän som J. Michaeli i Stora Kopparbergs Bergslags AB och W.H. Kempe i Ljusne Woxna AB, riksdagsmän som Liss Olof Larsson, Bälter Sven Ersson, Stormats Matias Olsson, Hjalmar Claesson och Gustaf Roos samt kommunalstämmans ordförande i Leksand, Bröms Olof Larsson. De flesta av dem deltog i stämman och därtill länets hövding, Curry Treffenberg. Trängseln var svår i sockenstugan, ty över 600 hade infunnit sig. Stämman måste flytta till bönehuset. En skollärare framförde från tre byar i kommunen klagomål över fattigdom, som vållats av den dåliga skörden. Landshövdingen talade varmt för aktieteckningen och uppmanade till bifall. Förslaget innebar, att ränta och amortering på järnvägslånet till 1/3 skulle bäras av alla skattebetalare och till 2/3 av blott jordägare. Detta skulle ge en stor fördel åt dem som hade inkomst av kapital och arbete och det stred mot kommunallagen. Ändå godtogs förslaget genom att Bröms Olof Larsson "hörde ja".

Därefter gällde det bidragets storlek. Liss Olof Larsson föreslog 150 000, Gustaf Roos 120 000. Nygårds Mats Matsson menade, att eftersom järnvägen inte var till annan nytta för hans hemby än att man kunde ställa klockan efter lokomotivets visselpipa, så borde frågan om anslag inte ens få komma under omröstning. Den första voteringen gällde vad som skulle vara kontraproposition till 120000. Bröms Olof tyckte sig höra ja till 150 000, trots att det senare visade sig, att fyra gånger fler ville rent avslag än bifall till det lägre beloppet, 120 000. Härmed vann han, att förhandlingarna drog ut på tiden. Motståndarnas protester ledde till rösträkning efter inkomst och förmögenhet, och den tog så lång tid, att ordföranden kunde ajournera stämman till nästa dag. Det skedde under högljudda missnöjesrop. En stor mängd av allmogen kunde inte vara borta från sina hem över natten och riskerade nu att ställas utanför avgörandet.

Hopsummeringen bekantgjordes, då stämman åter möttes. Den visade klar majoritet för dem som velat ha avslag till kontraproposition. När så den avgörande voteringen skulle ske på den andra stämmodagens eftermiddag, hade

många måst lämna förhandlingarna, förmodligen främst röstägare med små röstetal och motståndare till järnvägen. Stämman hölls denna dag i sockenstugan, och trängseln var så svår, att de olika byarnas röstägare inropades på skilda klockslag. 480 röstade nej och 120 ja till aktieteckning i järnvägen, men de senare segrade genom sitt högre röstetal.[160]

Nygårds Mats Matsson och Pilt Per Olsson uppsökte efter stämman ordföranden Bröms Olof Larsson. De kontrollerade på egen hand omröstningsprotokollet, jämförde det med kommunens röstlängd och fick Bröms Olof att intyga, att de räknat rätt. Dessa siffror använde de sedan i besvär till Kungl. Maj:t, sedan länsstyrelsen i Falun avvisat deras klagan. Var det rättvist, frågade de, att en minoritet, som för sin inkomst av kapital bara behövde betala 1/6 av vad som vilade på inkomst av jord, ändå kunde utnyttja hela sitt röstetal för att ålägga en stor majoritet att för sin inkomst av jord bära 5/6 av kostnaden? Kungl. Maj:t upphävde beslutet. Men året därpå beslöt Leksands kommunalstämma efter lika långa förhandlingar ett bidrag på 30 000 kr till aktieteckning i järnvägen. Beloppet skulle upplånas och kostnaderna bäras efter samma grunder av alla skatteskyldiga.[161]

Järnvägen blev ingen ekonomisk framgång, inte ens sedan den utsträckts till Rättvik.[162] Kommunalstämman i Leksand i oktober 1881 är bara ett exempel bland många på hur den kommunala rösträttens säregna konstruktion i Sverige möjliggjorde fåtalsbeslut och maktmissbruk till egen ekonomisk fördel.[163] Också i ett annat avseende är målet typiskt för ett flertal: industrirepresentanter i förbund med politiker och ämbetsmän drev igenom beslut om järnvägsbidrag mot en majoritet av bönder. Sällan gick man dock till sådana ytterligheter som att ha skilda grunder för röstning och uttaxering. Egennyttan tillgodosågs i allmänhet inom lagens gräns. Unik är den kraft och den ihärdighet med vilken allmogen i Leksand motsatte sig fåtalsväldet.

5.6.8.8. Storgodsägare mot småbrukare i järnvägsmål

5.6.8.8.1. Sammanfattning av föregående exempel

En annan klassmotsättning, som framträder i besvärsmålen rörande järnvägsbidrag är den mellan storgodsägare som stödjer, och småbrukare som motsätter sig kommunala bidrag. Denna motsättning framträder bl.a. i de tidigare nämnda fallen i Tryserum, Lofta, Timmelhed och Hössna (1872), Yxnerum, Bolstad och Brålanda (1873), Björsäter (1874) och Estuna (1882). Ofta finner man därvid på godsägarnas sida ståndsbröder som militärer, kronofogdar, landsfiskaler och präster. På allmogens sida och som dess talesmän förekommer ofta skollärare.

5.6.8.8.2. Ytterligare exempel från Blekinge och Skåne

Det sagda må belysas med ännu några exempel. Mjällby beslöt år 1871 att stödja en järnväg mellan Kristianstad och Sölvesborg.[164] Landshövdingen i Kristianstad, A.K. Trolle-Wachtmeister, som själv satt i järnvägsstyrelsen, medverkade med röster för beslutet även för utarrenderade gårdar under sitt gods Trolle-Ljungby.[165] En annan medlem i styrelsen förde ordet på stämman. Han hindrade majoriteten att uttrycka sin mening genom att vägra att ställa proposition i huvudfrågan. I protokollet, som han själv skrev, talas om "varmt intresse för deltagande". 477 personer överklagade hos Kungl. Maj:t, sedan landshövdingen i Blekinge, Hans Wachtmeister, en släkting till den förre och känd järnvägsivrare även han, avvisat besvären i första instans.[166]

I Mjällby stod mot bondemajoriteten förutom godsägaren en del prominenta borgare från Sölvesborg, som talade för järnvägen, trots att de inte hörde till kommunen. Samma var förhållandet i Kyrkhult, när stämman där beslöt bidraga till en järnväg Karlshamn–Vislanda i närvaro av järnvägsbolagets styrelse, "fem av Karlshamns förnämsta herrar".[167] Inte heller här blev det någon votering, trots att majoriteten av allt att döma var emot.[168] Ingen kom sig för att begära rösträkning, ty tvister var så sällsynta i kommunen, uppgavs det, att röstning aldrig förr praktiserats. Ordföranden ansåg, att ja-rösterna var flest. 90 % av kommunens röstberättigade krävde på ny stämma, att beslutet skulle upphävas, men Kungl. Maj:t medgav inte ens omprövning.

En lång rad av Skånes främsta jordmagnater engagerade sig i sådana företag.[169] I många fall genomdrevs kommunala bidrag mot majoriteter av bönder. Därvid medverkade även kända riksdagsmän.[170]

5.6.8.8.3. Exempel från Halland och Småland

En rad liknande fall inträffade i Halland och Småland. Även här var landshövdingarna ivriga järnvägsvänner.[171] De vägrade att upphäva kommunalstämmobeslut om järnvägsbidrag trots att dessa stred mot kommunallagen.[172] Godsägare och ståndspersoner bestämde över bondemajoriteter. I järnvägsbolagens styrelser satt representanter för länsstyrelse och finansvärld tillsammans med riksdagsmän, ett vanligt mönster också på andra håll.

Som ytterligare exempel kan väljas Berga i Kronobergs län.[173] Stämman hade sammankallats på uppmaning av landssekreteraren i länet, C.A. Holmberg, för att besluta om bidrag till järnvägen Vislanda–Bolmen.[174] Den hade då tre veckor tidigare voterat för avslag. Sedan dess hade emellertid en godsägare utsatt sina arrendatorer för påtryckningar att rösta för järnvägen. Ordföranden lät en redan avflyttad militär rösta för 500 fyrkar.[175] Många uteblev i tron att den förra stämmans beslut gällde. Det blev därför stor majoritet för bifall. Beslutet innebar

även, att löntagare och pensionärer slapp vara med och betala. Klagomålen från bönderna häröver bemöttes av stämmans ordförande, en orgelnist, och ytterligare tre löntagare samt en riksdagsman, som satt i järnvägsbolagets styrelse.[176] De hade alla ekonomisk fördel av det fattade beslutet, som förgäves överklagades både i länsstyrelse och regering.

5.6.8.9. Andra sätt att utmanövrera bönder i järnvägsfrågor

Ett annat heller inte ovanligt sätt att genomdriva kommunala järnvägsbidrag användes i Erska.[177] Det gällde banan Göteborg–Skara. Ordförande på stämman var förvaltaren på kommunens största gods, Grävsnäs. Han hemställde om bifall, en handelsman ropade ja och klubban föll. Krav på votering avvisades. En livlig diskussion följde. Den avbröts av kronolänsman, som påpekade att han var polisman i tjänst och anbefallde tystnad. Beslutet kunde bara ändras genom besvär i laga ordning, meddelade han. Sådana ingavs även, men de avvisades, även av Kungl. Maj:t. På dessa och liknande sätt utmanövrerades bönderna, med eller utan fyrkvotering, också i en rad andra kommuner.[178]

5.6.9. Argumenteringen i besvärsmålen

De argument som anfördes i besvären till överordnade myndigheter från kommuner, där flertal av röstande besegrats genom fyrkvotering, var huvudsakligen ekonomiska. Man hänvisade ofta till att kommunen var fattig och kommunalutskylderna redan tryckande. Uttaxering för järnvägsbidrag tycks i många fall ha höjt kommunalskatten med 50 %.[179] Ofta anfördes, att mera angelägna utgifter först måste betalas, t.ex. för skola, kyrka, fattigvård. Särskilt under de svåra missväxtåren i slutet av 1860-talet togs kommunernas resurser hårt i anspråk för fattigvården.

Från Högsby i Kalmar län klagades 1869 över att människor och djur nästan svalt ihjäl och att bönderna måst skuldsätta sig så långt de fått för att skaffa spannmål. De hade alltså inte råd med järnvägen, och de väntade sig inget gott av den. Avkastningen av deras små jordbruk var inget att transportera. Genom järnvägen skulle de också gå miste om körslor.[180] Synpunkterna från Högsby torde ha varit giltiga i en mängd kommuner.

Nöden i allmogehemmen minskade under 1870-talet, och argumentet om hungersnöd återfinnes ej i andra besvärsmål om järnvägsbidrag. Ändå kunde säkert den ökning av kommunalskatten, som krävdes för att betala järnvägsbidrag, kännas svår för de mindre bemedlade. Att nyttan av järnvägen skulle bli obetydlig för allmogen och att den skulle kunna mista arbetstillfällen är synpunkter, som ofta möter i besvärsskrivelserna. I många kommuner fruktade man också, att den skulle medföra prissänkningar på jordbruksprodukter.

Ett vanligt argument var, att bidrag till järnvägsbolag var en spekulation i ett företag, som ej hörde till kommunalstämmans kompetens. Redan 1864 fastslog emellertid Kungl. Maj:t i ett besvärsmål, att stöd till järnväg hörde till de gemensamma hushållningsangelägenheter, som kommunalstämman hade rätt att handlägga. Blott om den planerade järnvägen skulle gå utom kommungränsen och om dessutom majoriteten av kommunens fyrkar vid senare stämmor stödde besvär över bidrag till sådan järnväg, valde regeringen en restriktivare linje. Då återförvisades i allmänhet ärendet till ny behandling på kommunalstämman.[181]

Uttaxering till järnvägsbidrag mot flertalets vilja uppfattades på många håll som en kränkning av självbeskattningsprincipen. "Vi tro ej". utlät sig 89 röstägare i Anderslöv i Malmöhus län år 1885, "att ett fåtal personer enligt svensk lag har rätt att skattlägga flertalet inom en kommun för ett ändamål, som för detta flertal är fullständigt gagnlöst."[182]

I Nottebäck i Kronobergs län frågade sig 74 hemmansägare år 1891: "Skulle vi ej äga rättighet att beskatta oss själva?" De hade enligt egen uppgift aldrig fått tillfälle att rösta nej, ty proposition på avslag ställdes aldrig.[183]

"Endast 15 personer med god bärgning kunna besluta om en hel kommuns väl och ve och tvinga den till utgifter, som ej är nödvändiga", hette det i en besvärsskrivelse från Hagby i Kalmar län år 1871,[184] och den fortsatte: "En del av dem som röstat för förslaget har en god del av sina röster för inkomst av kapital och arbete. De kunna snart dö bort eller på något sätt förlora sitt kapital och arbete. Skulden kommer alltid i längden att drabba hemmansinnehavarna, enär ett hemman aldrig kan försvinna."

Denna fruktan för de s.k. rörliga fyrkarnas obeständighet varieras i flera skrivelser. "Handlandena kunna gå i konkurs eller dö eller flytta och undandra sig betalningen, men vi hemmansägare och våra efterkommande får betala", sägs i en besvärsskrivelse från Rone på Gotland år 1875.[185] Och från Järnboås i Bergslagen tio år senare uttrycktes tanken så här: "De gruvor och bolag som nu med sin röstövervikt kunna preja penningar av socknens mindre hemmansägare, kunna om ett eller annat år upphöra att lämna avkastning."[186]

Argumenteringen från den sida, som ivrade för järnvägsbidrag, var som regel mera torftig. Järnvägsvännerna hade ju i nästan alla besvärsmål fyrktalen på sin sida, och därtill hade Kungl. Maj:t tidigt kungjort, att järnvägsengagemang hörde till kommunalstämmans kompetens. Någon utförligare plädering behövdes inte. Standardargumentet var, att kommunen skulle vinna en ekonomisk fördel av järnvägen. I allmänhet nöjde man sig med att konstatera, att beslutet fattats på lagligt sätt och hörde till stämmans befogenhet.

6. RIKSDAGSBEHANDLINGEN AV DEN KOMMUNALA RÖSTRÄTTEN 1870–1900

6.1. Resignationens år 1870–1890

6.1.1. Debatten om städernas rösträtt

6.1.1.1. Reformförslagen

År 1869 genomfördes en starkare begränsning av städernas rösträtt än den som gällt sedan 1862. Ingen fick ha mer än 1/50-del av det totala röstetalet i staden eller valkretsen och ingen fick rösta för mer än 100 röster. Tidigare hade enbart funnits en relativ begränsning med 1/20-del som maximum. Verkningarna av 1869 års reform blev ganska obetydliga, som tidigare framhållits.[1]

1869 års förändring må ha varit obetydlig, den bröt dock udden av reformivern. Detta framgår av antalet motioner, deras innehåll och behandling. Under riksdagarna 1867–1869 hade ingivits 15 motioner rörande städernas rösträtt, och i sju av dem hade kravet på lika rösträtt framförts med eller utan modifikation. Under de följande 21 riksdagarna 1870–1890 togs förändring i städernas rösträttsskala upp i blott 10 motioner. I sju av dem ställdes direkta förslag till ändring.[2] De övriga gällde blott krav på utredning.[3] Endast tre sysslade uteslutande med städernas rösträtt.[4] I de övriga fyra var landsbygdens förhållanden det viktigaste. De tre som rörde enbart städer var inlämnade av en enda motionär, Arvid Gumaelius från Örebro.[5] I blott en av motionerna vidhölls principen om en röst per person, dock med graderad skala som alternativ. I en annan förespråkades lika rösträtt men blott för inrättande av stadsfullmäktige. 1870- och 1880-talen betecknar alltså en vågdal för intresset av kommunala rösträttsreformer i städerna. Under 1890-talet ökade åter reformivern jämsides med den tilltagande radikalismen i en rad andra frågor.

6.1.1.2. Utskottsbehandlingen

Likgiltighet utmärkte lagutskottets behandling under riksdagarna 1870–1890 av frågan om städernas kommunala rösträtt. Vid de nio tillfällen, då utskottet hade anledning att syssla med saken, förklarades i allmänhet, att gällande bestämmelser var tillräckliga och att städerna förvaltats väl under dem, eller också

diskuterades inte behovet av reform alls.[6] Blott vid ett tillfälle, år 1880, genomdrevs ett yttrande, att röstvärdet inte heller i städerna var bestämt på ett fullt tillfredsställande sätt trots gällande röstmaximum.[7] Riksdagen borde be regeringen om ett förslag till en sådan ändring, att de som bidrog till utgifterna skulle få skäligt inflytande över de kommunala angelägenheterna, ansåg utskottet och inbegrep då även städerna. Första kammaren avslog förslaget utan många ord.[8]

6.1.1.3. Kamrarnas debatter och beslut

Tanken på en reform av städernas kommunala rösträtt fick inte något som helst understöd i första kammaren under perioden 1870–1890. Utan votering och utan ett ords debatt avfärdades alla dylika förslag.[9] Intresset i andra kammaren var inte mycket större. Det mesta reformvännerna lyckades uppnå var en votering år 1872, då Gumaelius' motion om tregradig skala vid stadsfullmäktigeval fick 42 röster mot 67 för lagutskottets avstyrkande.[10] Vid de tre tillfällen, då städernas rösträtt i övrigt diskuterades under åren 1870–1890, var stämningen så kompakt emot en reform, att votering aldrig behövde tillgripas.[11]

De som ropade i öknen var inte många. Så ofta han fick tillfälle uppträdde Arvid Gumaelius. Med samma heta engagemang som under tidigare år angrep han penningrösträtten och vittnade om det starka missnöjet bland sina valmän i Örebro. Han bemötte farhågorna om att en reform i städerna skulle rubba första kammarens sammansättning med det sedvanliga argumentet att arvodeslösheten, valbarhetscensus och de indirekta valen var skydd nog. Mot fruktan för ökat slöseri med stadens medel anförde han den lika vanliga synpunkten, att de fattiga hade anledning att vara ännu sparsammare än de mera bemedlade, eftersom bördan kändes tyngst för dem. Han drog fram vad han uppfattade som missbruk av makten: hur kommuner skuldsatts för järnvägsanläggningar med dryga annuiteter som följd, vilka måste bäras av alla. De kotterivalda fullmäktige bemöttes med misstro av invånarna. De var penningens, ej folkets fullmäktige. De flesta riksdagsmännen från städer hade högsta tillåtna röstetal i sina hemorter och var därför föga intresserade av en reform, menade han. Mot dessa dystra förhållanden anförde han som en kontrast sina erfarenheter från en resa i USA. Där var det kommunala intresset mycket större än i Sverige. Där rådde lika rösträtt. Detsamma hade gällt i Örebro på allmän rådstuga före år 1862 i alla frågor och utan skada.[12]

Om missnöje bland befolkningen i sin hemstad vittnade även Sundsvalls representant, grosshandlaren Johan Axell, vid flera tillfällen.[13] Ett allmänt rösträttsmöte i staden år 1876 hade uppmanat honom att verka för en reform. Han varnade för oron i de lägre samhällsklasserna och ansåg, att majoriteten bland folket stödde idén om lika rösträtt. Själv trodde han dock inte på utsikterna

härför. Först om sambandet mellan kommunal rösträtt och förstakammarval upphörde, skulle första kammaren gå med på en reform.[14]

Ytterligare vittnesbörd om missnöje med städernas kommunalrösträtt lämnades under dessa 21 år endast av en handfull riksdagsmän från skilda delar av landet.[15] Några nya argument tillförde de i allmänhet inte debatten. Rektor F.V. Dahl hyste dock en för tiden ovanlig tilltro till arbetarklassen. Någon fara med att ge den övervikten i städerna fanns inte, ty den var det konserverande elementet. Eventuell socialistisk inriktning skulle utspädas i landstingen och ingalunda nå fram till första kammaren. Rådman O. Torpadie i Kalmar använde också sällan hörda skäl. Som stöd för personlighetsgrundsatsen citerade han ur Bibeln Petri ord "Kristi lära tål intet anseende till personen".

Mot en ytterligare reform i städerna framfördes under denna period i andra kammaren utförliga skäl blott av två ledamöter, Eric Sparre och Sigurd Ribbing. Båda hade under tidigare år spelat ledande roller vid frågans behandling i riksdagen.[16] Nu uppträdde de vid 1872 års riksdag mot Arvid Gumaelius reformförslag med välkända argument: faran för att de mindre bemedlade skulle få alltför stor makt, faran för att första kammarens sammansättning skulle rubbas, och ett nytt: ingen ny reform så snart efter den förra!

Vid ett senare tillfälle, år 1876, uppträdde tre andra stadsrepresentanter mot påståendena om att det skulle råda missnöje med rösträttsreglerna. Dessa påståenden var antingen felaktiga eller överdrivna, hävdade de.[17]

6.1.1.4. Varför så ringa intresse?

Att frågan om ytterligare reform i städerna inte drevs med större kraft berodde knappast på att gällande bestämmelser ansågs tillfredsställande. Enstaka missnöjesyttringar har redan berörts. Ytterligare sådana framkom vid sporadiska mötesuttalanden och föreningsresolutioner.[18] Att de ändå var så få berodde nog mera på oföretagsamhet än på belåtenhet. Ett annat skäl var rädslan för stadsradikalismen. Denna rädsla hade framträtt redan i 1860-talets kommunala rösträttsdebatt. Den fick ytterligare näring genom Paris-revolutionen 1871.

Kommunardernas proklamation om fullständig kommunal självstyrelse på demokratisk grund spreds i den svenska pressen och våldsamheterna i samband med revolutionen berördes i riksdagen som ett avskräckande exempel på vart lika rösträtt kunde leda.[19] Inte bara i första utan även i andra kammaren, där Lantmannapartiet dominerade, fanns motstånd mot en demokratisering av städernas rösträtt. Det visade sig, då Gumaelius motioner behandlades. Ytterligare ett skäl var att reformen 1869 hade splittrat reformvännerna. Att landskommunernas rösträtt var ännu orättvisare fördelad var ett skäl för att städerna nu borde få vänta. Därför kom debatten under dessa år huvudsakligen att gälla en reform av fyrkskalan på landsbygden.

En allmän åsiktsförskjutning i konservativ riktning hade börjat efter representationsreformen och fortsatte under de följande åren.[20] Den gjorde sig gällande också i fråga om den kommunala rösträtten. En rad stadsliberaler, som tidigare uttryckt sympati för den lika rösträtten, godtog efter hand det gällande systemet.

Detta gäller t.ex. om S. A. Hedlund, redaktören för Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning, inflytelserik även som riksdagsman. Ännu år 1866 framträdde han som vän av demokrati och lika rösträtt, men därefter talade han för uppskov. Den kommunala rösträttens utveckling i demokratisk riktning ville han stödja endast i den mån arbetarklassen genom ökad bildning och välstånd uppnådde större självständighet. Inte ens en reform på den graderade skalans grund borde ske för snabbt. Han ville "köra sakta i backarna för att ej äventyra att köra omkull med den nya representationen". Han hyllade första kammaren för dess sansade omdöme och återhållsamhet. Viktor Rydbergs ord år 1879 om dem som var storordigt liberala intill det stora reformåret, men sedan de själva blivit tillfredsställda och fått de främsta platserna i samhället blivit till ett reaktionärt parti, skrevs kanske inte med avseende på Hedlund, men de utgör ändå en ganska god beskrivning av hans utveckling, som den här framträder.[21]

Också radikalare män än Hedlund utvecklades i samma riktning som han. Kapten Julius Mankell, en av medlemmarna i det nyliberala sällskapet i Stockholm vid slutet av 1860-talet och som sådan anhängare av lika rösträtt, uttryckte i en broschyr år 1872 helt andra tankar. Rösträtten borde "i möjligaste mån" utvidgas för de obemedlade. Att gradvis ge massan politiska och sociala rättigheter överensstämde med en klok och konserverande politik, förklarade han. Mankell behöll dock sin grunduppfattning. I en utskottsreservation år 1872 försvarade han fortfarande den lika rösträtten och ännu år 1894 ansåg han denna vara den bästa, även om han accepterade förmögenhetsröstning med relativt och absolut maximum.[22] I hans fall kan man alltså se ståndpunktsskiftet mer som en anpassning till den politiska verkligheten, där lika rösträtt saknade utsikter, än som principförändring.

Ett avtynande engagemang i den kommunala rösträttsfrågan och reträtt från radikala positioner kan iakttas även beträffande S.A. Hedin, nyliberalernas främste talesman. Ursprungligen krävde han lika rösträtt utan kommunalt skattestreck, i oktober 1867. Några månader senare var han beredd att godta skattestrecket och efter ytterligare någon tid ville han "i den medborgerliga endräktens namn" nöja sig med en reform, även om denna inte innebar lika kommunal rösträtt. Under sin långa tid som riksdagsman framlade han aldrig någon motion i ämnet och uppträdde bara vid ett par tillfällen i kammardebatten och ingen gång för lika rösträtt.[23]

6.1.2. Debatten om landskommunernas rösträtt

6.1.2.1. Reformförslagen

Under perioden 1870–1890 ägnades vida större intresse åt landskommunernas rösträtt än åt städernas.

Motioner om reformer upphörde aldrig att strömma in, trots att utsikterna för framgång hela tiden var små. Frekvensen växlade dock, och så gjorde även reformkravens innebörd.

År 1870 kom fem motioner. I en av dem föreslog Richard Ehrenborg, bruksägare från Frövi, att riksdagen borde skriva till Kungl. Maj:t och begära en ändring av den kommunala rösträtten på landet. Själv ansåg han, att den bästa lösningen vore maximum i ekonomiska frågor och lika rösträtt i övriga.[24] I tre andra motioner av Sven Nilsson i Everöd, Jöns Rundbäck och C.E. Hjelm yrkades röstbegränsningar av växlande utformning, nämligen dels enbart relativ, dels relativ i kombination med absolut, dels relativ i ekonomiska frågor och i övriga lika rösträtt.[25] Lika rösträtt var även vad Per Nilsson i Kulhult föreslog, men moderat till "åtminstone vid val till kommunala befattningar".[26] Lagutskottet tillstyrkte ett relativt röstmaximum av 1/10 av det totala i kommunen, men första kammaren fällde förslaget.[27]

Tre av de fem motionärerna, Rundbäck, Sven Nilsson i Everöd och Per Nilsson i Kulhult, återkom nästa riksdag med exakt samma förslag, men lagutskottet ansåg sig ha viktigare ärenden och hann inte med att behandla den kommunala rösträttsfrågan.[28]

År 1872 var motionärerna åter fem till antalet. Tre av dem hade tidigare framträtt med förslag i frågan. Sven Nilsson skärpte nu sitt krav på begränsning genom att lägga till ett absolut maximum så lågt som 480 röster.[29] Per Nilsson begränsade sig detta år till enbart de kommunala valen, för vilka han yrkade på lika rösträtt.[30] Även C.E. Hjelm tog ett steg tillbaka. Han föreslog inte längre lika rösträtt utan endast samma slag av begränsning som Sven Nilsson.[31] Ny i gruppen av motionärer var Per Jonsson hemmansägare från Västerbotten, som föreslog lika rösträtt vid val och i ekonomiska frågor relativt och absolut maximum.[32] Också lagutskottets majoritetsförslag var försiktigare än förr. Begränsningen till 1/10 föreslogs nu gälla endast sådana inkomster, som ej kom från jordbruksfastighet. Denna eftergift för de stora jordägarna i första kammaren hjälpte emellertid inte. Med stor majoritet avslog kammaren förslaget.[33]

Efter detta avslag i första kammaren inlämnade Anders Persson i Mörarp en motion i andra kammaren med förslag att riksdagen borde skriva till Kungl. Maj:t och begära en statistisk utredning om de kommunala rösträttsförhållandena. Förslaget tillstyrktes av båda kamrarnas tillfälliga utskott och godtogs av riksdagen utan debatt.[34] Detta beslut var det enda positiva, som hände i den

kommunala rösträttsfrågan på tjugofem år, mellan 1869 och 1894, då en ny utredning beslöts.

Hjelm och Sven Nilsson upprepade vid 1873 års riksdag samma krav som året innan, och ytterligare en motionär framträdde, Per Hübinette, som föreslog 1/30. På grund av den pågående utredningen avstyrkte lagutskottet och kamrarna beslöt i enlighet därmed.[35]

Kända namn återkom som motionärer år 1874: Hübinette, Hjelm och Per Nilsson. Även förslagen var desamma: maximum 1/30, både relativt och absolut maximum (1/20 o. 480) respektive lika rösträtt. Per Nilsson gjorde denna gång ingen inskränkning utan krävde lika rösträtt för samtliga frågor. Den nu bekantgjorda utredningen hade påverkat honom. Ännu en gång hänvisade lagutskottet till tidsbrist. Det hade inte hunnit bearbeta utredningens material.[36]

1875 var ett viktigt år. Nu först blev det nämligen en ordentlig debatt i riksdagen om Statistiska Centralbyråns utredning. Skulle första kammaren stå kallsinnig inför dessa avslöjanden? Den viktigaste motionen avgavs av Anders Persson i Mörarp och undertecknades av ytterligare nio lantmannapartister.[37] En graderad skala med kraftig topphuggning av de höga röstetalen var deras krav.[38] Samma sorts lösning men med något större utrymme i toppen för de stora röstägarna föreslogs av Isaac Asklöf.[39] Hübinette återkom för tredje gången med sitt trettiondedelsmaximum.[40] Lagutskottet tog ett steg framåt. Det tillstyrkte det relativa 1/10, denna gång utan undantag för jordbruksfastighet, och lade därtill ett absolut maximum om 1000 röster. Reservanterna var emellertid många: sex från första kammaren ansåg, att förslaget gick för långt, medan Anders Persson ville ha en mycket starkare begränsning.[41] Första kammaren följde sina reservanter medan andra kammaren stödde utskottets majoritet. Riksdagens splittring i denna fråga, liksom i många andra, var påfallande.

Vid nästa riksdag, år 1876, kom ett par överraskande försoningsgester från första kammaren. C.G. af Ugglas föreslog nämligen i en motion, att i vissa frågor skulle besluten fattas enligt båda metoderna, efter fyrktal och huvudtal, och Gustaf Åkerhielm uttalade sig för lika rösträtt vid val till kommunala förtroendeposter.[42] I två motioner, en från vardera kammaren framfördes åter lagutskottets förslag från förra riksdagen och i en tredje samma kombination men med en snävare begränsning.[43] Av motionärerna var två veteraner, Hübinette och Hjelm. En helt ny princip för röstberäkningen yrkade C.J. Svensén på. Kvadratroten ur fyrktalet skulle ange röstetalet. Resultatet skulle bli en kraftig utjämning och mindre godtycke än vid maximeringar och graderingar.[44]

Lagutskottet vidhöll sitt relativa maximum, 1/10, men bröt upp sitt absoluta rösttak i så måtto, att för fyrktal över 1000 skulle man få rösta, men blott med en röst per 10 fyrk. Endast tolv ledamöter i första kammaren stödde med sina röster det förslaget.[45]

År 1877 kom fyra motioner. Lika rösträtt vid val av kommunala förtroende-

män på kommunalstämman föreslogs av både Hübinette och Johannes Andersson, men den förre ville med hänsyn till motståndet i första kammaren göra undantag för val av landstingselektorer, medan den förre i sitt förslag berörde blott dem.[46] Ett steg tillbaka innebar Samuel Johnsons motion om 1/5 som högsta tillåtna andel av kommunens röstetal, och Asklöf nöjde sig denna gång med att föreslå, att hela frågan hänsköts till Kungl. Maj:t.[47] Lagutskottet stödde Johnsons mening och gjorde därmed en kraftig reträtt från året innan, i hopp om att denna gång få med första kammaren. Andra kammaren följde med, men i första var motståndet snarast större än förr. Utan många inlägg och utan votering sade den nej.[48] Fastlåsningen var total.

Kända namn figurerade åter som motionärer år 1878. Hjelm upprepade sin motion från två år tidigare om kombinerat maximum, Svensén sin om kvadratroten ur fyrktalet som absolut maximum. Ehrenborg trodde inte på någon eftergift från första kammaren. Han sökte sig fram efter nya vägar. Landstingsmännens elektorer skulle som förr väljas med oinskränkt penningrösträtt, men inrättande av kommunalfullmäktige borde underlättas.[49] Lagutskottets yrkande blev ett maximum på 1/20, ett förslag utan utsikt till framgång. Det ansågs inte värt många ord i första kammaren.[50]

Ett par av de tidigare motionärerna återkom inte till riksdagen år 1879 efter nyvalet året innan.[51] Andra hade släppt taget om kommunalfrågan. Nya män trädde till som förslagsställare. A.P. Lind ville ha bort utskyldsstrecket, C.I. Bengtsson önskade lika rösträtt vid val av kommunala befattningshavare.[52] Lagutskottet var denna riksdag helt negativ till reform och kamrarna behandlade frågan med samma likgiltighet.[53] Nu var botten nådd.

Året därpå kom en ny våg av reformvilja. I en partimotion med Ola Andersson i Nordanå som första namn och bland de övriga 45 undertecknarna så kända namn som Carl Ifvarsson, Emil Key, Olof Jonsson i Hov, Liss Olof Larsson och A.P. Danielson krävdes en skrivelse till Kungl. Maj:t om förslag till nästa riksdag, innehållande en sådan ändring av den kommunala rösträtten på landet, att både personlighets- och förmögenhetsprincipen fick skäligt inflytande. Yrkandet var alltså föga förpliktande, men den mycket utförliga motiveringen starkt reformvänlig. Förslagsställarna vacklade mellan ett system med olika slag av röstmaxima och ett med annan gradering. För den lika rösträtten hade man ingen förståelse.[54] Lantmannapartiets massmotion skall sättas i samband med försöken inom partiets ledning att söka övervinna den splittring, som visat sig inom partiet vid 1879 års riksdag. Man ville finna en populär fråga, som åter kunde ena partiet. Vid ett möte med ett stort antal partimedlemmar på nyåret 1880 uppnåddes enighet. Resultatet härav var bl.a. en motion i den politiska rösträttsfrågan.[55] Som ytterligare ett resultat av dessa strävanden kan man se massmotionen i den kommunala rösträttsfrågan.

Ytterligare en motion inlämnades, av J.P. Nilsson i Käggla, en ny man i

sammanhanget, som ofta skulle återkomma.[56] Han föreslog 1/20 och 1000 röster som kombinerat maximum. I lagutskottet stod åter två block mot varandra. Sju reservanter från första kammaren motsatte sig majoritetens förslag om skrivelse till regeringen, ett förslag som dock var ännu försiktigare än massmotionens och uttryckligen undantog val av landstingsmän från den föreslagna begränsningen.[57] Inte oväntat föll förslaget i första kammaren.[58] Ola Andersson återkom med samma förslag vid 1881 års riksdag, denna gång ensam. Han vägrade tro, att första kammarens avslag året före hade berott på de meningslösheter, som då anfördes där. "Framtiden skall säkert med förundran läsa om detta motstånd och om dessa skäl emot en reform, så iögonfallande som denna."[59] I sin motion hävdade han också, att principen om rösträtt efter skatt skulle gälla även för de personliga avgifterna. Den andra motionen i frågan under denna riksdag var Hübinettes om att inrättande av fullmäktige skulle kunna beslutas med röstning per capita.[60] Lagutskottet var delat i två ungefär jämnstarka grupper. Majoriteten ville ha ett relativt maximum av 1/10, ett gammalt förslag, kombinerat med ytterligare en begränsning, nämligen att ingen fick rösta för mer än alla övriga tillsammans. I en reservation föreslog förre civilministern H.G. Lagerstråle ett maximum av 1/5.[61] I kamrarna var debatterna långa med reformvännerna som de dominerande, även i första kammaren. Men voteringen där betydde ett nytt nederlag.[62] En fläkt av reformvinden kändes dock av detta år även i konservatismens högborg.

Förslaget att skriva till Kungl. Maj:t och be om förslag till en rättvisare kommunal rösträtt på landsbygden återkom vid 1882 års riksdag, nu framlagt av Isaac Asklöf. Ytterligare två motioner var J.P. Nilssons i Käggla med samma förslag som år 1880 (1/20 och 1000) och Anders Göranssons, som föreslog 1/10 som maximum.[63] I lagutskottet hade nu en känd konservativ förgrundsman, P.A. Bergström, invalts och gripit ordförandeklubban. Han blev under många år den främste motståndaren till en reform. Mot utskottsmajoritetens förslag, detsamma som året före, reserverade sig han och ytterligare fyra från första kammaren.[64] Utgången blev den vanliga.[65]

År 1883 inlade J.P. Nilsson för tredje gången sitt förslag om 1/20 och 1000 röster. Johan Anderson i Tenhult ville blott ha ett relativt maximum av 1/10.[66] Dessa två motioner var de enda det året. De hade ingen framgång ens i lagutskottet. Under Bergströms ordförandeskap avstyrktes de av formella skäl utan en enda reservation. Andra kammaren reagerade genom att sända betänkandet tillbaka utan att ens votera om saken, men utskottet vägrade att göra något mer åt det hela, eftersom första kammaren redan instämt.[67]

Nilsson i Käggla gav inte upp. För fjärde gången inlämnade han vid 1884 års riksdag sin motion. Samma krav som han, 1/20 och 1000 röster, hade en ny motionär, Olof Andersson i Lyckorna.[68] Liss Olof Larsson föreslog, att aktiebolagens rösträtt skulle avskaffas.[69] Lagutskottet återgick till rutinen och

framlade sitt vanliga yrkande om 1/10 och ingen mer än alla övriga tillsammans, och första kammaren avslog, också som vanligt.[70]

Riksdagsförhandlingarna nästa år innebar en repetition i stort sett. Nilssons motion, lagutskottets majoritetsförslag, fem reservationer och första kammarens avslag, allt inträffade liksom året innan.[71] Monotonin i riksdagens behandling av den kommunala rösträttsfrågan framstod allt tydligare.

Fyra motioner väcktes om saken år 1886. Tre gällde röstmaximum av olika storlek. Ännu en gång framlade Nilsson i Käggla sin motion. Nils Wallmark följde lagutskottets linje från åren innan och Johan Nydahl önskade ett så lågt maximum som 1/50, dock endast i vissa frågor. Första kammarens motstånd ville han mjuka upp genom att avstå från begränsningen vid valen av landstingselektorer. Nydahl var liksom Wallmark ny som motionär i frågan och kom i fortsättningen att spela en viktig roll i dess utveckling. Per Ersson väckte också sin första motion i ämnet – lika rösträtt vid val till kommunala befattningar, ett gammalt krav.[72] Både majoritet och förstakammarreservanter behöll sina uppfattningar, så även första kammarens flertal.[73]

Under den stora tullstridens år, 1887, var åsikterna i de båda kamrarna om den kommunala rösträtten fortfarande diametralt motsatta. Motionerna tog upp kända förslag. I den ena lade Nydahl fram sitt från året innan om 1/50 i vissa frågor, i den andra återkom lagutskottets sedvanliga om 1/10 och ingen mer än alla övriga tillsammans, denna gång framfört av fyra hemmansägare från övre Norrland.[74] Lagutskottets första betänkande det året, som inte hann behandlas i kamrarna före riksdagsupplösningen, innehöll inga nyheter. Majoriteten ville ha samma maximum som tidigare, fast nu gjordes undantag för val av landstingsmän och deras elektorer. Reservanterna var de vanliga. I det andra betänkandet, senare samma år, fanns bara krav på relativt maximum och fortfarande samma undantag beträffande de val, som kunde tänkas påverka första kammarens sammansättning, men fem av utskottsledamöterna motsatte sig även detta.[75] Första kammaren avslog med ungefär sedvanlig övervikt och efter en mer summarisk debatt än förr.[76]

1888 var åter ett bottenår. Enda motion i frågan var L.P. Larssons i Berga om lika rösträtt utom vid utgiftsbeslut. Vid dessa skulle fyrkröstning med maximum 1/20 tillämpas. Det blev avslag i lagutskottet och ovanligt nog inte något positivt förslag därifrån. Första kammaren behövde alltså inte ens diskutera frågan det året.[77]

Den lika rösträtten föreslogs åter vid 1889 års riksdag, i två motioner, dock med vissa inskränkningar. L. Pålsson ville ha den blott vid val, O. Andersson i Lyckorna undantog alla beslut om utgifter. I den tredje motionen kom Larsson i Berga med samma yrkande som lagutskottet så många gånger förespråkat, 1/10 och ingen mer än alla övriga tillsammans.[78] I lagutskottet segrade detta år andrakammarhalvan mot sex förstakammarreservanter med Bergström i spetsen.

Denne ansåg, att reformvännerna fördärvade sin sak med den tröttsamma upprepningen och vägrade att alls diskutera frågan i första kammaren. Sex röster höjdes dock där för reformen, men i voteringen var motståndet som vanligt överväldigande. Andra kammaren biföll utan votering, men många ville gå längre än lagutskottet.[79]

Det sista året före nyvalet gav samma intryck av stelnade attityder. Motståndet i första kammaren var fortfarande benhårt. Till den lilla reformvänliga minoriteten i kammaren hörde häradshövding A.H. Ölander från Sundsvall. I ett inlägg året innan hade han t.o.m. visat förståelse för personlighetsprincipen. I sin motion år 1890 nöjde han sig med ett maximum av 1/5 för bolag och för övriga röstägare ett högsta röstetal motsvarande vad alla andra i kommunen hade tillsammans. Från andra kammaren uppträdde två motionärer, nämligen Nils Nilsson i Skärhus och Olof Jonsson i Hov, båda från det frihandelsvänliga Gamla lantmannapartiet och med samma förslag, nämligen lagutskottets traditionella.[80] I utskottet segrade denna gång förstakammarhalvan med hjälp av en andrakammarledamot, en av de få från den kammaren, som framträdde som reformmotståndare. Betänkandet innehöll alltså rent avslag. Om Ölanders förslag blev det ändå debatt i första kammaren men det vanliga nederlaget i voteringen. Medkammaren godtog utan omröstning. ett maximum av 1/10.[81]

6.1.2.2. Motioner och motionärer

Riksdagsmännen under majoritetsvalens period kan betraktas som ganska goda exponenter för åsikter bland valkretsarnas väljarmajoriteter.[82] Motionerna i den kommunala rösträttsfrågan, deras antal och innehåll, ger alltså en ganska god upplysning om hur stark den opinion var ute i landet, som ville ha en reform. Ett närmare studium av motionerna under perioden 1870–1890 visar, att antalet klart minskat jämfört med den föregående perioden. Under åren 1867–1869 inlämnades 26 motioner, under de därpå följande treårsperioderna respektive 13, 10, 12, 6, 8, 8 och 7. Genomsnittet per riksdag var under de första tre åren nära nio, under de följande tjugoen blott tre. Antalet sjunker också allt mer under periodens lopp. Ett drag av modlöshet och resignation sätter under dessa år sin prägel på reformviljan.

Samma intryck ger ett studium av förslagens innehåll. Det radikalaste kravet – lika rösträtt för alla kommunalt skattskyldiga utan inskränkningar – ställs fem gånger under den första treårsperioden, ingen gång under de följande sju. Också andra förslag, som skulle ha betytt en verklig förändring av maktförhållandena på landsbygden, tunnar ut efter hand. I stället inriktas motionerna på mera blygsamma förändringar, nämligen röstmaxima av olika utformning och flera gånger krävdes lika rösträtt vid val. Med allt mera stereotypa formuleringar återkommer de riksdag efter riksdag. Gemensamma är försäkringarna om att

första kammarens sammansättning ej skulle påverkas. Att inkomst och förmögenhet borde ligga till grund för rösträtten godtogs. Det var blott de mest absurda konsekvenserna av denna princip man ville rätta till. Draget av monotoni förstärks genom att motionärerna så ofta var samma män. De 64 motionerna under åren 1870–1890 inlämnades av endast 33 ledamöter. De understöddes dock vid ett tillfälle, år 1875, av nio instämmanden, vid ett annat, år 1880, av 45.

De flitigaste motionärerna var Isaac Asklöf, Per Nilsson i Kulhult och Sven Nilsson i Everöd med vardera fyra motioner, samt C.E. Hjelm, Per Hübinette och J.P. Nilsson i Käggla med vardera sex. De var alla lantbrukare och hörde till Lantmannapartiet. Utom Sven Nilsson hade ingen av dem någon framträdande ställning där. Partiet som sådant engagerade sig bara vid ett tillfälle, år 1880, för frågan genom massinstämmanden till en motion om utredning. De tongivande ledarnas intresse för frågan var liksom tidigare under 1860-talet mycket begränsat. Vad låg bakom intresset hos de sex flitigaste motionärerna?

Alla hade de från sina valkretsar erfarenheter av att den kommunala makten koncentrerats i händerna på godsägare, brukspatroner och bolag. Bland mäktiga röstägare i Asklöfs valkrets i Östergötland kan nämnas brukspatron Carl Ekman och godsägare Oskar Mörner. Båda hade stora fastigheter i ett flertal kommuner i länet.[83] I Hjelms valkrets i Västerbotten låg Robertsfors bruk med en dominerande ställning. Hübinette, från norra Uppland, hade i sin valkrets två kommuner, där en ensam röstägare hade majoritet. I Kristianstads län, där Per Nilsson och Sven Nilsson hade sina valmän, fanns också stora röstanhopningar. Där förekom t.ex. en storgodsägare, A.R. Hamilton på Ovesholm, som ensam kunde styra i tre kommuner och hade en ansenlig del av fyrktalet i ytterligare sju kommuner i länet. En annan, A. Wachtmeister, hade ensam röster nog att bestämma i tre kommuner i Per Nilssons valkrets. I Sven Nilssons område, Gärds och Albo domsaga, fanns godsägare Pontus De La Gardie, som i Sönnarslövs kommun hade 3708 fyrk av totalt 5941.

Förhållandena i de sex flitigaste motionärernas valkretsar skilde sig dock inte mycket från många andra. Andelen kommuner i deras valkretsar med röstanhopning av över hälften, över fjärdedelen och över tiondedelen av kommunens hela röstetal skiljer sig föga från siffrorna för landet i dess helhet, som följande uppställning visar.[84]

Ganska sällan använder de sex motionärerna konkreta exempel på röstförtryck i sina hemtrakter som argument.[85] I allmänhet är motiveringarna allmänt hållna. Ofta är de påfallande stereotypa och innehåller bara en hänvisning till tidigare motioner. Man kan därför ur dem knappast utläsa någon stark opinion i deras valkretsar, som drev dem till de många motionerna. Det förefaller snarare som om de genom upprepningen hoppades kunna urholka motståndet i första kammaren. Ett annat skäl, som ofta antyds, var att man höll i gång för att kunna peka på mängden av motioner och den ständiga återkomsten som ett bevis för att folket

Motionär	Antal kommuner i valkretsen	Antal kommuner i valkretsen, där en ensam röstägare av hela röstetalet i kommunen hade		
		över 1/2	1/4–1/2	1/10–1/4
Asklöf	23	–	–	15
Hjelm	13	(gäller hela länet)	1	4
Hübinette	11	2	4	4
J.P. Nilsson	9	–	1	6
Per Nilsson	13	–	4	3
Sven Nilsson	27	1	7	5

ville ha reform. Draget av monotoni och resignation präglar också dessa motionärers insatser.

Naturligtvis saknas inte exempel på motsatsen. Ett dussintal av de 64 motionerna under åren 1870–1890 skiljer sig från de andra främst genom särskilt grundlig argumentering, konkreta exempel på missförhållanden och upprörda ordalag, som uttrycker ett starkt missnöje. Dit hör Ehrenborgs år 1870, Jöns Rundbäcks båda 1870 och 1871, Sven Nilssons år 1871, Per Jonssons år 1872, Hübinettes år 1873, Anders Perssons år 1875. Svenséns år 1876, Hjelms samma år, Jonas Anderssons år 1883 och Johan Nydahls år 1886. Främst vill man emellertid sätta Ola Anderssons motion år 1880. Den gör ett särskilt starkt intryck inte bara genom mängden av underskrifter och den politiska tyngden bakom många av namnen utan även genom sin saklighet, sin moderation och därtill undertonen av fast och bestämd reformvilja.[86]

Vad säger alltså motionerna om opinionen bland majoriteten av de röstberättigade på landsbygden för en reform av den kommunala rösträtten? Den var under hela perioden 1870–1890 svag. Den avtog i styrka, i stort sett kontinuerligt. I den mån den ville ha reformer, skulle dessa vara försiktiga pålappningar av gällande system. För ett demokratiskt genombrott fanns inget gensvar.

6.1.2.3. Utskottsbehandlingen

Det intresse som lagutskottet visade för reform av städernas kommunalrösträtt var som tidigare framhållits under perioden 1870–1890 mycket ringa.[87] Starkare var dess reformvilja beträffande landsbygdens. Som redan framgått av den föregående översikten togs frågan upp i utskottet vid alla riksmöten utom ett, år 1871.

Vid 14 tillfällen tillstyrkte utskottet röstbegränsningar av varierande utformning. Vid ett tillfälle, år 1880, uttalade det sig för en skrivelse till Kungl. Maj:t om utredning och förslag till reform. Vid tre riksdagar avstyrktes reformförslag av formella skäl, åren 1873, 1874 och 1883. Endast två gånger, åren 1888 och

1890, tog lagutskottet helt avstånd från reform av den kommunala rösträtten på landsbygden.[88]

De förslag till förändringar, som fick lagutskottets stöd var från början mycket försiktiga och blev det alltmer under periodens gång. För den lika rösträtten visade man en stark obenägenhet liksom tidigare. Utförligt bemöttes skälen för en dylik reform år 1870 och 1872. Därefter dröjde det till år 1888 innan utskottet åter ansåg sig behöva argumentera för sitt avstyrkande. Enigheten inom utskottet var stark på denna punkt. Tre reservanter uppträdde år 1870 och samma antal 1872, men därefter blev det aldrig mer än en.[89]

Huvudskälet emot lika rösträtt var som under 1860-talets debatt omsorgen om första kammarens sammansättning. Väl bekant var även kvalifikationsmotivet. Högre upplysning, vidgad synkrets, skärpt omdömesförmåga och större intresse kunde förutsättas hos dem som hade en mer omfattande verksamhet och en oberoende ställning framhöll utskottet 1870. Arton år senare uttrycktes samma misstro mot de breda samhällslagren. LU-ledamöterna år 1888 kunde svårligen anta, att dessa hade tillräckligt med insikter och intresse för den kommunala makt, som lika rösträtt skulle ge. Mot den partiella reformen att rösta per capita blott vid val invändes åter, att detta skulle ge orubbat förmögenhetsinflytande i andra frågor än val i de kommuner, som hade stämma, och helt upphäva det, där fullmäktige införts.

Lika avvisande var lagutskottet under dessa år till andra radikala reformförslag. Bibehållen förmögenhetsröstning men med ändrade proportioner mellan skatt och röstantal, så att avståndet kraftigt krympte, hade föreslagits år 1875, 1876 och 1878.[90] Lagutskottet avstyrkte med hänvisning till första kammarens sammansättning, till de förmögnares berättigade krav på större inflytande samt till den större godtyckligheten i varje annan gradering än den gällande. Enigheten inom utskottet var också på denna punkt stor.[91]

En maximering av röstetalet var den lösning lagutskottet under alla riksdagar utom en höll fast vid, då det alls tillstyrkte en reform. Undantaget var 1880, då en kraftig opinionsyttring från Lantmannapartiet bidrog till beslutet att tillstyrka en skrivelse till regeringen.[92]

Men åsikterna växlade om utformningen av detta maximum. År 1870 upprepade utskottet samma förslag som året innan (1/10) och med samma motivering, vilket väckte kritik i första kammaren. Ett absolut maximum ställdes i utsikt senare. År 1872 tog LU ett steg tillbaka: begränsningen skulle ej beröra inkomster från jordbruksfastighet. Sporrat av utredningssiffrorna av år 1874 föreslog utskottet året därpå både ett relativt (1/10) och ett absolut (1000) maximum. Året därpå slog det åter till reträtt och år 1877 sträckte man sig inte längre än till 1/5.[93] Men en knapp utskottsmajoritet drev år 1878 igenom bifall till ett relativt maximum av 1/20; radikalare än så blev inte lagutskottet någon gång under dessa år. År 1881 hade det funnit den position det behöll för resten av

perioden: 1/10 och ingen mer än alla övriga tillsammans.[94]

Oenigheten inom utskottet var stor under hela perioden 1870–1890 även rörande en så försiktig reform som införande av röstmaximum. Mot sådana förslag reserverade sig varje gång fler eller färre av utskottets förstakammarledamöter. Motståndet växte efter hand. År 1870 var det bara två reservanter som ansåg, att förslaget om ett maximum på 1/10 gick för långt.[95] År 1881 väckte ett liknande förslag protester från sex av utskottets åtta män ur första kammaren.[96] Under de tio följande riksmötena var motståndarna mot samma förslag aldrig mindre än fem. Vid tre tillfällen 1883, 1888 och 1890, var det de som lyckades bestämma betänkandets utformning.[97] Desto starkare stöd fick förslagen om röstmaximum från utskottets andrakammarledamöter. Blott en gång av alla de fjorton då förslag härom framlades av utskottet, reserverade sig någon av dem för en mindre reform.[98] Längre än lagutskottet ville däremot andrakammarledamöter i reservationer gå vid flera tillfällen under 1870-talet.[99] Men efter 1876 försvann också dessa yttringar av reformvilja.

De anförda uppgifterna ger intryck av fastlåsta positioner med den ena utskottshalvan i harnesk mot den andra samt hårdnande motstånd i den ena och slappnande reformvilja eller resignation i den andra.[100]

Ett undantag utgjorde 1872 års riksdag. Då var reformaktiviteten större och motståndet svagare i lagutskottet än vid någon annan riksdag under denna period.

Lagutskottet hade vid riksdagen 1871 låtit den kommunala rösträttsfrågan vila i brist på tid. Av detta skäl och kanske även av misstroende mot utskottets vilja att lösa frågan ville andra kammaren tillsätta ett särskilt utskott trots LU-ordföranden Eric Sparres protester. Första kammaren avstyrde dock detta, och utskottet arbetade sedan intensivt med den kommunala rösträtten.[101] Då man saknade statistiskt underlag för att bedöma verkningarna av olika reformförslag, blev meningsbrytningarna stora.[102] I slutskedet förelåg nio olika förslag till röstmaximum. Det förslag, som till sist antogs med nio röster mot sex, hade framlagts av Sparre i avsikt att ställa första kammarens storgodsägare till freds. Inkomst av jordbruksfastighet undantogs från röstmaximeringen. Förslaget väckte ingen entusiasm. Redan i lagutskottet reserverade sig tretton av de sexton ledamöterna och i första kammaren förkastades det med klara siffror och utan att en enda röst höjde sig till dess försvar.[103] Men av de tretton reservanterna var bara en helt mot en reform av rösträtten.[104] Från flera håll, både i utskott och kammare, restes krav på en statistisk utredning. Av betänkandet framgick, att lagutskottet visste föga om de faktiska rösträttsförhållandena ute i kommunerna och även om verkningarna av sitt förslag. Det var därför logiskt, att kamrarna till slut enade sig om det enda positiva beslut, som under dessa två decennier fattades i frågan, nämligen en skrivelse till Kungl. Maj:t med begäran om utredning av de kommunala rösträttsförhållandena.[105]

Ännu en kraftansträngning gjordes år 1881. H.G. Lagerstråle, civilminister

1860–1868, hade året innan invalts och efterträtt Sparre som lagutskottets ordförande. I 1880 års beslut om en skrivelse till Kungl. Maj:t hade han ej deltagit, men nu satte han in stor kraft för att uppnå rättelse av det svåraste missförhållandet i den lag, som han själv bar största ansvaret för, nämligen att en ensam person kunde ha flera röster i kommunen än alla övriga tillsammans. En arbetsgrupp inom utskottet utsågs att tillsammans med Lagerstråle utreda verkningarna av olika röstmaxima.[106] I tre bilagor till utskottsprotokollet framlades resultatet. Om gränsen sattes vid 1/5 av kommunens totala röstsumma, skulle antalet kommuner, där en person hade mer än hälften av rösterna, bli tre mot förut 54.[107] Inte ens om röstmaximum sattes till 1/10 skulle ensamväldet helt försvinna utan finnas kvar i två kommuner. Enligt det förra alternativet skulle ett avsevärt fyrktal, mellan 1/4 och 1/2 av det totala stanna kvar i händerna på dem som förut ensamma haft majoritet. Enligt det senare alternativet skulle en så stor röstandel på en hand finnas kvar i nio kommuner.[108] Ett röstmaximum av 1/5 skulle medföra röstminskning i 26 % av kommunerna och för 0,2 % av de röstägande, ett maximum av 1/10 åter i 61 % av kommunerna och för 0,6 % av röstägarna. I sin motivering till yrkandet hänvisade utskottet till 1874 års utredning om rösträttsförhållandena år 1871.

Lagerstråle förordade den övre gränsen, 1/5, den enda som han ansåg hade utsikt att vinna bifall i första kammaren, men utskottet menade, att det inte skulle avhjälpa klagomålen och stannade för den lägre, 1/10.[109]

För att åtminstone på papperet avskaffa möjligheten för någon att ensam inneha röstmajoriteten, tillades bestämmelsen, att ingen fick utöva rösträtt för fler fyrkar än vad som enligt röstlängden tillkom alla övriga röstägare i kommunen. Lagerstråle uppträdde förgäves till försvar för sitt förslag i första kammaren. Det hade ingen chans i voteringen och ännu mindre utskottsmajoritetens.[110]

Det arbete som nedlagts av 1881 års lagutskott i kommunalfrågan gav dock mönster för framtiden. I samma eller obetydligt ändrad utformning återkom det i motioner, utskottsbetänkanden och andrakammarbeslut i över ett decennium.[111] Men Lagerstråle omvaldes inte till lagutskottet. Den nye ordföranden, P.A. Bergström, framstod snart som den svurne motståndaren till en kommunal rösträttsreform.[112]

Lagutskottet återkom år 1882 med samma förslag som året innan och med ytterligare en del skäl till de, som då anförts. Bl.a. hänvisades nu till Finland, där ett maximum av 1/6 av de vid stämman närvarandes röstetal förekom, och till att den ökade bolagsbildningen på landsbygden gjorde olägenheterna av vår kommunalrösträtt allt mera uppenbara. Fem ledamöter med Bergström i spetsen reserverade sig[113] och i första kammaren var motståndet även denna gång orubbligt. Påfallande ofta framhöll reformens motståndare där, att den avsedda förändringen skulle ge ökad makt i kommunerna inte åt de små röstägarna utan åt de relativt välsituerade bönderna, samma samhällsklass, som redan härskade i

andra kammaren. Att öka möjligheterna för denna klass att vinna inflytande även i första kammaren var något man starkt motsatte sig.[114]

År 1883 lyckades Bergström undvika att betänkandet innehöll något om ändring i den kommunala rösträtten genom att sammankoppla frågan med ett ändringsförslag av rent formell art.[115] Åren 1884–1886 fick frågan en slentrianmässig behandling i lagutskottet. Samma yrkande upprepades som år 1881 utan att något nytt tillades i motiveringen.[116] Först i de två betänkandena år 1887, tullstridens år, kom en förändring. Röstmaximum skulle inte gälla vid val av elektorer till landstingsmän. Det politiska läget var inte gynnsamt det året för någon form av rösträttsreform. Trots att förslaget uteslöt påverkan på första kammarens bildande var motståndet där oförändrat.[117] Bergström skämtade över "den vanliga gengångarmotionen".

År 1888 vann reformens motståndare en framgång. För första gången sedan 1867 innehöll lagutskottets betänkande i den kommunala rösträttsfrågan ett klart ställningstagande emot en begränsning av förmögenhetens inflytande i den kommunala rösträtten.[118] Den rena förmögenhetsprincipen försvarades emot godtyckliga maximibestämmelser. Klagomålen hade sin grund i att en eller ett fåtal kunde bestämma, men detta var dels sällsynt, dels hade det i allmänhet inte lett till något missbruk av makten, dels skulle genom de föreslagna begränsningarna makten förflyttas till ett obetydligt större antal röstägare, även de jämförelsevis högt beskattade, medan de små röstetalen lika litet som förut skulle kunna inverka på kommunala beslut. Till dessa skäl lade utskottet ännu ett: ägarna av stora gods och industrier var genom sina intressen varaktigare bundna vid kommunerna, och därför var risken för övergrepp från deras sida mindre än från de lägre beskattades. Alla utom en av andra kammarens ledamöter i utskottet reserverade sig för förslaget om 1/10 och ingen mer än alla andra tillsammans, och de fick kammarens stöd. Men i medkammaren var det ingen som invände mot utskottets nej till reform.[119]

Året därpå gynnade lotten reformsidan, och dess sedvanliga yrkande återkom, men år 1890 var rollerna åter ombytta och avslagslinjen segrade.[120] Vid ingetdera tillfället gjordes försök att förnya vare sig yrkande eller motiveringar. Man upprepade tidigare tankegångar. Lagutskottets handläggning av den kommunala rösträttsfrågan hade hamnat i fastlåsta positioner, slentrian och resignation[121] Det fanns knappast någon riksdagsfråga under tvåkammarriksdagens första halvsekel som så klart ställde den ena kammaren mot den andra.

6.1.2.4. Kamrarnas debatter och beslut: första kammaren

Första kammaren behandlade den landskommunala rösträttsfrågan vid 16 av de 21 riksdagarna under perioden 1870–1890.[122] Intresset för ämnet var i början ganska stort men det avtog markant under 1880-talet. Efter hand som åren gick blev ståndpunkterna allt mera fastlåsta och motståndet i kammaren mot en

reform av rösträtten allt mera orubbligt. Beträffande den lika rösträtten förekom ingen debatt alls i kammaren. Lagutskottets avslagslinje ansågs vara den enda tänkbara, och ingen protest höjdes däremot.[123]

Röstmaximum av varierande utformning var däremot en ständigt återkommande punkt. År 1870 var meningsutbytet livligt om lagutskottets förslag, 1/10-maximum. Ett bifall tycktes ligga inom räckhåll och reformvännerna dominerade i debatten.[124] Då ingrep tre statsråd med De Geer i spetsen. Han ogillade förslaget om begränsning på landsbygden. Det behövdes inte där, ansåg han, eftersom storgodsägarna var representanter för alla sina underlydande och f.ö. använde sin rösträtt med största moderation. De kommunala intressena var inte bara personliga, framhöll han, utan även territoriella. Däremot underkände han argumentet att man borde avstå från reformen p.g.a. dess samband med första kammarens bildande. För bolag kunde han tänka sig ett röstmaximum. Något mera positiv var civilminister Lagerstråle. I den mån en klass av bildade och för kommunen intresserade smärre jordägare uppstod på landsbygden, kunde man motse den föreslagna förändringen. Men först borde en statistisk undersökning göras. Med dessa inlägg var saken avgjord.[125]

Då frågan kom upp på nytt, år 1872, hade landet fått en annan regering, och den framträdde inte i debatten. Lagutskottets förslag var en eftergift för godsägarna och innebar röstbegränsning endast för annan inkomst än av jord. Ingen talare stödde det, och voteringen gav 55 röster för avslag och 26 för återremiss, men många ville, att saken skulle utredas, bland dem så inflytelserika män som Lagerstråle och von Ehrenheim.[126] Kammaren godtog också en skrivelse till Kungl. Maj:t med begäran härom.[127]

Den begärda utredningen förelåg redan vid början av 1874 års riksdag, men lagutskottet lät saken vila ett år. Dess formulering var dock klart reformvänlig. Mot denna reserverade sig den oböjlige Oscar Mörner och ytterligare två, och till deras avvisande hållning anslöt sig första kammaren.[128] Det var illavarslande tecken för reformen.

Det visade sig också året därpå, att motståndet mot en reform hårdnat. Med hela 86 röster mot 17 fällde kammaren lagutskottets förslag till röstbegränsning, 1/10 och 1000 röster.[129] Debatten var ej lång. af Ugglas och två bröder Mörner försvarade det bestående. De hade ur utredningens siffror hämtat, att en begränsning som den föreslagna skulle innebära en maktförskjutning till de välsituerade böndernas fördel, varigenom risk fanns för att denna klass skulle kunna kraftigt öka sitt inflytande även över första kammaren. Däremot hade Lagerstråle nu definitivt gått över på reformsidan. Kommunallagarna skapades med den föresatsen, att ej alla skulle kunna överröstas av en enda, framhöll han, och beklagade att de rösträttsförhållanden, som nu avslöjats, inte var kända, då kommunallagarna skapades. Ytterligare fyra talare ogillade att det förekom ensamvälde i kommunerna.[130]

Nu hade den kommunala rösträttsfrågan kört fast. De följande riksdagarna (1876–1880) blev debatterna i kammaren kortare än förut. Både anhängare och motståndare till reformen avstod från längre argumentering, eftersom åsikterna hade stadgat sig och det mesta redan var sagt. Votering behövde bara tillgripas en gång, år 1876, och gav 83 mot 12.[131] Av reformens motståndare uppträdde som så ofta förr von Ehrenheim och Wallenberg och framför alla Oscar Mörner, som gick längst. Han vägrade att se utredningens siffror som belägg för att en reform var nödvändig utan yttrade tvärtom: "Jag hänvisar till samma tabeller och påstår att med dem i hand skall man kunna försvara det bestående!" Till de orubbliga hörde också kapten C.A. Mannerskantz.[132] Trogna förespråkare för reformen i en oförstående omgivning var von Gegerfelt och två medlemmar av Lantmannapartiets "filial", Jöns Pehrsson och R. Klinckowström.[133]

Ny fart tog debatten i första kammaren efter lagutskottets nya giv år 1881 under Lagerstråles ordförandeskap.[134] Han fick med sig 33 av ledamöterna på sitt förslag om 1/5 och 1000 rösters maximum. I en lång och delvis häftig debatt uppträdde som hans huvudmotståndare A.O. Wallenberg. Mot utskottets statistiska utredning ställde han sin åsikt, "och den kan vara lika god som utskottets", att bakom kraven låg bara strävan efter makt på andras bekostnad. Han skulle mycket hellre låta personlighetsprincipen gälla, yttrade han, än låta hemmansägarna få makt att bestämma i kommunerna. C.A. Mannerskantz manade till försvar för de konstitutionellt konservativa idéerna i samhället. I debatten hade dock reformvännerna denna gång övervikten främst genom Lagerstråles långa och sakrika inlägg.[135] Han framhöll de röstbegränsningar, som gällde på kyrkostämma, vid prästval och på bolagsstämma. Han redogjorde för sina erfarenheter som civilminister av besvär över kommunala maktövergrepp. Missförhållandena i landskommunerna, som ej hade förutsetts vid lagens tillkomst, hade redan alltför länge fått pågå. Inte ville väl någon med berått mod vidmakthålla en klar orättvisa?

Första kammaren invalde inte Lagerstråle i lagutskottet året därpå, och han deltog heller inte i kammardebatten då.[136] Reformvännerna hade inga förhoppningar om framgång. John Ericsson erbjöd sig att ledsaga förslaget till graven och gjorde det med överraskande reaktionära argument.[137] Wallenbergs utfall mot bönderna återkom, medan däremot Mörner hade blivit utled på saken och ansåg den onödig att diskutera. Voteringen gav 57–31.[138]

År 1884 uppträdde för sista gången två prominenta debattörer i kommunalfrågan: Oscar Mörner och Lagerstråle. Båda lämnade därpå riksdagen. Den senare kallade kommunalrösträtten på landsbygden för en abnormitet och en konstitutionell despoti. Mörner pekade på den agitation ute i bygderna vid förstakammarvalen, som bedrevs för att få anhängare av Lantmannapartiets grundskatte- och försvarslinje valda. Wallenberg försvarade rikedomens rätt att bestämma.[139]

Nästa år lämnade även han scenen. I sina sista inlägg i frågan pläderade han för

aktiebolagens rätt att deltaga i besluten och protesterade mot "det besynnerliga enståndsvälde, som bryter fram överallt". Ett par talare manade till försoning med andra kammaren, som sades vara mycket intresserad av denna fråga. Men för två av de tongivande, von Ehrenheim och Bergström var den inte ens värd att diskutera.[140]

Även 1886 var meningsbytet relativt livligt och många inlägg från nya debattörer gjorde, att reformsidan hade övervikten. I frånvaro av Wallenberg och Mörner fick Bergström och von Ehrenheim rycka fram i främsta försvarslinjen. Den förre överraskade med att i princip godtaga en reform ur kommunala synpunkter men avvisa den ur politiska. De båda dalkarlarna Claesson och Pettersson hänvisade till Lantmannapartiets agitation vid landstingsmannavalen som ett skäl för att inte ge efter. Av voteringen framgick, att kammarens åsikter var oförändrade.[141]

Under de fyra riksdagar, som därefter följde, 1887–1890, var debatterna korta och torftiga. Reformvännerna samlade aldrig mer än ett tjugotal röster.[142] Bergströms förmodade medgörlighet ledde till förslag att undanta landstingsmannavalen från rösträttsbegränsningen men till ingen nytta. "Kung" Bergström antingen skämtade med reformvännerna eller vägrade att diskutera med dem. Bara av hövlighet svarade han häradshövding A.H. Ölander från Sundsvall, som dock varit mycket anspråkslös i sitt förslag till begränsning: 1/5 och bara för bolag.[143] En annan representant från Sundsvall, grosshandlare Johan Axell, anknöt i sitt inlägg för reform (år 1887) frågan till en annan, som nu seglade upp som en stor stridsfråga – "vingklippningen" av städerna i fråga om andrakammarvalen och menade, att regeringen borde få ta hand om båda. Den sammanknytningen skulle i fortsättningen ofta återkomma.[144]

Två av 1860-talets förgrundsgestalter inom den liberala pressen uppträdde under dessa år i kammarens debatter om den kommunala rösträtten, och av deras yttranden kunde man utläsa, hur frågan stått stilla och reformkraven tappat luft på de tjugo åren. F.T. Borg från Hälsingborg, som på 1860-talet betraktat varje annan lösning än lika rösträtt som ett bedrägeri, han försvarade nu vältaligt lagutskottets obetydliga rösträttsbegränsning av 1/10. Och S.A. Hedlund, Handelstidningens redaktör, tvekade om inte också detta förslag gick för långt.[145] En vacker illustration till konservatismens seger i den kommunala rösträttsfrågan under 1800-talet!

Första kammarens omedgörlighet gjorde utsikterna för en förändring minimala och kan till en del förklara denna åsiktsförskjutning bland reformvänner. En till antalet obetydlig minoritet av landets befolkning, främst bestående av godsägare, industriidkare och ämbetsmän, såg i kraven på reform av kommunalrösträtten ett hot mot sina privilegier. Feodalistiska tänkesätt, grundade i den ojämna egendomsfördelningen, förstärkte motståndet mot förändringar. I dessa kretsar ansågs ofta godsherren vara den bäste talesmannen för sina anställda. För

personer med ett dylikt synsätt var demokrati en abnormitet och redan ett steg i den riktningen väckte farhågor. För dem passade de gällande bestämmelserna som hand i handske.[146]

Mot slutet av 1880-talet tillkom ytterligare faktorer. Striden om tullarna sammanförde mäktiga producentintressen inom industri och jordbruk, vilkas företrädare i riksdagens båda kamrar intog en allt konservativare hållning, bl.a. i rösträttsfrågorna, för att försvara sina intressen. Arbetarnas organisationssträvanden och deklarationer från det hållet om lika och allmän rösträtt för alla myndiga män och kvinnor stegrade första kammarens ovilja även mot smärre förändringar. Parlamentarismens seger i Norge år 1884 väckte fruktan för en liknande utveckling i Sverige.[147]

6.1.2.5. Andra kammaren

Liksom i första kammaren mattades i den andra intresset för landsbygdens kommunala rösträttsreform allt mera under åren 1870–1890. Särskilt gäller detta radikala förslag, som skulle ha inneburit en påtaglig utjämning. Debatten om sådana förslag förekom i andra kammaren endast vid tre tillfällen under denna period, nämligen åren 1870, 1872 och 1875.

Huvudintresset vid kammarens debatt i frågan år 1870 tilldrog sig förslagen om lika rösträtt vid val till kommunala befattningar och i övrigt rösträtt efter fyrk. Dessa hade lagts fram i ett par motioner och i reservationer av tre utskottsledamöter och de stöddes i diskussionen av fem talare. Bland dem var tre kända radikaler, nämligen Arvid Gumaelius, nybliven riksdagsman, Ola Jönsson i Kungshult och Jöns Pehrsson, som alla tagit ett steg åt höger genom att godta fyrkröstningen för andra frågor än val.[148] Mot demokratin uppträdde Eric Sparre, lagutskottets ordförande, som efter 1869 års val övergått till andra kammaren, samt professor Sigurd Ribbing från Uppsala.[149] Liksom året innan visade det sig vid voteringarna, att den lika rösträtten hade många anhängare. Kammaren fann lagutskottets förslag till röstreform för obetydliga och sände dem tillbaka.[150] Det var det radikalaste beslut i den kommunala rösträttsfrågan, som andra kammaren fattade under hela perioden.

År 1872 blev utgången en annan. Lagutskottets förslag var denna gång mycket försiktigt: ingen begränsning för inkomst av jord och för annan blott ett relativt maximum, 1/10. Det bifölls av kammaren med 87 röster mot 42.[151] Eftersom första kammaren redan avslagit, fick debatten sin prägel av principdeklarationer. Anhängarna av lika rösträtt dominerade. Somliga ville låta den gälla utan inskränkningar, andra enbart vid val. Ingen lade emellertid fram något konkret förslag till obeskuren per-capitaröstning utan uttalanden i denna riktning hade karaktären av framtidsperspektiv. Förslag om lika rösträtt blott vid val hade fem förespråkare och vann 42 röster i voteringen. Sparre var så gott som ensam att

försvara lagutskottets betänkande, och t.o.m. han ansåg att det innebar en för stor eftergift åt första kammare.[152] En självständig hållning intog Ola Andersson.[153] Ett röstmaximum skulle endast gynna medelklassen, ansåg han. För att öka de mindre inkomsttagarnas rösträtt ville han i stället ha en annan gradering. – Senare under riksdagen bifölls förslaget att skriva till Kungl. Maj:t och begära en utredning.[154]

Ett livligt intresse väckte kommunalfrågan år 1875.[155] För första gången förelåg nu siffror över röstfördelningen i landets alla kommuner. Statistiska Centralbyråns utredning hade klargjort omfattningen av det kommunala ensam- och fåtalsväldet. Lagutskottets förslag om en kombination av relativt och absolut röstmaximum vann de allra flestas bifall, men sedan underrättelsen om första kammarens avslag ingått mitt under debatten, slog stämningen om, och många krävde, att kammaren skulle avslå betänkandet. Därigenom skulle den dels visa, att den ansåg det föreslagna vara ett minimum, dels vara obunden, då den efter nyvalet åter skulle ta upp frågan. Sven Nilsson i Everöd fick dock med sig majoriteten, då han yrkade på en så stark enighet som möjligt kring lagutskottets förslag. – För den lika rösträtten fanns nu inte längre något stöd i kammaren, inte ens om den begränsades till kommunala val. Flera framträdande lantmannapartister uppträdde, alla för lagutskottets förslag.[156] Därmed hade reformsträvandena i andra kammaren kulminerat. Läget hade klarnat. Sedan första kammaren med tillgång till utredningens siffror hade avvisat en moderat reform förlorade frågan mycket av sitt intresse för andra kammarens ledamöter. Under åren 1876, 1878 och 1879 fördes inte ens en debatt i frågan.[157] Lagutskottets förslag godtogs, antingen det innehöll reformförslag, som år 1876 och 1878, eller då så inte var fallet, som år 1879.

Brukspatron Richard Ehrenborg från Lindesberg, som flera gånger tidigare spelat en framträdande roll i den kommunala rösträttsfrågan, ställde i ett långt inlägg i 1877 års debatt frågan: "Varför då detta gång efter gång förnyade och obevekliga avslag i frågan om en förändring, som verkligen är längesedan bevisad vara av ett skriande behov påkallad?"[158] Han gav själv svaret. Vid landstingsvalen förekom kraftig politisk agitation. Avsikten var nu inte längre främst att till landstingsmän invälja män, som kände de särskilda orternas behov och försvarade deras bästa utan i stället att åstadkomma en förändring av första kammarens sammansättning. Detta hade också lyckats, påpekade Ehrenborg. Karaktärsskillnaden mellan kamrarna hade börjat utjämnas. Detta förklarade, att motståndet blev allt mera kompakt. Vad skulle då göras för att häva den rättslöshet, vari så många kommunmedlemmar befann sig? Han pekade på olika möjligheter: att begränsa kommunernas kompetens genom en striktare definition av begreppet gemensamma hushållsangelägenheter, att göra fullmäktigeinstitutionen obligatorisk, eller att skapa nya valkorporationer för förstakammarvalen.[159] Kammaren bifföll utan votering det föreslagna röstmaximum, 1/5.

År 1880 kom lantmannapartiets massmotion.[160] Första kammarens avslag utan votering och med blott fyra inlägg i debatten på förslaget om skrivelse till Kungl. Maj:t att låta utarbeta ändringar i den kommunala rösträtten, dock ej för landstingsmannaval, utlöste följande suck hos huvudmotionären Ola Andersson: "Jag har endast velat uttala dessa ord till kammarens protokoll, ifall någon därav kan komma till besinning i avseende på denna fråga, ty såsom förhållandena nu är, är det alltför svårt." Han fick understöd av f. justitiestatsministern Axel Adlercreutz, som ansåg att någon begränsning av den kommunala rösträtten borde ske.[161]

År 1881 blev debatten livligare även i andra kammaren, sedan lagutskottet genom Lagerstråles bemödanden kastat nytt bränsle på elden.[162] Ett par röster, bland dem lektor Abraham Rundbäcks, höjdes för en större förändring än den lagutskottet föreslagit, men de andra nöjde sig med att helt kort yrka bifall.[163] Detta beslöts också utan votering. Samma blev utgången år 1882, 1884, 1885 och 1886.[164] Någon votering behövde ingen gång tillgripas och debatten var mestadels en formalitet. År 1882 uppträdde dock ovanligt nog en opponent mot rösträttsreformen, nämligen greve Axel Mörner, bror till Oscar Mörner. Ola Andersson fick senare i debatten ett massivt stöd genom 35 instämmanden till sitt bifallsyrkande. År 1883 hade lagutskottet inte kommit med något reformförslag och kammaren reagerade med återremiss.[165] Liss Olof Larsson uppträdde år 1884 som reformman och yrkade på maximum 1/20, vilket var mer än vad lagutskottet föreslog det året. Med honom instämde 15 ledamöter. Det året hördes hårdare tongångar än på länge. Folket skulle taga sin rätt med våld, hette det.

År 1887 följde kammaren lagutskottets ändrade förslag att undanta landstingsmannaval från begränsning.[166] Nästa år segrade avslagslinjen i lagutskottet men andra kammaren stod fast vid sin gamla uppfattning, röstmaximum 1/10 och ingen mer än alla övriga tillsammans.[167] Ingendera året behövde votering tillgripas. Johan Nydahl, som vid slutet av 1880-talet var den som främst drev kommunalfrågan i andra kammaren, yrkade i 1889 års debatt på en större reform än den lagutskottet efter vanan föreslagit.[168] Han uppnådde inte ens votering. Flera talare instämde dock med honom.

Det sista året före nyval, år 1890, var debatten ovanligt livlig.[169] Lagutskottets betänkande innehöll åter avslag på reformkraven, men kammaren vidhöll kravet på röstmaximum av samma slag som tidigare. Olof Jonsson i Hov, en av de främsta i Gamla lantmannapartiet, framhöll hur viktig reformen av kommunalrösträtten var för att uppnå en annan sammansättning av första kammaren. Han fann den lika betydelsefull som den politiska rösträttsreformen. Hans partivän Sven Nilsson i Everöd hoppades också på en liberalare sammansättning av första kammaren som en följd av den föreslagna reformen. Med dem instämde ett trettiotal ledamöter. Höll den kommunala rösträtten på att bli en agitationsfråga för de radikalare bönderna?

För det stora flertalet av bönderna, som dominerade i Lantmannapartiet, ökade under perioden 1870–1890 motståndet mot en genomgripande reform av den kommunala rösträtten och minskade intresset för frågan över huvud taget. Bondeledaren Carl Ifvarsson nämnde den inte ens, i en politisk broschyr år 1871, bland de frågor han betecknade som angelägnast, däremot arméfrågan, statsförvaltningens rationaliserande och skolfrågan.[170] Av rösträttsfrågorna tilldrog sig fr.o.m. 1869 den politiska klart större intresse än den kommunala, men också i den förra avtog radikalismen under 1870-talet. Böndernas liberalism vid seklets mitt, då ännu ingen klass fanns under dem och bonderiksdagsmännen uppfattades som representanter för de små i samhället, hade nu mist mycket av sin kraft. Industrialiseringen hade förändrat situationen. En ökad misstänksamhet bland bönderna mot arbetare och mot rösträttsutvidgning gjorde sig gällande.[171] Det motstånd som fanns också i andra kammaren mot en kommunal rösträttsreform kom dock ytterst sällan fram, ty de som tänkte så kunde alltid räkna med att första kammaren skulle avslå alla reformförslag.

6.1.3. Sammanfattning av den parlamentariska argumentationen

En sammanfattning av den parlamentariska argumentationen rörande den kommunala rösträtten under en så lång period, som här är i fråga, åren 1870–1890, måste med nödvändighet bli översiktlig. Avsikten är att undersöka i vilken mån de vanligaste argumenten från 1860-talets debatt fortfarande användes, samt vilka viktiga skäl för och emot en kommunal rösträttsreform, som under denna tid tillfördes debatten. Vad som anförs för och emot en reform får självfallet olika vikt beroende på av vem och vid vilken tidpunkt det sker. Uppgifter härom bör alltså komplettera argumentationsredovisningen.

6.1.3.1. Reformmotståndarnas huvudargument och invändningar däremot

Att skattebidraget var en lämplig mätare av bildning, omdöme, kunskaper i och intresse för kommunala angelägenheter hade under 1860-talet hävdats vid flera tillfällen. Liknande tankar framfördes år 1870 i lagutskottets betänkande: högre upplysning och större intresse var en följd av oberoende ställning och mer omfattande verksamhet. Synkretsen vidgades och omdömesförmågan skärptes i den mån man förmådde skaffa sig en säker ekonomisk ställning. I första kammarens debatt samma år gav af Ugglas argumentet en extra udd mot de fattiga: arbete för dagen och strävan efter egen bärgning, som upptar den mindre bemedlades tid och tankar, gör hans verksamhet och synkrets självisk, och han blir föga benägen att göra uppoffringar för andra. Professor Sigurd Ribbing yttrade sig på likartat sätt i andra kammaren. Han citerade den engelske historikern Macaulay: fattigdomen framkallade retlighet, obillighet, lättrogenhet,

brännande begär efter ögonblicklig förändring. Kroppsarbetare i en inskränkt krets kunde ej skaffa sig kunskaper i kommunala frågor, fortsatte Ribbing. Det kunde däremot den som hade en verksamhet av mera andlig art.[172] De som på detta sätt ville hävda ett bestämt samband mellan karaktärsegenskaper och inkomster var dock få. Inte ens Oscar Mörner trodde, att hans mänskliga egenskaper kunde avvägas och ligga till grund för röstberäkningen.[173] (Därför måste andra grunder till, ansåg han, nämligen skatten.)

Vanligare var då att framhålla, att den välsituerade hade mera tid och tillfälle att skaffa sig sakkännedom i de kommunala angelägenheterna. Häri instämde så radikala reformvänner som Julius Mankell och Per Nilsson i Kulhult.[174] Dessa företräden skulle dock verka, även om rösträtten var lika, ansåg de. Självfallet trodde de inte, att man kunde gradera kunnigheten efter skattens höjd. Mot denna tanke vände sig även andra riksdagsmän. Ola Jönsson i Kungshult framhöll liksom år 1868, att man kunde vara förmögen ena dagen, ruinerad den andra. En ärvd förmögenhet gav heller inget mått på arvtagarens personliga egenskaper.[175] Och lika självklara invändningar mot förmögenhetsprincipen reste två andra ledamöter i samma kammare: förmögenhet tillkommen av en händelse ger ej tillräcklig grund för rätt att ensam besluta i kommunen och vem garanterar, att millionären har större förstånd och nit för allmänt bästa än en person som äger 10000 kr eller mindre?[176]

Vid ett senare tillfälle, år 1877, kunde emellertid t.o.m. en så ivrig motionär i frågan som Isaac Asklöf motsätta sig lika rösträtt med bl.a. den motiveringen, att de högre beskattade i allmänhet hade högre bildningsgrad och i följd därav bättre omdöme.[177] Och ännu år 1882 återkom argumentet i sin mest utrerade form i ett anförande i första kammaren av landshövding John Ericson, en man med ett radikalt förflutet i kommunalfrågan: en vidare synkrets fanns hos den som hade större inkomster och större verksamhet i världen. En sådan person behandlade allmänna angelägenheter på ett mera liberalt och storartat sätt. Det var alldeles klart, att samma upphöjda tänkesätt inte fanns hos den medelmåttigt beskattade, som dessutom saknade intresse för de fattiga. Av bl.a. dessa skäl motsatte sig talaren den föreslagna röstmaximeringen, som skulle gynna medelintresset. Ericson hade under 1870-talet själv hört till Lantmannapartiet.[178] Ingen i kammaren invände mot det föregivna sambandet mellan inkomster och mänskliga egenskaper. Mot periodens slut, år 1889, förekom dock t.o.m. i första kammaren protester mot att en människas värde skulle bedömas efter hennes rikedom, och ingen talare ens där försvarade principen.[179]

Ett annat argument från 1860-talets debatt var att rättigheter och skyldigheter borde svara mot varandra, och att därför inflytandet över kommunens affärer borde svara mot storleken av kommunalskatten.[180] Detta argument fortsatte att vara populärt på konservativt håll också under de följande åren.[181] Även moderata reformvänner anslöt sig till principen.[182] Huvudinvändningen, även den

tidigare hörd, var att alla skattebetalare till kommunen redan bidrog lika mycket, nämligen i mån av förmåga, och alltså borde ha lika stor rösträtt.[183] En annan vanlig invändning var, att genom den ojämna röstfördelningen en person ensam kunde bestämma, trots att han ej ensam skattade.[184] Därför var ett röstmaximum en riktig tillämpning av principen i fråga. Ytterligare invändes, att de personliga avgifter, som uttaxerades av alla kommuner och som utgick med samma belopp för alla män respektive kvinnor, kändes hårdast för de fattiga, men ej gav något fyrktal.[185]

Det argument, som oftast anfördes från konservativt håll emot en reform av den kommunala rösträtten, var att en sådan skulle påverka första kammarens sammansättning. Det återkom som lagutskottets viktigaste invändning mot den lika rösträtten under 1870-talet.[186] För första kammarens majoritet var detta skäl det vanligaste också när det gällde att motsätta sig en röstmaximering.[187] Det var första kammarens plikt, framhölls av olika talare i detta sammanhang, att tillgodose de konservativa intressena. "För fäderneslandet är det väl, om vi går så sakta som möjligt", framhöll t.ex. Carl Göran Mörner i första kammaren år 1870.[188] Reformvännerna sökte vid upprepade tillfällen förneka eller förringa betydelsen för FK av ett röstmaximun.[189] Andra bestämmelser garanterade karaktärsskillnaden. Man tvivlade på detta håll på att argumentet framfördes av motståndarna i god tro.[190]

Under 1880-talet, som ju utmärktes av en stegrad omedgörlighet från första kammarens sida, förknippades argumentet om inverkan på dess sammansättning av en kommunal rösträttsreform ofta med hänvisningar till att agitation förekom i samband med landstingsmannaval i syfte att uppnå just detta.[191] Andra hävdade, att en dylik förändring, till större likhet med andra kammaren i fråga om social bakgrund och politiska åsikter, som en följd av denna agitation redan hade uppnåtts.[192] Detta gav anledning till ännu fastare motstånd mot röstmaximum på landet.

I anslutning till detta argument anfördes från mitten av 1870-talet ett annat. Av de siffror över kommunalrösträttens fördelning i landet, som publicerades år 1875, kunde man se, att en maximering av fyrktalet till högst 1/10, som oftast föreslogs, och även till 1/5 eller 1/20, i många fall skulle gynna endast välsituerade bönder, alltså den samhällsklass, som redan behärskade andra kammaren. Makten i kommunerna och därmed indirekt över landstingen skulle därigenom nedflyttas från storgodsägare och industrimän till ett obetydligt större antal medelstora jordägare, medan däremot det stora flertalet av små röstägare skulle ha vunnit föga. Denna synpunkt återkom ofta i förstakammardebatten som skäl mot en reform.[193] Ett enda samhällsintresse skulle komma att dominera i de båda kamrarna, vilket skulle innebära en försämring inte bara för den samhällsklass, där de högsta röstetalen fanns, utan även för den stora gruppen arbetare. Storgodsägarna påstods nämligen vara företrädare för sin anställda. Dessa båda

samhällsklasser hade gemensamma intressen. Vad man berövade jordmagnaterna i makt och inflytande skulle således drabba även deras fattiga anställda.[194] Andra menade, att om man nu gav hemmansägarna makten i kommunerna, skulle inom kort de som lämnats utan inflytande, nämligen arbetarna, inom kort driva igenom en reform till sin fördel.[195]

Detta senare argument, idén om "det sluttande planet", återkom i andra varianter under hela perioden. Om man uppgav den gällande principen om rösträtt efter skatt, hette det, och godtog en modifikation i form av röstmaximum, fanns inte längre någon hållpunkt mot godtycket. Eftergifterna skulle fortsätta mot allt skarpare begränsningar, tills man slutligen hamnade i per-capita-röstning.[196] Den kommunala rösträtten sattes också i samband med andra frågor, där de båda kamrarna stod mot varandra. "Om man ger efter i denna fråga", varnade Wallenberg i första kammaren år 1881, "får man roa sig med detsamma i en mängd andra". Att ett röstmaximum av 1/10 eller 1/20 ej utgjorde något slutmål för reformvännerna var fullt klart. I så måtto var alltså farhågorna på konservativt håll för fortsatta eftergifter fullt befogade.

Att den gällande röstberäkningen på landsbygden byggde på rena principer och var fri från godtycke, hävdades ofta.[197] Den hade också sedan gammalt gällt på landsbygden, till skillnad från i städerna, hette det vidare.[198] Reformförslagen däremot präglades av godtycke, både i fråga om varje vald gräns för högsta tillåtet röstetal och i mångfalden av föreslagna gränser.[199] Den fasthållna förmögenhetsprincipen gav trygghet mot de påträngande reformkrafterna. Ett bifall till begränsning för de högsta röstetalen betydde däremot upprivna försvarsställningar och till slut seger för demokratin.

Mot anklagelserna för godtycke invände reformvännerna, att en avvikelse från den rena förmögenhetsprincipen godtagits redan 1862, då städerna fick en begränsning.[200] Alla gränser var godtyckliga, hette det vidare, även det gällande systemet på landsbygden.[201] Myndighetsåldern var också godtycklig.[202] Särskilt utsatta för dylik kritik var förslagen om graderade skalor. De innebar, menade lagutskottet år 1875, till skillnad från röstmaximum inte bara en utan en serie av godtyckligheter. I Lantmannapartiets massmotion 1880 med Ola Andersson som första namn, invändes att talet om godtycke i detta sammanhang måste förfalla inför nödvändigheten. "Vad som efter mogen prövning befinnes gott, nyttigt och praktiskt, är ej heller längre en godtycklighet."[203] Att det redan fanns en begränsning på landsbygden, nämligen förbud för jordägare att rösta för sin jordbruksfastighet, om denna var utarrenderad, anfördes ytterligare som skäl emot ett röstmaximum.[204] Reformvännerna invände, att det fanns stora möjligheter för godsägarna att kringgå bestämmelsen genom olika former av påtryckningar på arrendatorerna.[205]

6.1.3.2. Reformvännernas huvudargument och invändningar däremot

Den mest demokratiska ståndpunkten – att rösträtten borde vara lika i kommunerna för alla som betalade skatt, hävdades år 1870 och 1872 av radikaler som Ola Jönsson, Gumaelius och Engman. Alla var dock villiga att kompromissa genom att godtaga någon form av förmögenhetsröstning för beslut, som gällde kommunens ekonomi eller (den förstnämnde) gradering efter bildning och kunskapsmått.[206] Röstning per capita motiverades med att den var en rättvis gärd åt människovärdet och att den var en statsborgerlig personrätt.[207] Andra anslöt sig både då och senare i princip till den lika rösträtten, men menade, att tiden ännu inte var inne för dess förverkligande, antingen för att folket inte var moget eller för att de politiska möjligheterna att genomdriva den i riksdagen saknades.[208] Motståndarna varnade för de faror, som demokratin skulle medföra: demagogi och despoti.[209] De framhöll som en orättvisa, att stora röstägare skulle göras beroende av smärre.[210] Vanligare än denna ideologiska motivering för en kommunal rösträttsreform var hänvisningar till aktuella förhållanden i landskommunerna. De återkom nästan varje år under perioden 1870–1890. Att röstfördelningen möjliggjorde envälde och fåtalsvälde påtalades redan innan den statliga utredningens siffror publicerats år 1874.[211] Häremot invändes från dem som motsatte sig en reform, antingen att sådan röstfördelning var sällsynt eller att rösträkning sällan förekom utan besluten fattades i harmoni.[212] Reformvänner medgav, att maktkoncentrationen var sällsynt, och att man ofta avstod från rösträkning, men då kunde ju ett röstmaximum ej skada någon, och vidare framhöll de, att röstlängderna *kunde* användas, om någon fordrade det.[213] Orättvisan kunde, framhöll Ola Andersson i andra kammaren 1872, ej försvaras med att den ej förekom på många ställen.

Från år 1874 och till dess en ny utredning om de kommunala rösträttsförhållandena bekantgjorts, utgjorde uppgifterna om den kommunala rösträttens fördelning i landskommunerna år 1871 standardargumenten för reformvännerna.[214] Missnöje, sårad rättskänsla, bortdomnat intresse och andra psykologiska skadeverkningar av den rådande maktfördelningen omvittas ofta.[215] Den kommunala självstyrelsen fungerade inte, där en eller ett par personer bestämde.[216] Men för de fastaste motståndarna till en rösträttsbegränsning blev siffrorna ingalunda ett belägg för att en dylik reform behövdes.[217] Och efter några år återkom argumentet, att det trots allt blott var undantag, att ett fåtal bestämde.[218]

Men hur användes denna röstövervikt? Det var viktigare att utreda, om den lett till missbruk eller gott bruk av makten än att föra abstrakt tal om billighet och jämlikhet, ansåg en av dem, som varit med om att utforma rösträttsreglerna, J.J. Nordström, i första kammaren 1870. Någon sådan utredning kom aldrig till stånd, men vittnesbörden om maktövergrepp med hjälp av den kommunala rösträtten framfördes regelbundet i riksdagen under hela perioden 1870–1890.

Som exempel på denna typ av argumentering är några av dessa inlägg värda att återge.

Professor H. Rydin från Uppsala återgav år 1870 i första kammaren en uppgift om att i en kommun, där universitetet ägde några hemman, hade en fabriksägare genomdrivit en betungande väg- och brobyggnad, som hans egen anläggning dragit största nyttan av.[219] Richard Ehrenborg gav samma år i andra kammaren exempel från sin hemkommun, Frövi. 30 personer med 9000 röster hade avgjort ett beslut mot 240 med något över 8000 röster.[220] Wallenius, byggmästare från Skaraborgs län, meddelade år 1875 några av sina erfarenheter.[221] I en kommun hade en fyrkstark medlem bestämt, att han själv skulle ha brännvinsutskänkningen om hand "och han har därigenom förstört många generationer efter varandra". I några andra hade brännvinsutskänkningen borttagits mot flertalets vilja. I ännu en annan hade en person genomdrivit kommunens engagemang i ett större affärsföretag, som medfört en utgift på 10000 kr per år.

År 1881 uppgav Ola Andersson, att i Vimmerby så stora personliga avgifter beslutats, att staden ej behövde debitera någon kommunalskatt efter fyrk. De personliga utgifterna utgick med samma belopp per person.[222] Göransson från Gävleborgs län gav året därpå ett exempel på maktmissbruk.[223] Ett bolag med röstövervikt på kommunalstämman representerades genom fullmakt av en person, som var ordförande i kommunalstämman och upprättade kommunens budgetförslag. Därvid uttogs för socken- och fattigkassor dubbelt så mycket av ägare till mantalssatt jord som av andra inkomsttagare. Vid kommunalstämma klandrades uppbördslängden såsom olaglig av det övervägande antalet röstägare, men bolagsrepresentanten genomdrev beslutet. Efter besvär i länsstyrelsen upphävdes beslutet, men debetsedlarna utskrevs ändå och på en ny kommunalstämma beslöts att uppsätta dem på restlängd, som vägrat betala den olagligen pålagda avgiften, och att verkställa utmätning. Länsstyrelsen upphävde emellertid även beslutet om utmätning, varpå mannen i fråga vägrade upprätta ny debitering och slutligen avsade sig uppdraget.

Vid samma tillfälle uppträdde en annan lantmannapartist och berättade om en upplevelse från sina hemtrakter, nämligen fabrikör Granlund från Jönköpings län.[224] Några personer, som ägde större egendomar och industriell verksamhet, tillfrågades om utsikterna att deras kommun skulle bidraga till en ifrågasatt järnväg, och svarade: "Som jag och min svåger vilja, att församlingen skall teckna aktier, så *måste* den också göra det, ty vi rösta över de andra." Anderson i Tenhult, också han från Jönköpings län, berättade år 1883 hur i en kommun en fabriksägare, som själv var bosatt långt därifrån, genom sin bokhållare genomdrivit val av folkskollärare mot alla de övriga röstandes vilja.[225] Beslutet om att bygga järnvägen Motala–Mjölby anfördes också som exempel på olyckliga verkningar av att ett fåtal personer fått bestämma över flertalet.[226] Staten hade måst inlösa den.

Även andra riksdagsmän berörde i detta sammanhang "järnvägsfebern". Många kommuner i landet hade beviljat bidrag till anläggningar av järnvägar och beslutet hade tillkommit genom att ett litet fåtal röstägare hade använt sitt övervägande fyrktal mot flertalet kommunmedlemmar.[227] Vanligast var dock mera allmänna utsagor.[228] Mest uppmärksamhet tilldrar sig bland dessa Lagerstråles yttranden i första kammaren år 1881 och 1884. Från sin tid som civilminister mindes han många besvärsmål, där klagan förts över kommunalt maktmissbruk. Sådant kan ske och har skett, framhöll han. De som vitsordade sådana förhållanden tycktes annars mestadels bygga på erfarenheter eller uppgifter från sina hemtrakter, men även hänvisning till utsagor i press och mötesresolutioner förekom.[229]

Reformmotståndarna förnekade, att missbruk förekom. De stora jordägarna använde rösträtten till egen fördel "med den mesta moderation", enligt De Geer i första kammaren 1870. Inga exempel på förtryck hade lämnats eller bara obetydligheter, menade O. Mörner.[230] Wallenberg begärde bevis på att maktmissbruk förekom.[231] Lundin påstod frankt, att förtryck av godsägare med ensammajoritet aldrig förekommit.[232]

Ett argument, som ofta använts under 1860-talets debatt, var att motståndarna gjorde klokt i att gå med på de föreslagna röstmaximeringarna, ty annars skulle de så småningom bli tvungna att acceptera vida radikalare reformer. Det återkom i flera varianter under de följande åren, mestadels i första kammaren.[233] Man pekade på hur det gått i liknande fall, både inom och utom landet.[234] Ibland skärptes tonfallen till varningar för våld och oroligheter. Mankell talade år 1872 i sin reservation till lagutskottets betänkande om allvarliga faror för samhällsordningen, om eftergifter ej gjordes i tid för berättigade fordringar. Klinckowström beklagade i en replik till O. Mörner i första kammaren år 1881, om denne en gång skulle få uppleva att folkklasserna under dem en gång med våld skulle ta allt det, som nu med godo kunde ha givits. Wallenberg svarade: "Mjuka tjänare! Är vi inne på den vägen, att det är fråga om att rubba lagen med våld, då tycker jag det bör anstå första kammaren att säga: här stå vi och kunna ej annat, men tagen om I kunnen!"[235]

Andra vanliga skäl för en rösträttsreform under åren 1870–1890 var följande: samhällets utveckling efter 1862 hade inte kunnat förutses och krävde nu justeringar. Särskilt anfördes den snabba tillväxten av bolagens antal och makt.[236] Röstmaximering för stad hade genomförts redan 1862 och skärpts 1869 – varför inte samma system på landsbygden?[237] Vid andrakammarval tillämpades lika rösträtt, och även om gradering förekom av röstetalet vid val av borgmästare, präster och bolagsstyrelser, så var inte i dessa fall förmögenhetens övervikt så stark som i den kommunala rösträtten.[238] Jämförelser gjordes också med utlandet, oftast med Finland, där ett system liknande det svenska genomförts, ehuru inte alls så utrerat.[239]

6.2. Ny vind i den kommunala rösträttsdebatten. 1891–1900

6.2.1. Reformförslagen rörande städer och landskommuner

6.2.1.1. Riksdagarna 1891–1893

Under 1890-talet vann frågan om en reform av den kommunala rösträtten en allt större uppmärksamhet i riksdagen. Det gällde både städernas och landskommunernas rösträtt, men den senare frågan dominerade liksom den gjort ända sedan år 1869.

Den ökade aktiviteten kan avläsas i antalet motioner. Under tiden 1870–1890 hade bara tre motioner, som uteslutande gällde reform av den stadskommunala rösträtten, inlämnats och alla av samma motionär. Under tiden 1891–1900 inlämnades åtta dylika, varav fyra gällde Stockholm, och förslagen stöddes av många riksdagsmän genom underskrifter.

Stockholmsbänkens radikalisering genom 1890 års andrakammarval gav utslag också i den kommunala rösträttsfrågan.[1] Tolv stockholmare, varav sex nyvalda, med Olof Olsson som huvudmotionär föreslog skärpning av både relativt och absolut maximum vid stadsfullmäktigeval i Stockholm till 1/100 respektive 40 röster.[2] Motionärerna förklarade, att lika rösträtt var riktigast men omöjlig att genomföra. Därför föreslogs den 40-gradiga skalan, som de trodde skulle ge jämvikt mellan de bemedlade och de obemedlade.[3] Samma förslag för övriga städer ingavs av 13 andra motionärer, alla från landsortsstäder och med Anton Hahn från Örebro som första namn.[4] Argumenteringen överensstämde i långa stycken med stockholmarnas, men den lika röströtten berördes inte. Som skäl för att 40 röster valts som absolut maximum, angavs att det överensstämde med valbarhetscensus till första kammaren (4000 kronor). Ingen borde då kunna angripa förslaget som alltför radikalt, trodde motionärerna. Inget av de båda förslagen vann dock något stöd i lagutskottet eller ens i andra kammaren.[5]

År 1893 återkom Olsson med sitt förslag, denna gång ensam.[6] I ytterligare en motion samma år föreslogs ändring i Stockholms kommunalrösträtt, nämligen av den radikale snickarmästaren J.A. Fjällbäck.[7]

Han tog upp en röstberäkningsmetod från 1876, då föreslagen för landskommunerna av C.J. Svensén, nämligen att röstetalet skulle utgöra kvadratroten ur bevillningssumman. Stockholmarna hade detta år inget stöd från andra stadsrepresentanter. Lagutskottet kunde därför enas om avslag på motionerna på den grund, att ingen ändring borde göras enbart för huvudstaden,[8] och kamrarna anslöt sig.[9] Därefter dröjde det ända till 1897, innan den stadskommunala rösträtten åter togs upp i en motion.

Landskommunernas rösträttsfråga togs under treårsperioden 1891–1893 upp i tolv motioner, en klar ökning jämfört med 1880-talet.[10] De frambars av åtta

motionärer, varav en i första kammaren, och till dem anslöt sig ytterligare tretton ledamöter, alla i andra kammaren, genom att skriftligen instämma.[11] Av de 21 som på detta sätt var aktiva i frågan, kom 16 från Norrland och två från Dalarna.[12] 18 av de 21 hörde till Gamla lantmannapartiet.[13]

Flitigaste motionär under denna period var jämtlänningen Gunnar Eriksson i Mörviken, som tre gånger föreslog ett relativt maximum av 1/20 av kommunens hela röstetal och därtill den sedvanliga spärren mot ensamvälde.[14] Med honom instämde ett växande antal Norrlandsledamöter: år 1891 en, år 1892 tre och år 1893 tretton. Till sist vann han den framgången, att lagutskottet framförde förslaget som sitt eget och att andra kammaren antog det.[15]

Två gånger upprepade Anders Göransson sitt förslag, röstmaximum av 1/10 och ingen mer än alla övriga röstägare i kommunen tillsammans.[16] Detta förslag var detsamma, som lagutskottet under en följd av år ända sedan 1881 hade stannat för.[17] Ytterligare två ledamöter lade fram samma förslag, nämligen Nils Nilsson i Skärhus år 1891 och Halvar Eriksson i Älgered år 1892.[18] Det vann båda dessa år lagutskottets bifall med lottens hjälp men föll liksom tidigare i första kammaren.

En ännu svagare begränsning föreslog landshövdingen i Skaraborgs län, C.A. Sjöcrona: maximum 1/5 och ingen spärr för ensamvälde.[19] Det framlade han tre gånger, nämligen som utskottsreservant år 1891 och som motionär de följande två åren i första kammaren. Det besegrades bara med en enda röst där år 1892.[20]

Ett maximum av 1/5 föreslog likaledes Johan Nydahl från Ångermanland i sin motion år 1893 men blott för andra frågor än val.[21] Vid kommunala val däremot ville han ha lika rösträtt, men han gjorde undantag för val av landstingsmän och deras elektorer. Vid dem skulle samma regler som dittills gälla, ty annars skulle förslaget inte ha några utsikter att gå igenom, anförde han. Därtill yrkade han, att bolagens rösträtt uppdelades på delägarna. Lösningen borde dock komma från regeringen, ansåg han och föreslog därför en skrivelse från riksdagen med begäran om ett regeringsförslag vid en kommande riksdag, innehållande ändring i den kommunala rösträtten på landet i överensstämmelse med grunderna i motionen. Den hade ingen framgång, vare sig i utskott eller kammare.[22] Ändå var den en skickligt utformad kompromiss, som anknöt till tidigare förslag och innehöll lockbeten åt båda sidor och som med skrivelseförslaget erbjöd en utväg undan omedelbart ställningstagande.[23] Den var en skapelse i Boströms anda, och den bidrog nog till att Nydahl år 1896 inträdde i den av regeringen tillsatta kommittén för utredning av den kommunala rösträtten.[24]

Ytterligare två motioner inlämnades under dessa tre år, (1891–1893) av riksdagsveteranen Ola Bosson Olsson i Maglehult, som tidigare ofta framträtt i frågan, och av dalmasen Back Per Ersson.[25] Båda föreslog lika rösträtt vid kommunala val. Men den förre lade därtill ett yrkande om rösträttsmaximum på 1/20 vid kommunala utgiftsbeslut. Med detta förslag framstod Olsson som den

radikalaste motionären under dessa tre år, lika radikal som tjugofem år tidigare.[26]

6.2.1.2. Sammanfattning av motionerna 1891–1893

Sammantagna innebar motionerna i landskommunernas rösträttsfråga under de tre åren 1891–1893 en viss radikalisering jämfört med de föregående åren. Moderata yrkanden på röstmaxima av växlande utformning var visserligen fortfarande de vanligaste reformförslagen, men den starkaste begränsningen, 1/20, hade nu vunnit de flesta anhängarna. Förslag om lika rösträtt vid kommunala val hade förekommit också i det föregående,[27] men frekvensen hade ökat något jämfört med tidigare. Vid alla tre riksdagarna hade första kammaren att ta ställning till reformförslag från en av sina egna, och detta förslag innebar en starkare förändring än som framlagts i någon förstakammarmotion sedan 1876.[28] Ändå innebar det inte mer än ett röstmaximum på 1/5.

Radikaliseringen var alltså mycket måttlig. Detta gällde även motionerna i fråga om städerna. En sänkning från 100 till 40 steg i rösträttsskalan, den kraftigaste reform som föreslogs, skulle inte ha inneburit någon större förändring.

Argumenteringen i de 16 motionerna är i allmänhet kort och stereotyp. Reformförslagen rörande städer motiveras dock rätt utförligt med bl.a. utdrag ur statistik om röstfördelning och valdeltagande samt hänvisning till de höga kommunalskatterna. Också bördorna för de mindre bemedlade av 1892 års försvarsbeslut framhölls. Motionärerna från Stockholm menade, att förhållandena där var värre än i de flesta andra kommuner, medan de från landsortsstäderna medgav, att det var värst i landskommunerna.

En grundlig och nyanserad framställning ges i Nydahls motion, sex sidor lång. Starkare än någon annan framhöll han, att reformkraven ej kunde tystna, så länge förmögenhetsväldet bestod. Frågan borde lösas ju förr dess bättre, ty folket behövde enighetens styrka.

I alla motioner från norrlandsrepresentanter finns hänvisningar till bolagens kommunala makt, däremot inte i de övriga motionerna. Ordalagen är måttfulla över lag, och någon radikal samhällsförbättrariver uttrycks inte. Närmast en sådan kommer Eriksson i Älgered. En begränsning av den kommunala rösträtten behövdes, hävdade han, för att förändra första kammaren och bryta dess motstånd mot alla reformer av större betydelse. Rösträttsreformens verkningar på första kammarens sammansättning hörde annars till det som förringades eller förtegs av reformvännerna.

6.2.1.3. Riksdagarna 1894–1896

Under nästa treårsperiod, 1894–1896, fördes den kommunala rösträttsfrågan ett stort steg närmare sin lösning, genom att första kammaren ställde sig positiv till en

reform och kamrarna kunde enas om en skrivelse till regeringen med begäran om en utredning. Detta skedde år 1894. De båda följande riksdagarna blev stillastående och avvaktande.

Nio motioner inlämnades vid 1894 års riksdag, alla i andra kammaren och alla rörande landskommuner. Bara en gång tidigare hade antalet varit större, år 1868.[29] Inga av förslagen var radikala. Andra kammarens beslut året innan, ett röstmaximum av 1/20 kombinerat med förbudet att rösta för fler röster än alla övrigas tillsammans, s.k. dubbelt maximum, återkom som förslag i fyra motioner med 14 instämmanden.[30] Av motionärerna hade tre redan förut uppträtt för en reform, nämligen Ollas A. Ericsson, Johan Anderson i Tenhult och Jöns Bromée, medan den fjärde, Anders Olsson i Mårdäng, var ny i sammanhanget. Även flertalet av de 14 som instämde, hade tidigare verkat i riksdagen för kommunalrösträttens förändring.

En grad försiktigare i sin motion var Oskar Erickson i Bjärsby, som även han ville ha ett dubbelt maximum men begränsningen satt till 1/10.[31] Johan Nydahl återkom med samma motion som året innan.[32] Ytterligare tre motionärer, som alla gjorde sina första insatser i kommunalfrågan, föreslog liksom Nydahl en skrivelse till Kungl. Maj:t men med annat innehåll än han. Daniel Persson i Tällberg hade ett eget förslag till röstfördelning, som han ville att regeringen skulle utreda, varefter en proposition snarast borde framläggas.[33] O.H. Ström från Kalix och A.G. Eriksson från Väsby begärde en ny statistisk utredning av de kommunala rösträttsförhållandena.[34]

En sådan utredning hade efterlysts redan under förstakammardebatten året innan.[35] Persson i Tällberg å sin sida anknöt i sitt förslag till ett regeringsmeddelande vid riksdagens öppnande 1894, att det redan pågick en dylik utredning i Civildepartementet.[36]

Två av motionärerna år 1894 hörde till Nya lantmannapartiet, nämligen Erickson i Bjärsby och Anderson i Tenhult. Alla de övriga sju och samtliga undertecknare hörde till det reformvänligare konkurrentpartiet.

Liksom tidigare kom de flesta motionärerna och undertecknarna från landets norra delar, där bolagens förmögenheter starkast ökade. 15 av de 23, som på sådant sätt var aktiva i frågan, kom från Dalarna och Norrland. Till bolagens ökande kommunala inflytande hänvisade flera.[37]

Argumenteringen var annars mager: lakoniska upprepningar och hänvisningar till vad som redan tidigare anförts. Endast Perssons motion har en mera originell prägel.[38] Både till form och innehåll ger motionerna intryck av att man ej ville försvåra en uppgörelse med första kammaren, en "kohandel", där bytesobjekten var andra kammarens definitiva godkännande av vingklippningen[39] mot första kammarens ja till en moderat reform av kommunalrösträtten. I många pressuttalanden framhölls sambandet mellan dessa båda frågor.[40]

I avvaktan på resultatet av den statistikutredning, som regeringen föranstaltat

1894, blev aktiviteten i kommunalfrågan under de följande åren låg. Både 1895 och 1896 uppträdde endast en och samme motionär, Lars Eriksson i Bäck.[41] Han föreslog båda åren en graderad skala med ett absolut maximum av 1000 röster.[42] Detta radikala förslag underbyggde han med statistik över fyrktalens tillväxt sedan 1871. I motionen år 1896 kunde han utnyttja siffror från Statistiska Centralbyrån rörande röstfördelningen år 1892.[43] Han varnade för bolagens ökande makt inte bara i kommunerna utan även över första kammaren. Något resultat uppnådde han varken 1895 eller 1896.

6.2.1.4. Riksdagen 1897: Hjalmar Brantings motioner

År 1897 kom åter den stadskommunala rösträtten i blickfältet. Två motioner i saken ingavs, båda av den nyvalde Hjalmar Branting.[44] Den ena gällde Stockholm, den andra rikets övriga städer. I båda föreslogs lika rösträtt för alla kommunalt röstberättigade. Det var 20 år sedan ett liknande krav rests i en riksdagsmotion, av Arvid Gumaelius, och nära 30 år sedan det skett som nu, utan inskränkningar och alternativ, av nyliberalerna Wilhelm Nilson och David Olausson år 1868.

Sedan dess hade liberalernas reformiver falnat i den kommunala rösträttsfrågan. Det märkliga med Brantings motioner är emellertid inte främst, att förslaget om lika rösträtt nu åter väcktes utan den form det gavs. Djärvt och oförblommerat förde Branting de orepresenterade arbetarnas talan redan i öppningsmeningen: "Jämsides med kravet på att i det politiska samhället uppta de tre fjärdedelar av nationens myndiga män, vilka vår nuvarande riksdagsordning stämplar som andra klassens medborgare, därför att de hittills ej förstått att tilltvinga sig en närmelsevis anständig lön för sitt hårda arbete, framträder, med arbetarklassens stigande insikt om vad den rätteligen bör betyda i stat och kommun, också fordran på en genomgripande reformation av våra nuvarande *kommunala* rösträttsbestämmelser".

Branting stack inte under stol med sina avsikter. Arbetarklassen eftersträvade reformen som ett medel till ett genomgripande socialt reformarbete. Han belyste med exempel från England, Frankrike och Belgien, hur socialister ensamma eller i förening med andra radikaler tagit makten i vissa städer och nu höll på att genomföra bl.a. socialisering av kommunikationer, vatten-, gas- och elektricitetsverk, och planerade bl.a. progressiv beskattning, gratis bespisning av skolbarn, skollovskolonier, fattigvårdsreformer, bostadsförsörjning av arbetarna och gratis rättshjälp.

Men om den lika rösträtten kunde öppna vägen för ett dylikt reformarbete, innebar den då inte en fara för samhället? Nej, tvärtom, hävdade Branting. De var den enda vägen för det nu bestående samhällets lugna utveckling till att bättre passa sina medlemmars behov. Ingen behövde tvivla på att Branting var en vän av

fredliga medel. Den lika kommunala rösträtten ansåg han därvidlag vara av ovärderlig betydelse. Den skulle ge uppfostran till politiskt ansvar, självkritik och administrativ duglighet. Men lika klart framhölls, att målet var arbetarklassens maktövertagande: "Det enda säkra sociala reformarbetet är det som företages inte *för* arbetarklassen utan *genom* densamma".

Brantings förhoppningar om att kommunal verksamhet skulle vara en skola i politisk uppfostran överensstämde med de liberalers, som vid seklets mitt och tidigare arbetade för att vidga den kommunala självstyrelsen. Men till skillnad från dem ryggade han inte tillbaka för tanken att ge de breda folklagren tillträde till makten i kommunerna eller för de sociala och ekonomiska konsekvenser detta kunde få. Här är inte fråga om att som många av de samtida liberalerna söka förringa eller förtiga vad den lika kommunala rösträtten kunde betyda för att göra dylika förändringar möjliga. Med en så chockerande öppenhjärtighet hade den lika rösträtten inte försvarats ens av S.A. Hedin i hans "Femton brev från en demokrat".[45]

På någon framgång för sina motioner trodde givetvis inte Branting själv.[46] Vad han ville var att upplysa och propagera för sin socialistiska samhällsuppfattning. Både i sitt krav på lika rösträtt och i sitt avståndstagande från våldet som politiskt medel företrädde Branting de riktlinjer, som fastlagts av det socialdemokratiska partiets konstituerande kongress i Norrköping år 1889.[47] Men till skillnad från kongressen ville han bibehålla skattestrecket. Branting inlämnade inga andra motioner än dessa två under sitt första år som riksdagsman. Det är intressant och betecknande för frågans vikt vid denna tid, att han valde just den kommunala rösträtten, då han skulle göra sin första riksdagsinsats.

6.2.1.5. Riksdagen 1898. Proposition och motioner

Några andra motioner än Brantings inlämnades inte i kommunalfrågan vid 1897 års riksdag. Vid riksdagen därefter kom en högflod av förslag och därtill det unika i kommunalfrågans historia: ett regeringsförslag till reform av den kommunala rösträtten.[48]

Så som propositionen var avfattad, var det naturligt att den väckte större bifall i första än i andra kammaren. Den innebar ju blott röstmaximum för aktiebolag (med 1/20 av kommunens totala röstetal, dock ingen begränsning för inkomst av aktiebolagens jordbruksfastigheter), därtill det i praktiken betydelselösa förbudet för någon röstägare att rösta för fler fyrkar än alla övriga tillsammans samt slutligen krav på kvalificerad majoritet rörande vissa ekonomiska beslut.[49]

Missnöjet i andra kammaren med detta förslag kan avläsas i antalet motioner i ämnet vid 1898 års riksdag. I åtta motioner framförde 101 andrakammarledamöter förslag till ändring i den kommunala rösträtten på landet och alla förslagen innebar starkare begränsning av fyrkmakten än propositionen. Regeringens skäl

för att uppskjuta lösningen av frågan i dess helhet godtogs inte. Sinsemellan skilde sig motionerna ganska kraftigt åt.

Längst gick en motion med Jöns Bromée som första namn bland 26, alla medlemmar i Folkpartiet.[50] I anslutning till gamla krav från radikalt håll[51] yrkades här på lika rösträtt vid val, dock med undantag för val av kommunalfullmäktige samt av landstingsmän och deras elektorer. Vidare krävdes – för alla röstägare – ett relativt maximum lika högt som det regeringen föreslagit samt ett absolut maximum av 1000 fyrkar,[52] samt slutligen en ytterligare utredning av bolagens rösträtt. Om det därvid skulle visa sig omöjligt att begränsa denna, borde man allvarligt överväga att avskaffa den, hette det.

Två andra folkpartister gick fram med egna motioner, nämligen Lars Eriksson i Bäck och Erik Eriksson i Kväcklingen.[53] Den förre återkom med samma förslag som 1896 (graderad skala med maximalt 1000 röster), den senare riktade sig enbart mot aktiebolagen, dock även mot deras jordbruksfyrkar. Han föreslog ett relativt maximum av 1/20 och ett absolut av 1000 fyrkar samt den vanliga spärren mot ensammajoritet.[54]

De s.k. "landsbygdsvildarna" med Carl Carlsson Bonde som första namn bland sammanlagt 20 inlämnade en gruppmotion, som innehöll förslag om maxima 1/10 och 1000 röster.[55] Ytterligare en grad försiktigare var Lantmannapartiets motion, som hade samlat 50 underskrifter.[56] Första namn var Ivar von Knorring och bland övriga må nämnas Hans Andersson i Nöbbelöv, Oscar Erickson i Bjärsby. Ivar Månsson i Trää och Per Pehrsson i Törneryd, vilka tillsammans utgjorde partiets ledning.[57] Partiets allmänna hållning var nu klart högerbetonad,[58] vilket visade sig även i kommunalfrågan. Dess förslag innebar blott relativt maximum: för aktiebolag (även för deras jordbruksfyrkar) 1/20 och för övriga röstägare 1/10. Motionen var den enda detta år, där inget krav restes på absolut maximum. Tre lantmannapartister motionerade på egen hand, och alla gick längre än partiledningen. De föreslog nämligen absoluta maxima på 1000 respektive 500 röster samt därutöver olika slag av relativa begränsningar.[59]

En sådan mängd av förslag och underskrifter till förmån för en reform av landsbygdens kommunalrösträtt hade aldrig tidigare skådats. Förslagens innebörd var på det hela taget klart radikalare än förut. Både radikaliseringen och den växande anslutningen till reformkraven har ett klart samband med utredningen av kommunalrösträttskommittén.[60] Ur den och särskilt ur reservationerna däri av Sidenbladh och Nydahl hämtade flertalet av motionerna argument för en starkare begränsning än den regeringen föreslagit.

Om något genombrott för kommunal demokrati är det självfallet alls inte fråga. Det obetydligaste reformförslaget, föga mer än regeringens halvmesyr, fick de flesta och tyngsta namnen. Även i det radikalaste förslaget, Folkpartiets, omgärdades den lika rösträtten med kraftiga inskränkningar. I fråga om bolagsröstningen sträckte det sig inte längre än till att ta "i allvarligt övervägande"

att avskaffa den, om det inte gick att dela upp den på delägarna. Försiktiga anpassningar av reformkraven med hänsyn till motståndet i första kammaren karakteriserade samtliga motioner även år 1898.

Riksdagsmännen från Norrland och Dalarna var liksom tidigare särskilt aktiva för en reform. Just i dessa landsdelar växte bolagens fyrktal snabbast. Av de 45 riksdagsmännen därifrån i andra kammaren år 1898 stod 22 bakom kravet på absolut maximum, den begränsning som mest märkbart skulle inskränka de stora bolagens inflytande. Samma hållning intog 29 ledamöter från landets övriga delar, därav 10 stockholmare. Endast tre ledamöter från Norrland och Dalarna nöjde sig med Lantmannapartiets förslag om enbart relativt maximum, en lösning som stöddes av 47 från landets övriga delar.[61]

Också argumenteringen var på det hela taget modest. Endast i Folkpartiets gruppmotion anslogs delvis ett annat tonläge, då den lika rösträtten vid kommunala val försvarades. Att i förmögenheten söka en mätare på de röstberättigades förmåga att bidraga till kloka beslut vore alltför orimligt, hette det, och kränkande för de mindre bemedlade. Deras goda vilja och omdömesförmånga underkändes, om valen ej fick ske per capita. Ändå stöddes även i denna motion förmögenhetsröstning vid val av kommunalfullmäktige.

Något resultat kom emellertid inte ut av alla bemödanden vid denna riksdag. Kamrarna stannade i olika beslut. Klyftan mellan dem hade dock minskat jämfört med tidigare, och förhoppningar att äntligen nå fram till en rösträttsbegränsning i landskommunerna fanns kvar.[62]

6.2.1.6. Riksdagen 1899

De kom också till uttryck vid nästa riksdag, 1899, den sista i valperioden. Inför den nådde den utomparlamentariska agitationen i de båda rösträttsfrågorna, den politiska och den kommunala, en höjdpunkt, i och med att en petition överlämnades till Oskar II, undertecknad av 364 000 personer.[63] Det hette där, att gällande politiska och kommunala rösträttsförhållanden inte uppfyllde rättfärdighetens enklaste fordringar. Ett redan på annat sätt gynnat fåtal bestämde i stat och kommun, medan folkets stora flertal nästan helt saknade inflytande. En bevekande vädjan riktades till Oskar II att låta framlägga ett förslag till "grundlig förändring av våra föråldrade bestämmelser" rörande båda slagen av rösträtt.

Sveriges allmänna rösträttsförbund hade skapats år 1890 i samverkan mellan liberaler och socialdemokrater. Till petitionen hade emellertid socialdemokraterna i stort sett ställt sig avvisande. De trodde mera på storstrejk som påtryckningsmedel. Rösträttsrörelsen hade tidigare blott krävt reform av den politiska rösträtten. Nu hade alltså målsättningen vidgats.[64] Reformkraven är emellertid anmärkningsvärt vaga. Om lika rösträtt finns det inte ens antydningar. Socialdemokraterna var kritiska mot aktionen.[65]

Inte heller i de tal, som Rösträttsförbundets ordförande, David Bergström, höll inför konung och statsminister i samband med masspetitionens överlämnande, preciserades reformkraven. Hela aktionen blev trots denna försiktighet utan framgång. Varken Oskar II eller Boström antydde i sina svar någon kommande reform eller ställde sig positiva ens till petitionens allmänna målsättning.[66] Med denna kraftyttring hade Rösträttsförbundet uttömt sina krafter. Det upplöstes året därpå.

För att ytterligare klarhet skulle vinnas om regeringens avsikter i rösträttsfrågorna, interpellerades statsministern kort därpå av Johan Nydahl,[67] som själv var medlem i Rösträttsförbundet. Nydahl frågade, beträffande den kommunala rösträtten, om regeringen på nytt övervägt någon ändring i gällande bestämmelser. Boströms svar var helt negativt. Någon mera genomgripande förändring kunde inte ske, förrän kommunalskattekommittén slutat sitt arbete, förklarade han. Då nu riksdagen genom sitt avslag på propositionen året innan visat, att den inte ville gå de partiella reformernas väg, fortsatte han, var tills vidare inget förslag att vänta från regeringen. Svaret väckte missnöje, både i riksdagen och i tidningspressen.[68]

Mängden av motioner och motionärer i den kommunala rösträttsfrågan vid 1899 års riksdag visade också det missnöje, som fanns mot denna regeringens passivitet. För en reform i landskommunerna ingavs fem motioner i andra kammaren, undertecknade av 113 ledamöter. I Folkpartiets motion, underskriven av 13 ledamöter och med ytterligare 10 instämmande i syftet, erinrades om rösträttspetitionen och interpellationssvaret.[69] Frågan var alltför viktig för att uppskjutas på obestämd tid, hette det. I motionen föreslogs liksom året innan lika rösträtt vid val (utom av kommunalfullmäktige, landstingsmän och elektorer till dessa), i andra kommunala frågor maximalt 1/20 och 1000 röster samt beträffande bolagens rösträtt ny utredning i syfte att uppdela eller upphäva den. De som stödde motionen var liksom föregående riksdag dels landsbygdsrepresentanter från Norrland, dels stadsradikaler, mestadels från Stockholm.[70]

Andrakammarbeslutet från året innan återkom i tre motioner med 24 ledamöter bakom. Där krävdes alltså relativa maxima på 1/20 för aktiebolag och 1/10 för andra röstägare och ett absolut maximum på 1000 röster. 19 moderatliberala i "gruppen Bonde" ställde sig bakom detta krav.[71] Detta innebar för deras del en viss skärpning i reformanspråken sedan 1898. Till dem anslöt sig åtta lantmannapartister. I en annan motion framställdes samma krav av två partivänner till dem nämligen Mårten Dahn och Nils Nilsson i Skärhus.[72] I ytterligare en motion återkom dessa förslag.[73] Tre norrlänningar hade undertecknat den. De ville dock hänskjuta frågan till regeringen. Riksdagen borde begära en ändring av Kungl. Maj:t, "huvudsakligen gående ut på" de angivna maxima.

Samma tillvägagångssätt föreslogs i Lantmannapartiets massmotion, denna gång undertecknad av 58 ledamöter och med von Knorring som vanligt i

spetsen.[74] De begränsningar, som man ville se genomförda, var desamma som året innan: 1/20 för aktiebolag och 1/10 för övriga röstägare men inget absolut maximum. Inte ens detta program, som andra kammaren året innan förklarat otillräckligt, höll man nu fast vid som ett minimum. Regeringsförslaget borde "i huvudsak" bygga på den grund som dessa maxima utgjorde, hette det i motionen.

Splittringen inom Lantmannapartiet mellan en försiktig och en något djärvare reformlinje kvarstod alltså och hade snarast vidgats. Detta markerades av att flera av partiets medlemmar uppträdde med samma krav som Folkpartiet,[75] medan flertalet var nöjda med klart mindre än så och därtill godtog att vänta även med detta lilla.

På den radikalare linjen återfanns tio lantmannapartister. Åtta av dem kom från Skåne och Ångermanland, två av de landskap, där bolagens fyrktal snabbast tilltagit.[76] Av de 57 i partiets massmotion kom 40 från landsbygdsvalkretsar i Götaland utom Skåne, alltså trakter, där industrin hade relativt ringa utbredning.[77] I dessa landsdelar kändes behovet av reform mindre. Endast 5 av de 57 kom från valkretsar i Norrland och Dalarna. Av Lantmannapartiets ledare saknades denna gång Hans Andersson i Nöbbelöv bland undertecknarna och även ett tiotal andra från 1898 års massmotion. Någon partimotion var inte från början avsedd, utan man föredrog att låta regeringen gå i spetsen, förklarade i en tidningsintervju ett par av partiets ledare.[78]

Till vänster om Lantmannapartiet även i denna fråga stod de riksdagsmän, som sammanslutit sig i Folkpartiet och "Bondegruppen". De kom med få undantag från Norrland och Svealand. De krävde en effektivare begränsning än Lantmannapartiets flertal, och de ville med något undantag ha den utan uppskov.[79]

Argumenteringen i de motioner, som gällde landskommunernas rösträtt, bestod nästan uteslutande av hänvisningar till tidigare yttranden och beslut. Att demonstrera sympati för lika rösträtt i alla frågor var inte opportunt.

En ökad moderation jämfört med tidigare iakttogs beträffande den stadskommunala rösträtten, t.o.m. av Hjalmar Branting. I sin motion detta år föreslog han bara en skrivelse till Kungl. Maj:t med begäran om nya bestämmelser för stadsfullmäktigeval så snart som möjligt.[80] Den lika rösträtten hade han visserligen inte övergivit. Han vände sig mot opportunism i stora principiella spörsmål. Men i hans förslag till skrivelse begärdes blott, att Kungl. Maj:t skulle ta den i övervägande tillsammans med ett proportionellt valsystem.

Även i sin argumentation var Branting mindre utmanande än 1897. Då hade han t.ex. talat om arbetarklassens seger som ofrånkomlig och hotfullt begärt eftergifter från de härskandes sida såsom den enda vägen till en lugn samhällsomdaning. I stället framhöll han nu bl.a. samverkan mellan alla samhällsklasser.

Ytterligare en motion om städernas rösträtt ingavs, av Jakob Persson, liberal

skolman från Arboga, med fyra instämmanden.[81] Han hänvisade till det negativa beskedet från statsministern i interpellationssvaret och hävdade, att det nu var riksdagens plikt att ta ställning. Han föreslog lika rösträtt vid val, dock ej av stadsfullmäktige, landstingsmän och elektorer för dessa och i övrigt rösträtt som förut efterbevillning men med sänkning av maximum från 100 till 50 röster.

Första kammaren sade nej till alla reformförslag även denna riksdag. Utsikterna föreföll sämre än på länge för frågans lösning.

Andrakammarvalet på hösten 1899 medförde stora framgångar för vänstern.[82] Därigenom stärktes även utsikterna för en reform av den kommunala rösträtten. De olika partierna hade under valrörelsen föreslagit olika lösningar. Folkpartiet hade i sitt valprogram ett relativt maximum på 1/20, ett absolut maximum på 1000 röster samt "ytterligare inskränkning av bolagens rösträtt".[83] Detta innebar en reträtt jämfört med partimotionerna vid riksdagarna 1898 och 1899. Liberala valmansföreningens program upptog i sin första punkt bl.a. "begränsning av den kommunala rösträttsskalan samt tidsenlig ombildning av första kammaren."[84] Lantmannapartiets linje hade liksom tidigare varit: "Den kommunala rösträtten begränsas för de högre röstetalen".[85] Skillnaden i reformvilja mellan partierna är påtaglig. Den hade ju också kommit till uttryck i den föregående riksdagsbehandlingen av reformfrågan. Nu försvagades genom valutslaget Lantmannapartiet med 15 mandat och stärktes Folkpartiets med 12. Valets viktigaste fråga hade visserligen inte varit den kommunala utan den politiska rösträtten,[86] men utgången stärkte underlaget även för en verksam reform av den förra.

6.2.1.7. Riksdagen 1900

Vid början av riksdagen bildades Liberala samlingspartiet. Initiativet utgick från von Friesens och Bondes grupper av stads- respektive lant-"vildar". I sitt förslag till program visade inbjudarna till det nya partiet att de i den kommunala rösträttsfrågan föga skilde sig från Folkpartiets linje.[87] De begränsningar, som föreslogs var 1/10 och 1000, men detta framställdes som ett minimikrav. Reformen borde genomföras inom tre år. Genom att Folkpartiets medlemmar anslöt sig och programförslaget accepterades, skedde i fråga om den kommunala rösträtten liksom i andra frågor en kraftsamling kring en moderatliberal linje.

I en massmotion med 48 underskrifter och Karlstadslektorn Gullbrand Elowson som första namn framfördes Samlingspartiets program i den kommunala rösträttsfrågan.[88] Undertecknarna utgjorde drygt hälften av partiets medlemmar. Påfallande många var stadsbor: 16. Av de övriga kom flertalet från Norrland och Dalarna. De var huvudsakligen tidigare folkpartister med bl.a. namn som Johan Nydahl och Jöns Bromée.

Lantmannapartiets massmotion i frågan hade detta år bara 42 namn, cirka en tredjedel av partiets medlemmar. von Knorring stod åter främst och underteck-

narna kom liksom tidigare nästan uteslutande från landsbygdsvalkretsar i södra och mellersta Sverige. Tre av partiets främsta saknades, Pehrsson i Törneryd, Andersson i Nöbbelöv och Persson i Stallerhult, vilket understryker att belåtenheten inte var allmän i partiet över den försiktighet, som präglade motionen. Den innebar nämligen liksom förut blott relativa maxima, 1/20 för aktiebolag och 1/10 för andra röstägare.[89] Den representerade högerlinjen i kommunalfrågan och andra kammaren hade året förut tydligt visat, att den ville gå längre. Valutslaget hade inte förbättrat utsikterna för von Knorrings m.fl. motion.

En tredje motion i frågan inlämnades av Ollas A. Ericsson och ytterligare tre s.k. "landsbygdsvildar" samt en nybliven lantmannapartist från Västerbotten.[90] Här föreslogs samma begränsning som den andra kammaren antagit år 1899; nämligen samma relativa maxima som i Lantmannapartiets massmotion och därutöver ett absolut på 1000 röster. Därtill föreslogs liksom i regeringsförslaget år 1898 kvalificerad majoritet vid vissa viktiga beslut.[91]

Antalet motioner hade alltså sjunkit till tre, men motionärernas antal var fortfarande högt: 95. Ur de många föregående årens rikhaltiga flora av reformförslag i den kommunala rösträttsfrågan hade vid denna riksdag utkristalliserat sig tre förslag, vilka alla hade framförts tidigare och vunnit kraftigt understöd, Koncentrationen var främst en följd av den anmärkningsvärda moderationen på radikalt håll. Där föredrog man att ligga lågt för att underlätta en reform, som kunde godtagas i första kammaren.

Argumentationen var mager i Lantmannapartiets massmotion. Man hänvisade endast till andra kammarens beslut året innan, vilket enligt motionärerna tydde på att kammaren föredrog en moderat förändring. Också i Ericssons motion hänvisades till 1899 års andrakammarbeslut. Dessutom påtalades industrins snabba utveckling och den fara, som därav växte fram, nämligen bolagsvälde i kommunerna.

Samlingspartiets massmotion börjar med en historisk tillbakablick. Sedan år 1817, då principen om rösträtt efter skattebidrag fastslogs för förhandlingar vid sockenstämma och kyrkoråd, hade förmögenhetsfördelningen inom kommunerna kraftigt förändrats, hette det i motionen. Vidare hade de kommunala angelägenheterna kraftigt ökat i betydelse sedan dess. Därefter angavs motionärernas uppfattning om hur en reform borde utformas, nämligen som en kompromiss mellan förmögenhets- och personlighetsprinciperna. Att dröja med reformen med hänsyn till den kommunala beskattningsfrågan vore oriktigt, ty hur den frågan än löstes, skulle behovet kvarstå att begränsa den större förmögenhetens herravälde i landskommunerna. Som motivering för just sitt förslag till maxima (1/10 av det totala röstetalet och högst 1000 röster) hänvisade motionärerna till Sidenbladhs reservation i Kommunalrösträttskommitténs betänkande. Denne hade där visat, att de föreslagna begränsningarna nära

överensstämde med dem som gällt för städerna.[92] Själv hade han föreslagit samma gränser och i remissbehandlingen fått stöd av nio länsstyrelser.[93]

6.2.2. Utskottsbehandlingen

Den starka klyftan mellan de båda kamrarna i den kommunala rösträttsfrågan kom till klart uttryck vid frågans behandling i lagutskottet under 1890-talet liksom den gjort det under tidigare år. Detta gällde både rösträtten på land och i stad.

Valen 1890 hade ökat den allmänna motsättningen mellan kamrarna. Protektionisterna i första och frihandlarna i andra kammaren utnyttjade sina majoriteter vid utskottsvalen, och utskotten kom därför att bestå av två varandra motstående hälfter.[94] I lagutskottet satt dock under åren 1891–1893 två tullbönder från andra kammaren, nämligen Anderson i Tenhult och Ericson i Bjärsby.[95] Förstakammarhalvan innehöll män, som tidigare framträtt som bestämda motståndare till en kommunal rösträttsreform, nämligen C.A. Fröberg, H. Claesson och J. Lundin. Samma inställning hade Carl Klingspor och John Pehrsson, två godsägare från södra Sverige.[96] Till utskottet hörde även Liss Olof Larsson. Han hade i kommunalfrågan ett förflutet som reformvän, men utvecklades i detta som i andra avseenden i konservativ riktning.[97] En viss försiktig reformvilja ådagalade däremot C.B. Hasselrot och C.A. Sjöcrona.[98]

Den senare var ordförande i utskottet år 1891, men sedan han trätt fram för en begränsning av den kommunala rösträtten det året, återfanns han inte i utskottet i fortsättningen. Här föreligger förmodligen ett orsakssammanhang.[99] P.A. Bergström, tidigare under många år en klippa mot alla reformer i frågan,[100] återtog posten 1892, och han efterträddes följande år av Ludvig Annerstedt,[101] som hade liknande uppfattning.

6.2.2.1. Behandlingen av landskommunernas rösträttsfråga

Som majoritetsförslag framlade utskottet 1891 och 1892 sitt traditionella yrkande om relativt maximum på 1/10 och spärr för ensammajoritet.[102] 1891 skedde det med lottens hjälp.[103] Alla ledamöter från första kammaren reserverade sig, dock ej alla mot varje reform. Ett maximum av 1/5 föreslogs år 1891 av Sjöcrona, och året därpå, då han lämnat utskottet, av fyra andra från den kammaren.[104] Det året var förslaget ytterst nära att antas i första kammaren.[105]

När förslaget återkom år 1893, i en motion av Sjöcrona, fanns en klar möjlighet, att det skulle gå igenom. Utskottet kom emellertid med ett förslag till kraftigare begränsning än tidigare: 1/20.[106] De försiktigare kraven på 1/5 respektive 1/10, som hade större utsikter i första kammaren, förkastades i utskottets voteringar med stöd av förstakammarröster.[107] Därefter reserverade sig alla åtta från den kammaren mot majoritetsbeslutet. Annerstedt fick med sig tre ledamöter i en reservation mot bolagsrösträtten, där han använde sig av Sigurd

Ribbings argument från 1867. Han ansåg en uppdelning på delägarna önskvärd. Motionen innehöll dock inget förslag och kan betraktas som en manöver för att splittra reformviljan.[108] Hasselrot stödde dock åter Sjöcronas motion, medan de övriga motsatte sig varje förändring.[109] Andrakammarhalvan stod enig bakom majoritetsförslaget på 1/20.

År 1894 var lagutskottet starkt splittrat. Majoritetsförslaget var åter det vanliga, 1/10 och spärr mot ensammajoritet, men mot detta reserverade sig elva ledamöter.[110] Nejsägarna från första kammaren hade detta år en regeringsutredning i frågan att hänvisa till som skäl för sitt avstyrkande.[111] Hasselrot förde i sin reservation åter fram förslaget om 1/5-maximum. Andrakammarledamöterna i utskottet var oeniga: tre reservanter ville ha begränsningen 1/20, densamma som året innan[112] medan Anderson i Tenhult reserverade sig blankt.

Andra kammaren föredrog den starkaste begränsningen (1/20), och första kammaren visade sig reformvänligare än sina utskottsledamöter genom att anta ett uttalande, att den kommunala rösträtten borde begränsas, och en anhållan att Kungl. Maj:t skulle framlägga ett förslag i detta syfte vid nästa riksdag.[113]

Frågan kom åter under utskottsbehandling år 1894.[114] Ströms, Ericksons och Perssons motioner angående utredning av den kommunala rösträtten[115] hade nämligen hänvisats till ett av de tillfälliga utskotten i andra kammaren. Där gjordes en grundlig sammanställning över riksdagsbehandlingen av den kommunala rösträtten ända sedan 1859–1860.[116] Därefter påminde utskottet om första kammarens positiva ställningstagande en månad tidigare och drog slutsatsen, att hela riksdagen nu ansåg, att en reform borde ske ju förr dess hellre. Dess hemställan gick dock inte längre än till att tillstyrka en skrivelse till Kungl. Majt:t, att den i Civildepartementet igångsatta utredningen skulle bedrivas så snabbt, att förslag kunde föreläggas nästa års riksdag. Omkring en sådan skrivelse kunde också riksdagen samlas.[117]

Som en följd härav avfärdade lagutskottet under de tre följande riksdagarna med knapphändig motivering de fåtaliga motionerna om reform.[118] Frågan låg på is till 1898, då regeringen lade fram sitt förslag.[119] Splittringen i lagutskottet var lika stor som någonsin. Alla åtta från första kammaren samt Husberg från andra stödde regeringsförslaget, som alltså fick majoritet.[120] Husberg reserverade sig dock mot motiveringen i propositionen. Den definitiva lösningen av den kommunala rösträttsfrågan borde komma snarast möjligt, ansåg han. Att som regeringen vilja avvakta tills den kommunala beskattningen ändrats, kunde fördröja reformen mer än ett årtionde, hävdade han. Övriga andrakammarledamöter, som alla var lantmannapartister, ville ha en kraftigare begränsning, men de var sinsemellan oeniga om hur maximum skulle utformas.[121] Längst gick Nilsson i Skärhus: 1/20 för aktiebolag, 1/10 för övriga röstägare och som absolut maximum 1000 fyrkar. Det förslaget togs i andra kammaren medan den första biföll regeringens.[122]

Några dagar senare var utskottet färdigt med sitt sammanjämkningsförslag.[123] Utskottets ordförande, Hasselrot, ville gå med på att maximum skulle gälla alla röstägare men ej vid val av landstingsmän och deras elektorer och ej lägre än 1/5. Ohlsson i Växjö stod för motförslaget: inget undantag för dessa val och maximum 1/10, däremot inget absolut maximum. Han ville dessutom ha samma maximum för aktiebolag, 1/20, dock ej för deras jordbruksfyrkar, samt spärr mot ensammajoritet. Ohlssons förslag segrade i utskottet och endast tre förstakammarledamöter reserverade sig. Första kammaren fann det dock ligga alltför långt från sitt tidigare beslut och förkastade det.[124]

Vid 1899 års riksdag inträdde Ernst Trygger i lagutskottet.[125] Han var en av de konservativa ledarna i första kammaren. Förstakammarhalvan i utskottet stod detta år enigt om att avslå alla motioner om kommunal rösträttsreform på landet.[126] Alla åtta från andra kammaren reserverade sig, sedan lotten gått dem emot.[127] Om hur en begränsning skulle utformas var de liksom förra året oense.[128] Även frågan om aktiebolagens rösträtt borde vila, ansåg utskottsmajoriteten. Häremot reserverade sig fem ledamöter, som ville ha en ny utredning, verkställd av regeringen.

Lagutskottet hade år 1900 åtta nya män. Borta var flera som under tidigare år framträtt som konsekventa nejsägare till en kommunal rösträttsreform, t.ex. C.A. Fröberg, C.F. Pettersson och Ernst Trygger. Andrakammarhalvan utgjordes av lantmannapartister så när som på en ledamot, Theodor Zetterstrand, en av Liberala Samlingspartiets förtroendemän.[129] Han hade år 1898 förespråkat en samling av reformviljan kring en moderat lösning.

Att frågan nu stod inför någon form av lösning kunde förutses redan vid utskottets överläggningar. För första gången förekom inget yrkande om totalt avslag. Med stöd av förstakammarledamöterna och lotten förkastades alla motioner och segrade Hasselrots förslag, som var identiskt med regeringens vid 1898 års riksdag.[130] Alla från andra kammaren reserverade sig. Zetterstrand motiverade i sin reservation utförligt det förslag, som Samlingspartiet framlagt i sin massmotion (1/10 och 1000 röster), och fem ledamöter anslöt sig. I ytterligare två reservationer framlades andra förslag till maxima, båda mera långtgående än utskottsmajoritetens [131]

Sedan andra kammaren bifallit Samlingspartiets motion och första kammaren ett under debatten framfört förslag om 1/5 och 5000 som maxima, föreslog lagutskottet som sammanjämkning 1/10 och 5000.[132] Det godtogs med två rösters marginal i första kammaren, och därmed var en begränsning äntligen uppnådd i landskommunernas rösträtt.[133]

Argumentationen i lagutskottsbetänkandena rörande den kommunala rösträtten i landskommunerna består mest av upprepningar och hänvisningar. Under åren 1891–1894 upprepades argument från 1880-talet och siffror från 1874 års statistik. Åren 1895–1898 hänvisas till regeringens utredning och proposition, år

1899 till kommunalskatteutredningen. Betänkandena år 1900 dryftar huvudsakligen sättet, inte skälen för reformen. Frågan var så ofta diskuterad, att nya synpunkter inte kunde utvinnas. Inte heller kunde den magra kompromisslösning, som fanns inom räckhåll, uppbåda till någon vältalighet. Att inga vackra ord i världen skulle ha fått första kammaren att gå längre, måste ha stått klart för alla.

6.2.2.2. Behandlingen av städernas rösträttsfråga

Städernas kommunala rösträtt behandlades av lagutskottet bara vid fyra riksdagar under perioden 1891–1900. Städerna kom alltså liksom under de två föregående decennierna i skymundan för landskommunerna.

År 1891 vann dock reformvännerna en framgång. De två motionerna om en avsevärd sänkning av både relativt och absolut maximum, som det året ingavs av 25 motionärer, avstyrktes visserligen, men ett annat förslag, som framfördes under förhandlingarna av A. Lilienberg, tillstyrktes med lottens hjälp och godtogs därefter även i andra kammaren.[134] Det innebar, att riksdagen skulle i en skrivelse till Kungl. Maj:t begära att en utredning gjordes om rösträtten i städerna och att därefter framlades en proposition om ytterligare begränsning. I motiveringen framhölls, att den starka ekonomiska utvecklingen i de större städerna, särskilt i Stockholm, hade gjort en ytterligare begränsning nödvändig. Klyftan mellan högt och lågt beskattade hade blivit större. De som drabbades tyngst av kommunalskatten, måste få ett behörigt inflytande, hette det.

Denna reformvänliga skrivning åberopades, när frågan åter kom till behandling genom två motioner, 1893.[135] Nu gynnade lotten reformmotståndarna, och utskottsbetänkandet uttryckte därför åsikten, att gällande begränsning var tillräcklig.[136] Minoriteten ville, att behovet av ytterligare begränsning skulle erkännas.

Hjalmar Brantings båda motioner 1897 om lika rösträtt i städerna avstyrktes av ett enigt lagutskott.[137] Tanken på fullständig likställighet för alla röstberättigade var varken rättvis eller nyttig, förklarade utskottet, och till frågan om ytterligare utjämning av rösträtten i städerna ville LU inte ta ställning, förrän landskommunernas rösträttsfråga avgjorts.[138]

1899 års båda motioner om den stadskommunala rösträtten avstyrktes utan många ord.[139] Majoriteten hänvisade dels till kommunalskattekommittén, vars arbete pågick sedan hösten 1897, dels till att landskommunernas rösträttsfråga kom före. Sex reservanter, alla från andra kammaren, framförde samma förslag som 1891, 1893 och 1897 nämligen att riksdagen i en skrivelse skulle anhålla, att Kungl. Maj:t "täcktes taga frågan om ytterligare begränsning av den kommunala rösträtten i stad under övervägande".[140] Inte ens denna blygsamma begäran godtogs i första kammaren. Det visar tydligt bristen på intresse för en reform.

6.2.3. Kamrarnas debatter och beslut

6.2.3.1. Riksdagarna 1891–1893

6.2.3.1.1. Första kammaren

Från 1890-talets början kan en begynnande förståelse iakttas i första kammaren för åtminstone någon förändring i den kommunala rösträtten, visserligen ej i städerna men i landskommunerna. En betydelsefull opinionsförskjutning höll på att ske. Dess främste pådrivare var landshövdingen i Skaraborgs län, C.A. Sjöcrona. Närmast seger var han år 1892. Men redan året innan började han bereda marken, dels genom sin utskottsreservation, dels genom sitt inlägg i kammarens debatt.[141]

Som förste talare där framhöll han bl.a. orättvisorna med ensammajoriteter. Han förnekade bestämt, att hans förslag, ett relativt röstmaximum på 1/5, skulle ha några som helst verkningar på valen till första kammaren ens i hans eget län, där de flesta fallen av ensammajoriteter i hela landet fanns, nämligen elva. Han framhöll, att i länet fanns 17 valkretsar och i varje valkrets 15 à 20 kommuner. En begränsning av rösträtten enligt hans förslag skulle ha verkningar blott i 8 à 9 kommuner, dvs i genomsnitt i en kommun i varannan valkrets. Efter detta klarläggande var det svårt att ens i första kammaren skrämma med verkningar på kammarens sammansättning av en dylik begränsning.

Sju talare instämde med Sjöcrona, och ytterligare tre stödde lagutskottets yrkande, som gick längre, nämligen till ett maximum på 1/10. Det var huvudsakligen frihandlare, som stödde reformförslagen, men även några protektionister.[142] Störst uppmärksamhet väckte brukspatron Carl Ekman.[143] Han hade alltid tidigare motsatt sig en begränsning med hänsyn till att första kammarens grundval inte fick rubbas och i tro att avgörande fyrkmakt blott användes i allmänt intresse. Nu ansåg han däremot, att en reform borde ske, ty kammaren hade trots allt genomgått en kraftig förändring i sin sammansättning och missbruk hade vid flera tillfällen förekommit i kommunerna av stora röstägare.

Endast tre talare uppträdde mot en reform, nämligen de konsekventa nejsägarna i lagutskott och kammare Claesson, Fröberg och Lundin.[144] Sjöcronas förslag ställdes mot utskottets i en första votering och slogs ut med 45 röster mot 64. Därefter segrade avslagslinjen i huvudvoteringen med 85 röster mot 24. Denna utgång hälsades med ett belåtet skratt av motståndarna till en reform.[145]

1892 års debatt i frågan var kortare.[146] Kortast var P.A. Bergström, som förklarade, att han inte ens ville diskutera den utan nöjde sig med att yrka avslag. Han fick stöd i debatten endast av Lundin. För Sjöcronas förslag talade detta år utom han själv och Klinckowström även två så ansedda ledamöter bland protektionisterna som Filip Boström, statsministerns broder, och C.E. Casparsson, medlem i majoritetspartiets förtroenderåd. Den senare meddelade, att han sedan 10 år hörde till kammarens "kättare" i denna fråga och av det skälet inte

invalts i lagutskottet. Nu varnade han för principrytteri och stödde Sjöcronas förslag. Inte ens landstingens sammansättning skulle påverkas därav, ansåg han, än mindre första kammarens. Tidigare under dagen hade kammaren godkänt propositionen om "vingklippning" av städernas representation i andra kammaren, ett förslag till förmån för de konservativa krafterna i båda kamrarna, och denna fråga sammankopplades nu med kommunalrösträtten. För att definitivt få detta grundlagsförslag antaget av andra kammaren krävdes en eftergift i kommunalfrågan.[147] Voteringen blev nära nog en sensation: bara med en rösts majoritet avslogs Sjöcronas förslag (57–56).

Det var alltså naturligt, att förväntningarna bland moderata reformvänner var stora året därpå. Äntligen såg en begränsning ut att ligga inom möjlighetens gräns. I första kammaren hade emellertid opinionen för en reform splittrats genom Annerstedts till intet förpliktande reservation angående bolagsrätten. Samtidigt hade motståndarna mobiliserat sina krafter. Debatten blev lång, 8 talare.[148] Förutom Sjöcrona talade endast Klinckowström och Ölander för reform.[149] Mot ett rösträttsmaximum uppträdde liksom många gånger tidigare Claesson och Fröberg samt dessutom Annerstedt och Carl Klingspor.[150] Kända argument kom åter till användning: rättigheter borde motsvara skyldigheter, missbruk av fyrkmakt förekom ej, alla förslag om röstmaximum var godtyckliga och skulle följas av nya krav, tills den lika rösträtten uppnåtts. Bolagens rösträtt försvarades av Claesson och Fröberg, och Annerstedt hade inte ens ett yrkande i anslutning till sin reservation om dess uppdelning på röstägarna. I sin argumentering mot röstbegränsning varnade han bl.a. för risken att kommunernas verksamhet i en nära framtid kunde utsträckas till att omfatta socialpolitiska åtgärder till arbetarklassens bästa. Klingspor vägrade tro, att utskottets förslag var allvarligt menat. Det skulle ju kunna leda till att en storgodsägare kunde överröstas av en präst, en klockare och en fjärdedelsbonde! I debatten förekom dock även bland motståndarna tongångar, som pekade framåt mot en lösning. En ny statistisk utredning borde göras, ansåg både Fröberg och Klingspor, och t.o.m. Claesson förklarade sig kunna stödja ett så moderat förslag som Sjöcronas. Behovet att ställa andra kammaren till freds upplevdes detta år inte så starkt, eftersom vingklippningsförslaget nu hade godtagits där och vilade till efter nyvalet. Den utomparlamentariska agitationen i rösträttsfrågan, som nådde sin höjdpunkt på våren 1893, bidrog säkert till att öka kammarens motstånd mot reformen.[151] Voteringen gav också en stor majoritet för avslag (80–32).

6.2.3.1.2. Andra kammaren

Endast ett år diskuterade andra kammaren den kommunala rösträtten under denna treårsperiod. År 1891 och 1892 bifölls lagutskottets förslag om tiondedels-

maximum och spärr mot ensammajoritet utan yttrande.[152] Desto längre diskuterades frågan år 1893.[153] Det berodde på att den det året sammankopplades med andra frågor, som inför det förestående nyvalet hade stor aktualitet: vingklippningen och spörsmålet om vilket av de båda lantmannapartierna, som varit mest sparsamt i fråga om statsutgifterna.

För en begränsning till 1/10 av kommunens totala röstetal, alltså ett försiktigare förslag än lagutskottets, talade Nya lantmannapartiets ledande män A.P. Danielson, Nils Petersson i Runtorp och G.F. Östberg.[154] Mer än så skulle första kammaren inte godta, menade de. Det stora flertalet av dem som yttrade sig, anslöt sig däremot i inlägg och instämmanden till lagutskottets linje. De var medlemmar i Gamla lantmannapartiet och liberala stadsrepresentanter. De hoppades på att första kammaren skulle godta ett röstmaximum på 1/5 och därefter gå med på en sammanjämkning till 1/10. Några talare från Norrland redogjorde för sina erfarenheter av bolagsvälde i kommunerna och behovet av en reform.[155] Från valkretsar med jämnare röstfördelning uppträdde ett par talare och menade, att där var behovet av reformen ringa.[156]

Olov Jonsson i Hov, ledare i Gamla lantmannapartiet, ville ställa första kammaren inför påtryckningen att om den inte gick med på en kommunal rösträttsreform, skulle det vilande vingklippningsförslaget ej godtas av andra kammaren. Den snabbare tillväxten av andrakammar- än av förstakammarledamöter borde inte stoppas utan denna eftergift, ansåg han. Den gav förhoppningar om ökad makt i de gemensamma voteringarna för de folkvalda, vilken kunde utnyttjas för att göra första kammaren resonligare även i reformfrågor. Denna möjlighet borde inte försummas, om man inte genom en kommunal rösträttsreform kunde hoppas, att första kammarens sammansättning blev något mindre konservativ. Ett tjugotal ledamöter instämde. Mot sammankopplingen av de båda frågorna vände sig flera talare från Nya lantmannapartiet och främst A.P. Danielson. Vingklippningen innebar så stora fördelar för lantmannaintressena, att den ej borde sättas i fråga, ansåg de. I fortsättningen kom debatten till stor del att gälla vilket parti, som hade det största intresset för sparsamhet. Flera representanter för stadsradikalismen framträdde, bland dem så kända namn i kommunalrösträttens tidigare behandling som S.A. Hedin och A. Gumaelius.[157]

Sedan rapport ingått om första kammarens nej till varje röstmaximering, stannade man i andra kammaren för lagutskottets förslag, ett beslut som fattades utan votering.[158]

Den långa debatten i andra kammaren år 1893 om kommunalrösträtten berodde alltså inte på förändrade åsikter. Kammaren tycktes fortfarande vara enig bakom kravet på en måttlig begränsning av de högsta röstetalen. Ingen talare uppträdde häremot. Men det var viktigare frågor, som vållade de många inläggen: vingklippningen och partimotsättningen inför de förestående nyvalen. I de sammanhangen spelade den kommunala rösträttsfrågan mest rollen av tillhygge.

Avsikten med Olof Jonssons aktion förefaller snarare ha varit att stoppa vingklippningsförslaget än att genomdriva den kommunala röstmaximeringen. Ändå fick sammankopplingen av de båda frågorna helt visst den effekt, som föregavs, nämligen att göra första kammaren reformvilligare i fråga om den kommunala rösträtten. En kommande lösning underlättades även genom frånvaron av verkligt genomgripande krav i andrakammardebatten. Ingen, inte ens radikaler som Hedin och Gumaelius, förespråkade längre den lika rösträtten.

En sammanfattning av dessa tre års riksdagsbehandling av den kommunala rösträttsfrågan (1891–93) ger vid handen, att de båda kamrarna behöll tidigare positioner. Dock kan man iaktta dels en begynnande islossning i första kammaren, dels någon ökning av reformaktiviteten i andra jämfört med närmast föregående år. En försiktig modifikation av den kommunala rösträtten höll på att vinna ökat stöd bland förstakammarledamöterna och kring en bara obetydligt verksammare reform samlade sig hela andra kammaren. Överensstämmelserna i valprogrammen, utgivna under våren 1893 är påtagliga i fråga om den kommunala rösträtten.[159] Både de två lantmannapartierna och stadsliberalerna uppställde som sin målsättning "begränsning av den kommunala rösträtten". Skillnaden låg i att lantmannapartiet nöjde sig med att inskränkningen skulle drabba de högre röstetalen.

6.2.3.2. Riksdagarna 1894–1896

6.2.3.2.1. Första kammaren

Den kommunala rösträttsfrågan debatterades inte i riksdagen vare sig 1895 eller 1896 men desto mer 1894. Första kammarens debatt var mycket livlig.[160] 23 talare deltog. Att döma av inläggens karaktär tycktes reformkraven ha vunnit terräng. Inte någon motsatte sig en förändring i den kommunala rösträtten, men å andra sidan var det endast fyra talare, som ville acceptera en omedelbar begränsning och av dem endast en, som stödde lagutskottets förslag, dvs det allra minsta som medkammaren kunde väntas nöja sig med.[161] De övriga uttryckte olika nyanser av förståelse för reformens nödvändighet i avvaktan på resultatet av frågans utredning. Regeringsmeddelandet i januari om en utredning inom Civildepartementet och statsminister Boströms yttrande i andra kammarens vingklippningsdebatt i slutet av februari, att en reform av kommunalrösträtten var önskvärd, hade klargjort, att ett regeringsförslag var att vänta.[162] Striden gällde nu, om kammaren i sitt avslag på lagutskottets betänkande bara skulle hänvisa till vad som sålunda var att vänta eller om den skulle söka driva på behandlingen genom ett uttalande i positiv riktning. Den förra lösningen hade anvisats av Annerstedt och ytterligare fem LU-reservanter och kring den samlades nio talare tillhörande det konservativa majoritetspartiet och med dess ledare Patrik

Reuterswärd i spetsen.[163] I hans yttrande och än mer i Carl Klingspors, Oscar Alins och Gustaf Benedicks' anfördes fler skäl för avslag än för bifall till en kommande förändring. Motståndet inom denna inflytelserika grupp var tydligen obrutet. Denna gång blev den emellertid besegrad, ty kammaren beslöt med 74 röster mot 56 att bifalla ett förslag av Hugo Tamm, som innebar att man dels klart uttalade, att en begränsning av den kommunala rösträtten borde ske, dels begärde att regeringen skulle lägga fram ett förslag härom redan för nästa riksdag. Det var en seger för kammarens moderata krafter och ett tecken på splittring i det mäktiga protektionistiska majoritetspartiet.[164]

För den reformvänligare skrivningen uppträdde utom Tamm bl.a. även Gottfrid Billing. Dessa båda hade ett gott anseende i kammaren. Nu framtod de för första gången som reformvänner i denna rösträttsfråga.[165] Ytterligare tio talare stödde Tamms förslag.[166] Tamm hade både som godsägare och industriman kontroll över stora fyrktal i skilda delar av landet. Ändå hade han vid ett tillfälle tillsammans med övriga jordägare överröstats av ett par kapitalägare beträffande ett järnvägsbidrag. Dessa hade sedan flyttat och lämnat betalningsbördan åt jordägarna. Bitterheten häröver satt ännu kvar, avslöjade han. Som främsta skäl för en reform pekade han emellertid på de industriella anläggningarnas snabbt växande betydelse i kommunerna och den ökade omfattningen av den kommunala verksamheten. Liksom Tamm hävdade Billing, att den kommunala rösträttsfrågan var mogen för lösning. Den var nu ett stort och dominerande spörsmål, ansåg han.

När ärendet ett par månader senare åter förekom till behandling till följd av ett utlåtande från ett av kammarens tillfälliga utskott talade endast Alin mot förslaget om skrivelse till regeringen.[167] Nu hade den del strukits, vari kammaren uttalade, att en reform borde ske. Utan votering bifölls förslaget.

Första kammarens eftergift för kraven på en kommunal rösträttsreform var alltså obetydlig, särskilt om den jämförs med de förhoppningar som fanns bland reformvännerna, att någon form av begränsning nu skulle komma till stånd som tack för eftergiften från andra kammaren i vingklippningsfrågan. Motståndarna till reformen kunde ligga lågt, eftersom de inte riskerade, att något positivt beslut skulle komma till stånd. Den kungliga utredningen, igångsatt strax före riksdagens öppnande, underlättade vingklippningsbeslutet genom att stärka andra kammarens förhoppningar om en rösträttsreform rörande landskommunerna och gav reformens motståndare i första kammaren ett gott kamouflage för deras ovilja mot en effektiv förändring. Regeringens egen hållning var tills vidare oklar.

6.2.3.2.2. Andra kammaren

Den långa debatten i Andra kammaren år 1893 om rösträttsbegränsningens höjd,

1/10 eller 1/20, upprepades år 1894.[168] Av de 42 talarna yrkade 30 på den starkare begränsningen. Drygt hälften av dem kom från norrlandslänen och Dalarna. Fem av dem var liberala stadsbor, 24 hörde till Gamla lantmannapartiet och endast en till det Nya.[169] Att kommunalfrågan i viss mån var partiskiljande framgår även av att talarna för tiondelsmaximum övervägande hörde till kammarens konservativa grupper, Nya lantmanna partiet och Borgmästarepartiet. Bland dem fanns varken norrlänningar eller dalkarlar.[170]

Möjligheten att använda vingklippningsfrågan som medel att förmå första kammaren till eftergift i kommunalfrågan hade minskat, genom att den förstnämnda placerats före på dagordningen.[171] Nu kunde man bara hoppas på någon form av vederlag i efterhand för andra kammarens bifall rörande vingklippningen. I andrakammardebatten beklagade flera talare, att denna påtryckningsmöjlighet försummats. Att medkammaren detta år skulle gå med på någon begränsning väntade sig knappast någon talare, men förhoppningar om en uppgörelse senare med anledning av det väntade regeringsförslaget uttrycktes av flera ledamöter.[172] Debatten kretsade kring två spörsmål: dels vilket maximum som av taktiska skäl med hänsyn till en väntad sammanjämkning borde antas, dels vilket maximum som behövdes för att åstadkomma en märkbar begränsning av det kommunala fåtalsväldet. Flera talare hävdade, att tiondelsbegränsningen, lagutskottets förslag, skulle bli en skenreform. Beslutet blev också, efter votering med 121 röster mot 88, att kammaren följde sina reservanter i lagutskottet och satte maximum till 1/20.

Detta beslut kunde inte sammanjämkas med första kammarens skrivelseförslag, men som redan sagts enades kamrarna i riksdagens slutskede kring ett förslag om skrivelse till regeringen. Denna skrivelse fick en reformvänligare utformning, än vad de tillfälliga utskotten föreslagit. Där hänvisades till det ringa resultatet av alla tidigare förslag och fastslogs, att en reform nu syntes vara av nöden. En så skyndsam utredning av frågan begärdes, att resultatet kunde föreläggas nästa lagtima riksdag.[173]

De två följande åren låg den kommunala rösträttsfrågan på is i avvaktan på utredningen.[174] Andra kammaren avslog utan votering och med inlägg endast av motionären Lars Eriksson i Bäck dennes förslag om graderad skala.[175]

6.2.3.3. Riksdagen 1897

De enda debatterna om kommunalrösträtten under 1897 års riksdag åstadkoms av Brantings båda motioner.[176] Lagutskottet hade visserligen avfärdat hans tanke om fullständig jämlikhet mellan alla röstberättigade som varken rättvis eller nyttig och ville inte ens ta ställning till frågan om ytterligare utjämning i städerna, förrän frågan om förändring på landsbygden hade avgjorts.[177] Underlöjtnant Edvard Svensson från Karlskrona, som flera gånger tidigare verkat för en kommunal

rösträttsreform, reserverade sig för att samma beslut borde fattas som år 1891, nämligen att Kungl. Maj:t utredde frågan om städernas rösträtt.[178]

Men i första kammaren ville man inte tiga ihjäl socialistmotionen. Där uppfattades LU:s behandling som alltför mjuk.[179] En av kammarens förgrundsfigurer, biskop Gottfrid Billing, menade att utskottet skarpt borde ha avvisat motionens syfte. Branting hade ju klart deklarerat, yttrade Billing, att den lika kommunala rösträtten eftersträvades för att bereda väg för det socialistiska reformarbetet. Kammaren följde hans förslag: man biföll yrkandet men ogillade motiveringen.

I andra kammaren blev debatten livlig.[180] Branting gav upp kravet i sin motion och manade till uppslutning kring Svenssons reservation. Kammaren skulle därigenom enigt demonstrera sin uppfattning, att städernas kommunala rösträtt borde utjämnas. Samma yrkande hade ytterligare fyra talare, men endast en av dem understödde principen om lika rösträtt.[181] Diskussionen gällde huvudsakligen den socialistiska ideologin, eller rättare sagt de svartmålningar av den, som konservativa ledamöter gav.[182] Branting fick tillfälle att skingra missuppfattningar om socialismen och arbetarrörelsen.[183] I voteringen segrade lagutskottets förslag med 150 mot reservationens 57.[184]

6.2.3.4. Riksdagen 1898

Genom 1896 års val hade andra kammaren fått en mera konservativ sammansättning än tidigare.[185] Den dominerades av det återförenade Lantmannapartiet, vars målsättning beträffande den kommunala rösträtten var densamma som de båda partierna haft före sammansmältningen, nämligen begränsning av rösträtten för de högre röstetalen. Den s.k. frihandelsvänliga centern var ett steg försiktigare än Lantmannapartiet och förespråkade reform endast i den mån den pågående utredningen föranledde det.[186] Liberala medlemmar av det f.d. Gamla lantmannapartiet hade ställt sig utanför det återförenade partiet, och många av radikalerna i denna meningsriktning hade anslutit sig till det år 1895 bildade Folkpartiet. Vid valet 1896 hade detta parti i sitt valprogram uttryckt en större reformvilja än Lantmannapartiet även i den kommunala rösträttsfrågan.[187] Vid sidan av dessa båda partier fanns två grupper av s.k. "vildar", av vilka den ena, det s.k. "Bondepartiet", så benämnt efter sin ledare Carl Carlsson Bonde, omfattade landsbygdsriksdagsmän, och det andra stadsbor. De kan båda karakteriseras som moderatliberala. Av kammarens 230 platser innehade Lantmannapartiet 128.[188]

I första kammaren var det protektionistiska majoritetspartiet alltjämt överlägset till antal (c:a 120 av de 150 platserna). En viss mildring av de högkonservativa tendenser inom partiet, som företräddes av Patric Reuterswärd och hans vänner, kunde iakttagas under slutet av 1890-talet. Mer moderata krafter gjorde sig gällande i samverkan med kammarens fåtaliga frihandlare.[189] Så hade redan

tidigare skett i den kommunala rösträttsfrågan, då prominenta frihandlare som Carl Ekman och Hugo Tamm tillsammans med moderata protektionister som Gottfrid Billing, Filip Boström m.fl. tidigare under 1890-talet framträtt som reformvänner i den frågan.[190] Vissa möjligheter till en eftergift från första kammaren beträffande den kommunala rösträtten tycktes också ligga i att fyra av de tio ledamöterna i majoritetspartiets förtroenderåd tidigare i olika sammanhang anslutit sig till tanken på en reform, nämligen F. Casparsson, C.B. Hasselrot, E. Sederholm och G. Rudebeck.[191]

Å andra sidan var civilminister von Krusenstjerna, som närmast ansvarade för propositionen om en ändring i den kommunala rösträtten, illa sedd bland protektionisterna ända sedan sin tid i Themptanders ministär. Att han intogs i oktober 1896 i Boströms regering vållade en kris mellan protektionistpartiets ledning och regeringen, en kris som inte gått förbi ännu år 1898.[192]

Allmänt sett kunde regeringen vid detta riksmöte räkna på ett starkare stöd i andra kammaren än i första. Detta gällde i än högre grad, då ministären företog sig något så ovanligt som att framlägga ett förslag till en rösträttsreform. Propositionen var emellertid, som redan framhållits, så utformad, att stödet för den från första kammaren kunde väntas bli större än från andra.[193]

6.2.3.4.1. Första kammaren

Lagutskottet hade med knapp majoritet ställt sig bakom regeringsförslaget, som innebar röstmaximum för aktiebolag, utom för inkomster av deras jordbruksfastigheter, med 1/20, samt därtill spärr mot ensammajoritet, dvs ingen röstägare skulle få rösta för fler fyrkar än vad alla övriga i kommunen hade tillsammans enligt röstlängden, och slutligen krav på kvalificerad majoritet i vissa ekonomiska frågor.[194]

Första kammaren biföll regeringsförslaget, dock med relativt knappa siffror (68–57). Tio talare uppträdde, och inläggen för och emot var ungefär lika många.[195] Huvudtalare för regeringens förslag var justitieminister Annerstedt. Han hade tidigare, före sitt inträde i regeringen, visat sig på det hela taget negativ till en reform.[196] Så mycket positivare hade han inte blivit sedan dess. Regeringsförslaget såg han som en följd av kammarens uttalande fyra år tidigare om behovet av en begränsning och yttranden där under senare tid riktade främst mot bolagens rösträtt. Den begärda utredningen förelåg nu, framhöll han, men anförde ingenting ur den som kunde ses som motiv till en reform. Däremot lugnade han sina åhörare med att kammarens sammansättning inte skulle påverkas. Att det föreslagna steget skulle bli det första i en serie eftergifter, en farhåga som han själv uttryckt år 1893, behövde man inte frukta för, eftersom de skäl som åberopades för den nu föreslagna reformen, inte kunde användas rörande andra röstägare. En tydlig motsättning framträder här mellan Annerstedt

och civilminister von Krusenstjerna, som tagit ställning för en generell begränsning och som endast på grund av kommunalskatteutredningen avstått från att föreslå en sådan.[197]

Lagutskottets ordförande, C.B. Hasselrot, hade för egen del velat gå betydligt längre än till att instämma i regeringens förslag, men fick nöja sig med detta eftersom något mer inte nu kunde uppnås.[198] Från ett par talare kom förslag om en större reform än den föreslagna.[199]

Som motståndare uppträdde främst G. Benedicks, bruksägare i Gästrikland, och O. Alin, professor i Uppsala. Båda hörde till majoritetspartiets konservativa flygel.[200] Den förstnämnde använde starka ord: attentat mot första kammarens sammansättning och försök till förtryck mot industrin från jordbrukets sida. På många ställen skulle bolaget, husbonden, överröstas av arbetarna, tjänarna. Vid strejker skulle dessa kunna kräva bidrag från arbetsgivarna genom kommunerna. Förmögenheten som grund för valen till första kammaren var den enda garantin för de konservativa intressena. Första kammaren skulle bli liberal, om reformen genomfördes. Talaren förnekade, att något missbruk av bolagsrösträtten ägt rum och stödde sig därvid dels på vissa länsstyrelsers remissvar dels på intyg insamlade av bolagsdisponenter från olika kommuner, där bolagens goda uppförande på stämmorna vitsordades. Jämförelsen med städerna avvisades. Där fanns en representation, bestående av de mest aktade männen, men på landet var det ofta bara *ett* bolag, som hade att kämpa mot de oberättigade intressena i kommunen. Benedicks uppehöll sig ingående vid hemkommunens järnvägsaffärer. Med hjälp av sitt bolags stora röstetal hade han mot flertalets vilja genomdrivit tre olika bidrag till järnvägen Sala–Gysinge–Gävle och omintetgjort bidrag till en annan bana, som hemmansägarna i kommunen föredrog. Att bolagets rösträtt på detta sätt avgjort utgången av frågan hade varit till nytta inte bara för bolaget utan också för kommunen, menade Benedicks.[201]

Alins huvudskäl var den så många gånger framförda farhågan för ändring i första kammarens sammansättning. Han åberopade yttranden från representationsdebatten från 1865 om att den nya riksdagsordningen godtagits endast emedan första kammaren hade vetorätt gentemot ändringar i den kommunala rösträtten. Kammaren borde nu använda den rätten, ansåg han. Mot reformförslaget uppträdde även Robert Dickson och Carl Klingspor.[202] Den senare försvarade liksom tidigare rätten till ensammajoritet. Själv var han en av landets största jordmagnater.[203] En begränsning av bolagens rösträtt skulle framhöll han, betyda ökat inflytande för "personer, tillhörande den klass människor, vilka lätt kunna genom agitation sammanföras till enighet, så att därigenom frågor kunna genomdrivas, som inte stå i överensstämmelse med kommunens bästa, enligt den uppfattning därom, de besuttna jordbrukarna i regel hava". Särskilt i fattigvårds- och skolfrågor hade arbetare andra intressen än jordbrukare. Om nu bruksägares och bolagsdisponenters rösträtt i kommunen begränsades, fruktade

Klingspor att det inte skulle gå att motstå arbetarnas önskemål i dessa frågor.

6.2.3.4.2. Andra kammaren

Regeringsförslaget fick 67 röster i andra kammaren mot 141 för Nilssons i Skärhus reservation, som innebar absolut maximum på 1000 röster och relativt maximum på 1/20 för aktiebolag och 1/10 för andra röstägare.[204] Kammaren gick alltså betydligt längre än man kunnat tro.

Regeringsförslaget fick stöd bara av fyra talare av de tjugo som uppträdde.[205] Civilminister von Krusenstjerna betygade sin reformvilja. Han skulle ha velat gå längre än t.o.m. kommunalrösträttskommittén, om inte den kommunala beskattningsfrågan kommit emellan. Den föreslagna reformen var inte så obetydlig, hävdade han. Den borde godtagas som ett första steg, så att man åtminstone kom någon bit på väg. Husberg talade också för bifall till propositionen men av andra skäl. De mäktiga bolagen skulle bli reformvännernas bundsförvanter i kampen för att utvidga begränsningen, trodde han.

För Lantmannapartiets linje, uttryckt i massmotionen, uppträdde bl.a. huvudmotionären, von Knorring. För sent för så litet var hans omdöme om regeringens förslag. Han pekade på tillväxten av aktiebolag och tendensen att de slog under sig allt större jordarealer. Det gick inte att vänta, tills den kommunala beskattningsfrågan lösts, ty det kunde ta ett decennium. Han vände sig också mot mera radikala förslag. Ett maximum på 1000 röster skulle drabba ojämnt. Att just den siffran valts berodde bl.a. på rösträttsstatistiken trodde han. Den gav upplysning blott om antalet tusenröstare. En annan siffra vore lämpligare: 2000, 3000 eller 5000.

De flesta som klargjorde sina åsikter, i tal eller instämmanden, anslöt sig till förslag om absolut maximum. För denna linje talade tre ledamöter från Norrland, vilka alla motionerat i frågan.[206] De hade alla samma skäl: fruktan för bolagens ökande jordinnehav, och framhöll att fyrkmakten behölls i bolagens hand genom att brukarna vägrades arrendekontrakt.[207] Som exempel på bolagsförtryck anfördes Benedicks' järnvägsaffärer i Gysinge.[208] Några lantmannapartister, som tidigare anslutit sig till von Knorrings m.fl. linje, gick under debatten över till en radikalare ståndpunkt genom att förorda även absolut maximum som komplettering till det relativa.[209] I två reservationer i lagutskottets betänkande hade detta föreslagits, av Nilsson i Skärhus och Ohlsson i Växjö. Att den förres variant till slut segrade, sammanhängde med att den föreslog en kraftigare begränsning för aktiebolagen (1/20) än för övriga röstägare (1/10) och därför utgjorde en bättre grund för en kommande sammanjämkning med första kammaren.

Debatten präglades av saklighet och strävan efter enighet. Längst ut på vänsterkanten uppträdde rösträttsförkämpen David Bergström. Han var den ende talare, som helhjärtat stödde principen om lika rösträtt, även om han denna

gång i sitt yrkande nöjde sig med att förespråka Folkpartiets motion, som låg närmast den linjen. Där föreslogs ju bl.a. lika rösträtt vid vissa kommunala val.[210] Bergström beklagade, att chansen att få en kommunal rösträttsreform i utbyte mot vingklippningsbeslutet hade försuttits år 1894. Lantmannapartiets massmotion kallade han ett försök till självbedrägeri och han frågade, om det ens låg något allvar bakom reformförslaget. I så fall borde bönderna, som hade makten över landstingen, se till, som han yttrade, "att den nuvarande generationen i första kammaren icke längre där får finnas till". Med Bergström instämde Hjalmar Branting.

6.2.3.4.3. Debatten om sammanjämkningsförslaget

Några dagar därefter var lagutskottet färdigt med sitt sammanjämkningsförslag. Utskottets ordförande Hasselrot ville gå med på ett maximum för alla röstägare men ej vid val av landstingsmän och deras elektorer och ej lägre än 1/5. Ohlsson i Växjö gjorde inget undantag för dessa val och satte gränsen vid 1/10. Båda ville dessutom ha maximum 1/20 för aktiebolag, dock ej för deras jordbruksfyrkar, samt spärr mot ensammajoritet. Ohlssons förslag segrade i utskottets votering och endast tre förstakammarledamöter reserverade sig, alla blankt.[211]

Första kammaren fann emellertid detta förslag alltför långt ifrån sitt tidigare beslut och förkastade det utan votering.[212] Greve Walter von Hallwyl, direktör för Ljusne-Woxna AB, som var landets största röstägare år 1892 med 48 114 fyrkar, och därtill själv stor godsägare i Södermanland,[213] protesterade mot förslaget. Han varnade för en utveckling mot samma samhällsvådliga statsskick som i Frankrike och för demoralisering av hela samhället. Han hoppades dock att första kammaren skulle komma att hålla fanan högt, när det gällde att bevara grundpelarna för Sveriges lyckliga samhällsskick. Däremot hyste Robert Dickson inga farhågor för förslagets verkningar. T.o.m. Fröberg, en konsekvent nejsägare under många år i lagutskottet, hade velat godta Hasselrots förslag.

I andra kammaren talade flera ledamöter för bifall. von Knorring varnade för att ett fasthållande av kravet på absolut maximum skulle ge intrycket att man ville behålla den kommunala rösträttsfrågan som ett agitationsämne. När emellertid beskedet om medkammarens beslut meddelades av Branting, slog stämningen om, och massinstämmanden följde på hans uppmaning till avslag. Beslutet härom fattades utan votering.[214] Så hade alltså än en gång kamrarna stannat i olika beslut. Men de hade närmat sig varandra. Möjligheten av en överenskommelse, från reformvännernas synpunkt visserligen en mager förlikning, tycktes ligga inom räckhåll. Härtill hade regeringens kompromissförslag bidragit men troligen än mer den ekonomiska utvecklingen, som lade allt större makt i bolagens hand.[215] Det försvar för bolagens rösträtt, som vid denna riksdag gavs av företrädare som Benedicks och von Hallwyl, bidrog säkert inte till att öka

förståelsen för den. Att radikalerna på den andra kanten avstod från att kräva en demokratisk reform och i stort sett höll sig i skymundan i debatten kan också ha haft sin betydelse för att öka första kammarens reformvilja.

6.2.3.5. Riksdagen 1899

6.2.3.5.1. Första kammaren

Lagutskottets förstakammarhalva hade enigt motsatt sig alla reformförslag och kammaren följde som väntat sina utskottsrepresentanter.[216] Den utomparlamentariska agitationen för en rösträttsreform och mängden av motioner och motionärer vägde tydligen lätt i jämförelse med det stöd för den rena negativismen, som regeringens hållning innebar.[217] Utskottets ordförande, Hasselrot, hänvisade till frågans läge i regering och riksdag. För reformvännerna återstod bara att avvakta regeringens ingripande, yttrade han resignerat.

6.2.3.5.2. Andra kammaren

I andra kammaren blev debatten längre.[218] Det gällde blott att avge en opinionsyttring, ty första kammarens avslag på alla reformförslag var redan klart. I debatten dominerade de som ville ha både relativt och absolut maximum.[219] Ledamöter av alla schatteringar, från konservativa lantmannapartister till socialdemokraten Branting, stödde en sådan reform. För enbart relativ begränsning, i enlighet med von Knorrings motion, uppträdde bara två talare.[220] Ändå beslöt kammaren med rösterna 91–87 att godta denna senare. Beslutet innebar ett klart steg tillbaka jämfört med året innan. Utan votering biföll kammaren därefter i fråga om bolagens rösträtt reservationen av Ohlsson m.fl. att hos regeringen begära en ny utredning.

I debatten rådde enighet om att bolagsrösträtten borde uppdelas eller upphävas. Huruvida man uppnådde detta bäst genom att nu uttala sig för en kraftigare begränsning för aktiebolagen enligt Nilssons i Skärhus förslag eller man alls inte borde fastställa någon särbestämmelse för dem, som Ohlsson m.fl. reserverat sig för, var den fråga som upptog den mesta tiden. De flesta föredrog den senare vägen. Mot absolut maximum anfördes dels taktiska skäl, av von Knorring: första kammaren skulle aldrig godta det, dels principiella, av en kyrkoherde och lantmannapartist från Gotland.[221] Han hävdade, ovanligt nog i denna kammare, förmögenhetsprincipens berättigande och varnade för en reform som alltför kraftigt inskränkte dess verkningar. Nydahl talade varmt för lika rösträtt vid kommunala val men för att visa sig mycket moderat, som han sade, övergav han sitt yrkande härom i Folkpartiets motion och anslöt sig i stället till Ohlssons reservation. Folkpartimotionen kom alltså inte ens till votering.

1899 års riksdag innebar alltså för reformvännerna i den kommunala rösträttsfrågan mest besvikelse. Visserligen tydde antalet motioner och undertecknare på en oförändrad hållning i andra kammaren, men medkammarens uppträdande gav föga hopp. Debatten i andra kammaren kännetecknades liksom tidigare av en påfallande moderation på radikalt håll. Denna hade alltså inte kunnat hindra en seger i voteringen för de konservativa. Föregående års våg av reformvilja, som burits upp av utredningarnas avslöjande fakta och regeringens förslag, hade inte lett till något resultat. Med kommunalskatteutredningen som ett gott alibi tycktes regeringen och första kammaren kunna vidmakthålla status quo. Den allmänna politiska situationen under 1899 års riksdag med unionstvister och farhågor för socialismens framträngande och de många strejkerna kan ha bidragit till utgången. Det var vid denna riksdag som Åkarpslagen kom till.[222]

6.2.3.6. Riksdagen 1900

6.2.3.6.1. Första kammaren

Redan utskottsförhandlingarna vid riksdagen 1900 hade visat, att motståndet i första kammaren mot en rösträttsreform i landskommunerna nu hade minskat.[223] Debatten i kammaren blev livlig. Av de 17 talarna var 13 i princip för en reform av något slag och endast 4, alla klart konservativa protektionister, talade för avslag.[224] Protektionistpartiet, som fortfarande dominerade i kammaren, hade vid denna riksdag bytt ledare: Reuterswärd hade efterträtts av Lundeberg. Partiets brist på sammanhållning i kommunalfrågan framgick av att talare, som hörde dit, förespråkade fyra olika förslag. Partichefen själv klargjorde, att han numera av hänsyn till nationens sammanhållning inte längre motsatte sig en begränsning. Vad han föreslog var dock ännu mindre än vad lagutskottet kommit med.[225] Dess förslag, detsamma som regeringen lagt fram år 1898, försvarades av bl.a. dess ordförande Hasselrot.[226]

Längre än utskottet ville fem talare gå, bl.a. Hugo Tamm, Filip Boström och Pehr von Ehrenheim.[227] De anslöt sig till Liberala samlingspartiets linje, 1/10 och 1000 röster. Inget av alla dessa förslag segrade emellertid, utan ett annat, framfört under debatten av landshövding Palmstierna: maximum 1/5 och 5000 röster för alla röstägare.[228] Endast ytterligare en ställde sig bakom det, riksmarskalken Fredrik von Essen, som siste talare i debatten. Voteringen gav 53 röster för det förslaget mot 51 för rent avslag.[229] Det var en överraskning.[230]

Flera talare hävdade, att kammaren genom sitt beslut 1894 hade givit ett löfte om reform, som nu måste infrias. Man borde ta hänsyn till den starka reformviljan i andra kammaren, framhöll andra. Omsorgen om enighet i landet inför de faror, som hotade utifrån, och inför behovet att nå uppgörelse i försvarsfrågan, förekom också som argument för en eftergift i kommunalfrågan. Till dem som av sådana

skäl ändrat åsikt i frågan hörde Christian Lundeberg, majoritetspartiets ledare sedan Reuterswärd lämnat riksdagen. Det innebar en betydelsefull förstärkning för reformsidan.

Faran för att första kammarens sammansättning skulle rubbas och därigenom en maktförskjutning ske till nackdel för de konservativa var som så ofta i det förflutna huvudskälet för motståndarna till en reform. Trygger motsatte sig reform, så länge inte banden lossats mellan kommunalrösträtten och första kammaren.

Om förmögenhetsprincipens berättigande rådde enighet bland talarna. Både vänner och motståndare till en reform försvarade även bolagens rätt att deltaga i omröstningar och motsatte sig att deras rösträtt skulle begränsas mer än andras.[231] Landet hade mycket att tacka dem för, hette det, och något maktmissbruk hade inte påvisats. Sådant missbruk omtalades dock av ett par reformvänner.[232]

6.2.3.6.2. Andra kammaren

I Andra kammaren, där debatten pågick samtidigt, var enigheten påfallande.[233] Alla talarna förordade Samlingspartiets förslag och till dem anslöt sig med instämmanden 59 ledamöter, varav flera lantmannapartister.[234] Huvudtalare var motionären Elowson, som bl.a. försvarade aktiebolagens rätt att rösta med "den höga och kristligt sanna principen om allas likhet inför lagen" och med den nytta de gjorde för landets ekonomi. Han ifrågasatte inte förmögenhetsprincipen utan ville bara jämka den något till förmån för personlighetens inflytande. Samlingspartiets uppträdande i debatten liksom tidigare i motion och utskott präglades av stor försiktighet. Det argument, som ständigt återkom, var vikten av att kammaren nu stod enig. Frågan förklarades vara den viktigaste under denna riksdag. Utan votering beslöt kammaren bifalla Zetterstrands m.fl. reservation.

6.2.3.6.3. Debatten om sammanjämkningsförslaget

Första kammaren hade alltså beslutat en begränsning på 1/5 och 5000 fyrkar, medan andra kammaren stannat för 1/10 och 1000. Lagutskottets sammanjämkningsförslag innebar 1/10 och 5000.[235] Dess tidigare tillstyrkan att för beslut om lån på mer än två år skulle krävas en majoritet av 2/3 av de avgivna rösterna återkom också.[236]

Den avgörande debatten i första kammaren om denna kompromiss hölls, sedan andra kammaren redan bifallit.[237] Där hade bara Branting invänt mot vad han kallade "en sådan absurditet" som 5000 fyrkar i högsta tillåtna röstetal.[238] von Knorring däremot försvarade utskottsförslaget och fick instämmanden av ytterligare 8 lantmannapartister. Därefter beslöt kammaren utan votering bifalla vad lagutskottet sammanjämkat.

I första kammaren var utgången oviss in i det sista.[239] Palmstierna tyckte, att lagutskottet gått för långt och förordade avslag. Så gjorde även liksom förut Trygger och Dickson samt ytterligare två av protektionisterna.[240] Det partiet stod fortfarande splittrat: tre av dess medlemmar, Raoul Hamilton, Hasselrot och Carl Klingspor talade för bifall. Den sistnämndes åsiktsförändring blev förmodligen utslagsgivande.[241] Mest varmhjärtat försvarades utskottskompromissen av Filip Boström, statsministerns broder. Han framhöll behovet av nationell enhet i små stater. Den nationalkänsla, som tagit sig uttryck i offervilja för försvaret även i andra kammaren, måste få fortsätta. Andra kammarens bifall till värnpliktslagen nästa år förutsatte, att den kommunala rösträttsfrågan nu löstes, hävdade han. Både han och Hasselrot lugnade kammaren med siffror, uträknade i Lagutskottets kansli. Någon inverkan av reformen på första kammarens sammansättning kunde knappast ske. Endast i 42 kommuner skulle siffran 5000 fyrkar få betydelse och där drabba 63 aktiebolag, 10 bolag och 3 enskilda. Hamilton framhöll, att 5000 fyrkar svarade mot en inkomst på 50 000 kr eller en jordbruksfastighet taxerad till 800 000 kr. Det var alltså inte fråga om någon halsbrytande reform, yttrade han.

Voteringen gav 62 röster för lagutskottet mot 60 för avslag.

6.2.3.7. Kommentarer och analys

Presskommentarer till riksdagsbesluten uttryckte överraskning över att just Palmstierna kommit att spela en avgörande roll genom sitt "lösligt framkastade förslag" i förstakammardebatten i mars. Reformens praktiska resultat bedömdes som obetydliga. Dock gav den hopp om bättre tider, ty ett steg på vägen till omformning av första kammaren hade tagits.[242]

Att debatterna i den kommunala rösträttsfrågan under 1890-talet var så mycket livligare än under de två föregående decennierna hade många orsaker. De omständigheter, som under 1870- och 1880-talen verkat återhållande på riksdagens vilja till reform fortsatte att gälla under 1890-talet.[243] Motsättningarna skärptes mellan å ena sidan en tilltagande konservatism och å andra sidan en växande radikal strömning med stöd framför allt i arbetarrörelsen men också i liberala kretsar.

Den konservativa sidan stärktes genom en ny patriotism, som tog sig uttryck i en aggressivare hållning gentemot Norge och i ökat försvarsintresse i båda kamrarna. Den visade sig också i rösträttsfrågorna. Den konservativa ledargruppen i första kammaren arbetade aktivt för att styra landstingens förstakammarval till sin förmån. De båda lantmannapartiernas sammanslagning år 1895 innebar att andra kammaren styrde åt höger.[244]

Bland massan av lönearbetare, torpare och likställda växte förbittringen mot inkomst- och förmögenhetsgränserna för politisk rösträtt och mot fyrkväldet i

landskommunerna och den hundragradiga skalan i städerna. Det socialdemokratiska partiet, som bildats år 1889, hade ännu 1895 blott c:a 10000 medlemmar men dess agitation höll på att nå ut till de breda massorna av folket. Fruktan för socialismen var stor i de samhällsgrupper, som hade den politiska och ekonomiska makten.[245] Den konstituerande partikongressen hade krävt lika rösträtt, utan inskränkningar och förbehåll, för alla myndiga och välfrejdade män och kvinnor, men partiets ende företrädare i riksdagen under dessa år, Hjalmar Branting, var i sina motioner år 1897 en grad försiktigare genom att vidhålla kravet på betald skatt för rösträtt. Ändå väckte hans motioner en häftig reaktion i första kammaren.[246]

Liberalerna var splittrade i den kommunala rösträttsfrågan. Radikalast var en stor grupp dala- och norrlandsbönder i andra kammaren. Genom industrialismens snabba expansion och bolagens jordförvärv påverkades de att kräva verksammare begränsningar av rösträtten än andra ledamöter. De hade stöd från många av städernas liberaler.

Men bland liberalerna fanns också en utbredd förståelse för den graderade rösträtten. Att rösträtten i kommunen borde stå i proportion till insatsen (kommunalskatten) liksom i ett bolag var en allmänt omfattad åsikt bland svenska liberaler under tiden kring sekelskiftet.[247] Den graderade skalan föreslogs f.ö. bli införd även vid andrakammarvalen av bl.a. Billing och Boëthius som en garanti för de konservativa krafterna gentemot demokratin.[248]

I denna utveckling mot skärpta motsättningar mellan konservativa och radikala krafter i riksdagen skedde ett tillfälligt omslag vid sekelslutet. Det utrikespolitiska läget skärptes under åren 1898–1899. Behovet av nationell samling framstod som angelägnare på konservativt håll. Därmed följde en ökad beredvillighet än tidigare till eftergifter också i fråga om den kommunala rösträtten. En modernare konservatism, företrädd av bl.a. Lundeberg och Billing, vann ökat inflytande på bekostnad av den gamla nejsägarattityden, som haft sina främsta förespråkare i Reuterwärd och Alin. Valutgången år 1899 stärkte de reformvänliga grupperna i andra kammaren. Deras samling kring en moderatliberal linje banade väg för en uppgörelse. Härtill bidrog godsägarnas farhågor för de snabbt expanderande bolagens makt.[249]

Ändå hängde utgången år 1900 på ett hår. Statsminister Boström tvivlade på kompromissförslagets utsikter i voteringen och Hugo Tamm kallade utgången "en ren slump", en följd av bristen på ledning inom första kammarens majoritetsparti och nederlagsstämningarna bland de konservativa, sedan de besegrats i en dechargedebatt i unionsfrågan strax innan. Dagen därpå hade det inte gått, skrev han. Majoriteten var också bara två röster.[250]

Riksdagsmännens egna fyrktal och anknytningar till bolag med stora röstetal kan ytterligare ha påverkat deras hållning i den kommunala rösträttsfrågan.

6.2.4. Riksdagsledamöternas egna fyrktal och bolagsanknytningar under 1890-talet

6.2.4.1. Första kammaren

6.2.4.1.1. Kammarens sociala sammansättning

Riksdagsmännens sociala ställning under tvåkammarsystemets tid är väl känd.[251] De största grupperna under 1800-talets sista decennier bland första kammarens ledamöter var högre tjänstemän, godsägare och övriga större företagare. Utvecklingen belyses av nedanstående tabell.[252]

Till godsägare har räknats ägare och brukare av herrgårdar och stora jordbruk och till större företagare bruksägare, grosshandlare, industriidkare, disponenter och direktörer och andra chefer för och ägare av större företag. Till högre tjänstemän har räknats förtroendeämbetsmän och likställda, ämbetsmän inom statsdepartement, centrala verk och landsstaten, vidare domare, officerare, präster, vetenskapsmän och lärare vid högre läroanstalter samt andra akademiskt eller likvärdigt utbildade.[253] Dominansen för dessa samhällsgrupper belyses också av att ledamöternas fäder i betydande utsträckning tillhörde samma yrkeskategorier.[254]

Att första kammaren sålunda nästan uteslutande rekryterades ur överklassen var avsett, då riksdagsordningen kom till. Effekten uppnåddes huvudsakligen genom valbarhetsbestämmelserna: fastighetsinnehav taxerat till 80000 kr eller inkomst på 4000 kr. Det lilla fåtal, som kunde komma ifråga för inval, bodde huvudsakligen i städerna.[255] Ändå fanns det en stor del av första kammaren, som i kraft av höga fyrktal kunde avgöra besluten i rikets landskommuner. Redan genom att uppnå valbarhetsgränserna erhöll man 480 respektive 400 fyrkar.[256] De allra flesta av ledamöterna hade flera röster än så.

Tabell 15. *Förstakammarledamöternas yrken åren 1870, 1890 och 1910 (i procent av hela antalet).*

	1870	1890	1910
Godsägare	36,5	30,3	23,3
Större företagare inom handel, samfärdsel och industri	22,2	23,4	24,7
Tjänstemän i allmän tjänst av högre grad	40,5	40,7	41,3
Övriga	0,8	5,6	10,7

6.2.4.1.2. Ledamöter med bolagsanknytning och egna stora röstetal

En undersökning beträffande 1890-talet visar, att nära hundra av första kammarens ledamöter själva innehade eller genom bolagsförbindelser hade anknytning till andelar av landskommuners fyrktal på 10 % och mera. Många hade betydligt mer än så och några hade ensamma majoritet.[257] Den följande redogörelsen bygger på Statistiska centralbyråns utredning av år 1895 angående röstetal år 1892.

Av Stockholms stads representanter hade överståthållare C.G. af Ugglas ett gods i Stockholms-Näs kommun, Lennartsnäs, som gav honom drygt en tiondedel av fyrktalet där.[258] Eduard Fränckel var nära lierad med Grängesbergsbolaget, som i Grangärde hade över 8000 fyrkar år 1892.[259] För justitieminister Ludvig Annerstedts bolagsförbindelser redogöres i samband med statsrådens fyrktal.[260]

Bland representanterna från Stockholms län återfinnes de båda statsministrarna Gustaf Åkerhielm och E.G. Boström, vilkas fyrkinnehav omnämns i ett senare avsnitt.[261] Wilhelm Odelberg var disponent vid Gustavsbergs porslinsfabrik, som hade 10068 fyrkar av 45983 i Värmdö kommun (1892). G.F. Östberg satt i styrelsen för Söderfors Bruks AB. Bruket hade 6321 fyrkar av 23023 i Söderfors och 14303 av 84135 i Älvkarleby kommun.

I Uppsala län hade de båda inflytelserika ledamöterna C.E. Casparsson och P.J. von Ehrenheim stora gods, som gjorde dem till största fyrkägare i var sin kommun, Vänge respektive Kungs-Husby, med andelar av över 1/10 respektive över 1/5 av kommunernas hela fyrktal. F. Ridderbjelke hade över 1/10 i Funbo socken. Två medlemmar av den förmögna ätten Tamm satt under 1890-talet för Uppsala län: kusinerna Hugo och Per Gustaf. Båda hade stora gods i länet, Fånöö respektive Ådö, med över 10 % av fyrktalet i var sin kommun, Löt respektive Lossa. De var dessutom delägare och styrelseledamöter i bolag med dominerande röstandelar i olika kommuner, Per Gustaf Tamm i Söderfors bruk, där han även var disponent, Hugo Tamm i bl.a. Husqvarna Vapenfabrik, Österby bruk och Iggesunds bruk. Sistnämnda bolag ägde nära hälften av fyrkarna i Nianfors och Bjuråkers kommuner och därtill över fjärdedelen i Njutånger, allt i Hälsingland. Om Husqvarna vapenfabriks och Österby bruks röstetal har tidigare talats.[262] En annan kusin var Gustaf Adolf Tamm, finansminister 1886–1888, överståthållare 1888–1902 och förstakammarledamot före och efter 1890-talet. Han var delägare i Österby bruk och Iggesunds bruk.

Södermanland representerades under 1890-talet av en rad storgodsägare. Fredrik Claesson Wachtmeister ägde Tistad i Bärbo kommun med nära hälften av fyrktalet där samt Hasselfors bruk i Örebro län med nära tredjedelen av rösterna i Skagerhults kommun.[263] Sten Leijonhufvud var herre till stora gods i Bettna och Halla socknar med fyrktalsandelar på över 10 respektive 20 %. Gustaf Lagerbielkes gods Stuvsta i Huddinge var ett av de sex, som hade över tiondedelen

av rösterna i kommunen. Filip Boström, bror till statsministern och landshövding i länet, ägde Tynnelsö i Över-Selö socken (10 %) och var styrelseordförande i Motala verkstad. Edvard Sederholm var delägare och styrelseledamot i familjebolaget Näfveqvarns bruk, som hade 58 % av fyrkarna i Tunabergs kommun. Ytterligare två godsägare hade mer än 10 % av rösterna i sina kommuner, nämligen C.A. Tamm i Julita och C.E. Hallgren i Lista.[264]

På östgötabänken satt bl.a. Carl Ekman, en av ledarna för det moderata minoritetspartiet. Han ägde huvuddelen i Finspongs stryckebruk i Risinge kommun med 10504 röster av 62747 och satt i styrelsen för Lesjöfors bruk, som hade stora röstandelar i tre kommuner i Färnebo härad i Värmland.[265] General Rudolf Abelin tillhörde styrelsen för Nyby bruk, vars röstandel i Torshälla landskommun var 6018 av 17076. Josua Kjellgren var chef och delägare i familjebolaget Reijmyre glasbruk, största röstägare i Skedevi kommun med över en tiondedel av fyrkarna. Storgodsägare med över 10 % av respektive kommuns röstetal var Philip Klingspor, (Örtomta socken), och Sixten Flach (Konungsunds socken).

För Jönköpings län satt bl.a. Wilhelm Tham, chef på Husqvarna vapenfabrik och styrelseledamot i Motala verkstad. Två andra industrimän, Johan Spånberg på Norrahammars bruk i Barnarps kommun och Carl Jehander på Hörle bruk i Värnamo kommun, och en godsägare, F. von Strokirch i Ljungarum, hade fyrkandelar på över 10 %. Även en medlem av en känd finansdynasti representerade länet under 1890-talet, dess landshövding till 1892 Robert Dickson.[266]

I Bergunda kommun, Kronobergs län, hade Knut Posse ensam majoritet tack vare släktgodset Bergkvara. Han var riksdagsman till 1883 och efterträddes både som godsets ägare och som riksdagsman av sonen K.A. Posse. Denne ägde även jord i Asa socken och över 20 % av fyrkarna där. Samma län representerade August Rappe, som hade nära hälften av rösterna i Jäts socken. Kalmar län representerade bl.a. Alfred de Mare, chef för Ankarsrums bruk med över femtedelen av Hallingebergs kommuns fyrkar.[267] Samma andel disponerade brukspatron Johan Ekströmer på Fågelfors både i Fågelfors och Nottebäcks socknar och godsägare Carl Lybeck på Vindö i Östra Eds socken. För länet satt dessutom tre framstående finansmän, nämligen Knut Tillberg, direktör för AB Gellivare malmfält och verksam inom den skånska stenkols- och lergodsindustrin, Axel Bennich, styrelseordförande i Stockholms handelsbank och Sthlm–Västerås–Bergslagernas järnvägs AB, och grosshandlare Johan Jeansson, direktör i Kalmar Ångkvarn och Kalmar Nya järnvägs AB.[268]

C.P. af Burén representerade Blekinge i första kammaren, men han hade sitt gods i Åsbo kommun i Östergötland och ekonomiska intressen i Boxholms aktiebolag, som i Boxholm hade över en femtedel av fyrktalet.[269]

Bland representanterna för Kristianstads län dominerade storgodsägarna.

Fredrik Barnekow ägde Örbyhus gods i Vendel (Uppsala län) som hade 3228 fyrkar av 15174, Carl Trolle-Bondes Trolleholm upptog 4/5 av Torrlösa socken i hemlänet, men det mesta var utarrenderat och själv innehade han bara drygt 10 % av fyrkarna. Raoul Hamilton hade över 20 % i både Träne och Norra Strö kommuner.[270] Johan och Magnus De la Gardie ägde i Ö. Sönnarslöfs kommun vardera över 1/5 av fyrktalet. James Kennedy och Louis De Geer hade samma andelar i Fjälkestads respektive Kviinge kommuner, liksom M. Hallenborg i Villie.

Även Malmöhus län företräddes av många jordmagnater. Alfred Piper hade själv 3120 av 14383 för Sövdeborg i Sövde kommun och majoritet där tillsammans med en bror och en svåger.[271] Rudolf Tornérhielm disponerade genom Vrams-Gunnarstorp över 1/3 av fyrkarna i Norra Vram och Nils Trolle ungefär lika stor andel i Fulltofta. Fideikommisset Trollenäs, som han också innehade, var till större delen utarrenderat. Både Tornérhielm och Nils Trolle var dessutom verksamma inom den skånska industrin, den förre som ordförande i Vallåkra stenkolsaktiebolags styrelse, den senare som ledamot i styrelsen för Lunds sockerfabrik. Båda bolagen hörde till fyrkjättarna i länet: de hade 24186 respektive 42766 fyrkar, vilket gav dem en andel av 56 % i Flackarp respektive 84 % i Brågarp.[272] Även J.W. Wrangel von Brehmer hörde till styrelsen för Lunds sockerfabrik och ägde dessutom gods i Hyby och Esarps socknar, som vardera gav honom tiondelsandelar av fyrktalet. Petter Olsson, lantmannapartist och grosshandlare i Hälsingborg, hade också en betydande fyrkandel i Välinge kommun, 7567 fyrkar av 22360.[273]

Två bröder Wallberg hörde till storfyrkarna från Hallands län. Isak Andreas W. var grundare av och delägare i Skandinaviska jutespinneri- & Väfveri AB med 9848 fyrkar av 21307 i Slättåkra kommun, Carl Wilhelm W. arrenderade Vapnö säteri och var direktör för Halmstad–Nässjö järnvägs AB, vilket tillsammans gav honom nära hälften av rösterna i Vapnö kommun. Adolf von Möller innehade Skottorp i Skummeslöv med nära 25 % av kommunens fyrktal. Fredrik August Sebastian Tham hade över 20 % av fyrkarna i Kvibille och Peter Hansson över 10 % i Renneslöv, båda för godsinnehav.

För Göteborgs och Bohus län satt bl.a. Charles Dickson, fader till ovannämnde Robert D. Johan Sanne, grosshandlare i Uddevalla, var medlem i Munksunds AB:s styrelse. Bolaget hade 9426 av 30117 fyrkar i Foss kommun. Generaldirektör Oscar Evers ägde Åkerby i Gräve (Örebro län) och därmed 1203 av 3518 fyrkar. En av Göteborgs stads mest framträdande representanter i första kammaren var presidenten C.F. Waern, ledamot av riksdagen mellan 1847 och 1899. I Steneby kommun, Älvsborgs län, ägde han Baldersnäs och andelar i Billingsfors AB. De båda bolagen hade tillsammans 7187 av 18838 fyrkar.[274]

Västergötland har tidigare i avhandlingen framhållits som den landsdel, där kommunal maktkoncentration var särskilt vanlig. Länen representerades under

1890-talet av en mängd godsägare med höga fyrktalsandelar i hemmakommunerna. Fredrik von Essens innehav nämns i samband med övriga statsråds.[275] Kammarens talman, Gustaf Sparre, fick genom sitt gods Almnäs 2341 av 8332 fyrkar i N. Fågelås.[276] Carl Klingspor, det konservativa majoritetspartiets "enfant terrible", hade över 20 % av fyrkarna i tre kommuner, Medelplana och Österplana i Skaraborgs län och Öja i Södermanlands län.[277] Största andelen hade emellertid brännvinshandlaren och godsägaren Paul Jönsson i Bjurum, 2664 av 3187 eller 84 %. För Älvsborgs län satt vidare R.M. Klinckowström på Stavsund i Ekerö socken och R. von Kraemer på Stenhammar i Flen, båda med andelar på över tiondedelen. Per Johan Andersson och Lars Johan Wingquist, två fabrikörer från Sjuhäradsbygden hade över 20 % av fyrktalet i Gällstad respektive Fritsla.[278] Bland storfyrkar från Skaraborgs län kan nämnas även Nils Johan Boström i Marum (1136 av 2901), Harald Röhss, av den kända göteborgssläkten, i Grevbäck (1878 av 6106) och Carl Gustaf Bergendahl i Beatebergs kommun (2395 av 6299).[279]

Bland värmlandsrepresentanterna fanns flera företrädare för trävarubolag, järnbruk och gruvor. Axel Fredric Ros var disponent för Lesjöfors bruk och styrelseordförande i Persbergs gruv AB.[280] Carl Helmer Falk ledde styrelsen för AB Mölnbacka-Trysil, som hade 7099 av 32218 fyrkar, G.J. Svedelius var disponent vid Uddeholm, vars fyrkinnehav i norra Värmland redan omtalats.[281] Lars Johan Bergström var disponent vid Finnhyttans järnverk i Färnebo kommun. C.H. Nordenfelt, borgmästare i Kristinehamn, var ordförande i Östra Värmlands järnvägsaktiebolag.[282]

En nyckelman i den svenska järnhanteringen vid sekelskiftet var förstakammarledamoten för Örebro län, Vollrath Tham. Han var disponent för Klotens AB och för Grängesbergs gruvaktiebolag och direktör vid Trafikaktiebolaget Grängesberg–Oxelösund, Loussavaara-Kirunavaara AB och AB Gellivare malmfält. Alla de nämnda bolagen var stora fyrkägare.[283] Från samma län kom Johan Gripenstedt, innehavare av Närkes största gods, Bysta i Askers kommun (4811 av 27758) och Herman Behm, disponent och delägare i Sickelsjö gods (2675 av 19032).[284]

Patric Reuterswärd, ledaren för första kammarens konservativa majoritetsparti, representerade i Västmanlands län. Han ägde Baggå bruk i Skinnskatteberg och disponerade därmed över drygt en tiondel av fyrktalet men var ej störste röstägare där.[285] Ännu längre ut på högerkanten stod Gustaf Benedicks, chef och delägare i familjeföretaget Gysinge bruk med 6894 av 30888 fyrkar. Han var även ordförande och stor delägare i Sala–Gysinge–Gävle järnvägs AB.[286] Direktör för det bolaget var O.V. Lundberg, som även han representerade länet. Från Irsta kommun kom både Gustaf Erik Lewenhaupt och Johan Ludvig von Post. Den ene hade över 1/5 (2086 av 7269), den andra över en tiondedel av kommunens fyrktal.[287]

I Kopparbergs län fanns bröderna Martin Samuel och Ernst Martin William Nisser. Den ene var ägare och chef för Klosters AB i Husby kommun med 17459 av 53043 fyrkar, den andre direktör vid Kopparberg-Hofors sågverks AB med 15023 av 53596 fyrkar i Ockelbo i Gävleborgs län och 4947 av 31711 i Vika, Kopparbergs län. Knut Henrik Falk var chef för Gravendals AB, som helt dominerade i Säfnäs kommun.[288] Ytterligare ett företag i samma bransch var Larsbo-Norns AB, som hade mer än 20 % av fyrktalet i både Söderbärke och Hedemora landskommun. Dess disponent, Wolter Gahn, representerade även han länet i första kammaren.

Christian Lundeberg var näst Reuterswärd den främste i majoritetspartiet. Han var delägare och disponent i Forsbacka jernverks AB med 7409 av 70527 fyrkar och styrelseordförande i Mackmyra sulfit AB, båda i Valbo kommun. Två andra bruksägare hörde också till länets representanter, nämligen W.A. Söderhielm i Långvinds bruk, Enånger (2801 av 15091) och Eric Larsson delägare i Kilafors jernverks AB i Hanebo (2243 av 14256). Ännu fler fyrkar disponerade emellertid Walter von Hallwyl, godsägare i Julita i Södermanland (en av fyra röstägare med över 10 %) och direktör för Ljusne-Woxna AB, landets största fyrkägare, med 48114 fyrkar i Söderala år 1892.[289]

Fem av ledamöterna för Västernorrlands län hade anknytning till trävarubolag med stora röstetal. Magnus Arhusiander var styrelseledamot och Olof Björklund disponent i Sunds AB med 1160 av 9601 av fyrkarna i Ljustorp. J.P. Dahlberg var disponent vid Graningeverken i Ytterlännäs (24665 av 79140).[290] A.G. Andersson satt i styrelsen för Holmsunds AB i Umeå landskommun och C.A. Fröberg för Vifvsta varv med 26481 av 92872 fyrkar i Timrå.[291] För Jämtlands län satt bl.a. J.C. Biesert, bruksägare från Värmland med stora fyrktal både i Töcksmark och Lennartsfors. C.D. Bergman, som representerade Norrbottens län, ägde under några år på 1890-talet Gellivare malmfält.[292]

6.2.4.1.3. Sammanfattning

I nedanstående tabell sammanfattas förekomsten av "storfyrkar" bland 1890-talets förstakammarledamöter.[293]

Tabell 16. *Förstakammarledamöter under åren 1891 – 1900 uppdelade med hänsyn till innehav av eller anknytning till stora fyrkandelar i Sveriges landskommuner.*

	Antal ledamöter	Andel av alla i procent
1. Gods- och bruksägare med egen andel av landskommuns fyrktal på över 10 %	55	20,2

Tabell 16. forts.

	Antal ledamöter	Andel av alla i procent
2. Ledamöter med anknytning genom tjänst, styrelseuppdrag och/eller aktieinnehav till bolag med andel av landskommuns fyrktal på över 10 %	33	12,1
3. Ledamöter med både eget innehav på över 10 % och anknytning enligt punkt 2. ovan till bolag med minst samma andel	8	3,0
4. Summa ledamöter enligt punkt 1–3 ovan	96	35,3
Därav med en andel av över 20 %	61	22,4
5. Gods- och bruksägare med egen andel av landskommuns fyrktal på under 10 %	48	17,7
6. Övriga ledamöter bosatta i landskommun	20	7,3
7. Ledamöter bosatta i stad utan belagt innehav eller anknytning enligt ovan	108	39,7
Därav företagare	29	10,7
8. Summa undersökta ledamöter under perioden	272	

Drygt en tredjedel av kammarens alla ledamöter under åren 1891–1900 hade alltså enligt denna undersökning ekonomiska intressen i företag, som i skilda landskommuner kunde utöva ett avgörande inflytande genom fyrkandelar på minst en tiondel av kommunens hela fyrktal. Källmaterialet rymmer visserligen en osäkerhetsmarginal.[294] De här anförda siffrorna kan avvika från de verkliga med några få procent. Troligast är dock, att de är för låga. Man kan med fog anta, att åtskilliga av de gods- och bruksägare, som enligt 1892 års fyrklängder hade mindre än 1/10 av kommunens hela fyrktal (punkt 5 i tabellen ovan) under decenniets lopp nådde upp till minst en så stor andel. Vidare är det sannolikt att en stor del av de förstakammarledamöter, som inräknats i punkterna 5–7 i tabellen, och för vilka något aktieinnehav eller annan anknytning till bolag med stora fyrkandelar ej kunnat påvisas, ändå hade sådana.[295]

Storfyrkarnas inflytande i första kammaren ökade genom en rad andra faktorer. Åtskilliga ledamöter hade nära släktingar med stora fyrktal.[296] Många av dem som inte själva hade någon dominerande fyrkandel har säkert haft nära relationer genom politik, affärer, släktskap etc. med personer, som innehade sådana. Förstakammarledamöterna utgjorde, som redan framhållits, genom bl.a. valbarhetsbestämmelserna ett mycket begränsat skikt, sammanhållet av gemensamma politiska, ekonomiska och sociala värderingar, vilket underlättade uppkomsten av sådana relationer.

Ytterligare bör framhållas, att en hel del av dem som i det föregående identifierats som storfyrkar, innehade ledande ställningar i kammaren. Detta gäller t.ex. Patric Reuterswärd, Christian Lundeberg, Edvard Sederholm, Edvard Casparsson och Filip Boström, vilka alla var medlemmar i majoritetspartiets förtroenderåd, vidare Sixten Flach och Ludvig Douglas, vilka av Reuterswärd bland andra räknades till partiets "kärnkarlar", samt Axel Svedelius, Isak Wallberg, Martin Nisser och C.O. Bergman, vilka hörde till dem som år 1893 erbjöds ta ledningen över partiets länskommittéer.[297] Även det moderata minoritetspartiet hade många storfyrkar bland sina ledare. Dit hörde talmannen Gustaf Sparre, Pehr von Ehrenheim, Hugo Tamm och Carl Ekman, vilka alla hade ett stort anseende i kammaren.[298]

Omsorgen om att bevara eget inflytande i kommunen eller bolags, där man hade intressen, har självfallet bara varit en av flera faktorer, som bestämde förstakammarledamöternas hållning i den kommunala rösträttsfrågan. Vanan vid att genom stora fyrktal få ha det avgörande inflytandet i kommunen satt dock säkert djupt hos många av dem. För dem var systemet en garanti för att besluten blev kloka och till nytta för hela kommunen. Utsikten att bli likställda med andra och kanske nedröstade av vad de uppfattade som en okunnig och korttänkt majoritet av kommunmedlemmar måste ha tett sig förhatlig för många. Därtill kom säkert farhågorna för att beslut fattade på så sätt kunde medföra avsevärda ekonomiska nackdelar för de stora fyrktalens innehavare, t.ex. en höjning av kommunalskatten för att tillgodose önskemål från de breda grupperna av medborgare. Därför är det rimligt att förutsätta särskilt starkt motstånd mot en verksam reform hos dem som disponerade eller hade anknytning till stora fyrktal och att en sådan attityd hade lätt att vinna förståelse i första kammaren också bland dem som inte själva hade dylika fyrktal och anknytningar.

6.2.4.2. Andra kammaren

6.2.4.2.1. Kammarens sociala sammansättning

Valbarhetscensus till andra kammaren var densamma som för rösträtt: inkomst av 800 kr, fastighetsinnehav taxerat till 1000 kr eller arrende av fastighet taxerad till minst 6000 kr. De flesta av kammarens ledamöter hade med stor sannolikhet större inkomst och/eller förmögenhet än så. Nedanstående tabell ger en bild av utvecklingen från 1885 till 1906.[299]

Av tabellen framgår, att samma grupper i samhället, som nästan helt rekryterade första kammaren, nämligen högre tjänstemän, godsägare och andra större företagare, var väl företrädda även i andra kammaren. Deras andel var stor de tre undersökningsåren: år 1885: 35,9 %, år 1897 42,2 % och år 1906 36,5 % av alla kammarens ledamöter.

Tabell 17. *Andrakammarledamöternas yrken 1885, 1897 och 1906. (I procent av hela antalet.)*

	1885	1897	1906
Godsägare	5,1	9,1	7,4
Större företagare inom handel, samfärdsel och industri	11,2	8,3	10,0
Tjänstemän i allmän tjänst av högre grad	19,6	24,8	19,1
Övriga lantbrukare (inkomsttagare av jordbruk med binäringar utom godsägare)	46,3	43,0	40,0
Mindre företagare inom handel, samfärdsel och industri	9,4	5,7	4,8
Tjänstemän i allmän tjänst av lägre grad	3,3	3,9	6,1
Fria yrken	5,1	3,5	8,7
Industriarbetare	0	0	2,2
Övriga	0	1,7	1,7

6.2.4.2.2. Ledamöter med bolagsanknytning och egna stora fyrktal

Sammanlagt 464 riksdagsmän deltog under åren 1891–1900 i andra kammarens förhandlingar. Blott för 36 av dem har det gått att fastställa ett eget fyrktalsinnehav på över 10 % av hemkommunens eller anknytning genom tjänst, styrelseuppdrag eller aktieinnehav till något bolag med minst lika stor andel. 8 % av samtliga andrakammarledamöter mot 35 % av första kammarens ledamöter under samma tid, har alltså kunnat hänföras till denna kategori.[300]

En fjärdedel av dessa 36 ”storfyrkar” i andra kammaren intog under några av åren 1891–1900 även en plats i första kammaren. Deras fyrktal har således redan behandlats i föregående avsnitt. Dit hörde godsägarna E.G. Boström, G.F. Östberg och G. Åkerhielm i Stockholms län, de småländska bruksägarna J.W. Spånberg och Johan Ekströmer, de skånska godsägarna Fredrik Barnekow och P. Paulson samt två norrlänningar, Magnus Arhusiander och J.P. Dahlberg, båda med anknytning till trävaruindustrin.

Blott ett fåtal av kammarens godsägare hade över 10 % av sin kommuns fyrktal. Dit hörde Knut Bonde, Sorunda (2687 av 16238), och Carl Carlsson Bonde, som ägde Södermanlands största gods och ett av de största i landet, Eriksberg.[301] Större delen var utarrenderad och själv disponerade Bonde år 1892 blott över 7323 av Stora Malms 45745 fyrkar. Två skånska jordmagnater hörde också till kammaren under dessa år: Werner von Schwerin hade tillsammans med

en arrendator 5765 av 9520 fyrkar i Skarhult (hela socknen hörde till godset), och Carl Axel Trolle disponerade själv över 2453 av 6986 fyrkar i Fulltofta kommun. Andelar på mellan tjugo och tio procent hade hallänningen Carlheim-Gyllensköld i Våxtorp, Odqvist i Bredared, Älvsborgs län och Bergendahl i Beateberg, Skaraborgs län.

Till kammarens industrimän hörde utom de redan nämnda G.F. Berndes, i styrelsen för bl.a. Uddeholms AB, och C.G. Cederström, disponent och styrelseledamot i Borgviks AB, som hade nära hälften av fyrkarna i Borgvik, Värmlands län.[302] Båda representerade Stockholms län. Sörmlänningen C.A. Alexandersson satt i styrelsen för Surahammars bruk, som i Sura socken, Västmanlands län, innehade 14677 av 30692 fyrkar. Östgöten J.O. Örwall var chef för Skärblacka AB i Kullerstads kommun. Själv hade han 1962 och bolaget 8186 röster av kommunens 18754, alltså tillsammans en andel av 54 %.

Anknytning till den skånska sockerbruksindustrin hade två andrakammarledamöter: talmannen C.P. Herslow till Skånska sockerfabriks AB med 88 % av rösterna i Säby, Nils Åkesson till Örtofta sockerfabrik med 62 % i Örtofta,[303] Christian Olsson, son till grosshandlare Peter O. med över tredjedelen av fyrkarna i Välinge, tog plats i kammaren år 1900.[304]

Två representanter för Göteborgs stad, Erik Wijk och Henrik Ahrenberg, hade förbindelser med kända köpmannahus i staden. Den förre var delägare i familjefirman Olof Wijk & Co, som hade omfattande skogsintressen bl.a. i Västernorrlands län.[305] Den senare var disponent i huset Ekman & Co, som var huvudintressent i Lesjöfors bruk, stor röstägare i Värmland.[306]

Verksam inom den västgötska textilindustrin var Johannes Eriksson, Hjalmar Hallin och Oskar Nylander. Eriksson behärskade fyrkmajoriteten i två kommuner, Seglora och Kinnarumma.[307] Från Värmlands och Örebro län kom tre representanter med anknytning till bruksrörelse: Elof Biesèrt var disponent och delägare i bl.a. Lennartsfors bruk, Janne Jansson var disponent vid Tabergs gruvor, som hörde till Uddeholms-koncernen och Stjernspetz vid Ulfshytte jernverks AB, som i Silverbergs kommun, Kopparbergs län hade över 20 % av fyrkarna.[308] Slutligen kan nämnas tre norrlänningar, verksamma inom sågverksindustrin: Carsten Tank Jacobsen, C.G. Thor och Anders Åström. De hade alla anknytning till bolag med stora fyrktalsandelar i skilda kommuner.[309]

6.2.4.2.3. Sammanfattning

Att storfyrkarna inte spelade någon roll i andra kammarens debatter om den kommunala rösträtten har redan framgått av den tidigare redogörelsen för riksdagsbehandlingen.[310] En av dem framträdde tvärtom som anhängare av en reform.[311]Den ovan redovisade undersökningen passar väl in i helhetsbilden, nämligen att andra intressen än de som behärskade stora fyrktal dominerade i

kammaren. Genom striden om tullarna knöts emellertid förbindelser mellan lantmän i andra kammaren och företrädare för industri och stora gods i första kammaren, och på så sätt kunde dessa gruppers synpunkter i den kommunala rösträttsfrågan vinna förståelse även bland många andrakammarledamöter. Riksdagsmannens personliga åsikter och egen ekonomiska ställning spelade dock mindre roll för hans ställningstagande, om han satt i andra kammaren än om han satt i första. En andrakammarledamot var nämligen i högre grad angelägen att företräda de intressen och åsikter, som fanns bland hans väljare.[312]

6.2.5. Sammanfattning av den parlamentariska argumentationen 1891–1900

6.2.5.1. Reformmotståndarnas huvudargument och invändningar däremot

Flertalet av de argument, som användes i riksdagen under åren 1891–1900 i den kommunala rösträttsfrågan igenkännes från tidigare år. Men variationer förekom och även en del nya synpunkter.[313]

Ett av reformmotståndarnas huvudargument under tidigare år, att förmögenhet var en lämplig mätare på de röstandes förmåga att fatta beslut i kommunala angelägenheter, möter oss ytterst sällan under denna sista period.[314] I Folkpartiets motion 1898 avvisades det som "alltför orimligt" utan att detta väckte någon invändning.[315] När Benedicks samma år i förstakammardebatten hävdade, att förmögenhet, om den är ärvd, förutsätter omsorgsfull uppfostran, och om den är förvärvad, skicklighet i handel och vandel, så var det första kammarens grundval han motiverade härmed.[316] Johan Nydahl, liberal och ivrig reformvän i kommunalfrågan, sade 1893 i sin motion visserligen, att en självständig ekonomisk ställning är en betingelse för nödiga kvalifikationer, men tillade, att det behovet tillgodosågs redan genom kraven för rätt att deltaga. Att en person med 10 000 fyrkar skulle anses 200 ggr mer kvalificerad än en med 50 fyrkar är orimligt, förklarade han.[317]

Mycket ofta återkom däremot den kända synpunkten att rättighet att rösta borde svara mot skyldighet att skatta.[318] Det motiverades med bl.a. att ju större bidrag, dess större intresse.[319] Ett annat skäl för att denna princip borde följas, som framfördes flera gånger, var att annars skulle små skattebetalare orättvist kunna belasta dem som betalade den övervägande delen av skatten.[320] En person, som ägde 9/10 av en kommuns jord, skulle snart sagt inte ha någon rösträtt alls, om han var ensam om sin åsikt, yttrade en godsägare från Västergötland.[321]

Mot själva principen att rättigheter och skyldigheter borde följas åt, hade reformvännerna inga invändningar, men flera framhöll, liksom tidigare skett, att skattebördan var lika tung för de mindre bemedlade som för de rika och att alltså skattskyldigheten var densamma.[322] Andra framhöll, att just denna princip krävde reform, ty som det nu var, kunde en eller ett fåtal ensamma bestämma utan

att ensamma betala skatt.[323] Två så betydande förstakammarledamöter som Hugo Tamm och Casparsson motsatte sig, att sambandet med skatten skulle helt prägla maktfördelningen i kommunerna.[324] En storröstägare med vilja och förmåga skulle behålla sitt inflytande även utan denna stora fyrkmakt, menade Tamm.

Det vanligaste argumentet emot en reform, även mot en maximering på landet, var under denna period liksom tidigare, att den skulle rubba grunden för första kammaren och ge denna en annan sammansättning. I lagutskottets betänkanden manades till varsamhet.[325] Hela vårt statsskick vilade på den kommunala rösträtten, hävdade Reuterswärd.[326] Alin påminde om representationsdebatten år 1865. Att förändringen då godtogs berodde på tilltron till första kammarens vetorätt mot förändring av kommunalrösträtten.[327] Det gällde att bevara första kammarens ställning, det enda skyddet för de konservativa krafterna i samhället, yttrade ett par ledamöter längst ut på högerkanten.[328]

Att lossa bandet mellan kommunalrösträtten och förstakammarvalen, vilket flera gånger tidigare föreslagits,[329] framfördes även nu som ett sätt att nå fram till en reform.[330]

Mot farhågorna att en måttlig rösträttsmaximering skulle ha någon verkan på första kammaren framträdde under denna period framför andra landshövdingen i Skaraborgs län, C.A. Sjöcrona.[331] Han framhöll, att i hans län, med 17 valkretsar till landstingsmannaval och 15 à 20 kommuner i varje valkrets, skulle endast en kommun i cirka varannan valkrets beröras av ett maximum på 1/5. Det skulle alltså inte kunna ha den ringaste inverkan på första kammaren.[332] Även en rad andra ledamöter i första kammaren framhöll det oberättigade i dylika farhågor,[333] liksom lagutskottets majoritet.[334] Däremot möter man inte argumentet om den ringa inverkan på första kammaren av de föreslagna maximeringarna i andra kammarens debatter. Där rådde tvärtom förväntningar att just en sådan förändring skulle uppnås genom en reform.[335]

Att första kammaren även utan en reform hade förändrats framhölls år 1891 av Wieselgren och Carl Ekman, och detta var för dem ett skäl att inte längre motsätta sig en begränsning.[336] Andra ledamöter frågade, vad det skulle vara för fara, om några fler ur allmogen fick tillträde till första kammaren.[337]

Ett motståndarargument, som likaledes ofta använts i det föregående, var att en eftergift bara skulle öka aptiten och stimulera till fortsatta krav, som ledde allt längre mot utjämning. Det kom många gånger till uttryck också under åren 1893–1894.[338] Sjöcrona invände, att om man gjort vad man finner rätt, står man på fast grund, och Filip Boström vägrade tro, att detta argument var allvarligt menat. Första kammarens bromsinrättningar skulle fungera även i framtiden.[339]

Mera sällan än tidigare försvarade sig motståndarna till en reform med att gällande bestämmelser var uttryck för klara principer, medan reformförslagen var godtyckliga. Sådana synpunkter förekom dock även nu, både gentemot

maximeringar och andra sorters graderingar av rösträtten än de som gällde.[340] Reformvänner invände liksom tidigare, att dylika begränsningar förekom vid andra sorters omröstningar.[341]

Mycket vanliga från motståndarhåll var hänvisningar till pågående eller väntade utredningar, vilka borde avvaktas.[342] Sådana fanns ju flera: den statistiska utredningen av år 1895, kommunalrösträttskommitténs utredning och kommunalskatteutredningen.

6.2.5.2. Reformvännernas huvudargument och invändningar däremot

Även reformvännerna accepterade under 1890-talet med få undantag, att rösträtten borde utmätas efter skatten. Den lika rösträttens idé (personlighetsprincipen) förespråkades av några andrakammarledamöter från Stockholm 1891 och 1893[343] med hänvisning till att skatter och försvar fick bäras lika, men man nöjde sig med en ytterligare begränsning av städernas rösträtt.[344] Barnekow uttryckte förmodligen en allmän uppfattning, då han i andra kammaren 1898 yttrade: " . . . vi har vant oss vid att med penningen följer makt".[345]

Att låta personlighetsprincipen gälla vid val föreslogs några gånger[346] och försvarades med att val borde grundas på personligt förtroende.[347]

Branting uppträdde oförbehållsamt för den lika rösträtten, i sina motioner och i debatten 1897. Hur kylig andra kammaren var mot sådana tankar framgår av att bara en ledamot, folkpartisten Höjer, med tvekan stödde honom.[348] David Bergström, "rösträttsgeneralen", hävdade också personlighetsprincipen året därpå.[349]

Jämfört med tidigare perioder spelar under tiden 1891–1900 bolagens rösträtt en mycket större roll i argumentationen. Klagomål över deras växande inflytande blir allt vanligare under periodens lopp och utgör mot slutet det allra vanligaste argumentet för en maximering av rösträtten på landsbygden. Den exceptionellt snabba utvecklingen av landets industri under 1890-talet gav argument åt reformvännerna för en begränsning av den kommunala rösträtten, vilka de ofta använde.[350] Särskilt ofta och med stort eftertryck framhölls utvecklingen i Norrland av riksdagsmän därifrån i motioner och yttranden. Ett uttryck för opinionens enhetlighet är riksdagens skrivelse år 1894, där just bolagens roll särskilt framhålles.[351] Propositionen år 1898 och dess antagande i första kammaren tyder på detsamma.

Så långt som till att kräva bolagsröstningens avskaffande sträckte sig emellertid i allmänhet inte ens reformvänliga norrlandsrepresentanter.[352]

Förslag att uppdela den på delägarna framfördes åter, och därvid kom Ribbings utskottsyrkande från 1867 till heders, men de praktiska svårigheterna framhölls.[353] Regeringens lösning, att maximera rösträtten enbart för bolagen, fick första kammarens bifall.[354] Andra förslag, som stöddes i andra kammaren,

innebar kraftigare begränsningar för aktiebolag än för andra röstägare.[355]

De vanligaste argumenten mot bolagens rösträtt var deras snabba tillväxt i antal och fyrkmakt.[356] Att de, särskilt i Norrland, lade under sig jorden framhölls[357] liksom att de därvid ej gav brukarna rösträtt utan genom kontrakt förbehöll sig den själva.[358] Att bolagen hade andra, ofta mer kortsiktiga intressen, än övriga röstägare anfördes också.[359] Andra pekade på att bolagen ofta företrädde utländska intressen.[360]

Men bolagen hade också sina försvarare. De lämnade stora skattebidrag, och de borde då inte vägras bestämmanderätt, hette det,[361] och de representerade och sysselsatte många människor.[362] Benedicks, själv bruksägare, intygade att bolagen behandlade sina arrendatorer liberalt. Han befarade, att arbetarna skulle komma att överrösta bolaget och t.ex. vid strejker via kommunen utkräva bidrag av arbetsgivaren.[363]

Vid riksdagen 1900, var hotet överhängande för bolagen, att båda kamrarna skulle fatta samma beslut som regeringen och första kammaren gjort två år tidigare, nämligen att godtaga en kraftig begränsning för aktiebolagen men tills vidare ingen alls för andra röstägare i landskommuner.[364]

Då blev försvaret för bolagens rösträtt särskilt engagerat. Man hade mycket att tacka dem för, och de hade varit till stor nytta för landet, hette det.[365] Flera talare motsatte sig att de särbehandlades,[366] och en tog avstånd från vad han kallade "hatet" mot bolagen.[367]

Striden om att inskränka bolagens rösträtt utkämpades även inom första kammaren. "Här utkämpas en strid mellan industrin och jordbruket", förklarade Benedicks.[368] Bakom låg den gamla konflikten mellan s.k. "lösfyrk" och jordbruksfyrk.[369] Bolag kunde läggas ner, och jordägarna fick då bära följden av tidigare beslut, framhöll en av landets största jordmagnater.[370] Bolag försvinner inte så lätt, nya ägare kommer till, invändes det.[371] Hugo Tamm själv storgodsägare och delägare i flera stora bolag, hade egna erfarenheter av hur jordägare av två kapitalister tvungits till utgifter, som de sedan ensamma fick bestrida, sedan de två flyttat.[372] Men också andras "lösfyrkar" än bolagens framhölls som farliga för jordbrukarintresset.[373]

För reformvännerna var det vanligaste argumentet den röstfördelning som rådde i landskommunerna. De siffror rörande år 1871, som redovisats i en statlig utredning,[374] åberopades av lagutskottet 1891–1894 och vid flera tillfällen i båda kamrarna.[375] Särskilt vände man sig mot att en ensam kunde bestämma. Det kallades också i första kammaren "ohållbart", "orimligt", "kommunalt tyranni".[376] Där en bestämde, hade de övriga ingen rösträtt alls, framhöll Billing, bara skyldigheter.[377] Och lagutskottet slog upprepade gånger fast, att i dylika fall fanns uppenbart ingen kommunal självstyrelse samt att den i en rad andra kommuner var mer eller mindre kringskuren.

Men motståndare invände, att siffrorna från 1871 inte längre var aktuella.[378]

Andra hävdade, att de förhållanden som utredningen belyste inte var så farliga,[379] och att kommunalt självstyre kunde finnas även där en bestämde.[380] Att tre personer överröstade 100 var lika fel som att en gjorde det, framhöll Annerstedt.[381]

När de nya siffrorna om kommunal röstfördelning förelåg, de som gällde år 1892 och publicerades år 1895, åberopades de rätt sällan i debatten.[382] De innebar ju inte heller så mycket nytt utöver vad man redan visste. Klingspor vidhöll: att en bestämde var inget fel, och detta gällde ju bara i 44 kommuner![383] Omröstning förekom sällan, hävdade en annan förstakammarledamot, men han framhöll att vetskapen om var makten fanns verkade förlamande.[384]

Vittnesbörd om ett allmänt spritt missnöje med rösträttens utformning förekom rikligt i båda kamrarna under perioden.[385] Bitterhet och klasshat med anledning därav omvittnades.[386] Socialismen fick fotfäste.[387] Man måste ge akt på tidens tecken, hette det,[388] och den stora rösträttspetitionen åberopades.[389] En hårdnackad motståndare i första kammaren, Lundin, hade emellertid aldrig märkt den ringaste förargelse, uppgav han.[390]

Varningar för oroligheter om första kammaren fortsatte att säga nej, saknades inte heller under 1890-talet.[391] Men majoritetspartiets ledare i första kammaren, Reuterswärd, tog dem inte på allvar.[392]

Att den gällande röstfördelningen lett till att intresset försvunnit för kommunens angelägenheter, hörde till standardargumenten, nu som tidigare. Synpunkten framfördes under denna period flera gånger i första kammaren.[393] Mycket ofta framfördes som belägg för missnöjet, hur kraven på reform ständigt hade återkommit ända sedan 1860-talet.[394] De skulle fortsätta att göra så, hette det, tills frågan var löst.[395]

Uppgift om att stora fyrktal utnyttjats till egen fördel förekom liksom tidigare som ytterligare ett reformargument. Dessa utsagor kunde dels ha en allmän karaktär,[396] dels rikta sig mot bolag,[397] eller gälla en viss sorts beslut.[398] Motståndarna till en reform hävdade, att den stora fyrkmakten användes väl,[399] eller att i varje fall inget bevis fanns på motsatsen.[400] Också enstaka fall av maktmissbruk anfördes, även om namn ej utsades.[401] Dylika uppgifter är dock anmärkningsvärt sällsynta.

Ett bekant reformargument sedan tidigare var även satsen, att ju längre man väntade med en reform, dess radikalare skulle den till sist bli.[402] Uttalanden från radikalt håll gav näring åt sådana farhågor. Där påtalades vid flera tillfällen, att ett alltför litet steg vore sämre än inget alls, ty inget mer skulle hända därefter.[403]

Mycket vanliga var liksom tidigare hänvisningar till att städerna hade en begränsning.[404] Den hade inte medfört någon olägenhet, framhölls det, och rättvisan krävde att landsbygden fick en motsvarighet. Häremot invändes, att i städerna fanns fullmäktige.[405] Jämförelser gjordes också med val av bolagsstyrelser, där ofta maximum tillämpades[406] samt med val av präst och borgmästare.[407]

Utländska jämförelser spelade en viss roll för argumentationen även under denna period, främst för reformvännerna. Den lika rösträtt, som utomlands var regel, framhölls även av dem son inte ville sträcka sig så långt för Sveriges del.[408] I Sverige ansågs denna ju som "omöjlig, drömlik radikalism", yttrade Henrik Hedlund. Endast ett land överträffade oss i ojämlikhet, fortsatte han, nämligen Mecklenburg-Schwerin, där godsägarna ensamma bestämde. Men där gav man åtminstone inte sken av att ha kommunal självstyrelse, påpekade Branting.[409] Vår lagstiftning saknade motstycke.[410] När han för utlänningar berättade om de svenska rösträttsreglerna, mötte han "tvivlande förvåning och åtlöje", berättade han. Som skäl för en begränsning av rösträtten anfördes vid olika tillfällen av lagutskottet kommunalrösträtten i Finland, där maximum var 1/6 av de närvarandes röster, ej som i Sverige av rösterna efter röstlängden.[411] Professor Boëthius invände mot Brantings jämförelse, att erfarenheterna i utlandet inte var så goda och att den kommunala kompetensen där var mindre, så att den lika rösträtten därför inte kunnat vålla så stor skada.[412] von Hallwyl, som disponerade landets största fyrktal, hoppades att första kammaren skulle hålla fanan högt, när det gällde att bevara "grundpelarna för gamla Sveriges lyckliga samhällsskick".[413]

Nationella tongångar anslogs också av reformvännerna. Sådana förekom under denna period oftare än under de tidigare. Vårt folk behövde enighetens styrka, skrev Nydahl i sin stora motion 1893, och vid avgörandet år 1900 anförde flera talare, att i dessa farliga tider var enigheten viktig.[414] Till dem hörde majoritetspartiets ledare i första kammaren, Lundeberg. Behovet av samarbete med andra kammaren för att få igenom den nya värnpliktslagen vid kommande riksdag framhölls som ett skäl att ge efter ifråga om kommunalrösträtten, medan däremot de konservativare Benedicks och Trygger vägrade godta en sådan sammankoppling.[415] Andra kammaren skulle inte riskera Sveriges välfärd för den kommunala rösträtten.

Att genom en eftergift i den frågan vinna andra kammarens bifall i fråga om städernas "vingklippning" var ett argument, som framfördes under år 1892.[416] I andra kammaren framförde en av Gamla lantmannapartiets ledare, Olof Jonsson, år 1893 under starkt bifall ett krav på en dylik "kohandel".[417] När vingklippningsbeslutet definitivt antogs, 1894, kom den frågan under behandling före kommunalrösträtten, vilket många talare i andra kammaren beklagade. Jonsson hoppades då att de glödande kol, som genom tillmötesgåendet om vingklippningen samlats på första kammarens huvud, skulle böja motståndet där mot en reform av kommunalrösträtten. Så gick det inte, men det framgick av en del yttranden följande år, att en del i första kammaren ansåg, att ett gott samarbete med andra kammaren var viktig.[418] Det är troligt, att den uppfattningen bidrog till utgången år 1900. Att regeringen hade velat skapa en uppgörelse på sådana villkor kan utläsas av statsminister Boströms uttalanden i vingklippningsdebatten.[419]

Att den kommunala verksamheten kraftigt tilltagit sedan 1860-talet och att kommunalskatterna starkt ökat framhölls av reformvänner som ett skäl för en utjämning av röstmakten.[420] Särskilt framhölls därvidlag vid ett par tillfällen Stockholm.[421]

7. REGERINGENS HÅLLNING TILL DEN KOMMUNALA RÖSTRÄTTSFRÅGAN UNDER 1890-TALET

7.1. Passiviteten under 1870- och 1880-talen

Under 1870- och 1880-talen hade de olika regeringarnas handläggning av frågan om en reform av den kommunala rösträtten utmärkts av en påtaglig passivitet. Det enda positiva var att en statistisk utredning igångsattes år 1872.[1] Visserligen uttryckte statsministrarna A. Adlercreutz, A. Posse, R. Themptander och G. Åkerhielm vid skilda tillfällen den uppfattningen, att en reform var önskvärd, men detta skedde blott då de ännu ej eller ej längre satt som regeringsledare.[2] Andra statsråd, såsom H. G. Lagerstråle och H. Forsell, visade också på olika sätt sin reformvilja, men aldrig då de befann sig i regeringen.[3] Efter år 1870, då tre statsråd med Louis de Geer i spetsen ingrep för att stoppa ett reformförslag för landskommunerna, behövde de olika regeringarna inte avslöja sin uppfattning i frågan, eftersom riksdagen aldrig kunde enas om något förslag eller ens var i närheten av en överenskommelse. Att viljan till reform av kommunalrösträtten var svag eller obefintlig i regeringen under dessa år tyder redan passiviteten på.

7.2. Sambandet med "vingklippningsfrågan" vid 1894 års riksdag

Under E.G. Boströms tid som statsminister skedde en viss förändring. En utredning om riksdagsbehandlingen av den kommunala rösträtten startade år 1894, och statsministern yttrade i andra kammaren samma år, att regeringen ansåg en reform önskvärd.[4] Både åtgärden och yttrandet bidrog till att underlätta andra kammarens bifall till förslaget om den s.k. vingklippningen, vilket sannolikt också var den viktigaste avsikten bakom båda. Emellertid hade därmed en reform av den kommunala rösträtten ställts i utsikt, och man väntade nu, både i riksdag och press, att den skulle förverkligas.[5] Utredningen verkställdes inom Civildepartementet.

7.3. Civildepartementets utredning år 1894

Civildepartementets utredning förelåg klar på våren 1894.[6] Efter en kort historisk

tillbakablick ger den en sammanfattning av motioner, utskottsbetänkanden och i någon mån ståndS- och kammardebatter rörande den kommunala rösträtten från lagarnas tillkomst fram till 1890-talet. Urvalet av synpunkter är relativt objektivt, även om konservativa argument fått ett förhållandevis större utrymme än radikala.

7.4. Riksdagsutredningen år 1894

Misstankar kom till uttryck både i riksdag och press att regeringen med utredningen blott velat vinna uppskov med den kommunala rösträttsfrågan, och att den blott vore en "sken- och förevändningsutredning".[7] Som ett uttryck för samma misstroende mot regeringen kan man se det faktum, att likaledes under våren 1894 en utredning av samma fråga gjordes inom andra kammarens tillfälliga utskott nr 3 och förelåg klar redan i april.[8] Denna utredning är mera summarisk än den förra och innehåller ingenting om argumentationen för och emot de olika förslagen. I sin sammanfattning är den emellertid till skillnad från regeringsutredningen klart positiv för en reform. Dess hemställan gav också, som redan sagts, till resultat en skrivelse till Kungl. Maj:t med begäran om en snabb statistisk utredning.[9]

7.5. Igångsättande av en ny statistisk utredning år 1894

Denna nya utredning, den tredje i kommunalfrågan under året, anförtroddes åt Statistiska Centralbyrån. I direktiven av den 14 juni 1894 uppmanades byrån att följa samma plan som vid den tidigare undersökningen av 1871 års kommunala rösträttsförhållanden men att därutöver speciellt redogöra för bolagens rösträtt. Arbetet borde bedrivas så skyndsamt, att materialet förelåg vid nästa riksdag. Utredningen krävde emellertid av naturliga skäl längre tid än så och förelåg klar först den 28/10 1895. Dess resultat har utförligt redovisats på annan plats i denna avhandling.[10]

7.6. Splittring inom regeringen i fråga om den kommunala rösträtten

Inför riksdagen 1896 väntade man nu ett regeringsförslag.[11] Den kommunala

rösträttsfrågan fick emellertid anstå. Regeringen lade i stället fram en proposition om den politiska rösträtten, f.ö. det första regeringsförslaget i den frågan, vilket dock förkastades av båda kamrarna. Regeringen var splittrad rörande den politiska rösträtten och förmodligen även om hur långt en kommunal rösträttsreform borde gå.[12] Justitieminister Annerstedt och civilminister von Krusenstjerna hade under föregående års riksdagsdebatter hävdat högst olika åsikter.[13] Motsättningen mellan riksdagens båda kamrar bestod. Regeringens anhängare i andra kammaren, det nu återförenade Lantmannapartiet hade som förut på sitt program en begränsning av de högre röstetalen, medan motståndet inom första kammarens majoritetsparti var obrutet.[14] I det läget undvek Boström en ny konfrontation genom att avstå från något förslag till 1896 års riksdag och på hösten samma år tillkalla ännu en utredning.[15]

7.7. Regeringen tillsätter kommitté för ny utredning år 1896

Till medlemmar i denna utredning kallades tre ledamöter ur vardera kammaren samt överdirektören vid Stat. Centralbyrån, E. Sidenbladh. Förstakammarledamöterna, godsägare J. Gripenstedt, häradshövding G. Rudebeck och godsägare E. Sederholm, hörde alla till majoritetspartiet.[16] Gripenstedt hade i riksdagsdebatten år 1894 visat större reformvilja än partiets ledning. Han hade tillstyrkt Tamms skrivelseförslag och i sitt inlägg särskilt kritiserat den gällande bolagsrösträtten.[17] Någon form av röstmaximum för enskilda röstägare var honom inte emot. Närmare partiets ledning, förmodligen även i denna fråga, stod Sederholm.[18] Gripenstedt var fideikommissarie till Bysta i Asker, ett av Närkes största gods med 4811 av kommunens 27758 fyrkar.[19] Sederholm var delägare och styrelseledamot i Näfvekvarns bruk i Tunabergs kommun, som där hade 58 % av fyrktalet.[20] Rudebeck representerade Värmlands län, där förekomsten av bolag med stora fyrktal hörde till de största i landet.[21] Av andrakammarledamöterna var två klart konservativa till sin allmänna politiska hållning: landshövdingen i Västernorrlands län, G. Ryding, och lantbrukare Alfred Kihlberg.[22] Den senare hade i 1894 års debatt t.o.m. visat förståelse för nyttan av fyrktalskoncentrationer i enskilda personers händer. Dock hade han anslutit sig till förslaget om tiondelsmaximum och efterlyst starkare begränsning än så för bolag.[23] Endast en man kan betecknas som bestämd anhängare till en verksam reform av kommunalrösträtten: skolföreståndare Johan Nydahl från Ångermanland, där bolagens fyrkmakt kändes mest tryckande och ökade snabbast. Han var dock inte doktrinär och drev ingen demonstrationspolitik i frågan utan hade i sina motioner under tidigare år sökt finna vägar, som även Första kammaren kunde gå med på.[24]

Boström hade med detta personval skapat förutsättningar för en överenskommelse på utredningsnivån omkring en försiktig modifikation av gällande bestämmelser, en överenskommelse som därefter skulle ha goda utsikter att accepteras av bestämmande grupper i båda kamrarna.[25]

Till ledning för kommitténs arbete skulle tjäna de båda tidigare av regeringen beordrade utredningarna. Städernas rösträtt skulle ej behandlas. Efter ett halvt år var kommittén färdig med sitt uppdrag.[26]

7.8. Kommunalrösträttskommitténs betänkande av år 1897

Först beröres i betänkandet gällande bestämmelser och deras tillkomst. Därefter följer en kort redogörelse för de kommunala rösträttsbestämmelserna i övriga Norden, och en sammanfattning av de olika förslagen i riksdagen till ändring av rösträtten och deras behandling. Ett utdrag ur den statistiska utredningen rörande 1892 års rösträttsförhållanden i landskommunerna ingår i övrigt i betänkandet. Framställningen i dessa avsnitt har en konservativ tendens, särskilt märkbar i urvalet av siffror ur Centralbyråns statistik.[27] Därefter följer motiveringen för kommitténs förslag.

7.8.1. Om bolagens rösträtt

Huvudvikten läggs därvid på gällande bestämmelser för bolags rösträtt. Dessa underkänns av flera skäl. Utländska aktieägare kunde få inflytande över kommunala frågor. Bolagens fyrktal växte snabbt. De representerade ej liksom jordägarna ett stadigvarande intresse för kommunen och mellan ett bolag och dess arbetare fanns inte i samma mån likartade kommunala intressen som mellan en stor jordägare och hans underlydande. En del av argumenten igenkändes från riksdagsdebatten.[28]

7.8.2. Om lika rösträtt och graderade skalor

Att söka avhjälpa dessa avigsidor genom uppdelning av bolagsrösträtten på delägarna hade många gånger föreslagits, men kommittén avvisar den lösningen som praktiskt ogörlig och ger utförligt skäl därför. Därpå kommer andra begränsningsmetoder i blickfältet. Den lika rösträtten avfärdas på några få rader som principiellt felaktig och dessutom inte på länge påyrkad. Större utrymme ägnas åt graderade skalor. De underkänns på grund av godtycklighet och svåröverskådlighet. I det sammanhanget hävdar kommittén att någon partigruppering efter kommunmedlemmarnas förmögenhetsvillkor normalt ej äger rum,

utan att i regel en saklig bedömning sker, varvid röstägare med olika förmögenhetsställning mycket väl kan ha samma uppfattning om vad kommunens bästa kräver. Det hindrar emellertid inte, att några rader längre fram förslaget om röstgradering efter kvadratroten av fyrktalet avvisas bl.a. därför att innehavare av lägre fyrktal därigenom skulle få alltför stort inflytande.[29]

7.8.3. Kommitténs förslag till maximum

Den begränsning kommittén förordar är relativt maximum. Bland dess fördelar nämns, att det bevarar ett avsevärt inflytande åt dem som berörs av det. Det var också den lösning, som vunnit störst anslutning i riksdagen. Beträffande dess höjd ville kommittén tillgodogöra sig den statistiska utredningens resultat och samtidigt medla mellan de olika uppfattningar, som kommit fram vid riksdagsbehandlingen. Detta ledde till förslag om ett maximum av 1/5 för jordbruksfastighet och 1/20 för andra beskattningsföremål. Den starkare begränsningen för de senare, var avsedd att främst drabba bolagen. För jordbruksfyrkar fanns redan en begränsning i och med arrendators rösträtt, menade kommittén, och dessutom hade deras antal stigit blott 33.5 % i hela landet mellan åren 1871 och 1892 mot 129,2 % för övriga beskattningsföremål. Därför borde begränsningen bli så mycket starkare för de senare.

7.8.4. Kommitténs förslag om kvalificerad majoritet i vissa frågor.

Ytterligare föreslogs som garanti mot obehörig röstövervikt, att kvalificerad majoritet skulle krävas vid vissa kommunalstämmobeslut, nämligen vid byte, förpantning och försäljning av kommunens fastigheter, vid fråga om lån på mer än två år, samt då avgifter avseende längre tid än fem år och då kommunalstadgar om sedlighet, hälsovård, ordning och säkerhet skulle beslutas. För beslut i sådana ärenden skulle krävas bifall av två tredjedelar av de vid stämman närvarandes röster.

7.8.5. Kommittén avvisar sk. dubbelt relativt maximum och absolut maximum

I betänkandet medgavs, att även med de föreslagna maxima skulle i ett litet antal kommuner fortfarande en röstägare ensam ha majoritet. I den föregående riksdagsbehandlingen hade ofta lagutskottet förslagit och andra kammaren godtagit ett s.k. dubbelt relativt maximum, dvs förutom en begränsning till en viss högsta andel av kommunens hela fyrktal, t.ex. 1/5, 1/10 eller 1/20, även förbud att rösta för fler fyrkar än vad alla övriga röstägare i kommunen hade tillsammans enligt röstlängden.[30] Tanken bakom det förslaget hade uppgivits vara just att hindra en röstägare att ensam bestämma. En dylik avsikt uttrycks f.ö. i

kommitténs allmänna målsättning, där det heter (s. 41), att begränsning av rösträtten borde ske (blott) där sådan röstanhopning på ett fåtal röstägare förelåg, att man kom i strid med kommunallagarnas anda, och risk fanns för maktförtryck. Trots detta tog kommittén avstånd från s.k. dubbelt maximum. En sådan spärr mot ensamvälde skulle ju ha ett ytterst ringa praktiskt värde, framhölls det, eftersom högst sällan alla kommunens röster företräddes på en kommunalstämma.

Lika rösträtt vid val avvisades också. Personlighetsgrundsatsen var tillräckligt tillgodosedd genom den föreslagna begränsningen, hette det. Även absolut maximum förkastades. Det skulle vara utan verkan, där de föreslagna maxima medförde sänkning av röstetalet under det ifråga satta absoluta talet (1000 röster hade ofta föreslagits). Om verkningar av ett sådant maximum i stora kommuner, där den relativa begränsningen gav utrymme för höga röstetal, har betänkandet intet att säga.

7.8.6. Sammanfattning och analys av kommitténs betänkande

Betänkandet innehåller intet eget försvar för förmögenhetsprincipen och är över huvud fattigt på ideologiska synpunkter. Det utmärks av en strävan att bevara det rådande röstsystemet med de modifikationer, som läget krävde och som hade möjligheter att bli godtagna i första kammaren och ändå tillfredsställa de flesta i andra kammaren. Det var en kompromissprodukt, typisk för den konservativa syn, som vid denna tid dominerade i regering och riksdag, åtminstone i rösträttsfrågor: göra en så liten eftergift som möjligt nu för att slippa en större senare.

I så måtto måste emellertid kommittén ha gjort sin upphovsman besviken, som den alls inte stod enig. Rudebeck och Gripenstedt ansåg, att begränsningen på 1/20 gick för långt och föreslog i stället, att röstägare som berördes av den, skulle få en röst för varje 20 fyrk över gränsen. Den opolitiske fackmannen i utredningen, Sidenbladh, och Nydahl ansåg däremot, att det utom den relativa begränsningen krävdes en absolut, på högst 1000 röster. Båda ville dessutom ha samma höjd för alla beskattningsföremål på det relativa maximumet och satte det till 1/10. Därtill lade Nydahl slutligen ett förslag om ett s.k. dubbelt relativt maximum som spärr mot ensamvälde. Sidenbladh stödde sitt förslag på en omfattande statistisk dokumentation.

7.9. Remissuttalanden visar stark splittring i åsikter

I remissvaren över betänkandet från landets länsstyrelser, som kom in under

augusti och september 1897, rådde enighet om att en reform av den kommunala rösträtten borde ske, men meningarna var mycket delade om hur och när den skulle genomföras. Sidenbladhs reservation fick stöd i nio län och ytterligare två ville gå längre än utredningsmajoriteten. Endast fyra godtog dess förslag. För en försiktigare lösning än denna uttalade sig fem länsstyrelser. Också bland länsstyrelserna var alltså splittringen påtaglig. Från fem residensstäder kom förslag att låta frågan vänta i avvaktan på lösningen av den kommunala skattefrågan, som aktualiserats under 1897 och föranlett en riksdagsskrivelse med begäran om utredning.[31]

7.10 Regeringens förslag till reform av den kommunala rösträtten år 1898

7.10.1 Propositionens innehåll

I januari 1898 kom så äntligen ett regeringsförslag till ändring i den kommunala rösträtten på landsbygden.[32] Med von Krusenstjerna som föredragande hade regeringen enat sig om ett relativt maximum av 1/20, dock endast för aktiebolag och ej ens för alla deras fyrkar. Aktiebolagens fyrkar för inkomst av jordbruksfastighet skulle nämligen undantas från begränsningen. Propositionen innehöll ytterligare två förslag, avsedda att något minska de stora röstägarnas makt: ingen skulle få utöva rösträtt för fler fyrkar än alla övriga i kommunen tillsammans enligt röstlängden och vidare, för beslut rörande lån på mer än två år skulle krävas kvalificerad majoritet, dvs två tredjedelar av de deltagandes röster.[33]

I motiveringen för förslaget framhöll von Krusenstjerna, att man denna gång blott eftersträvade en partiell lösning. Den sedan föregående höst arbetande utredningen rörande den kommunala beskattningen väntades föreslå en helt ny grund för denna. Då måste även nya beräkningsnormer för den kommunala rösträtten fastställas, och alltså borde en definitiv lösning vänta till dess framhöll civilministern. Att skattskyldigheten liksom dittills skulle ligga till grund för rösträtten i kommunen var för honom en självklar förutsättning. Under detta system menade han, hade den kommunala självverksamheten i det hela lyckosamt utvecklats till allt rikare innehåll. Att en begränsning ändå föreslogs för aktiebolagen motiverades med att det skulle medföra olägenheter, om ingenting under flera år skulle göras med anledning av deras ständigt växande fyrktal. Med siffror ur Statistiska Centralbyråns utredning ådagalades aktiebolagens dominerande roll. Någon minskning härav under den närmaste framtiden var inte att vänta. En omedelbar begränsning av deras rösträtt var alltså nödvändig. En sådan hade också ofta begärts av riksdagen. Dock borde den inte gälla för deras

jordbruksfastigheter, framhöll civilministern, och stödde sig härvid på samma skäl som kommunalrösträttskommittén.[34]

Förslaget om spärr för ensammajoritet hade avvisats av kommitten. von Krusenstjerna medgav, att bestämmelsen hade ringa praktiskt värde, då den ju försatte, att kommunens alla röster kunde mobiliseras mot den dominerande röstägaren. Dock *kunde* den ju vinna tillämpning och var f.ö. principiellt riktig, menade von Krusenstjerna.

Med bestämmelsen om kvalificerad majoritet ville regeringen bl.a. sätta en broms för den kommunala skuldsättningen och skydda aktiebolagen, vilkas bidragsskyldighet skulle kvarstå oförändrad, trots att rösträtten i många fall nedsattes.

7.10.2. Kommentar till propositionen

Detta var huvuddragen i förslagets motiveringar. Propositionen kan bedömas som ett skickligt kompromissförsök. Om hur en begränsning av stora röstetal för fyrkar i allmänhet skulle utformas rådde stor oenighet mellan kamrarna. Oenigheten hade kommit till klart uttryck i kommitténs betänkande och även i länsstyrelsernas yttranden. På denna punkt föredrog regeringen att uppskjuta sitt ställningstagande. I fråga om bolagens rösträtt tycktes däremot enigheten vara påtaglig om att en begränsning borde ske. T.o.m. i första kammaren hade många ledamöter uppträtt för en sådan. En starkare begränsning för bolagen än för andra röstägare hade föreslagits i båda kamrarna och endast få hade försvarat bolagens rösträtt.[35] Bolagsrösträtten hade stått i centrum för kommitténs arbete. Den statistiska utredningen av 1892 års kommunala rösträtt hade klart visat omfånget och den snabba ökningen av bolagens inflytande. Genom regeringsförslaget fanns nu möjlighet att till jordägarnas fromma, och de var fortfarande de dominerande i riksdagen, återföra de kommunala maktförhållandena till vad de varit före industrialismens uppsving på landsbygden. Förslaget var riktat mot de s.k. "lösfyrkarna", vilka enligt en utbredd uppfattning i jordägarkretsar saknade den stabilitet och bundenhet vid kommunen, som utmärkte jordfyrkarna.

Propositionen fick negativa presskommentarer: "Schlecht und billig". "en spänd förväntans upplösning till intet", "ett knappt tillmätt steg".[36]

Frågan var nu, hur förslaget skulle bemötas av riksdagen.

7.11. Riksdagsbehandlingen av propositionen

Om hur missnöjet i andra kammaren tog sig uttryck i en motionsflod med ovanligt många ledamöter engagerade har redan talats.[37] Splittringen i lagutskottet var

stor. Inte någon av dess ledamöter från andra kammaren godtog regeringens hänvisning till kommunalskatteutredningen som ett skäl att dröja med frågans slutgiltiga lösning. Regeringens linje försvarades i första kammaren av justitieminister Annerstedt, i andra av civilminister von Krusenstierna.[38] Man kunde iaktta en viss skillnad i deras syn på den kommunala rösträtten, som inte enbart tycktes bero på att de talade inför skilda församlingar. Den förre förutskickade ingen fortsättning. Den senare klargjorde, att han velat gå längre men inte vunnit anslutning härför i regeringen. Han var också angelägen att framhålla sina tidigare insatser för att lösa frågan. Omedelbart sedan han blivit civilminister, tillsattes kommittén för utredning av den kommunala rösträtten på landet. Han sökte lugna farhågorna för att fortsatta reformer skulle dröja länge. Han bestred bestämt, att regeringen sökte komma ifrån givna löften. Ändå föll förslaget i andra kammaren.

7.12. Statsminister Boströms agerande

Statsminister Boström framträdde inte. I början av följande år fick han tillfälle att två gånger klargöra sin brist på intresse för att lösa frågan, dels inför uppvaktningen från rösträttsrörelsen, dels som svar på Johan Nydahls interpellation.[39] Han ansåg sig tydligen löst från sina löften, sedan riksdagen avslagit propositionen och avvaktade nu utan otålighet utgången av utredningsarbetet rörande kommunalskatten. Att regeringen inte ändrade sin attityd under 1900 års riksdag, då Boström fortfarande var statsminister, är naturligt. Riksdagen godtog ändå en reform, men ingen av statsrådets medlemmar uppträdde i debatten. Boström ansåg förslaget alldeles ofarligt men bedömde ändå dess utsikter att gå igenom i första kammaren som ganska ovissa.[40]

7.13. Analys av Boströms och Oskar II:s hållning i reformfrågan

Regeringens hållning till den kommunala rösträttsfrågan under Boströms tid som statsminister, 1891–1900, kännetecknas alltså av försiktigt manövrerande, uppskovsåtgärder och strävan att undvika konfrontationer med riksdagen, särskilt med första kammaren. Först sedan ett gemensamt intresse mellan kamrarna kunnat konstateras att minska aktiebolagens kommunala makt, tog regeringen ett litet steg framåt. Därefter fortsatte passiviteten.

En liknande taktik använde Boström i den politiska rösträttsfrågan.[41] Till sin natur konservativ hade han själv ingen lust att reformera vare sig den ena eller den

andra rösträtten, men han var känslig för den politiska opinionens tryck, samtidigt som han var mån om att bevara ett gott förhållande till det protektionistiska majoritetspartiet.[42] Han kunde därför ta nederlaget för propositionen ganska lätt, ty det hade löst honom från utfästelsen till reformopinionen att söka reformera den kommunala rösträtten utan att han ändå råkat i konflikt med första kammarens härskande parti.[43]

Oskar II:s hållning i rösträttsfrågorna var densamma som Boströms, både av konstitutionellt tvång och av övertygelse. I sina memoarer beklagar han, att regeringsförslaget av år 1898 inte ledde till någon reform, och han förklarar också, att han var emot kommunalt envälde.[44] Hans "reformvilja" i fråga om den kommunala rösträtten var i lika hög grad som Boströms taktiskt betingad, vilket dessa båda uttalanden rätt väl belyser. Kungens allmänt konservativa hållning i rösträttsfrågorna framgår även av en promemoria, avsedd för internt bruk inom regeringen, av år 1892.[45] Hans ovilja mot allmänna val, hans fruktan för demokratin framträder tydligt, men även en viss vilja till en "klokt" begränsad utvidgning av rösträtten. När han i januari 1899 uppvaktades av en deputation med den stora rösträttspetitionen, där enträgna krav formulerades även om en kommunal rösträttsreform, svarade kungen kort och undvikande.[46]

Att 1890-talets regeringar inte gärna kunde stödja verksamma rösträttsreformer är uppenbart redan av politiska skäl. De byggde ju sin ställning på stödet från det härskande skiktet av ämbetsmän, företagare, godsägare och besuttna bönder, och för dessa grupper var varje förändring ett hot mot den egna positionen

7.14. Regeringsledamöters egna fyrktal och bolagsanknytningar

Att ledamöterna i 1890-talets regeringar ofta hade stora fyrktal i egna hemkommuner och anknytningar till bolag med många röster är ju i och för sig föga överraskande, men kan ändå ha intresse för att ytterligare belysa bakgrunden till den hållning, som regeringarna intog till den kommunala rösträttsfrågan under 1890-talet.[47]

Bland statsrådets ledamöter under 1890-talet fanns många godsägare med avsevärda fyrktal. De båda statsministrarna Gustaf Åkerhielm och E.G. Boström hörde till dem. Den förre ägde Margretelund i Österåkers kommun och flera andra egendomar i länet, dock utan att vara i närheten av ensammajoritet.[48] Den senare hade i Roslags-Kulla kommun nära hälften av hela röstetalet samt dessutom stora fastighetsinnehav i angränsande socknar.[49]

Finansminister Fredrik von Essen ägde Kavlås i Hömb socken, Skaraborgs län, vilket gav honom 1032 av kommunens 2229 fyrkar år 1892. Därtill var han

styrelsens ordförande och stor aktieägare i Hellefors Bruks AB, som var den dominerande röstägaren både i Gåsborns kommun i Värmlands län och i Hellefors i Örebro län.[50] Slutligen var han disponent och delägare i Vattholma AB, som i Lena kommun, Uppsala län, hade nära hälften av hela röstetalet.[51]

De båda finansministrar som följde efter von Essen hade liknande anknytningar. Claes Wersäll var styrelseledamot i Hellefors Bruks AB, Hans Hansson Wachtmeister var son till Blekinges störste jordägare, f. landshövdingen Hans Wachtmeister d.y., herre till Johannishus säteri i Hjortsberga socken och Tromtö säteri i Förkärla. I den förra delade han majoriteten med sin förvaltare och kyrkoherden i församlingen, i den senare hade han ensam 56 % av röstetalet år 1892. Han ägde därtill stora egendomar i Uppland.[52] Finansminister Wachtmeister efterträdde sin far som innehavare år 1905.

Till storgodsägarna bland 1890-talets statsråd hörde även utrikesminister Ludvig Douglas och jordbruksminister Theodor Odelberg.[53] Anknytning till industriintressena hade förutom de redan nämnda även justitieminister Ludvig Annerstedt, sjöminister Gerhard Dyrsen och konsulten Lars Åkerhielm.[54]

För flertalet statsråd under 1890-talet kan inte påvisas något eget dominerande fyrkinnehav eller anknytning till ett dylikt genom släktskap eller bolagsförbindelser. Det utesluter dock inte att det kunde finnas. Undersökningsmaterialet ger kunskap endast om de allra största fyrktalen och andelarna.

Det bör emellertid till sist framhållas, att statsrådens egna fyrktal och bolagsanknytningar knappast kan ha utgjort annat än en marginell faktor, då de i regeringen tog ställning till den kommunala rösträttsfrågan. De uppgifter som lämnats här ger emellertid ytterligare ett bidrag till vad man redan vet om i hur hög grad statsråden vid denna tid utgjorde en del av det ekonomiskt maktägande skiktet i samhället.

7.15. Remissbehandlingen

Riksdagsbeslutet av 1900 om rösträttsbegränsning till 1/10 och 5000 röster sändes av regeringen till länsstyrelserna för yttrande. Enigheten i uppfattning var denna gång mycket större än år 1897.[55]

Endast tre länsstyrelser avstyrkte. Yttrandet från Malmöhus län, undertecknat av Robert Dickson, var mest avvisande. Reformen borde anstå, tills den kommunala beskattningen ordnats. Mot absolut maximum framfördes en synpunkt från 1868 års riksdagsdebatt i första kammaren. Om riksdagen förändrade bevillningsnormerna, skulle rösträttsförhållandena påverkas.[56] Dessutom föreslogs att i ett nytt förslag borde de val av vilka landstingens och därmed första kammarens sammansättning berodde, undantas från begränsning. Slutligen varnade läns-

styrelsen i Malmö för att de som betalade föga i skatt skulle kunna genomdriva höjningar i kommunalskatten till skada för dem som väsentligen skulle få bära skattebördan. Av dessa skäl avstyrktes bifall till riksdagsbeslutet.

Också länsstyrelsen i Hallands län ville att val till landstingen skulle undantas från rösträttsbegränsningar. För dessa val borde särskilda röstlängder gälla. Den större förmögenhetens inflytande över första kammarens bildande försvarades. Den pågående kommunalskatteutredningen borde avvaktas.

Landshövding C.A. Sjöcrona, som tidigare i första kammaren föreslagit en mindre begränsning än den som nu beslutats av riksdagen och upprepat sitt förslag i remissvaret år 1897, vidhöll sin uppfattning.[57] Begränsningen gick för långt enligt hans uppfattning, och svaret från Skaraborgs län innebar ett nej.

Flertalet av de övriga godkände utan kommentarer. I svaret från Jönköpings län, undertecknat av Hjalmar Palmstierna, uttrycktes dock tvekan. Helst borde den relativa gränsen ha satts till 1/5.[58] Även länsstyrelsen i Kronobergs län hade föredragit en mindre begränsning. Från Göteborgs och Bohus län uttrycktes farhågor för första kammarens sammansättning.

Endast två länsstyrelser hade velat gå längre enligt sina yttranden. I Stockholms län tvekade man om inte 5000 röster var en alltför hög siffra. Och i svaret från Södermanlands län, där Filip Boström var landshövding, hänvisade man till sitt yttrande år 1897 till förmån för ett absolut maximum av 1000 röster, men eftersom riksdagen inte velat bifalla det, nöjde man sig med den föreslagna gränsen.[59]

7.16. Verkningarna av beslutet

Regeringen utfärdade i december den nya författningstexten.[60] Förutom de två maximigränserna för röstetalet i landskommuner, 1/10 av hela röstetalet i kommunen och högst 5000, innehöll den också bestämmelsen att beslut om lån på längre återbetalningstid än två år skulle fattas med 2/3 av alla de röster som innehades av dem som deltog i beslutet. Detta hade föreslagits av regeringen redan i dess proposition år 1898 och hade ingått i riksdagsbeslutet år 1900.[61]

Verkningarna av beslutet blev obetydliga. Endast 1968 röstägare berördes av de nya begränsningarna, 0,3 % av samtliga, enligt uppgifter i Statistiska centralbyråns utredning av 1904 års rösträttsförhållanden. Över 5000 röster hade det året endast 401 röstägare.[62] Femtusenröstarnas andel av det totala oreducerade fyrktalet det året var 13,8 %. Under inverkan av de beslutade begränsningarna blev deras andel av hela det reducerade fyrktalet samma år 4,8 %.[63]

8. SLUTORD

1862 års kommunalförfattningar möttes med uppskattning och förhoppningar, då de utfärdades. Det gemensamma arbetet för kommunens bästa, så hoppades man, skulle skapa gemenskap mellan medborgarna och ge uppfostran till folklig självstyrelse. Så blev det inte. I stället uppstod genom rösträttsreglerna besvikelse och på sina håll upprörda protester redan från början. Efter hand avlöstes protesterna och de radikala reformkraven av resignation och likgiltighet inför kommunala angelägenheter också bland dem som hade delat de ursprungliga förhoppningarna. Louis de Geers sammankoppling av den kommunala rösträtten och valen till första kammaren hade skapat en hårdknut, som hindrade utvecklingen mot ökat inflytande för de breda samhällsgrupperna både i kommunerna, i stad och på land, och i riksdagen.

Traditionen från 1700-talet att gradera rösträtt efter jordinnehav vann snabbt anklang inte bara bland de förmögna utan även bland breda grupper av bönder och stadsbor. Genom riksdagsbesluten år 1841, 1860 och 1863 fick rösträtten en allt mer plutokratisk utformning. Skillnaderna i röstetal växte mellan å ena sidan de förmögna och å andra sidan flertalet av röstägare. Bolagens rösträtt etablerades. Industrialiseringens effekt att öka skillnaderna i inkomst och förmögenhet stegrade under 1800-talets lopp än mer ojämlikheten i röstetal. De förmögna få hade fått i sin hand, delvis med avsikt, delvis utan egen förskyllan, ett utmärkt vapen för att försvara sina positioner.

Under nära 40 års riksdagsförhandlingar vägrade dessa samhällsgruppers företrädare i riksdagen hårdnackat att uppge detta vapen. I fråga om städernas rösträtt gjorde de bara en smärre eftergift och landskommunerna fick vänta till år 1900 för en ännu mindre. Som framgått av det föregående finns det många exempel på att stora röstägare inte tvekade att använda sina röstetal vid kommunala voteringar, då ekonomiska intressen stod på spel, och att de därvid ofta överröstade sina motståndare, trots att dessa utgjorde majoriteten av röstägarna.

I motståndet mot en kommunal rösträttsreform, även den obetydligaste, var första kammaren så gott som enig ända in på 1890-talet. Enda undantaget var eftergiften rörande städernas maximum år 1869. Någon skillnad av betydelse mellan godsägare, industriidkare och ämbetsmän visade sig inte vid kammarens behandling av frågan förrän mot seklets slut. I andra kammaren fanns en stark

reformvilja under 1860-talet. Den bars upp främst av stadsbor och gav också resultat för städernas rösträtt, år 1869, då rösträttsbegränsningen skärptes. En grupp bönder, de s.k. nyliberalerna ställde radikala reformkrav även för landskommunernas del, men det dominerande Lantmannapartiet hyste mindre intresse för frågan och ställde kraven lägre. Denna attityd präglade än mer hållningen hos det stora flertalet av partiets anhängare under de två följande decennierna, 1870–1890. Inför det orubbliga motståndet mot varje förändring från första kammaren förlorade den kommunala rösträttsfrågan allt mer i intresse också i medkammaren. Detta gäller i särskilt hög grad om städernas rösträtt.

Reformkraven växte åter i styrka under 1890-talet. Industrialiseringen skapade underlag för en ny radikalism. Också moderata reformvänner ökade i antal och konsoliderade sin ställning. Lantmannapartiets allmänna dragning åt höger under detta decennium visade sig även i fråga om den kommunala rösträtten. Ivrigast för en reform var bönder från landets norra delar, huvudsakligen ur liberala grupper till vänster om Lantmannapartiet. Men även stadsbor framträdde nu, liksom under 1860-talet, med krav på reform såväl i stad som i landskommun. Den lika rösträtten hade dock blott ett litet fåtal anhängare.

I första kammaren hårdnade emellertid samtidigt motståndet hos dem som försvarade det bestående, så även i fråga om kommunalrösträtten. Gemensamma intressen band samman konservativa grupper i båda kamrarna, så att inte som tidigare den ena kammaren intog en obruten front mot den andra. Till denna frontförskjutning bidrog även bolagens snabba expansion och kraftiga ökning i röstetal. Den väckte oro bland första kammarens många godsägare och skapade en förståelse för de reformkrav, som sedan länge fått stöd i andra kammaren. Till detta kommer, att för många av reformens tidigare motståndare i första kammaren upplevdes under seklets sista år behovet av nationell samling som så angeläget, att de av det skälet var beredda att ge efter något i den kommunala rösträttsfrågan. På detta sätt banades väg för riksdagsbeslutet år 1900, varigenom landskommunernas rösträtt äntligen fick en begränsning, om än obetydlig. Men motståndet mot även en så liten förändring som denna var ändå så stor i första kammaren, att utgången år 1900 mycket väl kunde ha blivit ännu ett avslag. Att så ej skedde var en händelse, som såg ut som en slump.

Under 1900-talet fortsatte de konservativas vakthållning kring den graderade rösträtten i kommunerna, en hörnsten i deras försvarsmur mot den framträngande demokratin. Reformen år 1909, då den 40-gradiga skalan genomfördes, var ingen kapitulation utan snarare en reträtt till nya positioner, som var lättare att försvara än de gamla och som ändå gav makt nog att även i fortsättningen hålla tillbaka demokratin och bevara privilegierna.

Först år 1918 bröt barriären samman, och den lika rösträtten segrade. Men det krävdes en atmosfär av nöd och upplopp inom landet och revolutioner i omvärlden i första världskrigets spår för att tvinga den igenom. Hotet om

revolution även i Sverige skrämde många av de konservativa, bland dem kung Gustaf V. Sedan han gått över på reformvännernas sida och krävde eftergifter, ebbade motståndet mot demokratin ut. Sverige fick vad andra länder åtnjutit i decennier, allmän och lika rösträtt för män och kvinnor såväl till riksdagen som i kommunerna.

NOTER TILL KAP. 1. INLEDNING

1 Mellquist, E.D. De första folkmötena för en kommunal rösträttsreform i Historiska studier tillägnade Folke Lindberg (1963).
2 Se t.ex. Runestam, S. Förstakammarhögern och rösträttsfrågan 1900–1907 (1966), Andersson, I. Arvid Lindman och hans tid (1956), Kihlberg, L. Karl Staaff. Del 2. (1963), Petersson K. En bondedemokrat. Alfred Petersson i Påboda (1965), Rönblom, H. -K. Frisinnade landsföreningen 1902–1927 (1929), Timelin, E. Ministären Lindman och representationsreformen 1907–1909 (1928), Nyman O. Tvåkammarsystemets omvanling i Samhälle och riksdag, del 3 (1966) och Andrén, G. Tvåkammarsystemets tillkomst och utveckling i Sveriges riksdag, del 9 (1937).
3 T.ex. Heckscher, G. Svensk konservatism före representationsreformen, del 1–2 (1943), Borell, B. De svenska liberalerna och representationsreformen på 1840-talet (1948), Fahlbeck, E. Ståndsriksdagens sista skede i Sveriges riksdag, del 8 (1934), Elvander, N. Harald Hjärne och konservatismen (1961), Tingsten, H. Den svenska socialdemokratins idéutveckling, del 1–2 (1941), Norrlid, I. Kommunen som bolag (Scandia 1970) samt det i noten ovan nämnda arbetet av G. Andrén.
4 Historiska avhandlingar, som behandlar begränsade tidsavsnitt (i kronologisk ordning och med tidsperioderna angivna): Thermaenius, E. Lantmannapartiet (1865–80), Wallin, G. Valrörelser och valresultat (1866–84), Hultqvist, P. Försvar och skatter (1865–73), densamme Försvarsorganisationen, värnplikten och skatterna i svensk riksdagspolitik (1867–78), densamme Riksdagsopinionen mot ämbetsmannaintressena från representationsreformen till 1880-talets början, Neveus, T. Ett betryggande försvar (1880–85), Petré, T. Ministären Themptander (1884–87), Sundberg, P. Ministärerna Bildt och Åkerhielm (1887–91), Hadenius, S. Fosterländsk unionspolitik (1888–99), Carlsson, S. Lantmannapartiet och industrialismen (1890–1902). – Den politiska rösträttsfrågan behandlas av bl.a. Kjellén R. Rösträttsfrågan 1869–1909 (1915) och Vallinder, T. I kamp för demokratin. Rösträttsrörelsen i Sverige 1886–1900 (1962). – De senast utkomna handböckerna är Carlsson-Rosén Svensk historia, för denna period del 2, (1961), samt Den svenska historien, utg. av S. Carlsson och J. Rosén, för denna period del 9 (1968). I dessa handböcker finns också utförliga litteraturförteckningar.
5 Se ovan not 4. – Därtill Thermaenius, E. Riksdagspartierna, Sveriges riksdag, del 2:17, C 1935).
6 Se nedan avsnitt 5.5.8.2., not 86, och 7.14., not 47.
7 Se nedan avsnitt 7.3., 7.4., och 7.8.
8 Thulin, J:son E. Kommunal rösträtt i Sverige (1908), densamme Förhistorien till 1862 års stadsförfattning (1912).
9 Norrlid, a.a., s. 60.

NOTER TILL AVSNITT 2.1. SVENSKA RÖSTRÄTTSREGLER FÖRE 1817

1 Om prästval stadgas i K.M:ts resolution 1731 och förordning 1739. – Sambandet mellan 1800-talets kommunala rösträtt och 1700-talets prästvalslagstiftning har behandlats av A. Thomson, Till frågan om frihetstidens prästvalslagstiftning (1950), och Studier i frihetstidens prästvalslags-

tiftning, (1951). Se även F. Lagerroth, Mantal och fyrk, Statsv. T. 1928, K.H. Johansson, Svensk sockensjälvstyrelse 1686–1862, (1937), T. Höjer, Den graderade röstskalans införande i Stockholm, (1963) och dens. Sockenstämmor och kommunalförvaltning i Stockholm fram till 1864 (1967).

2 Svenska landskapslagar, utgivna och kommenterade av Å. Holmbäck och E. Wessén (1946), serie 5, s. 5, 15, 208 och 227. Församlingens beslutsrätt vid prästtillsättning var ursprungligen oinskränkt. Först efter hand har biskopens inflytande tillkommit. Se härom W. Sjögren De fornsvenska kyrkobalkarna, Tidskrift for Retsvidenskap, 1904, s. 133. Jfr Thomson (1950), s. 323, och S. Nyström i Betänkande med förslag till ändrade bestämmelser angående tillsättning av prästerliga tjänster, SOU 1932:35, s. 85. – I Östgötalagen, från slutet av 1200-talet, stadgas, att biskop valde en av tre, vilka bönderna i socknen uppsatt på förslag. Om bönderna var eniga, uppvägde dock deras vilja biskopens. Detsamma gällde enligt Upplandslagen av år 1296. (Svenska landskapslagar, serie 1, Östergötalagen, s. 8 och 23, Upplandslagen, s. 15 och 36). Jfr Sjögren, a.a., s. 134 f, och Thomson (1951), s. 10.

3 E. Schalling, Den lantkommunala författningsregleringens historia, SOU 1944:37, s. 17 f, Nyström a.a, s. 99, och Thomsom (1951), s. 13 f och 97.

4 Thomson (1951), s. 21, Nyström, a.a.,s s. 99. – Detta gällde de konsistoriella pastoraten, där allmogens inflytande var större än i de regala och patronella.

5 Thomson (1951), s. 131.

6 Thomson (1950), s. 325 f, Nyström, a.a., s. 98. Se även O. Wallquist, Utkast till en handbok öfver ecclesiastiqua befordringsmål, (1811), s. 344 ff.

7 Nyström, a.a., s. 97 f, Thomson (1951), s. 155.

8 Nyström, a.a., s. 97, Thomson (2951), s. 114. – Bondeståndets allmänna besvär, § 43. Thomson (1950), s. 338, 343 ff. Framställningen gällde enbart konsistoriella pastorat.

8 Nyström, a.a., s. 97, Thomson (1951), s. 115. – Bondeståndets allmänna besvär, § 43, Riksdagsacta 1731:13 (Riksarkivet). Sid. 1231 ff.

9 Nyström, a.a., s. 98 ff, Thomson (1951), s. 22, 33.

10 Bondeståndets allmänna besvär, § 43. Thomson (1950), s. 339, 343 ff. Framställningen gällde enbart konsistoriella pastorat.

11 Thomson framlägger i sina båda tidigare åberopade arbeten en annan uppfattning än den ovanstående om uppkomsten av den graderade skalan vid prästval. I anslutning till Lagerroth, a.a., s. 3 f, ser han den som ett uttryck för önskemål och strävanden också *från bönderna*. Båda dessa forskare uppfattar graderingen av rösträtten som en naturlig följd av det allmänt omfattade synsättet att rättigheter och skyldigheter (i detta fall bidrag till kyrka och prästgård) borde motsvara varandra. Dessa skyldigheter vilade främst, framhåller Thomson, på de besuttna, de byggnadsskyldiga jordägarna. "Ur dylika synpunkter var det som så småningom den uppfattningen uppkom, att jordinnehav var ett självklart kvalifikationskrav för rösträtt och att denna borde graderas i förhållande till detta innehav" (Thomson 1950, s. 346, och dens. 1951, s. 154 ff). Jfr följande not!

12 Se not 11 ovan om Thomsons uppfattning härvidlag, som är den motsatta. Något belägg för den ger han dock inte annat än att han uppger, att tanken "låg i luften". Häremot kan anföras, vad han själv meddelar, nämligen att frågan om rösträtt vid prästval vid ungefär samma tid och vid tre olika tillfällen var föremål för behandling, nämligen vid riksdagen 1726–1727 då ett riksdagsutskott (den s.k. besvärsdeputationen) med representanter för alla stånd tog ställning till ordningen vid prästval (Thomson, 1951, s. 132), vidare 1731 års kyrkoordningsförslag (Thomson, 1950, s. 330) samt slutligen 1730 års interimsreglemente om prästval i Stockholm (Thomson 1950, s. 333). Om tanken på gradering, som Thomson hävdar, sedan länge växt fram och just vid 1731 års riksdag vore mogen att tränga in i lagstiftningen, borde den ju ha kommit till uttryck också vid dessa tre andra tillfällen. Så är dock inte fallet. Den motivering för

gradering, som Thomson anför, nämligen den besuttna allmogens skyldigheter gentemot kyrka och prästgård, förelåg sedan århundraden utan att någon annan rösträtt än den lika omtalas förrän 1731. När den graderade rösträtten nämns i besvärsskrivelsen, är det i form av en fråga, som inte besvaras. Thomsons tes, att rösträttsgraderingen framförs av bönderna i deras besvärsskrivelse till 1731 års riksdag som ett uttryck för en länge hyst och allmänt omfattad åsikt om det berättigade i och för sig av en dylik ojämlikhet, kan alltså svårligen upprätthållas. Det förefaller rimligare att som här ovan skett se bondeståndets skrivning om gradering "efter gården" i 1731 års besvärsskrivelse som del i en köpslagan, där böndernas intressen stod emot adelns och prästernas och där bönderna hoppades kunna vidga sitt inflytande på prästtillsättningen, även om det måste ske till priset av en gradering av rösträtten.

13 Denna strävan kom till uttryck längre fram i besvärsskrivelsen till 1731 års riksdag.

14 Thomson gör inte denna distinktion mellan avskiljande och gradering. De argument han finner för det förra, "exklusivitet i ståndssamhällets anda", har ju ingen relevans för den senare. Jfr slutet av not 11.

15 Det mesta talar för att bönderna avsåg gradering efter antalet gårdar, ej efter mantal. Från 1720-talet finns dokument, anförda av Thomson, som visar, att i flera fall adelsmän vid prästval röstade för sina utarrenderade frälsegårdar med en röst för varje. Även efter 1731 graderades rösträtten i en del fall på detta sätt (Thomson, 1950, s. 345, 352, dens, 1951, s. 135 f, 150, 155). Denna form av gradering har troligen förekommit i en rad fall utom de belagda. Att däremot gradera rösträtten efter hemmantalet (mantalet) var något nytt, som såvitt bekant saknar belägg i källorna. Thomson (1951, s. 345) ställer sig undrande till varifrån bönderna kan ha fått uppslaget. I sitt första arbete om prästvalslagstiftningen (1950, s. 345) håller han båda möjligheterna öppna. – Att gradera efter antal gårdar gav säkert i de flesta fall mindre spännvidd i röstetal än att gradera efter mantal. Det förra låg alltså i böndernas intresse, det senare i godsägarnas. – Singularformen "gården" användes om hemman, oavsett om det bestod av en eller flera enstaka egendomar. (SAOB, del 10 B, spalt 1542).

16 Thomson (1951), s. 131, 135, 137, 148. Det förekom även att både jordägare och arrendator röstade för samma frälsegård.

17 Thomson (1951) s. 151, framhåller, att bakom dessa krav låg "exklusivitetssynpunkter i ståndssamhällets anda".

18 Första utskottets över allmänna besvären betänkande angående voteringar och prästernas förordnande till lediga konsistoriella pastorater i anledning av 43 § av allmogens allmänna besvär, Utskottshandlingar 1731:13. Thomson, (1951), s. 81, 84, 209.

19 Thomson (1951) s. 84 f, 151 f, 158, 235 ff. – Uppsala domkapitel hade med stöd av två säteriägares i socknen vilja genomdrivit en prästutnämning mot församlingsmajoritetens önskan.

20 Lagerroth, a.a., s. 4, Thomson (1950), s. 350.

21 Thomson (1951), s. 86 f, 90. – Att prästerna här fick som de ville förklaras, menar T., av att betänkandet som helhet har karaktär av kompromiss.

22 Jfr Thomson (1951, s. 158), som menar, att utskottets argumentering visar stark överensstämmelse med inlagor i ett besvärsmål angående en kyrkoherdetillsättning i Söderby-Karlskyrka år 1728–1730.

23 Thomson (1951), s. 89 f. – Tre stånds vota mot ett skulle ha räckt för att genomföra ett normalt riksdagsbeslut, men adelns tidigare rättigheter var en del av dess privilegier, och för att ändra sådana krävdes ståndets eget bifall.

24 Redan i utskottsbetänkandets marginal finns ett tillägg av denna innebörd. (Utskottshandlingar 1731:13, sid. 1231). Thomson (1951, s. 89 f), upplyser, att denna ändring gjordes först sedan stånden tagit ställning.

25 Thomson (1951), s. 159.

26 Dens. (1951), s. 161.

27 Kungl. förordningen av den 5/6 1739, § 8, publ. i Utdrag utur alla ifrån den 7 december 1718 utkomne publique handlingar, placater, förordningar, resolutioner ock publikationer, utgivna av R.G. Modée, del II, s. 1550. – Jfr Höjer (1967), s. 38. – Lagerroth, a.a., s. 5, och Nyström, a.a., s. 103, uppger felaktigt, att 1739 års prästvalsförordning gällde även städerna.

28 Thomson (1950), s. 351.

29 Johansson, a.a., s. 201 ("En mer demokratisk församling än en svensk sockenstämma på 1700-talet och tidigare kan inte gärna tänkas"). Så även Höjer (1967), s. 30. – Om straff för uteblivande, se Johansson, a.a., s. 187.

30 Modée, a.a., del VII, s. 4886 f. – Brevet gällde bl.a. sättet att utkräva bidrag av sockenmedlemmarna för underhåll av kyrka. Majoriteten gavs rätt att genom egna befullmäktigade utkräva bidrag även av dem som motsatt sig beslut. Härom även Johansson, a.a., s. 51 f.

31 Isaksson, O. Bystämma och bystadga. Organisationsformer i övre Norrlands kustbyar (1967), s. 247 f. – Enligt byordning från 1751.

32 Olsson, R. Bondeståndet. Sveriges riksdag, del 1:5, s. 291. – Vid riksdagen 1769–1770 uttalade sig bondeståndet för rösternas beräkning efter hemmanstalet.

33 Lagerroth, Sv uppslagsbok, "majoritet", (1951) bd 19, sp. 59, Wallin, G. Valrörelser och valresultat. Andrakammarvalen i Sverige 1866–1884 (1961), s. 335.

34 Thomson (1951), s. 115.

35 Humble, S. Den svenska kommunallagstiftningens utveckling 1863–1937 (1935), s. 7.

36 Thulin, J:son E. Förhistorien till 1862 års stadsförfattning i Minnesskrift utg. av Svenska stadsförbundets tidskrift (1912), s. 12, uppger att i flera städer valdes stadens äldste med lika rösträtt. – Jfr nedan not 48.

37 Thulin (1912), s. 12, uppger att nästan varje stad hade sin särskilda graderade skala.

38 Brusewitz, A. (utg.) Frihetstidens grundlagar och konstitutionella stadgar (1916), s. 405 f. – Kungl. Maj:ts förklaring 5/6 1739. – Se Carlsson, S. Byråkrati och borgarstånd under frihetstiden (1963), s. 23 och 44. Även Wallin, a.a., s. 7, och Kaijser, F. 1862 års kommunalförordningar i Hundra år under kommunalförfattningarna (1962), s. 37.

39 Av rådman A.J. Raab från Karlskrona. (Carlsson, [1963], s 20f).

40 Wallin, a.a., s. 7, Kaijser a.a., s. 37.

41 Carlsson, (1963), s. 51.

42 Kungl. förordning 12/10 1743 ang. borgmästare-, rådmans- och sekreterareval i städerna. Publ. i Modée, a.a., del III, s. 2103 f. – Se även Carlsson (1963), s. 51 ff., Herlitz, N. Svensk stadsförvaltning på 1830-talet (1924), s. 332.

43 Schalling, a.a., s. 18.

44 Herlitz, a.a., s. 378.

45 Herlitz, a.a., s. 364 f.

46 Herlitz, a.a., s. 365 ff.

47 Normalt blott en gång per år.

48 Belägg för att lika rösträtt förekom på allmän rådstuga finns bl.a. för Örebro och Halmstad enligt uppgift i petitioner från medborgare i dessa städer till Kungl. Maj:t (Kungl. Civildepartementets handlingar 14/12 1866), vidare i Örnsköldsvik enligt Wichman, H. Örnsköldsviks historia 1842–1942 (1943), s. 150. I många städer tycks både lika rösträtt och graderad skala ha använts. Så i Borås enligt Hagård, B. Borås borgerskaps äldste 1800–1864 (1958), s. 19 och 102, där stadens äldste valdes med lika rösträtt och riksdagsman enligt en elvagradig skala, båda röstsätten likaså i Sundsvall enligt Ahnlund, N. Sundsvalls historia, del 3 (1921), s. 112. – Ett generellt påstående gör Thulin, J:son E. i Våra kommunalförfattningar enligt motiverna och i verkligheten (1907), s. 5, nämligen att stadens äldste i svenska städer utsågs av det priviligierade borgerskapet genom lika rösträtt medan riksdagsmän och magistrat valdes genom röstning efter

en ganska lågt graderad skala. – I stadshistoriker om Strängnäs, Skara och Hudiksvall däremot uppges endast röstning efter förmögenhet och inkomst (Lindberg, F. Tusen år i Strängnäs. Strängnäs historia, (1959), s. 15; Dahlgren, S. Skara 1863–1913 (1913), s. 12 ff, och Brun, S. Hudiksvalls historia, del 2, (1944), s. 24 f.) – I Nyköping graderades rösterna efter taxeringarna vid val av riksdagsman och magistrat sedan frihetstiden, medan däremot drätselkammaren valdes med röstning per capita (Petersson, A.-M. Nyköping under frihetstiden, 1972, s. 29, och Westerlund, U. Borgarsamhällets upplösning och självstyrelsens utveckling i Nyköping 1810–1880, 1973, s. 57 och 159). – Andrén, G. Tvåkammarsystemets tillkomst och utveckling, Sveriges riksdag, del 2:9 (1937) s. 21, har uppgiften att ett tiotal städer bland dem Örebro och Halmstad år 1858–1859 hos Kungl. Maj:t anhöll att få införa lika rösträtt vid val av riksdagsman, vilket emellertid avslogs av regeringen (De Geer). – Vad i denna not anförts ger belägg för att röstsättet varierade i svenska städer. Någon fullständig bild av praxis kan här inte ges.

49 Höjer (1967), s. 32, Herlitz, a.a., s. 370 ff.

50 Herlitz, a.a., s. 359. Sörndal, O. 1817 års förordning angående sockenstämmor och kyrkoråd, Statsv. T. 1941, s. 15 f.

51 Herlitz, a.a., s. 360.

52 Kungl. förordn. 5/6 1739, § 8. (Modée, utg. Utdrag utur . . ., del II, s. 1552). – Se även Höjer (1967), s. 38.

53 Sörndal, a.a., s. 6.

54 Herlitz, a.a., s. 364.

55 Höjer [1967], s. 34 f.

56 Höjer (1967), s. 38. Thomson (1950), s. 333.

57 Höjer (1967), s. 186 ff.

58 R.St. prot. 1817–1818. Motion i bondeståndet av P. Pehrsson från Kalmar län. Bd I: 506 ff.

59 Bih. VII, s. 65. Se även Lagerroth, a.a., s. 7.

NOTER TILL AVSNITT 2.2 UTLÄNDSKA PARALLELLER

1 Om planens ursprung: Ritter, G. Der Freiherr vom Stein und die pol. Reformprogramme des ancien Régime in Frankreich, Hist. Zeit. 1928, s. 466, och Schwab, D. Die Selbstverwaltungsidée des Freiherrn vom Stein und ihre geistigen Grundlagen, (1971), s. 85– Jfr däremot Oncken, W. Das Zeitalter Friedrichs des Grossen, II, (1881). s. 616, och Löwegren, G. Turgot (1950), som båda talar om förslaget som Turgots eget. Om planen se även Weulersse, G. La Physiocratie sous les ministères de Turgot et de Necker (1950), s. 118 ff, och Kläy, H. Zensuswahlrecht und Gleichheitsprinzip (1956), s. 53. – Planen publicerad i Oeuvres de Turgot, ed. E. Daire (1884), II, s. 510 ff. – Första gången offentliggjordes den som flygblad, år 1788, någon tid efter Turgots avgång. – För planen redogör även Höjer (1963), s. 112.

2 Weulersse, a.a., s. 100, Erlander, T. art. Mirabeau, Svensk uppslagsbok (1951). Se även Löwegren, a.a., s. 115. – Om fysiokratismens idéer se t.ex. Ritter, a.a., s. 469, och Weulersse, a.a., s. 77 och 83 f.

3 Ritter, a.a., s. 469 f, och Schwab, a.a., s. 78. – Den förre anser, att syftet med planen blott var att uppnå större effektivitet i förvaltningen genom decentralisering. Den senare menar däremot, att avsikten var nationalpedagogisk i Rousseaus anda, att uppfostra till patriotism genom självförvaltning. – Det ena syftet synes dock inte behöva utesluta det andra.

4 Brill, H.L. Studien zur Entstehung und Entwicklung der deutschen Selbstverwaltung (1928), s. 36 f., Oncken, a.a., s. 618 ff, Löwegren, a.a., s. 115.

5 Oncken, a.a., s. 618. – Kungens anmärkningar, gjorda i marginalen till förslaget, återfanns 1792 vid stormningen av Tuilerierna. Brill, a.a., s. 37.

6 I ett förslag om lokalförvaltning år 1779 framlagt av Letrones reserveras rösträtten för de största jordägarna. (Ritter, a.a., s. 492).

7 Godechot, J. Les institutions de la France sous la Révolution et l'empire (1968), s. 22 och Kläy, a.a., s. 53 ff.

8 Ritter, a.a., s. 493 f, framhäller att den stora litteraturen och den livliga debatten om lokalförvaltning från 1760-talet i Frankrike uppmärksammades i Tyskland och Italien. Helt säkert nådde intryck härav även vårt land. Den begynnande upplösningen av feodalsamhället var ju gemensam och fysiokratismens idéer hade också här många anhängare. Betr. Frankrike, se Brill, a.a., s. 36 f.

9 Det danska kommunalväsendet reoganiserades efter enväldet först vid mitten av 1800-talet. Se Bergsgård, A. Formannskapslovene. Opphav og udvikling (1937) och Oxholm, W. Landkommunernas styrelse (1935). Se nedan avsn. 2.2.8.

10 R.R. Palmer, The Age of Democratic revolution, 1959, s. 501, Georges Lefebvre, La Révolution francaise, 1957, s. 162 ff, Kläy, a.a., s. 85.

11 Kläy, a.a., s. 112, ff.

12 Samma källa som i notan ovan.

13 Kläy, a.a., s. 103 ff, E.R. Huber, Deutsche Verfassungsgeschichte seit 1789, 1957, band 1, s. 174.

14 För rösträtten i Frankrike efter 1792 har använts Heinz Boberach, Wahlrechtsfragen im Vormärz, 1959, särskilt s. 9, 24, 45 ff, 56 och 64 samt Adolf Tecklenburg, Die Entwicklung des Wahlrechts in Frankreich seit 1789, 1911, s. 119.

15 Boberach, a.a., s. 16 f.

16 G. Schilfert, Sieg und Niederlage des demokratischen Wahlrechts in der deutschen Revolution 1848–49, 1952, s. 20 f.

17 R.R. Palmer, A History of the modern world, 1951, s. 487, Heffter, a.a., s. 140.

18 Swensson, (1939), s. 190 f, 199. Sthlms stadsf.:s BU:s utl. 1868:72, bih. 2.

19 Freiherr vom Stein, Briefwechsel, Denkschriften und Aufzeichnungen, utg. E. Botzenhart, bd 2, u.å., s. 218 ff.

20 Bakgrunden till reformverket var den nationella katastrofen 1806–1807. Härom se bl.a. Schwab, a.a., s. 84 ff.

21 Gränsen (vid val till stadsfullmäktige) var i större städer 200 Taler, i mindre 150 Taler. Huber, E.R. Deutsche Verfassungsgeschichte seit 1789, bd 1 (1957), s. 175, bedömer gränsen som låg.– Jfr även Boberach, H. Wahlrechtsfragen im Vormärz (1959), s. 16, Heffter, H. Die deutsche Selbstverwaltung (1950), s. 94 ff och Brill, a.a., s. 49.

22 För rösträttsbestämmelser i övriga Tyskland hänvisas till Huber, a.a., s. 176, Heffter, a.a., s. 125 ff, 183 ff samt Schmidt G. Die Staatsreform in Sachsen (1956), s. 145 f.

23 Heffter, a.a., s. 98, 129 ff.' och Fuchs, K. Germanische und Englische Selbstverwaltung, u.å., s. 28.

24 Heffter menar att uppslaget kommit från Bajern. Boberach hänvisar till valsättet i den reformerta kyrkan i Tyskland. Steinbach-Becker Geshichtliche Grundlagen der kommunalen Selbstverwaltung in Deutschland (1932), s. 112 ff, anför franska förebilder.

25 Heffter, a.a., s. 212 ff, 314 ff.

26 Boberach, a.a., s. 58, 78. – Till dem som förkastade den lika rösträtten hörde Karl Marx. I en tidningsartikel 1842 skrev han, att rösträtten måste spegla statens faktiska konstruktion och de föreliggande skillnaderna mellan människorna.

27 Boberach a.a., s. 12, 24, 35.
28 Möser (1720–94) utövade ett mycket stort inflytande på E.G. Geijer. (Sv. uppslagsbok, art Möser). Att fysiokratismen haft inflytande på svensk kommunallagstiftning vid början av 1800-talet anser även Swensson (1939, s. 39) och Kaijser (1962, s. 23).
29 Smellie, K.B. A History of Local Government (1946), s. 8, Woodward, L. The Age of Reform 1815–1870 (Oxford History of England, 1962), s. 456 f, Keith-Lucas, The English Local Government Franchise (1952), flerstädes, samt Heffter, a.a., s. 31 f.
30 Bestämmelserna var oklara och praxis växlade, ty församlingarna kunde själva bestämma vilka som skulle få deltaga. (Webb, Sidney & Beatrice, English Local Selfgovernment from the Revolution to the Municipal Act, 1, The Parish and the County, book 1, (1906), s. 105 f.) Besluten band alla församlingsmedlemmar, vare sig de samtyckte eller ej och vare sig de var närvarande eller ej (desamma, s. 39).
31 Smellie, a.a., s. 12 f, Woodward, a.a., s. 458 f.
32 Det förekom val på ett fåtal platser, men i båda fallen hämtades rådet ur de burskapsägande borgarnas krets (Smellie, a.a., s. 20, Woddward, a.a., s. 459, Laski-Jennings-Robson A Century of Municipal Progress, 1936, s. 55 f).
33 Smellie, a.a., s. 15 f, Woddward, a.a., s. 458, Keith-Lucas, s. 219 ff.
34 Webb, a.a., s. 155.
35 Indelning i olika klasser efter förmögenhet.
36 Webb, a.a., s. 153. Om hur oroliga sammanträdena kunde vara i "open vestries", se desamma, s. 91 ff.
37 Webb, a.a., s. 155, Keith-Lucas, a.a., s. 222, s 7 f, Laski m.fl., a.a., s. 333, Heffter, a.a., s. 151. Fattigvårdsdistrikten uppstod genom att flera församlingar sammanslogs.
38 Den stadgade om allmänna val av fullmäktige för städernas styrelse. Efter parlamentsreformen restes krav på förändring av rösträtten också i städerna. Jeremy Benthams och John Stuart Mills inflytande liksom intryck genom skildringar av Alexis de Tocqueville om kommunalfriheten i USA torde ha påverkat tillkomsten av 1835 års lag. (Woodward, a.a., s. 456, Crook, D.P. American Democracy in English Politics (1965).
39 Keith-Lucas, a.a., s. 223, Heffter, a.a., s. 154, Webb, a.a., s. 155.
40 Vårt folks historie, del VI, 1964, s. 288 f, Thordén, K.M., Försök till framställning av de norska städernas författning, 1869, passim, Keilhau, W., Det norske folks liv og historie gjennem tiderne, s. 415 ff.
41 Bergsgård, A., Formannskapslovene. Opphav og udvikling, 1937, s. 189 ff, Swensson (1939), s. 190 f, 197 f, Oxholm, W., Landkommunernas styrelse, 1935, s. 1 ff.
42 För de danska förhållandena även Engelstoft & Wendt, Haandbog i Danmarks Politiske historie, 1949, s. 96, Thulin, (1907), s. 47 f.
43 Engelstoft-Wendt, a.a., s. 149.
44 Hjelholt, H., Under Junigrundloven 1849–1866. Den Danske rigsdag, del 1, s. 295 f, Engelstoft-Wendt, a.a. s. 217.
45 La Cour, L.F., Sogneraad og amtsraad, 1944, II, s. 579.
46 Riksdagsanföranden 1868 av Bergström, Rydin, Wallenberg. Odaterat manuskript av Louis de Geer. (Se nedan avsnitt 4.3.).
47 K.V. Kaukavalta, Historik över landskommunernas i Finland kommunala självstyre, 1940, s. 5 ff. L. Ehrnroth, Stadskommunerna i Finland och deras självstyrelse, 1927, s. 9 ff.
48 R. St. prot. 1856–58, bihang VIII, ABEU:s utl.nr 127. Jfr Swensson, (1939) s, 213.
49 R. St. prot. 1856–58, bihang XIX, band 2, nr 211, s. 219.
50 Heffter, a.a., s. 144, Thulin (1907), s. 28 ff. Den höga belgiska census anfördes av Rydin år 1868. Rds prot. 1868 FK III:64 f.
51 Heffter, a.a., s. 320 f, Thulin (1907), s. 23 ff. Thulin menar, att den nederländska självstyrelsen

tjänat som förebild för den svenska, men att avbilden gjordes dåligt.

52 Guggenbühl, G., Geschichte der schweizerischen Eidsgenossenschaft, II, 1948, passim, Gitermann, V., Geschichte der Schweiz, 1941, s. 508, A. Åberg, Schweiz, 1958, 150 ff, Heffter, a.a., s. 52 f.

53 Kläy, a.a., s. 25.

54 E. Körntgen, Die gemeindliche Selbstverwaltung in den Vereinigten Staaten von Amerika, 1962, s. 7; Anwar Syed, The Political Theory of American local government, s. 22 ff. Syed redogör för Rhode Island, New Hampshire och Massachusetts i detta sammanhang.

55 T. besökte Amerika 1831. Boken kom ut 1835–40, i svensk översättning 1839–46. – Om T., se T. Brunius, Alexis de Tocqueville, 1960.

56 Tocqueville, Om folkväldet i Amerika, I, 1839, s. 102 ff.

57 Tocqueville, a.a., del I, s. 117–119.

58 David Paul Crook, American Democracy in English Politics 1815–1850, 1965, s. 166; Brunius, a.a., s. 11; E.G. Geijer i Litteraturbladet 1839, cit. i den svenska uppl.: "En av de bästa böcker jag läst och någon kan läsa."

59 För redogörelsen om amerikanskt kommunalväsen har följande böcker använts: Griffith, E.S. History of American City Government, The Colonial Period, 1938, s. 189, Bryce, J., The American Commonwealth, I, 1889, s. 589 ff, Mac Corcle, S.A., American Municipal Government and Administration, 1953, s. 24 ff, Bragdon & Mc Cutcher, History of a Free People, 1956, s. 137, Anderson, W. American City Government, 1924, s. 297. Wright, B.F. Gränsen och den amerikanska demokratin (i Amerika, Problem i modern historia, utg. av G. Rystad, 1969)

60 C. Williamson, American Suffrage. From property to democracy, 1760–1860, 1960, s. 123 f, 220 f.

61 The Beards New Basic History of the United States, 1960, s. 207. Se även Wright, a.a., s. 155 f.

62 Williamson, a.a., s. 135.

63 Mac Corcle, a.a., s. 30, Williamson, a.a., s. 208 f, 280. Faulkner, H.V., American Political and Social History, s. 340 f.

64 Dessa förhållanden framhålls av Louis de Geer, när han söker försvara den svenska utformningen av den kommunala rösträtten. Se avsnitt 4.3.

NOTER TILL AVSNITT 2.3 SVENSKA KOMMUNALA RÖSTRÄTTSREGLER 1817–1862

1 Se Sörndal, a.a., s. 5, 45, Swensson, 1939, s. 5, och Johansson, K.J., a.a., s. 54. Sockensjälvstyrelsen inrymdes fr.o.m. nu i Kungl. Maj:ts ekonomiska lagstiftning. Tidigare hade den reglerats genom prästeståndets privilegier.

2 Swensson, (1939), s. 8. Se även Kaijser, (1962), s. 31.

3 Sörndal, a.a., s. 17.

4 Kungl. förordn. 26/2 1817, § 7. – Sörndal, a.a., s. 11.

5 Sörndal, a.a., s. 10 f, Johansson, a.a., s. 191 ff.

6 Kungl. förordn. 26/2 1817, § 4, Sörndal, a.a., s. 11. Wallquist, a.a., s. 355.

7 Sörndal, a.a., s. 12.

8 Se nedan avsnitt 5.5.7., not 81, och 6.1.3., not 213.

9 Kungl. förordn. 26/2 1817, § 1.

10 Sörndal, a.a., s. 6, 16, Kaijser, a.a., s. 33.

11 Se ovan not 8!
12 Sörndal, a.a., s. 17 f, och Thulin, J:son E. Kommunal rösträtt i Sverige (1908), s. 23.
13 Wallquist, a.a., s. 357, uppger att för bolagsegendom röstade vid prästval en medlem av bolagsstyrelsen. Han stöder sig bl.a. på ett utslag av Västerås konsistorium år 1787. Oklart är dock dels hur denna praxis tillämpades i andra stift, dels i vilken mån bolagsröstning förekom i andra ärenden på sockenstämma. – Thulin (1908). s. 23, hävdar, att bolag saknade rösträtt på sockenstämma före 1862. Swensson (1939), s. 179, ansluter sig till Thulin. – Se f.ö. nedan avsnitt 2.4.4. Bolags rösträtt, och särskilt not 35.
14 Kungl. kung. 24/3 1824. – Johansson, a.a., s. 58, Swensson (1939) s. 38 f.
15 R. St. prot. 1823, Bih. X, bd 2, avd. 2, s. 86 ff.
16 Swensson, (1939), s. 39.
17 Swensson, (1939), s. 44 f.
18 Herlitz, a.a., s. 252 f.
19 Swensson, (1939), s. 48 ff.
20 R. St. prot. 1834–1835, Pr 1:323 ff. – Jfr Lagerroth, a.a., s. 8, Swensson, (1939), s. 65 ff.
21 Alternativt föreslogs samma skala som i Stockholm enligt 1765 års prästvalsförordning: 1 röst per 4 rdr silver. Jfr Höjer (1967), s. 38 f.
22 Kungl. förordn. 18/9 1765, § 1 (publ. i Modée, a.a., del VIII, s. 68).
23 Se Höjer, 1963, s. 112.
24 R. St. prot. 1834–1835, ABEU VII, B. nr 40, R.o.A. 19:47, Pr 15:267, Bg 8:248, Bd 9:405, Jfr Lagerroth, a.a., s. 9.
25 Underdånigt betänkande med därtill hörande handlingar angående fattigvården i riket utom Stockholms stad jemte därmed i sammanhang egande ämnen (1839). Även Swensson, (1939), s. 77 ff, Lagerroth, a.a., s. 9 f.
26 Kaijser, a.a., s. 38.
27 Bet., s. 78.
28 Bet. s. 27 ff. – Ingen motivering lämnas för den föreslagna graderingen.
29 Bet. s. 99. Prosten Anjou reserverade sig mot bl.a. att "en obesutten, snart sagt lös folkhop", som blott behövde erlägga 2 rdr i bevillning skulle få rösträtt. Endast fastighetsägare var självständiga nog, hävdade han.
30 Lageroth, a.a., s. 10.
31 Förslag till förordning om sockenstämmor och kyrkoråd (1839). – Swensson, (1939), s. 89 f.
32 Swensson, (1939), s. 82 f.
33 Swensson, G. Den sociala bakgrunden till 1800-talets kommunalreformer Statsv. T. 1942, s. 353.
34 Swensson (1942), s. 334, 340 f, 351.
35 R.St. prot. 1840–1841, prop. nr 9.
36 Frågan behandlades av ett sammansatt utskott av LU plus ABEU. Bih. VII, avd. 2, bet. nr 4. – I betänkandet, s. 3 ff, kritiseras Kungl. Maj:ts förfaringssätt att som svar på riksdagens skrivelser översända två utredningar, som huvudsakligen behandlade andra frågor än sockensjälvstyrelsen. Vid remissen ifrågasattes, om man alls kunde tala om en proposition. Se Swensson (1939), s. 111.
37 Swensson (1939), s. 121.
38 Bet. nr 4, s. 12.
39 Detsamma, s. 17 f.
40 Bevillning för jordbruksfastighet utgick med 2 promille av taxeringsvärdet enligt gällande bevillningsförordning (SFS 41/1835, § 21).
41 Prot. LU o. ABEU, 19/6 och 26/6 1840.
42 C. spelade en avgörande roll vid statskuppen 1809 och var därefter den främste försvararen av

1809 års statsskick. Vid riksdagen 1840–1841 var han ordförande i riksrätten. Se SBL, del VIII (1929). s. 163, (A. Thomson).

43 "Krögare, trädgårdsmästare, ladugårdsarrendatorer, advokater, handsågare, stampare, sockenbyggmästare." Bet. nr. 4, s. 29 f. Se även Swensson (1939), s. 123.

44 Innebörden av uttrycket är "i samma proportion", dvs som för uttaxering.

45 Se härom utförligt Holmberg, N. Medelklassen och proletariatet. Studier rörande 1840–1841 års riksdag och dess förutsättningar i svenskt samhällsliv (1934), flerstädes.

46 R.o.A. 12:453, 29/8; Pr 7:267, 26/8; Bg 4:499, 26/8; Bd 7:369, 26/8, votering, 59–28.

47 R.o.A. 12:403. Jfr ovan not 17 i detta kap. och texten i anslutning.

48 För risken att "en despotisk majoritet" inträngde på minoritetens rätt varnade även Georg von Rosen, landshövding i Kristianstads län.

49 T. Morén, kyrkoherde i Karlskoga, Pr 4:266. Liknande synpunkter framfördes i samma debatt av kyrkoherdarna K.E. Hallström och J.A. Säve samt professor J.H. Thomander från Lund.

50 Av kyrkoherde K.F. Björkman och kyrkoherde A.N. Åstrand, den senare medlem i Fattigvårdskommittén. – Samma förslag framlades tre dagar senare i adelsståndet av von Rosen.

51 G.J. af Dahlström, R.o.A. 12:442, och J.W. Sprengtporten, 12:453.

52 R.o.A. 12:443.

53 Pr 7:266. – Hans skaldebroder J.O. Wallin däremot försvarade förmögenhetens rätt att bestämma.

54 R.St. prot 1840–1841, LU och ABEU, bih. VII, bet. nr 29, s. 22.

55 Bg 7:75 ff, 5/4, Bd 11:92, 6/3, R.o.A. 21:202, ff, 8/3, Pr 13:431, 8/3.

56 Bet. nr 163, 21/6 1841, s. 7 f. – De två lägre ståndens vidhöll sitt stöd åt utskottsförslaget att alla som betalade allmänna bidrag skulle få rösta och att rösterna skulle räknas efter deltagande i dessa bidrag.

57 Pr 13:425, 8/3 1841. Hallström.

58 Pr 13:412. Hedrén, biskop i Linköping och vice talman.

59 Pr 13:412. Elvander, a.a., s. 30, framhåller att under detta skede den starkaste konservatismen uttrycktes från kyrkligt håll.

60 R.o.A. 21:188, 6/3 1841. General J.P. Lefrén.

61 Se Johansson, a.a., s. 83, Swensson (1939), s. 20 f, 57, 61, 215, och Kaijser, a.a., s. 38. Jfr även om liknande idéer i Preussen vid början av seklet, avsnitt 2.2.3.

62 För inkomst av jord röstades däremot även om denna gräns ej uppnåddes. SFS 27/1843, § 5, mom. 1.

63 Detta framgår av följande beräkningar. Bevillning för jordbruksfastighet var enligt gällande bevillningsförordning 2 rdr per 1000 i taxeringsvärde. (SFS 41/1835, § 21). Taxeringsvärdet i genomsnitt per mantal uppskattades olika. Lagerroth, a.a., s. 14, uppger, att i en utredning år 1867 om den mantalssatta jordens taxeringsvärde fanns för ett helt mantal "snart sagt alla siffror mellan 1600 och 192000". – Från slutet av 1850-talet föreligger två uppgifter om genomsnittsvärde per mantal. De framlades vid riksdagen 1859–1860 och mötte inga gensagor. De bör alltså kunna användas vid beräkning av sambandet mellan bevillning och taxeringsvärde. Vid prästeståndets debatt angavs ifrågavarande värde till 6000 á 7000 (R.St. prot. 1859–1860 Pr VIII:303, jfr Lagerroth, a.a., s. 18 f), i ett betänkande av ABEU vid samma riksdag till 8000 rdr (bet. nr 161, s. 3 f). För den tid det här gäller, bör värdena ha varit ungefär desamma.

a) Om det genomsnittliga taxeringsvärdet per mantal antages vara 6000 rdr skulle riksdagsbeslutet 1841 medföra följande relationer.

Bevillning för annat än jord (rdr)	Motsvarade i röstetal en jordbruks-fastighet på	En så stor gård hade ett taxerings-värde på (rdr)	Bevillnings-belopp för en gård av sådan storlek
$2\frac{1}{2}$	$\frac{1}{16}$ mantal	375	36 skill.
5	$\frac{1}{8}$ ”	750	$1\frac{1}{2}$ rdr
10	$\frac{1}{4}$ ”	1 500	3 ”
20	$\frac{1}{2}$ ”	3 000	6 ”
40	1 ”	6 000	12 ”
200	5 ”	30 000	60 ”
400	10 ”	60 000	120 ”

För att få samma rösträtt som jordägare och arrendatorer måste alltså andra inkomsttagare betala 3.3 ggr mer i bevillning.

b) Om man antager, att genomsnittsvärdet är 8000 rdr, erhålles följande:

Bevillning för annat än jord (rdr)	Motsvarade i röstetal en jordbruks-fastighet på	En så stor gård hade ett taxe-ringsvärde på (rdr)	Bevillnings-belopp för en gård av sådan storlek (rdr)
$2\frac{1}{2}$	$\frac{1}{16}$	500	1
5	$\frac{1}{8}$	1 000	2
10	$\frac{1}{4}$	2 000	4
20	$\frac{1}{2}$	4 000	8
40	1	8 000	16
200	5	40 000	80
400	10	80 000	160

Här är förhållandet 1 till 2.5.

c) Om man antager, att genomsnittsvärdet i början av 1840-talet var blott 4000 rdr per mantal, blir förhållandet 1 till 5, dvs annan inkomsttagare måste betala 5 ggr mer i bevillning än jordägare och arrendatorer för att få samma rösträtt som de.

Vid dessa beräkningar bör man emellertid hålla i minnet, att jorden i allmänhet belastades med många andra bördor. Se Lageroth, a.a., s. 12 ff.

64 R.St. prot. 1840–1841, skrivelse till Kungl. Maj:t nr 400, X: s. 972.

65 Lagerroth, a.a., s. 12 f.

66 SFS 27/1843, 29/8, § 5.

67 SFS 10/1847, 16/3, – Om dess tillkomst se Höjer, 1967, s. 200 ff. – Även Swensson, (1939), s. 188.

68 SFS 10/1847, § 5, mom. 5. – Till frågan om bolagsröstningen i landet i övrigt före år 1862, se ovan not 13 samt nedan avsnitt 2.4.4. not 35.

69 Swensson, (1939), s. 188.

70 Kungl. kung. 22/4 1853 (SFS nr 17) fastställde, att vid omröstning efter hemmantal skulle räknas efter förmedlat hemman. – Kungl. kung. 24/11 1857 (SFS nr 61) fastställde nya relationstal mellan mantal och bevillning. – Jfr Lagerroth, a.a., s. 15.

71 För fastighet i stad taxerad till 4000 rdr skulle efter 1857 röstas som för 8 rdr bevillning efter

andra artikeln mot tidigare 10 rdr. För taxeringsvärde av 2000 rdr röstades som för bevillning av 4 rdr osv.

72 Den nya bevillningsförordningen kom år 1855 (SFS nr 6).

73 R.St. prot. 1856–1858, ABEU, bih. VIII, bet. nr 127, s. 42.

74 SFS 27/1843, § 5, mom. 5.

75 Denna förändring kallas "fullständigt revolutionerande" av Swensson (1939), s. 179.

76 Bet. nr 127, s. 43, 52.

77 R.St. prot. 1856–1858. R.o.A. 11:79, Pr 8:464, Bg 1:134, Bd 9:44.

NOTER TILL AVSNITT 2.4. TILLKOMSTEN AV 1862 ÅRS KOMMUNALA RÖSTRÄTTSREGLER

1 R.St. prot. 1859–1860, bih. I, avd. 1. – von Troil, S. Minnen (1884), s. 153 ff., Swensson (1939), s. 217, Kaijser, a.a., s. 49.

2 Biografi över Nordström av W.E. Svedelius i Lefvnadsteckningar öfver Kongl. Svenska Vetenskapsakademiens efter år 1854 aflidna ledamöter, bd 2 (1878–1885). N. hade tidigare i tolv år varit professor i stats- och folkrätt i Helsingfors.

3 SBL, del 13, (1950), s. 175 f. – E. var ingift i den rika bruksägarsläkten Sederholm med bl.a. Näfveqvarns bruk. År 1871 hade Sederholms arvingar 4718 av de 8949 fyrkarna i Tunabergs socken. (Bidrag till S.O.S. Den kommunala rösträtten år 1871, 1874, samt Tidskrift för Sveriges landsting, 1870, sL III).

4 Om det jämtländska landstinget, se Jämtlands och Härjedalens historia, del 4, s. 410 ff (R. Swedlund).

5 Stolpe som motionär 1856–1858 (R.St. prot. Bil. s. 325 f), de övriga i yttranden under riksdagsdebatter, Gumaelius redan 1840–1841 (Pr 13:401 f), von Troil och Larsson 1856–1858 (R.o.A. I:384 ff resp. Bd IX:48 f). I fråga om rösträtten på sockenstämma varnade dock Gumaelius redan vid riksdagen 1840–41 för att ge de fattiga samhällsklasserna alltför stort inflytande (Pr 13:418). Jämför hans hållning gentemot senare reformförslag, avsnitt 3.3.4.3., not 62.

6 Kaijser, a.a., s. 50. Bromée, B. i Sv. män och kv. (om Nordström), Carlsson, (1949) s. 313 (om Stolpe).

7 Jfr Ekman, S. Slutstriden om representationsreformen (1966), s. 29. – De Geer utnämndes 7/4, kommittén tillsattes 19/6 1858. – De Geers auktoritet i regeringen var dock ännu rätt svag (Kihlberg, L. Den svenska ministären under ståndsriksdag och tvåkammarsystem (1922), s. 60 ff).

8 von Troil i debatt i AK år 1868 (I:37) och i sina memoarer (von Troil, a.a., s. 153 ff). I ett brev till Gumaelius den 26/3 1859 (Gumaelius' samling, Örebro museums arkiv) uttrycker han lättnad över att sekreteraren ej som han befarat försvunnit med ledamöternas anteckningar.

9 Se ovan, not 8. Mot v Troils yttrande i andrakammardebatten 1868 protesterade emellertid livligt Gumaelius och Larsson. Alla hade lämnat sina bidrag, menade de, och ingen borde mer än andra framstå som ansvarig (AK I:155 f). – Jfr Kaijser, a.a., s. 50.

10 Bet. s. 123, 237.

11 Betänkandet avgavs 31/10 1859. – Det behandlas i sin helhet av Swensson (1939), kap. VIII.

12 SFS 6/1855, art. II, § 19.

13 Jfr not 63, avsnitt 2.3.8.

14 Kommunalkommittén använde termen "skatteören", men Kungl. Maj:t ersatte den med

"fyrkar". Fyrk hade tidigare använts som räkneenhet vid städernas beskattning (Herlitz, a.a., s. 270, Lagerroth, a.a., s. 12). – Med mantal avses här förmedlade mantal (Bet. § 60).

15 Bet., s. XXVI, och i förslaget till lagtext, § 58. – Lagerroth, a.a., s. 18, hävdar, att gränsen flyttades bara ett litet fjät nedåt, vilket han förklarar med att den tidigare minimigränsen, 2 rdr, jämställdes med 1/16 mantal, medan den nya, 5 fyrkar, gav samma röstetal som 1/20 mantal. Han har alltså förväxlat censussättning med röstvärdering. – Swensson (1939), s. 294, godtar Lagerroths framställning.

16 Bet. s. XIV.

17 R.St. prot. 1859–1860, bih. VIII, bet. nr 161, s. 13 f.

18 Bih. X, avd. 1, nr 186, s. 12. – SFS 13/1862, § 9.

19 Kommittébet. s. XV, ABEU:s bet. s. 14, Rdns skrivelse bih. X, nr 186, s. 13, SFS 13/1862, § 8. Motsvarande bestämmelse fanns i t.ex. Belgien och England, (Swensson, 1939, s. 224 f).

20 Kommittébetänkandet, s. 130. ABEU:s bet. s. 14, Rdns skr. s. 12 f. SFS 13/1862, § 8. – Utskyldsstreck fanns sedan länge vid riksdagsmannaval till borgarståndet. (Kjellén, R. Rösträttsfrågan 1869–1909, 1915, s. 9.)

21 Kommittébet., s. XVI samt i förslaget till lagtext (§ 11): "Änka, frånskild hustru eller ogift kvinna, som myndig är, äge i kommunalstämma rösträtt utöva". – ABEU:s bet. s. 16, samma lydelse, så även Rdns skr., s. 13.

22 SFS 13/1862, § 8.

23 SFS 27/1843, § 5, mom. 4.

24 Kommunalkommitténs bet. § 58.

25 ABEU:s bet. s. 20 f.

26 Rdns skr., s. 18. – SFS 13/1862, § 57.

27 Se ovan avsnitt 2.3.8.7.

28 Kommunalkommitténs bet. s. XV f. – ABEU:s bet. s. 15. Rdns skr. s. 13. SFS 13/1862, § 10.

29 ABEU:s bet. s. 15.

30 Se nedan avsnitt 2.4.6. om städernas rösträtt. – Under utskottsbehandlingen hade först föreslagits ett relativt maximum av 1/10. (ABEU:s prot. 1859–1860, 3/8 1860, § 4).

31 SFS 13/1862, § 12.

32 Kommunalkommitténs bet. s. XXVI f och § 9 och 61. ABEU:s bet. s. 14, Rdns skr. s. 12 f, SFS 13/1862, § 11. Jfr tidigare bestämmelse i SFS 27/1843, § 5, mom. 5.

33 SFS 13/1862, §§ 8 och 57.

34 Bet. s. XVI.

35 Om deras rösträtt i Stockholm, se ovan 2.3.10., not 68. – Om bolagsröstning vid prästval redan under 1700-talet, se ovan 2.3.1., not 13. Klart besked gav prästvalsförordningen av 1843 (SFS nr 11, § 18): "För bolagsegendom röste den eller de gemensamt, som i styrelsen därav sitta." – 1843 års sockenstämmoförordning, § 5, mom. 1, nämner ej bolag men är formulerad så, att de ej kan sägas vara uteslutna från rösträtt. Där stadgas nämligen rösträtt för fastighetsägare och för dem som innehade fabrik eller annat särskilt bebyggt verk eller inrättning. Då nu prästvalsbestämmelserna gav bolag rösträtt, och röstsättet vid prästval sedan gammalt givit mönster för beslut också i andra ärenden på sockenstämma, förefaller det sannolikt, att i en del kommuner bolagen fått utöva rösträtt i olika slag av ärenden. Ett stöd för detta antagande är Stockholmsförordningens bestämmelser. Om den motsatta uppfattningen hos vissa författare, se ovan 2.3.1., not 13.

36 Civilminister Lagerstråle, som kontrasignerat kommunalförordningarna, uppgav i en senare riksdagsdebatt om bolagsröstningen (Rds prot. 1868. FK III:350 ff), att många bolag före 1862 hade besvärat sig hos Kungl. Maj:t över att de blev beskattade, trots att de ej ägde rösträtt och att vissa kommuner uttalat, att de ej ville vägra bolagen rösträtt, om dessa blott betalade sin andel.

37 Se ovan not 35.
38 Kommunalkommitténs lagförslag, § 58.
39 ABEU:s bet. s. 20 f, Rdns skr, s. 14, 18.
40 Se ovan not 36 samt nedan avsnitt 4.1.
41 Om aktiebolagens snabba tillväxt, se Gärdlund, T. Industrialismens samhälle (1942), s. 38 f, 196. Jfr även Rds prot. 1918 2:2, bd 6, s. 29 f, citerat av Norrlid. I. Kommunen som bolag? Scandia 1970, s. 62.
42 Besvärsmål se nedan avsn. 5.5.6., not 70.
43 Se ovan not 70, 71 och 72, avsnitt 2.3.11.
44 Bet. s. XXV f.
45 Bet. s. XXIV f. Jfr ovan avsnitt 2.4.2., not 12–15.
46 Se ovan not 63, avsnitt 2.3.8.
47 Lagerroth, a.a., s. 19 f, har utförligt behandlat denna sak.
48 Se ovan not 72, avsnitt 2.3.11.
49 ABEU:s bet., s. 3.
50 Pr VIII: 301 ff och Bg VI:410 f.
51 Kommittébetänkandet rörande ny bevillningsförordning var daterat 10/1 1860, bevillningsutskottets utlåtande däröver den 12/4 s.å. och besluten i ståndena skedde den 15 och 19 september s.å. (R.o.A. 10:161 ff, Pr VIII:161 ff, Bg VI:317 ff och Bd VIII:173 ff).
52 SFS 34/1861, art. II, § 2. – Jfr Lagerroth, a.a., s. 19 f.
53 Bevillningsutskottets tillstyrkande av förslaget till ny bevillningsförordning förelåg 12/4 1860, ABEU:s utlåtande över förslaget till nya kommunalförordningar först 28/8 1860.
54 Swensson (1939), s. 295.
55 SFS 34/1861, art. II, § 8. – Jfr Hultqvist, P. Försvar och skatter (1955), s. 54, 58, 60.
56 Bg VI:409 f. Lindeström.
57 Se ovan avsnitt 2.1.2. not 48.
58 ABEU påminde härom i sitt bet. 1859–1860, nr 161, s. 24.
59 SFS 14/1862, § 3. – Jfr Kommunalkommitténs bet. s. XXXVI och 28, ABEU:s bet. s. 24 f, Rdns skr, nr 186, s. 21.
60 SFS 27/1843, § 5 mom. 2.
61 SFS 14/1862, § 12.
62 Här följde Kungl. Maj:t utskottets förslag och riksdagens beslut (ABEU:s bet. s. 27, Rdns skr s. 23). Kommunalkommittén däremot hade föreslagit, att burskapsägande borgare alltid skulle ha minst en röst (Bet. s. 30, § 11).
63 SFS 14/1862, § 10. ABEU:s bet. s. 26.
64 SFS 14/1862, § 12.
65 Bet. s. XXXVI.
66 ABEU:s bet. s. 27, Rdns skr s. 23.
67 Ex. i Stockholm: 20 röster. Se nedan 2.4.9. om Stockholms kommunala rösträtt. För vissa andra städer se ovan avsnitt 2.1.2. not 48.
68 Se ovan avsnitt 2.3.11., not 71.
69 Enligt bevillningsförordningen (SFS 34/1861, art. II, § 2) betalades i bevillning för fast egendom 5 öre per 100 rdr taxeringsvärde, alltså för taxeringsvärde 4000 rdr en bevillning av 2 rdr. Denna bevillning gav enligt kommunalförordningen för stad (SFS 14/1862, § 12) 2 röster. Om hur relationen i fr. o. skattskyldighet och rösträtt mellan å ena sidan fast egendom, å andra sidan andra inkomstkällor hade förändrats genom 1855 års bevillningsförordning och 1857 års ändring i sockenstämmoförordningen, se 2.3.11. Not 70–72.
70 SFS 14/1862, § 12.
71 Jfr ovan not 48, avsnitt 2.1.2.

72 Se nedan avsnitt 3.1.2, not 10.
73 Om stadsfullmäktiges införande, se utförligare Swensson (1939), s. 241 ff.
74 Kommunalkommitténs bet. s. XXXIX f samt § 7. – Vid omröstning skulle krävas bifall av mer än hälften av stadens hela röstetal enligt röstlängden.
75 SFS 14/1862, § 7. – 2/3 majoritet av de närvarande på allmän rådstuga.
76 SFS 13/1862, § 27.
77 Flera talare antydde bristen på tid. ABEU:s betänkande hade varit bordlagt blott 5 dagar före debatten i R.o.A., 15/9 1860. – Om rdsbehandlingen 1860 av kommunalfrågan i dess helhet, se Swensson (1939), s. 271 ff.
78 Vid tillkomsten av 1843 års sockenstämmoförordning hade riksdagen (1840–1841) tagit en betydligt mer aktiv del. Se ovan avsn. 2.3.8.
79 De övriga tre gällde kommunalstyrelse i stad, landsting samt kyrkostämma, kyrkoråd, skolråd.
80 R.St. prot. 1859–1860, R.o.A. X:194 ff. – Pehr Ehrenheim, vid den tiden en framträdande medlem av Riddarhuset, uppger i sina memoarer, att motståndet berodde på att adeln "fått nys om" att regeringen var betänkt på att framlägga ett förslag till ny representation, vilken skulle grundas på kommunallagarna. (Ehrenheim, P. Några minnen, 1916, s. 75 ff). Ett annat skäl till den summariska behandlingen kan ha varit, att ståndet ville undvika, att riksdagen förlängdes. (Swensson, 1939, s. 271 ff).
81 Han framträdde sedermera som bestämd motståndare till De Geers representationsförslag. (Ekman, S. a.a., flerstädes.)
82 R.o.A. XI:8 ff, 2/10–11/10 1860.
83 I voteringarna deltog i allmänhet 20 à 30 ledamöter.
84 Alla var storgodsägare och hörde under följande år till de ivrigaste motståndarna mot en utjämning av rösträtten.
85 Strax innan, på frågan om tjänare borde få rösta, hade han motsatt sig detta av det skälet, att deras, liksom torpares och arbetares rösträtt skulle komma att disponeras av jordägaren. (R.o.A. XI:36). Hans argumentering är alltså motsägelsefull. Adeln voterade dock för tjänares rösträtt.
86 Ingen votering, ingen talare för denna begränsning.
87 R.o.A., XI:111.
88 Pr VIII:269 ff, 19/9.
89 Bg VI:396 ff, 26/9.
90 A.W. Björck, August Blanche, den kände författaren, och, beträffande val, A.O. Wallenberg. Däremot ej L.J. Hierta. – Björck motsatte sig t.o.m. Hiertas förslag om max. 20 röster. Om det godtogs, menade han, skulle flertalet av de fattiga besluta alltför stora utgifter.
91 Bg VI:424 resp. 537.
92 Per Staaff, advokat från Hudiksvall: 6 röster eller åtminstone 1/30; Hierta: 20 som i Stockholm; Lindeström: bevillningen för inkomst av 4000 rdr (= 40 röster).
93 Votering: 20 röster för maximum 1/20, 14 för 1/30. Andra förslag slogs ut utan votering.
94 Bg VI: 414 resp. 536.
95 Bg VI:432 och 454.
96 Bg VI:426 f. H. Gahn, brukspatron från Örebro län.
97 Bg VI:424.
98 Bg VI:454 ff.
99 Bg VI:480. – Beslut utan votering. Det innebar en återgång till 1843 års system. Jfr Lagerroth, a.a., s. 18 f.
100 Bd VIII: 240 ff, 19/9.
101 Så särskilt Ola Jönsson i Kungshult. I samma anda Carl Ifvarsson. Adelns uppskovsbeslut i september hade väckt farhågor i bondeståndet.

102 C.J. Svensén, Kronobergs län samt Måns Månsson och Nils Petersson i Runtorp, båda från Kalmar län.
103 Bland dem både Carl Ifvarsson och sedermera radikala reformivrare beträffande den kommunala rösträtten som Ola Jönsson, A.W. Uhr och Jonas Andersson i Häckenäs.
104 Nyqvist, Värmlands län, Svensson, Kristianstads län, Aug. Andersson, Östergötlands län och Månsson från Kalmar län.
105 Jonas Andersson i Häckenäs med tre instämmanden.
106 Bd VIII:251.
107 Om effekterna av de nya bestämmelserna, se omdöme i avsnitt 2.4.8. Om regeringens avsikter bakom plutokratiseringen, se avsnitt 4.2., not 6. Om jordägarnas fruktan för ökat inflytande åt de fattiga, se avsnitt 2.3.7.
108 R.St. prot. 1859–1860, bih. X, avd. 1, nr 186.
109 Kungl. Civildepartementets handlingar 21/3 1862, nr 22–23. – Se även Swensson (1939), s. 316 ff.
110 Kommunalkommitténs bet., s. 128 f och 152 f.
111 Nerikes Allehanda, sedermera den tidning som av alla ihärdigast kritiserade samma rösträttsregler, hade blott en sarkasm till kommentar: "Den statsrättsliga föreläsning borgmästaren Stolpe ansett lämpligt att hålla för Kungl. Maj:t" NA 10/5 1862. Remissvaret utgavs även separat i tryck: Om kommunalreformen. Underdånigt utlåtande av Magistraten i Norrköping (1861).
112 SFS 13 och 14/1862. – AB 5/5, GHT 9/5, SD 5/5, NA 7/5. Mera kritiska: NDA 3, 8 och 24/5, NA 17/5, FL 7/5. – Jfr även Swensson, (1939), s. 331 ff.
113 Rdns prot. 1875, FK I:12, s. 32 f. – Om uppgiften, att på landsbygden i 54 kommuner en ensam röstägare hade hälften eller mera av hela röstetalet, yttrade Lagerstråle: "Denna upplysning synes mig, om den varit tillgänglig, då kommunallagen beslöts, ovillkorligen böra ha föranlett någon annan uppställning av den paragraf jag uppläste." På liknande sätt uttalade han sig år 1881 (Rds prot. 1881, FK II:17).
114 Se nedan avsn. 3.3.4.1.
115 Betänkande och förslag i fråga om ny kommunalförfattning för Stockholm, s. 4. Kommittén tillsattes 5/4 1861. Även fastighetsägare och de näringsidkare, som saknade burskap, var representerade. – Tillkomsten av stockholmsförordningen behandlas kortfattat i Höjer (1967), s. 454 f, och kommer utförligt att skildras av Folke Lindberg i hans del av serien Stockholms utveckling under de senaste hundra åren.
116 Överståthållarämbetets betänkande i kommunalfrågan, avgivet 30/12 1861 (1862).
117 SFS 33/1862, 23/5.
118 SFS 10/1847, § 5.
119 SFS 33/1862.
120 Kommitténs bet. s. 5 f. – Varken Ö.Ä. eller Kungl. Maj:t gjorde några invändningar (Ö.Ä:s bet. s. 32, Kungl. Brev till Ö.Ä. av den 23/5 1862).
121 Förhållandet påtalas av Höjer (1963), s. 113.

NOTER TILL DEN KOMMUNALA RÖSTRÄTTENS BEHANDLING I RIKSDAGEN 1862–1869 AVSNITT 3.1. REFORMFÖRSLAGEN

1 Om hur uträkningen gick till, se ovan 2.4.2.
2 Angående dessa verkningar, se ovan 2.4.5.

3 R.St. prot. Bih. XI, avd. 2, motioner nr 42, 47 resp. 62.
4 Rundgrens förslag blev det som kom att ligga till grund för riksdagsbeslutet. Motion nr 47. Jfr nedan, 3.3.1. not 2.
5 R.St. prot. 1862–63 Bih. XI, avd. 4, motioner nr 47, 338 och 372 inlämnade av resp. Josef Smedberg, Älvsborgs län, Olof Olsson och Jonas Christophersson, båda från Värmlands län.
6 Rundgren, motion 47. Ändringen motiverades med att den var en följd av ändringen i fyrktalsberäkningen.
7 Bih. XI, avd. 4, nr 86 och 217. Båda motionärerna var hemmansägare, den ene, R.F. Gross även vice kommissionslantmätare.
8 Se nedan 3.3.1.
9 R.St. prot. 1865-66, bih. XI, avd. 3, nr 30 resp. 48. Sundvallson var boktryckare och red. för tidningen Upsala, A.R. Falkman rådman.
10 Civildepartementets handlingar, konseljdatum 14/12 1866.
11 NDA 21/3, AB 20/3, Wäktaren 23/3, DN 22/3, FL 24/3, NA 22/3, 29/3 1865, (alla om Örebro petitionen, som inlämnades i mars 1865), DN 22/4 (om Halmstadspetitionen, som inlämnades i april), DN 22/8 och NA 23/8 1865 (båda om Uppsala-petitionen, som inlämnades i augusti). Om resultatet, se 4.1. nedan.
12 Bih. XI, avd. 4, nr 111.
13 Om den fortsatta riksdagsbehandlingen, se avsnitt 3.2.2. och 3.3.2.
14 Oro för att reformkrav beträffande den kommunala rösträtten kunde stjälpa den viktigare frågan om representationsreformen uttrycktes i borgarståndet redan 1865 då motionerna remitterades till ABEU (Bg 1:54 ff). Så även i den följande debatten om utskottsförslaget. I adelsståndet framfördes redan 1863 hot om just detta av Arvid Posse, se avsnitt 3.3.1. Ytterligare belägg: AB-ledare om den kommunala rösträtten 12/1 1867.
15 Den ingavs i september 1866, undertecknad av 100 personer. Dess krav sammanföll med Uppsalapetitionens: 10-gradig röstskala. Civ-dep:s handl. 14/12 1866.
16 Publicering skedde i bl.a. P & IT 11/1 1867. Om pressreaktionen, se 4.1., not 3.
17 Rds prot. 1867, MAK 93 resp. 168. Rektor Nilson blev sedermera en av de ledande nyliberalerna. Jfr Wallin, a.a., s. 168. – Konrektor Olausson var även red. för Westmanlands Läns tidning och ordf. i Västerås stadsfullmäktige. Om honom se Nilsson, Göran B. En trotsig svensk (1971). Redan 1866 hade Olausson motionerat till stadsfullmäktige om en tregradig röstskala vid stadsfullmäktigeval. NA 12/12, GHT 14/12 1866. Samma skala hade tidigare använts vid val av riksdagsman och borgmästare, anförde han. Motionen avslogs. (Olausson i MAK 1867 nr 168).
18 MAK 146 resp. 195. Svensén hörde 1867 till det regeringstrogna partiet men gick sedermera över till nyliberalerna (Thermaenius, Riksdagspartierna, s. 43, Wallin, a.a., s. 168). – Pehrsson hörde till lantmannapartiet (Granlund, Andra kammarens män 1867–69, s. 31). Han blev inte omvald 1869.
19 MAK 201. Larsson var lantbrukare och framstående kommunalman. Även han övergick från de regeringstrogna till nyliberalerna (Thermaenius, Lantmannapartiet, s. 18, Wallin, a.a., s. 166).
20 Se ovan, not 10.
21 MFK 7 av överstelöjtnant von Geijer och AK 5 av assessor P.A. Bergström från Kristianstad, sedermera en av ledarna inom det regeringstrogna partiet och en bestämd motståndare till begränsning av de höga röstetalen, se 6.1.2.3. och 6.1.2.4. Om hur sänkningen från ursprungligen 10 till 6 fyrkar tillkommit, se 3.3.1.1.
22 LU:s utl. nr 67, 8/4 1867.
23 Om dessa utomparlamentariska opinionsyttringar, se Mellquist, E. D. De första folkmötena för en kommunal rösträttsreform (1963).

24 von Koch var godsägare i Augerum i Blekinge (v. Möller 1867 års första kammare, s. 311 ff.). Ett liknande förslag framförde han vid adelns debatt om kommunalfrågan vid riksdagen 1862–1863. R.o.A., IV:467 ff.

25 MFK 31 resp. 51. Den förre var general, den senare bankdirektör. Båda motionärerna hade året innan, då Stockholms stadsfullmäktige debatterade den kommunala rösträtten i huvudstaden, visat intresse för frågan. Wallenberg hade då förklarat missnöjet med rösträtten obefogat, medan Hazelius visat förståelse för reformkraven men menat, att det var statsmakternas sak att behandla frågan. (SD 2/8, NDA 2/8, AB 2/8, 3/8, DN 2/8, FL 7/8 1867). Debatten behandlas av Folke Lindberg i hans kommande arbete om Stockholm under de senaste hundra åren.

26 MAK 61, 172 resp. 83.

27 Om Johnssons medverkan vid Eslövsmötet 1867, se Mellquist, a.a., s. 141.

28 MAK 100, 192 resp. 65. I Pehrssons motion instämde genom underskrift Ola Bosson Olsson i Maglehult, skåning och lantmannapartist liksom denne. Också han hade liksom Johnsson medverkat vid folkmötet i Eslöv i okt. 1867. Danielsson var hemmansägare i Nyabyberg, Kronobergs län, och hörde vid riksdagen till de ministeriellas radikala flygel (Thermaenius, Lantmannapartiet, s. 148, Grandlund, a.a., s. 23). Ljuslin var lantmannapartist (Granlund, s. 54).

29 MAK 28. Motionen skrevs i all hast under pågående debatt om John Ericssons motion, se nedan. (GP 28/1 1868, Mengel). 20 röster hade varit maximum i Stockholm före 1862. SFS 10/1847, § 5.

30 MAK 289.

31 MAK 66, 57 resp. 144. – Ericsson var bruksägare och hörde till det regeringstrogna partiet (Thermaenius, 1928, s. 168, Wallin, a.a., s. 226). Svensson var hemmansägare och lantmannapartist (Granlund, a.a., s. 47). – Magnell var rektor i Kristinehamn och representant även för Nora, Askersund och Lindesberg. Granlund, a.a., s. 49, betecknar honom som en aktningsvärd man, känd för konservativa åsikter, vilken övrraskat kammaren med ganska radikala åsikter i kommunalfrågan. Granlunds framställning återgav i huvudsak åsikter inom Lantmannapartiet (Thermaenius, s. 14). Wallin, a.a., s. 159 f, framhåller Granlunds konservatism.

32 MAK 11. Om motionären, jfr ovan not 21.

33 MAK 17. Motionären var son till järnvägsbyggaren Nils E. och blev sedermera landshövding. Han slöt sig till Lantmannapartiet vid 1869 års riksdag och fick där en inflytelserik ställning. (Wallin, a.a., s. 212, Thermaenius, (1928) s. 221, Granlund, a.a., s. 46).

34 M FK 47.

35 MAK 221. Bönderna var Ola Jönsson, Per Nilsson i Kulhult, båda från Skåne, liksom Anders Nilsson i Teckomatorp, vidare Sven Hansson i Torp, Östergötland, C.J. Svensén, Kronobergs län samt A.W. Uhr, Örebro län. Om det nyliberala partiets tillkomst och hållning i den kommunala rösträttsfrågan, se 3.3.4.5.3. nedan.

36 MAK 170.

37 MAK 246.

38 MAK 144. Om Rundbäcks ställning i lantmannapartiet, se Thermaenius (1928), flerstädes. Han var skollärare från Göteborgstrakten.

39 MAK 276. I. var hemmansägare i Älvsborgs län. Om M. se ovan not 31. Förslagets innebörd kan belysas med uppgiften att det för en stor stad som Göteborg skulle ha betytt ett absolut röstmaximum av 146 rö, för en medelstor stad som Örebro 93 rö och för en liten stad som Strängnäs 71 rö, allt räknat på 1871 års röstlängder. (Bidrag till Sveriges Officiella Statistik, avd. R. Valstatistik. Den kommunala rösträtten, tabell 3). Betr. landskommuner gjordes ingen skillnad mellan jordägare och andra inkomsttagare.

40 MAK 160. – Hierta hade redan vid föregående riksdag hänvisat till danska mönster.

41 Magnell, von Koch, Hazelius. Om H:s politiska hållning, se SBL, del 18, s. 358 (B. Romberg).

NOTER TILL AVSNITT 3.2. UTSKOTTSBEHANDLINGEN

1 Se ovan avsn. 2.4.3.
2 R.St. prot. 1862–1863, Bih. VIII, utl. nr 116. – Om motionen, se ovan 3.1.1.
3 Motion av Rundgren. Se ovan avsnitt 3.1.1., not 6.
4 I af Schmidts reservation instämde grevarna K. Posse och C.R.S. Mörner, friherre C.J.O. Alströmer samt E.M. af Klint, C.O. Törnebladh och E. Nordenfalk.
5 Greve Fr. von Rosen och A.E. Ros.
6 L.M. Nordenfelt: ingen förmögenhetsröstning i frågor som rörde "personliga förhållanden". Därtill föreslog han, att beslut om inskränkning i höga röstetal skulle överlåtas åt övriga röstägare i kommunen och att den som därvid fick sitt röstetal nedsatt skulle betala kommunalskatt blott i förhållande till sitt röstetal.
7 Kyrkoherdarna Thyselius, Otterström, Ternström, kontraktsprosten Palmlund och prosten Bergvall.
8 Se ovan avsn. 2.4.6., not 69.
9 Om förslaget, se även avsnitt 3.3.1., not 2.
10 Se nedan, avsnitt 3.3.1.
11 R.St. prot. 1865–1866, bih. VIII, utl. nr 80, 9/4 1866.
12 Falkman själv kan inte ha sett representationsförslagets fall som någon olycka, ty han var motståndare till det. Ekman, a.a., s. 205.
13 Se ovan 3.1.3.
14 Rds prot, 1867, bih. VII, nr 8.
15 FK I:245 ff, AK I:284 ff.
16 Eric Josias Sparre, landshövding i Älvsborgs län. Om honom se avsnitt 2.4.7.
17 Bih. VII, utl. nr 67, 8/4 1867.
18 Arvid Faxe, landshövding i Jönköpings län.
19 Carl Hasselrot häradshövding i Alingsås och C.A. Holmberg landssekreterare i Växjö, båda från FK, Sigurd Ribbing från AK. Ribbing var ordf. i stadsfullmäktige i Uppsala. Han var professor i logik och metafysik och en trogen lärjunge till C.J. Boström i sin politiska uppfattning (Elvander, N. Harald Hjärne och konservatism, s. 47, 57).
20 L.E. Westblad, J.Å. Lemchen, A. Grenander och J.A. Bovin, alla fyra jurister från olika landsortsstäder.
21 Jfr ovan avsn. 2.2.1.
22 AB 29/4, DN 30/4, NA 20/4, 1/5, FL 27/4, 1/5, FT 3/5, 7/5, WLT 3/5, 4/6, ÖP 23/5.
23 Se nedan avsnitt 3.3.3.2.
24 Rds prot. 1868 AK I:54, 23/1. – Något sådant misstroende uttrycktes visserligen ej i kammarens debatt men förefaller ändå sannolikt. Redan 1867 hade en av reformvännerna, A.W. Nilson, ifrågasatt LU:s reformvilja (AK IV:444).
25 Se ovan 3.1.4., not 33.
26 FK I:87 ff. Votering 72–24.
27 FK 1867, IV:154. Se även ovan not 19. Att FK valt ledamöter i LU m.h.t. kommunalfrågan framgår av yttrande av L. af Ugglas, FK I:92, 28/1 1868. Jfr även presskommentarer: AB 29/1, NA 1/2, FL 1/2 1868. Man fruktade, att Sparres (ordf. i LU) inflytande skulle hindra frågans lösning.

28 Borgmästare i Sundsvall. Se Rds prot. 1876 AK IV:448.

29 Från FK: Faxe och von Gegerfelt, Jönköping, Beckman, Härnösand, Holmberg, Växjö och Wachtmeister, Karlskrona. Förutom dem från FK: P. von Möller, K. Björkestam samt Eric Sparre. Från AK: Hessle, Alingsås, Bovin, Sala, Lemchen, Jönköping, Ahlgren, Sundsvall, Bergström, Kristianstad, och Ribbing, Uppsala. Förutom dessa sex stadsbor ytterligare Rosenberg och B.S. Ersson.

30 GP 28/4, SnP 2/5 1868. – Wallden var sedan 1867 red. för Stockholms Dagblad, som under hans ledning blev ett av de ledande moderata organen (Svensk uppslagsbok, 1954).

31 Bih. VII, nr 31.

32. Om dessa bestämmelser i 1861 års bevillningsförordning, se 2.4.5. och not 55.

33 Bet. nr 31, s. 9. – LU berörde däremot inte bakgrunden till ändringen av fyrktalsberäkningen, nämligen den ovan behandlade (i avsnitt 2.4.5.) verkningen av 1862 års förordning att mycket kraftigt höja skattskyldighet och rösträtt för andra inkomster än av jordbruksfastighet i förhållande till inkomst av sådan fastighet.

34 Thulin, 1908, s. 90. Så även Norrlid, a.a., s. 66.

35 Bet. nr 31, s. 16. – Liksom tidigare skulle dock bara skatt efter fyrk ge rösträtt, ej personella avgifter.

36 För Stockholm skulle begränsningen gälla varje valkrets för sig.

37 De undersökta städerna var Stockholm, Göteborg, Malmö, Norrköping, Gävle, Jönköping, Kristianstad, Kalmar, Ystad, Halmstad, Varberg och Söderköping.

38 Bevillningsförordningen, SFS 34/1861. Jfr Hultqvist, (1955), s. 73. Av annan fastighet än jordbruksfastighet beräknades 5 % av taxeringsvärdet som inkomst och bevillningen utgick med 1 % av inkomsten.

39 Om frånvaron av dylika beräkningar vid bestämmande av maximigränsen 1/20, se ovan 2.4.6.

40 Den röstlängd LU byggde på för Göteborg var från år 1864, för Malmö från 1867.

41 Se ovan 2.4.7.

42 Ytterligare anfördes som skäl ensamväldet i många kommuner, åberopat i Ericsons motion.

43 Bergströms motion föranledde omdömet, att Lunds stadsfullmäktige handlat felaktigt, då Posse nominerades. Jfr ovan 3.1.4., not 32.

44 Om konsultationer med första kammarens ledamöter i avsikt att utröna hur långt denna vore villig att sträcka sig i reformer upplyser Ridderstad i ÖC, 29/4 1868. En minoritet inom utskottet hade velat tillstyrka betydligt lägre "rösttak" men efter ömsesidiga eftergifter hade utskottet stannat för det föreslagna, uppgav en av dess medlemmar, Ahlgren, AK III:543. Till denna minoritet hörde av den följande debatten att döma förutom Ahlgren även Bovin, Ribbing och Rosenberg. I avstyrkandet av den lika rösträtten hade utskottet däremot varit enhälligt (Ahlgren, AK III:519).

45 Se ovan. Om R:s hållning i frågan, se 3.3.4.5.2., not 85.

46 LU:s betänkande nr 31, s. 44–50. Om Ribbings reservation se även Norrlid, a.a., s. 70 f.

47 W. var landshövding i Blekinge län. – Instämmande av Björkenstam, häradshövding i Västmanland, Beckman, biskop i Härnösand och von Möller, godsägare från Halland. (von Möller, passim).

48 Jfr talet om motstånd "tum för tum" mot förändringar i kommunallagarna, 4.2., not 10, 3.3.3.2., not 29, 3.3.4.6.2., not 111 och 3.3.5.1., not 122.

49 FL 15/4, 22/4, NA 15/4, 25/4, FT 17/4, ÖP 21/4. Även AB 21/4, DN 22/4.

50 I AK:s debatt bl.a. von Troil, Hierta, C.A. Larsson, W. Nilson. Så även i konservativa tidningar: LW 25/4, Aros 25/4, Hels.T. 16/4. I moderata tidningar avtrycktes betänkandet utan kommentarer: GHT 14/4, 16/4, 20/4, SD 21/4. Post och Inrikes Tidningar (17/4) fann hela frågan mindre viktig.

51 Se nedan 3.3.4.4.

52 Se nedan 3.3.4.6.
53 Om kompromissandet i utskottet, se ovan not 44.
54 Folkmöte i Attarp i Skåne 26/7 1868 (LW 28/7, 30/7, Hels.T. 30/7, FT 28/7, 31/7, ÖP 28/7), uppvaktning av Stockholms arbetarförening för stadens riksdagsmän i januari 1869 (DN 1/2 1869, brev från L.J. Hierta till F.T. Borg 31/1 1869 i Hiertas samling, avskrift), skrivelse till Kungl. Maj:t från Stockholms stadsfullmäktige (Kungl. Civildepartementets handlingar, 12/2 1869). Se även Mellquist, a.a., flerstädes.
55 Se ovan 3.1.5.
56 Han hade själv en avsevärd fyrkmakt i sin kommun, vilket framgår av avsnitt 6.1.2.2., not 83.
57 Föregående år hade de ministeriellas lista segrat, se ovan 3.2.4.2.
58 Se ovan 3.1.3., not 21.
59 Rds prot. 1869, Bih. VII, utl. nr 20, 31/3.
60 Se 3.3.4.6.3.
61 Denna gång framlade han dock inte sitt andrahandsförslag från 1868 om röstmaximum på 40 resp. 400 röster.
62 Se nedan 3.3.5.2. och 3.3.5.3.

NOTER TILL AVSNITT 3.3. DEBATTERNA I STÅND OCH KAMMARE

1 R.St. prot. 1862–1863. R.o.A. IV, 462 ff, Pr IV 294 ff, Bg IV 393 ff, Bd V 209.
2 ABEU hade föreslagit att för jordbruksfastighet skulle ges 1 fyrk för en bevillning av 1–6 öre, 2 för 7–12 öre, 3 för 13–18 öre osv, och för andra beskattningsföremål 1 fyrk för 1–10 öres bevillning, 2 för 11–20 öre osv. Prästeståndet ändrade på Rundgrens förslag till 1 fyrk för 1–5 öres bevillning, 2 för 6–10 öres osv i fråga om jordbruksfastighet och behöll samma gränser för andra beskattningsföremål. Adeln anslöt sig härtill och därefter även borgarståndet. ABEU utl. nr 125. Bih. VIII, jfr utl. nr 116, s. 7.
3 Bönderna däremot stödde förslaget från ABEU.
4 Om hur minimigränsen 10 fyrkar tillkommit, se ovan 3.4.2., not 18.
5 Se ovan 3.2.1., not 2.
6 Pr IV:307.
7 R.o.A. IV:467. Beslut utan votering.
8 Förslaget var hämtat från Stockholms kommunalförordning, SFS 33/1862, § 23, mom. 2, där en sådan bestämmelse fanns beträffande stadsfullmäktiges beslutanderätt. – Nils von Koch, justitiekansler år 1848–1866 och därefter godsägare i Blekinge.
9 Regeringsförslaget härom hade framlagts några månader tidigare, 5/1 1863. Fahlbeck, Sveriges riksdag 1:8, s. 423. – Posse hörde till dess motståndare. Jfr Ekman, a.a., flerstädes.
10 Clas Rudolf Cederström, kammarherre och godsägare, O. Alströmer, landshövding i Hallands län, Patric Reuterswärd, bruksägare från Västmanland, sedermera en konservativ förgrundsgestalt i första kammaren.
11 R.St. prot. 1862–1863. Bg IV:408. 16/5.
12 Bd V:209 ff, 23/5.
13 Ifvarsson spelade redan vid denna riksdag en bemärkt roll i bondeståndet (jfr Thermaenius, (1928), s. 49 ff) och blev sedermera en av Lantmannapartiets ledare i andra kammaren.

14 Nilsson kom från Brattby i Västerbottens södra domsaga.
15 Ingen talare emot. 4 instämde med Ifvarsson. Ola Jönsson redogjorde för hur han i utskottet fått arbeta hårt för att få igenom röstmax.
16 Jfr Kihlberg, a.a, s. 65, 67. – Välviljan inom borgarståndet mot "den bästa av ministärer" var under riksdagen 1862–1863 påfallande och enligt en av dess medlemmar (Ridderstad) förestavad av politisk beräkning. (Fahlbeck, a.a., s. 427). Liknande uttalanden i den senare pressdebatten, se AB 12/1 1867.
17 Se ovan 3.2.2.
18 R.St. prot. 1865–1866. Bd IV:412 ff. 23/4. 9 talare. Ingen talare stödde utskottet men endast ett par av dem berörde den kommunala rösträtten.
19 R.o.A. V:33, 1/5.
20 Pr IV:30 ff, 18/4. 3 talare.
21 Om Ribbing, se not 19, avsnitt 3.2.3.2.
22 R.St. prot. 1865–1866. Bg III:330 ff, 23/4. 9 talare.
23 Se ovan 3.1.2.
24 Bg I:54 ff, 11/11 1865. Utom Murén talade de två motionärerna Sundvallson och Falkman, vilka försvarade sina motioner.
25 Per Leonard W., handlande.
26 Ridderstad, red. för Östgöta-Correspondenten, en radikal rösträttskämpe.
27 J.A. Siljeström, landssekreterare från Kalmar. Om Kalmar i den utomparlamentariska agitationen, se 3.1.2., not 15. Kritik mot gällande bestämmelser även av L.J. Lovén, byråchef i Stockholm, A.A. Waldenström, borgmästare i Karlstad och M. Lindstedt, postmästare i Öregrund. Endast gruvläkare V.M. Beronius, Falun, avstod från kritik mot den kommunala rösträttens utformning.
28 Yttranden om uppoffring hade varit talrika i debatten om representationsreformen på Riddarhuset 4–7 dec. 1865. I:186–414. Om kraven på tacksamhet: Bergstrand, Politiska silhuetter (ny saml.) s. 241. Jfr även Fahlbeck, a.a., s. 432, och Ekman, a.a., s. 331.
29 Rds prot. 1868 FK III:363 ff, 1869 FK II:431 f. Tersmeden och C.G. Mörner. – De Geer bemötte i FK 1868 bl.a. Mörner. Han sade sig inte minnas några löften att strida tum för tum mot förändringar av kommunallagarna. Påståendet återkom dock vid 1869 års riksdag och det tycks ha varit en spridd uppfattning att dylika löften avgivits. (Jfr nedan detta avsnitt, noterna 111, 122 och 141 samt texten i anslutning därtill). Ett yttrande av De Geer vid debatten om representationsreformen på Börsen i nov. 1865 kan ha lett till missförstånd. Han sade där, att demokratins bekämpare "på detta område" borde kämpa tum för tum mot eftergifter. Härmed avsåg han emellertid censusstrecket vid andrakammarval (Andrén, a.a., s. 75, Kjellén, a.a., s. 28). Krav på sänkning av detta streck restes i en motion först vid 1869 års riksdag.
30 Om böndernas ställning i andra kammaren, se främst Thermaenius, (1928), flerstädes. Se härom avsnitt 6.2.4.1.1. och 6.2.4.2.1.
32 Jfr ovan 3.2.4.4.
33 Se 3.2.3.2.
34 Rds prot. 1867 FK IV:154 ff. – 26/4, 4 talare. Sparre och Hasselrot, båda utskottsledamöter, talade för bifall. – af Ugglas ägde Forsmarks bruk i Roslagen och andra stora egendomar i Uppland (von Möller, P. 1867 års första kammare). Om hans dominerande fyrktal i Forsmark, se nedan 5.5.8.2.
35 AK IV:439 ff, 29/4.
36 Inte heller de två utskottsledamöterna Rosenberg och Bovin. Båda hade reserverat sig.
37 12 talare. Enligt referat i AB 21/5, 31/5 1867 beslöt AK "med skallande bifall" att göra så. Enligt riksdagsprotokollet, AK IV:451, bifölls däremot alla LU:s yrkanden utom betr. bolags rösträtt, där kammaren stödde Ribbings reservation.

38 6 talare. Beslutet fattades på förslag av L.J. Hierta.

39 Liljencrantz, affärsman i Stockholm, hörde till den liberala oppositionen (Sv.m.o.kv.). Redan i den stora debatten om representationsreformen i december 1866 kritiserade han den kommunala rösträttsskalan (R.o.A. 1:211). – Nilson och Olauson är nämnda i det föreg.

40 Dessa få var W. Nilson, Olausson, C.J. Svensén, Jöns Pehrsson i Kråkeryd samt Hierta (den senare dock tveksamt). Svensén och Pehrsson var två radikala bönder från Småland.

41 G. hade avgått ur regeringen sommaren 1866. Han var mera positiv till liberala reformer än De Geer, även i fr. o. den kommunala rösträtten. (Se bl.a. Gasslander, O., J.A. Gripenstedt, s. 423, om hur Gripenstedt uttalade sig gillande om Lantmannapartiets program, publicerat i mars 1867, vari ingick som en punkt krav på reform av den kommunala rösträtten.) Om förlusten för ministären av G:s avgång, se Kihlberg, a.a., s. 125. – Jfr nedan 4.5., not 25.

42 Rds prot. 1868 FK I:87 ff, 28/1, AK I:37 ff, 23/1. – Om Ericsons motion om särskilt utskottet, upphovet till debatten, se 3.1.4., not 33.

43 Rektor P.A. Siljeström, Gnesta, känd skolman, anslöt sig till Lantmannapartiet vid 1867 års riksdag (Thermaenius, (1928), s. 171 f). Andersson i Häckenäs gick liksom många andra radikala bönder från det regeringstrogna partiet vid 1867 års rd till det nyliberala partiet, som framträdde vid följande rd. (Thermaenius, 1935, s. 35, Wallin, a.a., s. 166). De övriga är presenterade i det föregående.

44 Alströmer, von Troil och Lindström var inflytelserika medlemmar av det regeringstrogna partiet, "Intelligensen". Dit hörde även Leffler. (Thermaenius, 1828, flerstädes).

45 Se ovan 2.4.1. om kommunalkommittén.

46 Se ovan not 9, avsnitt 2.4.1.

47 Om förekomsten av ensamvälde i landskommunerna år 1871, se avsn. 5.5.2.1. och 5.5.3.

48 FK I:87 ff, 28/1. Voteringssiffror: 72–24.

49 Om Bildt som kungens förtrogne, se SBL, del 4, och Lundh, H.L., Från skandinavism till neutralitet, s. 223 ff.

50 A.C. Raab och B. von Geijer, den förre godsägare från Kalmar län, den senare ståthållare på Herrevadskloster.

51 Så hos Ola Jönsson i brev till publicisten F.T. Borg, Hälsingborg 8/2 1868, (Borgs samling, LUB). Han var säker på FK:s veto.

52 GHT 29/2 1868, GP 28/2 1868.

53 Civildepartementets handlingar, 24/3 1868, RA.

54 Om opinionsmöten under åren 1867 och 1868 angående kommunalrösträtten, se Mellquist, a.a., s 134 ff. Pressdebatten under dessa och angränsande år redovisas i min licentiatavhandling. Debatten omkring den kommunala rösträtten i Sverige under åren 1862–1869 (1963, otryckt), flerstädes. Betr. Norrköping, se Myrdal, R. Norrköpings historia 11, Styrelse, förvaltning, politik 1863–1919, s. 11.

55 Se ovan avsnitt 3.2.4.5. och 3.2.4.7.

56 Rds prot. 1868 AK III:485 ff, 22/4, 23/4.

57 Ola Jönsson, de Maré, Hierta, C.I. Bengtsson, Ljuslin, A. Eriksson, Ridderstad odh Blanche. Bengtsson var hemmansägare från Kronobergs län, Eriksson bruksägare från Örebro län. De övriga är redan nämnda.

58 Utom de ovan nämnda W. Nilson, J. Ericson, Lindström, Ahlgren, Vougt, Björck, Åke Andersson. För lika rösträtt blott vid val talade Jöns Pehrsson, Rosenberg, Anders Jonsson, Ljuslin och Östman.

59 Ericson föreslog en hänvändelse till Kungl. Maj:t med begäran om omarbetning av kommunallagarna i enlighet med den lika rösträttens anda.

60 Åstrand, Staaff, Wedberg, Rylander, Wijk. Björck var i princip för lika rösträtt men avvisade den ändå, eftersom den enligt hans mening inte kunde förenas med progressiv beskattning, som

han ansåg nödvändig för kommunerna. Jfr hans hållning vid riksdagen 1859–1860, avsnitt 2.4.7., not 90.

61 Lindström, Vougt, Östman, Åke Andersson och Ahlgren.

62 I ett brev till sin brorson, publicisten Arvid G., red. för Nerikes Allehanda, publicerat där 29/4, uppgav G.V. Gumaelius, att han stött tanken på graderade skalor men att han endast uppkallat motståndare och därför ansett det lönlöst att begära votering. I själva verket hade han visserligen uttalat sig gillande om Ribbings förslag om en fyragradig skala men om detta även yttrat, att det saknade utsikter. Prosten G:s opportunism påtalas av Granlund. Andra kammarens män 1867–1869, s. 50. Om mötet i Örebro: NA 21/3, 28/3 1868.

63 Om de s.k. skattemötena i Göteborg, se litt. anförd i not 54 ovan.

64 Om de två motioner, som låg bakom, se ovan avsnitt 3.1.4.

65 Liljencrantz, Ribbing och Wilhelm Nilson, representanter för Stockholm, Uppsala resp. Lidköping.

66 De sju var von Troil, Ahlgren, Rosenberg, Ridderstad och Dahm, alla tillhörande de regeringstrogna ("Intelligensen"), samt B.F. Ekerot, en liberal stadsrepresentant. Dahm var f.d. rektor från Kalmar, Ekerot apotekare från Växjö.

67 Murén försvarade även bolagens rösträtt. Det fanns få så demokratiska inrättningar som de, ansåg han. De befordrade dessutom landets välmåga och betalade flerstädes mesta delen av skatterna. I sitt försvar för bolagsröstningen var Murén ganska ensam i debatten under den period denna avhandling avser.

68 De fyra var von Troil, Rylander, Peter Andersson i Säby och Johannes Andersson i Grude. De båda senare var hemmansägare från Blekinge resp. Älvsborgs län. Om hur Rylander använde sin egen fyrkmakt, se 5.6.8.3., not 137.

69 Ur Lantmannapartiet: Anders Medin, Per Nilsson i Espö, Per Persson i Barkö, Anders Pehrsson i Vä, Åke Andersson. Dessutom nyliberalen C.A. Larsson i Maspelösa och den ministerielle Sven Nilsson i Österslöv.

70 De nio bönderna var, utom reservanten själv, Harald Ericsson, "Intelligensen", Per Nilsson i Kulhult i Skåne, Jonas Andersson i Häckenäs, och A.A. Andersson, båda från Östergötland, alla tre nyliberaler, vidare Ola Månsson från Blekinge och Anders Jonsson från Värmland båda hemmansägare och från Lantmannapartiet samt arrendator J. Wener från Stockholms län och Ola Bosson Olsson, vilkas partitillhörighet är osäker. Olsson var hemmansägare från Skåne. En ansedd lantmannapartist, Jöns Rundbäck, och en nyliberal, Sven Hansson i Torp, stödde det sist nämnda förslaget.

71 Uppgifterna växlar från 87 à 90 i januari till 95 à 112 i slutet av februari. (Thermaenius, 1928, s. 213).

72 Samma arbete, s. 216 ff.

73 Gustaf von Proschwitz, lantbrukare från Älvsborgs län. – Rörande uppgifterna om riksdagsmännens partitillhörighet hänvisas en gång för alla till Thermaenius' arbeten Lantmannapartiet, Riksdagspartierna och Svensk bondepolitik samt Wallin, a.a. och Granlund, a.a. Dessutom har riksdagsmatriklar använts.

74 Så Anders Medin, hemmansägare från Kronobergs län, och Jöns Rundbäck, skollärare och orgelnist från Göteborgs och Bohus län, vilka båda var medlemmar av partiets niomannaråd, samt Per Nilsson i Espö och Per Ericsson i Wik, hemmansägare från Skåne resp. Hälsingland. Den sistnämnde deltog inte i debatten men uttryckte sina åsikter i en skrift till sina väljare (Ericsson, P. Till dem av mina kommittenter som ej haft tillgång på de större dagliga tidningarna, 1867).

75 Ola Jönsson och August Blanche måste vid denna tidpunkt (i april) räknas som nyliberaler. Se nedan not 79.

76 Anders Eriksson och Ljuslin, den senare dock endast vid val. – Brukspatron G. de Maré och

friherre Liljencrantz, Stockholm, anslöt sig endast i princip, liksom bönderna C.I. Bengtsson, Kronobergs l., Anders Jonsson, Värmlands l. och Åke Andersson från Malmöhus l. Rektor Siljeström uppträdde blott i januaridebatten. Anders Pehrsson i Vä försvarade i debatten inte sin motion om lika rösträtt.

77 Artikel i Wästerviks Veckoblad i febr. 1868 m.a.a. det nyliberala partiprogrammet. Se nedan not 93.

78 Se avsnitt 3.3.1.2., not 9, och 3.3.3.2., not 37, resp. 3.3.1.3., not 13 och 3.3.4.1.

79 Jönsson invaldes i januari i Lantmannapartiets niomannaråd. I brev till F.T. Borg den 8/2 1868 (Borgs samling) framträder han ännu som dess trogne anhängare, men två veckor senare har han börjat delta i de nyliberalas sammanträden (P. Nilssons i Espö dagbok, 21/2 1868) och i ett brev till samme adressat den 12/3 (Borgs samling) avslöjar han, att han blivit medlem i det nyliberala partiet "och detta fullständigt öppet så att ingen behöver misstaga sig på mig". Han klagar över att Lantmannapartiet hade "så många stackare då det gäller" och hoppas att så småningom ett starkt ultraliberalt parti skall bildas, "som skall stå fast i alla händelser".

80 FL 22/4, DN 24/4 1868. – Även Lunds Weckoblad, 28/4, 30/4, en konservativ tidning, uttryckte överraskning över partiets passivitet i frågan, liksom den välorienterade riksdagsreferenten Mengel i GP 28/4.

81 Bl.a. Jonas Andersson i Häckenäs, C.J. Svensén, och Bälter Sven Ersson, tre bönder från Östergötland, Småland resp. Dalarna, samt klockaren Sven Rosenberg från Skåne, borgmästare J.A. Bovin från Sala. Assessor P.A. Bergström från Kristianstad ingick även i niomannarådet. Hans reformvilja i frågan var mindre.

82 49 anföranden av 21 talare.

83 Sven Hansson i Torp, lantman från Östergötland, Jonas Andersson i Häckenäs, Per Östman i Ry, Västernorrlands l., och Daniel Danielsson i Nyabyberg, Kronobergs l. – Stödet gavs i samband med en motion av C.A. Larsson i Maspelösa vid 1867 års riksdag, se ovan avsnitt 3.1.3., not 19.

84 Borgmästare Magnus Ahlgren i Sundsvall, landshövding C.J.O. Alströmer i Halmstad, prosten G.V. Gumaelius i Örebro, assessor P.A. Bergström i Kristianstad, grosshandlarna Julius Lindström och Olof Wijk från Göteborg, häradshövding Per Staaf från Hudiksvall samt J.A. Åstrand, godsägare från Östergötland.

85 Ribbing, Bergström, Bovin, Ersson och Ahlgren, vidare Bengt Hessle, häradshövding i Alingsås, och Johan Lemchen, hovrättsråd i Jönköping. Därtill Sven Rosenberg, vars hållning i frågan var vacklande. Hans utskottsreservation försvarade lika rösträtt eller åtminstone röstmaximum på 1/20 i landskommun, men i debatten i AK förklarade han, att tiden ännu inte var mogen för lika rösträtt.

86 Jonas Andersson, C.A. Larsson, A.A. Andersson i Westanå och Sven Hansson, alla från Östergötland, samt därtill de likasinnade Svensén, Olausson och W. Nilson samt hemmansägare P.O. Hörnfeldt från Västernorrl. l.

87 Se Thermaenius (1935), s. 46, Berggren, H. Nationalist i det nya riket, s. 25, och Ödman, S. Minnen och anteckningar från flydda dagar, s. 244 ff.

88 Wallin, a.a., s. 151, Thermaenius, (1935), s. 46, och Ödmann, a.a., s. 270 ff.

89 ÖC 25/1, GHT 31/1, SnP 1/2, AB 12/2, ÖP 11/2. – Att ÖC var först berodde möjligen på en indiskretion. I brev till Borg den 7/1 1868 (Borgs samling) bad nämligen Hedin denne dröja med publicerandet. Borg väntade också till den 11/2. När Ridderstad. red. för ÖC, vid ett senare tillfälle sökte tillträde till ett nyliberalt sammanträde, avvisades han handgripligen av Hedin.

90 Programmet har tidigare refererats och kommenterats av bl.a. Andrén, a.a., s. 257 f, Wallin, a.a., s. 151, Hultqvist, Riksdagsopinionen mot ämbetsmannaintressena, s. 7 ff och Thermaenius, 1928, s. 46 f.

91 AK III:494 ff.

92 Brev Hierta–F.T. Borg 31/1 och 30/8 1869 (Borgs samling).
93 Artikeln publicerades ursprungligen i Wästerviks Veckoblad och avtrycktes i NDA 14/2 1868.
94 Brev Ifvarsson–Eric Ersson, 1/1 1869, publ. av Thermaenius, Sv. bondepolitik, s. 152 f. – Om Ersson, se Thermaenius (1928), flerstädes.
95 Hedlund, S.A. "Till en 'orepresenterad' från en representant", s. 7. Thermaenius, 1928, s. 33, bedömer oron som förmodligen överdriven.
96 Se ovan not 89.
97 En liberal bonde ur "Intelligensen", som däremot tog klart avstånd från nyliberalerna var Sven Rosenberg. I ett brev till sin hustru den 31/3 1868 (Rosenbergs samling) omtalar han att Ola Jönsson slutit sig till det nyliberala partiet, "från vilket jag ber Gud bevara vårt fädernesland".
98 Wallin, a.a., s. 151, Andrén, a.a., s. 258, Thermaenius, (1928), s. 215 ff., Hultqvist, Riksdagsopinionen mot ämbetsmannaintressena, s. 7 f.
99 Mest vältaliga var Wilhelm Nilson, Ola Jönsson och August Blanche. Två andra nyliberaler hade motionerat om lika rösträtt, nämligen Daniel Olausson och Per Johnsson, och ytterligare två stödde principen i anföranden, nämligen Jöns Pehrsson och Jonas Andersson. (Johnsson och Pehrsson var hemmansägare från Skåne resp. Småland.) Östgötarna C.A. Larsson, A.A. Andersson och Sven Hansson yttrade sig blott i frågan om röstmaximum, där de ville gå längre i begränsning än lagutskottet.
100 Hultgren, O.J. Hvad vilja de nyliberala?
101 Rds prot. 1868 FK III:350–413, 23/4, 25/4.
102 Stockholms stadsfullmäktiges beredningsutskotts utlåtanden och memorial under år 1868, Stockholm 1868. Betänkande nr 72, bihang nr 2.
103 Wallenberg hade själv råkat illa ut. Han hade kritiserats för vissa valutatransaktioner (Norrl. Korr 7/1 1868), NDA hade öppet satt i fråga Enskilda bankens soliditet och riktat skarpa personliga anfall på W. (NDA 8/11, 13/11 1867, 3/3, 23/3 1868). I Fäderneslandets hätska kampanj under 1867–68 var Wallenberg symbolen för det hatade penningväldet och figurerade bl.a. i en rad elaka karikatyrer. Under 1867 hade en rad tidningar mycket hårt angripit grosshandlare O. Dickson i Göteborg i Baggböle-affären. I sitt ovan refererade anförande krävde Wallenberg en motvikt i form av ett regeringsorgan. I december 1868 startade han själv en ny tidning, Stockholms-Posten.
104 Två ledamöter från Älvsborgs län, godsägare Berg och häradshövding Hasselrot.
105 Berg. Han hade själv så stor rösträtt i sin hemkommun (Floda), att han kunde överröstas endast om alla andra röstägare var eniga. Att så ännu ej skett berodde på de andras förtroende för honom, trodde han.
106 v. Gegerfelt och Säve medlem resp. suppleant i LU. Den förre var domare i Göta hovrätt, den senare prost i Mariestad.
107 v. Gegerfelt.
108 Voteringen gällde census i städer. För landsbygdens del godtogs samma reform utan votering. Om de olika partierna i första kammaren, se Thermaenius, Riksdagspartierna, s. 78 ff. Emot förslaget röstade även Louis de Geer, enligt vad han uppgav i den fortsatta debatten. Han ansåg, att de fattiga fick mer än rättvisa genom att erhålla en röst för mindre än en riksdalers bevillning.
109 Detta yttrades även av Faxe och L. af Ugglas, vilka alltså ändrat uppfattning sedan år 1867.
110 Om Göteborgs stadsfullmäktiges uttalande till förmån för en reform den 27/2, se ovan avsn. 3.3.4.2., not 52.
111 Påståendena om sådana löften har tidigare omnämnts. De Geer skulle ha lovat motstånd "tum för tum" mot förändringar i kommunallagarna, påstod Mörner. De Geer förnekade detta följande dag (25/4 1868). Påståendet återkom dock år 1869. Även i den radikala och moderata pressen ansåg man, att De Geer var bunden av löften från representationsdebatten

år 1865 och därför inte med hedern i behåll kunde ställa sig bakom förslag till ändring av de kommunala rösträttsförhållandena. (MHT 15/12 1868, GHT 28/4 1868. Norrl.Korr 8/1 1869.)

112 Thermaenius, 1935, s. 78 ff.

113 AB 24/4, GHT 25/4, FL 25/4.

114 DN 27/4, FL 29/4, NDA 25/4, ÖC 29/4.

115 Missnöjet i Uddevalla får sin belysning av uppgiften i Minnesskrift med anledning av stadsfullmäktigeinstitutionens i Uddevalla sjuttiofemåriga tillvaro, 1863–1938, (1938) s. 57, att stadsfullmäktige därstädes fram till år 1867 tecknat aktier i ett järnvägsbolag för en halv miljon rdr och upplånat pengarna, varigenom kommunalskatten måst höjas till det dubbla.

116 Först år 1872, då De Geer efterträtts av Adlercreutz, igångsatte regeringen på uppmaning från riksdagen en dylik utredning. Bidrag till Sveriges Off. Statistik, avd. R, Valstatistik. Stockholm 1874.

117 Märk hans nej till borttagande av rösträttscensus. Se vidare avsn. 4.

118 Jfr hållningen vid 1867 års riksdag, avsn. 3.3.3.1.

119 Överraskningen uttrycktes inom första kammaren av den konservative hovstallmästaren Tornérhielm från Hälsingborg. FK III:380 ff. Om reaktionen på radikalt håll, se t.ex. DN 16/5.

120 Sthlm. P., 9/12 1868 uppgav, att den radikala agitationen bestämde utgången i FK. Den uttryckte Wallenbergs syn. Jfr ovan not 103.

121 Om FK:s okänslighet för folkliga meningsyttringar, se äv. Wallin, a.a., s. 399.

122 NDA 25/4, DN 27/4. Orden "den bästa av ministärer" hade varit regeringens hedersnamn bland liberaler sedan representationsreformen. Nu begagnades de i stället ironiskt. Så även i SnP 2/5. Kritik även i AB 29/4, ÖC 29/4, GP 30/4, FP 29/4, särskilt kraftig i de radikala FL 29/4 och NA 29/4. Regeringen försvarades däremot i P & IT 30/4 och GHT 28/4. Hedlund i GHT menade, att De Geer under debatten om representationsförslaget hade givit en moralisk garanti mot förändring av den kommunala rösträtten. Han kunde då inte gärna redan under den första riksdagsperioden vara villig att ändra den.

123 Attarpsmötet, 26/7, lockade 8000 à 10000 deltagare. Det skildras i lokalpressen, LW 28/7, 30/7. Hels.T. 30/7, FT 21/7, 24/7, 28/7, 31/7, ÖP 20/7, 28/7,. Det får betraktas som ett fullföljande av föregående års folkmötesaktivitet i Skåne. Om denna se Mellquist, a.a. s. 142.

124 Debatten refereras och kommenteras i huvudstadspressen: NDA 4/12, 5/12, DN 4/12, AB 4/12, SD 4/12, DN 9/12, FL 9/12, 12/12. Skrivelsen till Kungl. Maj:t i Kungl. Civildepartementets handlingar 12/2 1869, Riksarkivet. Folke Lindberg behandlar hela aktionen i sitt kommande arbete om Stockholms historia under de senaste hundra åren.

125 AB 15/1, GP 2/1, Norrl. Korr. 19/1, Norrk.T. 26/1, FT 29/12.

126 Pressnotiser om möten i olika delar av landet: i Göteborg (GHT 30/1, 1/2, GP 1/2, 2/2), i Eslöv och Hässleholm (ÖP 8/2, 16/3), i Snöstorp i Halland (GHT 27/3, FT 31/3). Lennäs i Närke (NA 19/12, Wäkt. 31/12), i Boda i Dalarna (DN 27/3, FL 31/3), i Hudiksvall (DN 27/3, FL 31/3). I Stockholm uppvaktades stadens riksdagsmän av arbetarföreningen. DN 1/2 1869.

127 Om LU:s betänkande se ovan 3.2.5.2. Om riksdagsdebatten, Rds prot. 1869, FK II:417 ff, 10/4.

128 Samtliga de nämnda ledamöterna utom de Maré, bruksägare från Kalmar län, har tidigare figurerat i samband med behandlingen av debatten i kommunalfrågan vid riksdagarna 1867 och 1868.

129 De fyra förstnämnda hade redan tidigare gjort sig kända som reformens motståndare, så även O. Mörner. Brun var apotekare i Hudiksvall. Om J.J. Nordström, se 2.4.1. Schartau var grosshandlare i Stockholm och en inflytelserik politiker. Han hörde till den regeringsfientliga gruppen i kammaren. Thermaenius, 1935, s. 79.

130 Rds prot. 1869, AK III:142–153. Antal talare i FK: 20; 34 anföranden, varav en del utförliga. I AK: antal talare och inlägg: 20.

131 12 talare, endast två emot: Ahlgren i Sundsvall och Ribbing.
132 Av talarna var sju nyliberaler, fyra hörde till "Intelligensen" (av dem talade liksom föregående riksdag Ridderstad och P. Östman för lika rösträtt). Rektor P.A. Siljeström, som även talade för lika rösträtt, hörde visserligen till Lantmannapartiet, men företrädde i denna fråga inte dess åsikter. Jfr nedan avsn. 3.3.4.5.
133 Endast J.J. Magnell yttrade sig, för bifall.
134 Endast fem talare uppträdde.
135 AB 12/4, GP 13/4 1869.
136 Rds prot. 1869, bih. X, avd. 1, nr 36, 30/4.
137 SFS 59/1869, 9/11.
138 Se ovan 3.3.1.2., not 9.
139 Se ovan not 29 och 111.
140 R. St. prot. 1865–1866, bih. VIII, utl. nr 80, s. 1.
141 Se ovan not 111 och 122.
142 Se ovan avsnitt 3.3.2.2.
144 Se ovan avsn. 3.3.4.6.2.
145 Tersmeden, Bildt, Hazelius, Stjernblad. Rds prot. 1869, FK II:417 ff.
146 W. Nilson, AK 1867. IV:442 ff.
147 Förstakammarledamöterna valdes till största delen av landstingen, vilka i sin tur valdes av elektorer, vilka valdes av landskommuner och städer antingen direkt eller genom ännu ett led av elektorer. I de städer som stod utanför landsting valde stadsfullmäktige. Om hur valen gick till, se Nyman, a.a., s. 17 f.
148 T.ex. av LU 1867 och 1868, i reservation i ABEU 1862–1863 (af Schmidt) och i adelns debatt 1862–1863 (Reuterswärd).
149 Motionärerna Gross (Bd 1862–1863), A. Pehrsson (Bd, 1865–1866), vidare Rosenberg (reservant LU 1868 och Liljencrantz (debattinlägg AK 1867 IV:439 ff,) o.a.
150 LU 1867 och 1868, avsn. 3.2.3.2. resp. 3.2.4.3.–4.
151 Liljencrantz, AK 1867, IV:439 ff.
152 Olausson, AK 1867, IV:444 ff.
153 Olausson, MAK 168/1867, W. Nilson, AK 1867, Ola Jönsson, AK 1868, I:43, John Ericson, MAK 17/1868.
154 W. Nilson, AK 1867.
155 LU 1867, 1868; Magnell, AK 1868 I:46, Hazelius, MFK 31/1868, Ribbing, res. LU 1868, se avsn. 3.2.4.6.
156 E:s yttrande: R.o.A. I:316 f. – Tanken om förmögenhetens inverkan citerad efter Heckscher, G. Svensk konservatism före representationsreformen, del I, s. 213. Där framhålles också, att ursprunget är Burke.
157 Ola Jönsson, AK 1868, III:485 f, Hierta, AK 1868, I:41 f.
158 W. Nilson, AK 1868, III:487 f.
159 AK april 1868, III:516 f. Hemmansägare från Kråkeryd, Jönk.län.
160 von Troil och Åstrand, AK april 1868. III:517 f resp. 505 ff.
161 AK april 1868.
162 W. Nilson, MAK 93/1867, Liljencrantz, AK 1867, Ola Jönsson AK april 1868.
163 LU 1867 och 1868.
164 AK jan. 1868, I:38 ff.
165 ABEU 1862–1863, Gross, mot. bd nr 86. 1862–1863, Svensén, MAK 146/1867, Danielsson, MAK 100/1868, Ljuslin, MAK 65/1868.
166 ABEU 116. 1862–1863, LU 1868 och 1869. (3.2.4.3. resp. 3.2.5.2.)
167 von Troil, AK jan 1868, Magnell, MAK 57/1868.

168 T.ex. Olof Nilsson, Bd 1862–1863 V:209 ff, Wistelius och Ridderstad, Bg 1865–1866, III:336 f., Svensén, AK 1867 ("Hela landet ense om olämpligheten och orättvisan"), (IV:448), Ridderstad, AK 1868, jan. ("Inom hela landet ivriga önskningar") I:52 f, Haselius, MFK 31:1868 ("orättvisan allmänt insedd"). Ljuslin, MAK 65:1868 ("klagan från alla orter"), II. Ericsson, MAK 66:1868 ("knappt mer än en mening i landet"). Häremot Faxe, FK jan. 1868, som hävdade, att allmänheten inte var intresserad av rösträttsgrunden.

169 Se ovan 3.2.4.1. ABEU 1862–1863: individens intresse för kommunen tillintetgörs. Sundvallson, mot. 30 Bg 1865–1866: "en förtvivlande liknöjdhet" vid stadsfullmäktigeval. Hierta, AK I:42, 1868: "liknöjdhet". Falkman, MAK 1868, nr 289: "Snart sagt ingen vill deltaga i stadsfullmäktigeval". – Wistelius, Bg 1865–1866: bara 1/5–1/4 av de röstberättigade deltar i stadsfullmäktigeval (i Örebro). Olausson, om Västerås: 15 à 20 av 600 à 700 deltar (MAK 168/1867), Liljencrantz, AK 1867 IV:439: bara 4 av 2511 med under 20 röster vardera i en valkrets i Stockholm deltar stadsfullmäktigeval.

170 T.ex. von Troil och Åstrand, AK april 1868 III:505 ff, Faxe, FK 1868, I:87.

171 AK 1868, Vougt, III:507.

172 Ola Jönsson, AK april 1868, III:487.

173 Även andra talare vände sig mot Jönsson p.g.a. hans yttrande, och han förnekade då, att han hotat med revolution. (Åstrand, Ahlgren), III:489, 504 ff.

174 ABEU 1862–1863, von Koch, R.o.A. 1862–1863, Pehrsson, mot. 111 bd 1865–1866.

175 T.ex. LU 1867.

176 LU 1867 och 1868, von Troil, AK I:37/1868, Magnell, MAK 1868, nr 57.

177 W. Nilsson, AK 1867, IV:441 f.

178: af Schmidt, res. ABEU 1862–1863, Ribbing, Pr 1865–1866 IV:31, LU 1867, Stjernblad, FK I:91, 1868, Lagerstråle, FK april 1868, III:355.

179 Wallenberg, FK april 1868 III:351, Schartau och Brun, FK 1869, II:417 ff.

180 L. af Ugglas, FK 1869, II:441 f.

181 LU 1867 och 1868.

182 Hierta, AK 1867 (IV:449) och AK 1868 (I:42). Han hänvisade till Danmark och Norge.

NOTER TILL KAPITEL 4. REGERINGENS HÅLLNING TILL DEN KOMMUNALA RÖSTRÄTTSFRÅGAN UNDER 1860-TALET

1 Om sådana förhoppningar: DN 19/2 1866, NA 21/2 1866, AB 12/1 1867. Om ministärens starka ställning vid riksdagens början, se Kihlberg, a.a., s. 124 ff.

2 Petitionerna finns i Civildepartementets handlingar 14/12 1866. – Den från Örebro ingavs 16/3 1865 och fick kraftigt stöd i pressen (NDA 21/3, AB 20/3, DN 22/3, FL 24/3, NA 22/3, Wäkt. 23/3). Kort därpå kom Halmstadspetitionen (21/4), senare den från Uppsala (21/8 1865) och sist den från Kalmar (april 1866). – I de två första anhölls blott om jämkningar i den kommunala rösträtten, i de två sista föreslogs en tiogradig röstskala. I alla framhölls det som särskilt önskvärt, att bolags rösträtt inskränktes. – Kungl. Maj:t s resolution publicerades bl.a. i P&IT 11/1 1867. För den reaktion den väckte har ovan talats, avsn. 3.1.2., not 10, och avsn. 3.1.3., not 16.

3 Väkt. 18/1, LW 15/1, NDA 11/1, NT 19/1, AB 12/1, DN 12/1, NA 12/1, FT 15/1, 18/1, ÖP 14/1, FL 23/1, alla 1867.

4 Brev Hierta – F.T. Borg, redaktör för Öresundsposten i Hälsingborg, 12/1 1867 (Borgs samling, LUB).

5 Det verkar riktigare än att som Arvid Gumaelius, redaktör för Nerikes Allehanda (NA 12/1 1867), lägga skulden på civilminister H.G. Lagerstråle.

6 En ingående analys av De Geers politiska inställning vid tiden för representationsreformens utformning och genomförande ger Andrén, a.a., i kap. "De Geers motivering för rösträttsbestämmelserna" s. 61–75. Liksom Andrén framhåller Wallengren, S. Förstakammarfrågan inför svenska riksdagen efter 1866 (1916), s. 23 f, hur avsikten med fyrkskalan var att skapa en kammare, präglad av "förmögenhetens konservatism". – Nyman, O. Tvåkammarsystemets omvandling i Samhälle och riksdag, del 3, s. 10 ff, framhåller liksom Andrén, hur De Geers hållning påverkats av John Stuart Mill och hur han genom plutokratiseringen av rösträtten, även den kommunala, ville trygga de förmögnas inflytande. – Jfr även Wallin, a.a., s. 355.

7 I sina memoarer (De Geer, L. Minnen, 1892, s. 177) ger han en principförklaring om takten i samhällsreformer. Man borde föra fram liberala idéer men endast så långt, att de konservativas bifall åtminstone till väsentlig del kunde vinnas.

8 Rds prot. 1867 FK I:245 f, 16/2.

9 Se föregående not. – Jfr även ovan, avsn. 3.2.3.1.

10 Se härom avsnitt 3.3.1., not 29, 111 och 122.

11 Resolutionen, som var ett svar på petitioner från fyra städer, avsåg endast den stadskommunala rösträtten. De Geer underskattade emellertid också den plutokratiska effekten av fyrkskalan i landskommuner, liksom f.ö. hans motståndare i representationsdebatten Henning Hamilton. (De Geer, L. Några ord till försvar för det hvilande representationsförslaget, 1865, s. 58 f, Hamilton, H. Bidrag till granskningen av Kongl. Maj:ts Nådiga proposition . . ., 1865, s. 22, samt Andrén, a.a., s. 53, 73, 500). En annan uppfattning, nämligen att De Geer åtminstone i fråga om landstingsvalen uppnådde vad han eftersträvat, nämligen ursprungsgemenskap mellan de båda kamrarna och att alltså de plutokratiska verkningarna av fyrkskalan överbetonats, framläggs av Göran B. Nilsson i Folkval och fyrkval 1863–1909, Scandia 1964. – I en recension i HT 1968, s. 215, invänder T. Neveus mot Nilssons uppfattning bl.a. att De Geer knappast kan ha förutsett hur val av landstingselektorer skulle komma att ske. Se nedan avsnitt 5.3., not 17.

12 Andrén, a.a., s. 73, Nilsson, a.a., s. 91. Jfr ovan avsnitt 2.4.8.

13 Denna uppfattning har förutom Andrén, not 11 ovan, även Rexius, G. Det svenska tvåkammarsystemets tillkomst och karaktär (1915), s. 310 f, 350, och Wallengren, a.a., s. 22 f. – Samma missuppfattning som De Geer gjorde sig statsrättsexperten H.L. Rydin skyldig till i sin broschyr Betraktelser i representationsfrågan (1865) och jämväl C.G. Mörner, motståndare till representationsförslaget år 1865 (koncept till anförande i representationsdebatten, C.G. Mörners arkiv, vol. L:197, Esplundasamlingen, RA).

14 Civildepartementets handlingar 14/12 1866. Ingen handling finns i akten, som berör röstfördelningen, mer än petitionerna, som innehåller utdrag ur respektive städers vallängder.

15 De Geers samling, RA. På omslaget till akten: "Anteckningar av Louis de Geer i politiska ämnen, använda sedermera vid minnenas författande". Manuskriptet är odaterat.

16 Se ovan avsnitt 3.2.4.4.

17 Se ovan avsnitt 3.3.4.6.3.

18 Se ovan avsnitt 3.1.3., not 17, o. 3.3.4.4., not 53.– – Det radikala kravet på rösträtt för alla myndiga män, oavsett skattebetalning, framfördes av Norrköpings arbetarförening, som svar på ett brev från Stockholms arbetarförening, i febr. 1868, om stöd för en gemensam aktion. Tolv arbetarföreningar i skilda delar av landet svarade på Stockholmsföreningens brev, och åtta av dem ville ha lika rösträtt genomförd utan uppskov. Svaren sammanställdes med listor, som cirkulerat i huvudstaden sedan hösten 1867, till en petition, som ingavs till Kungl. Maj:t i mars 1868 (Civildepartementets handlingar, 24/3 1868). Den föranledde ingen åtgärd. Hela aktionen behandlas av Folke Lindberg i hans kommande arbete om Stockholms historia.

19 Om de kommunala rösträttsförhållandena i dessa länder, se ovan avsnitt 2.2.7., 2.2.10, 2.2.11.2.

20 Se ovan avsnitt 2.2.8.
21 Oxholm, W. Landkommunernes Styrelse (1935), Engelstoft – Wendt Handbog i Danmarks Historie (1949), Thulin, Kommunal rösträtt i utlandet.
22 Om rösträttsförhållanden i Preussen, se ovan avsnitt 2.2.4. samt Heffter, a.a., flerstädes.
23 Därpå tyder hans yttrande i debatten i FK 1875 I:12, s. 32 f. Se avsnitt 2.4.8., not 113.
24 Om rösträttsfördelningen i verkligheten, se nedan avsnitt 5.4. och 5.5.
25 Finansminister J.A. Gripenstedt, var mer positiv till en reform av den kommunala rösträtten än De Geer och Lagerstråle. I andrakammardebatten 1867 uttalade han sig för bolagsröstningens avskaffande och han yttrade gillande över lantmannapartiets program, utfärdat i mars 1867 (Rds prot. 1867 AK III:451, Gasslander, O. J.A. Gripenstedt (1949), s. 423). Han hade emellertid avgått ur konseljen redan sommaren 1866. – Jfr ovan avsn. 3.3.3.2., not 41.
26 Kihlberg, a.a., s. 127 f.
27 Nedan avsnitt 6.1.2.4., – Om regeringens inställning år 1868 upplyser även en artikel i Post och Inrikes Tidningar (28/11 1868). Inför en debatt om den kommunala rösträtten i Stockholms stadsfullmäktige tog regeringsorganet kraftigt ställning emot en reform. Där sammanfattas alla de olika argument, som framfördes i riksdagen och i konservativ press mot en förändring av den kommunala rösträtten.
28 Se nedan avsnitt 6.1.2.3., not 106, och 6.1.2.4., not 134.
29 Andrén, a.a., s. 374.
30 Om vilka skäl som kan ha påverkat regeringen till 1869 års beslut, se ovan avsnitt 3.3.5.4.

NOTER TILL KAPITEL 5. DEN KOMMUNALA RÖSTRÄTTENS UTFORMNING OCH VERKNINGAR EFTER ÅR 1869

1 SFS 50/1863, 59/1868 och 59/1869. Rösträttsbestämmelserna behandlas av bl.a. Wallin, a.a., Hultqvist, (1955), Thulin (1907) och Andrén, a.a., s. 212 f.
2 SFS 34/1861 § 8, jfr Wallin, a.a., s. 425. Se även ovan avsnitt 2.4.5.
3 SFS 34/1861 § 2. Lika i SFS 51/1883,§ 1.
4 SFS 51/1883. Jfr Larsson, Y. På marsch mot demokratin (1967), s. 116, och Wallin, a.a., s. 425.
5 Utförligt härom i Hultqvist, 1955, s. 93 ff. – SFS 34/1861, § 1.
6 De uppgick till 40 öre per man och 20 öre per kvinna.
7 Denna skillnad upphörde först år 1892, Andrén, a.a., s. 212 och SFS 110/1892.
8 Hultqvist, 1955, s. 72, utförligare.
9 Den ursprungliga begränsningen var bara relativ: 1/20. Jfr ovan avsnitt 2.4.6.
10 Källa: Enligt Kungl. brev 3/3 1865 (SFS). Se även Bidrag till Sveriges Oficiella Statistik. R. Valstatistik. Den kommunala rösträtten 1871, s. II f.
11 Källa. Kungl. brev 5/12 1862, enl. inlaga i besvärsmål Sorsele, AC, 25/6 1868. (Om hänvisningens innebörd, se nedan not 103).
12 Wallin, a.a., s. 25, Andren, a.a., s. 205. – Uträkningen av fyrktalen för andrakammarväljarna, se Wallin, a.a., s. 10.
13 Carlsson, S. Den sociala omgrupperingen i Sverige efter 1866 i Samhälle och riksdag, del I, (1966), s. 199. – Jfr Andrén, a.a., s. 206.
14 Bidrag till Sveriges Officiella Statistik, R. Valstatistik. Den kommunala rösträtten år 1892 (1895), s. VII.
15 Förutom den i noten ovan anförda, motsvarande undersökningar år 1874 och 1907.
16 Så t.ex. Andrén, a.a., s. 212 ff, Thulin (1908), s. 59 ff, Wallin, a.a., s. 48 f, och Hultqvist, a.a., s. 126 f.

17 Nilsson, G.B. Folkval och fyrkval 1863–1909 (Scandia 1964). – Förf. jämför bl.a. för de två valkretsarna (av fyra) i länet elektorerna vid landstingsval och vid andrakammarval och finner, att det förra slaget av elektorer, som valdes efter fyrktal hade en social och ekonomisk status, som var lägre än riksdagselektorernas, vilka valdes med lika rösträtt. Fyrkskalan skulle alltså i dessa fall ha givit ett mera demokratiskt utslag än den lika rösträtten (med inkomst- och förmögenhetscensus). Emellertid anger förf. själv en plausibel förklaring: till landstingselektorer valdes i allmänhet nämndemän och häradsdomare, vilka på grund av denna sin befattning ändå hade ärende till häradsting, där valen av landstingsmän skedde. Till nämndemän kunde bara bönder väljas.

18 Nilssons polemik mot tidigare forskare, han nämner Andrén, a.a., s. 218, Wallin, a.a., s. 49, och Hultqvist, a.a., s. 126, för att ha "nöjt sig med att påpeka hur i många kommuner en enda röstägare ägde absolut majoritet" (s. 109) är dock orättvis. Ingen av de nämnda förf. nöjer sig med den uppgiften.

19 I sin kritik mot vad han uppfattar som övertro på den kommunala rösträttsstatistiken hos tidigare forskare påtalar Nilsson även den roll som talet om den s.k. jämviktsgränsen spelat. Därmed menas det fyrktal, ovanför vilket alla röstägare tillsammans har lika många röster som alla röstägare under jämviktsgränsen har tillsammans. Nilsson menar, att man tidigare missbedömt effekten av frånvaro från kommunala omröstningar. Eftersom en enda utebliven storfyrk hade större effekt än hundratals småfyrkar, som stannade hemma, kom den verkliga jämviktsgränsen att ligga betydligt lägre än vad rösträttsstatistiken antyder, och den plutokratiska effekten av fyrkskalan var inte så svår, som man tidigare menat. Om effekten av frånvaro, se nedan 5.4.6. Begreppet jämviktsgräns används inte i denna avhandling.

20 Jfr Norrlid, I. Kommunen som bolag? (Scandia 1970), som med stöd av Nilssons redogörelse och uttalanden av några riksdagsmän intar positionen, att uttalanden om den graderade rösträttens verkningar ute i kommunerna måste byggas på säkrare grund än den statistiken erbjuder. Detta skulle kunna tolkas som om Norrlid inte över huvud taget ville använda statistiken som källa. I så fall skiljer sig vår uppfattning.

21 Bidrag till Sveriges Officiella Statistik. R. Valstatistik. Statistiska Centralbyråns underdåniga berättelse rörande kommunala rösträtten år 1871 (1874), dito rörande år 1892 (1895) samt rörande år 1904 (1907). – Om hur de båda förstnämnda utredningarna tillkom, se nedan avsnitt 6.1.2.1., not 34, och 6.2.1.3., not 34. – För tabell 2 har materialet hämtats ur 1874 års utredning på sid. VIII och 124 f, ur 1895 års utredning på sid. VII och 140 f samt ur 1907 års utredning på sid. VII och 174 f – Rörande felräkningen av 1892 års siffror, se 1907 års utredning, s. VI.

22 Om grunderna för denna beräkning, se nedan not 24.

23 Om ökningar i landskommunerna, se nedan tabell 7 i avsnitt 5.5.1.

24 Materialet för tabellen är hämtat ur samma sidor som ovan i not 21 angivna, för år 1904 dessutom ur 1907 års utredning, s. XIV. Om röstetal i skilda röstklasser lämnar de två första utredningarna inga uppgifter. För röstklasserna 1–5 röster och för den över 100 röster kan dock röstetalet exakt framräknas med ledning av antalet röstägare i vardera klassen, vilka anges för vardera röstetalet. För övriga röstklasser måste en approximering göras. Antalet röstägare i var och en av röstklasserna 6–10, 11–20, 21–30, 31–40, 41–50, 51–75 och 76–100 har multiplicerats med ett röstetal, som ligger mitt emellan klassens gränstal, dvs för respektive röstklass följande siffror: 8, 15, 25, 35, 45, 63 och 85. Metoden har tidigare använts i samma syfte av Thulin (1908), s. 66. I tabell 3 har den begagnats för att uppskatta röstetalen i nämnda röstklasser även för år 1904, för att åstadkomma likformighet, fast exakta röstetal för de skilda röstklasserna ges i 1907 års utredning, s. 175. Approximeringens resultat kan jämföras med dessa siffror, och skillnaderna är inte större än att slutsatser kan dragas av de här anförda siffrorna.

25 1907 års utredning, s. XIV. – Jfr 1892 års utredning, s. XIV.

26 Till grund för uträkningen ligger siffrorna i tabell 3.

27 Källor: 1874 års utredning, s. 124 f, 1895 års utredning, s. 120 f, 128 f och 130 f, samt 1907 års utredning, s. 156 f. 164 f, samt 166 f. Se ovan not 24.

28 Källor: 1874 års utredning, s. 124 f, 1895 års utredning, s. 120 f, 128 f och 130 f, samt 1907 års utredning, s. 156 f, 164 f och 166 f. – För röstklasserna 6–100 röster är uppgifterna om röstetalet approximativa enligt samma metod som redovisas ovan i no 24. – 1907 års utredning skiljer inte beträffande de enskilda städerna på de två högsta röstklasserna, varför dessa i tabell 6 har sammanförts.

29 1874 års utredning, s. 124 f, 1895 års utredning, s. XV, 120, 128 och 130, samt 1907 års utredning, s. XIV och XVIII f.

30 År 1871 bodde 876 av de 1378 i Stockholm, Göteborg och Malmö (= 63 %), år 1892, i samma städer 2505 av 3704 (= 68 %).

31 I 1907 års utredning, s. XVIII f, bedömdes den relativa begränsningen vara av mycket ringa betydelse. Den påverkade röstetalen blott i 18 småstäder och 12 köpingar. – Samma omdöme i 1895 års utredning, s. XVI.

32 1874 års utredning, s. 124 f, 1895 års utredning, s. XVI, 1907 års utredning, s. XVIII.

33 Se särskilt tabellerna 4 och 5 ovan.

34 Detta stöds även av annan statistik än den anförda. – I Stockholm kunde före reformen 1355 röstägare överrösta de övriga 25275. Efter reformen kunde 1957 röstägare överrösta de övriga 24673 (SD 12/4 1869). I Göteborg kunde efter 1869 fortfarande 493 röstägare med 51–100 röster vardera överväga 5093 andra röstägare, och i Malmö 244 röstägare med 41–100 röster vardera genomdriva sin vilja mot 3350 andra kommunmedlemmar (Rds prot 1868, LU:s bet. nr 31).

35 Om fortsatt dominans i städerna för de förmögna upplyser bl.a. Dalgren, H. Västerviks historia, II (1933), s. 315, Hasselberg, G. Vänersborgs historia, II (1944), s. 59 f, Erneberg, H. Strängnäs under stadsfullmäktiges styrelse 1875–1925 (1926), s. 13, Göteborg. En översikt vid 300-årsjubileet 1923 (1923), s. 138, Borås statistik, utg. av K.G. Nilsson (1921), s. 63, Dalgren, L. & Moberg, O. Karlstads stads historia, III (1953), s. 237, Ingstad, O. Bidrag till Ronneby stads historia (1915), s. 151 och Nilsson, J.E. Sundsvalls historia, V, (1943), s. 90.

36 Thulin (1908), s. 46 f, 64.

37 Berättelse angående Stockholms kommunalförvaltning år 1872 (1874), s. 43.

38 Samma arbete, för år 1892 (1894), s. 63, och för år 1900 (1902), s. 73.

39 Samma arbete, för år 1872, s. 46, för år 1892, s. 77, för år 1900, s. 87.

40 Så Andrén, a.a., s. 219 ff, Hultqvist, a.a., s. 127 och Wallin, a.a., s. 49.

41 Nilsson, G.B., a.a., s. 111.

42 Källor för beräkningen: se ovan not 39. – Bortfallet var för båda grupperna c:a 16800 röster. Utgår man från angivna frånvaroandelar i skilda klasser och tillämpar dem på röstetalen för 1872 (1874 års utredning, tabell 3, s. 122 f), visar det sig att i t.ex. första valkretsen hundraröstarnas andel ökade med c:a 10 % (till c:a 34 %) medan de fem lägsta röstklassernas andel sjönk från c:a 10 % till c:a 1,5 %.

43 För Stockholm, se t.ex. AB 1/3 1867. Vallokalerna var öppna torsdag och lördag 10–14. – I Karlshamn deltog i decembervalet 1869 flera hundra mot annars några tiotal. Orsaken var att arbetarna vid stadens varv fått permission för att deltaga. Många röstsedlar på 1 à 2 röster avgavs därför, men köpmännen dominerade ändå som vanligt. (Moberg, o. Karlshamns historia, IV (1950), s. 30).

44 Så i Vänersborg enligt Hasselberg, a.a., s. 58 f.

45 F.K.S., § 22.

46 Om röstningsproceduren se t.ex. Back, P.E. i Kommunal självstyrelse i Lund (1964), s. 43 ff, Nilsson, J.E., a.a., s. 88 (om Sundsvall), Gierow, K. Hundra års kommunalval i Hälsingborg i De

hundra åren. Stadsfullmäktige i Hälsingborg 1862–1962 (1965), s. 94, Grangert, L. 100-årsminnet av stadsfullmäktigeinstitutionens tillkomst (Gävle, 1963), s. 7.

47 Risken för sådan påverkan påtalades redan år 1861 i ett remissuttalande från magistraten i Norrköping av borgmästare Stolpe. Se ovan avsnitt 2.4.8.

48 Så i Göteborg, där den av Merkantila föreningen inspirerade s.k. "börslistan" hade obestridd framgång vid stadsfullmäktigevalen ända till seklets slut enligt Attman, A. Göteborgs stadsfullmäktige 1862–1963, s. 370 f. Så även i Vänersborg, där stadsfullmäktiges ordförande år 1876 sammankallade vissa, främst större röstägare. Man enades om en lista som vann fullständig framgång. Småröstema saknade däremot organisation och var helt maktlösa mot de härskande kretsarna. Omval av de avgående fullmäktige var regel. (Hasselberg, a.a., s. 60). – I Sundsvall valdes år 1870 endast de kandidater, som var upptagna på den s.k. banklistan (Nilsson, J.E., a.a., s. 90). – Om sammanträde mellan de dominerande köpmännen i Karlshamn för att fastställa en lista, se Moberg, O., a.a., s. 28. Om förhållanden i Stockholm ger ett brev 25/2 1885 från Moritz Rubenson till W. Walldén (Walldéns samling, KB) upplysning. Båda var kända kommunalmän i staden. Rubenson slutar sitt brev: "Om stadsfullmäktigevalen har man ännu inte hört vidare än att en tillstymmelse till agitation börjats från radikalt håll. Där äro de dock, tack vare röstskalan, för korta i kroppen, om motsidan ej sover alltför djupt. Så snart något höves oss i Jakob, skall jag stöta på vederbörande". – Om praxis i Nyköping upplyser Hedenskog, S. Folkrörelserna i Nyköping 1880–1915 (1973), s. 115, 125. Det halva antalet av fullmäktige, som var i tur att avgå vid varje valtillfälle, ansågs böra komma i första hand för en ny period. Endast om någon eller några av dem avsade sig, kunde någon valkamp uppstå. En liten grupp av högre tjänstemän och grosshandlare spelade en dominerande roll i stadens styrelse. – På liknande sätt var det i många städer.

49 Hultqvist, a.a., s. 127.

50 Se not 21 ovan.

51 1871 års utredning, s. 120 f, 1907 års utredning, s. V och 112.

52 Gårdlund, Industrialismens samhälle, s. 440 ff.

53 Gruvberger, N. Det industriella genombrottet (Den svenska historien, del 9, 1968), s. 122.

54 Heckscher, E.F. Svenskt arbete och liv (1957), s. 302.

55 Om höjningen av det bevillningsfria avdraget, se ovan avsnitt 5.1.2.

56 Carlsson, S. Rationalisering inom jordbruket 1870–1920 (Den svenska historien, del 9), s. 136.

57 Detta överensstämmer med vad Sten Carlsson visat i sin avhandling Lantmannapartiet och industrialismen, särskilt s. 14 f, 20 f. Hans undersökning avser perioden 1890–1902. För en tidigare period, 1866–1884, se Wallin, a.a., s. 52, som anför, att för den perioden strukturomvandlingen på landsbygden saknade betydelse, ty jordbrukarna hade en kompakt övervikt. Men inkomstutvecklingen gjorde det klart, att tiden för arbetarna snart måste vara inne. Båda undersökningarna avser valen till andra kammaren.

58 1907 års utredning, s. XV f. – 1968 röstägare drabbades år 1904 av rösträttsmaxima. 251 av dem berördes bara av den absoluta begränsningen på 5000 röster.

59 Om hur denna begränsning kom till stånd, se avsnitt 6.2.3.6.

60 Se ovan not 58.

61 Se nedan avsnitt 5.5.4.

62 Källa rörande 1904: 1907 års utredning, s. XV.

63 Se avsnitt 5.6.8.5., not 147, och 5.6.8.8.3., not 173. Anställda röstade som arbetsgivarna även i andra fall. Se 5.6.8.7.

64 Källor: 1874 års utredning, tabell 1, kolumn 20, s. 2–119; 1895 års utredning, tabell 1, kolumn 19, s. 1–115. Därtill en otryckt förteckning med titeln "Röstegande med mer än hälften av kommunens hela röstetal" i Material om den kommunala rösträtten 1892, Statistiska Centralbyråns arkiv, Stockholm, Utöver vad 1895 års utredning ger vid handen i form av tryckt

statistik, kan ytterligare sju stora röstägare med tillsammans 105303 fyrkar återfinnas i denna otryckta förteckning. De och deras fyrktal har inarbetats i tabellens siffror.

65 1907 års utredning, s. X f och XVI.

66 Jfr ovan avsnitt 5.4.8.

67 Jfr ovan 5.4.8., not 40–42.

68 Se ovan not 63.

69 Dylika fall har påträffats i besvärsmaterialet. Om detta material, se avsnitt 5.6.3. – Exempel som styrker textens påstående har påträffats i följande mål: Lerbäck, T, 1/6 1872, Hallingsberg, H, 31/5, 1875, Hycklinge, E, 12/5 1876, Brännkyrka, B, 11/11 1881, Vellinge, M, 11/11 1881, Fässberg, O, 12/3 1886, Tolg, Tjurreda och Asa, G, 19/2 1886. Rogsta, X, 3/6 1892. (Om innebörden av hänvisningarna, se nedan not 103).

70 Se 1874 års utr., s. VI. Så bl.a. i Flo, R, 28/12 1866, Tryserum, H, 30/5 1873, Nås, W, 26/8 1881, Edsbro, B, 29/9 1882, Trelleborgs l.k., M, 17/3 1892, Angered, P, 31/5 1895. (De anförda är besvärsmål i kommunalärenden till Kungl. Maj:t. Jfr nedan not 103.) Se även not 120 nedan.

71 Se nedan avsnitt 5.6.5.

72 Se nedan avsnitt 5.6.7. och 5.6.8., flerstädes.

73 Jfr ovan avsnitt 5.4.8.2.

74 1895 års utredning, s. VIII f.

75 1895 års utredning, s. 1–115.

76 1895 års utredning, s. XIII.

77 1907 års utredning, s. X f. – Siffrorna avser oreducerade fyrktal.

78 Om bolag som stora röstägare, se nedan avsnitt 5.5.8.2. Om kritik mot bolagsröstningen se t.ex. 6.1.3.2., not 236, och 6.2.4.2.

79 Så enligt besvärsmålen Skog, X, 22/8 1890, Los, X, 10/11 1893, Bergsjö, X, 17/7 1896.

80 Jfr ovan avsnitt 5.4.8.

81 Utsagor i riksdagsdebatten: se 6.1.3.2., not 212, 213. Jfr även Thulin (1907), s. 30, Andrén, a.a., s. 515, 521 och Norrlid, a.a., s. 59. – I en historik över Harlösa socken i Skåne (Börkelund, G. Harlösa sockens historia, 1952, s 157) uppges att röstning mycket sällan förekom, då den var så tidsödande. – I ett besvärsmål (Alsheda, F, 29/10 1875) uppges att man alltid vid val av landstingselektorer använde lika rösträtt, vilket man bedömde som en nödvändig följd av bestämmelsen att val skulle ske med slutna sedlar. (Vid fyrkröstning antecknades röstetalet utanpå valkuvertet). Denna uppfattning tycks ha varit ganska allmän. I ett besvärsmål från Norrbotten (Över Luleå, BD, 19/3 1875) försvarade riksdagsman Pehr Nilsson i Vittjärv kommunens bruk att välja kommunalnämnd med lika rösträtt. Han hävdade i sin inlaga till Kungl. Maj:t, att vid val var fyrkröstning oförenlig med kraven på att valsedlar blott skulle innehålla namn på kandidaterna. – Liknande uppfattning i besvärsmål från Kronobergs län (Vrå, G, 4/2 1876), från Västmanlands län (Kung Carls k., U, 12/5 1876) och från Malmöhus län (Blentarp, M, 4/7 1879). Kungl. Maj:t avvisade i sitt utslag sådana tolkningar och fastslog, att fyrkröstning var det rätta.

82 Se avsnitt 5.6.8.1. nedan.

83 Se avsnitt 2.1.1.1., not 28.

84 Om den parlamentariska debatten, se avsnitt 6.2.4.2.

85 Materialet är detsamma som använts för tabell 11 och 12. Om siffrornas användbarhet se 5.5.4. För kolumnen Röstägare med mellan 1000 och 5000 röster gäller alltså, att där tillkommer en stor grupp, vars antal är känt men om vars fyrktal blott approximeringar kan göras. Siffrorna i ifrågavarande kolumn (tabell 13) ger dock upplysning om tendensen i utvecklingen. Den kraftiga ökning av både röstägare och fyrktal, som kolumnens siffror visar, tenderar på grund av materialets beskaffenhet att visa lägre värden än de verkliga. – Vad beträffar klasserna med

fyrktal över 5000 torde tabellen rätt väl återge de faktiska förhållandena. Blott ett fåtal med så höga röstsiffror kan ha undgått att markeras som toppröstare i sina kommuner. Möjligheten härför är större 1892 än 1871, på grund av fyrktalets totala ökning. I den mån siffrorna på denna punkt avviker från verkligheten, visar de alltså en för liten stegring från 1871 till 1892 av röstägare och röstetal för grupper med 5000 fyrkar var och däröver.

86 För identifiering av röstägare används här och i fortsättningen följande källor: Förteckningar å de till Riksdagens Första kammare valbare män inom Rikets samtliga län, bihang till Tidskrift för Sveriges landsting, andra årgången, 1870, Höjer M. Konungariket Sverige, del I–III, Stockholm 1875–1883, Kempe, A. (utg.) Sverige. Geogr. topografi, statistisk beskrivning, del 1–6, Stockholm 1908–1924, Rosenberg, C.M. Geografiskt-statistiskt handlexikon över Sverige, del 1–2, Stockholm 1882–1883, "Röstegande med mer än hälften af kommunens hela röstetal" (otryckt förteckning, se ovan not 64) samt de båda tidigare omnämnda statistiska utredningarna om kommunalrösträtten av år 1874 och 1895.

87 1895 års utredning, tabell F, s. VII.

88 70 % av de 220 kommunerna i Älvsborgs län och 69 % av de 260 i Skaraborgs hade under 5000 i totalt fyrktal. Medeltalet var 5074 resp. 4897 (år 1892). Endast Gotland hade lägre medeltal. (Samma utredning, s. III, tabell B).

89 Godset stod ännu 1892 skrivet på grosshandlare Robert Dickson, död 1858, i den otryckta förteckning, som nämns ovan not 86.

90 Identifieringen försvåras av kommunens stora totala fyrktal, 89700 år 1892. Utom verkstaden fanns ett pappersbruk, Önans, ägt av en grosshandlare från Göteborg, D.O. Francke.

91 Personbesättningen är delvis densamma i de tre bolagens styrelser: disp. C. Danielsson, bruksägare G.F. Berndes, ing. R. Geijer, överste C.A. Geijer. (Källor: Samling av anmälningar till aktiebolags-, förenings- och handelsregistren, 1897, Stockholm 1897; därtill aktiebolagsregister i Patentverkets arkiv, Stockholm. Samt akter över inregistrerade bolag).

92 I Stora Tuna hade dock Bergslaget utom Domnarvets järnverk även ett stort pappersbruk, Kvarnsvedens.

93 År 1900 hade samma bolag ett fyrktal av 84794, det högsta som påträffats i källmaterialet. (Civildepartementets handlingar, 9/11 1900).

94 Se ovan avsnitt 5.5.7., not 81.

95 Påståenden av denna innebörd i riksdagen av bl.a. Sven Hansson, AK 23/4 1868, T. Säve, FK 23/4 1868, A. Gumaelius, AK 2/4 1870, H. Rydin, FK 2/4 1870, Ola Andersson, MAK 111/1881, J. Rundbäck, AK 19/3 1881, Granlund, AK 11/5 1882, J. Andersson, MAK 67/1883. – I pressen bl.a.: NA 3/2, 21/3, 23/3 1866, DN 5/6, 17/10 1866, NA 23/10 1867, FT 3/12 1867, FL 4/7 1868, DN 8/2 1869, FL 13/2 1869. Det bör påpekas att samtliga dessa tidningar intog en radikal hållning i den kommunala rösträttsfrågan. – Jfr f.ö. i avsnittet om den parlamentariska argumentationen, nedan 6.1.3.2.

96 Samling av Kungl. bref och resolutioner rörande tillämpningen av kommunalförordningarna. (1866–1926).

97 Forsell, H. Sjelvstyrelse i Svensk Tidskrift av år 1872, Thulin, E.J. Våra kommunalförfattningar enligt motiverna och i verkligheten (1907) s. 18 f, Oredsson, S. Järnvägsbyggandet och den kommunala kompetensen, HT 4/1969 flerstädes. – Jfr även av samma författare Järnvägarna och det allmänna (1969).

98 Så Forssell och Thulin i de i noten ovan anförda arbetena. – Även i riksdagen t.ex. av P. Nilsson, FK 10/5 1876.

99 Forssell, i ovan anförda artikel i Svensk Tidskrift av år 1872, redogör för två stadsfullmäktigebeslut av intresse i detta sammanhang (i Hudiksvall och Norrtälje). Jfr även Uddevalla. Minnesskrift m.a.a. stadsfullmäktigeinstitutionens sjuttiofemåriga tillvaro (1938) s. 57. I samtliga dessa tre städer beslöt stadsfullmäktige anslag till enskilt affärsföretag. Stadsfullmäkti-

gebeslut om järnvägsbidrag överklagades i bl.a. Landskrona och Varberg år 1875 (Civildepartementets handlingar 2/7 och 30/7 1875).

100 Om denna sammankoppling se även Oredsson, HT 1969, s. 444. – I riksdagen kom den till uttryck bl.a. i lagutskottets betänkande nr 14/1872, s. 20 ff. – Se även avsn. 6.1.3.2., not 227, och 6.1.1.3.

101 FKL § 75. – Ett uttalande i riksdagen (Lybeck, FK 1898, 26/3) kan anföras som belägg. Talaren yttrade, att länsstyrelserna inte kände till missbruken av kommunalrösträtten. Det lönade sig nämligen inte att besvära sig, om besluten tillkommit i laglig ordning, anförde han.

102 FKL § 73.

103 I en rad mål lämnas uppgifter om att järnvägslånen skulle medföra betydande skattehöjningar (Hallingeberg, H, 31/5 1875, Hörröd, L, 1/4 1881, Fryksände, S, 5/11 1886). Uppgifterna om väntade skattehöjningar lämnas i de klagandes besvärsskrivelser, men de bestrids inte av motparten i dess yttrande. – Hänvisning till besvärsmål sker i fortsättningen som här ovan: kommunens namn, länsbokstav och datum för konseljbehandling. Under detta datum återfinnes målet både i registratur och konseljakter. Med hjälp av departementets föredragningslistor finner man lätt målet i fråga.

104 Civildepartementets ingående diarier 1870–1899. Drygt hälften av alla landskommunala låneansökningar under dessa år gällde järnvägsbidrag. Störst var andelen under 1870-talet: 68 %. – Användbara siffror finns inte tillgängliga för åren före 1870.

105 Så i Malung, W, 27/6 1887. I Malung gällde beslutet bidrag till en järnväg Mora–Karlstad. Landshövding Curry Treffenberg deltog själv i förhandlingarna, liksom i en rad andra dalakommuner. Protokollen behövde bara ifyllas rörande datum, kommunens namn och bidragsbelopp. Besvären gällde oklar kallelse. De avslogs. 38572 fyrkar lades för, 15968 emot beslutet. 31 personer överklagade. Blott ett fåtal hade nytta av järnvägen, anförde de.

106 Att sådana uppgifter saknas i protokollen kan ibland bero på önskan att dölja utslag av fåtalsvälde. Så i Järnboås, T, 13/11 1885, där den överröstade majoriteten av stämmodeltagarna (60 av 74) förgäves anhöll, att de röstandes antal skulle anges i protokollet. Också här gällde det järnvägsbidrag.

107 T.ex. Eric Sparre i Älvsborgs län (1858–1886), H.H. Wachtmeister i Blekinge län (1867–1883), Carlsson Wachtmeister i Malmöhus län (1880–1892), A.K. Trolle-Wachtmeister i Kristianstads län (1866–1883), G.H. Spens i Kronobergs län (1888–1898), C. Treffenberg i Kopparbergs län (1880–1892), G.F. Asker i Gävleborgs län (1861–1883) och R. de la Gardie i Östergötlands län (1876–1901).

108 Älvdalen och Orsa, W, 6/5 1886 (Treffenberg), Nottebäck och Ramkvilla, G, 5/6 1891 (Spens), Jämjö, K, 1/7 1892 (N.H.R. Horn).

109 E. Sparre i Rölanda, R, 31/5 1875, C. Treffenberg i Leksand och Ål, W, 23/6 1882, John Ericson i Ström och Lit, Z, 22/12 1886.

110 C.A. Holmberg i Kronobergs län (Torpa, Berga och Hamneda, G, 24/9 1875). Han bidrog också verksamt på kommunalstämmorna till beslut om bidrag till en kanal i länet (Tolg, Tjureda och Asa, G, 19/2 1886).

111 De la Gardie och landssekreterare A. Wallenberg i Östergötlands län. Björsäter, E, 23/10 1874. På teckningslistan finns f.ö. en rad av länets främsta industrimän och godsägare.

112 Leksand och Ål, W, 23/6 1882. – FKL § 60: avvikelse från vanliga normer för uttaxering tillåten endast där så är stadgat i lag. – Majoriteten av de röstande ville inget anslag alls. För bidrag talade däremot den kände riksdagsmannen Liss Olof Larsson. Som riksbanksfullmäktig hade han en stor inkomst av lön. Bakom järnvägsförslaget stod kända industrimän. Ordf. i interimsstyrelsen var H. Claesson, mångårig medlem i lagutskottet och benhård motståndare mot varje förslag att sätta ett maximum på fyrkrösträtten på landet. Att låta hemmansägare bära en större börda för finansiering av järnväg hade förekommit också tidigare och då

godkänts av Kungl. Maj:t, så i Bäve kommun i Bohuslän år 1862 (Oredsson, HT 1969, s. 438 f). Skälet härför var, att järnvägsbyggande ansågs jämförligt med väghållning vilken sedan gammalt var ett onus för hemmanen. Denna praxis frångicks emellertid senare.

113 Ström och Lit, Z, 22/12 1886. Protokollet ger ingen upplysning om antalet röstande, men sannolikt var flertalet av röstägarna emot, kyrkoherdarna och länsman däremot för.

114 Rölanda, P, 31/5 1875. – Skildringen bygger på kommunalstämmoordförandens egen version, i förklaring över besvären till länsstyrelsen. När besvären fördes vidare till Kungl. Maj:t, anslöt han sig till de klagande.

115 Handlingarna i akten ger inga bevis härför. Sparres tal kan uppfattas som hållet före själva stämman. De "utomstående" från grannsocknen kan ha ägt jord i kommunen och alltså rätt att deltaga (FKL § 4, 8). Fullt klart vilka som ropade ja blir det inte. Ordföranden må ha varit snabb med klubban, men möjligt är också, att bönderna, alltför försagda inför "herremännen", inte i tid kommit sig för med att begära votering.

116 De klagandes antal var 43. På stämma för icke klagande avgavs 3094 fyrkar för bifall till besvären, inga emot. 1871 hade Rölanda 4365 fyrkar enligt 1874 års kommunala rösträttsstatistik. Man måste räkna med ett visst bortfall p.g.a. utskyldsstrecket. Också vid en ny extrastämma, m.a.a. besvären till Kungl. Maj:t stod kommunens röstberättigade bakom besvärsskrivelsen i enighet. I besvären anförs f.ö., att kallelsen till den ursprungliga stämman var så oklart formulerad, att många avstått från att infinna sig. Själv säger ordf., att han inte visste vad som skulle avhandlas på stämman. Av hans framställning framgår dock även, att stugan var full av folk. Kallelsen bifogas i avskrift, och av den framgår, att stämman sammankallats "för att överlägga om åtgärder till befordran av den järnväg från norska gränsen vid Högen till Mellerud m.m., vartill riksdagen beviljat en million . . .". Den synes klar nog.

117 "Många äro de anekdoter som ännu fortleva i Dalsland om huru greve Sparre visste sättet att omstämma genstäviga bondgubbars fruktan för höga debetsedlar och annat sattyg" (Sv. järnvägsföreningen 1876–1926, del 2, 1926, s. 200).

118 Det skapades genom sammanläggning av tre bolag, Västervik–Linköping, Norrköping–Hultsfred och Norsholm–Risten (Svenska järnvägsföreningen 1876–1926, del 3, s. 416 f).

119 Gärdesrum, H, 14/3 1873. – Votering 4283 fyrkar mot 1534. Adelswärds fyrktal kan fastställas med hjälp av den kommunala rösträttsstatistiken (Bidrag till Sveriges Officiella Statistik. R. Valstatistik. Kommunala rösträtten 1871, Stockholm 1874, s. 32 f.). Där framgår röstfördelningen i Gärdserum. Namnen på de största röstägarna i landets kommuner ges bl.a. i Tidskrift för Sveriges landsting, bihanget, i detta fall på sid. III – Antal röstande anges ej i akten men besvärsskrivelsens uppgift om fåtalsbeslut lämnas obestridd.

120 Tryserum, H, 30/5 1873. – Votering 5613–2649. 39 reservanter. Enligt besvärsskrivelsen hade Raab bara stöd av en. Raabs röstetal 1871: 2360 av hela kommunens 15755 (S.O.S. Valstatistik. R.). 167 röstberättigade. Raab utnyttjade även, mot kommunallagen och som ordförande i stämman, rösträtt för utarrenderad jord, 746 fyrkar. Beslutet upphävdes av Kungl. Maj:t med motiveringen att eftersom banan skulle gå utom kommunens gräns, hade stämman överskridit sin befogenhet. – Om Nilssons motioner i kommunalfrågan, se 6.1.2.2.

121 Yxnerum, E, 15/5, 2/10 1874. Enligt bilagd avskrift av fyrktalslängd för 1873: totalt 5345, v. Schwerin 2426. Voteringssiffor 2721–1342.

122 Björsäter, E, 23/10 1874. – Voteringsiffror 4083 (av 19 röstande) mot 3502 (av 29). Frånvarande 21 röstberättigade. 38 personer överklagade och hävdade att skogsägares enskilda intresse avgjort.

123 Hallingeberg, H, 31/5 1875. – Votering 7999–5816. Bruket hade 4183 av hela kommunens 15306 fyrkar enligt bilagd längd för 1875. Röstberättigade var 219, varav 63 anställda på bruket. De Maré lovade före omröstningen sina arbetare att han skulle stå för den ökning av

kommunalskatten, som skulle drabba dem, om de röstade ja. (Enligt ett intyg i akten).

124 Lofta, H, 21/3 1873. – Både de Maré och Raab ägde stora egendomar i kommunen. Största röstägare var dock Överums bruk, 5426 fyrkar av 24081 enligt rösträttsstatistiken för 1871. Bruket deltog tydligen ej vid detta tillfälle. Men vid en senare stämma minskades bidragsbeloppet till hälften med hjälp av brukets röster (votering 11437–7910). Detta beslut upphävdes dock av Kungl. Maj:t, eftersom av brukets tre ägare två var engelsmän, som saknade rösträtt (Lofta, 13/7 1875).

125 Västrum, H, 25/4 1873. – Raabs rösträtt: 2780 av 9375, enligt rösträttsstatistiken för 1871. Enligt besvärsskrivelsen hade alla utom en motsatt sig bidraget, men votering begärdes ej. Raab, själv ordförande, hade utlyst stämman till dag före marknad, "en händelse som ser ut som en tanke" enl. de klagande. De anhöll om ny stämma, "som kunde komma att bli talrikare besökt". Kungl. Maj:t avslog besvären.

126 Vimmerby l.f., H, 17/4 1874. – Bruket hade år 1871 3023 av 9918 fyrkar. Antalet röstberättigade var då 194.

127 Värna, E, 9/6 1876.

128 Hycklinge, E, 12/5 1876. Votering 4710–139. 100 reservanter. Antalet röstberättigade år 1871: 158. Fyrktalet detta år för Hycklinge sågverks AB 3110, dess anställda 689 av totalt 8770. – Oppeby, E, 12/5 1876. Votering 5133–921. Björkfors sågverksbolag 2803 fyrkar enligt besvärsskrivelsen. 67 klagande. Antalet röstberättigade år 1871: 122, summa fyrkar då 5221.

129 Svenska järnvägsföreningen 1876–1926, del 2, s. 17 ff.

130 Finansmän från Göteborg: J. Dickson, J.J. Ekman, O. Ekman, W. Röhss, D.O. Francke, Th. Mannheimer. Från Stockholm: A.O. Wallenberg. Bruksfolk från Bergslagen som E.G. Danielsson i Uddeholm. Statens representant: P.A. ("Kung") Bergström, en av de mäktigaste motståndarna i riksdagen mot en begränsning av de höga kommunala röstetalen.

131 Upphärad, Tössö, Holm, Ånimskog och Grinstad, P, 28/11 1873. Gestad 27/3, Bolstad 29/5, Brålanda 17/7 och Ryr 21/8, alla P, 1874.

132 Beloppen växlade mellan 5000 och 20000 kr. Voteringar: Gestad 1235–984 (7891), Bolstad 3187–238 (11787), Ryr 811–547 (3254). Siffror inom parentes anger totala fyrktalet enligt statistiken för 1871.

133 Gestad 88 klagande (av 329), (vid en följande stämma för icke klagande anslöt sig alla till besvären), Bolstad 121 klagande (av 290), Ryr 63 klagande (av 84). Siffrorna inom parentes anger röstberättigade enl. statistiken f. 1871.

134 Votering 2319–1673. 111 klagande. (1871: 319 röstägare, 10215 fyrkar). På stämma för icke klagande instämde av de "talrikt församlade sockenborna" (enligt protokollet) alla utom ordföranden och ytterligare två i besvären.

135 De olika metoderna att nå fram till ett bidragsbeslut i dessa kommuner omvittnas i besvärsskrivelserna, en tendentiös källa. Uppgifterna styrks emellertid av vittnesattester (Brålanda), ordförandens eget medgivande (Ryr), samt av mängden av klagande och senare stämmobeslut till förmån för besvärsskrivelsernas syfte. Likheterna i det uppgivna förfaringssättet i dessa fyra närliggande kommuner är påfallande och överensstämmer med vad som visats rörande Rölanda, en annan Dalslandskommun (se ovan 5.6.7.1.1.). Jfr även Tössö (not 131 ovan), (bidragsbeslut fattades utan att ordf. ställde proposition på avslag), och Holm och Upphärad (samma not), där senare stämmor upphävde beslut om bidrag, vilka även de alltså kan ha tillkommit genom överrumpling.

136 Timmelhed och Hössna, P, 7/2 1873.

137 År 1871 medlem i Lantmannapartiets niomannaråd. (Thermaenius, E. Lantmannapartiet, 1928, s. 242).

138 Votering: 1310–815. Totalt 3680, varav Rylander 399. 30 klagade, 129 röstäg.

139 113 röstägare enligt bilagd fyrktalslängd. 46 klagande.

140 Svenska järnvägsföreningen 1876–1926, del 4, s. 9 ff. Bolagets förste ordförande liksom en av inbjudarna satt i första kammaren (R. Montgomery-Cederhielm resp. Johan Lundin), dess verkställande direktör G. Silfverstolpe och en annan styrelseledamot, E. Åkerlund, i andra kammaren.

141 Söderby Karl, B, 8/9 1882. Votering 3519–1728. 128 klagade. Röstberättigade år 1871: 191. – Roslagsbro, B, 8/9 1882. Votering: 817–780. 61 klagande. Röstberättigade år 1871: 215. Blott fyra röstägare stödde beslutet enligt besvärsskrivelsen. – Frötuna, B, 19/1 1883. Vot.: 4222 av 20 röstande mot 1679 av 43. – Estuna, B, 16/3 1883. Vot.: 3383–754. 74 klagande. Röstberättigade är 1871: 103. Enligt besvärsskrivelsen genomdrevs beslutet av 10 personer.

142 Danderyd, B, 13/10 1882. Vot.: 3183–2719. 46 klagande. Röstberättigade: 71, närvarande: 15, motståndare: 10 (enl. akten). – I Edsbro, B, 29/9 1882, beslöts bidrag med 488 fyrkar av 8 röstande mot 428 av 7 enl. bilagd röstlängd.

143 Malsta, B, 8/8 1885. Vot.: 730–621. Fredrik von Essen var ordförande i järnvägsbolaget. Han var finansminister åren 1888–1894.

144 Häverö, B, 25/8 1893. Vot.: 6198–3842. Enligt bilagd fyrktalslängd hade bolaget 3079 fyrkar och brukspatronen 500. Verksamma för banans tillkomst var bl.a. K. Michaelson i Skebo bruk och C.J. Beck-Friis i Hargs bruk och FK.

145 Sv. järnvägsföreningen 1876–1926, del 3, s. 537 ff. – För banans tillkomst verkade även bl.a. borgmästare O.V. Lundberg i Sala och Christian Lundeberg, båda i första kammaren. För bruket var banans tillkomst ett livsvillkor, uppges i akten.

146 Ö. Färnebo, X, 22/4 och 3/12 1898. – Kommunens hela röstetal enligt akten 34143, varav bruket 8293, dess arrendatorer 1713, dess arbetare och tjänstemän 6965. I besvärsskrivelsen hävdas, att trots att dessa tal ej gav bruket majoritet, så hade det ändå bestämmanderätten, eftersom många röster alltid föll bort.

147 Hedesunda, X, 26/1 1897. Vot.: 11762–4858. Enligt bilagt intyg, vars uppgifter ej motsägs, uppmanade Benedicks sina landbönder att infinna sig på stämman och rösta ja. Det uppfattades som en befallning under hot om uppsägning. – Årsunda, X, 19/2 1897. Vot.: 5535–3299. Förklaringen över besvären från dem som icke klagat utformades av Christian Lundeberg. Ombud för de klagande i Hedesunda var Karl Staaff.

148 Svenska järnvägsföreningen 1876–1926, del 3, s. 546.

149 Exempel finns dock även på att bolag överklagade beslut om järnvägsbidrag, som fattats av bönder (Orsa och Älvdalen, W, 6/5 1886, Bergsjö, X, 9/9 1892). De är dock mycket sällsynta i jämförelse med exemplen på motsatsen.

150 Lerbäck, T, 1/6 1872. Vot.: 7977 av 68 röstande mot 2396 av 72. Antal röstberättigade enl. statistiken för 1871: 636, antal fyrkar 21246, högsta röstetal 2133. – Både Burenstam och Grill var riksdagsmän, den förre i första, den senare i andra kammaren.

151 Lerbäck, T, 6/2 1874. Uppgiften om stämmans öppnande ges i bilagt intyg. Stämman för de icke klagande instämde nästan enhälligt i besvären.

152 Motala l.f., E, 9/3 1877, 20/2 1879. – Vid stämman 28/12 1870 var majoriteten 21555, vid stämman 23/1 1871 var voteringssiffrorna 33220–123. Bolagets röstetal enl. 1871 års statistik: 36203 av 86727. 782 röstberätt., varav för annat än jord 674. Direktör i bolaget var Patric Reuterswärd, sedermera det konservativa majoritetspartiets mångårige ledare i första kammaren.

153 Vellinge, M, 11/11 1881. – Vot.: 9405–5514. Enl. röstlängdsutdrag i akten hade O. ensam 4502 fyrkar. 16770–9403. I bolagets styrelse satt bl.a. professor H.O. Lindgren, riksdagsman i första kammaren. 33 röstade för, 86 mot.

154 Lomma, M, 30/12 1884. – vot.:

155 Svenska järnvägsföreningen 1876–1926, del 2, s. 329 ff. Wijk var ledamot av andra kammaren

1867–1890, talman 1880–1890.

156 Fässberg, O, 20/5 1892. – Franckes röstetal några år tidigare framgår av ett annat besvärsmål, 12/3 1886: 7541 fyrkar. Därtill Korndals AB 11469 och arrendatorn av fabriken 15000 fyrkar. Antal klagande 116. Votering år 1891, för avslag: 15804–6562. Att Franckes röster avgjorde vid båda tillfällena uppges i besvärsskrivelsen. Enligt den kommunala rösträttsstatistiken för 1892 fanns det året i Fässberg 909 röstberättigade med 62785 fyrkar. Störste röstägare 1892 hade 9216 fyrkar, förmodligen Rosendals AB, där Francke var disponent.

157 Råda, O, 22/12 1892. – Vot.: 4367 fyrkar av 31 röstande mot 77 av två. Klagande: 35. Enl. rösträttsstatistiken för 1892 fanns det året 114 röstberättigade. Wendel och hans bolag hade tillsammans 5698 av 10866 fyrkar. W. var ordförande i stämman och ingick i järnvägsbolagets styrelse.

158 Så i Järnboås, T, 13/11 1885 (14 röstande med 5720 fyrkar mot 60 med 3828), Fryksände, S. 5/11 1886 (24 röstande med 6546 fyrkar mot 173 med 6385). Jfr även Karlskoga, T, 22/11 1872 (18669–6059, antal röstande ej uppgivet), där av allt att döma Bofors bruk, som skulle dra nyttan av järnvägen, avgjorde beslutet. Brukets tillverkningsvärde 1871 var branschens högsta (Höjer, M. Konungariket Sverige, del 1, s. 277, 1875). Det bör ha gett högt fyrktal 1872. I Stora Tuna, W, 23/6 1886, ville Bergslaget genomdriva bidrag genom att använda sitt fyrktal, 1/3 av kommunens totala, men stämman vägrade godkänna bolagets fullmakt. Efter besvär upphävde Kungl. Maj:t detta stämmans beslut.

159 Leksand, W, 23/6 1882. Målet har behandlats ovan, not 112. Bergslaget, som ägde skogar i kommunen, hade tecknat aktier för 200 000 kr. – Av riksdagsmännen satt de fyra förstnämnda i andra kammaren (Ersson till 1881), de två sistnämnda i första. Claesson, häradshövding och styrelseordf, i järnvägsbolaget, deltog i stämman.

160 Votering: röster för 536:33 kr för förslaget, röster för 466:10 mot detsamma. Man röstade som i andra delar av Dalarna efter bevillningens storlek i kronor och ören. Jfr ovan avsnitt 5.1.5.

161 Leksand, W, 29/9 1882.

162 Svenska järnvägsföreningen 1876–1926, del 4, s. 164 ff.

163 Bland dem som skulle ha vunnit på beslutet var riksdagsmännen. Claesson var liksom Roos löntagare, Liss Olof Larsson visserligen bonde men hade som riksbanksfullmäktige goda löneinkomster.

164 Mjällby, K, 12/4 1872. – Svenska järnvägsföreningen 1876–1926, 2, s. 102 ff.

165 Enligt FKL § 9 skulle i sådana fall arrendatorn utöva rösträtten. Det hade varit lagligt före 1862 års kommunallag att jordägaren röstade för utarrenderad jord. Wachtmeister röstade genom fullmakt.

166 Om hur förhandlingarna gick till upplyser den ordinarie ordföranden i förklaring över besvären. Antal röstberättigade år 1871: 398. Många ur den icke röstberättigade delen av befolkningen måste alltså ha deltagit i besvären. I stämman deltog även rektor F.J.W. Dahl, riksdagsman i AK och ledamot i järnvägsstyrelsen. Ordet fördes av en telegrafkommissarie Lybeck. Till riksdagen hörde båda grevarna Wachtmeister. Hans W. var svåger till Louis de Geer. Om hans järnvägsintresse, se Svenska män och kvinnor.

167 Kyrkhult, K, 12/4 1872. – Bland de fem var riksdagsmännen E. Meyer och W. Lothigius, den senare borgmästare i Karlshamn och sedermera landshövding i Vänersborg (Sv. järnvägsföreningen 1876–1926, del 2, s. 615).

168 På en följande stämma för dem som inte klagat, instämde en stor majoritet i besvären.

169 Så i Broby (L, 13/7 1877) (Trolle-Wachtmeister på Trolle-Ljungby), i Vä (Pontus de la Gardie på Marsvinsholm), i Sönnarslöv (Johan de la Gardie på Maltesholm) och i Vittskövle (C.G. Stjernswärd på Vittskövle) (källor: Hörröd, L, 1/4 1881. Ö. Torp och Anderslöv, M. 19/2 1886, samt Sv. järnvägsföreningen 1876–1926, del 4 s. 623) samt C.A. Wrangel på Toppeladugård (Lyngby, M, 16/12 1892).

170 Sven Nilsson i Everöd, en av Lantmannapartiets ledande män, och Raoul Hamilton, "den röde greven".

171 Både F.W. Leijonancker och C. Nordenfalk ingick i järnvägsbolagsstyrelser. (Sv. järnvägsföreningen 1876–1926, del 2, s. 362 f, 381).

172 Okome, N, 15/9 1882. (Annan grund beslöts för uttaxering än för röstning). Breared, N, 15/5 1886 (Olagligheter vid omröstningen. Kungl. Maj:t upphävde). Landa, N, 15/5 1886 (På stämman blev det avslag på bidragsförslaget med 574 fyrkar mot 551, (endast ja-röstarnas antal anges i akten: fyra), men därefter granskade kommunalstämmoordföranden i sitt hem de använda fullmakterna och strök 81 röster, varefter ja-sidan hade majoritet. Kungl. Maj:t upphävde beslutet). – Olagligheterna i Breared bestod i att ordföranden lät personer, som ej betalt skatten, rösta och strök rösterna för 8 personer med 141 fyrkar utan skälig anledning. Voteringen gav då 1899–1815. Av dem som deltog röstade 2/3 nej, 1/3 ja. Uppgifterna ges i ett P.M. uppgjort på Civildepartementet. Kyrkoherden, den störste röstägaren med 319 röster, vägrade, enligt besvärsskrivelsen vid den senare stämman för de icke klagande, dem som ville instämma i besvären att yttra sig. Ordförandens protokoll vägrades justering och han lät då släktingar underteckna. Han vägrade ta in i protokollet, att nästan alla instämde i besvären.

173 Berga, G, 24/9 1875. – Jfr även Voxtorp, N, 4/5 1877, och Gunnarp, N, 20/7 1883. I Voxtorp avstod de talrikt församlade bönderna från att rösta, ty de var säkra på att bli nedvoterade av ett fåtal godsägare och trodde att de skulle undgå att bli bundna av beslutet, om de ej voterade. (En rest av den gamla överenskommelseprincipen? Jfr avsn. 2.1.1.2.) – I Gunnarp stöddes bidragsbeslutet av bl.a. tre riksdagsmän, nämligen bröderna I. och C.W. Wallberg, fabriksidkare i Halmstad, samt godsägare C. Kuylenstierna.

174 Holmberg var riksdagsman i första kammaren 1867–68 och 1872–78, varav sex år i lagutskottet. Han uppträdde vid ett flertal tillfällen som svuren motståndare till varje begränsning av den kommunala rösträttens höga fyrktal. Han var ordförande både i järnvägsbolaget Vislanda–Bolmen och Växjö–Alvesta. (Sv. järnvägsföreningen 1876–1926, del 2, s. 618, och del 4, s. 495). Han medverkade vid en rad kommunalstämmor, där majoriteter av röstägare nedröstades genom fyrkvotering. Se t.ex. Tjureda, G, 12/5 1876 och 6/7 1877, samt Tolg, Tjureda och Asa, G, 19/2 1886.

175 Vot.: 2886–1252. – Enl. besvärsskrivelsen hade militären flyttat 2 1/2 år tidigare. Besvären på denna punkt avvisades, då de 500 rösterna ej varit avgörande för beslutet. Om påtryckningar: bifogad vittnesattest. Summan av arrendatorernas röster var över 900.

176 C.J. Bengtsson i Össlöv, i andra kammaren 1867–1884.

177 Erska, P, 19/7 1895. – Enligt röstlängd i akten var totala fyrktalet 4539, varav Grävsnäs 1632 och förvaltaren 200.

178 T.ex. Kalv, P, 25/4 1889, Skirö, F, 7/7 1882, Tuna, C, 8/2 1884, Ödeshög, E, 22/12 1887, Ström och Lit, Z, 22/12 1886.

179 Rolfstorp, N, 19/2, 1875, Bolstad, P, 2/7 1875, Hallingeberg, H, 31/5 1875, Hörröd, L, 1/4 1881, Fryksände, S, 5/11 1886.

180 Högsby, H, 20/8 1869. – Järnvägen Nässjö–Oskarshamn. I bolagets styrelse satt kommunens störste röstägare, H. af Harmens, och en riksdagsman i andra kammaren, 1870–72, godsägare C.W. Sjögren. Stämman beslöt en uttaxering av 1:20 rdr/fyrk. Alla de stora godsen i kommunen ägdes inom släkten af Harmens (Höjer, a.a., d. 2:1, s. 376, Sv. Järnvägsföreningen, del 3, s. 445).

181 Jfr Oredsson, S., Järnvägsbyggandet och den kommunala kompetensen, HT 1969, s. 439 ff. Han har emellertid inte utnyttjat det otryckta besvärsmaterialet och kommer därför till den oriktiga slutsatsen, att Kungl. Maj:t när det gällde kommunernas kompetens i järnvägsfrågor gjorde lämplighetsbedömningar från fall till fall. För utförligare polemik har jag utarbetat en särskild artikel, avsedd som genmäle i HT.

182 Anderslöv, M, 19/2 1886. Vot.: 7340 av 17 personer mot 6363 av 70. Bidraget gavs till banan Börringe–Anderslöv, i vars styrelse satt bl.a. C. Beck-Friis på Börringekloster, riksdagsman i FK 1866–1884. (Sv. järnvägsföreningen 1876–1926, del 4, s. 536 f).
183 Nottebäck, G. 5/6 1891.
184 Hagby, H, 4/4 1872.
185 Rone, I, 12/5 1876. 83 klagande. Enligt besvärsskrivelsen genomdrevs beslutet av handlande i Ronehamn.
186 Järnboås, T, 13/11 1885.

NOTER TILL AVSNITT 6.1. RESIGNATIONENS ÅR 1870–1890

1 Se ovan avsnitt 5.4.3.; jfr även 3.2.4.5., not 40.
2 MAK 67/1871 och 8/1872 A. Gumaelius (3-gradig skala), 61/1877 dens. (lika rösträtt eller graderad skala), 84/1876 och 151/1878 C.J. Svensén (graderad skala: roten ur bevillningssumman skulle ange röstetalet), 76/1881 P. Hübinette (lika rösträtt vid inrättande av kommunal- och stadsfullmäktige), 68/1884 Liss Olof Larsson (avskaffande av bolagsröstn.)
3 MAK 2/1870 R. Ehrenborg (ifrågasätter lika rösträtt; gäller land och stad), 120/1880 och 111/1881 Ola Andersson.
4 Alla av Gumaelius, se not 2!
5 Om Gumaelius' tidigare insatser för den kommunala rösträtten, se tidigare avsnitt, flerstädes. Han satt sedan 1879 i AK.
6 LU 38/1876, 31/1877, 35/1878, 22/1881, och 28/1884 respektive 21/1870 och 14/1872. År 1871 behandlades av tidsskäl inga motioner i frågan.
7 LU 54/1880. Reservanterna var 8. H.G. Lagerstråle, LU:s ordförande och tidigare som civilminister närmast ansvarig för kommunallagarnas utformning, avstod från att deltaga i beslutet.
8 Rds prot. 1880 FK 43:19 ff, 12/5. – AK biföll LU:s förslag. AK 60:28 ff, 13/5.
9 Rds prot. FK 1870, II:379, 1872 II: 180 f, 20/3, 1876, 35:59, 10/5; 1877, 38:8 ff, 5/5; 1878, 30:44, 25/4; 1880, 43:19 f, 12/5; 1881, 21:16 ff, 19/3, 1884, 13:3 ff, 5/3.
10 Rds prot. 1872, AK 3:42 ff, 22/3.
11 Rds prot. AK 1876, 55:10, 10/5; 1877, 53:31, 2/5; 1881, 24:2 ff, 19/3.
12 Rds prot. AK 1870, 2/4 II: 81 ff; 1872, II:182; 22/3; 1876, 55:10 f, 10/5; 1877, 55:31, 2/5; 1884, 17:41. 5/3.
13 Rds prot. AK 1876, 1877 (s. se ovan) och 1880, 60:28 f, 13/5.
14 Axell uppträdde några år senare i kommunalfrågan i FK och då som motståndare till den ännu mer trängande reformen för landskommunerna. Rds prot. FK 15/6 1887. 11:1ff.
15 AK 22/3 1872 Dahl, Sölvesborg; AK 10/5 1876 C.J. Svensén, lantbrukare från Kalmar län, tidigare nyliberal och radikal i reformfrågan. Se tidigare avsnitt. Efter en bortovaro på 6 år hade han nu återvalts i AK. – 1876 i AK (10/5) O. Torpadie och A.J. Lyth, kontraktsprost på Gotland; AK 2/5 1877 H. Hagerman, grundare och ordförande i Stockholms arbetareförening, smedsmästare från Sthlm, invald samma år och betraktad som talesman för stadens arbetare; AK 19/3 1881 Anders Pehrsson i Mörarp och Jöns Rundbäck, Askim, båda framstående

lantmannapartister samt Gustaf Eriksson, järnarbetare från Stockholm, en av de ledande i arbetarföreningen.

16 Flerstädes i tidigare avsnitt.

17 AK 10/5 1876: S.O.G. Bergius, hovrättsassessor i Jönköping, C.E. Clairfelt, borgmästare i Kristianstad och A. Th. Strömberg, domprost i Strängnäs.

18 DN 10/1 1870, GHT 12/1 1870, NA 31/12 1870 (folkmöten), vidare DN 11/3 1870 (Stockholms reformförening), DN 6/2 1886 (Allmänna rösträttsföreningen).

19 T.ex. i DN 23, 24 och 25 maj 1871. – Rds prot. 1877, 2/5 (E. Sparre). Jfr även brev från J.O. Mörner till hustrun Louise M. av den 18/2 1879 (J.O. Mörners samling, Riksarkivet).

20 Elvander, a.a., s. 20 f, Thermaenius (1928), s. 15, 32, 446.

21 I resebrev till GHT från Schweiz, publicerade även i broschyr år 1866 (Schweiz, Reseanteckningar i brev) uttalade han beundran för den demokrati som rådde där. I samband med förberedelserna för de s.k. skattemötena i Göteborg år 1867 kritiserade han den graderade rösträtten. (Odaterat koncept, förmodligen från slutet av 1866, till inbjudan för möte, S.A. Hedlunds samling, övriga handlingar, GSB). Om skattemötena i Göteborg se Mellquist, a.a., s. 135 f. Sin åsiktsförändring deklarerade Hedlund öppet på decembermötet 1867 (GHT 6/12, GP 6/12 1867). – Sin beundran för första kammaren uttryckte han i GHT 25/5 1867 och avsåg då hela riksdagens arbete. Det året hade kammaren utan votering avfärdat alla reformförslag om kommunalrösträtten. – Rydbergs brev skrevs till O. Borschenius, en förtrogen vän i Köpenhamn. (V. Rydbergs brev, II. s. 275). Rydberg slutade på GHT år 1875. – Om Hedlunds tilltagande konservatism i den kommunala rösträttsfrågan se avsnitt 6.1.2.4., not 146. Till hans utveckling bidrog förmodligen vänskapen och samarbetet med grosshandlare Oscar Dickson i Göteborg, bl.a. i Baggböleaffären, (Brev Dickson–Hedlund, jan.–april 1867, Hedlunds samling, GSB), och i stadsfullmäktige, där Dickson spelade en dominerande roll. (Se bl.a. Hedlund, H. S. A. Hedlund, I–II, 1929–30).

22 Om Mankells medlemskap i Nyliberala sällskapet, se Wallin, a.a., s. 151 samt avsnitt 3.3.4.5.3. – Den citerade broschyren: Mankell, J. Redogörelse för min riksdagsmannaverksamhet (1872). – Om Mankells utskottsreservation, se avsnitt 6.1.2.3., not 99, och 6.1.3.1., not 174. – Sin uppfattning år 1894 framförde han i en motion om inskränkning i första kammarens makt, MAK 143.

23 Lika rösträtt utan skattesteck krävde Hedin ursprungligen i en artikel i FL 12/10 1867, omnämnd ovan i avsnitt 3.3.4.5.3. I samma avsnitt behandlas det nyliberala programmet, i vilket ingick förslag om kommunalt skattestreck. I en valkampanj till andra kammaren, december 1868, var han beredd att uppge även den lika rösträtten (AB 30/12 1868). – Om Hedins uppträdande i den kommunala rösträttsfrågan vid riksdagarna 1893 och 1897, se avsnitt 6.2.3.1.2., not 157, och 6.2.3.3., not 183.

24 MAK 2/1870. Ehrenborg var nyvald och anslöt sig till Lantmannapartiet. Han var vid flera senare tillfällen aktiv i den kommunala rösträttsfrågan.

25 De tre motionärerna var i tur och ordning Sven Nilsson i Everöd, Kristianstads län, MAK 19 (max. 1/20), Jöns Rundbäck från Askim utanför Göteborg, MAK 87 (max. 1/10 och 880 röster), samt C.E. Hjelm, folkskollärare från trakten av Skellefteå, MAK 133 (1/10 och lika rösträtt). De två första hörde till ledargruppen i Lantmannapartiet. Den sistnämnde var en av de ihärdigaste motionärerna i frågan.

26 MAK 248. – N. var en radikal bonde från Kristianstads län, som ofta framträtt i kommunalfrågan.

27 Rds prot. 1870. Lagutskottets betänkande nr 21. (5 reservationer). FK 2/4 AK 2/4.

28 Rds prot. 1871. – MAK 67, 13 resp. 142. – AK IV:672 ff. 19/5.

29 Rds prot. 1872. – MAK 17.

30 MAK 40.

31 MAK 184.
32 MAK 15.
33 Rds prot. 1872. – LU:s bet. nr 14. – FK 20/3, AK 22/3.
34 MAK 204. – FK:s TU nr 1, bet. nr 11, AK:s TU nr 3, bet. nr 30. – AK 22/4, FK 11/5 1872. Motionen synes föranledd av de kaotiska överläggningarna i lagutskottet år 1872. Regeringen hade emellertid redan vidtagit åtgärder i saken ett par dagar tidigare. – Motionen är daterad 22/3. Två dagar dessförinnan meddelade civilminister Lagerstråle i FK, att Statistiska centralbyrån höll på att förbereda insamlande av uppgifter. Behovet av en statisktisk utredning påtalades av många utskottsledamöter.
35 Rds prot. 1873, MAK 54, 63 resp. 139. – Hübinette var hemmansägare från Vendel i norra Uppland där stora röstetal var vanliga. Jfr avsnitt 5.5.8.2. – LU:s bet. nr 37. – FK och AK 7/5 1873.
36 Rds prot. 1874. – MAK 116, 172, resp. 174. – LU:s bet. nr 39. – FK och AK 20/5 1874.
37 MAK 73/1875. De andra namnen var A.P. Andersson, Ola Andersson, Christen Assarsson, August Börjesson, Lars Ersson, C.E. Hjelm, Nils Nilsson, Pehr Nilsson i Vittjärv och Jöns Rundbäck.
38 En röst per fyrk upp till 10, sedan starkt minskat röstetal per fyrk, t.ex. 1 000 fyrkar = 118 röster, 10 000 fyrkar = 208.
39 MAK 7/1875. – Förslaget innebar en röst per fyrk upp till 100; 1000 fyrk gav 300 röster etc. Motionären var fabrikör från Östergötland och lantmannapartist. Han föreslog i en annan motion en inskränkning i kommunalstämmans befogenhet. Den skulle ej få besluta om aktieteckning i järnvägsföretag o.d. (MAK 8).
40 MAK 42.
41 LU bet. nr 5. Endast två reservanter var helt emot en reform. FK 10/3. Votering: 86 för avslag, 17 för max. 1/10. – AK 10/3 utan vot.
42 MFK 1. af Ugglas sade sig vilja undanröja bitterhet och osämja i kommunerna. Vilka frågor som skulle avgöras på det angivna sättet framgår ej klart. Själv försvarade han inte sin motion i FK. – Åkerhielms förslag gavs i en reservation till lagutskottets bet. (nr 38).
43 MFK 41, Per Nilsson, hemmansägare från Malmöhus län, medlem i Lantmannapartiets s.k. "filial"; MAK 12 Hübinette resp. 125 Hjelm (1/20, 480).
44 MAK 84. Radikal, tidigare nyliberal, hemmansägare från Östergötland.
45 Rds prot. 1876. LU:s bet. nr 38. FK 10/5, voteringssiffror 83 mot 12 för LU. AK, 10/5, bifall utan votering.
46 MAK 58 resp. 71. – A. var hemmansägare från Älvsborgs län.
47 MAK 8 resp. 14. – Johnson var medlem i Lantmannapartiets niomannaråd, hemmansägare från Vetlanda.
48 Rds prot. 1877. LU:s bet. nr 31, FK 5/5, AK 5/5. Andra kammaren biföll utan votering.
49 Rds prot. 1878. MAK 114, 151 resp. 30. Enligt Ehrenborgs förslag skulle för sådant beslut på kommunalstämma tillämpas lika rösträtt men krävas kvalificerad majoritet och två stämmors beslut.
50 LU:s bet, nr 35. Sju reservanter från FK, en från AK. – FK 25/4. – AK 25/4, bifall till LU utan debatt.
51 Ehrenborg och Hjelm.
52 Rds prot. 1879. MAK 75 resp. 52. Lind var hemmansägare från Bohuslän, Bengtsson hemmansägare från Kronobergs län och statsrevisor.
53 LU:s bet. nr 8 och 9. FK och AK 3/3, båda bifall till LU utan debatt.
54 Rds prot. 1880, MAK 120. – Om Ola Andersson, även om hans engagemang i den kommunala rösträttsfrågan, se Rosengren, H. artikel i S.B.L. (1918).
55 Thermaenius (1928), s. 324 ff. – Jfr även Vallinder, T. I kamp för demokratin, s. 16, och Kjellén,

a.a., s. 53 f., och Wallin, a.a., s. 238 f.

56 MAK 24. Nilsson var hemmansägare från Kalmar län och lantmannapartist.

57 Två av reservanterna hade som skäl, att skrivelsen även avsåg förändring i städernas rösträtt. Anmärkningsvärt är f.ö., att utskottets ordförande, H.G. Lagerstråle, ej deltog i utskottets behandling av frågan. – Nilssons motion avstyrktes av LU. (Bet. nr 54).

58 FK 12/5 Emot uppträdde två av de genom åren ihärdigaste motståndarna mot reform, godsägare Oscar Mörner och bankdirektör A.O. Wallenberg, för förslaget två medlemmar i "filialen", Klinckowström och Jöns Pehrsson.

59 Rds prot. 1881. – MAK 111.

60 MAK 76.

61 LU:s bet. nr 22. – Lagerstråle, LU:s ordf., ansåg att hans förslag var det enda som hade utsikt att gå igenom. Tre andra reservanter från FK ville inte ha någon begränsning alls och gav inga skäl.

62 FK 19/5. 17 inlägg, 10 för reform. Emot: främst Wallenberg, Oscar Mörner och vice talmannen von Ehrenheim. Votering: 33 röster för Lagerstråles förslag och i slutvoteringen 69 röster mot, 23 för LU. – AK 19/5. 17 inlägg. 11 för LU, de övriga för större reform. Bifall utan votering.

63 Rds prot. 1882. MAK 74, 55 resp. 77. Göransson, ny som motionär i ämnet, var hemmansägare från Gävleborgs län och medlem i niomannarådet. (Sundberg, P. Ministärerna Bildt och Åkerhielm, 1961, s. 157.)

64 LU:s bet. nr 52. – Bergström hade lämnat posten som civilminister år 1875. Om honom, se bl.a. not 21, avsn. 3.1.4., och avsn. 6.1.2.3., not 112. Han var f.ö. delägare i Uddeholms AB (Andersson, I. Uddeholms historia, 1960, s. 444 och 461). Om det bolagets stora fyrktal se avsnitt 5.5.8.2., not 91.

65 FK 11/5. Voteringssiffrorna om LU:s förslag var 57 mot 31. Debatten var även denna gång lång: 13 inlägg. Som motståndare uppträdde som vanligt Oscar Mörner, A.O. Wallenberg och von Ehrenheim. – AK 11/5, bifall utan votering.

66 Rds prot. 1883. MAK 44 resp. 67. Anderson lantbrukare från Jönköpings län.

67 LU:s bet. nr 35 och 44. Ändringar i den kommunala rösträtten kallades en fråga av jämförelsevis underordnad vikt. – AK 5/5, FK 7/5.

68 Rds prot. 1884. MAK 57 resp 85. – Andersson var hemmansägare från Kristianstads län, varifrån många reformkrav kommit tidigare. I hans motion instämde A.P. Lind och Janne Marcuson, båda hemmansägare från Bohuslän.

69 MAK 68. Larsson hörde till de främsta i Lantmannapartiet. Med honom instämde A. Hansson och C. Johansson. Alla tre var från Dalarna.

70 LU:s bet. nr 28. Behandlingen i utskottet tog bara några minuter enligt Bergström, FK 1884, 5/3. I FK:s debatt yttrade sig 14 talare, de flesta reformvänligt. Votering: 62 för avslag, 39 för återremiss. AK, 5/3, bifall utan debatt.

71 Rds prot. 1885. MAK 59, den enda det året. – LU:s bet. nr 20. Fem reservanter från FK. – FK 11/4, voteringssiffror 76–25, 13 talare. AK 11/4, bifall utan debatt.

72 Rds prot. 1886. MAK 64, 123, 121 resp. 41. Wallmark och Nydahl var båda norrlänningar, liksom Viksten, som instämde med den förre. Ersson kom från Västmanland. Alla utom Nydahl var hemmansägare. – Erssons förslag hade framlagts redan 1877 och 1879. – Nydahls maximum skulle tillämpas vid val och utgiftsbeslut, vilkas verkningar sträckte sig över två år. Om hans fortsatta insatser, se 6.2.1.1., not 21.

73 LU:s bet. nr 26. Fem FK-reservanter. FK, 24/2, 15 talare. Voteringssiffror 80 mot, 30 för LU. – AK 24/2, bifall till LU utan votering.

74 Rds prot. 1887 A. MAK 79 resp. 148, den senare underskriven av Eric Öberg med instämmande av Wallmark, J.W. Lindh och August Danielsson. Nydahl upprepade sin motion under fortsättningsriskdagen, MAK 40/1887 B.

75 LU:s bet. nr 16/1887 A resp. 13/1887 B.

76 Rds prot. 1887 B. FK 15/6. Voteringssiffror 76 mot 21, fem talare. AK 15/6. Bifall utan debatt till LU.

77 Rds prot. 1888. MAK 98. LU:s bet. 43. – Larsson var en nyvald, liberal hemmansägare från en industrialiserad valkrets på Södertörn. (Carlsson, 1953, s. 152).

78 Rds prot. 1889. MAK 7, 36 resp. 170. Andersson men ej Pålsson hade tidigare motionerat i saken. Den senare var lantbrukare från Skåne.

79 LU:s bet. nr 39. FK 3/4, 84 mot 23. – AK 3/4.

80 Rds prot. 1890. MFK 14 Ölander, MAK 155 Nils Nilsson i Skärhus, MAK 167 Olof Jonsson i Hov. Samma förslag som LU 1889. Nilsson och Jonsson hörde till de ledande i partiet.

81 LU:s bet. nr 22. – Andrakammarreservanten var borgmästare J.A. Wendt från Borås. – FK 26/4, 6 talare, voteringssiffror 82–26. – AK, 26/4, beslöt utan votering ett maximum av 1/10.

82 Jfr Carlsson (1953)., 34 ff och 46, och Wallin, a.a., s. 338 f.

83 Till grund för dessa och följande uppgifter om stora röstägare och deras röstetal ligger dels den ovan nämnda valstatistiken från år 1871, dels Förteckningar å de till Riksdagens Första kammare valbare män inom Rikets samtlige län, bihang till Tidskrift för Sveriges Landsting, andra årgången, 1870. I de sistnämnda förteckningarna upptages personer med en uppskattad inkomst av kapital eller arbete till ett belopp av minst 4000 kr eller med fastighet till taxeringsvärde ej understigande 80 000 kr enligt 1868 års taxeringslängder. Här föreligger alltså en tidsskillnad på tre år. För det syfte den senare källan använts, nämligen identifiering av större röstägare ur 1871 års statistik, kan den trots tidsskillnaden anses godtagbar, men förändringar i ägoförhållandena kan ju inte uteslutas. Av de sex här särskilt behandlade motionärerna hade alla utom J.P. Nilsson sin aktivitet i frågan redan i början av 1870-talet.

84 Uppgifterna ur 1871 års valstatistik. – För jämförelse med landet som helhet, se tabell 10, avsnitt 5.5.3.

85 Asklöf om ruinerande järnvägsbyggen, MAK 8/1875, Hjelm om brukstjänstemäns maktmissbruk, MAK 184/1872 och i AK-debatten 22/3 1872, Hübinette om oerfarna tjänstemän, som bestämmer över 100-tals bönder med större kunskaper, MAK 54/1873, Sven Nilsson om stora röstägare, som genomdriver val av sig själva, MAK 13/1871. Endast J.P. Nilsson, vars motioner överhuvudtaget hör till de magraste, saknar helt sådana inslag i sina motioner. Ändå var han invecklad i ett kommunalt besvärsmål i sin hemkommun. Anslag till järnvägsbidrag hade genomdrivits av stora röstägare. Se avsnitt 5.6.8.1.

86 Den oberopades ännu år 1898 i en motion i AK (nr 211 av Jöns Bromée), som ansåg, att dess grundtankar borde ha fått ligga till grund för det utredningsarbete som då bedrevs i frågan och för regeringens förslag. Se nedan avsnitt 6.2.1.5., not 50.

87 Se ovan avsnitt 6.1.1.2.

88 Vid en riksdag, 1879, förelåg ingen motion om rösträttsbegränsning utan blott om partiell percapitaröstning, vilket avstyrktes.

89 Personlighetsprincipen försvarades utförligt i LU blott vid ett tillfälle, i en reservation år 1872 av Julius Mankell (LU nr 14) som demonstration utan hopp om framgång. Värt att notera, är att friherre Gustaf Åkerhielm, sedermera statsminister, vid tre tillfällen reserverade sig till förmån för principen om lika rösträtt (1870, 1876 och 1878). Den borde dock tills vidare gälla enbart vid val till kommunala förtroendeposter, ansåg han.

90 Se ovan, avsnitt 6.1.2.1.

91 Reservanter var: 1875 Anders Persson, som framhöll att kritiken för godtycke drabbade både gällande bestämmelser, och LU:s eget förslag (LU 5/1875). – 1876: Torpadie och Lyth, som ville hänskjuta förslaget till regeringen. – 1878: Topardie.

92 Se ovan avsnitt 6.1.2.1., not 54.

93 Om förslaget år 1876 (1/10 och 1 röst per 10 fyrk över 1000) se 6.1.2.1., not 45.

94 För denna lösning stannade LU åren 1881, 1882, 1884, 1885, 1886, 1887 A och B, och 1889. I

de båda utlåtandena år 1887 undantogs dock från begränsningen val av landstingsmän och deras elektorer.

95 LU:s bet. 21/1878. – De två var godsägarna O. Mörner och P. von Möller.

96 LU:s förslag var max. 1/10 och ej någon mer än alla andra tillsammans. LU:s bet. 22/1881. Bland de sex var O. Mörner och f.d. civilminister H.G. Lagerstråle.

97 LU:s prot. 8/3 1883, § 5; 15/2 1888, § 5; 7/2 1890, § 7. – År 1888 och 1890 skedde det förmodligen med lottens hjälp (i prot. står voteringssiffrorna 8–7). (Jfr Tingsten, Utskottsväsendet, Sveriges Riksdag, 2:11, s. 382); År 1883 genom P.A. Bergströms manöver som ordförande. Se nedan not 115.

98 Rådman E. Thomasson från Lund. LU:s bet. nr 35 år 1878. Han ville ha ett röstmaximum av 1/5 i st.f. föreslagna 1/20.

99 1870: P. Engman och J. Olsson för lika rösträtt vid kommunala val. 1872: J. Mankell lika rösträtt, Engman och Lars Persson lika rösträtt vid val och i övrigt 1/10 max., Sven Nilsson i Everöd för 1/20 och 480 röster, R.T. Carlén: max. även för jordägare samt S. Ribbing: högst 1/3 av rösterna för jordegendom och andra beskattningsföremål tillsammans. 1874: Sven Nilsson, Nils Petersson i Runtorp och M. Jonsson mot uppskov. 1875: Anders Persson i Mörarp för en graderad skala. 1876: Lyth och Torpadie för en utredning enligt Svenséns motion, se avsnitt 6.1.2.1., not 44.

100 Betecknande är LU-protokollens voteringssiffror. Klar majoritet för reformyrkandena 1872–1887 men avgörande genom lottning 1888–90.

101 Rds prot. 1872, 31/1. Voteringssiffror i AK 99–65, FK utan votering. Sparres skäl var att i ett särskilt utskott ledamöterna skulle vara mera bundna av kamrarnas förutbestämda åsikter. Hans intresse för kommunalfrågans lösning väckte förvåning i AK. År 1867 hade han som LU-ordförande motsatt sig att frågan fördes dit. – LU:s protokoll upplyser om nio sammanträden under tiden 12/2–26/2. Sparre blev följande år ej omvald till LU.

102 Om förhandlingarna i utskottet berättade inför AK både Carlén och Sparre, den förre även i sin reservation, LU:s bet. 14/1872.

103 Rds prot. FK 20/3. Voteringssiffror 55–26.

104 Borgmästare J.A. Bovin i Sala, en av "Intelligensens" främsta. (Thermaenius, a.a., s. 211 f.) – T.o.m. Oscar Mörner kom detta år i sin sedvanliga reservation med ett positivt förslag: kvalificerad majoritet i vissa viktiga frågor. von Möller anslöt sig.

105 Om hur denna skrivelse kom till, se avsnitt 6.1.2.4., not 127, och 6.1.2.5., not 154.

106 I gruppen ingick förutom Lagerstråle bröderna H.A. och C.O. Widmark, den förre landshövding i Norrbottens län och centerman i AK (Wallin, a.a., s. 261, Thermaenius, 1928, s. 327), den senare lantmätare i Ljusdal, FK. De uppträdde i var sin kammare för LU:s majoritetsförslag. Dessutom Magnus Jonsson, AK-ledamot från Bergvik i Hälsingland, som också stödde LU.

107 LU:s bet. 22/1881, bilaga. Tabell 1–3. I Bollerup i Kristianstads län skulle den som förut haft 4431 av de 4551 fyrkarna genom 1/5-maximum få 910 av 1030 och genom 1/10 maximum 455 av 575; i S:t Peters kloster i Malmöhus län var siffrorna utan begränsning 3890 av 4643, med max. 1/5 928 av 1681; i Edåsa i Skaraborgs län utan begränsning: 3331 av 3615, med max. 1/5 723 av 1007 och med max. 1/10 362 av 646. Beräkningen byggde på 1871 års siffror.

108 Här åsyftas endast de 54 kommuner, där ensammajoritet funnits 1871. En viss ehuru mindre minskning skulle även drabba andra stora röstanhopningar. Om förekomsten av sådana, se ovan avsn. 5.5.3.

109 Med Lagerstråle instämde Samzelius. Ingen votering. LU:s prot. 4/3 1881, § 6. – Fyra förstakammarreservanter: Mörner, Asplund, von Essen och Hamilton. Asplund var landshövding i Östersund, J. von Essen godsägare i Ljunghem i Skaraborgs län, där han själv hade över 1/4 av rösterna.

110 Se ovan avsnitt 6.1.2.4., not 134.

111 Sista gången det framlades av LU var 1894.

112 Bergström hade varit civilminister 1870–75 och var justitieminister 1888. Jfr not 63 ovan.

113 LU:s bet. 52/1882. LU:s prot. 18/4 1882, § 6. Votering: 10–5. – Reservanter i övrigt: von Essen, Hamilton, Mörner och en ny man: borgmästaren i Härnösand C.A. Fröberg, alla i FK.

114 I denna riktning uttalade sig John Ericson, Wallenberg (upprepade gånger), von Ehrenheim, O. Mörner och von Essen. Den förstnämnde hade en gång stött reformkraven, år 1868, då han t.o.m. uttalade sig för lika rösträtt. Sedan dess hade han blivit adelsman, förstakammarledamot och året därpå blev han landshövding i Östersund. – Sedan Lantmannapartiet fällt De Geers försvarsproposition, hade dess ledare, A. Posse, 19/4 1880 bildat regering.

115 LU:s bet. nr 35; LU:s prot. 8/3 1883, § 5. – Först behandlades provisoriskt och godtogs ett förslag från Kungl. Maj:t om ändring i FKL § 57–59, föranlett av proposition om ny bevillningsförordning. Sedan avvisades ändring av rösträtten med det skälet, att ändring i § 59 redan gjorts, och att den inte kunde ändras på nytt. Beslutet om provisorisk behandling frångicks alltså.

116 År 1884 tog behandlingen blott några minuter enligt Bergström, FK 5/3.

117 LU:s bet. 16/1887 A och 13/1887 B. FK 15/6. Votering: 76–21. Antal reservanter: sex resp. fem. – Förutom Bergström och Fröberg; Claesson, häradshövding i Leksand, Ekenman dito i Värnamo, Nordenfelt, borgmästare i Kristinehamn, Stråle, fabriksägare i Sthlm, samt två bruksägare: C. Lundeberg i Forsbacka, sedermera statsminister, och Stephens i Vislanda.

118 LU:s bet. 43/1888, LU:s prot. 23/2 1888, § 3; lotten avgjorde. Alla AK-ledamöter utom Wendt reserverade sig. LU:s ordf. var detta år landshövding C.A. Sjöcrona, Mariestad. Bergström hade blivit justitieminister i Bildts ministär.

119 Rds prot. 1888, FK 28/4, AK 30/4. I AK bifölls reservationen utan votering. Sammanjämkningen medförde bara, att LU upprepade sitt förslag, (LU:s betänkande 46/1888). Detta godtogs därefter av båda kamrarna, i AK dock efter många kritiska inlägg. Rds prot. 1888, FK 7/5, AK 7/5.

120 LU:s bet. 39/1889 och 43/1890; LU:s prot. 15/2 1889, § 5 och 7/2 1890 § 7. Reservanterna från FK var år 1889: Bergström, Fröberg samt två lantbrukare – G. Andersson i Kolstad, Östergötland och J. Pehrsson i Svenstorp, Kristianstads län – och två stadsrepresentanter, revisionssekreterare Huss i Stockholm och apotekare I. Kerfstedt i Varberg. – År 1890 reserverade sig åter alla AK-ledamöter utom Wendt mot LU:s avstyrkande.

121 Häradshövding Ölanders kompromissförslag om max. 1/5 enbart för bolag avfärdades med samma motiv som det om 1/10 och därtill med att det av reformvännerna skulle anses alltför obetydligt! – Även kamrarnas beslut under riksdagarna 1889–1890 följde tidigare linjer. Bergström vägrade år 1889 i FK att alls diskutera frågan. Den saknade nyhetens behag, sade han. Rds prot. 1889, FK 3/4, AK 3/4; 1890, FK 26/4, AK 26/4.

122 I siffran 21 ingår bara en riksdag under året 1887. – Följande år kom ärendet inte upp i FK: 1871, 1873, 1879, 1883 och 1888, då lagutskottets betänkande inte innehöll något förslag till reform.

123 År 1868 hade FK senast behandlat den lika rösträtten. Se ovan 3.3.4.6.1. I AK förekom den 1870 och 1872.

124 Rds prot. 1870, FK 2/4, II:379 ff. Brukspatron Carl Ekman grep ordet för att hindra klubban att falla. Jfr även AB 2/4 och Rundbäcks yttrande av förvåning över utgången. (AK 2/4). – För reformen uttalade sig sju ledamöter, emot tio. Bland motståndarna förutom de nämnda: C.G. af Ugglas, C.G. och Oscar Mörner, J.J. Nordström, Berger, Stjernblad och von Koch.

125 Voteringssiffrorna var 77 mot och 18 för LU.

126 Rds prot. 1872 FK, 20/3. II:168 ff. För utredning talade även Nordenfalk, von Geijer och von

Gegerfelt. – Helt avvisande även till utredning: A.O. Wallenberg samt storgodsägarna O. Mörner, Tersmeden och L. af Ugglas.

127 FK 15/5. Efter tillstyrkande av FK:s tillf. utsk. nr 1, bet. nr 11. (IV:384).

128 Rds prot. 1874, FK 20/5, IV:245. LU:s bet. nr 39. Förutom Mörner landssekreterare C.A. Holmberg, Växjö och hovrättsrådet F.C. Wrede, Kristianstad. I reservationen instämde J.W. Sprengtporten, storgodsägare i Södermanland med över hälften av röstetalet i sin hemkommun, Hyltinge (år 1871).

129 Rds prot. 1875, FK 10/3, 12:16 ff.

130 von Gegerfelt, Horn, Ribbing och Wallenius. Horn var landshövding på Gotland, Ribbing officer från Jönköpings län. Om Wallenius, se 6.1.3.2., not 221. Om v.G. se nedan not 133.

131 Rds prot. 1876, FK 10/5, 35:59 ff, 1877 5/5, 38:8 ff, 1878 25/4, 30:44 f, 1879 3/3, 13:29, 1880 12/5, 43:19 ff.

132 Tidigare vice talman i AK, godsägare från Kalmar län med nära hälften av röstetalet i sin hemkommun (år 1871).

133 von Gegerfelt var LU:s ordf. 1873, 1878 och 1879, hovrättsråd från Jönköping, Klinckowström, officer och godsägare. Se nedan not 149, avsn. 6.2.3.1.1. – Om Pehrsson, se 3.3.6., not 159.

134 Rds prot. 1881 FK 19/3.

135 Inlägg för reform 9, mot 6.

136 Han degraderades till särskilda utskottet.

137 Om Ericsons tidigare radikalism i frågan, år 1868, se 3.3.4.3., not 59.

138 Rds prot. 1882 FK 11/5. 46:19 ff. Mot LU:s förslag talade även von Ehrenheim och von Essen, för samma förslag Jöns Pehrsson och Klinckowström samt Lindahl, auditör, Karlskrona, Samzelius, sekreterare i Stockholm, Lundin, godsägare i Sthlms län samt Widmark, se ovan not 106.

139 Rds prot. 1884 FK 5/3 13:3 ff. Mot förslaget talade även Bergström och von Ehrenheim, Lundin, som ändrat åsikt sedan året före, samt H. Stråle, fabriksidkare i Sthlm. För talade Lindahl, Klinckowström och C.A. Lindhagen, sekreterare Sthlm. Voteringssiffrorna: 62 för avslag, 39 för återremiss.

140 Rds prot. 1885, FK 11/4, 23:11 ff. Även Lundin yttrade sig för avslag liksom två nyvalda dalkarlar, Pettersson, kontraktsprost i Rättvik och Claesson, häradshövding i Leksand. – Lindahl och Stjernspetz, major i Sthlm, var de två försoningstalarna. Klinckowström hörde också till dem som talade för bifall, liksom Lindhagen och två nya män: Nyström och Barnekow. Voteringssiffror 76–25.

141 Rds prot. 1886 FK 24/2. 9:18 ff. Votering: 80–30. Även Lundin och Strömfelt talade emot. För talade som vanligt Klinckowström, Lindahl och Lindhagen.

142 Rds prot. 1887 B 15/6, 11:1 ff, vot. 76–21, 1888 FK 28/4, 34:21, ingen debatt, 1889 FK 3/4, 25:40 ff, vot. 84–23, 1890 FK 26/4, vot. 82–26. (27:40 ff).

143 Om Ölanders motion, se ovan 6.1.2.1.

144 Saken behandlas i avsnitt 6.2.3.1.2.

145 Borg, FK 1889, 3/4, 25:48. – Om hans åsikter från föregående år se ÖP 23/5 1868 och 2/1 1869. Se även Mellquist, a.a., s. 137 ff. Hedlund, FK 1887 B, 15/6, 11:8, och 1889, 3/4, 25:43 f. Om Hedlunds tidigare åsikter se avsnitt 6.1.1.4.

146 Om första kammarens sociala sammansättning se nedan avsnitt 6.2.4.1.1. Synpunkten på godsägarna som sina underlydandes representanter framfördes bl.a. av De Geer. – Om kvardröjande feodalism, särskilt i lokalstyrelsen, under 1700-talet i England, alltså ett liknande fenomen som i Sverige, se Namier, L. England during the American revolution, s. 8. Namier framhåller, att denna feodalism inte längre var militärt grundad utan plutokartisk (alltså som under 1800-talet i Sverige).

147 Sundberg, a.a., s. 2, Lindgren, J. Det socialdemokratiska arbetarpartiets uppkomst i Sverige 1881–1889 (1927), s. 344, Nordström, H. Sveriges socialdemokratiska arbetarparti under genombrottsåren 1889–1894 (1938), s. 118, och Lindbom, T. Den svenska fackföreningsrörelsens uppkomst och tidigare historia 1872–1900 (1938). Den sistnämnde uppger, (s. 55), att Stockholms fackliga centralkommitté i ett program antaget år 1883, till skillnad från den politiska arbetarrörelsen (i dess program av 1885) ställde sig bakom kravet på betald skatt till stat och kommun som förutsättning för rösträtt. – Om bakgrunden till första kammarens konservativa attityder se även Elvander, a.a., s. 36, och Thermaenius (1935), s. 128 ff.

148 Rds prot. 1870, AK 2/4, II:54 ff. – Antal talare: 10, antal inlägg: 12.

149 Sparre började med några positiva ord om demokratin men radade sedan upp farhågor och varningar. Ribbing var som boströmian principiellt emot. Om Sparres och Ribbings tidigare uppträdande i frågan, se ovan tid. avsnitt. Ytterligare talare var Jöns Rundbäck, Medin och Ehrenborg, som alla stödde utskottets förslag till maximum.

150 Voteringar: Om lika rösträtt enbart vid kommunala val: 55 mot 55. Genom lottdragning beslöts återremiss. Röstmaximum enligt LU:s förslag: 56 mot 63 för återremiss. Det sista beslutet var en logisk följd av det föregående. AK 1870 III, s. 87 o. 92.

151 Rds prot. 1872, AK 12/3. (III:, s. 4 ff) – 17 talare, 20 inlägg.

152 Utom Sparre, med viss tvekan, Ribbing. Sparre beskylldes av två talare för att ha splittrat reformvännerna med sitt förslag.

153 Om Ola Andersson, se ovan not 54.

154 Se ovan avsn. 6.1.2.1., not 34.

155 Rds prot. 1875, AK 10/3, 16:19 ff. – 29 talare, 40 inlägg. För lagutskottets förslag: 14 talare; för en reform därutöver: 2 talare; för en mindre reform: 2. – Efter FK:s avslag, som väckte förvåning och sorl, för avslag: 7 talare; för bifall: 7.

156 Utom Sven Nilsson, Nils Petersson i Runtorp, LU-medlem, A.P. Danielsson, Ola Andersson i Nordanå, Jöns Andersson.

157 Rds prot. AK 1876, 55:6 ff, 10/5; 1878, 45:25, 27/4; 1879, 19:51, 7/3.

158 Rds prot. AK 1877, 53:24, 2/5. Utom Ehrenborg talade för LU:s förslag, röstmax. 1/5, Sparre, Hjelm och Sam. Johnsson. – Om Ehrenborgs partitillhörighet: lantmannapartist, men osäker, Thermaenius, (1928), s. 273.

159 Det första hade han själv föreslagit i motion 1870. Ehrenborg apostroferade också Hans Forssell, "som för några år sedan i en av honom utgiven tidskrift med förkärlek behandlade denna fråga", "men han blev snart inkommen i Konungens råd och hade sedan inte tid", Forssell inträdde år 1875 som finansminister i De Geers ministär. (MAK 2/1870).

160 Om denna se ovan 6.1.2.1., och därtill not 54.

161 Rds prot. 1880, AK 13/5. (60:29). – Tre talare, ingen votering.

162 Rds prot. 1881, AK 19/3, 24:2 ff. LU:s förslag var 1/10 och ingen mer än alla andra tillsammans. 18 inlägg i debatten, 13 talare. Se ovan avsn. 6.1.2.3. och därtill not 107.

163 Bland dem kända lantmannapartister som Ola Andersson, Nils Nilsson och C.J. Bengtsson.

164 Rds prot. AK 1882, 56:24 ff, 11/5; 1884, 17:31 ff, 5/3; 1885, 35:2 f, 11/4, och 1886, 11:25 ff, 5/5.

165 Rds prot. AK 1883, 37:14 f, 5/5.

166 Rds prot. 1887 B AK 10/6, 11:61. Beslut utan votering och utan debatt.

167 Endast Nydahl och Larsson i Berga, motionär, yttrade sig. (Rds prot. 1888 AK 46:13 ff, 30/4.)

168 Rds prot. 1889 AK 28:35 ff, 3/4. Nydahls förslag var max. 1/20, lagutskottets detsamma som året förut. 8 instämde med Nydahl.

169 11 talare. Beslut utan votering. LU:s vice ordf. Lilienberg rådde kammaren att dröja med motioner några år, ty FK förhärdade sig alltmer. Detta rönte emellertid motsägelse från flera håll, bl.a. från Nydahl. – Mot reform uttalade sig utskottsledamoten J.A. Wendt. (Rds prot.

1890 AK 31:35 ff, 26/4.)

170 (Ifvarsson, C.) Lantmannapartiet bedömdt av tidningen Svenska Medborgaren, utgiven av Pehr Thomasson (1871), s. 17 ff.

171 Kjellén, a.a., s. 25, 45, Andrén, a.a., s. 244 f.

172 af Ugglas, FK 1870, II:392 ff, Ribbing, AK 1870, III:61 ff. – På likartat sätt uttryckte sig i FK (II:397 ff) J.J. Nordström och i AK (III:73 ff) Sparre.

173 Mörner, FK 10/3 1875, 12:20 ff.

174 Mankell, reserv. LU:s bet. 14/1872; P. Nilsson, MAK 174/1874, följer ordagrant Mankell rörande invändningen mot förmögenhetsprincipen.

175 Jönsson, AK 2/4 1870, III:68 ff.

176 Johan Jönsson i Axtorp, radikal skånebonde (Wallin, s. 164), AK 22/3 1872 resp. A.M. Lundberg, borgmästare i Falkenberg, AK 10/3 1875.

177 Asklöf, MAK 14/1877. Fabriksidkare i Norrköping. Motionär åren 1875, 1877 och 1882. Se ovan avsn. 6.1.2.2.

178 Ericson, FK 11/5 1882, 46:19 ff.

179 A.H. Ölander, häradshövding i Sundsvall, FK 3/4 1889, 25:41 f.

180 Jfr ovan 3.3.6. och därtill not 148.

181 Det framfördes bl.a. i LU:s bet. nr 21/1870, i FK år 1870 av von Koch, J.J. Nordström, O. Mörner, år 1875 av Horn, år 1881 och år 1884 av Wallenberg och 1882 av John Ericson; i AK år 1875 av Clairfelt och 1877 av Sparre.

182 Bl.a. Ehrenborg, MAK 2/1870, Sven Nilsson i Everöd, MAK 17/1872, Hjelm MAK 125/1876 ("i viss mån").

183 Gumaelius 1870, Nilsson i Kulhult 1872 och 1874, Ola Andersson 1880, samtliga AK.

184 von Gegerfelt, FK 1870, 1872 och 1875, Hjelm AK 1876, LU:s bet. 31/1877, Hagerman AK 1877, Widmark FK 1881, Lindahl FK 1882.

185 Guamelius, AK 1870, Mankell reserv. 1872, Ola Andersson 1880 och 1881. Om de personliga avgifterna, se Hultqvist, Försvar och skatter, s. 100. De förekom mer än lagstiftningen avsåg. – Jfr även avsn. 5.1.2.. Ett ex. från Vimmerby gav Ola Andersson 1881, se nedan 6.1.3.2., not 222. I sin motion 1881 (MAK 111) framlade han flera belägg för hur de pers.avgifterna användes.

186 LU:s bet. nr 21/1870, 14/1872, 5/1875.

187 Även LU anslöt sig till denna mera restriktiva hållning år 1888. Det skedde dock först efter lottdragning. Se 6.1.2.3., not 118. – Av FK-ledamöter som framförde denna åsikt: af Ugglas, Ehrenheim, Bergström. – Även reformvännerna i AK framhöll det som huvudskälet till FK:s motstånd, t.ex. Ehrenborg, AK 1877, 53:24 f, och Hjelm, MAK 114/1878.

188 FK 1870, II:394. – Så även Horn. FK 1875, 12:16 f, och Mannerskantz, FK 1881, 21:33 f.

189 T.ex. år 1870: Ehrenborg och Rundbäck i AK, von Gegerfelt och Raab i FK, år 1872 Mankell och Törnfelt i AK, 1874 Per Nilsson, Ola Andersson i AK, samt 1881 Lagerstråle, år 1882 Samzelius och 1884 Klinckowström, alla i FK.

190 T.ex. Raab ("homeopatiska kalkyler"), Ola Andersson ("de obotfärdigas förhinder") och Mankell ("svepskäl").

191 T.ex. Mörner år 1884 FK 13:13 f, och Claesson 1886 FK 9:25 f, Ehrenborg 1877 i AK. (53:24 f).

192 Klinckowström och Lindahl, FK 1886, 9:22 ff.

193 1875: Horn, af Ugglas, Mörner, 1876: Mannerskantz, 1881: Wallenberg, 1882: John Ericson, Ehrenheim, 1885: Nyström, 1887: Axell.

194 1879: De Geer, af Ugglas, Nordström, 1881: Lagerstråle, Mannerskantz, 1882: John Ericson, 1884: Stråle.

195 1875; Mörner, af Ugglas, 1882: Mörner.

196 Mörner och af Ugglas vid flera tillfällen 1870–1877, Wallenberg, Mannerskantz år 1881, Stråle, Bäckström år 1884, Bergström år 1890.
197 1870: t.ex. af Ugglas, 1875: O. Mörner, Axel Mörner, 1881: Wallenberg, 1890: Bergström.
198 1870: Sparre, O. Mörner, LU 1877.
199 1876, FK 35:62 f, Mannerskantz, LU 1888.
200 1876: Svensén, AK 55:6 f; Barnekow, 1885, FK 23:18 f.
201 1884: Lindhagen, 1872 Mankell, 1874 Per Nilsson.
202 von Gegerfelt. FK 1875, 12:28 f.
203 MAK 120/1880,.
204 Lagerstråle, FK 1870, LU 1872, Sparre AK 1872, Axel Mörner FK 1875.
205 Rundbäck MAK 1870, Ehrenborg och Ola Andersson, båda AK 1872.
206 Gumaelius och Jönsson, båda AK 1870, hade alltså slagit av på sina krav sedan 1860-talet. Engman, res. LU 1872, ville lika rösträtt blott vid val.
207 Engman (reserv. LU 14/1872), resp. Ehrenborg. Enligt den senare (MAK 1870) var kommunalrösträtten dels en ekonomisk rätt, som måste graderas, dels en allmänt mänsklig personrätt, som ej utan kränkning kunde ges i olika mått. – De Geer, FK 1870 gjorde en liknande distinktion, nämligen mellan personliga och territoriella intressen i kommunen, men han fann det följdriktigt, att man röstade efter den jord man ägde, liksom förr efter namtal.
208 1872: Mankell, Ehrenborg och Sparre (!), 1875: Hjelm, 1876: Svensén. 1886: Barnekow och Stjernspetz, båda i FK; Ola Andersson, AK 1870, ansåg också att folket måste upplysas, men det borde ske genom deltagande.
209 Ribbing, AK 1870, O. Mörner FK 1877, 1880, Pettersson, FK 1885, LU 1888, S.A. Hedlund, FK 1889. Till motståndarna anslöt sig år 1877 i AK öppet även Sparre, som anförde exempel från Frankrike om faror med demokratin. Se ovan avsn. 6.1.1.4.
210 von Gegerfelt FK 1872, och LU 1872 (nr 14) instämde häri, fastän i princip reformvänliga.
211 Hjelm, MAK 1870; de Maré, FK 1870; Sven Nilsson, MAK 1871; von Sydow FK 1872; AK:s T.U. 1872.
212 von Koch och Stjernblad, FK 1870, LU 1872.
213 Rundbäck, MAK 1871, Per Jonsson, MAK 1872. Att omröstning ofta ej förekom uppgavs även av Hjelm, MAK 1872, Johan Johansson, AK 1875, Ehrenborg, AK 1877, Jöns Pehrsson, FK 1882, Nydahl MAK 1886, m.fl.
214 De återkom i motioner, utskottsbetänkanden och inlägg i kammardebatter så gott som varje år 1874–1890.
215 Också dessa argument återkom ett flertal gånger nästan varje år under perioden i motioner, betänkanden och kammardebatter. Det rådande missnöjet belades med erfarenheter från egna valkretsar, med uttalanden från folkmöten o.d. sammankomster och med mängden av riksdagsmotioner i frågan. Särskilt ofta framhålles det bortdomnande intresset för kommunala angelägenheter.
216 Ola Andersson, MAK 1880, Olof Andersson, AK 1882, LU:s bet. 1880, 1882, Ribbing FK 1875, Lagerstråle FK 1884, F.T. Borg FK 1889.
217 L. af Ugglas 1875, Claesson och Lundin 1885 och vid ett flertal tillfällen Oscar Mörner, alla i FK.
218 O. Mörner 1884, FK 13:14 f, Claeson 1885, FK 13:16 f.
219 Rydin återgav en uppgift i andra hand utan att nämna några namn. FK 1870, II:387 f.
220 Ehrenborg, AK 1870, II s. 87 ff.
221 FK 1875, 12:30.
222 MAK 111/1881.
223 AK 1882, Göransson (56:25 f), se ovan not 63.
224 AK 1882, 56:27 f.

225 MAK 67/1883.

226 A. Rundbäck, AK 1881, 24:3 f, S.A. Hedlund, FK 1889, 25:44 f.

227 Asklöf, MAK 1875 nr 7, Per Nilsson, MFK 1876 nr 41, densamme i FK samma år, Sundell, FK 1881, Klinckowström, FK 1882, Johan Jönsson, AK 1882. Även Wallenberg, FK 1882, (46:24) kritiserade kommunernas järnvägsengagemang. – Nyström, FK 1885, berättade om hur på en kommunalstämma i Norrbottens län 300 röstägare med knapp nöd genom att uppbåda fullmakter lyckats hindra ett bolag och några ståndspersoner att genomdriva ett bidrag till järnvägen Luleå–Ofoten. (Rds prot. 1885, FK 23:20). Jfr ovan avsnitt 5.6.

228 Sven Nilsson, MAK 1871, Mankell, Hjelm, Per Jonsson och Johan Jönsson, alla i AK 1872, Per Nilsson, MAK 1874, von Geijer, FK 1877, J.P. Nilsson, AK 1880, Hübinette, MAK 1881, Jöns Pehrsson, FK 1882, Nydahl, MAK 1886, Hasselrot och Barnekow, FK 1886, Bengtsson i Gullåkra, AK 1889.

229 Gunnarsson, AK 1872, III:40.

230 FK 1870, 1872, 1877.

231 FK 1884, 13:18 f, – LU 1888, bet, 43, efterlyste också bevis.

232 FK 1886, 9:30.

233 Raab och De Maré, FK 1870, Lindahl och Samzelius, FK 1882, Barnekow, FK 1884, Klinckowström, FK 1885, Leffler, FK 1886; Engman, Lars Persson och Törnfelt, AK 1872.

234 Ola Andersson, AK 1882, Carl Johansson, AK 1884, Stjernspetz, FK 1886.

235 Mot hot om våld protesterade även C.G. Mörner, FK 1870 och S. Wieselgren, AK 1884.

236 Om samhällsutvecklingen i allmänhet: von Gegerfelt, FK 1870, AK:s tillf. utskott 1872, Hjelm MAK 1876, Asklöf MAK 1877, Olof Andersson MAK 1883. Larsson i Berga, AK 1888. Om bolagens tillväxt: LU 1882 och 1884, Lagerstråle FK 1881, Liss Olof Larsson, MAK 1884, Lindahl FK 1882, J. Andersson MAK 1883, af Burén FK 1889.

237 Argumentet förekom 31 gånger vid 13 av de 21 riksdagarna under perioden 1870–1890.

238 1872: Gumaelius, Engman och Mankell, 1874: Per Nilsson, 1884: Klinckowström och Lagerstråle, 1885: Barnekow. (De tre sistnämnda FK).

239 1872: Mankell och Wikström (Norge och Danmark), Gumaelius (USA), LU 1882 och 1884 (Finland), 1884 och 1887: Öberg (Finland), (alla AK), Samzelius, FK 1882, (Finland). – Röstmaximum i Finland var 1/6 av de närvarande vid kommunalstämman. Se ovan avsnitt 2.2.9.

NOTER TILL AVSNITT 6.2. NY VIND I DEN KOMMUNALA RÖSTRÄTTSDEBATTEN: 1891–1900.

1 Om Stockholmsbänkens sammansättning år 1891 se Thermaenius (1935), s. 114, och Carlsson (1953), s. 61.

2 Rds prot. 1891, MAK 98. Bland övriga undertecknare märks Arvid Guamelius, som fr.o.m. denna riksdag representerade Stockholm, upptäckts-resanden A.E. Nordenskjöld samt nyvalda radikaler som Fritjuv Berg, E. Wavringsky, Magnus Höjer och J.A. Fjällbäck. – Det absoluta rösttakets formulering var: ej högre röstetal än som motsvarande 4000 kr inkomst av kapital eller arbete.

3 19636 röstande med vardera under 40 röster beräknades tillsammans få 185 889 röster, medan övriga 4425 röstande med 40 röster var skulle få 177 000 tillsammans. – Om tidigare förslag till 40gradig skala, se avsn. 2.4.7., not 92.

4 Hahn hade efterträtt Gumaelius som Örebros representant. Han var fabrikör och företrädde bl.a. arbetarföreningen och rösträttsföreningen i staden (Sundberg, a.a., s. 258). 7 av de 13 var nyvalda, bland dem Henrik Hedlund och Christian Bülow. Den senare hade spelat en stor roll i 1860-talets agitation för lika kommunal rösträtt (Mellquist, a.a., s. 137 ff). En annan undertecknare var den välkände religiöse ledaren P.P. Waldenström. (MAK 143).

5 Rds prot. 1891. LU:s bet. nr 19, 19/3. LU:s prot. 12/2 1891, § 4. – Julius Mankell var den ende som i LU understödde Olssons m.fl. motion. I AK stödde de båda huvud motionärerna Olsson och Hahn inte ens själva sina motioner. – AK 19/3, 23:5. FK 18/3, 14:29.

6 Rds prot. 1893, MAK 105.

7 MAK 199. – Om Fjällbäcks politiska hållning, se Wallin, a.a., s. 287.

8 Rds prot. 1893, LU:s bet. nr 55, 17/4. LU:s prot. 11/4, § 10. Betr. motiveringen stod de båda utskottshalvorna mot varandra. Med lottens hjälp segrade FK-ledamöternas åsikt, att gällande maximeringar var tillräckliga.

9 FK 29/4, 35:1, AK 29/4, 40:1 ff. – Tre talare i AK, ingen i FK.

10 Jfr ovan avsnitt 6.1.2.1.

11 Rds prot. 1891: MAK 11 G. Eriksson, MAK 16 O.B. Olsson, MAK 56 Nilsson i Skärhus och MAK 60 Back Per Ersson. – 1892: MFK 12 Sjöcrona, MAK 38 A. Göransson, MAK 44 G. Eriksson, MAK 78 H. Eriksson i Älgered. – 1893: MFK 3 Sjöcrona, MAK 6 A. Göransson, MAK 16 G. Eriksson och MAK 13 J. Nydahl. – Med Eriksson instämde år 1891 Jöns Bromee, år 1892 Bromée samt P. Norberg och J. Nordin, år 1893 samma tre samt ytterligare nio ledamöter ur Gamla lantmannapartiet, alla utom en från Norrland, och därtill J.E. Kardell, lektor i Östersund, moderat stadsfrihandlare. Alla representanterna från Jämtlands län engagerade sig för en reform. (Betr. partitillhörighet, se Carlsson, 1953, flerstädes).

12 O. B. Olsson och Nils Nilsson var skåningar, Sjöcrona landshövding i Skaraborgs län, Ersson dalkarl liksom en av undertecknarna, Ollas A. Ericsson i Ovanmyra. Alla de övriga var norrlänningar.

13 De tre undantag var Sjöcrona, som satt i FK, Kardell, se not 11 ovan, samt Ersson, som tillhörde Nya lantmannapartiet.

14 Denna spärr formulerades så: ingen skulle få utöva rösträtt för fler fyrkar än som enligt röstlängden tillkom alla övriga röstägare i kommunen tillsammans.

15 Se nedan avsnitt 6.2.2.1.

16 Göransson var från Gävleborgs län, Gästriklands västra tingslag.

17 Se ovan avsnitt 6.1.2.3., not III. – Göransson hade själv framlagt samma förslag tio år tidigare fast utan spärren mot ensammajoritet.

18 Jfr ovan not 2. – Nilsson hade lagt fram samma förslag år 1890. Se ovan avsnitt 6.1.2.1., not 60.

19 Sjöcrona hörde till det protektionistiska majoritetspartiet (Sundberg, a.a., s. 51). Förslaget påminde om Lagerstråles år 1881. Se ovan avsnitt 6.1.2.3. not 109–110.

20 Se nedan avsnitt 6.2.2.1. och 6.2.3.1.1.

21 Nydahl uppträdde som motionär i kommunalfrågan 1886 och 1887. Se ovan avsnitt 6.1.2.1. I hans valkrets i Västernorrlands län fanns ett flertal stora bolag med dominerande röstetal. Se avsnitt 5.5.8.2.

22 Se nedan avsnitt 6.2.2.1.

23 Att undanta valen av landstingsmän och deras elektorer från röstmaximum hade föreslagits redan år 1868 i en reservation i LU. Se ovan avsnitt 3.2.4.6.

24 Se nedan avsnitt 7.7.

25 Jfr ovan not 11. – Betr. Olssons tidigare framträdande, se ovan avsnitt 3.3.5.3–4.

26 Se ovan avsnitt 3.3.5.3. Vid riksdagen 1869 hade O. krävt en starkare begränsning än 1/10.

27 Jfr ovan avsnitt 3.1.4., 3.1.5. och 6.1.2.1, flerstädes.

28 Jfr ovan avsnitt 6.1.2.1., not 42, och text i anslutning därtill.
29 Jfr ovan avsnitt 3.1.4.
30 Rds prot. 1894, MAK 10 Ollas A. Ericsson i Ovanmyra med instämmande av Back Per Ersson, och ytterligare fem, MAK 16 J. Andersson i Tenhult med instämmande av två, MAK 20 J. Bromée med instämmande av fyra samt MAK 48 A. Olsson i Mårdäng med två instämmande.
31 MAK 12.
32 MAK 11.
33 MAK 144. Förslaget innebar, att inom varje kommun det totala fyrktalet skulle divideras med antalet röstberättigade och det sålunda utvunna medeltalet adderas till vars och ens fyrktal. Härigenom skulle en kompromiss uppnås mellan röstning efter fyrk och efter huvudtal, ansåg motionären. Inslaget av personlighetsröstning i förslaget synes dock minimalt. P. kom pga sjukdom till riksdagen först efter motionstidens utgång. Bl.a. därför hänsköts hans motion till ett tillfälligt utskott AKs TU nr 3. (GHT 22/2 1894).
34 MAK 99 och 140. – Den senare ville låta utredningen avse både stad och land. Båda påpekade, att siffrorna från den tidigare utredningen, av 1874, nu var förlegade.
35 Jfr avsnitt 6.2.3.1.1.
36 Jfr avsnitt 6.2.3.2.1.
37 MAK 10, 11, 48 och 99. – Om bolagens ökande jordinnehav vid denna tid, se Carlsson (1953), s. 16 ff. Jfr. betr. deras fyrktal avsnitt 5.5.8.3.
38 Där förekommer dels en historisk tillbakablick, dels en jämförelse med andra länder, där lika rösträtt fungerade. Persson framhöll vidare, att ingen hänsyn till förmögenhet togs, då personer skulle utses att utföra kommunala uppdrag.
39 Jfr nedan avsnitt 6.2.3.2.2.
40 AB 22/1, 9/2, 21/2; DN 13/1, 8/2; GHT 8/2; alla 1894.
41 Rds prot. 1895, MAK 112, resp. 1896, MAK 149. – Motionären var från Örebro län, nyvald 1894 och räknad till de vänstersinnade lantmännen (Carlsson, 1953, s. 152).
42 Förslaget innebar en röst per fyrk upp till 100, därefter ett fallande antal röster i förhållande till fyrkar, så att t.ex. 12000 fyrkar gav blott 1000 röster. Till sin konstruktion påminde förslaget om Perssons och Asklöfs år 1875, se ovan avsnitt 6.1.2.1., not 38, 39. I U avstyrkte förslaget båda åren med hänvisning till den pågående utredningen. Inga reservationer. LU:s bet. 22/1895 och 69/1896.
43 Se härom avsnitt 5.5.
44 Rds prot. 1897, MAK 100 och 101. – Branting hade invalts med stöd av borgerliga radikaler (Carlsson, 1953, s. 243. Jfr även Edenman, R. Brantings första riksdagsår, 1944, s. 179). DN, 24/9 1896, hälsade honom som "personifikationen av tusentals orepresenterade fordringar, förhoppningar och illusioner". Brantings motioner och deras behandling i riksdagen behandlas även av Yngve Larsson, a.a., s. 126 f.
45 Om Hedins uppträdande i frågan under 1860-talet, se ovan, avsnitt 3.3.4.5.3. Det behandlas av F. Lindberg i hans kommande arbete i serien om Stockholms historia under de senaste hundra åren.
46 Sin allmänna inställning till riksdagsarbetet redovisade han i Soc. Dem. 18/1 1897. – Han gjorde sig inga illusioner. Jfr Edenman, a.a., s. 180.
47 Nordström, H. Sveriges socialdemokratiska arbetareparti under genombrottsåren 1889–1894 (1938), s. 120 och 134 f.
48 Om regeringsförslaget och dess förhistoria, se nedan avsnitt 7.10.
49 Se avsn. 7.10.1., not 33.
50 MAK 211. Om Folkpartiets uppkomst, se avsnitt 6.2.3.4.
51 Se ovan avsnitt 6.2.1.1., not 21, och 6.2.1.2., not 27.

52 Detta absoluta maximum hade föreslagits i Kommunalrösträttskommitténs betänkande i form av en reservation av Nydahl och generaldirektören i Statistiska Centralbyrån, E. Sidenbladh. Vid remissbehandlingen hade nio länsstyrelser ställt sig bakom det förslaget. Jfr nedan avsnitt 7.9.

53 MAK 209 resp. 202.

54 Eriksson i Kväcklingen representerade en valkrets i Västernorrlands län med starka bolagsintressen (Carlsson, 1953, s. 148 f).

55 Rds prot. 1898, MAK 201. – Hälften av undertecknarna var från Dalarna och Norrland. – Om det s.k. "Bonde-partiet", se avsnitt 6.2.3.4.

56 MAK 208. – Endast tre av undertecknarna var från Dalarna eller Norrland.

57 Thermaenius (1935), s. 151, Carlsson (1953), s. 248.

58 Carlsson (1953), s. 243.

59 MAK 203 N. Andersson i Pettersborg (1/10 och 500) (!), MAK 207 M. Dahn (aktiebolag 1/20, andra röstägare 1/10, ingen mer än 1000), MAK 210 A. Göransson i Åsen (aktiebolag 1/20, ingen mer än 1000). – Andersson och Dahn kom från industrialiserade valkretsar i Malmöhus län. Göransson, från Gästrikland, hade skärpt sina krav jämfört med tidigare. Se ovan 6.2.1.1., not 70.

60 Om denna se nedan avsn. 7.8.

61 En ingående analys av de olika partiernas inställning till olika reformförslag i den kommunala rösträttsfrågan ges i Norrlid, a.a., s. 84 ff.

62 Så i GHT 30/12 1898.

63 Rösträttsrörelsen vid denna tid har senast behandlats av Vallinder, T. I kamp för demokratin. Rösträttsrörelsen i Sverige 1886–1900 (1962). Om petitionen, se sid. 199 ff.

64 Vallinder, a.a, s. 200, anser sannolikt att kommunalrösträtten beaktats främst för att man ville vinna anslutning på landsbygden. Kanske var det så, men framhållas bör dock, att många av de ledande inom rösträttsrörelsen redan tidigare hade motionerat om en kommunal rösträttsreform *i städerna,* bland dem Fritjuv Berg, Branting, Fjällbäck, Hahn, Henrik Hedlund, Höjer och Wavrinsky. Taktiska hänsyn var alltså, atminstone hos dessa, inte de enda.

65 Vallinder, a.a., 205 ff.

66 DN 4/1 1899. – Vallinder, a.a., s. 201 ff.

67 Rds prot. 1899, AK 2:9, 28/1 1899.

68 Nydahl och David Bergström yttrade sitt missnöje i interpellationsdebatten, AK 3:11 ff. – Exempel på presskommentarer: AB och DN 30/1, GHT 31/1.

69 Rds prot. 1899, MAK 193. – Huvudmotionär var åter partiets ordförande Jöns Bromée. Bland undertecknarna fanns David Bergström och Nydahl och i övrigt i stort sett samma namn som 1898.

70 Det stora flertalet var landsbygdsrepresentanter från Norrland. Bland undertecknarna namn som D. Bergström, Wavrinsky och M. Höjer.

71 MAK 51. Första namn var nu August Henricson, men Bonde fanns med. Namnen från 1898 återkom utom två. Emthén, som varit med då, motionerade nu på egen hand. Av de åtta lantmannapartister, som anslöt sig till "Bondegruppens" motion, var fem från Kristianstads län, bland dem F. Barnekow.

72 MAK 31. Båda var skåningar. De hade haft samma krav året innan, Dahn som motionär, Nilsson som utskottsreservant.

73 MAK 196. Huvudmotionär Emthén, som var från Ångermanland och räknades till "Bondegruppen". Två lantmannapartister instämde, C.J. Öberg och C. Bergström.

74 MAK 62.

75 Bland dem var Barnekow, Dahn och Nilsson i Skärhus, vilka f.ö. vid samma riksdag genom anslutning till den s.k. Tattersall-resolutionen möjliggjorde en liberal samling rörande den

politiska rösträttens reformerande. (Carlsson, 1953, s. 300, 304).

76 Jfr ovan avsnitt 5.5.8.2.

77 Jfr Carlsson (1953), s. 20 f, samt avsnitt 5.5.8.1–2. ovan.

78 I en intervju i DN 13/1 1899 uttalade sig Andersson i Nöbbelöv tillsammans med Månsson i Trä även om den kommunala rösträtten. En begränsning av denna låg partiet varmt om hjärtat, hette det, men man väntade att regeringen skulle gå i spetsen och lägga sin auktoritet i vågskålen. Någon massmotion i frågan var inte planerad av partiets ledning.

79 Undantaget var Emthén. Jfr ovan not 73.

80 Rds prot. 1899, MAK 163.

81 MAK 206. – De fyra undertecknarna kom från resp. Göteborg, Malmö, Karlskrona och Västmanlands småstäder.

82 Carlsson (1953), s. 309, 314.

83 Programmet publicerat bl.a. iDN 13/5 1899. Jfr Thermaenius (1935), s. 158.

84 Publicerat bl.a. i DN 20/5 1899.

85 Programmet publicerat bl.a. i AB 15/5 1899.

86 Carlsson (1953), s. 307.

87 AB, DN 16/1. Partiet bildades den 16/1. (Carlsson, 1953, s. 318 f). Jfr Norrlid, a.a., s. 52.

88 Rds prot. 1900, MAK 89.

89 MAK 113.

90 MAK 41. – Lantmannapartisten var J.A. Lundström.

91 Jfr betr. regeringsförslaget år 1898 avsnitt 7.10.1. nedan.

92 Se nedan avsnitt 7.8.6.

93 Se nedan avsnitt 7.9.

94 Carlsson (1953), s. 55. Även Boëthius, S.J. Oskar II (Sveriges historia till våra dagar, del 13) (1925), s. 142. Boëthius var själv riksdagsman i första kammaren vid denna tid.

95 Jfr Sundberg, a.a., s. 309.

96 Klingspor hade själv över 20 % av fyrkarna i tre kommuner, nämligen Medelplana och Österplana i Skaraborgs län (genom godset Råbäck) samt Öja i Södermanlands län (godset Stora Sundby). Båda hade han förvärvat genom gifte. (Källor: 1895 års statistiska utredning, tabell 1, Sverige. Geogr. topografi, statistisk beskrivning. Utg. A. Kempe m.fl. (1908–1924). K. hörde till ledargruppen inom majoritetspartiet (Hadenius, S. Fosterländsk unionspolitik, s. 98, 126). – Persson började som förvaltare på Bollerups gods i Kristianstads län, som hade landets största fyrkandel 1871 och 1892. Han var nu sin egen efter många år som arrendator på skilda skånska gods.

97 Om hans insatser i kommunalfrågan som AK-ledamot, se ovan avsnitt 6.1.2.1., not 54 och 69. Utslagen i 1890 års AK-val invaldes han samma år i FK. Han fick där snabbt en bemärkt plats i majoritetspartiet (Wåhlstrand, A. Första kammarens valnämnd 1890–1910, 1944, s. 634). Hans åsiktsförändring kritiserades skarpt i AB 16/3 1891. – Om hans deltagande i missbruk av fyrkmakt i hemkommunen Leksand, se avsnitt 5.6.8.7.2.

98 Hasselrot uppträdde redan 1886 i FK för en begränsning. Han tillhörde majoritetspartiets förtroenderåd (Thermaenius, 1935, s. 155).

99 Jfr Casparssons avslöjande i FK-debatten 1892 att kontroll av vederbörandes åsikter i den kommunala rösträttsfrågan förekom före inval i lagutskottet (Rds prot. 1892, FK 18:40, 23/3). Jfr avsnitt 6.2.3.1.1.

100 Jfr avsnitt 6.1.2.1. not 64 och 6.1.2.3. not 112 samt 5.6.8.3., not 130.

101 Annerstedt var president i Kammarrätten sedan 1892 och justitieminister 1896–1901. – Han hade anknytning till olika bolag; delägare i Gimo Bruks AB enligt registreringsakten i Kungl Patentverkets arkiv, Stockholm och bolagsstämmans ordförande enligt protokoll av den 4/10 1896 (i akten), (bolaget hade 53 % av fyrkantalet i Fasterna kommun i Stockholms län och

64 % i Skefthammars kommun i Uppsala län enligt 1892 års siffror), samt förbindelse med Maltesholms Cementbolag och Charlottenlunds bolag, (enligt brev till honom från Magnus De la Gardie, landshövding i Kristianstads län, av 1/9 1898, och från Arvid Posse, f.d. statsminister, av den 6/8 1899, i L. Annerstedts samling, UUB).

102 Rds prot. LU:s bet. 18/1891 och 25/1892. – Jfr ovan avsnitt 6.1.2.3., not 111.

103 LU:s prot. 12/3 1891, § 3. – År 1892 var voteringssiffrorna 9–6. LU:s prot. 25/2 1892, § 4.

104 Hasselrot samt tre suppleanter bland dem Ölander.

105 Det fick 56 röster mot 57 för avslag. Jfr nedan avsnitt 6.2.3.1.1.

106 Rds prot. 1893, LU:s bet. 56. Förslaget innehöll liksom tidigare även s.k. "dubbelt maximum".

107 LU:s prot. 11/4 1893, § 9. -- Om hur förhandlingarna gick till i LU upplyste F. Andersson i AK-debatten samma år (Rds prot. 1893 AK 40:23, 29/4).

108 Gentemot Sjöcronas hårda och hånfulla kritik mot förslaget i FK-debatten kunde Annerstedt anföra blott ett svagt försvar. (Rds prot. 1893, FK 35:2 ff.).

109 Två trogna nej-sägare: Fröberg och Claesson, och Liss Olof Larsson, som nu för första gången framträdde som sådan. Tidigare hade han under två riksdagar som LU-ledamot avstått från att deltaga.

110 Rds prot. 1894, LU:s bet. 11, LU:s prot. 13/2 och 22/2 1894. Votering: 10–5.

111 Avslag yrkade Annerstedt (ordf.), Fröberg, Lundström, Pehrsson, Liss Olof Larsson och C.F. Pettersson. – Utredningen hade igångsatts strax före riksdagens början. Se avsnitt 6.2.3.2.1.

112 Näslund, Kardell och Svensson. – De yrkade också på "dubbelt maximum".

113 Se nedan avsnitt 6.2.3.2.1.

114 Rds prot. 1894 AK:s TU:s (nr 3) bet. nr 14.

115 Se ovan avsnitt 6.2.1.3., not 33.

116 Om denna utredning, se nedan avsnitt 7.4.

117 AK 28:53, 11/4. FK 37:48, 5/5. Rds skrivelse nr 91, 9/5 1894.

118 Rds prot. 1895, LU:s bet. 22, 1896, LU:s bet. 68. 1897, LU:s bet. 12.

119 Se nedan avsnitt 7.10.

120 Husberg var landshövding i Norrbottens län, nyvald i LU, två år senare konsult i Boströms regering. Förutom honom hade LU detta år fått åtta nya ledamöter, bland dem G. Rudebeck, som varit medlem i Kommunalrösträttskommittén, och där anslutit sig till majoritetens reformförslag.

121 Fem anslöt sig till Lantmannapartiets massmotion, jfr ovan avsnitt 6.2.1.5. Nilsson i Skärhus och Ohlsson i Växjö ville båda ha ett absolut maximum av 1000 röster. Den förre ville ha samma relativa maximum som massmotionens, den senare 1/10 för alla röstägare.

122 Se nedan avsnitt 6.2.3.4. 1–2.

123 LU:s bet. 63, 15/4 1898.

124 FK 25:2 ff., 23/4.

125 Trygger efterträdde Rudebeck.

126 Rds prot. 1899, LU:s bet. 64.

127 LU:s prot. 18/4 1899, § 3. Åtta röster för avslag, sju för von Knorrings m.fl. motion.

128 Fyra av dem, med Husberg i spetsen, stödde von Knorrings m.fl. linje. Nilsson i Skärhus stod fast vid sin reservation från året innan. Så gjorde även Ohlsson i Växjö, men genom sin motivering framstod han som den radikalaste: riksdagen borde inte genom en särbestämmelse för bolagen fastslå den oegentligheten (!) att de fick rösta. Han kom därmed nära Folkpartiets motion, där det föreslagits, att bolagsröstningen skulle uppdelas eller upphävas. Med Ohlsson instämde Anderson i Tenhult och Petersson i Fräntorp.

129 Zetterstrand var rådman från Norrköping. Han blev detta år LU:s vice ordförande fastän nyvald i utskottet.

130 Rds prot. 1900, LU:s bet. nr 30, 27/3. LU:s prot. 13/3, § 2. Om regeringsförslaget se avsnitt

7.10.1. – I sin reservation tillade Z. samma krav som majoriteten om 2/3 majoritet vid upptagande av lån.

131 Nilsson i Skärhus med sitt förslag från de två föregående åren, Jönsson i Gammalstorp för Lantmannarpartiets huvudlinje. Jfr ovan avsnitt 6.2.1.7.

132 Rds prot. 1900, LU:s bet. nr 43.

133 FK 35:42, 2/5. Jfr nedan avsnitt 6.2.3.6.3.

134 Rds prot. 1891, LU:s bet. 19. LU:s prot. 12/2 1891, § 4. – Alla åtta FK-ledamöterna reserverade sig. AK-halvan i utskottet bestod av stadsrepresentanter och frihandlare. Lilienberg var en av Centerns främsta (Carlsson, 1953, s. 61), vice ordförande i LU och häradshövding från Blekinge. – FK avslog förslaget utan debatt. FK 1891, 14:29.

135 Jfr ovan avsnitt 6.2.1.1., not 6 och 7.

136 Rds prot. 1893, LU:s bet. 55, LU:s prot. 11/4 1893, § 10. Lilienbergs reformpositiva förslag till motivering föll. Rösterna skrevs 8 mot 7.

137 Rds prot. 1897, LU:s bet. 12, LU:s prot. 15/2 1897, § 3.

138 Om kritiken i FK mot detta utlåtande, se avsnitt 6.2.3.3.

139 Rds prot. 1899, LU:s bet. 64, mom. B. Sex reservanter. – LU:s prot. 18/4 1899, § 4.

140 Tre av reservanterna var stadsbor: Husberg, Svensson och Ohlsson, de övriga var lantmannapartisterna Nilsson i Skärhus, Anderson i Tenhult och Petersson i Fräntorp.

141 Rds prot. 1891, FK 14:17–29, 18/3.

142 Protektionisterna var Hasselrot, Barnekow och Klinckowström. De hade alla tidigare uppträtt för en kommunal rösträttsreform.

143 Om Ekmans ställning som en av de ledande "skåningarna", se Thermaenius (1935) s. 86. Jfr även Fahlström, J.M art i SBL. – Redan i debatten år 1870 hade han uppträtt mot reformen. Se avsnitt 6.1.2.4., not 124. – Ekman ägde huvuddelen i Finspongs styckebruk i Risinge i Östergötlands län med 10504 röster av 62747 (år 1892) och satt i styrelsen för Lesjöfors bruk, som hade stora röstandelar i tre kommuner i Färnebo härad i Värmland, mest i Rämen: 6647 av 28760 (år 1892). I styrelsen för sistnämnda bolag satt även brodern J.J. Ekman, chef för handelshuset Ekman & Co i Göteborg, vilket ägde bruket. (Källor för personuppgifter: se ovan not 96). Kommentar av förvåning över Ekmans uppträdande år 1891 i AB 18/3, GHT 20/3 1891.

144 Om deras tidigare agerande, i lagutskottet och i första kammaren, se avsnitt 6.1.2.3., not 113 och 117, 6.1.2.4. not 139 och 140. – Om Claessons och Lundins engagemang i järnvägsföretag, som medförde kommunala bidrag med hjälp av fyrktalsomröstningar, se avsnitt 5.6.8.4., not 140, och 5.6.8.7.2. Om Fröbergs bolagsanknytning, se nedan avsnitt 6.2.4.1.2., not 291.

145 AB 18/3, DN 19/3 1891.

146 Rds prot. 1892, FK 18:36–42, 23/3.

147 Vingklippningsdebatten: FK 18:2–24. – Casparsson var inte den förste som sammankopplade de båda frågorna utan Klinckowström. I pressen hade det skett sedan länge, t.ex. i DN 15/1 1891. – Sambandet mellan de båda frågorna har tidigare framhållits i litteraturen, av bl.a. Carlsson (1953) s. 126 ff., 149.

148 Rds prot. 1893, FK 35:2–22, 29/4.

149 Om Ölander, se 6.1.2.4., not 143. Om Klinkowström: som godsägare på Stavsund hade han vid ett tillfälle använt sitt eget stora fyrktal och sin inspektors till att överrösta en majoritet av bönder i ett fattigvårdsärende i Ekerö kommun. (Besvärsmål Ekerö, B, 21/7 1876).

150 Om Annerstedts bolagsanknytning och Klingspors egna stora fyrkinnehav, se ovan not 101 resp. 96.

151 Hur man på ledande konservativt håll såg på folkriksdagsrörelsen visar Vallinder, a.a., s. 111. – Jfr Thermaenius (1935), s. 114, som har uppfattningen att rörelsen verkade avkylande på lantmännens reformvilja.

152 Rds prot. 1891, AK 23:2, 19/3, och 1892, AK 22:6, 26/3.
153 Rds prot. 1893, AK 40:5–28, 29/4. – 27 talare, 34 inlägg.
154 Samma åsikt hade ytterligare endast fem ledamöter. – Östberg satt i styrelsen för Söderfors bruks AB, som i Söderfors hade 6321 fyrkar av 23023 och i Älvkarleby 14303 av 84135 (år 1892) (Källor: se not 96 och 101 ovan).
155 De tre Wallbom, Göransson och Nordin. – Även Bengtsson i Gullåkra, Malmöhus län.
156 Danielson, Öland, och Ljungman, Orust och Tjörn. – Om skillnader mellan olika landsdelar i fråga om fyrktalskoncentration, se ovan avsnitt 5.5.8.–9.
157 De anslöt sig till tjugondelsbegränsningen och hävdade i anslutning till Olof Jonsson, att många i Nya lantmannapartiet visat undfallenhet för regeringen i anslagsfrågor. Om deras tidigare radikalism i den kommunala rösträttsfrågan, se ovan avsnitt 3.3.4.5.3. resp. 6.1.1.
158 Rds prot. 1893, AK 40:28.
159 AB 28/4, DN 6/5 1893.
160 Rds prot. 1894, FK 10:3–46 3/3, 1895 FK 16:45, 1896 FK 22:33.
161 Ensam för LU:s förslag Raoul Hamilton, "den röde greven". Han hade själv över 20 % av fyrkarna både i Träne och Norra Strö kommuner i Kristianstads län (år 1892) och var styrelsens ordförande i Hellefors Bruks AB, som i Gåsborn i Värmland hade 5233 fyrkar av 11673 och i Hällefors i Örebro län 18967 fyrkar av 42421 och där tillsammans med Sikfors AB majoritet. Det senare bolagets styrelse utgjordes av disponenten på Hellefors bruk. – Om Hamiltons politiska hållning, självständig och radikal, se Petersson, K. art. i SBL (1971). – För ett maximum av 1/5 uppträdde i FK:s debatt Hasselrot, I. Wijk och Fredrik Pettersson. Ivar Wijk var bror till Olof Wijk, talman i andra kammaren 1880–90 och ledare för den kända grosshandelsfirman i Göteborg, O. Wijk & Co, grundad av fadern.
162 Rds prot. 1894, AK 10:31, 28/2.
163 Med samma yrkande men något positivare ordalag till förmån för en reform uppträdde bl.a. Liss Olof Larsson, Johan Lundin, Martin Unger, Carl Nyström och Annerstedt själv.
164 Denna tolkning ger Boström i brev till Oscar II, 2/3 1894 (BFA). Boström hade fått uppgiften, att det redan före debatten fanns en majoritet för den positivare skrivningen. Jfr även Hadenius, a.a., s. 162. Förslagsställaren Hugo Tamm hade själv över 10 % av fyrkarna i Löt i Uppsala län och var delägare och styrelseledamot i bl.a. Husqvarna Vapenfabrik, Österby Bruk och Iggesunds Bruk, alla med dominerande fyrkandelar i sina kommuner. Se härom även Runestam, a.a., s. 17.
165 Om dessa bådas åsikter och prestige i kammaren, se Thermaenius (1935), flerstädes. C. Hallendorffs inledning till Billing, G. Anteckningar från riksdagar och kyrkomöten, s. 10 ff. Billings egen kommentar: a.a., s. 13. Vid 1893 års riksdag hade Billing väckt uppmärksamhet genom att uppträda för en reform av den politiska rösträtten (Vallinder, a.a., s. 109. jfr även Kjellén, a.a., s. 81 ff).
166 Som så ofta förut Hasselrot, Klinckowström, Raoul Hamilton, F. Barnekow, F. Pettersson och Gripenstedt. Dessutom Filip Boström, och ytterligare tre.
167 Rds prot. 1894, FK 37:48, 5/5 – FK:s TU nr 1, utl. nr 14.
168 AK 13:4–29, 3/3.
169 Bland dem kända namn som Jonsson i Hov, Nydahl, Jöns Bromée, Persson i Tällberg och Ericsson i Ovanmyra. Den ende från Nya lantmannapartiet var Anderson i Tenhult.
170 10 talare med fem instämmande stödde förslaget om 1/10 som maximum. Bland dem var von Krusenstjerna, civilminister i Boströms regering från 1896. Endast en från Gamla lantmannapartiet: Andersson i Helgesta, medlem i partiets niomannaråd.
171 Carlsson, (1953), s. 150.
172 Så Wester och von Knorring.
173 Rds prot. 1894, Rds skrivelse nr 91, 9/5.

174 Jfr ovan avsnitt 6.2.1.3.
175 Rds prot. 1895 AK 21:5 f, 1896, AK 40:52.
176 Jfr ovan avsnitt 6.2.1.4.
177 Jfr ovan avsnitt 6.2.2.2., not 137.
178 Svensson var moderatliberal (Carlsson, 1953, s. 139).
179 Rds prot. 1897, FK 8:20 ff, 27/2. – Hasselrot, LU:s ordförande erkände, att skarpare ord kunde ha använts om Brantings motion men uttalade sig för en reform.
180 AK 9:39–55; 3/3. 10 talare, 15 inlägg.
181 "Ej alldeles avvisande" till Brantings motion förklarade sig lektor Magnus Höjer vara. – För Svenssons reservation uttalade sig bl.a. David Bergström, "rösträttsgeneralen".
182 Grosshandlare E. Meyer från Karlshamn och professor S.J. Boethius från Uppsala.
183 Den ideologiska debatten uppkallade även veteranen S.A. Hedin. Han hade inget yrkande i sak men solidariserade sig i allmänna ordalag med Branting ("vi progressister").
184 De 57 rösterna avgavs ej, som Edenman påstår (a.a., s. 195) för "en reservation i motionernas syfte". Svensson hade i sin reservation tagit avstånd från det centrala kravet i Brantings motioner: lika rösträtt.
185 Boëthius, a.a., s. 182, Thermaenius (1935), s. 146 ff, Carlsson, (1953), s. 239, Vallinder, a.a., s. 184.
186 Programmen publicerade bl.a. i GHT 11/1 och 16/5 1896.
187 I programmets andra punkt hette det: "Begränsning av den kommunala rösträtten i syfte att åt de mindre bemedlade bereda ökat inflytande på kommunens angelägenheter" (Thermaenius, 1935, s. 142).
188 Carlsson (1953), s. 243. – Enligt Thermaenius (1935, s. 149) var antalet 129. – Om Bondes eget fyrktal se avsnitt 6.2.4.2.2.
189 Thermaenius (1935), s. 153 ff.
190 Se ovan avsnitt 6.2.3.2.1.
191 Betr. Casparsson, se avsnitt 6.2.3.1.1., betr. Hasselrot, nu ordförande i LU, se ovan flerstädes. De båda sistnämnda hade ingått i kommunalrösträttskommittén, jfr nedan avsnitt 7.7.
192 Boëthius, a.a., s. 182 f, Kihlberg, a.a., s. 424 f, Hadenius, a.a., s. 316 ff.
193 Se avsnitt 6.2.1.5.
194 Se avsnitt 7.10.1.
195 Rds prot. 1898, FK 17:2–30, 26/3.
196 I FK år 1893. Se ovan avsnitt 6.2.3.1.1. Om hans agerande som ordförande i LU år 1894, se avsnitt 6.2.2.1.
197 Om von Krusenstjernas hållning i frågan, se 6.2.3.4.2.
198 Ytterligare två protektionister stödde regeringsförslaget, Wester och Lybeck.
199 Raoul Hamilton för von Knorrings motion och Philip Leman, Göteborg, för Ohlssons reservation (1/10 och 1000 röster). Den senare försvarade bolagens rösträtt. Han var jurist och kommunalman.
200 Artiklar i SBL av B. Boëthius (1922) resp. S.J. Boëthius (1918).
201 Om Benedicks' agerande i denna järnvägsfråga, se avsnitt 5.6.8.5. Det påtalades i debatten av Hamilton, varpå B. försvarade sig, (FK 1898, 17:24 f) Det berördes även i AK debatten 1898 av Göransson (AK 20:30 ff), som representerade den valkrets, där missbruket ägt rum. B:s uppträdande hade haft motsatt effekt mot vad han avsett och hjälpt regeringen, ansågs i GHT 30/3 1898. (Rdsbrev av E. Sn).
202 Dickson var landshövding i Malmöhus län, medlem av den kända Göteborgssläkten, utpräglat konservativ och protektionist.
203 Se ovan not 96.
204 Förslaget hade först framförts i en motion av M. Dahn. se avsnitt 6.2.1.5.

205 Rds prot. 1898, AK 20:24–57, 26/3.
206 Bromée, Göransson i Åsen och Eriksson i Kväcklingen.
207 Andra uppgifter om samma sak, se avsnitt 5.5.6.2., not 79.
208 Av Göransson, se ovan not 201.
209 Holmgren i Varnhem, Västergötl., och S. Söderberg från Dalarna.
210 Se ovan avsnitt 6.2.1.5., not 50.
211 Rds prot. 1898, LU:s bet. 63; LU:s prot. 1/4 1898, § 3.
212 FK 25:2–8, 23/4.
213 Hallwyl var inflyttad tysk, svärson till W.H. Kempe. Om bolagets fyrkinnehav, se avsnitt 5.5.8.3., not 93. År 1900 hade Ljusne-Woxna AB 84794 fyrkar. – Om Hallwyls ovilja mot sina egna arbetares politiska aktivitet, se Rondahl, B. Emigration, folkomflyttning och säsongarbete i ett sågverksdistrikt i Södra Hälsingland 1865–1910 (1972), s. 163.
214 Rds prot. 1898, AK 30:3, 23/4. Åtta talare. 34 instämde i yrkande om avslag. Branting ville därmed öppna väg för en lösning i demokratisk riktning, så även Nydahl.
215 Om denna utveckling, se ovan avsnitt 5.5.6.2.
216 Rds prot. 1899, FK 28:35, 9/5.
217 Om denna agitation, se avsnitt 6.2.1.6., not 63.
218 AK 37:23–38, 10/5.
219 Sju av de nio talarna med 13 instämmanden.
220 Utom motionären blott A. Sundblad, kyrkoherde från Gotland.
221 Sundblad, se not ovan.
222 Carlsson, 1953, flerstädes, om Åkarpslagen s. 293.
223 Se ovan avsnitt 6.2.2.1., not 130.
224 Rds prot. 1900, FK 23:5–33, 31/3. – Avslag yrkade Nyström, Dickson, Benedicks och Trygger, återremiss Unger.
225 Hans förslag innebar maximum 1/10 enbart för aktiebolag och ej för deras inkomst av jordbruksfastighet. Bara ytterligare en talare stödde det förslaget (Bergendahl).
226 Han fick stöd av Gripenstedt, tidigare medlem i kommunalrösträttskommittén, och Lybeck.
227 Därtill Wilhelm Walldén, som redan år 1868 som speciell sekreterare i LU arbetat med kommunalfrågan (se avsnitt 3.2.4.2.) samt R. Hamilton.
228 Palmstierna hade framfört samma förslag redan i remissyttrandet från Jönköpings länsstyrelse över kommunalrösträttskommitténs betänkande. Se avsnitt 7.9., not 31.
229 Förslaget om 2/3 majoritet när lån på mer än två år skulle tagas fattades därefter av FK utan debatt eller votering.
230 Överraskning och lätt sarkasm över Palmstiernas insats präglar kommentarerna i GHT 5/4 och AB 1/5.
231 Denna åsikt hade även reformvänner som Hugo Tamm, Walldén, Palmstierna, von Ehrenheim och Gripenstedt liksom f.ö. Trygger och Benedicks.
232 Lybeck, som berörde bidragsbeslut till järnvägsbyggen där en person dikterat utgången, och R. Hamilton.
233 Rds prot. 1900, AK 32:26 ff, 31/3.
234 12 lantmannapartister, men inga av de ledande eller i frågan tidigare aktiva.
235 Jfr ovan avsnitt 6.2.2.1.
236 Jfr avsnitt 7.10.1. och not 130 ovan.
237 FK 35:37 ff, AK 45:53 ff, 2/5.
238 Branting yrkade återremiss.
239 Filip Boström trodde i sitt inlägg inte på bifall.
240 Rudebeck, tidigare medlem i kommunalrösträttskommittén, och Bergendahl.
241 Jfr hans tidigare hållning: avsn. 6.2.2.1., not 96, och 6.2.3.1.1.

242 GHT 5/4, 3/5; AB 1/5, 3/5, 12/5; DN 1/4, 14/5.
243 Se ovan avsnitt 6.1.2.4., not 146–147, och 6.1.2.5., not 170–171.
244 Om de nya strömningarna inom konservatismen på 1890-talet se framför allt Carlsson (1953), Hadenius, a.a., och Elvander, a.a., vilka alla på ett flertal ställen tar upp saken. Se även Thermaenius (1935), s. 125, 129.
245 Om stämningar och programuttalanden på socialdemokratiskt håll se Nordström, a.a., s. 120 och 748 f, och Norrlid, a.a., s. 60 f. Om effekten i riksdagen se Kjellén, a.a., s. 85.
246 Se ovan avsnitt 6.2.1.4. och 6.2.3.3.
247 Om "bolagsuppfattningen" bland liberaler se Norrlid, a.a., s. 74 f. Den starka reformviljan i den kommunala rösträttsfrågan bland bönder från Dalarna och Norrland har framgått av den tidigare redogörelsen. De var f.ö. också i andra frågor radikalare än andra, se Thermaenius (1935), s. 142.
248 Om förslagen att införa graderad skala också vid andrakammarval se Andrén, a.a., s. 302 ff och 321 ff, och Carlsson (1953), s. 298 ff. Den ideologiska bakgrunden klarlägges av Wallengren, S. Valrättsproblem s. 198 ff.
249 Om bolagens expansion, framför allt i Norrland, se Carlsson (1953), s. 17 f, 351 ff. Jfr även Kihlberg, L. Folktribunen Adolf Hedin (1972), s. 166 ff.
250 Om Boströms tvivel, se avsnitt 7.12., not 40. Tamm gav sitt omdöme i ett brev till W. Walldén, en meningsfrände, av den 14/5 1900 (Walldéns samling, KB). Runestam, a.a., s. 26, citerar också brevet.
251 Se härom Sandström, I.N., Första kammaren 1870–1930. Studier över den svenska riksdagens sociala sammansättning. Uppsala 1936; Andrén, a.a., kap. Kamrarnas sammansättning före 1909, och senast Sköld-Halvarson, Riksdagens sociala sammansättning, Samhälle och riksdag, del 1, Stockholm 1966.
252 Sköld-Halvarson, a.a., s. 401.
253 Sköld-Halvarson, a.a., s. 381 f.
254 Sköld-Halvarson, a.a., s. 403. – År 1870 hörde 91,2 % av ledamöternas fäder till dessa grupper, år 1890 73.4 % och år 1910 67,3 %.
255 a.a., s. 388. – De beräknas år 1870 ha varit cirka 6100, varav cirka 70 % bodde i städerna.
256 Jfr avsnitt 5.1.3.
257 Jfr avsnitt 5.5.2. och 5.5.3. – Angående källmaterialet för undersökningen se avsnitt 5.5.8.2., not 86. – Dessutom har använts gängse biografiska uppslagsverk och riksdagsmatriklar. Om källmaterialets brister se not 294 nedan.
258 En broder, greve Ludvig af Ugglas, hade till sin död 1880 ensam majoritet i Forsmarks kommun i Roslagen. Arvingarna övertog bruket och drev det som bolag.
259 Om Fränckel se Gasslander, O. Bank och industriellt genombrott, 1–2, (1956–1959), flerstädes.
260 Se avsnitt 7.14.
261 Se avsnitt 7.14.
262 Se avsnitt 5.5.8.2. – Hugo Tamm var gift med en dotter till den i not 258 ovan nämnde Forsmarkspatronen.
263 Också han var svärson till Ludvig af Ugglas, se ovan not 258. Wachtmeister var ensam styrelseledamot i Hasselfors bruk till 1897.
264 C.A. Tamm var bror till den i texten ovan nämnde Gustaf Adolf Tamm. Om Motala verkstads fyrktal se avsnitt 5.5.8.2.
265 I Färnebo, Gåsborns och Rämens kommuner. Mest i den sistnämnda: 6647 av 28760 fyrkar. I styrelsen satt också brodern J.J. Ekman, chef för handelshuset Ekman & Co i Göteborg, som ägde bruket.
266 Om familjebolagets fyrkinnehav i Njurunda, se avsnitt 5.5.8.2.

267 Styrelseledamot i Ankarsrums bruk var även överståthållare G.A. Tamm.

268 Släktingar till Knut Tillberg, brukspatronerna Herman och Axel T. hade stora fyrktal både i Vimmerby landskommun och Hjorted (över 20 %).

269 Han ägde Boxholms bruk till 1872, då han ombildade det till aktiebolag, och anlade därefter ett järnverk, som sedermera inköptes av bolaget. Brodern A.O.G. af Burén var ledamot i bolagsstyrelsen liksom även i bl.a. Stockholms Enskilda bank.

270 H. var även styrelseledamot i Hellefors bruk, om vars fyrktal se 5.5.8.2.

271 E. Piper resp. baron v. Hochschild. – Ätten disponerade även 70 % av rösterna i Högestads kommun.

272 Tornérhielm var ordf. även i Skånska superfosfat- & svavelsyre AB och Sulitelma AB. – Trolle deltog även i styrelsen för Örtofta sockerfabrik, som hade 17416 av 27892 fyrkar i Örtofta.

273 Om hans användning av fyrkmakten se avsnitt 5.6.8.7.1., not 153.

274 Sonen, Peder Colbjörnsen Waern, var styrelseordförande i Billingsfors bruk.

275 Se avsnitt 7.14.

276 Sparre representerade Skaraborgs län 1870–1888. därefter Västernorrlands län.

277 Citatet ur Svenska män och kvinnor, del 3, s. 278. Klingspor hade genom gifte kommit i besittning av godsen Råbäck på Kinnekulle och Stora Sundby i Öja.

278 Wingquist genom Fritsla Mek. Verkstad.

279 För Skaraborgs län satt också Ivar Wijk, ur en annan känd göteborgsk affärsmannasläkt. Om honom se avsnitt 6.2.5.1., not 321. Han var bror till Olof Wijk, talman i andra kammaren 1880–90 och chef för familjeföretaget. Se även not 305 nedan.

280 Om Lesjöfors bruk se ovan not 265. Om Persbergs gruv AB:s fyrktal se avsnitt 5.5.8.2.

281 Se ovan avsnitt 5.5.8.2. – Svedelius lämnade sin post år 1893 och blev landshövding i Örebro län. Han disponerade själv i Näsby, samma län, 6962 av kommunens 17322 fyrkar.

282 I styrelsen satt även representanter för Persbergs gruv AB och Storfors bruk. – Bland länets förstakammarledamöter må även nämnas civilminister J.E. von Krusenstierna och godsägare Gustaf Rudebeck, ledamot i 1896 års kommitté angående begränsning av den kommunala rösträtten på landet.

283 Största andelen hade Klotens AB i Malingsbo, Kopparbergs län, med 78 %. Grängesbergs andel i Grangärde var 8449 av 72154. Thams son med samma namn var direktör för Bergvik och Ala nya AB med betydande fyrktal i Söderala. Ensam styrelseledamot i de båda företagen var stockholmaren C.F. Liljewalch j:r och ägarna var engelsmän.

284 Om Gripenstedt, se nedan avsnitt 7.7.

285 Reuterswärd var under 1860-talet direktör vid Motala verkstad, landets största fyrkägare år 1871, Om bolagets användande av fyrkmakten se avsnitt 5.6.8.6., not 152.

286 Om Benedicks' användande av sin fyrkmakt för att genomdriva bidrag till järnvägen se avsnitt 5.6.8.4., not 146–148, och 6.2.3.4.1., not 201.

287 Lewenhaupt var även styrelseledamot i Hellefors bruk.

288 De båda bolagen i Sävsnäs, Fredriksberg och Gravendal, sammanslogs 1897 och omfattade då cirka 95 % av kommunens fasta egendom (Sverige, 6:125).

289 Se avsnitt 6.2.3.4.3., not 213.

290 Identifieringen är ej helt säker, ty även andra stora röstägare fanns i kommunen. Troligen var dock Graningeverkens fyrktal det största. Styrelsens ordförande var f.ö. K.A. Wallenberg.

291 Om Fröbergs aktivitet i riksdagen mot en kommunal rösträttsreform se bl.a. 6.2.3.1.1., not 144.

292 Sverige, del 6, s. 928.

293 Angående källorna för tabellens uppgifter se avsnitt 5.5.8.2., not 86, samt not 257 ovan. Jfr även noten nedan. – I tabellens siffror ingår utöver dem som namngivits i föregående avsnitt ytterligare ett litet antal förstakammarledamöter. Deras fyrktal var inte uppseendeväckande

stort och deras namn saknar större intresse.

294 Identifiering försvåras i några fall av att använda ortsbeskrivningar för vissa landsdelar beskriver förhållanden som rådde ganska många år efter 1892, för vilket år den fyrktalsstatistik gäller, som utgjort utgångspunkten för identifieringen. I de allra flesta fall ger emellertid den använda litteraturen för de större egendomarna en ägarhistorik. I några fall, främst vad avser vissa stora röstägare i Norrland och i storstädernas grannkommuner, kan emellertid den snabba ekonomiska utvecklingen under 1890-talet ha förändrat situationen från 1892, så att några få riksdagsmän, som kommit med i siffrorna ovan, ej bort inräknas. Å andra sidan kan på samma grunder riksdagsmän ha utelämnats.

295 Den centrala aktiebolagsregistreringen började år 1897. Här skulle en systematisk genomgång av bolagens registreringsakter i Kungl. Patentverkets arkiv kunna ge ett tillskott. Uppgifter om aktieinnehavare påträffas emellertid endast slumpvis och alla akter är inte bevarade.

296 Bland medlemmar av kända finansfamiljer må nämnas Charles och Robert Dickson, Harald Röhss, Ivar Wijk och L.P. Kockum. Släktskap med stora godsägare hade bl.a. R.J. von Essen, L. Åkerhielm, Knut Tillberg, och Casimir Lewenhaupt.

297 Hadenius, a.a., s. 73, 140 f., Thermaenius (1935), s. 123 och 135.

298 Thermaenius, (1935) s. 128, 156. Med "storfyrkar" avses här liksom i det föregående innehavare av egen andel av landskommuns fyrktal på minst 1/10 eller anknytning enligt punkt 2 i tabell 16 till bolags fyrkinnehav av minst samma andel.

299 Uppgifterna är hämtade ur Sköld Halvarson, a.a., s. 391.

300 Angående källorna, se ovan not 257. Därtill har använts Svenskt porträttgalleri, XXV, Riksdagens andra kammaren 1867–1904 (1905).

301 Om Bondes aktivitet i den kommunala rösträttsfrågan se avsnitt 6.2.1.5, not 55. – Jfr även avsnitt 6.2.3.4. om hans ställning som ledare för "Bondepartiet" under 1890-talet.

302 Om Uddeholm och Berndes övriga uppdrag se avsnitt 5.5.8.2., not 91.

303 Herslow ledde bolagsstämman 4/5 1897 enligt protokoll samma dag (akt 1359/1897, Kungl. Patentverkets arkiv).

304 Om Peter Olsson se ovan not 273.

305 Gideå & Husum AB hade 4833 fyrkar av 16541. I bolagets styrelse satt tre medlemmar av släkten Wijk. Jfr ovan not 279.

306 Jfr ovan not 265 och 280.

307 Han var disponent och delägare vid Rydals och Rydboholms AB med tillsammans 65 % av fyrkarna i Seglora. Tillsammans med det senare bolaget och sin syster hade han drygt 50 % av fyrkarna i Kinnarumma. Fadern var textilfabrikören Sven Eriksson.

308 Biesért var son till förstakammarledamoten J.C. Biesért, representant för Jämtlands län och omnämd ovan i avsnitt 6.2.4.1.2.

309 Jacobsen ägde Tundals AB i Skön, Thor var faktor vid Skönviks AB i samma kommun och Åström disponent i Ytterstfors-Munksund. Om de två senare bolagens röstetal se avsnitt 5.5.8.2.

310 Se ovan i avsnitt 6.2.3.

311 Bonde. Se ovan avsnitt 6.2.1.5.

312 Andrakammarledamöternas bundenhet vid sina kommittenter under 1890-talet har framhållits främst av Carlsson (1953) s. 44 ff.

313 Principerna för argumentationsredovisningen är desamma som för tidigare avsnitt, se ovan 6.1.3.

314 Jfr för tidigare perioder avsnitt 6.1.3.1., not 170.

315 Se ovan avsnitt 6.2.1.5.

316 Rds prot. 1898, FK 17:3 f, 26/3.

317 MAK 13/1893. – På liknande sätt O.B. Olsson, MAK 16/1891.

318 T.ex. O.B. Olsson, MAK 16/1891, vidare Claesson, FK 1891, 14:20 f, Sjöcrona, Klingspor och Fröberg, alla FK 1893, 35:2 ff. Reuterswärd, FK 1894, 10:16 ff, Wester och Benedicks, FK 1898, 17:2 ff, Sundblad, AK 1899, 37:33 f och Nyström, FK 1900, 23:13 f.

319 Fröberg, FK 1891, 14:25 f.

320 Sjöcrona, FK 1891, 14:17 ff. Annerstedt, FK 1893, 35:7 ff, Klingspor och Alin, FK 1894, 10:24 ff resp. 10:32 ff.

321 Ivar Wijk. FK 1894, 10:45, godsägare från Skaraborgs län.

322 Persson i Tällberg, MAK 144/1894; R. Hamilton, FK 1894, 10:7; von Essen, FK 1900, 23:33 f.

323 Så i LU:s betänkande 19/1891, även Billing, FK 1894, 10:27 ff.

324 Casparsson, FK 1892, 18:40 f, H. Tamm, FK 1900, 23:21 f.

325 Så i LU:s bet. 18/1891 och 11/1894.

326 FK 1894, 10:16 ff.

327 FK 1898, 17:14 ff.

328 Benedicks och von Hallwyl, FK 1898, 17:2 ff, resp. 25:3 ff. Vikten av en orubbad FK framhölls där även av bl.a. Fröberg och Dickson, FK 1898, 25:5 resp. 17:21. Nyström, Unger, Palmstierna och Lundeberg, FK 1900, 23:13 ff.

329 Se ovan t.ex. 3.2.4.6., not 47, och 6.1.2.1., not 46, 57 och 72.

330 Av Barnekow, FK 1891, 14:27, Nydahl, MAK 13/1893, Trygger, FK 1900, 2:31 f.

331 Jfr ovan 6.2.3.1.1.

332 Sjöcrona, FK 1891, 14:17 ff, även FK 1892, 18:36 ff och FK 1893, 35:2 ff.

333 Klinckowström, FK 1891, 14:23 f, Hasselrot, FK 1891, 14:22, FK 1898, 17:20 f, Casparsson, FK 1892, 18:40 f, Claesson, FK 1893, 35:11 f Annerstedt, FK 1898, 17:17 ff (om propositionen det året), Sandberg FK 1900, 35:45 f ("ett spöke").

334 LU:s bet. 18/1891 och 11/1894.

335 T.ex. Olof Jonsson i Hov, AK 1893, 40:9 f och i intervju i DN 6/12 1899, vidare Eriksson i Mörviken, MAK 38/1892, Eriksson i Älgered, AK 1898, 30:3, – Jfr Nyström, FK 1900, 23:13 f, menade att en sådan förändring var liberalernas avsikt med reformen. – Jfr även GHT 29/3 1898.

336 FK 1891, 14:24, 25 f.

337 F. Boström och Klinckowström, FK 1894, 10:12 ff, R. Hamilton, FK 1898, 25:7.

338 Annerstedt och Leijonhufvud, FK 1893, 35:7 ff, Reuterswärd, Liss Olof Larsson och Fehrman, FK 1894, 10:16 ff, 10:37 ff resp. 10:42.

339 Sjöcrona, FK 1893, 35:2 ff, (om sitt förslag om maximum 1/5), F. Boström, FK 1894, 10:12 ff.

340 Fröberg, FK 1891, 14:25 f, Annerstedt, FK 1893, 35:7 ff, Nyström, FK 1900, 23:13 f.

341 F. Boström, FK 1894, 10:12 ff: i städerna, vidare vid prästval och i vissa bolagsstyrelser.

342 T.ex. Fröberg och Claeson, FK 1891, 14:20 ff, LU:s bet. 25/1892. Klingspor och Klinckowström, FK 1893, 35:12 ff. – Samma år gycklade Gumaelius i AK :40:24 f) med FK:s önskemål om utredning, "som visat sig så fruktbringande". – Sex reservanter i LU:s bet. 11/1894, sammt år i FK: Reuterswärd, Klingspor, Alin, Liss Olof Larsson och Annerstedt. Från 1898 och framåt hänvisades till kommunalskatteutredningen bl.a. i propositionen och LU:s bet. vid 1898 års riksdag (nr 50) och av Dickson och Alin, FK 1898, 17:14 ff, så även av LU år 1899, bet. nr 64. En rad ledamöter invände, dels att vidare utredning ej behövdes, t.ex. Kardell, AK 1894, 13:19, och R. Hamilton, FK 1894, 10:6 f, dels att kommunalskatteutredningen var irrelevant, t.ex. Göransson, AK 1898, 20:38 f, Ohlsson i Växjö, res. LU 1899, Elowsson, MAK 89/1900. Ett par AK-ledamöter använde mot detta skäl till avslag på reformkraven en bitande ironi, Olsson i Åsak, AK 1899, 37:30, ("kommunalskatteutredningen kom i grevens tid") och Höjer, AK 1900 32:32 f.

343 MAK 98/1891 och 105/1893.

344 Jfr ovan avsnitt 6.2.1.1.

345 AK 1898, 20:41. Inga invändningar. Däremot många föregående år mot Branting, som talade för den lika rösträtten (9:39 ff). – Även O.B. Olsson, MAK 16/1891, som hävdade, att lika rösträtt inte var rättvis.

346 Nydahl, MAK 13/1893, och Bromée m.fl. MAK 211/1898. Båda undantog sådana val, som kunde påverka landstingens sammansättning. Jfr ovan not 259.

347 Även i FK: Sjöcrona, 1892, 18:36 ff, och 1893, 35:2 ff, samt R. Hamilton, 1894, 10:6 f.

348 Se ovan avsnitt 6.2.3.3. – Inte ens S.A. Hedin, som redan på 1860-talet engagerat sig för lika kommunal rösträtt (jfr ovan avsnitt 3.3.4.5.3.) grep denna gång tillfället att klargöra sin ståndpunkt. (AK 1897, 9:55).

349 AK 1898, 20:48 ff.

350 MAK 10 och 48/1894; vidare Hugo Tamm i FK 1894, 10:7 ff, von Knorring i AK 1898 och Ohlsson i Växjö, AK 1899.

351 Om dylika inlägg från norrlandsrepresentanter vid riksdagarna, se ovan avsn. 6.2.1.2., 6.2.1.3., 6.2.1.5., 6.2.3.1.2., 6.2.3.4.2. Riksdagens skrivelse i Rds prot. 1894, bih. X. nr 91.

352 T.ex. Bromée m.fl. MAK 211/1898 (avskaffande föreslogs blott för det fall, att uppdelning inte var möjlig). – Jfr dock Nydahl, AK 1899, 37:19 f, som då helt ville upphäva bolagsröstningen.

353 Förslag om uppdelning av Annerstedt i reservation till LU:s bet. 56/1893 och av Nydahl, MAK 13/1893. – De praktiska hindren framhölls av Sjöcrona och Fröberg, FK 1893, 35:2 ff.

354 Jfr ovan avsnitt 6.2.3.4.1.

355 Jfr ovan avsnitt 6.2.3.4.2., 6.2.3.4.3. och 6.2.3.5.2.

356 LU:s bet. 18/1891, MAK 38/1892 Göransson, AK 1894, 13:4 ff: Höjer, Ericsson i Ransta, Odhner, Truedson, D. Bergström, Wiksten, Wallbom, MAK 112/1895 Eriksson i Bäck, FK 1898, 17:23 f, Wester, AK 1898: 20:33 ff, Bromée, Eriksson i Kväcklingen, 30:3 f, von Knorring; AK 1899, 37:27 f, Ohlsson i Växjö, MAK 41/1900, Eriksson i Ovanmyra, FK 1900 R. Hamilton, 35:43, AK 1900, 32:37, Söderberg.

357 MAK 1898 Andersson i Pettersborg och von Knorring (nr 203, 208). MAK 196/1899 Emthén m.fl.

358 MAK 203/1898 Eriksson i Kväcklingen. AK 1898, 20:38 ff, Göransson.

359 MAK 11/1891 Eriksson i Mörviken; FK 1892, 18:39 Klinckowström, MAK 48/1894 Ohlsson i Mårdäng; FK 1894, 10:7 ff, H. Tamm; AK 1894, 13:25 f; Kihlberg.

360 FK 1894, 10:10 f Gripenstedt; AK 1894, 13:22 f, Fjällbäck, MAK 211/1898 Bromée m.fl.

361 FK 1893, 35:11 f, Claesson.

362 FK 1893, 35:17 ff, Fröberg.

363 FK 1898, 17:2 ff.

364 Jfr ovan avsnitt 6.2.3.4.1. och 6.2.3.5.1.

365 FK 1900, 23:17 ff Palmstierna, von Ehrenheim, Trygger.

366 FK 1900 Walldén, H. Tamm, Gripenstedt, Trygger. (23:5 ff).

367 FK 1900, 23:15, Unger.

368 FK 1898, 17:27. – I AK 1898, 20:43, framhöll Dahn, att reformvännerna hade bundsförvanter i första kammarens storgodäsgare, som såg bolagen växa sig över huvudet. – Så även i FK R. Hamilton, FK 1900, 35:43.

369 Jfr ovan avsnitt 2.3.8.2. och 2.2.1.

370 Klingspor, FK 1893, 35:12 f.

371 Fröberg, FK 1893, 35:17 ff.

372 FK 1894, 10:7 ff. Se ovan avsnitt 6.2.3.2.1.

373 MAK 11/1891 Eriksson i Mörviken, FK 1894, 10:21 ff och 10:37 ff. Nyström och Liss Olof Larsson, som framhöll risken från tjänstemän och näringsidkare.

374 Se ovan avsnitt 5.3., flerstädes.

375 I FK 1891, 14:17 ff, av Hasselrot, Sjöcrona och Ölander, i AK 1894 av Bromée, D. Bergström, Wiksten och Eriksson i Ovanmyra samt i motioner MAK 38/1892, MAK 112/1895 Eriksson i Bäck.

376 FK 1891 och 1893, 14:17 ff, resp. 35:2 ff Sjöcrona och Ölander; 1893, 35:16 Klinckowström; 1894, 10:6 f, R. Hamilton och 10:45 Wijk.

377 FK 1894, 10:27 ff.

378 FK 1891, 14:20 f Claesson; FK 1893, 35:17 ff Fröberg. Även LU 25/1892 beklagade, att inga färskare siffror fanns.

379 FK 1893, 35:12 f Klingspor, FK 1894, 10:32 ff, Alin.

380 FK 1891, 14:20 f Claesson.

381 FK 1893, 35:7 ff.

382 Dock Eriksson i Bäck i motioner AK 149/1896 och 209/1898. – Redan 1898 hävdade von Knorring (AK 20:44 f), att siffrorna från 1892 var för gamla för att kunna användas som argument.

383 FK 1898, 17:22 ff.

384 FK 1898, 17:23 f, Wester.

385 1891: MAK 16 O.B. Olsson i Maglehult, MAK 98 Olsson i Stockholm, i FK (14:26) Barnekow; 1892: MAK 78 Eriksson i Älgered; 1894: MAK 10 Eriksson i Ovanmyra, i FK 10:7 ff Tamm, Boström; 1898: i FK (17:23 f) Wester; 1900: (AK 32:26 ff) Elowsson.

386 FK 1892, 18:39 f, Klinckowström, AK 1891, 23:4 ff, Hahn.

387 AK 1893, 40:8 f Lilienberg.

388 MAK 16/1891, Olsson i Maglehult.

389 MAK 1899 Bromée m.fl.

390 FK 1892, 18:40.

391 FK 1894, 10:7 ff, H. Tamm; FK 1900, 23:33 f, F. von Essen; AK 1898, 20:35 ff Andersson i Pettersborg, Ljungman.

392 FK 1894, 10:16 ff.

393 FK 1893, 35:2 ff Sjöcrona; 1898, 17:23 f, Wester; 1900, 23:33 f, von Essen, även LU 11/1894.

394 Argumentet återkom vid nästan varje riksdag under perioden i motioner och yttranden i AK.

395 Jfr med under tidigare period avsn. 3.3.6.

396 T.ex. MAK 143/1891 Hahn m.fl.; MAK 98/1891 Olsson i Stockholm m.fl.; MAK 78/1892 Eriksson i Älgered; FK 1892, 18:36 ff, och 1893, 35:2 ff, Sjöcrona; MAK 13/1893 Nydahl; FK 1898, 17:20 f, Hasselrot; FK 1891, 14:27 Ekman.

397 FK 1893, 35:16 f Klingspor; MAK 11/1891 Eriksson i Mörviken; FK 1898, 17:17 f, Annerstedt.

398 Aktieteckning i järnväg: Näslund, AK 1893, 40:12, Göransson, AK 1898, 20:38 f och Lybeck, FK 1900, 23:26.

399 FK 1891, 14:26, Lundin; FK 1893, 35:7 ff Annerstedt, Claesson; AK 1894 Kihlberg. Den senare hävdade, (13:25) liksom Lundin i FK 1894, 10:31, att det många gånger var till nytta, att ett stort röstetal låg i en hand, om innehavaren var godsägare.

400 FK 1898, 17:9 ff Leman, 1900, 23:17 ff, Palmstierna, von Essen. Den senare tillfogade dock: vad skulle det hjälpa att klaga?

401 FK 1894, 10:7 ff, H. Tamm, se ovan avsnitt 6.2.3.2.1.; FK 1898, 17:12 f R. Hamilton; AK 1898, 20:38 f, Göransson; FK 1900, 23:26, Lybeck.

402 FK 1894, 10:7 ff, H. Tamm, Barnekow; FK 1900, 35:38 ff F. Boström.

403 MAK 13/1893 Nydahl (om 1/10: skulle ersätta envälde med fåvälde), AK 1893, 40:18 f Hedin (om 1/5: "ett synnerligen dåligt skämt"), AK 1894, 13:14 Persson i Tällberg (om max. 1/10). AK 1898, 20:38 ft Göransson, Dahn och D. Bergström (om regeringsförslaget det året).

404 I FK t.ex. 1891, 14:22, Hasselrot, Ekman, 1892, 18:39, Klinckowström, Sjöcrona, 1894, 10:12 ff F. Boström; 1900, 23:5 ff Walldén, von Ehrenheim, samt flerfaldiga inlägg i AK.
405 FK 1898, 17:12, Benedicks, AK 1898, 20:45 f, von Knorring (!).
406 FK 1892, 18:36 ff Sjöcrona; FK 1894, 10:12 ff F. Boström; FK 1898, 25:7, R. Hamilton.
407 FK 1892, 18:36 ff Sjöcrona, FK 1894, 10:12 ff, F. Boström, MAK 144/1894 Persson i Tällberg.
408 MAK 98/1891 Olsson i Stockholm m.fl., AK 1893, 40:22 f, H. Hedlund, MAK 144/1894 Persson i Tällberg.
409 MAK 100/1897.
410 Så även Hahn, AK 1891, 23:4 ff.
411 LU 1891 och 1894. Även Klinckowström, FK 1894, 10:14 ff. Jfr ovan avsnitt 2.2.9.
412 AK 1897, 9:53 ff.
413 FK 1898, 25:3 f.
414 FK 1900 Walldén och F. Boström, 23:5 ff resp. 35:38 ff, Lundeberg, 23:11 f.
415 FK 1900, 35:43 f.
416 FK 1892, 18:36 ff, Sjöcrona, Klinckowström.
417 AK 1892, se ovan avsnitt 6.2.3.1.2. Många talare från Nya lantmannapartiet vände sig mot en sådan sammankoppling.
418 FK 1894, 10:5 ff F. Boström, Berg, Hasselrot m.fl.
419 Se ovan avsnitt 6.2.3.2.1.
420 FK 1894, 10:7 ff H. Tamm, Gripenstedt, MAK 11/1891 Eriksson i Mörviken och 105/1893 Olsson.
421 MAK 105/1893 Olsson i Stockholm m.fl., LU 19/1891.

NOTER TILL KAPITEL 7. REGERINGENS HÅLLNING TILL DEN KOMMUNALA RÖSTRÄTTSFRÅGAN UNDER 1890-TALET

1 Se ovan avsnitt 6.1.2.1., not 34.
2 Adlercreutz i FK 1880, se ovan avsnitt 6.1.2.4. samt därtill not 161. Posse i AK 1867, se ovan avsnitt 3.3.3.2., not 37. Themptander förklarade i ett brev av den 7/9 1893 till Liberala Valmansföreningens styrelse, att han hyste det största intresse för en tidsenlig lösning av frågan om en begränsning av den kommunala rösträtten på landet (Koncept till brev av nämnda datum, Themptanders samling, UUB) – För Themptanders del gäller dock, att han redan under sin tid som statsminister i pressen uttalade sig för en dylik reform (AB 14/6 1887). Åkerhielm i reservation till LU:s bet. år 1876, se ovan avsnitt 6.1.2.1., not 42, och 6.1.2.3., not 89.
3 Om Lagerstråles bemödanden i LU och FK 1881, se ovan avsnitt 6.1.2.3. – Forssell uttryckte i olika tidskriftsartiklar (avsnitt 5.6., not 97, 98) innan han som finansminister inträdde i De Geers ministär reformvänliga tankar om den kommunala rösträtten. Jfr Elvander, a.a., s. 90. Han apostroferades för dessa i en AK-debatt år 1877 av R. Ehrenborg. Se ovan avsnitt 6.1.2.5., not 159. – Forssells åsiktsförändring i frågan har påvisats av Elvander.
4 I vingklippningsdebatten, Rds prot. 1894, AK 10:31, 28/2.
5 Rds prot. 1894, AK 13:15 f., 24, Wester, von Knorring; AB 5/3 1894, 15/1 1895, GHT 27/2 1894, 5/3 1894, DN 2/2 1894. AB 16/1 1896.

6 I direktiven för Statistiska centralbyråns utredning, daterade 14/6 1894, omtalas Civildepartementets utredning som färdig (Bidrag till S.O.S., Den kommunala rösträtten år 1892, s. I). Denna senare utredning trycktes år 1896 och hade då förts fram till att omfatta även det årets riksdagsbehandling av frågan. (Om den kommunala rösträtten. Utredning verkställd inom Kongl. Civildepartementet. Stockholm 1896).

7 DN 2/2, AB 2/2 1894; AK 1894, 13:19, Kardell.

8 Jfr ovan avsnitt 6.2.2.1. not 114.

9 Se ovan avsnitt 6.2.2.1., not 117, och avsnitt 6.2.3.2.2., not 173.

10 Se ovan avsnitt 5.3.

11 AB 2/1, 16/1, GHT 16/1, DN 20/1 1896.

12 Thyselius, E. Kampen för allmän rösträtt samt i noten ovan anförd press.

13 Annerstedt hade motsatt sig röstmaximum både 1893 och 1894 som reservant i LU och i FK:s debatt (se ovan avsnitt 6.2.2.1., not 108 och 111, samt avsnitt 6.2.3.1.1.). von Krusenstjerna hade däremot år 1894 i AK uttalat sig för 1/10-maximum, "för närvarande", men i princip ej varit emot 1/20. Rds prot. 1894, AK 13:6 f.

14 Se avsnitt 6.2.3.2.1.

15 Rds prot. 1898, bih. nr II, avd. 2, bd. 1. Betänkande och förslag angående begränsning af den kommunala rösträtten på landet, avgivet den 9 maj 1897.

16 Hadenius, a.a., 240, 268, 283, 369, Hesslén, G. Det svenska kommittéväsendet intill år 1905, s. 343. Den senare framhåller Gripenstedts goda kontakter, med moderata frihandlare.

17 Rds prot. 1894 FK, 10:10 f.

18 År 1885 reserverade han sig som LU-medlem mot ett förslag om maximum på 1/10. Rds prot. 1885, LU:s bet. 20.

19 Källor för personupplysning: se not 86, avsnitt 5.5.8.

20 En släkting till honom hade ingått i 1858 års kommunalkommitté. Se avsn. 2.4.1., not 3.

21 Se avsnitt 5.5.8.2.

22 Carlsson (1953), s. 146, 171, 202. – Kihlberg hörde till de ledande "sammanjämkarna" av Gamla och Nya lantmannapartiet år 1895 och intog därefter en stark position i det förenade Lantmannapartiet.

23 Rds prot. 1894, AK, 13:25.

24 Se avsnitt 6.1.2.1., not 72, 6.2.1.1., not 21.

25 Hesslén, a.a., s. 344, ser kommittétillsättningen som ett uttryck för Boströms följsamhet efter riksdagsopinionen.

26 Se ovan not 15.

27 Detta framgår t.ex. av en jämförelse mellan Statistiska centralbyråns utredning, Den kommunala rösträtten 1892, tabell X, XI och XIII, med betänkandet av kommunalrösträttskommittén, s. 36.

28 Se avsnitt 6.2.4.2. och även 6.1.3.2.

29 Betänkandet, s. 42.

30 Se ovan avsnitt 6.1.2.3., not 111.

31 Kongl. Maj:ts samtlige Befallningshafvandes utlåtanden öfver Betänkande och förslag angående begränsning av den kommunala rösträtten på landet. Rds prot. 1898, bih. 2, avd. 2, bd 1. De elva län, som ville ha en kraftigare reform än kommittén var Uppsala, Södermanlands, Östergötlands, Jönköpings, Gotlands, Göteborgs och Bohus, Älvsborgs, Västmanlands, Kopparbergs, Gävleborgs och Jämtlands län. De fyra som anslöt sig till kommittéförslaget: Blekinge (med vissa ändringar, bl.a. "dubbelt maximum"), Värmlands, Västernorrlands och Norrbottens län. De fem, som ville gå försiktigare fram: Kronobergs, Kalmar, Skaraborgs, Örebro och Västerbottens län. Länsstyrelsen i Kronobergs län ansåg dock, att det fanns skäl att dröja, tills kommunalskattefrågan lösts. De fem som föreslog uppskov: Kronobergs (se ovan),

Stockholms, Kristianstads, Malmöhus och Hallands län. – Riksdagsskrivelsen i rds prot. 1897, bih. X, nr 65, 5/5,

32 Rds prot. 1898, bih. I Kungl. Maj:ts propositioner, nr 40.

33 Liksom dittills skulle kommunalbeslut i dylika frågor kräva godkännande av Kungl. Maj:t.

34 Jfr ovan avsnitt 7.8.3.

35 Senast 1894 i FK, 10:25 f, av Klingspor och Tamm (10:7 ff) i AK, 13:8 ff, av Ericson i Ransta, von Knorring och Kihlberg. Till försvar för bolagen: se ovan avsnitt 6.2.4.2., not 291–293.

36 DN 7/2, AB 5/2, respektive GHT 7/2 1898. Ännu starkare AB 30/1 1899: "Ett slugt anlagt bondförsök."

37 Se ovan avsnitt 6.2.1.5.

38 Se ovan avsnitt 6.2.3.4.1. respektive 6.2.3.4.2.

39 Se ovan avsnitt 6.2.1.6.

40 Brev från Boström till Oskar II 28/4 o. 4/5 1900 (BFA). I det förra brevet ger han omdömet "rätt acceptabelt", i det senare talar han om FK:s beslut som "mycket klokt".

41 Carlsson (1953), s. 197.

42 Jfr Carlsson (1953), s. 228, angående förhållandet mellan Boström och majoritetspartiet.

43 Om liknande beteende i fråga om den politiska rösträtten år 1896, se Carlsson (1953), s. 205.

44 Oskar II, Mina memoarer, del 1, s. 340 och 369. (Kungen skriver år 1897 men måste mena år 1898, då propositionen ingavs).

45 Promemorian har behandlats av Carlsson, (1953), s. 196. – Kungen uppvaktades i slutet av 1892 av ledaren för majoritetspartiet i första kammaren, Patric Reuterswärd, som framförde en önskan att inga stora saker skulle upptagas vid 1893 års riksdag och motsatte sig förslag i rösträttsfrågan. (Hadenius, a.a., s. 74). Möjligen finns ett samband mellan promemorian och uppvaktningen.

46 Vallinder, a.a., s. 203 ff, finner kungens svar vara det enda rimliga ur konstitutionell synvinkel.

47 Utgångsmaterialet för undersökningen har varit rösträttsstatistiken för 1892 (Bidrag till Sveriges Officiella Statistik. R. Valstatistik. Den kommunala rösträtten 1892. Stockholm 1895). Om denna se ovan avsnitt 5.3., not 21. Identifieringen av stora röstägare har sedan skett med hjälp av ortsbeskrivningar från skilda tidpunkter, nämligen Höjer, M. Kungariket Sverige, del I–III (1875–1883), Sverige, utg. A. Kempe, del 1–6 (1908–1924), samt en otryckt förteckning på Statistiska centralbyråns arkiv rörande rösträttsförhållandena år 1892, "Röstegande med mer än hälften af kommunens hela röstetal". Dessutom har utnyttjats sedvanliga biografiska och allmänna uppslagsverk. Att finna namnen bakom aktiebolagen försvåras av att aktieägare ej centralt registrerats. Styrelsernas sammansättning kan däremot fastställas genom de tryckta samlingarna av anmälningar till aktiebolagsregistret samt av det otryckta aktiebolagsregistret på Kungl. Patentverket. Även akterna över bolagsregistreringarna, som förvaras där, har i några fall givit intressanta upplysningar. En svaghet är dock, att registreringen påbörjas först år 1897.

48 Därtill ägde han i Visnum i Värmland en egendom som gav honom cirka 1/5 av den kommunens hela fyrktal år 1868. (Tidskr. f. Sveriges landst. 1870). – I 1892 års statistik står för Österåker en enskild röstägare upptagen till 3788 av 24756. Det är förmodligen. Å.

49 Östanå bruk gav honom 2583 av 5630. (Siffrorna gäller år 1892 liksom i det följande, om annat ej särskilt angives). Sannolikt kontrollerade han även Ångbåtsbolaget Östanå, 340 fyrkar. I Norra och Södra Ljusterö samt i Riala socknar var han 1868 störste fastighetsägare.

50 I Gåsborn 5233 av 11673 och tillsammans med Lesjöfors Bruks AB majoritet; i Hellefors 18967 av 42421 och tillsammans med Sikfors AB majoritet. Det senare bolagets styrelse utgjordes av disponenten på Hellefors Bruk.

51 5137 av 12055. Ett järnvägsbolag hade 805. – En svåger till von E., Nils Brahe på Skokloster, hade tillsammans med sin inspektor majoritet i kommunen.

52 En svåger till honom var f. statsminister Louis de Geer.

53 Douglas ägde Stjärnorps gods i Östergötlands län, Odelberg fädernegården Enskede. Ingendera synes dock ha haft någon dominerande ställning i fråga om fyrktalsandel. – Odelbergs bror Wilhelm var disponent vid Gustavsbergs porslinsfabrik, som hade 10068 röster av Värmdö kommuns 45983.

54 Annerstedt var delägare i Gimo Bruks AB (bolagsstämmans ordf. enligt protokoll av den 4/10 1896, registreringsakten i Kungl. Patentverkets arkiv, Stockholm). Bolaget hade 53 % av fyrktalet i Fasterna kommun i Sthlms län och 64 % i Skefthammars kommun i Uppsala län. – Han hade också förbindelser med Maltesholms Cementbolag och Charlottenlunds bolag (Brev till honom 1/9 1898 från Magnus De la Gardie, landshövding i Kristianstads län, och från Arvid Posse, f.d., statsminister, 6/8 1899. L. Annerstedts samling UUB). Dyrssen var styrelseledamot i AB Bofors-Gullspång, som hade 10388 av 103401 fyrkar i Karlskoga och Claestorps Lantbruks AB i Hagelberg, Skaraborgs län, 1065 av 2642 fyrkar samt i N. Kyrketorp 1580 av 5265. – Åkerhielm var styrelseledamot i AB Separator och Skandinaviska Kreditaktiebolaget.

55 Civildepartementets handlingar 9/11, 1900, akt nr 2. – Om remissvaren år 1897 se avsnitt 7.9.

56 Jfr ovan avsnitt 3.3.4.6.3.

57 Se ovan avsnitt 6.2.1.1., not 19, 6.2.2.1. och 6.2.3.1.1.

58 Detta hade varit Palmstjernas förslag vid riksdagen samma år. Se avsnitt 6.2.3.6.1., not 228.

59 Om F. Boströms uppträdande som reformvän i kommunala rösträttsfrågan se avsnitt 6.2.3.6.1., not 227.

60 SFS 86/1900, 4/12.

61 Se avsnitt 7.10.1., not 33, respektive 6.2.3.6.3., not 236.

62 Se avsnitt 5.5.2., not 60–61.

63 Se avsnitt 5.5.5.

SUMMARY

This dissertation deals with the municipal voting system in Sweden during the 19th century. During this time, the number of votes available to every voter was directly proportional to the amount of tax he paid. The system was almost unique in Europe and existed in Sweden until the democratic break-through in 1918.

The main purpose of the dissertation is to examine the parliamentary debate on this question. Some of the essential questions I have chosen to examine are: Why did the Swedish people have to wait so long for a reform? What arguments were used by those who opposed a reform and by those who advocated a reform? From what social groups did these deputies come and which political parties did they represent? From which part of the country did they come? Furthermore, I investigated how the question about the municipal voting system was treated in motions, parliamentary committee reports and in plenary sessions. I have also considered the attitudes of the different Swedish governments during the period.

Another important task has been to examine how this unique voting system arose. The practical effects of the voting system constituted an inexhaustable source for the debate. Therefore, it is necessary to investigate these effects in detail.

The primary sources for the research are, of course, the parliamentary minutes and records. In addition, I have used newspapers of the period, personal letters and diaries, published and unpublished, left by parliamentary delegates and relevant to the dissertation. Furthermore, I have examined brochures, statistical reports and other printed matter from different regions, towns and smaller communities.

The disposition of the dissertation is governed by the parliamentary work during the period. The chapters dealing with the attitude of the government are inserted as complimentary material in the chronological disposition. The chapters dealing with the parliamentary process are so arranged that first the motions are discussed, then the committee work, and finally the debate and decisions. At the very end there is a summary of the reasons for and against advanced by the two opposing sides. The examination of the parliamentary work is divided into three periods of time, the 1860's, the period 1870 to 1890, and finally the period 1891 to 1900.

The method of allocating votes according to wealth is based on rules originally

issued for the guidance of the election of Swedish clergy in the 1730s. Since long ago and up to that time, the sufferage was equal. Still, proper elections were seldom held and the influence of the nobility and the clergy far surpassed that of the farmers. During the 18th century farmers increased their demands to exercise control over the election of the clergy. At the session of the parliament of 1731 the farmers demanded that the majority of the inhabitants in the various parishes should have the right to decide which minister that should be appointed and that no member of the nobility possessing huge estates in the parish, as was possible up to that time, should be able to declare void the decision reached by the people in the parish.

The problem as to how this majority should be established, either by one vote per person, or by a different number of votes according to the size of the voter's estate, was never settled by the farmers. But the proposition paved the way for an act by the government concerning the election of the clergy which stated that at every election of clergy the number of votes that each landowner could cast should depend on the size of his estate.

This method of casting the vote spread itself to include other parish council issues as well. The principle that a majority had the right to force its opinion on a minority gained impetus and acceptance during the 18th century. Earlier on the common rule was that everybody had to agree.

However, in the towns there were different voting practises in use since the Middle Ages. Up to the 1860's both systems were in force, that is voting per capita and voting according to wealth and income. The usage often varied from town to town.

As has been demonstrated above, the graduated voting power had its roots in Sweden. But even in other countries up to nearly the end of the 18th century there existed suggestions pointing towards similar arrangments. The French physiocrates Turgot and Dupont de Nemours put in 1776 forward a suggestion to King Louis XVI concerning local self-government with a graduated voting power. The King, however, rejected this suggestion. Instead a different system was put into practise which used one income level for the right to vote, and another one for the right of eligibility.

In Germany a system developed during the 19th century which differentiated the voters into different classes according to their wealth and income.

In the 18th century there existed in England several different systems for the local self-government but common to all of them was the fact that decisive power was restricted to a small minority. Through the Sturges-Bourne Act of 1818–19, a system for guiding the parish elections according to a six point scale was incorporated. Through the Municipal Act of 1835 the equal sufferage gained increased dominance and in 1894 the graduated voting power was abolished in England. Equal sufferage was the rule also in other European countries and in the

USA. In Denmark, the voters were differentiated into classes according to wealth and income in a way similar to that in Germany. Finland introduced a graduated voting system after the Swedish pattern in 1865, but the number of votes for each participant was far more restricted than in Sweden.

During the year 1817 the first parish council ordinance was promulgated in Sweden. In this act the majority principle was firmly embodied and was to be used whenever the parish council was unable to reach a unanimous agreement. The voting power should be exactly the same as used for the election of the clergy. That is to say, one vote per assessment unit of land (the *mantal*) or fraction thereof for smaller estates. On the whole, only landowners had the right to vote. Attempts were made during the 1840–41 parliamentary session to separate the voting power from the possession of land and instead link it with the amount of tax a person had to pay to the government. However, this move towards plutocracy in voting was only partly carried out. The voting right was extended to groups other than landowners and was for these groups graduated according to the amount of tax they had to pay. But the landowners continued to vote as they had done earlier, namely according to their *mantal*. These new regulations were part of an ordinance issued in 1843 and were valid also for the towns. During the same parliamentary session an attempt was made by a committee to create a voting scale which was to be based entirely on the governmental tax assessment. It contained different norms for the counting of the votes and for the payment of taxes through which it curtailed the voting power of the big landowners and increased that of the smaller ones. This suggestion was, however, rejected with outbursts of emotion by both the clergy and the nobility. Instead the principle was established that voting power and tax assessment were to be exactly proportional.

In 1862 new laws for the local selfgovernment were promulgated for towns and rural districts. The Royal Committee that drafted the suggestions embraced members of all estates and most of them had long experience from local government. Its suggestions concerning the voting system was, with very minor adjustments, accepted by the parliament and later on by the government. The new regulations meant that the voting right was extended to include new members of society by lowering the minimum limits of income and through the fact that tenants now generally had the right to participate. Foreign citizens, who formely could have voted in accordance with the assessment units of their land, now lost that right, nor could those persons vote who had neglected the payment of their local taxes. A fixed relationship was created between the number of votes granted on land assessment and the number granted on income from service, industry or capital. For estate owners and tenants the votes were still counted on *mantals*. A complete *mantal* qualified for 100 votes and half a mantal for 50 votes, etc.

For people receiving other kinds of earnings, the voting power was ascertained on the government assessment. This was put in a fixed relationship to the median

value of one mantal in each community, and this median value qualified for one hundred *fyrkar* (*fyrk* was a numerical unit used to denote both voting power and tax in rural communities). An assessment of the same size as this median value obtained from any other source of income qualified for the same number of votes (one hundred *fyrkar*).

In the towns one vote was granted for each *riksdaler* (a unit of currency) as was paid in government asessment. But a limit was set for the number of votes one could obtain. Nobody was permitted to use more votes than one twentieth of the total number of votes in the town according to the electoral rolls. This limit was known as the relative maximum. (In rural communities the principles of the voting power based on the tax assessment were still valid without exception). The important change in the towns was that according to the new laws all inhabitants who qualified for the tax assessment of one *riksdaler,* were now permitted to participate in the meetings. Earlier on, generally speaking, only the burghers of the towns had this privilege. In addition to this, uniformity was now obtained among all the towns in the country. In the bigger towns (with more than 3000 inhabitants) the voting right was restricted to refer only to the election of city councillors. In the smaller towns the issues were debated and settled in an open town meeting in which each person who qualified for the voting right was permitted to participate.

Female citizens, both in the towns and in the rural areas were still permitted to participate in the voting. Swedish companies were now expressly given the right to vote not only on account of their real estate holdings but also on account of their income. The company's voting right was to be exercised through one deputy who utilized the total voting power of the company.

The municipal voting system with a graduated scale was used also for the election of delegates to the *landsting* (provincial councils), and these delegates in turn elected delegates to the first chamber of the parliament. In this way the question of the municipal voting system was linked with the composition of the first chamber.

Already the same year (1862) as the new laws regarding local self-government were published, motions concerning a reform of the voting system were submitted to the parliament. In fact, such motions continued to be submitted to the parliament every year throughout the period of time which this disseration covers (1862–1900).

A survey of the motions demanding reform of the municipal voting systems during the period 1862–69 shows that the motions increased noticably in number and that the demand for reform became more and more radical in character after the parliament had been reformed (1865–66) to become a two chamber parliament. In order not to jeopardize the most urgent of all liberal reform demands during this time (the restructuring of parliament) the friends of the reform restrained their demands in the question of the municipal voting system.

When the victory was once gained, their demands were presented with renewed strength. The culmination was reached 1868 when the number of motions regarding the municipal voting system reached 16 as against 2, 3, and 7 during the previous parliaments respectively. The most radical demand, that of equal voting, was now put forward in seven motions. This happened in 1868. With reference to the number and contents of the motions the 1869 parliament saw a tapering of, only 7 motions, and only one of these asked for one vote per head, (equal voting power). It was the experience of the bitter fight at the parliament of 1868 that affected friends of reform and caused them to withhold their demands. The opposition in the second chamber to equal voting, and in the first to any reform whatsoever, was fresh in memory.

The expectations of progress were less and the argumentation poorer. The supporters of the reform were now conscious of the slim and meager possibilities of a change. Only the most moderate motions could be considered to have any measure of possible success.

During 1867 and 1868 the legal committee of the parliament formulated its position regarding the municipal voting system. Its statement had a lasting influence on the future debate. Voting per capita was rejected. The reasons given were that it was unfair to those who paid the higher taxes. It also argued that those who paid most in tax also possessed a greater interest in society, had a saner judgement, and were better educated than the broad masses of the people. Poor and uneducated people were easily misled by demagouges. Another important argument was that the composition of the first chamber would be upset if the municipal voting system was radically altered. Using similar arguments, the committee also rejected other radical motions of reform. On the other hand, it accepted that a maximum to 1/10 of the total number of votes was set in the rural communities and that the maximum already in force in the towns was to be reduced from 1/20 to 1/50 of the total number of votes and never to come to more than 100 votes (the absolute maximum). In addition, the committee supported the motion that the census limit for participation should be abolished.

In the debates in the estates during the last two estate parliaments, the question of the municipal voting system evoked little attention. The fixed relationship concerning the counting of votes that had been created by the new municipal law between, on the one hand, income from estates, and on the other hand, income from other sources, caused considerable objections already from the start. This was so because salaried people, industrialists and trades people through it came to be assessed a considerably higher municipal tax. As a result of this, the parliament of 1862–63 accepted a new method of establishing "fyrkar" which depended entirely on the govermental assessement now also for the rural estates. That governmental assessment that was paid for rural estates should, however, render twice as many "fyrkar" as income counted on any other source. For estate owners

and tenants this meant increased municipal taxation and a higher number of votes.

For incomes from rural estates one obtained one *fyrk* for each 5 *öre* (smallest unit of currency, 100 öre = 1 riksdaler). For income from any other sorce one obtained one *fyrk* for every *10 öre.*

In the new parliament the two chambers were at loggerheads right from the beginning in the question concerning the issue of municipal voting. The second chamber supported moderate reforms, and the first rejected all reforms. This conflict stopped all the reforms but one, namely the one that established that the relative maximum was reduced from 1/20 to 1/50 and an absolute maximum was introduced, of 100 votes in the towns (1869).

The government that initiated and pulled through the great parliamentary reform of 1865–66 and its most prominent leader, Louis de Geer, enjoyed after the reform condiderable popularity. The friends of reform were now hoping that the government would also correct the injustice which had shown itself in the municipal voting system, especially in the heavy concentration of voting power in the hands of very few people. These expectations were not met. In 1866, the government rejected petitions from four towns in which such expectations were expressed. Instead it called upon those with lesser number of votes to more conscientiously participate in the elections. Nor were complaints about the large voting share of the companies considered by the government. Behind this attitude of the government was the opinion that the municipal laws constituted the foundation of the first chamber. Furthermore, Mr De Geer felt that the existing rules had not caused any difficulties. In an unpublished manuscript by Mr De Geer, discovered in the Swedish State Archives, he gives reasons for his opinion. He states that voting according to income and wealth was a system originally based in Swedish custom. Against the system of equal voting right, he advances the reason that it would rob those who best understood the principles of truth and justice of their influence. The arbitrariness of the majority was something evil. He also compared the Swedish system with conditions prevailing abroad, and pointed out that the Swedish municipalities had greater power and greater independence towards the government than those abroad.

De Geer's attitude here is clearly conservative and disapproving towards every reform of the municipal voting system. In spite of this, his government accepted the decision of the 1869 parliament which meant additional limitations on the voting power in the towns.

Those voting rules that were created in 1862 and then changed in 1869 remained on the whole the same until 1900. Their effects were on three different occasions studied by the National Central Bureau of Statistics. From its findings we now reproduce some results.

People living in towns and who qualified to vote in the municipal elections and in the town meetings were in 1871, 18 per cent, and in 1892, 20 per cent of the total

population. The number of votes during the same period increased fastest for those who had 100 votes. These amounted in 1892 to 2 per cent of the voters and they controlled 19 per cent of the votes. Because the smaller vote holders very often neglected to exercise the vote, the dominance of the larger vote holders actually increased, several other factors also influenced the situation. Through the fact that the number of votes had to be stated on the envelope it was possible to influence the voters and, in some measure, cause them to vote in a certain way. The larger vote owners also frequently voted in blocks. Furthermore, the voting power of the companies was governed by those who possessed the majority of shares.

In the rural communities, the percentage of the voters increased from 10 per cent in 1871 to 13 per cent in 1892. As in the towns, the number of votes (*fyrkar*) increased more rapidly than the number of voters. On account of the rapid industrialisation the number of *fyrkar* based on income from estate increased less rapidly than those based on income obtained from other sources.

The number of *fyrkar* was very unevenly distributed. In 54 municipalities in 1871, and 44 in 1892, one single voter himself possessed the majority of the *fyrkar*. Parts constituting up to 10 per cent of the total number of *fyrkar* in the municipality existed 1871 in 59 per cent and in 1892 in 55 per cent in all of the rural communities. This voting power was strengthened in the same manner as in the towns and by similar factors. The development from 1871 to 1892 meant that those voters with much power (*fyrkar*) heavily increased their say. Voters with over 1000 votes each (0.3 per cent of the total) were in 1871 estimated to have possessed ca 15 per cent of the *fyrkarna* and in 1892 ca 20 per cent. The heaviest increase was among those voters who possessed over 5000 votes. Among these were some 75 per cent share companies. The largest among these were some timber companies in Norrland with the following number of *fyrkar* in 1892: Dickson and Co., Njurunda: 30480 *fyrkar;* Skönviks AB, Skön: 45318 *fyrkar;* and Ljusne Woxna AB, Söderala 48114 *fyrkar*. The last mentioned company reached in 1900 84794 *fyrkar*. In the agricultural districts in Sweden was the number of *fyrkar* smaller per holder, but as the municipalities were smaller too, a lower number of *fyrkar* could still exercise a decisive influence.

In order to gain an appreciation of how the number of *fyrkar* was used in practice, we investigated a number of appeals to the government with regard to municipal decisions. This investigation showed that voting according to *fyrkar* often took place when questions of great economic importance were at stake. Especially so when the issue dealt with allocation of founds to the building of new railways. In this connection it was more often the rule than the exception that a minority of voters with a high number of votes defeated a majority of voters. The extra assessments then had to be paid by all the tax payers in the municipality for many years. On several occasions the majority of farmers were defeated by

companies, industrialists and by the larger estate owners who themselves would draw the greatest benefit from the railways. Even the very largest number of *fyrkar* were at times used on such occasions.

During the period 1870 to 1890, the debate in the parliament regarding the municipal voting systems was much less lively than during the 1860's. This was particularly true about the debate concerning the voting system in towns. With regard to the voting system in the rural districts, the parliament received reform motions during every parliamentory session in the 1870–90 period. The frequency was, however, less than during the 1860's, and it dwindled as time went on. The contents of the motions were less radical than earlier on and they became even less radical. Equal voting right was never demanded during this period. Instead different maxima were asked for, usually 1/10 of the total number of votes. The attitude of the legal parliamentory committee was characterized by a moderate desire to reform .

The two chambers of the parliament were again at loggerheads concerning the municipal voting systems during the 1870–90 period. The first chamber rejected without fail all reform motions, even the most moderate ones. The second chamber, on the other hand, supported almost every year recommendations towards different maxima. But the unshakable opposition from the first chamber against every change caused a decrease in the interest in the question in the second chamber, since without consent in both chambers no reform at all could take place. The main arguments advanced by the opponents to reform were, just as they had been earlier on, that any tampering with the composition of the first chamber must, at all cost, be avoided. It was feared that a reform would inevitably locate more power in the "*landstingen*", that is in in the provincial councils, and thereby also, gradually, in the first chamber. Power would come, so it was argued, to the same group of people in the first chamber who already dominated the second chamber, namely the farmers. And this was unacceptable. It was also feared that the slightest weakness would lead to continuing demands and even greater consessions later on. It was also usual to claim that existing rules were entirely free from any arbitrariness and that they were built on pure principles in distinction to the suggestions of reform. The friends of the reform during this time rarely argumented for equal voting power which completely lacked any possibility of acceptance. Their most frequent argument was to point out that in many municipalities one or a few voters possessed all the power and that the voting power was sometimes misused. They also mentioned that dissatisfaction and lack of interest prevailed among the broader groups in the municipalities.

During the last decade of the 19th century the activity in the reform question increased sharply. Demands for reform in the towns were put forward in several motions. The most radical came from the only social democrat in the parliament, who in 1897 demanded equal voting right for all voters. Neither this nor more

moderate reform motions concerning the voting right in the towns received any support neither in the committees nor in the chambers. The reform suggestions concerning the rural communities were during this period rather moderate, just as they had been during the 1870–80's. Nobody demanded equal voting right, nor any other system for the counting of votes than that of voting right according to *fyrkar*. Nearly all the motions contained suggestions for different kinds of voting maxima, for instance 1/5, 1/10 or 1/20. The rapidly growing number of votes of the companies was frequently criticized and led to demands for limitations. Suggestions were also put forward that the voting right of the companies should be abolished. Most of the delegates who put forward these motions came from the north where the companies' voting power was greatest and increased most rapidly. That carefulness that characterized the motions had, as earlier on, its base in the knowledge that the first chamber firmly opposed all radical changes, and that it was inclined to dismiss even lesser reforms because of its concern that no change in its own composition of foundation should take place. In order to lessen the anxiety for a reform in this connection, it was suggested that maxima should not be used for elections to *landstingen* (the provincial councils), but even these suggestions were dismissed by the first chamber.

Some suggested equal voting only for the elections of municipal office bearers. Others again that the parliament should demand an investigation and deliver a proposal asking for reform from the government. In 1898 came the first governmental proposal for a reform of the municipal voting system. This contained only minor changes which would affect the companies whose voting power would be lessened only to a very minor degree. This was a suggestion favouring the larger estate owners and it was approved on by the first chamber but not by the second. No more suggestions were presented by the government after that time until 1907.

During the last three parliamentary sessions in the 19th century the number of delegates in the second chamber, who supported the motions of reform, increased substantially. Most anxious for reform were liberalminded farmers from Dalecarlia and the province of Norrland and town representatives. These groups demanded in addition to a relative maximum also an absolute maximum, usually 1000 votes, which to a larger degree than a relative maximum would effect the larger number of votes. The great majority of the farmers demonstrated a more cautious attitude. Nearer to a settlement of the issue towards the end of the 1890s, when the possibility of a reform seemed to exist, the radicals assumed a position of moderation and refrained from challenging the first chamber with too far-reaching suggestions. This gathering around a moderate attitude towards a reform brought about results during the parliament of 1900.

During the debates in the chambers of the 1890s concerning the questions of the municipal voting system, the exchange of ideas was dominated more and more

by the friends of reform. Several of the leading figures in the first chamber assumed an attitude of acceptance towards a reform. The rapid growth of the companies with regard to number and *fyrkar* created some feelings of apprehension among the larger estate owners in the first chamber and caused a greater understanding than earlier on for a limitation of the voting right. One expression of this was the agreement from the first chamber in 1898 to the government proposal which directed itself against the companies. This, however, was only carried with a very narrow majority and many of the owners of industri and higher officials strongly protested that the companies were given special considerations. The decision which was finally accepted in 1900 also meant that the votes of the companies were limited in the same manner as those of other vote owners to 1/10 of the total number of votes in the rural community and to a total of 5000 votes.

The second chamber found the governmental proposal of 1898 too insignificant in its effects and rejected it. At the parliament of 1900 the liberals of the second chamber reconstituted themselves into a new party, the "Liberala Samlingspartiet", with a strong position in the chamber, whose programme in the municipal voting question was 1/10 and 1000 votes. The compromise which was finally accepted by the chamber meant that the absolute maximum was raised to 5000 and the relative maximum fixed to 1/10.

The arguments used during the last decade of the debate were partly the same as those used earlier on, namely, the right to vote was to be coupled with the obligation to pay tax, the foundation of the first chamber must not be altered, and one concession now could only lead to more concessions later. One argument not used during this period is that wealth would be a good indicator of the voter's knowledge and judgment. The friends of the reform also used old arguments, namely, since all paid tax according to their income this was equally heavy for all persons. Any alteration of the foundation of the first chamber could not take place through a moderate limitation of the municipal voting system, since this was hindered by the indirect elections and by eligibility census to the first chamber. Furthermore, the friends of reform often argued that the voting power of the companies increased so rapidly that a limitation was necessary. Speakers in both chambers used words appealing to national solidarity. "In the hour of danger the nation must stand united", – such words were often heard. The equal voting right enjoyed during this debate only a few supporters; most prominent among these was the only social democrat in the parliament, Mr Hjalmar Branting, who was later on, in the 1920s, to become Prime Minister.

The different governments during the 1870s and 1880s were noticably passive in the question of the municipal voting question. A certain change took place during the 1890s, when E.G. Boström was Prime Minister. A number of investigations were begun. The suggestions that emerged meant only minor

limitations which were aimed particularly at the companies. Such suggestions were behind the proposals of the government of 1898, as mentioned earlier. The government explained in connection with its suggestion that this was only a provisional suggestion and that it would pursue a wait-and-see policy until the question of the municipal taxation was solved. Since the first chamber had accepted this suggestion and the second chamber rejected it, the government again assumed its passive stand. At the abovementioned parliamentary decision of 1900 the government did not interfere. But after the decision had been taken, the Prime Minister expressed in a personal letter to the Monarch, King Oscar II, his opinion that this decision was a wise step and that the reform was quite acceptable.

In December, 1900, the Swedish government issued the new rules governing the voting system. The effects of the decisions were negligible. Only 1968 vote owners were directly affected by the new limitations that is, only 0,3 per cent of all vote owners.

During the 20th century the conservatives continued to carefylly guard the graduated voting power in the municipalities, cornerstones in their bastillions against the advancing democracy. A new reform, in 1909, brought about a limitation to a maximum of 40 votes for voting both in towns and in rural communities. Even this division of votes made it still possible to keep democracy at bay and to preserve the privileges. Only in 1918 was the barrier broken and the equal voting right saw victory. Revolutions abroad following in the footsteps of the First World War, poverty, uprisings and the threat of revolution even in Sweden proved necessary to pave the way and to force the issue. In fact, it was only when the King himself, Gustav V, demanded concessions that the opposition of the conservatives would fade away and Sweden obtained what other countries had enjoyed for many decades, namely, general and equal voting rights for men and women, both in parliamentary elections and in towns and rural communities.

KÄLL- OCH LITTERATURFÖRTECKNING

I. Otryckta källor

1. Riksarkivet (RA)
   Civildepartementets arkiv.
   Ingående diarier 1862–1900
   Föredragningslistor 1862–1900
   Registratur 1862–1900
   Konseljakter 1862–1900
   Handlingar från 1731 års riksdag
   Utskottshandlingar
   Riksdagsacta
   Allmänna bevillnings- och ekonomiutskottets protokoll 1859–1860
   Lagutskottets protokoll 1867–1900
   Louis de Geers samling
   Carl Ifvarssons samling
   C.G. Mörners samling
   J.O. Mörners samling
2. Kungl. biblioteket (KB)
   S. Rosenbergs samling
   W. Walldéns samling
3. Patent- och registreringsverket
   Bolagsregistret
   Akter rörande inregistrerade bolag
4. Bernadotteska familjearkivet (BFA)
   Oskar II:s arkiv
5. Uppsala universitetsbibliotek (UUB)
   L. Annerstedts samling
   P.A. Bergströms samling
   O.R. Themptanders samling

6. Lunds universitetsbibliotek (LUB)
   F.T. Borgs samling
   P. Nilssons i Espö samling

7. Göteborgs universitetsbibliotek (GUB)
   S.A. Hedlunds samling

8. Örebro museums arkiv
   G.V. Gumaelius samling

9. Stiftelsen Lars Johan Hiertas minne
   L.J. Hiertas samling

II. Officiellt tryck m.m.

Berättelse över Stockholms kommunalförvaltning åren 1868–1900 jämte statistiska uppgifter för samma och föregående tid 1868–1900

Betänkande och förslag i fråga om ny kommunalförfattning för Stockholm 1861

Bidrag till Sveriges Officiella Statistik. Avd. R. Valstatistik, Kommunala rösträtten 1871, 1892, 1905. Stockholm 1874–1907

Förteckningar över första och andra kammarens ledamöter 1867–1900

Frihetstidens grundlagar och konstitutionella stadgar utg. av A. Brusewitz 1916

Förslag till förordning om sockenstämmor och kyrkoråd 1839

Kommunalförfattningar av den 21 mars 1862, uppl. 2–11 1866–1889

Kongl. placater, resolutioner, förordningar och påbud m.m. 1817

Om den kommunala rösträtten. Utredning verkställd inom Kongl. Civildepartementet 1896

Om kommunalreformen. Underdånigt utlåtande av Magistraten i Norrköping 1861

Rikets ständers protokoll med bihang

Riksdagens protokoll med bihang

Samling av anmälningar till aktiebolags, förenings- och handelsregistren 1897 1898

Samling av Kungl. bref och resolutioner rörande tillämpningen av kommunalförordningarna 1866–1926

Stockholms stadsfullmäktiges beredningsutskotts utlåtanden och memorial 1867–1870

Svensk författningssamling (SFS)

Svenska landskapslagar, tolkade och förklarade för nutidens svenskar av Å. Holmbäck och E. Wessén, 1–5 1933–1946
Underdånigt betänkande med därtill hörande handlingar angående fattigvården i riket utom Stockholms stad jemte därmed i sammanhang egandeämnen 1839
Utdrag utur alla ifrån den 7 december 1718 utkomne publique handlingar, placater, förordningar, resolutioner och publikationer, utg. av R.G. Modée (cit Modée) 1–9 1742–1777
Överståthållarämbetets betänkande i kommunalfrågan, avgivet 1861 1862

III. Tidningar

Aftonbladet (AB), Stockholm
Aros, Västerås
Dagens Nyheter (DN), Stockholm
Folkets Tidning (FT), Lund
Fäderneslandet (FL), Stockholm
Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning (GHT), Göteborg
Göteborgs-Posten (GP), Göteborg
Helsingborgs Tidning, Helsingborg
Lunds Weckoblad (LW), Lund
Malmö Handels- och Sjöfartstidning (MHT), Malmö
Nerikes Allehanda (NA), Örebro
Norrlandskorrespondenten, Gävle
Nya Dagligt Allehanda (NDA), Stockholm
Post och Inrikes Tidningar (P & IT), Stockholm
Snällposten (SnP), Malmö
Stockholms Dagblad (SD), Stockholm
Stockholms-Posten (SthlmP), Stockholm
Westmanlands Läns Tidning (WLT), Västerås
Wäktaren (Wäkt), Stockholm
Öresunds-Posten (ÖP), Hälsingborg
Östgöta Correspondenten (ÖC), Linköping

IV. Broschyrer, politiska skrifter, memoarer, brevsamlingar, m.m.

(W.A. Bergstrand) Politiska silhuetter tecknade av Marcellus, 1881
Billing, G. Anteckningar från riksdagar och kyrkomöten. 1893–1906. Utg. av C. Hallendorff, 1928

De Geer, L. Minnen I–II, 1892
De Geer, L. Några ord till försvar för det hvilande representationsförslaget, 1865
Ehrenheim, P. Några minnen, 1916
Ericsson, P. (i Vik) Till dem av mina kommittenter som ej haft tillgång på de större dagliga tidningarna, 1867.
Forssell, H. Sjelvstyrelse (i Svensk Tidskrift, 1872)
(Granlund, V.G.) Andra kammarens män under riksdagarne 1867–1869, 1869
Hamilton, H. Bidrag till granskningen av Kongl. Maj:ts Nådiga proposition, 1865
Hedin, S.A. Hvad folket väntar av den nya representationen. Femton bref från en demokrat till svenska riksdagens medlemmar, 1868
Hedlund, S.A. Till en "orepresenterad" från en representant, 1867
Hedlund, S.A. Schweiz. Reseanteckningar i bref, 1866
(Hultgren, O.J.) Hvad vilja de nyliberala?, 1868
(Ifvarsson, C.) Lantmannapartiet bedömt av tidn. Svenska Medborgaren. Utg. af Pehr Thomasson, 1871
Mankell, J. Redogörelse för min riksdagsmannaverksamhet, 1872
(Millqvist, V.) Andra kammarens män 1888–1890. Anteckningar af Scipio, 1890
Oevres de Turgot ed. Daire, 1844
Rydin, H.L. Betraktelser i representationsfrågan, 1865
Stein, Freiherr vom Briefwechsel, Denkschriften und Aufzeichnungen. Herausgeg. von E. Botzenhart, bd 2 u.å.
Thermaenius, E. Svensk bondepolitik, 1931
(Thyselius, E.) Andra kammarens nye män och 1890 års valrörelse af Gil Blas, 1891
Tidskrift för Sveriges landsting, 1870, bihang
von Troil S. Minnen, 1884
Wallquist, O. Utkast till en handbok öfver ecclesiastiqua befordringsmål, 1811
Viktor Rydbergs brev, I–II, utg. E. Haverman, 1923
Ödmann, S. Minnen och anteckningar från flydda dagar, 1898

V. Bearbetningar

Ahnlund, N. Sundsvalls historia, del 1–2, Uppsala 1921
Andersson, Ingvar Uddeholms historia, Stockholm 1960
Anderson, Ivar Arvid Lindman och hans tid, Stockholm 1956
Anderson, W. American City Government, London 1924
Andren, G. Tvåkammarsystemets tillkomst och utveckling. Sveriges riksdag, del 2:9, Stockholm 1937
Attman, A. Göteborgs stadsfullmäktige 1863–1962, Göteborg 1963

Back, P.E. Lunds stad. En valpolitisk profil (i Kommunal självstyrelse i Lund), Lund 1964
Beard, C.A. & Beard, M.R. The Beards New Basic History of the United States, London 1960
Berggren, H. Nationalist i det nya riket. Politikern S.A. Hedin debuterar. Samfundet Örebro Stads- och Länsbiblioteks vänner. Meddelande XXVIII, Örebro 1961
Bergsgård, A. Formannskapslovene. Opphav og udvikling, Oslo 1937
Björklund, G. Harlösa sockens historia, Lund 1952
Boberach, H. Wahlrechtsfragen im Vormärz, Düsseldorf 1959
Boëthius, B. Gustaf Benedicks i SBL, 1922
Boëthius, S.J. Oscar Alin i SBL, 1918
Boëthius, S.J. Oskar II. Sveriges historia till våra dagar, 13, 1925
Borell, B. De svenska liberalerna och representationsreformen på 1840-talet, Stockholm 1948
Borås statistik utarbetad av K.G. Nilsson, Borås 1921
Bragdon, H.V. & Mc Cutcher, S.P. History of a Free People, New York 1956
Brill, H.L. Studien zur Entstehung und Entwicklung der deutschen Selbstverwaltung, Jena 1928
Bromée, B.J.J. Nordström i Svenska män och kvinnor, 1949
Brun, S. Hudiksvalls historia, del 2, Hudiksvall 1944
Brunius, T. Alexis de Tocqueville, Uppsala 1960
Bryce, J. The American Commonwealth, I, New York 1899
Carlsson, S. Byråkrati och borgarstånd under frihetstiden (cit. Carlsson 1963), Stockholm 1963
Carlsson, S. Lantmannapartiet och industrialismen. Partigruppering och opinionsförskjutningar i svensk politik 1890–1902 (cit. Carlsson 1953), Stockholm 1953
Carlsson, S. Rationalisering inom jordbruket 1870–1920 (i Den svenska historien, del 9), Stockholm 1968
Carlsson, S. Den sociala omgrupperingen i Sverige efter 1866 (i Samhälle och riksdag, del I), Stockholm 1966
Carlsson, S. Svensk ståndscirkulation 1680–1950, Stockholm 1950
Crook, D.P. American Democracy in English Politics, London 1965
Dahlgren, S. Skara 1863–1913, Skara 1913
Dalgren, H. Västerviks historia, del II, Västervik 1933
Dalgren, L. & Moberg, O. Karlstads stads historia, del III, Karlstad 1953
Edenman, R. Brantings första riksdagsår (i Statsvetenskapliga studier utg. av Statsvetenskapliga föreningen i Uppsala), 1944
Ekman, S. Slutstriden om representationsreformen, Uppsala 1966
Elvander, N. Harald Hjärne och konservatismen, Uppsala 1961

Engelstoft, P. & Wendt F.W. Haandbog i Danmarks Politiske historie, Köpenhamn 1949
Erneberg, H. Strängnäs under stadsfullmäktiges styrelse 1875–1925, Strängnäs 1926
Ehrnrooth, L. Stadskommunerna i Finland och deras självstyrelse, Stockholm 1927
Fahlbeck, E. Ståndsriksdagens sista skede. Sveriges riksdag, del 1:8, Stockholm 1934
Fahlström, J.M. C.G. Ekman i SBL, 1950
Faulkner, H.V. American Political and Social History, New York 1946
Fuchs, K. Germanische und Englische Selbstverwaltung, u.å.
Gasslander, O. Bank och industriellt genombrott, del 1–2, Stockholm 1956–1959
Gasslander, O. J.A. Gripenstedt, Uppsala 1949
Gierow, K. Hundra års kommunalval i Hälsingborg (i De hundra åren. Stadsfullmäktige i Hälsingborg 1862–1962), Hälsingborg 1965
Gitermann, V. Geschichte der Schweiz, Zürich 1941
Grangert, L. Hundraårsminnet av stadsfullmäktigeinstitutionens tillkomst. Gävle stadsfullmäktige, Gävle 1963
Godechot, J. Les institutions de la France sous la Révolution et l'empire, Paris 1968
Griffith, E.S. History of American City Government. The Colonial Period, New York 1938
Gruvberger, N. Det industriella genombrottet (i Den svenska historien, del 9), Stockholm 1968
Guggenbühl, G. Geschichte der schweizerischen Eidsgenossenschaft, II, Zürich 1948
Gårdlund, T. Industrialismens samhälle, Stockholm 1942
Göteborg. En översikt vid 300-årsjubileet 1923, Göteborg 1923
Hadenius, S. Fosterländsk unionspolitik. Majoritetspartiet, regeringen och unionsfrågan 1888–1899, Uppsala 1964
Hagård, B. Borås borgerskaps äldste 1800–1864, Borås 1958
Hasselberg, G. Vänersborgs historia, del II, Göteborg 1944
Heckscher, E.F. Svenskt arbete och liv, Stockholm 1957
Heckscher, G. Svensk konservatism före representationsreformen. Del 1–2, Uppsala 1943
Hedenskog, S., Folkrörelserna i Nyköping 1880–1915, Uppsala 1973
Hedlund, H. S.A. Hedlund. Hans liv och gärning. I–II, Göteborg 1929–1930
Heffter, H. Die deutsche Selbstverwaltung, Stuttgart 1950
Herlitz, N. Svensk stadsförvaltning på 1830-talet, Stockholm 1924
Hesslén, G. Det svenska kommittéväsendet intill år 1905, Uppsala 1927
Hjelholt, H. Under Junigrundloven 1849–1866. Den Danske rigsdag, 1,

Köpenhamn 1949
Holmberg, N. Medelklassen och proletariatet. Studier rörande 1840–1841 års riksdag och dess förutsättningar i svenskt samhällsliv, Lund 1934
Huber, E.R. Deutsche Verfassungsgeschichte seit 1789, 1, Stuttgart 1957
Hultqvist, P. Försvar och skatter. Studier i svensk riksdagspolitik från representationsreformen till kompromissen 1873 (cit. Hultqvist 1955), Göteborg 1955
Hultqvist, P. Riksdagsopinionen mot ämbetsmannaintressena från representationsreformen till 1880-talets början, Göteborg 1954
Humble, S. Den svenska kommunallagstiftningens utveckling 1863–1937, Stockholm 1938
Humble, S. Sundsvalls historia, del 3, Uppsala 1921
Höjer, M. Konungariket Sverige, del I–III, Stockholm 1875–1883
Höjer, T. Den graderade röstskalans införande i Stockholm (i Hist. studier tillägnade Folke Lindberg. Cit. Höjer 1963), Stockholm 1963
Höjer, T. Sockenstämmor och kommunalförvaltning i Stockholm fram till 1864 (cit. Höjer 1967), Stockholm 1967
Ingstad, O. Bidrag till Ronneby stads historia, Karlskrona 1915
Isaksson, O. Bystämma och bystadga. Organisationsformer i övre Norrlands kustbyar, Uppsala 1967
Johansson, K.H. Svensk sockensjälvstyrelse 1686–1862, Lund 1937
Jämtlands och Härjedalens historia, del 4, Stockholm 1962
Kaijser, F. 1862 års kommunalförordningar (i Hundra år under kommunalförfattningarna), Stockholm 1962
Kaukavalta, K.V. Historik över landskommunernas i Finland kommunala självstyrelse, Helsingfors 1940
Keilhau, W. Det norske folks liv og historie gjennem tidene, Oslo 1929
Keith-Lucas, B. The English Local Government Franchise, Oxford 1952
Kempe, A. (utg.) Sverige. Geografisk topografi, statistisk beskrivning, del 1–6, Stockholm 1908–1924
Kihlberg, L. Folktribunen Adolf Hedin, Stockholm 1972
Kihlberg, L. Karl Staaff, del 1–2, Stockholm 1962–1963
Kihlberg, L. Den svenska ministären under ståndsriksdag och tvåkammarsystem, Uppsala 1922
Kjellén, R. Rösträttsfrågan 1869–1909, Stockholm 1915
Kläy, H. Zensuswahlrecht und Gleichheitsprinzip, Bern 1956
Körntgen, E. Die gemeindliche Selbstverwaltung in den Vereinigten Staaten von Amerika, Stuttgart 1962
La Cour, L.F. Sogneraad og amtsraad, Köpenhamn 1944
Lagerroth, F. Mantal och fyrk. Statsv. Tidskrift 1928, 1928
Lagerroth, F. Majoritet Svensk Uppslagsbok, 1951

Larsson, Y. På marsch mot demokratin. Från hundragradig skala till allmän rösträtt, Stockholm 1967
Laski-Jennings-Robson A Century of Municipal Progress, London 1936
Lefebvre, G. La Révolution française, Paris 1957
Lindberg, F. Tusen år i Strängnäs. Strängnäs historia, Strängnäs 1959
Lindbom, T. Den svenska fackföreningsrörelsens uppkomst och tidigare historia 1872–1900, Stockholm 1938
Lindgren, J. Det socialdemokratiska arbetarpartiets uppkomst i Sverige 1881–1889, Stockholm 1927
Lundh, H.L. Från skandinavism till neutralitet, Göteborg 1950
Löwegren, G. Turgot, Stockholm 1950
Mac Corcle, S.A. American Municipal Government and Administration, New York 1953
Mellquist, E.D. De första folkmötena för en kommunal rösträttsreform (i Historiska studier tillägnade Folke Lindberg), 1963
Minnesskrift med anledning av stadsfullmäktigeinstitutionens i Uddevalla sjuttiofemåriga tillvaro 1863–1938, Uddevalla 1938
Moberg, O. Karlshamns historia, del IV, Karlshamn 1950
Myrdal, R. Norrköpings historia, 11. Styrelse, förvaltning, politik 1863–1919, Stockholm 1972
von Möller, P. 1867 års första kammare, Stockholm 1875
Namier, L. England in the Age of the American revolution, London 1930
Neveus, T. Ett betryggande försvar. Värnplikten och arméorganisationen i svensk politik 1880–1885, Uppsala 1965
Neveus, T. Rec. av G.B. Nilsson Självstyrelsens problematik, HT 1968
Nilsson, G.B. En trotsig svensk, Västerås 1971
Nilsson, G.B. Folkval och fyrkval 1863–1909, Scandia 1964
Nilsson, J.E. Sundsvalls historia, del V, Uppsala 1943
Nordström, H. Sveriges socialdemokratiska arbetareparti under genombrottsåren 1889–1894, Stockholm 1938
Norrlid, I. Kommunen som bolag? Scandia, 1970
Nyman, O. Tvåkammarsystemets omvandling (i Samhälle och riksdag, del III), Stockholm 1966
Nyström, S. Betänkande med förslag till ändrade bestämmelser ang. tillsättning av prästerliga tjänster, Stockholm 1932
Olsson, R. Bondeståndet, Sveriges riksdag, del 1:5, Stockholm 1934
Oncken, W. Das Zeitalter Friedrichs des Grossen, II, Berlin 1881
Oredsson, S. Järnvägarna och det allmänna, Lund 1969
Oredsson, S. Järnvägsbyggandet och den kommunala kompetensen, HT 1969
Oxholm, W. Landskommunernas styrelse, Köpenhamn 1935
Palmer, R.R. The Age of Democratic revolution, Princeton 1959

Palmer, R.R. A History of the Modern World, New York 1951
Paulsen, H. Kommunalförvaltning, Kristiania 1923
Petersson, A.M. Nyköping under frihetstiden, Uppsala 1972
Petersson, K. En bondedemokrat, Alfred Petersson i Påboda, Stockholm 1965
Petersson, K. Raoul Hamilton i SBL, 1971
Petré, T. Ministären Themptander, Uppsala 1945
Rexius, G. Det svenska tvåkammarsystemets tillkomst och karaktär, Uppsala 1915
Ritter, G. Der Freiherr vom Stein und die politische Reformprogramme des ancien Régime in Frankreich. Hist. Zeitschrift, 1928
Rondahl, B. Emigration, folkomflyttning och säsongarbete i ett sågverksdistrikt i Södra Hälsingland 1865–1910, Uppsala 1972
Rosenberg, C.M. Geografiskt-statistiskt handlexikon över Sverige, del 1–2, Stockholm 1882–1883
Rosengren, H. Ola Andersson i SBL, 1918
Runestam, S. Förstakammarhögern och rösträttsfrågan 1900–1907, Uppsala 1966
Rönblom, H.-K. Frisinnade landsföreningen 1902–1927, Uppsala 1929
Sandström, I.N. Första kammaren 1870–1930. Studier över den svenska riksdagens sociala sammansättning, Stockholm 1936
Schalling, E. Den lantkommunala författningsregleringens historia, Stockholm 1944
Schilfert, G. Sieg und Niederlage des demokratischen Wahlrechts in der deutschen Revolution 1848–1849, Berlin 1952
Schmidt, G. Die Staatsreform in Sachsen, Weimar 1966
Schwab, D. Die Selbstverwaltungsidée des Freiherrn vom Stein und ihre geistigen Grundlagen, Frankfurt am Main 1971
Sjögren, W. De fornsvenska kyrkobalkarna. Tidskrift for Retsvidenskab, 1905
Sköld-Halvarsson Riksdagens sociala sammansättning (i Samhälle och riksdag, del I), Stockholm 1966
Smellie, K.B. A History of Local Government, London 1946
Steinbach-Becker Geschichliche Grundlagen der kommunalen Selbstverwaltung in Deutschland, Bonn 1932
Sundberg, P. Ministärerna Bildt och Åkerhielm, Stockholm 1961
Svedelius, W.E. J.J. Nordström (i Lefvandsteckningar öfver Kongl. Svenska Vetenskapsakademiens efter år 1854 afvlidna ledamöter, 2), Stockholm 1878–1885
Svenska järnvägsföreningen. Minnesskrift, del I–IV 1876–1926, Stockholm 1926
Swensson, G.S. Den parlamentariska diskussionen kring den kommunala självstyrelsen i Sverige 1817–1862 (cit. Swensson 1939), Lund 1939
Swensson, G.S. Den sociala bakgrunden till 1800-talets kommunalreformer.

Statsv. Tidskrift 1942 (cit. Swensson 1942)
Sverige, del 1–6. Se Kempe A.
Syed, A. The Political Theory of American Local Government, New York 1966
Sörndal, O. 1817 års förordning angående sockenstämmor och kyrkoråd Statsv. Tidskrift, 1941
Tecklenburg, A. Die Entwicklung des Wahlrechts in Frankreich seit 1789, Tübingen 1911
Thermaenius, E. Lantmannapartiet (cit. Thermaenius 1928), Uppsala 1928
Thermaenius, E. Riksdagspartierna. Sveriges riksdag, del 2:17 (cit. Thermaenius 1935), Stockholm 1935
Thomson, A. Jacob Cederström i SBL
Thomson, A. Studier i frihetstidens prästvalslagstiftning (cit. Thomson 1951), Lund 1951
Thomson, A. Till frågan om frihetstidens prästvalslagstiftning (cit. Thomson 1950), Lund 1950
Thordén, K.M. Försök till framställning av norska städernas författning, Uppsala 1869
Thulin, E. J:son Förhistorien till 1862 års stadsförfattning (i Minnesskrift utg. av Svenska stadsförbundets tidskrift, 1912). (cit. Thulin 1912)
Thulin, E. J:son Kommunal rösträtt i Sverige (cit. Thulin 1908), Stockholm 1908
Thulin, E. J:son Kommunal rösträtt i utlandet, Stockholm 1907
Thulin, E. J:son, Våra kommunalförfattningar enligt motiverna och i verkligheten (cit. Thulin 1907), Stockholm 1907
Thyselius, E. Kampen för allmän rösträtt, Stockholm 1902
Timelin, E. Ministären Lindman och representationsreformen 1907–1909, Göteborg 1928
Tingsten, H. Den svenska socialdemokratins idéutveckling, 1–2, Stockholm 1941
Tingsten, H. Utskottsväsendet. Sveriges riksdag, del 2:11, Stockholm 1935
de Tocqueville, A. Om folkväldet i Amerika, I, Stockholm 1839
Wallengren, S. Förstakammarfrågan inför svenska riksdagen efter 1866, Lund 1916
Wallengren, S. Valrättsproblem, Lund 1915
Wallin, G. Valrörelser och valresultat. Andrakammarvalen i Sverige 1866–1884, Stockholm 1961
Vallinder, T. I kamp för demokratin. Rösträttsrörelsen i Sverige 1886–1900, Lund 1962
Webb, Sidney & Beatrice English Local Selfgovernment from the Revolution to the Municipal Act. 1. The Parish and the County, book 1, London 1906
Westerlund, U. Borgarsamhällets upplösning och självstyrelsens utveckling i Nyköping 1810–1880, Uppsala 1973
Weulerssee, G. La physiocratie sous les ministères de Turgot et de Necker, Paris

1950
Wichman, H. Örnsköldsviks historia 1842–1942, Örnsköldsvik 1943
Williamson, C. American Suffrage 1760–1860 Princeton 1960
Woodward, L. The Age of Reform 1815–1870 (Oxford History of England), Oxford 1962
Wright, B.F. Gränsen och den amerikanska demokratin (i Amerika. Problem i modern historia. utg. G. Rystad), Lund 1969
Wåhlstrand, A. Första kammarens valnämnd 1890–1910 (i Statsvetenskapliga studier utg. av Statsv. för., Uppsala) 1944
Vårt folks historie, del VI, Oslo 1964
Åberg, A. Schweiz, Stockholm 1958.

Svensk uppslagsbok (SU)
Svenska akademiens ordbok (SAOB)
Svenska män och kvinnor
Svenskt biografiskt lexikon (SBL)
Svenskt porträttgalleri

Förkortningar

a.a. – anfört arbete
ABEU – Allmänna bevillnings- o. ekonomiutskottet
AK – andra kammaren
art. – artikel
Bd – bondeståndet
bd – band
bet. – betänkande
Bg – borgarståndet
bih. – bihang
bil. – bilaga
Civ.-dep. – civildepartementet
dens – densamme
f – följande (sida)
ff – två eller flera följande (sidor)
FK – första kammaren
FKL – Förordningen om kommunalstyrelse i Landskommuner
FKS – Förordningen om kommunalstyrelse i städer
HT – Historisk tidskrift (svensk)
ibidem – på samma ställe
kap. – kapitel
K B – Kunglig Befallningshavande
K. Maj:t – Kunglig Majestät
Kungl. Maj:t – dito
Kung. – kungörelse
LU – lagutskottet
MAK – motion i andra kammaren
MFK – motion i första kammaren
mom. – moment
passim – på flera ställen
Pr – prästeståndet
prop. – proposition
prot. – protokoll
publ. – publicerad
R.o.A. – Ridderskapet och adeln (adelsståndet)
rd – riksdag
rdn – riksdagen
rdr – riksdaler

R.St. – Rikets ständer
SAOB – Svenska Akademiens ordbok
SBL – Svenskt bibliografiskt lexikon
SFS – Svensk författningssamling
skr – skrivelse
Statsv.T. – Statsvetenskaplig Tidskrift
s.å. – samma år
TU – tillfälligt utskott
utg. – utgivare eller utgiven
utl. – utlåtande
u.å. – utan årtal
vot. – votering
Ö.Ä. – Överståthållarämbetet

Se även käll- och litteraturförteckningen, där förkortningar på bibliotek och arkiv ges liksom på tidningar.

Om användande av länsbokstäver B–BD för att ange län i samband med kommunala besvärsmål, se avsnitt 5.6., not 103.

PERSONREGISTER

(Namn i notapparaten på författare till använd litteratur har ej medtagits i nedanstående förteckning. Som yrkesbeteckning användes den som var aktuell vid den tid det i texten är fråga om.)

Abelin, G. R. generallöjtnant 219
Adelswärd, A. godsägare 146, 147, 286
Adlercreutz, A. justitiestatsminister, landshövding 99, 177, 234, 275, 318
Ahlgren, M. borgmästare 74, 268, 271, 272, 273 276, 277
Ahrenberg, H. E. grosshandlare 226
Alexandersson, C. A. bruksägare 226
Alin, O. professor 205, 209, 216, 228, 315, 317
Alströmer, C. J. O. landshövding, statsråd 81, 84, 267, 269, 271, 273
Anderson, A. A. lantbrukare, Västanå 264, 272, 273, 274
Anderson, J. hemmansägare, Tenhult 163, 167, 183, 188, 197, 198, 284, 294, 302, 304, 307–309
Andersson, A. G. rådman 222
Andersson, A. P. hemmansägare, Helgesta 293
Andersson, F. hemmansägare, Helgesta 307, 309
Andersson, G. godsägare, Kolstad 297
Andersson, H. lantbrukare, Nöbbelöv 191, 194, 195, 306
Andersson, J. hemmansägare, Grude 162, 272, 293
Andersson, J. hemmansägare, Häckenäs 84, 264, 271, 272–274
Andersson, J. hemmansägare, Fränninge 299
Andersson, N. lantbrukare, Pettersborg 305, 316, 317
Andersson, O. hemmansägare Nordanå och Burlöv 162, 163, 167, 176, 177, 181–183, 284, 291, 293, 299–302.
Andersson, O. hemmansägare, Lyckorna 163, 164, 294, 295, 301, 302
Andersson, P. J. fabriksidkare, Gällstad 221
Andersson, P. hemmansägare, Säby 272
Andersson, Å, lantbrukare Mellanköpinge 271, 272
Anjou, N. J. prost 257
Annerstedt, L. president, statsråd 197, 202, 204, 208, 218, 231, 236, 242, 244, 306–309, 315–317, 319, 321
Arhusiander, M. grosshandlare 222, 225
Asker, G. F. landshövding 285
Asklöf, I. fabriksidkare 161–163, 166, 167, 179, 295, 300, 302, 304
Asplund, J. G. landshövding 296
Assarsson, C. hemmansägare, Rönneberga 293
Axell, J. S. grosshandlare 157, 174, 291

Barnekow, F. C. K. godsägare 220, 225, 229, 298, 301, 302, 305, 308, 309, 315, 317
Beck-Friis, C. A. godsägare 291
Beck-Friis, C. J. disponent 288
Beckman, A.F. biskop 268
Behm, E. H. godsägare 221
Benedicks, G. bruksägare 149, 205, 209–211, 221, 227, 230, 232, 288, 310, 311, 313, 315, 318
Bengtsson, C. I. hemmansägare, Össlöv 162, 271, 272, 290, 293, 299
Bengtsson, J. lantbrukare, Gullåkra 302, 309
Bennich, N. A. G:son generaldirektör 219
Bentham, J. engelsk författare 255
Berg, F. folkskollärare 302, 305
Berg, G. J. G. A. häradshövding 318
Berg, J. T. disponent 274
Bergendahl C. G. A. ryttmästare 221, 226, 311
Berger, A. A. bruksägare 297
Bergius, S. O. G. häradshövding 292
Bergman, C. O. överste 222, 224
Bergström, C. hemmansägare, Skidsta 305
Bergström, D. redaktör 193, 210, 211, 229, 305, 310, 316, 317
Bergström, L. bruksägare 221
Bergström, P. A. assessor, statsråd, landshövding 68, 72, 79, 84, 163, 164, 170, 171, 174, 197, 201, 265, 268, 273, 287, 294, 296–298, 300, 301
Bergvall, M. K. kyrkoherde 38, 39
Bergvall, K. prost 267
Berndes, G. F. godsägare 226, 284, 314
Beronius, V. M. gruvläkare 83, 270
Biesért, E disponent 226, 314
Biesért, J. C. bruksägare 222, 314
Bildt, G. riksmarskalk, statsminister 84, 97, 101, 271, 276
Billing, G. biskop 205, 207, 208, 216, 230, 309, 315
Björck, A. W. rådman 59, 60, 263, 271
Björkenstam, K. W. häradshövding 268
Björklund, O. sågverksägare 222
Björkman, K. F. kyrkoherde 258

Blanche, A. författare 91, 102, 263, 271, 272, 274
Boëthius, S. J. professor 216, 232, 306, 310
Bonde, C. C:son godsägare 191, 193, 195, 207, 225, 305, 310, 314
Bonde, K. F. godsägare 225
Bonde, K. J. godsägare 134
Borg, F. T. redaktör 174, 269, 271, 274, 277, 298, 301
Bourne, W. Sturges engelsk politiker 31
Boström, Chr. J. professor 267
Boström, E. G. statsminister 186, 193, 204, 208, 216, 218, 225, 232, 234, 236, 237, 242, 243, 307, 309, 312, 319, 320
Boström, F. godsägare, landshövding 201, 208, 213, 215, 219, 224, 228, 245, 309, 311, 315, 317, 318, 321
Boström, N. J. godsägare, Marum 221
Bovin, J. A. borgmästare 86, 267, 268, 270, 273, 296
Brahe, N. godsägare 320
Branting, Hj. redaktör 189, 190, 194, 200, 206, 207, 211, 212, 214, 216, 229, 232, 304, 305, 310, 311, 316
Bromée, J. lantbrukare 188, 191, 195, 295, 303, 304, 309, 311, 316, 317
Brun, J. apotekare 97, 98, 275, 277
af Burén, A. O. G. direktör 313
af Burén, C. P. bruks- och godsägare 219, 302
Burenstam, A. bruksägare 150, 288
Burke, E. engelsk författare 30, 276
Bülow, Chr. redaktör 303
Bäckström, C. A. bruksägare, 301
Börjesson, A. hemmansägare 293
Börjesson, J. rådman 70

Carlén, R. T. häradshövding 296
Carlheim-Gyllensköld, A. T. kammarjunkare 226
Casparsson, C. E. godsägare 201, 208, 218, 224, 228, 306, 308, 310, 315
Cederström, C. G. R. disponent 226, 269
Cederström, C. H. godsägare 81
Cederström, J. landshövding, president 42, 43, 257
Christophersson, J. hemmansägare, 265
Claesson, H. häradshövding 151, 174, 197, 201, 202, 285, 289, 297, 298, 300, 301, 307, 308, 315–317
Clairfelt, C. E. M. borgmästare 292, 300
Collett, J. norskt statsråd 32

Dahl, F. V. rektor 158, 289, 291
Dahlberg, J. P. bruksägare 222, 225
af Dahlström, G. J. landshövding 258
Dahm, O. E. L. rektor 272
Dahn, M. lantbrukare 193, 305, 310, 316, 317
Danielsson, A. hemmansägare, Långnäs 294
Danielsson, A. P. hemmansägare, Dyestad 162, 203, 299, 309
Danielsson, C. disponent 284
Danielsson, D. hemmansägare, Nyabyberg 67, 69, 87, 266, 273, 276
Danielsson, E. G. disponent 287
De Geer, L statsminister 48, 72, 79, 81, 88, 94–96, 99–101, 106, 109–111, 172, 184, 220, 234, 246, 260, 263, 270, 271, 274, 275, 278, 279, 289, 297–299, 301, 318, 321
De la Gardie, J. godsägare 220, 289
De la Gardie, M. G. landshövding 220, 307, 321
De la Gardie, P. godsägare 166, 289
De la Gardie, R. landshövding 285
De Maré, A. B. bruksägare 146, 147, 219, 286
De Maré. G. bruksägare 97, 146, 147, 271, 272, 275, 287, 301, 302
Dickson, C. läkare 95, 97, 220, 314
Dickson, J. grosshandlare 287
Dickson, O. grosshandlare 274, 292
Dickson, R. grosshandlare 284
Dickson, R. landshövding 209, 211, 215, 219, 220, 244, 310, 311, 314, 315
Douglas, L. godsägare, utrikesminister, 224, 244, 321
Dupont de Nemours, P. S. fransk författare 25–27
Dyrssen, G. statsråd 244, 321

Ehrenborg, R. M. bruksägare 160, 162, 167, 176, 183, 291–293, 299–301, 318
von Ehrenheim, P. J. statsråd, godsägare 72, 95, 102, 172–174, 213, 218, 224, 263, 276, 294, 297, 298, 300, 311, 316, 318
Ekenman, J. F. häradshövding 297
Ekerot, B. F. apotekare 272
Ekman, C. E. bruksägare 146, 166, 201, 208, 219, 224, 228, 297, 308, 317, 318
Ekman, J. J. grosshandlare 150, 287, 308, 312
Ekman, J. O. konsul 287
Ekstrand, C. H. bruksägare 48, 260
Ekströmer, J. bruksägare 219, 225
Elowson, G. lektor 195, 214, 315, 317
Emthén, O. lantbrukare 305, 306, 316
Engman, P. hemmansägare 182, 296, 301, 302
Erickson, O. lantbrukare, Bjärsby 188, 191, 197
Ericson, A. J. godsägare, Ransta 316, 320
Ericson, H. M. bruksägare 68, 266, 272
Ericson, J. P. godsägare, landshövding 68, 74, 84, 85, 87, 145, 173, 179, 266, 268, 271, 276, 277, 285, 297, 298, 300
Ericsson, A. bruksägare 271, 272
Ericsson, A. G. lantbrukare, Väsby 188
Ericsson, G. järnarbetare, husägare 291
Ericsson, Ollas A. hemmansägare, Ovanmyra 188, 196, 198, 303, 304, 309, 316, 317
Ericsson, P. hemmansägare, Vik 272
Erikson, J. fabriksidkare 226
Eriksson, E. hemmansägare, Kväcklingen 191, 305, 311, 316
Eriksson, G. hemmansägare, Mörviken 186, 187, 303, 315–318
Eriksson, H. hemmansägare, Älgered 186, 303, 315, 317
Eriksson, L. hemmansägare, Bäck 189, 191, 206, 316, 317
Eriksson, S. fabrikör 314
Ersson, Back P. hemmansägare, Hede 186, 303, 304

Ersson, Bälter S. hemmansägare, Östnor 79, 151, 268, 273, 289
Ersson, E. hemmansägare, Vallsta 274
Ersson, L. hemmansägare, Vik 293
Ersson, P. lantbrukare, godsägare, Västlandaholm 164, 294
von Essen, F. statsråd, riksmarskalk 213, 221, 243, 288, 315, 317, 320
von Essen, R. J. godsägare 296–298, 314
Estrup, J. dansk minister 33
Evers, O. generaldirektör 220

Falk, C. H. överste 221
Falk, K. H. bruksägare 222
Falkman, A. R. rådman 65, 67, 71, 82, 265, 267, 270, 277
Faxe, A. landshövding 72, 74, 83, 84, 93, 95, 96–98, 101, 267, 268, 274, 277
Fehrman, C. kontraktsprost 315
Fjällbäck, J. A. snickarmästare 185, 302, 303, 305, 316
Flach, S. A. godsägare 219, 224
Forssell, H. statsråd 234, 299, 318
Franke, D. O. fabriksägare 150, 284, 287, 289
von Friesen, S. G. lektor 195
Frisk, T. fabrikör 95, 97
Fränckel, E. direktör 218, 312
Fröberg, C. A. borgmästare 197, 199, 201, 202, 211, 222, 297, 307, 308, 313, 315–317

Gahn, H. bruksägare 263
Gahn, W. disponent 222
von Gegerfelt, H. H. hovrättsråd 97, 98, 173, 268, 274, 298, 300–302
von Geijer, B. ståthållare, Herrevadskloster 97, 265, 271, 297, 302
Geijer, C. A. överste 284
Geijer, E. G. professor 43, 44, 255, 256
Geijer, R. ingenjör 284
Granlund, J. G. fabriksidkare 183, 284
Grenander, J. M. A. auditör 267
Grill, A. bruksägare 150, 288
Gripenstedt, J. A. statsråd 83, 221, 239, 271, 279
Gripenstedt, J. T. godsägare 236, 309, 311, 313, 316, 318, 319
Gross, R. F. hemmansägare 65, 265, 276
Gumaelius, A. publicist, försäkringsdirektör 156–158, 175, 182, 189, 203, 204, 272, 278, 284, 291, 300–303, 315
Gumaelius, G. V. kontraktsprost 48, 49, 86, 260, 272, 273
Gunnarsson, P. M. hemmansägare 302
Gyllenborg, F. godsägare 18
Göransson, A. hemmansägare, Åsen 163, 183, 186, 294, 301, 303, 305, 309–311, 315–317.

Hagerman, H. fabriksidkare 291, 300
Hahn, A. fabrikör 185, 303, 305, 317, 318
Hallenborg, M. godsägare 220
Hallgren, C. E. godsägare 219
Hallin, H. fabriksidkare 226
Hallström, K. E. kyrkoherde 258
von Hallwyl, W. godsägare, disponent 211, 222, 232, 311, 315
Hamilton, A. R. godsägare 166
Hamilton, R. G. godsägare 215, 220, 290, 309–311, 313, 315–318
Hamilton, H. statsråd, universitetskansler 72, 93, 278
Hamilton, H. J. godsägare 296, 297
Hansson, A. hemmansägare, Solberga 294
Hansson, P. godsägare, Vallberga 220
Hansson, S. lantbrukare, Torp 266, 272–274, 284
af Harmens, H. godsägare 290
Hasselrot, C. häradshövding 74, 267, 270, 274
Hasselrot, C. B. häradshövding 197–199, 208, 209, 211–213, 215, 302, 306–310, 315, 317, 318
Hazelius, J. A. generalmajor 67, 95, 97, 98, 266, 267, 276, 277
Hederstierna, F. L. S. landshövding 79
Hedin, S. A. litteratör 90, 159, 190, 203, 204, 273, 292, 304, 310, 316, 317
Hedlund, H. redaktör 232, 302, 305, 318
Hedlund, S. A. redaktör 86, 91, 97, 159, 174, 275, 292, 298, 301, 302
Hedrén, J. J. biskop 258
Henricson, A. lantbrukare 305
Herslow, C. P. redaktör 226, 314
Hessle, B. häradshövding 79, 268, 273
Heurlin, C. J. biskop 44
Hierta, L. J. redaktör, grosshandlare 32, 43, 67, 69, 79, 84, 91, 99, 103, 105, 263, 266, 268, 269, 271, 274, 277
Hjelm, C. E. folkskollärare 160–162, 166, 167, 292, 293, 295, 299–302
Hochschild, C. F. L. utrikesminister 313
Holmberg, C. A. landssekreterare 153, 267, 268, 285, 290, 297
Holmgren, D. kyrkoherde 311
Horn, N. H. R. landshövding 285, 298, 300
Husberg, K. S. landshövding 198, 210, 307, 308
Huss, M. W. revisionssekreterare 297
Hübinette, P. hemmansägare 161–163, 166, 167, 291, 293, 295, 302
Höjer, M. lektor 229, 302, 305, 310, 316
Hörnfeldt, P. O. hemmansägare 273

Ifvarsson, C. hemmansägare, 81, 84, 88, 91, 162, 178, 263, 264, 269, 270, 274
Isaksson, D. hemmansägare 69, 79, 266

Jacobsen, C. T. grosshandlare 226, 314
Jansson, J. disponent 226
Jeansson, J. J. grosshandlare 219
Jehander, C. bruksägare 219
Johanson, C. hemmansägare, Hansjö 294, 302
Johansson, J. bergsman, lantbrukare Noraskog 301
Johnson, S. hemmansägare, Vetlanda 162, 293, 299
Johnsson, P. hemmansägare, Remmarlöv 67, 68, 87, 91, 167, 266, 274

Jonsson, A. hemmansägare, Sundsbyn 160, 271, 272
Jonsson, M. hemmansägare, Vansäter 296
Jonsson, O. hemmansägare, Hov 162, 165, 177, 203, 204, 232, 295, 309, 315
Jonsson, P. hemmansägare, Teg 301, 302
Jönsson, J. hemmansägare, Axtorp 300, 302
Jönsson, O. hemmansägare, Kungshult 61, 84, 85, 87, 88, 91, 98, 102, 175, 179, 182, 263, 264, 266, 270–277, 300, 301
Jönsson, P. godsägare, St. Bjurum 221

Kant, I. tysk filosof 30
Kardell, S. J. lektor 303, 307, 315, 319
Karl XIV Johan 32
Karl XV 62
Kempe, W. H. industriidkare 151, 311
Kennedy, J. T. godsägare 220
Kerfstedt, I. apotekare 297
Key, C. E. godsägare 88, 91, 146, 162
Kihlberg, K. A. godsägare, 236, 316, 317, 319, 320
Kjellgren, J. H. bruksägare 219
Klinckowström, R. M. godsägare 173, 184, 201, 202, 221, 294, 298, 300, 302, 308, 309, 315–318
Klingspor, C. godsägare 197, 202, 205, 209, 210, 215, 221, 231, 306, 308, 313, 315–317, 320
Klingspor, P. godsägare 219
af Klint, E. M. general 267
von Knorring, I. A., godsarrendator 191, 193, 195, 196, 210–212, 214, 307, 309, 310, 316–318, 320
von Koch, N. S. f. d. justitiekansler 67, 80, 266, 267, 269, 277, 297, 300, 301
Kockum, L. P. godsägare 314
Kolmodin, G. lantbrukare 99
von Kraemer, R. godsägare 221
von Krusenstjerna, J. E. statsråd 208–210, 236, 240–242, 309, 310, 313, 319
Kuylenstierna, J. C. godsägare 290

Lagerbjelke, G. godsägare, landhövding 58, 59, 218
Lagerstråle, H. G. statsråd 53, 92, 93, 95, 110, 111, 163, 169, 170, 172, 173, 177, 184, 261, 264, 277–279, 291, 293, 294, 296, 300–308, 318
Larsson, Bröms O. hemmansägare, Leksand 151, 152
Larsson, C. A. hemmansägare, Maspelösa 66, 98, 265, 268, 272–274
Larsson, E. bruksägare 222
Larsson, Liss O. hemmansägare, Västannor 151, 162, 163, 177, 197, 285, 289, 291, 294, 302, 307, 309, 315, 316
Larsson, L. P. hemmansägare, Berga 164, 295, 299, 302
Larsson, N. hemmansägare, Tullus 48, 49, 61, 260
Leffler, J. O. rektor 84, 271, 302
Lefrén, J. P. general 258
Leijonancker, F. W. E. C. landshövding 290
Leijonhufvud, S. E. G. godsägare 218, 315
Leman, P. advokat 310, 317
Lemchen, J. hovrättsråd 79, 267, 268, 273
Lewenhaupt, C. utrikesminister 314
Lewenhaupt, G. E. godsägare 221, 313
Lilienberg, A. A. häradshövding 200, 299, 308, 317
Liljencrantz, G. F. landshövding 61
Liljencrantz, J. kammarherre 83, 103, 271, 272, 276, 277
Liljewalch, C. F. grosshandlare 313
Lind, A. P. hemmansägare, Kustorp 162, 293, 294
Lindh, J. W. lantbrukare, Vojakala 294
Lindahl, W. N. A. auditör 298, 300, 302
Lindhagen, C. A. justitieråd 298, 301
Lindeström, N. P. fabrikör 60, 262, 263
Lindgren, H. O. professor 288
Lindstedt, M. rådman 270
Lindström, J. grosshandlare 84, 86, 91, 103, 271, 272, 273
Ljungman, A. V. karantänsmästare 309, 317
Ljuslin, P. U. hemmansägare 67, 87, 266, 271, 272, 276, 277
Lovén, L. J. byråchef 270
Lothigius, L. W. S. häradshövding 289
Ludvig XVI 25–27
Lundberg, O. V. borgmästare 221, 288, 300
Lundeberg, C. bruksägare 213, 214, 216, 222, 224, 232, 288, 297, 315, 318
Lundin, J. godsägare 184, 197, 201, 231, 288, 298, 301, 308, 309, 317
Lundström, C. H. bergmästare 307
Lundström J. A. hemmansägare, Norsjö 306
Lybeck, C. U. S. godsägare 219, 285, 310, 311, 317
Lyth, A. J. kontraktsprost 291, 295, 296

Macaulay, T. engelsk historiker 178
Magnell, J. J. kontraktsprost 68, 69, 79, 84, 266, 267, 276, 277
Manderström, C. R. L., utrikesminister 95
Mankell, J. kapten 90, 159, 179, 184, 292, 295, 296, 300–303
Mannerskantz, C. A. godsägare 173, 300, 301
Mannheimer, Th. bankdirektör 150, 287
Marcuson, J. hemmansägare 294
Marx, K. tysk författare 254
Matsson, Nygårds M. hemmansägare, Leksand 151, 152
Medin, A. lantbrukare 272, 299
Mengel, P. F. publicist 266, 273
Meyer, E. grosshandlare 289, 310
Michaeli, J. 151
Michaelson, K. bruksägare 288
Mill, J. S. engelsk filosof 255, 278
Mirabeau d.ä., V.d. R. fransk nationalekonom 26, 27
Morén, T. kyrkoherde 258
Montgomery-Cederhielm, R. N. G. godsägare 288
Murén, P. grosshandlare 82, 86, 89, 270, 272
Månsson, I. lantbrukare, Trää 191, 306

Månsson, M. lantbrukare St. Vångerslätt 264
Månsson, O. lantbrukare, Jämshög 272
von Möller, A. godsägare 220
von Möller, P. ryttmästare, godsägare 79, 268, 296
Mörner, A. E. K. godsägare 172, 177, 301
Mörner, C. G. D. president, godsägare 58, 59, 93, 95, 96, 180, 270, 274, 278, 297, 302
Mörner, C. R. S. godsägare 267
Mörner, J. O. godsägare 78, 79, 97, 166, 172–174, 177, 179, 184, 275, 292, 294, 296–298, 300, 301
Möser, J. tysk historiker 30, 255

Napoleon I 29
Napoleon III (Ludvig Napoleon) 29
Nilson, A. W. rektor 66–68, 83, 85, 87, 98, 189, 265, 267, 268, 271–277
Nilsson, A. hemmansägare Teckomatorp 266
Nilsson, J. P. lantbrukare, Käggla 146, 162–164, 166, 167, 286, 294, 295, 302
Nilsson, N. hemmansägare, Skärhus 165, 186, 193, 198, 210, 212, 293, 295, 299, 303, 305, 307, 308
Nilsson, O. hemmansägare, Brattby 81, 270, 277
Nilsson, P. hemmansägare, Kärra 293
Nilsson, P. lantbrukare, Espö 92, 272, 273
Nilsson, P. hemmansägare, Kulhult, 91, 160, 161, 166, 167, 179, 266, 272, 292, 301–302
Nilsson, P. sågverksägare, Vittjärv 283, 284, 293
Nilsson, S. hemmansägare, Everöd 160, 161, 166, 167, 176, 177, 290, 292, 295, 296, 299, 300–302
Nilsson, S. hemmansägare, Österslöv 272
Nisser, E. M. W. bruksägare 222
Nisser, M. S. bruksägare 222, 224
Norberg, P. hemmansägare 303
Nordenfalk, C. O. C. J. landshövding 290, 297
Nordenfalk, E. löjtnant 267
Nordenfelt, C. H. borgmästare 221, 297
Nordenfeldt, L. M. lantmäteridirektör 267
Nordenskjöld, N. A. E. professor 302
Nordin, J. folkskollärare 303, 309
Nordström, J. J. riksarkivarie 48, 49, 97, 182, 260, 275, 297, 300
Nydahl, J. skolföreståndare 164, 167, 177, 186–188, 191, 193, 195, 212, 227, 232, 236, 239, 242, 294, 299, 301–03, 305, 309, 311, 315–317
Nylander, O. fabriksidkare 226
Nyqvist, G. hemmansägare 264
Nyström, C. L. H. med. d:r 309, 311, 315, 316
Nyström, J. E. förste lantmätare 298, 302
Näslund, P. G. hemmansägare 307, 317

Odelberg, J. G. hemmansägare 65,
Odelberg, T. statsråd 244, 321
Odelberg, W. disponent 218, 321
Odhner, C. T. riksarkivarie 316
Odqvist, G. godsägare 226
Ohlsson, A. F. landssekreterare, Växjö 199, 210, 211, 212, 307, 308, 310, 315, 316
Olauson, D. konrektor, redaktör 66, 67, 83, 87, 189, 265, 271, 273, 274, 276, 277
Olsson, A. hemmansägare, Mårdäng 188, 304, 316
Olsson, C. disponent, godsägare 226
Olsson, P. hemmansägare, Åsak och Fläsbro 226, 315
Olsson, J. lantbrukare, Nordanå 296
Olsson, O. B. hemmansägare, Maglehult 99, 100, 186, 266, 272, 303, 314–317
Olsson, O. hemmansägare, Olebyn 265
Olsson, O. mössfabrikör, Stockholm 185, 303, 317, 318
Olsson, P. konsul, Hälsingborg 150, 220, 314
Olsson, Pilt P. hemmansägare, Leksand 152
Olsson, Stormats M. hemmansägare, Leksand 151
Oskar II 192, 193, 242, 243, 309, 320
Otterström, J. kyrkoherde 267

Palmlund, L. G. kontraktsprost 267
Palmstjerna, N. A. H. landshövding 213, 215, 245, 311, 315–317, 321
Paulson, P. lantbrukare, Välluv 225
Pehrsson, A. hemmansägare, Vä 65–69, 72, 81, 87, 265, 266, 272, 276, 277
Pehrsson, J. godsägare, Marklunda, Svenstorp 197, 297, 306
Pehrsson, J. hemmansägare, Svaneryd (Kråkeryd) 103, 173, 175, 271, 274, 294, 298, 301, 302
Pehrsson, P. hemmansägare, Barkö 272
Pehrsson, P. hemmansägare, Kulltorp 253
Pehrsson, P. lantbrukare, Törneryd 191, 196
Persson, A. lantbrukare, Mörarp 160, 161, 167, 291, 295, 296
Persson, C. lantbrukare, Stallerhult 195
Persson, D. hemmansägare, Tällber 188, 198, 304, 309, 315, 317, 318
Persson, J. rektor 194
Persson, L. hemmansägare, Hjulsta 296, 302
Petersson, N, hemmansägare, Runtorp 203, 264, 296, 299
Petersson, P. G. hemmansägare, Fräntorp (Brystorp) 307, 308
Pettersson, C. F. kontraktsprost 199, 301, 307
Pettersson, F. E. kapten, godsägare 309
Pettersson, P. kontraktsprost 174, 298
Piper, E. C. A. godsägare 220, 313
von Platen, B. J. E. utrikesstatsminister 95
Posse, A. R. godsägare, statsminister 68, 80, 83, 88, 100, 234, 265, 268, 269, 297, 307, 318, 321
Posse, K. A. godsägare 219
Posse, C. K. J. godsägare 219, 267
von Post, J. L. godsägare 221
von Proschwitz, A. major 86
von Proschwitz, G. lantbrukare 272
Pålsson, L. lantbrukare, Hemmesdynge 164, 295

Quesnay, F. fransk nationalekonom 27

Raab, A. C. godsägare 97, 271
Raab, A. J. rådman 252
Raab, C. A. J. godsägare 146, 147, 286, 287, 300, 302

Rappe, A. V. godsägare 219
Reuterswärd, P. O. hovmarskalk 81, 205, 207, 213, 214, 216, 221, 222, 224, 228, 231, 269, 276, 288, 313, 315, 320
Ribbing, S. professor 72, 77, 79, 82, 83, 86, 89, 95, 99, 103, 158, 175, 178, 179, 198, 229, 267, 268, 270, 272, 273, 276, 277, 296, 298–301
Ridderbjelke, F. G. M. godsägare 218
Ridderstad, C. F. redaktör 82, 84, 85, 87, 89, 268, 270, 271, 272, 273, 276, 277
de Robespierre, M. fransk politiker 28, 29
Roos, G. W. A. landssekreterare 151, 289
Ros, A. F. bruksägare 221, 267
von Rosen, G. landshövding 258, 267
Rosenberg, S. klockare 72, 75, 77, 79, 84, 86, 99, 100, 268, 270–274, 276
Rousseau, J. J. författare 28
Rubenson, S. M. sekreterare Sthlms stadsf. 282
Rudbeck, G. M. U. landshövding 208, 236, 239, 307, 311, 313
Rundbäck, A. lektor 177, 302
Rundbäck, J. organist 69, 70, 160, 167, 266, 272, 284, 291–293, 297, 299–301
Rundgren, C. H. biskop 265, 267
Rydberg, V. författare 159, 292
Rydin, H. L. professor 95, 183, 278, 284, 301
Ryding, B. T. G. landshövding 236
Rylander, O. P. godsägare 148, 271, 272, 287
Röhss, J. J. A. grosshandlare 150
Röhss, H. F. C. grosshandlare 221, 314
Röhss, C. W. C. grosshandlare 287

Samzelius, P. statskommisarie 296, 298, 300, 302
Sandberg, J. A. rektor 315
Sanne, J. N. grosshandlare 220
Schartau, F. grosshandlare 97, 98, 275, 277
af Schmidt, C. J. G. överste 267, 276, 277
von Schwerin, C. J. G. A. J. ryttmästare 146, 286
von Schwerin, W. G. godsägare 225
Sederholm, E. M. godsägare 208, 219, 224, 236
Sidenbladh, E. generaldirektör 191, 196, 236, 239, 240, 305
Silfverstolpe, C. F. G. godsägare 288
Siljeström, J. A. landssekreterare 82, 270
Siljeström, P. A. rektor 84, 271, 276
Sjöcrona, C. A. landshövding 186, 197, 198, 201, 202, 228, 245, 297, 303, 307, 315–318
Sjögren, C. W. godsägare 290
Smedberg, J. hemmansägare 265
Sondén, A. F. domprost 81, 82
Sparre, E. J. landshövding 58, 72, 93, 95–98, 105, 145, 146, 158, 169, 175, 267, 268, 270, 285, 286, 292, 296, 299–301
Sparre, N. G. A. godsägare 221, 224, 313
Spens, G. H. landshövding 285
Sprengtporten, J. W. generallöjtnant 93, 97, 258, 298
Spånberg, J. W. fabriksidkare 219, 225
Staaff, K. A. advokat 288
Staaff, P. häradshövding 263, 271, 273
vom Stein, H. F. K. preussisk minister 29, 30
Stephens, J. S. F. bruksägare 297
Stjernblad, J. E. ryttmästare 93, 276, 277, 297, 301
Stjernspetz, P. A. H. major 226, 298, 301, 302
Stjernswärd, C. G. godsägare 289
Stolpe, C. J. borgmästare 48, 49, 62, 260
von Strokirch, F. godsägare 219
Stråle, G. H. fabriksägare 297, 298, 300, 301
Ström, O. H. v. konsul 188, 198
Strömberg, A. T. biskop 292
Strömfelt, F. K. H. godsägare 298
Sundblad, A. kyrkoherde 311, 315
Sundell, E. M. borgmästare 302
Sundvallson, J. redaktör 65, 265, 270
Svedelius, A. G. J. disponent 221, 224, 313
Svensén, C. J. lantbrukare 66, 98, 161, 162, 167, 185, 264–266, 271, 273, 276, 277, 291, 296, 301
Svensson, N. hemmansägare, Ebbarp 104
Svensson, E. underlöjtnant, Karlskrona 206, 207, 307, 308, 310
Svensson, M. lantbrukare, Stora Torpa 68, 266
von Sydow, J. F. häradshövding 301
Säve, J. A. kyrkoherde 258
Säve, T. A. lektor 274, 284
Sääf, J. fabriksidkare 83
Söderberg, S. lantbrukare 311, 316
Söderhielm, W. A. bruksägare 222

Tamm, C. A. godsägare 219, 312
Tamm, G. A. statsråd, överståthållare 218, 312, 313
Tamm, H. P. P. godsägare 205, 208, 213, 216, 218, 224, 228, 230, 236, 309, 311, 312, 315–318, 320
Tamm, P. G. bruksägare 218
Taube, G. J. godsägare 44
Ternström, J. kyrkoherde 267
Tersmeden, W. F. bruksägare 59, 93, 97, 270, 276, 298
Tham, F. A. S. godsägare 220
Tham, G. W. S. direktör 219
Tham, V. H. S. disponent 221
Themptander, O. R. statsminister 208, 234, 318
Thomander, J. H. professor 258
Thomasson, E. rådman 296
Thor, C. G. inspektor 226, 314
Thorburn, R. M. grosshandlare 95
Thyselius, P. E. L. kyrkoherde 267
Tillberg, A. bruksägare 147, 313
Tillberg, H. bruksägare 147, 313
Tillberg, K. direktör 219, 313, 314
Tornérhielm, R. hovstallmästare 220, 275, 313
Torpadie, O. rådman 158, 291, 295, 296
Treffenberg, C. landshövding 145, 151, 285
von Troil, S. landshövding 48, 49, 62, 84, 86, 89, 103, 260, 268, 271, 272, 276, 277
Trolle, C. A. godsägare 226
Trolle, N. A. A. godsägare 220, 313
Trolle-Bonde, C. J. godsägare 220
Trolle-Wachtmeister, A. K. landshövding 153, 285, 289
Truedsson, P. lantbrukare 316

Trygger, E. professor 199, 214, 215, 232, 307, 311, 315, 316
Turgot, A. R. J. fransk minister 25–27
Törneblad, C. O. hovrättsnotarie 267
Törnfelt, A. komminister 300, 302

af Ugglas, C. G. överståthållare 95, 161, 218, 293, 297
af Ugglas, C. F. L. bruksägare 83, 84, 93, 95, 101, 134, 172, 178, 267, 270, 274, 277, 298, 300, 301, 312
Uhr, A. W. byggmästare 91, 264, 266
Unger, E. M. häradshövding 309, 311, 315, 316

Wachtmeister, A. godsägare 166
Wachtmeister, A. F. C:son generaldirektör, godsägare 218, 312
Wachtmeister, G. Carlsson, landshövding, godsägare 285
Wachtmeister, H. landshövding, godsägare 78, 79, 153, 244, 268, 289
Wachtmeister H. H:son statsråd 244, 285
Waern, C. F. grosshandlare, t. f. president 93, 220
Waern, P. C. direktör 313
Waldenström, A. A. borgmästare 270
Waldenström, P. P. lektor 303
Wallberg, C. W. fabriksidkare 220, 290
Wallberg, I. A. fabriksidkare 220, 224, 290
Wallbom, C. F. skräddarmästare 309, 316
Walldén, W. redaktör, godsägare 74, 268, 282, 311, 312, 316, 318
Wallenberg, A. landssekreterare 285
Wallenberg, A. O. bankdirektör 67, 68, 79, 92, 93, 95, 97, 173, 174, 181, 184, 263, 266, 274, 275, 277, 287, 294, 297, 298, 300–302
Wallenberg, K. A. bankdirektör 313
Wallin, J. O. ärkebiskop 258
Wallenius, A. T. byggmästare 183, 298
Wallmark, N. hemmansägare 164, 294
Wavrinsky, E. O. W. löjtnant 302, 305
Wedberg, J. grosshandlare 271
Wendt, J. A. borgmästare 295, 297, 299
Wendel, B. fabriksidkare 151, 289
Wener, C. A. J. arrendator 272
Wersäll, C. landshövding, statsråd 244
Westblad, L. E. häradshövding 267
Wester, W. R. häradshövding 309, 310, 315–318
Widmark, C. O. lantmätare 296, 298, 300
Widmark, H. A. landshövding 296
Wieselgren, P. S. generaldirektör 228, 302
Wijk, E. grosshandlare 226
Wijk, I. godsägare 309, 313–315, 317
Wijk, O. grosshandlare, talman 150, 271, 273, 288, 309, 313
Wikstén, J. E. hemmansägare 294, 316, 317
Wikström, O. fil. doktor 302
Wingqvist, L. J. fabriksidkare 221, 313
Wistelius, P. L. handlande 82, 270, 277
Vougt, J. H. direktör 271, 272, 277
Wrangel, C. A. godsägare 289
Wrangel von Brehmer, J. W. godsägare 220
Wrede, F. C. hovrättsråd 298

Zetterstrand, T. rådman 199, 214, 307, 308

Åkerhielm, J. G. N. S. statsminister, godsägare 161, 218, 225, 234, 243, 293, 295, 318, 320
Åkerhielm, L. statsråd 244, 314, 321
Åkerlund, E. G. H. godsägare 288
Åkesson, N. hemmansägare 226
Åstrand, A. N. kyrkoherde 258
Åstrand, J. A. godsägare 271, 273, 276, 277
Åström, A. handlande 226, 314

Öberg, C. J. lantbrukare, Domsjö 305
Öberg, E. hemmansägare, Domsjö 294, 302
Ödmann, S. redaktör 90
Öhrvall, J. O. bruksägare 226
Ölander, A. H. häradshövding 165, 174, 202, 295, 297, 298, 300, 307, 308, 317
Östberg, G. F. godsägare 203, 218, 225, 309
Östman, P. hemmansägare 271–273, 276

SKRIFTER UTGIVNA AV STADSHISTORISKA INSTITUTET

Urkundsutgåvor

Privilegier, resolutioner och förordningar för Sveriges städer

1. 1251–1523. Utg. av N. Herlitz (1927) 7:50
2. 1523–1560. Utg. av E. Nygren (1932) 10:–
3. 1561–1592. Utg. av F. Lindberg (1939) 15:–
4. 1592–1611. Utg. av F. Lindberg & F. Sleman (1946) 16:–
5. 1611–1620. Utg. av F. Sleman (1964) 60:–

Borgarståndets protokoll före frihetstiden. Utg. av N. Ahnlund & N. Staf (1933) 12:–

Registersamlingen

Katalog över Stadshistoriska institutets registersamling (1937) 4:–

Bibliografier

Stadshistorisk revy (hittills utkommen i 21 häften)

1920–22, 1927–28, 1945–46		–:–
1923–26, 1929–40	7 häften à	0:50
1941–44	2 häften à	1:50
1947–58	6 häften à	2:–
1959–60	1 häfte à	5:–
1961–63	1 häfte à	10:–

Register över stadshistorisk litteratur 1920–1944 behandlad i de stadshistoriska revyerna (1946) 3:–

Register över stadshistorisk litteratur 1945–1963 behandlad i de stadshistoriska revyerna (1972) 18:–

International Bibliography of Urban History. Denmark, Finland, Norway, Sweden (1960) 7:–

Monografier

Herlitz N., De svenska städernas privilegier (1920) . . . . . –:–

–, Städer och stadsbefolkning i Sveriges historia (1921) . . . . . –:–

–, Ur den svenska stadsbyggnadslagstiftningens historia (1922) . . . –:–

–, Några drag ur stadsförvaltningens historia under 1800-talet (1923) . –:–

–, De svenska städernas uppkomst och utveckling. Allmän översikt (1924) . . . . . –:–

–, Svensk stadsförvaltning på 1830-talet (1924) 7:50

Kleberg E., Borgarståndets inre organisation intill 1809 (1929) 2:50

Ahnlund N., De svenska städernas rangordning i äldre tid (1933) . . . –:–
Lindberg F., 1619 års stadga om städernas organisation (1937) . . . –:–
–, Det europeiska stadsväsendets uppkomst (1938) . . . . . –:–
–, Fogde, råd och menighet (1941) 1:–
–, Svensk stadshistoria. En blick på forskningsläget och de väntande uppgifterna (1951) . . . . . –:–
Corin C-F., Byråkrati och borgerlig självstyrelse i Stockholm under den karolinska tiden (1938) . . . . . –:–
Staf N., Marknad och möte (1935) 7:50
–, Marknadsreformen 1788 (1940) 1:50
Lager, B., Stockholms befolkning på Johan III:s tid (1962) 15:–
Mellquist, E.D., Rösträtt efter förtjänst? Riksdagsdebatten om den kommunala rösträtten i Sverige 1862–1900 . . . . . 59:–

De skrifter som har pris utsatt kan erhållas i bokhandeln eller rekvireras från Svenska Kommunförbundet, Horngatan 15, 116 47 Stockholm, tel. (08) 24 85 00. Övriga skrifter är slutsålda.

ISBN 91-7222-056-2